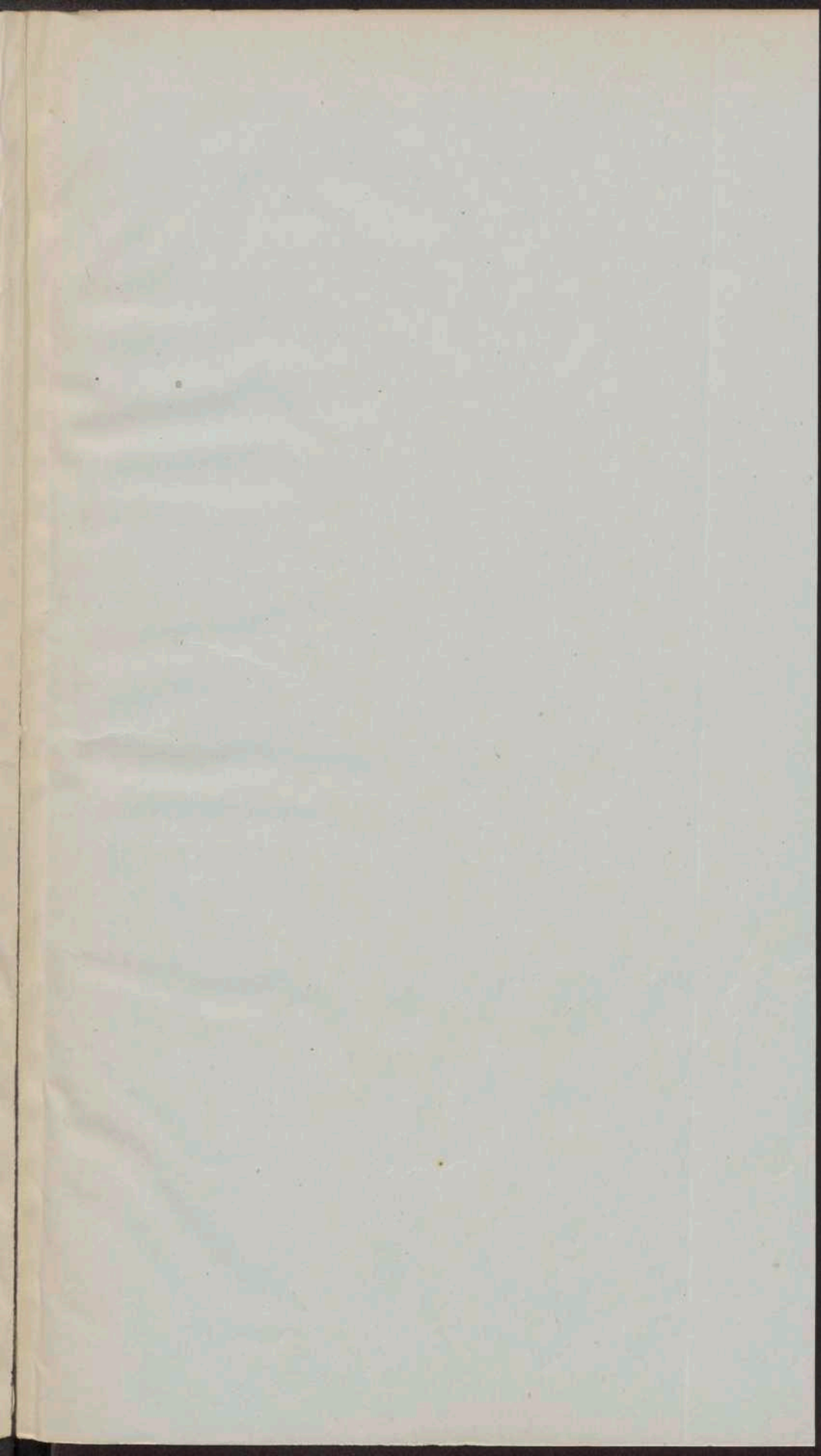

1919/2
B.

~~1919/2~~
~~6/2~~
~~7/1~~

VERSLAG

VAN DEN STAAT VAN HET ONDERWIJS IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN OVER 1916—1917

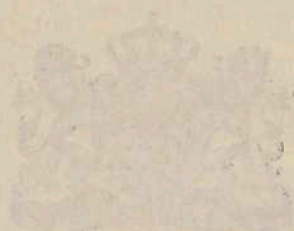

TWEEDE DEEL — LAGER ONDERWIJS.

Aangeboden aan de Staten-Generaal bij schrijven van den Minister van Staat, Minister van Binnenlandse
Zaken van 5 April 1918, n°. 5686, afd. Onderwijs.

VERSLAG

VAN DEN STAAT VAN HET ONDERWIS
IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN
OVER 1816-1817

TWEEDE DEEL - LAGER ONDERWIS

• TWEEDE DEEL.

LAGER ONDERWIJS.

TWEED DEEL

LAGEE ON BRWIS

TWEEDE DEEL.

VAN HET LAGER ONDERWIJS.

§ 1. WETTELIJKE VOORSCHRIFTEN ONTRENT HET LAGER ONDERWIJS.

Bij Koninklijke boodschap van 15 April 1916 werd aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal een ontwerp van wet aangeboden tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering van artikel 192 der Grondwet.

Het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer omtrent dit wetsontwerp werd onder dagteekening van 13 Juli 1916 uitgebracht. De Memorie van Antwoord daarop werd bij brief van 1 September 1916 ingezonden. Het Eindverslag der Commissie van Rapporteurs volgde op 20 September daaraanvolgende. Paragraaf 1 van het wetsontwerp, bepalende dat grond bestond om het in paragraaf 2 volgende voorstel van verandering in Hoofdstuk X der Grondwet in overweging te nemen, werd in de vergadering der Tweede Kamer van 22 November 1916 zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen. De tweede paragraaf, bevattende het nieuw voorgestelde artikel 192 der Grondwet, zooals het tijdens de beraadslaging door de Regering was gewijzigd, werd met 80 stemmen tegen 1 stem aangenomen in de vergadering der Tweede Kamer van 28 November 1916. De bewegreden werd in diezelfde vergadering zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Na de aanneming zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming van eenige door de Regering in overleg met de Commissie van Rapporteurs voorgedragen wijzigingen werd het wetsontwerp in de vergadering der Tweede Kamer van 21 December 1916 zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Tijdens de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het bij Koninklijke boodschap van 29 October 1915 aangeboden wetsontwerp tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in de Additionele Artikelen der Grondwet werd bij Nota van Wijziging van 29 November 1916 door de Regering voorgesteld, om in dat wetsontwerp alsnog als in Artikel XIII op te nemen de bepaling, dat binnen drie jaren na de afkondiging van de wetten, houdende veranderingen in de Grondwet, door den Koning de noodige wetsvoorstellen zouden worden voorgedragen ter uitvoering van eenige in het nieuw ontworpen artikel 192 der Grondwet voorkomende bepalingen aangaande het algemeen vormend lager onderwijs. Dit artikel XIII werd in de vergadering der Tweede Kamer van 7 December 1916 zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Na de aanneming zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming van de door de Regering in overleg met de Commissie van Rapporteurs voorgedragen wijzigingen in het wetsontwerp werd dit in de vergadering der Tweede Kamer van 21 December 1916 zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Bij brief van 11 Maart 1916 werd ingezonden de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer omtrent het wetsontwerp tot aanvulling en wijziging van de wet tot regeling van het lager onderwijs, ten einde eene regeling te treffen ten aanzien van het uitgebreid en meer uitgebreid lager onderwijs¹⁾.

Het Eindverslag der Commissie van Rapporteurs volgde op 22 Maart 1916 daaraanvolgende, waarna in de vergadering der Tweede Kamer van 14 Juni 1916 het wetsontwerp, zooals het tijdens de beraadslaging was gewijzigd, zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen.

Nadat door de Eerste Kamer op 21 Juni verslag was uitgebracht werd het ontwerp in de vergadering der Kamer van 23 Juni 1916 zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Door de Koningin onder dagteekening van 24 Juni 1916 bekrachtigd, werd de wet in het *Staatsblad* n°. 297 van dat jaar opgenomen.

Bij Koninklijke boodschap van 3 April 1916 werd aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal een ontwerp van wet aangeboden tot wijziging en aanvulling van de artikelen 82 en 89 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

Onder dagteekening van 31 Mei 1916 werd door de Tweede Kamer omtrent dit wetsontwerp Verslag uitgebracht, naar aanleiding waarvan door den Minister bij brief van 7 Juni daaraanvolgende eene Nota aan de Kamer werd overgelegd. In de vergadering der Tweede Kamer van 20 Juni 1916 werd het wetsontwerp zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Nadat op 21 Juni 1916 door de Eerste Kamer Verslag was uitgebracht werd het ontwerp in de vergadering der Kamer van 23 Juni d. a. v. zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Door de Koningin onder dagteekening van 24 Juni 1916 bekrachtigd, werd de wet in het *Staatsblad* n°. 300 van dat jaar opgenomen.

Bij Koninklijk besluit van 22 Juli 1916 (*Staatsblad* n°. 329) tot uitvoering van artikel IX der wet van 21 Juni 1913 (*Staatsblad* n°. 303) is wijziging gebracht in den tekst, o. a. van de artikelen 14, 18 en 22 der Weduwenwet voor de ambtenaren 1890, van de artikelen 18 en 22 der Weduwenwet voor de

¹⁾ Zie Verslag van den staat der Pooge-, middelbare en lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden over 1915—1916, tweede deel: Lager Onderwijs, bladz. 1

onderwijzers 1905, van de artikelen 2, 5, 6 en 7 der Pensioenwet voor zijdelingschen Staatsdienst 1912, van de artikelen 23, 24 en 34 der Pensioenwet voor de bijzondere leeraren 1913 en van de artikelen 44 en 71 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

Bij Koninklijk besluit van 3 Augustus 1916 (*Staatsblad* n°. 368) zijn voorschriften gegeven tot wijziging en aanvulling van het Koninklijk besluit van 13 November 1905 (*Staatsblad* n°. 302), ter uitvoering van artikel 48 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

Bij Koninklijk besluit van 3 Augustus 1916 (*Staatsblad* n°. 369) zijn voorschriften gegeven tot wijziging en aanvulling van het Koninklijk besluit van 13 November 1905 (*Staatsblad* n°. 303), ter uitvoering van artikel 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

Bij Koninklijk besluit van 7 Augustus 1916 (*Staatsblad* n°. 373) zijn aangewezen de in de koloniën en bezittingen afgegeven

akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs, bedoeld in artikel 89 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

Bij Koninklijk besluit van 7 October 1916 (*Staatsblad* n°. 467) zijn bepalingen vastgesteld tot het verleenen van vervroegd voorschot op de Rijksbijdragen over 1916 aan besturen van bijzondere lagere scholen, bedoeld in artikel 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

Bij Koninklijk besluit van 2 November 1916 (*Staatsblad* n°. 491) zijn bepalingen vastgesteld voor het examen, bedoeld in artikel 86 der wet tot regeling van het lager onderwijs, ter verkrijging van eene akte van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in het vak, vermeld onder a in artikel 2 der wet.

Bij Koninklijk besluit van 2 November 1916 (*Staatsblad* n°. 492) zijn regelen vastgesteld betreffende het verleenen van de vrijstelling, bedoeld in het derde lid van artikel 16 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

§ 2. OMVANG EN TOESTAND VAN HET LAGER ONDERWIJS.

I. RAPPORTEN VAN DE INSPECTEURS VAN HET LAGER ONDERWIJS.

De door de inspecteurs van het lager onderwijs over den omvang en den toestand van het lager onderwijs in 1916 uitgebrachte rapporten zijn achter dit verslag gevoegd als bijlagen A, B en C.

II. NUMERIEKE SAMENVATTING VAN DE MEER UITVOERIGE MEDEDEELINGEN IN HET VERSLAG.

Hier volgt een kort overzicht in cijfers van hetgeen in de volgende paragrafen meer in bijzonderheden is medegedeeld.

Het **getal scholen** vermeerderde in 1916 met 70. Het getal openbare scholen toch vermeerderde met 20, dat der bijzondere scholen met 50. Het getal bijzondere scholen, aanspraak makende op de Rijksbijdrage, vermeerderde met 52, terwijl het getal dier scholen, geen aanspraak makende op de Rijksbijdrage, met 2 verminderde. (*Zie bladz. 7.*)

Het getal gemeenten zonder openbare scholen bedroeg 26. Het getal scholen, aan meer dan ééne gemeente toebehoorende — gemeenschappelijke scholen — bedroeg 30. (*Zie bladz. 8.*)

Het getal gemeenten, waar **herhalingsonderwijs** werd gegeven, verminderde met 5 (*Zie bladz. 12.*); dit getal bedroeg 990 tegen 995 in 1915.

Op 15 Januari 1917 maakten van dit onderwijsgebruik 33486 jongens en 18948 meisjes; dat is 808 jongens en 785 meisjes meer dan op gelijk tijdstip van het vorige jaar. Aan de openbare scholen vermeerderde het getal jongens bij het herhalingsonderwijs met 200 en het getal meisjes met 183, terwijl het bij de bijzondere scholen toenam met 608 jongens en met 602 meisjes (*Zie bladz. 25.*)

In 1916 werden 114 nieuwe **schoollokalen** gebouwd, waaronder 60 voor openbaar en 54 voor bijzonder onderwijs. Het getal scholen, welke nog verbetering eischten, bedroeg 311, namelijk 229 openbare en 82 bijzondere. (*Zie bladz. 13.*)

De **subsidien van het Rijk** krachtens art. 53 der wet beliepen in 1916 f 899 765, waarvan f 284 030 in de gewone kosten en f 615 735 in de buitengewone kosten, onder welke laatste worden verstaan de uitgaven voor den bouw van nieuwe of verbouw van bestaande schoollokalen en onderwijzerswoningen en de aanschaffing van schoolmeubelen voor de nieuwe lokalen. (*Zie bladz. 14.*)

Het **getal leerlingen**, op 15 Januari 1917 tot de **dagschool** behoorende, bedroeg 516 140 jongens en 492 226 meisjes; dat is 6703 jongens en 7287 meisjes meer dan op gelijk tijdstip in 1916. Het getal leerlingen bij de openbare scholen vermeerderde met 1465 jongens en met 279 meisjes, terwijl het getal leerlingen bij de bijzondere scholen vermeerderde met 5238 jongens en 7008 meisjes. (*Zie bladz. 18.*)

Het **getal kinderen**, die op 15 Januari 1917 **huisonderwijs** genoten, bedroeg 289, namelijk 117 jongens en 172 meisjes. (*Zie bladz. 22.*)

Het **getal kinderen**, op voormeld tijdstip **lager onderwijs** genietende, bedroeg derhalve 516 257 jongens en 492 398 meisjes.

Het **getal kinderen**, van 7 tot beneden 13 jaar, op dat tijdstip **geen lager onderwijs** genietende, bedroeg 17 582 jongens en 21 324 meisjes. Van de 10 000 jongens en de 10 000 meisjes genoten op 15 Januari 1917 geen lager onderwijs 408 jongens en 504 meisjes. Op 15 Januari 1916 waren die getallen 416 en 511 (*Zie bladz. 23.*)

Het **getal dagscholieren**, **kosteloos onderwijs** ontvangende, bedroeg op 15 Januari 1917 131 130 jongens en 125 871 meisjes. Sedert 15 Januari 1916 verminderde het aan de openbare scholen met 4950 jongens en 3517 meisjes en aan de bijzondere scholen met 1412 jongens en 705 meisjes. (*Zie bladz. 24.*)

Het **getal dagscholieren**, die tevens de **avondschool** bezochten, bedroeg op 15 Januari 1917 3301 jongens en 2262 meisjes, tegen 3365 jongens en 2504 meisjes op 15 Januari 1916. Het getal van die scholieren nam derhalve toe met 64 jongens en 242 meisjes; bij de openbare scholen verminderde het met 12 jongens en nam het toe met 164 meisjes; bij de bijzondere scholen vermeerderde het met 76 jongens en 78 meisjes. (*Zie bladz. 24.*)

Het **getal leerlingen**, uitsluitend de **avondschool** bezoekende, bedroeg op 15 Januari 1917 1024 jongens en 489 meisjes; dat is 174 jongens en 90 meisjes minder dan op gelijk tijdstip van 1916. (*Zie bladz. 25.*)

Het **getal kinderen**, zich aan **volstrekt leerverzuim** in den zin der Leerplichtwet **schuldig** makende, bedroeg op 1 Januari 1917 346 jongens en 367 meisjes. Die gevallen waren op 1 Januari van het vorige jaar 266 en 249. (*Zie bladz. 26.*)

De opbrengst der **schoolgelden** aan de openbare scholen was over 1916 f 2 711 881,67; dat is f 193 454,17 meer dan over 1915.

Heffing van **evenredig schoolgeld** vond in 1916 plaats in 274 gemeenten. In 1915 bedroeg dit getal 267. (*Zie bladz. 28.*)

Onderscheidene middelen werden toegepast tot **bevordering van het schoolbezoek**. (*Zie bladz. 29.*)

De kosten der **openbare belooningen en ereblijken**, bedoeld in art. 103, 2de lid, der wet, beliepen in 1916 f 51 230,27, tegenover f 49 559,20 in 1915. (*Zie bladz. 29.*)

Aan het **verstrekken van voeding en kleding** aan schoolgaande kinderen werd in 1916 door de gemeenten f 260 758 besteed, en wel aan rechtstreeksche verstrekking f 99 748,86 en aan subsidieering f 161 004,14. In 1915 bedroegen deze totalen achtereenvolgens f 259 698,73, f 107 973,99 en f 151 724,74. (*Zie bladz. 34.*)

In 1916 had, evenals in vorige jaren, een onderzoek plaats naar de **bekwaamheid der zeemiliciens** in het lezen en schrijven. (Zie bladz. 41.)

Het **getal onderwijzers** bij de openbare scholen, de hoofden medegedeld, vermeerderde met 207 en bij de bijzondere scholen met 446. (Zie bladz. 41.)

Het **getal kweekelingen** verminderde met 257 jongens en met 106 meisjes. (Zie bladz. 42.)

Het **getal hoofden van scholen**, die zonder bijstand van onderwijzers in scholen met meer dan 40 leerlingen werkzaam waren, bedroeg op 15 Januari 1917 2, tegenover 3 op 15 Januari 1916. Aan deze beide scholen werd de onderwijzer van bijstand gemist door vacature. (Zie bladz. 46.)

Het **getal ontbrekende onderwijzers** bij de openbare lagere scholen bedroeg op 1 Juli 1917 122, waarvan 101 door toevallige vacature. (Zie bladz. 47.)

Omtrent **benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers** worden de gebruikelijke opgaven aangetroffen in § 10. (Zie bladz. 50.)

De **inkomsten der onderwijzers**, genoten van het Rijk en de

gemeenten, bedroegen in 1916 f 23 708 522,57¹⁾. Dat is f 742 870,06¹⁾ meer dan in 1915. (Zie bladz. 69.)

Vergunning tot het **bekleeden van andere ambten of bedieningen** werd in 1916 verleend aan 99 onderwijzers bij openbare lagere scholen en aan 20 onderwijzers bij bijzondere lagere scholen. (Zie bladz. 70.)

In 1916 werd **pensioen verleend**: bij het openbaar lager onderwijs aan 95 gewezen hoofden van scholen en aan 97 gewezen onderwijzers en onderwijzeressen, en bij het bijzonder lager onderwijs aan 32 gewezen hoofden van scholen en aan 25 gewezen onderwijzers en onderwijzeressen. Aan pensioen werd in 1916 f 1 736 230,47¹⁾ uitbetaald. De bijdragen voor pensioen door de onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs bedroegen te zamen f 423 200, die van de onderwijzers bij het bijzonder onderwijs te zamen f 196 649,16¹⁾. (Zie bladz. 78.)

In 1916 werd **wachtgeld verleend** aan 3 gewezen hoofden van scholen en aan 9 gewezen onderwijzers en onderwijzeressen.

Voor wachtgeld is in 1916 in totaal uitgegeven f 147 665,31. (Zie bladz. 78.)

Hierna volgt een beknopt overzicht van de **opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen**. (Zie bladz. 79.)

SOORT DER INRICHTINGEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		Kosten in 1916, voor zooveel de Rijks- inrichtingen betreft. Rijksbijdragen in 1916, voor zooveel de andere aangaat.
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	
Rijkskweekscholen	550	85	130	22	118	22	f 566 719,29 ¹⁾
Gemeentelijke kweekscholen	74	267	23	64	19	57	60 807,71 ¹⁾
Protestantsche kweekscholen	624	724	149	156	125	124	230 700,50
Roomsche-Katholieke kweekscholen	638	1 735	152	396	129	315	426 130,75
Andere kweekscholen	—	260	—	55	—	41	36 323,—
Rijksnormaallessen	1 689	2 067	483	545	375	420	628 322,69 ¹⁾
Gemeentelijke normaallessen	160	263	30	56	27	48	48 651,94 ¹⁾
Bijzondere normaallessen	1 460	1 966	466	509	302	365	405 768,57
Opleiding door hoofden van scholen	2	33	1	6	—	5	1 800,—
Totaal	5 197	7 400	1 484	1 809	1 095	1 397	f 2 404 733,46 ¹⁾

¹⁾ Hierin zijn begrepen alle uitgaven voor: gebouwen, personeel, materiaal voor kweek- en leerschool en voor toelagen tot huisvesting en verpleging der kweekelingen.

Gedurende het cursusjaar 1916—1917 waren er 55 cursussen tot **opleiding van hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen**, waarvan 13 gemeentelijke en 42 bijzondere. (Zie bladz. 94.) Ten behoeve van 42 cursussen is in het jaar 1916 Rijkssubsidie verleend. (Zie bladz. 94.)

In 1916 werden in 16 gemeenten cursussen gehouden ter **opleiding van landbouwonderwijzers**, terwijl in 8 gemeenten cursussen werden gehouden ter **opleiding van tuinbouwonderwijzers**. (Zie bladz. 124.)

Ter **opleiding van onderwijzers in handenarbeid (slöjd)** zijn in 1916 twee cursussen gehouden: één te Breda en één te Groningen. (Zie bladz. 129.)

Ter **opleiding voor spelleiders** zijn in 1916 wederom cursussen gehouden. (Zie bladz. 129.)

Ten behoeve van de onderwijzers worden in alle schoolarrondissementen van Rijkswege **bibliotheken** onderhouden, waarvan ook in 1916 veel gebruik werd gemaakt. In dat jaar zijn in 70 van de 128 arrondissementen **onderwijzersbijeenkomsten** gehouden. (Zie bladz. 129.)

Evenals in vorige verslagen volgt hier een vergelijkend overzicht van den **uitslag** van de gehouden **akte-examens** voor lager onderwijs. (Zie bladz. 131.)

EXAMENS.	1916.			1915.			1914.		
	Deel- nemers.	Geslaagd.	Geslaagd ten honderd.	Deel- nemers.	Geslaagd.	Geslaagd ten honderd.	Deel- nemers.	Geslaagd.	Geslaagd ten honderd.
Onderwijzer	3 676	2 627	71	3 766	2 567	68	3 765	2 453	65
Hoofdonderwijzer	1 701	771	45	1 772	706	42	1 722	850	49
Levende talen	2 095	1 048	50	1 690	924	55	1 982	1 083	55
Wiskunde (vak p)	290	108	37	226	110	49	266	127	48
Gymnastiek (vak s)	50	31	62	36	26	72	40	13	32
Vrije en orde-oefeningen der gymnastiek (vak f)	2 627	2 148	82	2 752	2 071	75	2 763	2 194	79
Handteekenen	453	240	53	398	247	62	531	235	44
Landbouwkunde	75	36	48	120	70	58	—	—	—
Tuinbouwkunde	20	11	55	36	23	64	36	17	47
Handwerken (nuttige)	2 436	2 089	86	2 512	1 996	79	2 410	1 956	81
„ (fraaie)	76	57	75	92	79	86	119	64	54

In 1916 werd aan 21 vreemdeelingen vergunning verleend tot het geven van lager onderwijs. (Zie bladz. 141.)

Het toezicht op het lager onderwijs werd uitgeoefend door 3 inspecteurs, 26 districts- en 128 arrondissements-schoolopzieners. Mutaties kwamen voor onder de inspecteurs, onder de districts- en onder de arrondissements-schoolopzieners. (Zie bladz. 141.)

Op 31 December 1916 bestond in 302 gemeenten eene plaatselijke Commissie van toezicht op het onderwijs. (Zie bladz. 142.)

Het zuiver bedrag der Rijksuitgaven voor het lager onderwijs was in 1916 f 28 212 091,94 of f 748 395,17 meer dan in 1915. (Zie bladz. 147.)

De uitgaven voor bezoldiging van het onderwijzend personeel bij de gemeentelijke openbare lagere scholen beliepen over 1916 f 21 842 641,18. Dit is f 720 357,17 meer dan in het vorige jaar. (Zie bladz. 149.)

Het zuiver bedrag der uitgaven, in 1916 door de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs gedaan, beliep f 15 587 430,62 of f 1 102 137,76 meer dan in 1915. (Zie bladz. 150.)

In 1916 werden 22 scholen voor zwakzinnigen door het

Rijk gesubsidieerd. Die subsidies bedroegen in totaal f 158 666,27. (Zie bladz. 152.)

De school voor minderjarige idioten te 's Gravenhage ontving over 1916 een subsidie van het Rijk van f 3000. (Zie bladz. 153.)

Onderwijs aan gevangenen en anderen werd in 1916 gegeven in 3 bijzondere strafgevangenissen, in 25 gewone strafgevangenissen, in 23 huizen van bewaring, in 4 Rijkswerkinrichtingen, in 6 Rijksofvoedingsgestichten en in 5 tuchtscholen. (Zie bladz. 153.)

Aan het einde van 1916 bestonden er 194 bewaar- of klein-kinderscholen, waarvan 194 openbare en 1150 bijzondere. (Zie bladz. 156.)

III. BESCHIKBAARSTELLING VAN LOKALEN DER OPENBARE SCHOLEN VOOR GODSDIENSTONDERWIJS.

Krachtens de bepalingen van art. 23 der wet, volgens welke de lokalen der openbare scholen beschikbaar worden gesteld voor het onderwijs in den godsdienst, werd in 1916 door godsdienstleeraren gebruik gemaakt van 1061 scholen in 401 gemeenten. Voor zoover bekend, werden daarvan geen moeilijkheden ondervonden. Deze cijfers zijn voor elke provincie als volgt:

V. UITGEBREID EN MEER

In de volgende tabel is het aantal scholen vermeld, waar op 15 Januari 1917 onderwijs werd gegeven

PROVINCIEËN.	OPENBARE SCHOLEN.											BIJZONDERE											
												aanspraak makende op de Rijksbijdrage, bedoeld bij art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs.											
	<i>l.</i>	<i>m.</i>	<i>n.</i>	<i>o.</i>	<i>p.</i>	<i>q.</i>	<i>r.</i>	<i>rbis.</i>	<i>s.</i>	<i>t.</i>	<i>u.</i>	<i>l.</i>	<i>m.</i>	<i>n.</i>	<i>o.</i>	<i>p.</i>	<i>q.</i>	<i>r.</i>	<i>rbis.</i>	<i>s.</i>	<i>t.</i>	<i>u.</i>	
Noordbrabant	79	28	18	12	23	5	1	—	2	2	2	92	61	53	31	30	9	—	—	2	35	10	
Gelderland	78	71	34	32	37	19	—	—	14	25	1	70	54	34	29	84	8	1	—	8	13	2	
Zuidholland	125	53	53	74	77	93	—	—	213	19	11	136	99	91	71	69	21	1	—	24	30	9	
Noordholland	111	50	53	58	41	128	—	—	202	21	5	106	61	74	53	53	24	1	—	29	22	10	
Zeeland	43	11	12	7	14	8	2	1	12	1	—	25	4	10	4	6	—	—	—	1	4	—	
Utrecht	33	14	13	17	15	37	—	—	36	7	—	41	31	33	30	25	8	—	—	9	8	2	
Friesland	26	19	17	14	19	10	—	—	18	6	—	21	8	12	10	11	—	—	—	1	1	—	
Overijssel	28	21	16	16	16	14	—	—	11	9	—	26	22	18	12	12	2	—	—	1	4	—	
Groningen	55	44	9	26	35	11	—	—	20	5	1	23	14	10	9	10	—	—	—	3	1	—	
Drenthe	17	8	3	7	8	5	—	—	3	3	—	8	5	7	3	5	1	—	—	—	—	—	
Limburg	50	52	5	2	8	3	—	—	4	1	—	66	64	21	10	19	2	—	—	2	10	—	
Totaal	645	371	233	265	293	333	3	1	535	99	20	614	423	363	262	274	75	3	—	80	128	33	
Totaal op 15 Jan. 1916	624	348	211	248	286	335	2	2	578	96	—	572	388	317	244	289	75	3	2	77	124	—	

PROVINCIEËN.	Aantal.	
	Gemeenten.	Scholen.
Noordbrabant	27	38
Gelderland	39	86
Zuidholland	56	169
Noordholland	36	155
Zeeland	24	28
Utrecht	11	49
Friesland	21	111
Overijssel	21	42
Groningen	53	184
Drenthe	21	73
Limburg	92	126

IV. SCHOOLARTSEN.

In 117 gemeenten was het medisch toezicht op de scholen aan schoolartsen of aan de gemeentegeneesheeren opgedragen. Deze gemeenten zijn:

Noordbrabant: 's Gravenmoer, 's Hertogenbosch, Raamsdonk, Waalwijk;

Gelderland: Ammerszoden, Arnhem, Didam, Dreumel, Driel, Elburg, Nijmegen, Rheden, Rozendaal, Vuren, Wageningen, Zutphen;

Zuidholland: Boskoop, Dordrecht, Gouda, 's Gravenhage, Hillegersberg, Leiden, Nieuw-Lekkerland, Maassluis, Melissant, Noordwijk, Oostvoorne, Rhoon, Rotterdam, Schiedam, Stellendam;

Noordholland: Amsterdam, Anna-Paulowna, Beemster, Bloemendaal, Bussum, Callantsoog, Haarlem, Haarlemmermeer, Heilo, Helder, Hoogwoud, Limmen, Marken, Oostzaan, de Rijp, Schoten, Sloten, Spaarndam, Velsen, Watergraafsmeer, Wieringen, Wieringerwaard, Winkel, Wormerveer, Zaandam, Zandvoort, Zijpe;

Zeeland: Nieuw- en St. Joosland, Kortgene, Oosterland, Sta-venisse;

Utrecht: Baarn, de Bildt, Maarssen, Maarsseveen, Soest, Utrecht;

Friesland: 't Bildt, Bolsward, Franeker, Franekeradeel, Harlingen, Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Menaldumadeel, Opsterland, Schoterland, Sneek, Workum, IJlst;

Overijssel: Almelo, Deventer, Diepenveen, Enschedé, Hengelo, Lonneker, Steenwijk, Stad-Vollenhove, Zwollerkerispel;

Groningen: Ballo, Bedum, Eenrum, Finsterwolde, Groningen, Hoogezand, Muntendam, Nieuwe-Schans, Usquert, Wedde, Winschoten, 't Zandt;

Drenthe: Assen, Coevorden, Hoogeveen, Meppel, Nijveen, Oosterhesselen, Ruinen, Ruinerwold, Schoonebeek, Vledder, de Wijk, Zuidwolde;

Limburg: Heerlen, Maastricht en Roermond.

UITGEBREID LAGER ONDERWIJS.

in elk der vakken l—n, genoemd in art. 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

SCHOLEN

geen aanspraak makende op de Rijksbijdrage,
bedoeld bij art. 59 der wet
tot regeling van het lager onderwijs.

ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.

n.	l. m. n. o. p. q. r. r bis. s. t. u.											l. m. n. o. p. q. r. r bis. s. t. u.										
10	3	2	2	1	—	—	—	—	—	—	1	174	91	73	44	53	14	1	—	4	37	13
2	11	10	9	8	5	3	1	1	3	3	1	159	135	77	69	76	30	2	1	25	41	4
9	16	10	10	12	7	9	3	—	10	5	—	277	162	154	157	153	123	4	—	247	54	20
10	12	8	6	5	5	7	1	—	7	3	1	229	119	133	116	99	159	2	—	238	46	16
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	68	15	22	11	20	8	2	1	13	5	—
2	5	3	3	4	—	3	—	—	2	2	—	79	48	49	51	40	48	—	—	47	17	2
—	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	48	28	30	25	31	11	—	—	19	7	—
—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	54	43	34	28	29	16	—	—	12	13	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	78	58	19	35	45	11	—	—	23	6	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	13	10	10	13	6	—	—	3	3	—
—	16	16	11	9	3	8	—	—	4	11	—	132	132	37	21	30	13	—	—	10	22	—
33	64	50	42	40	22	31	5	1	26	24	3	1323	844	638	567	589	439	11	2	641	251	56
—	64	49	42	41	21	32	3	—	28	29	—	1260	785	570	533	596	442	8	4	683	249	—

In het volgende overzicht zijn vermeld het aantal openbare en bijzondere scholen voor **uitgebreid lager onderwijs**, welke in 1916 hebben voldaan aan de bepalingen van art. 48, eerste lid, 1°, b, vijfde zinsnede, der wet tot regeling van het l. o., zooals dat artikel is gewijzigd bij de wet van 14 Juli 1910 (*Staatsblad* n°. 202); — het aantal openbare en bijzondere scholen voor **meer uitgebreid lager onderwijs**, welke in 1916 hebben voldaan aan de bepalingen van art. 48, eerste lid, 1°, b, I, II en voorlaatste zinsnede, van voormelde gewijzigde wet; — de vakken, waarin op die scholen onderwijs is gegeven; — en de klassenindeeling van die scholen. Een en ander betreft den toestand op 15 Januari 1916.

Het totaal aantal *openbare* scholen voor *uitgebreid lager onderwijs* bedroeg 136, waarvan:

2 scholen met	2 leerjaren.
8 " "	3 "
6 " "	4 "
3 " "	5 "
7 " "	6 "
14 " "	7 "
56 " "	8 "
40 " "	9 of meer leerjaren.

Van deze scholen waren 29 niet bestemd voor leerlingen der laagste klasse van eene school voor gewoon lager onderwijs, doch sloten aan bij eene hogere klasse, te weten:

aan de 3de klasse	8
" " 4de "	2
" " 5de "	7
" " 6de "	12

Het onderwijs omvatte drie vreemde talen en wiskunde aan 71 scholen; twee vreemde talen en wiskunde aan 62 scholen; drie vreemde talen zonder wiskunde aan 3 scholen.

In 92 scholen werd bovendien ook onderwijs gegeven in andere vakken tot het uitgebreid lager onderwijs behorende.

Het aantal *openbare* scholen voor *meer uitgebreid lager onderwijs* bedroeg 111, waarvan 70 scholen, als bedoeld in art. 48, 1°, b, I, der wet, en 41 scholen, als bedoeld in art. 48, 1°, b, II, der wet.

De 70 scholen, hiervoren bedoeld, werden onderscheiden in 58 scholen met 9 leerjaren en 12 scholen met meer dan 9 leerjaren, terwijl van de 41 scholen, hiervoren bedoeld, 6 scholen aansloten bij de 3de klasse eener gewone lagere school, 11 bij de 4de klasse, 9 bij de 5de klasse, 14 bij de 6de klasse en 1 bij de 7de klasse.

Het onderwijs omvatte drie vreemde talen en wiskunde aan 94 scholen, twee vreemde talen en wiskunde aan 12 scholen, en drie vreemde talen zonder wiskunde aan 5 scholen.

In 100 scholen werd bovendien ook onderwijs gegeven in andere vakken tot het meer uitgebreid lager onderwijs behorende.

Het totaal aantal *bijzondere* scholen voor *uitgebreid lager onderwijs* bedroeg 157, waarvan:

2 scholen met	2 leerjaren.
10 " "	6 "
54 " "	7 "
72 " "	8 "
19 " "	9 of meer leerjaren.

Van deze scholen waren 4 niet bestemd voor leerlingen der laagste klasse van eene school voor gewoon lager onderwijs, doch sloten aan bij eene hogere klasse, te weten:

aan de 3de klasse	1
" " 5de "	2
" " 6de "	1

Het onderwijs omvatte drie vreemde talen en wiskunde aan 45 scholen; twee vreemde talen en wiskunde aan 80 scholen, en drie vreemde talen zonder wiskunde aan 32 scholen.

In 69 scholen werd bovendien ook onderwijs gegeven in andere vakken tot het uitgebreid lager onderwijs behorende.

Het totaal aantal *bijzondere* scholen voor *meer uitgebreid lager onderwijs* bedroeg 196, waarvan 174 scholen, als bedoeld in art. 48, 1°, b, I, der wet, en 22 scholen, als bedoeld in art. 48, 1°, b, II, der wet.

De 174 scholen, hiervoren bedoeld, werden onderscheiden in 153 scholen met 9 leerjaren en 21 scholen met meer dan 9 leerjaren, terwijl van de 22 scholen hiervoren bedoeld 1 school aansloot aan de 1ste klasse eener school voor gewoon lager onderwijs, 4 scholen aansloten aan de 2de klasse, 6 scholen aan de 3de klasse, 4 scholen aan de 4de klasse, 2 scholen aan de 5de klasse en 5 scholen aan de 6de klasse.

Het onderwijs omvatte drie vreemde talen en wiskunde aan 150 scholen, twee vreemde talen en wiskunde aan 4 scholen, drie vreemde talen zonder wiskunde aan 42 scholen.

In 173 scholen werd bovendien ook onderwijs gegeven in andere vakken tot het meer uitgebreid lager onderwijs behorende.

Nadere bijzonderheden dienaangaande omtrent elke school zijn vermeld in het overzicht, hetwelk is opgenomen in de Bijlagen der *Handelingen* van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1917—1918, n°. 241.

VI. KONINKLIJKE BESLISSINGEN IN GESCHILLEN VAN BESTUUR.

Door burgemeester en wethouders van Hattum werd beroep ingesteld tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, van 14 Juli 1915, n°. 55, Lager Onderwijs, waarbij aan het besluit van den Raad der gemeente van 20 Augustus 1914, n°. 3, tot wijziging van artikel 2 der Verordening tot regeling van het openbaar lager onderwijs in die gemeente goedkeuring was onthouden, voor zoover daarbij het onderwijs in vak p van artikel 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs facultatief werd gesteld en de regeling overigens was goedgekeurd.

Bij Koninklijk besluit van 10 Februari 1916 n°. 57 werd, met wijziging in zoover van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, de facultatiefstelling van het onderwijs in vak p in artikel 2 der Verordening tot regeling van het openbaar lager onderwijs in de gemeente Hattum alsnog goedgekeurd.

Dit Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 1 van bijlage D.

Door 1°. den Raad der gemeente Elkerzee en 2°. N. A. Tuyte en 43 anderen, allen ingezetenen der gemeente Elkerzee, werden beroepen ingesteld tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland, van 17 Maart 1916, n°. 37, 1ste afd., waarbij de door den Raad der gemeente Elkerzee gevraagde vrijstelling van de verplichting tot het geven van onderwijs in het vak, vermeld onder letter j van art. 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs, is geweigerd.

Bij Koninklijk besluit van 5 December jl., n°. 68, zijn de appellanten niet ontvankelijk verklaard in hunne beroepen.

Dit Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 2 van bijlage D.

§ 3. GETAL EN SOORT DER SCHOLEN.

I. AANTAL OPENBARE EN BIJZONDERE SCHOLEN PER PROVINCIE.

Op dezelfde wijze als in het vorig verslag volgt hier een tabel, waarin het getal openbare en bijzondere scholen is vermeld, die bij het begin van 1916 en 1917 in iedere provincie bestonden.

PROVINCIEËN.	Openbare scholen.	Bijzondere scholen.	Scholen in kol. 3 vermeld, die op de Rijksbijdrage, bedoeld bij artikel 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs		Totaal.
			aanspraak maken.	geen aanspraak maken.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Noordbrabant 1917	326	327	324	3	653
" 1916	325	316	314	2	641
Gelderland 1917	409	309	298	11	718
" 1916	405	301	292	9	706
Zuidholland 1917	581	503	487	16	1084
" 1916	573	489	470	19	1062
Noordholland 1917	513	319	307	12	832
" 1916	509	319	307	12	838
Zeeland 1917	158	97	97	—	255
" 1916	158	97	97	—	255
Utrecht 1917	121	157	150	7	278
" 1916	120	157	149	8	277
Friesland 1917	329	219	218	1	548
" 1916	330	217	216	1	547
Overijssel 1917	293	119	116	3	412
" 1916	293	114	110	4	407
Groningen 1917	280	120	120	—	400
" 1916	278	118	118	—	396
Drenthe 1917	190	54	54	—	244
" 1916	189	51	51	—	240
Limburg 1917	188	172	156	16	360
" 1916	188	167	151	16	355
Totaal 15 Jan. 1917 . . .	3388	2396	2327	69	5784
Totaal 15 Jan. 1916 . . .	3368	2346	2275	71	5714
Vermeerdering.	20	50	52	— 2	70

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal scholen in 1916 is toegenomen met 70. Het aantal openbare scholen vermeerderde met 20, het aantal bijzondere scholen met 50. Toeneming van het aantal scholen had plaats in de provinciën Zuidholland met 22, Noordbrabant en Gelderland elk met 12, Overijssel en Limburg elk met 5, Noordholland, Groningen en Drenthe elk met 4, Utrecht en Friesland elk met 1.

II. LIJST VAN GEMEENTEN ZONDER OPENBARE SCHOOL.

In het volgend overzicht zijn de gemeenten vermeld, waar geen openbare scholen bestonden. Daarin zijn niet opgenomen de gemeenten, die met eene naburige gemeente eene gemeenschappelijke school bezaten.

Provinciën.	Gemeenten.	De kinderen hadden gelegenheid onderwijs te ontvangen te:
Noordbrabant .	Andel	Andel, aan de aldaar bestaande bijzondere school.
	Reusel	Reusel, idem, idem.
	Udenhout	Udenhout, idem, idem.
Gelderland . .	Hedel	Hedel, idem, idem.
	Hemmen	Hemmen, idem, idem.
	Kerkwijk	Kerkwijk, idem, idem.
Zuidholland . .	Leerbroek	Leerbroek, aan de aldaar bestaande bijzondere scholen en te Meerkerk.
	Schoonrewoerd	Schoonrewoerd, aan de aldaar bestaande bijz. scholen en de openbare lagere school te Meerkerk.
Zeeland	Aagtekerke	Domburg.
	Overzande	Driewegen.
Utrecht	Achttienhoven	Westbroek.
	Breukelen—St. Pieters	Breukelen-Nijenrode en Maarsseveen.
	Bunschoten	Bunschoten, aan de aldaar bestaande bijzondere scholen.
	Eemnes	Eemnes, aan de aldaar bestaande bijzondere scholen.
	Hoenkoop	Oudewater.
	Laag-Nieuwkoop	Kockengen en Haarzuilens.
	Loenersloot	Loenen.
	Oudenrijn	Vleuten.
	Rijsenburg	Driebergen en te Odijk.
	Snelrewaard	Linschoten, Montfoort en Oudewater.
	Tienhoven	Maarsseveen.
	Willeskop	Montfoort en Oudewater.
	Zegveld	Zegveld, aan de aldaar bestaande bijzondere scholen.
Limburg	Ittervoort	Torn.
	Nunhem	Haelen.
	Rijkholt	Gronsveld.

III. LIJST VAN GEMEENTEN MET GEMEENSCHAPPELIJKE SCHOLEN.

Provinciën.	Gemeenten of onderdeelen van gemeenten.	Gemeenschap met:
Noordbrabant .	Vorstenbosch, gem. Nisterodel	Dinther, Uden en Veghel
	Eerde, gem. St. Oedenrode	Schijndel en Veghel
	Gemonde, gem. Bostel	Schijndel, St. Michielsgestel en St. Oedenrode
	Gewande, gem. Empel c. a.	Alem c. a.
	Loosbroek, gem. Dinther	Nistelrode en Heesch
	Vinkel, gem. Nuland	Geffen, Heesch en Berlicum
	Vortum, gem. Vierlingsbeek	Sambeek
	Moerdijk, gem. Klundert	Hooge en Lage Zwaluwe
	Nieuw Borgvliet, gem. Bergen op Zoom	Woensdrecht
Gelderland . .	Apeldoorn	Ede
Zuidholland . .	Ameide	Tienhoven
	Barwoutswaarder	Rietveld
	Nieuwkoop	Zevenhoven en Wilnis
	Vlist	Polsbroek
	Zegwaard	Zoetermeer
	Zuid-Beijerland	Goudswaard
Noordholland .	Spierdijk, gem. Obdam	Berkhout, Hensbroek, Obdam en Spanbroek
	Langereis, gem. Hoogwoud	Nieuwe Niedorp
Zeeland	Kruiningen	Krabbendijke
Utrecht	Abcoude-Proostdij	Abcoude-Baambrugge
	Polsbroek	Vlist
	Westbroek	Achttienhoven
	Noorden, gem. Nieuwkoop	Zevenhoven en Wilnis
Friesland . . .	Finkum, gem. Leeuwarderadeel	Ferwerderadeel
	Achtkarspelen	Smallingerland en Tietjerksteradeel
Groningen . . .	Grijpskerk	Oldehove
	Midwolda	Nieuwolda
	Scheemda	Nieuwolda
	Nieuwe Schans	Beerta
Drenthe	Hoogeveen	Coevorden en Dalen

IV. LIJST VAN GEMEENTEN WAAR KRACHTENS REGELING KINDEREN UIT ANDERE GEMEENTEN TER SCHOOL GAAN.

Aan het einde van 1916 waren in de volgende gemeenten regelingen vastgesteld omtrent de toelating van kinderen uit de eene gemeente op de scholen der andere.

Noordbrabant.

Andel	en Giessen.
Almkerk	" de Werken c. a.
Bergen op Zoom	" Wouw.
Deurne	" Horst (Limburg).
Idem	" Asten.
Dipther	" Schijndel.
Drongelen	" Meeuwen.
den Dungen	" St. Michelsgestel
Etten c. a.	" Rucphen c. a.
Gilze c. a.	" Oosterhout.
Halsteren	" Steenbergen.
Heusden	" Oudheusden.
Hedikhuizen	" Vlijmen.
Hilvarenbeek	" Diessen en Moergestel.
Leende	" Soerendonk c. a.
Lithoijen	" Oijen.
Maashees	" Venray (Limburg).
Nuland	" Rosmalen.
Oostelbeers	" Diessen.
Oosterhout	" Gilze c. a.
Reusel	" Hooge-Mierde.
Idem	" Bladel c. a.
Roosendaal	" Wouw.
Rucphen	" Zundert.
Schijndel	" St. Michielsgestel.
Teteringen	" Ginneken.
Udenhout	" Helvoirt.
Velp	" Grave en Reek.
Vierlingsbeek	" Oploo c. a.
Willemstad	" Pijnaard c. a.
Woudrichem	" Poederoven (Gelderland).

Gelderland.

Apeldoorn	en Voorst, Ede en Barneveld.
Ammerzoden	" Nederhemert.
Barneveld	" Apeldoorn.
Borculo	" Diepenheim, Eibergen, Laren, Neede en Markelo.
Brummen	" Voorst.
Doornspijk	" Kamperveen.
Ede	" Apeldoorn.
Ermelo	" Harderwijk.
Gorsel	" Deventer en Warnsveld.
Groenlo	" Lichtenvoorde.
Hemmen	" Valburg.
Laren	" Lochem en Borculo.
Lichtenvoorde	" Groenlo.
Lochem	" Laren.
Nederhemert	" Ammerzoden.
Neede	" Borculo.
Nijkerk	" Bunschoten.
Poederoven	" Woudrichem.
Valburg	" Hemmen.

Voorst

Warnsveld

en Apeldoorn, Epe, Olst en
Brummen.

" Gorsel.

Zuidholland.

Aarlanderveen	en Zwammerdam.
Alphen	" Boskoop.
Alphen	" Zwammerdam.
Bergambacht	" Gouda.
Bleiswijk	" Moerkapelle. ¹⁾
Bodegraven	" Waarder.
Idem	" Zwammerdam. ¹⁾
Boskoop	" Gouda.
Delft	" Vrijenban. ¹⁾
Dirksland	" Melissant.
Dordrecht	" Dubbeldam. ¹⁾
Gorinchem	" Schelluinen.
Gouderak	" Gouda.
's Gravenhage	" Wassenaar.
Haastrecht	" Gouda.
Idem	" Hekendorp.
Hazerswoude	" Koudekerk.
Hekendorp	" Gouda. ¹⁾
Idem	" Oudewater.
Hendrik-Ido-Ambacht	" Ridderkerk. ¹⁾
Klaaswaal	" Strijen.
Leerbreek	" Meerkerk.
Leiderdorp	" Hazerswoude. ¹⁾
Loosduinen	" Monster.
Maasland	" de Lier.
Idem	" Vlaardinger Ambacht. ¹⁾
Melissant	" Dirksland.
Idem	" Sommeledijk. ¹⁾
Middelharnis	" Stad aan 't Haringvliet.
Idem	" Nieuwe Tonge.
Mijnsheerenland	" Heinoord.
Moerkapelle	" Gouda. ¹⁾
Monster	" Loosduinen.
Moordrecht	" Gouda.
Naaldwijk	" Monster.
Nieuwkoop	" Bodegraven.
Noordeloos	" Hoogblokland.
Numansdorp	" Klaaswaal. ¹⁾
Oudewater	" Gouda.
Oude Tonge	" Nieuwe Tonge.
Reeuwijk	" Haastrecht.
Idem	" Gouda.
Rockanje	" Oostvoorne. ¹⁾
Rotterdam	" Barendrecht.
Idem	" IJsselmonde. ¹⁾
Idem	" Hilligersberg.
Idem	" Naaldwijk.
Slidrecht	" Dubbeldam.
Sommeledijk	" Middelharnis. ¹⁾
Stolwijk	" Gouda.
Streefkerk	" Lekkerkerk. ¹⁾
Strijen	" Maasdam.
Vlaardinger Ambacht	" Schipluiden.
Idem	" Kethel.
Vlist	" Haastrecht. ¹⁾

¹⁾ Van deze regeling is in 1916 geen gebruik gemaakt.

Axel	en Zaamslag.
Hoek	" Philippine.
Ossensisse	" Hengstdijk.
Schoondijkje	" Oostburg.
Idem	" Waterlandkerkje.
Stoppeldijk	" Boschkapelle.
Waterlandkerkje	" Oostburg.
Westdorpe	" Neuzen.
IJzendijkje	" Waterlandkerkje.
Zaamslag	" Axel.

Utrecht.

Abcoude-Proostdij	en Weesperkarspel, Ouder-Amstel en Vinkenveen.
Achttienhoven	" Zuilen.
de Bildt	" Baarn.
Breukelen-St. Pieters	" Breukelen Nijenrode en Maarssenveen.
Bunnik	" Zeist.
Hoenkooop	" Oudewater.
Jaarsveld	" Lopik.
Kamerik	" Kockengen.
Laag Nieuwkoop	" Kockengen.
Langbroek	" Driebergen.
Loenersloot	" Loenen.
Maarseveen	" Maarssen.
Mijdrecht	" Nieuwveen.
Odijk	" Zeist.
Oudenrijn	" Veldhuizen
Ruwiel	" Kockengen.
Rijsenburg	" Odijk en Driebergen.
Schalkwijk	" Tull en 't Waal.
Snelrewaard	" Linschoten en Oudewater.
Soest	" Baarn en Zeist.
Tienhoven	" Maarssenveen.
Vleuten	" Veldhuizen.
Westbroek	" Zuilen.
Willeskop	" Montfoort en Oudewater.
Willege Langerak	" Lopik.
IJsselstein	" Montfoort.
Zeist	" Baarn.

Friesland.

Achtkarspelen	en Grootegast, Leeuwarden, Smallingerland en Tietjerksteradeel.
Engwirden	" Schoterland.
Baarderadeel	" Hennaarderadeel en Leeuwarden.
Barradeel	" Leeuwarden.
't Bildt	" Menaldumadeel.
Dantumadeel	" Dokkum, Ferwerderadeel Leeuwarden, Oostdongeradeel.
Dokkum	" Dantumadeel.
Doniawerstal	" Utingeradeel.
Ferwerderadeel	" Dantumadeel, Leeuwarden en Westdongeradeel.
Franeckeradeel	" Hennaarderadeel.
Haskerland	" Schoterland en Utingeradeel.
Hennaarderadeel	" Baarderadeel en Franeckeradeel.

Idaarderadeel	en Leeuwarden, Smallingerland, Tietjerksteradeel en Utingeradeel.
Leeuwarden	" Achtkarspelen, Baarderadeel, Barradeel, Dantumadeel, Ferwerderadeel, Leeuwarderadeel, Idaarderadeel, Menadumadeel, Rauwerderhem, Tietjerksteradeel, Utingeradeel en Westdongeradeel.
Leeuwarderadeel	" Leeuwarden.
Menaldumadeel	" Leeuwarden en 't Bildt.
Oostdongeradeel	" Dantumadeel en Westdongeradeel.
Opsterland	" Engwirden en Schoterland.
Rauwerderhem	" Leeuwarden.
Schoterland	" Engwirden, Haskerland, Opsterland en Weststellingwerf.
Smallingerland	" Achtkarspelen, Idaarderadeel en Utingeradeel.
Tietjerksteradeel	" Achtkarspelen, Idaarderadeel en Leeuwarden.
Utingeradeel	" Doniawerstal, Haskerland, Idaarderadeel en Smallingerland.
Westdongeradeel	" Ferwerderadeel, Oostdongeradeel en Leeuwarden.
Weststellingwerf	" Schoterland.

Overijssel.

Almelo (Stad-)	en Borne.
Idem	" Hardenberg (Ambt-)
Idem	" Hellendoorn.
Idem	" Tubbergen.
Idem	" Vriezenveen.
Idem	" Wierden.
Avereest	" Nieuwleusen.
Idem	" Ommen. (Ambt-)
Idem	" Ommen. (Stad-)
Idem	" Zuidwolde (Drenthe).
Blokkzijl	" Vollenhove (Ambt-).
Borne	" Delden (Ambt-).
Idem	" Hengelo.
Idem	" Weerselo.
Idem	" Tubbergen.
Dalfsen	" Heino.
Idem	" Nieuwleusen.
Idem	" Ommen (Ambt-).
Idem	" Zwollerkerspel.
Delden (Ambt-)	" Haaksbergen.
Denekamp	" Tubbergen.
Idem	" Weerselo.
Deventer	" Bathmen.
Idem	" Diepenveen.
Idem	" Goor.
Idem	" Holten.
Idem	" Olst.
Idem	" Rijssen.
Idem	" Wijhe.
Idem	" Gorssel (Gelderland).
Idem	" Voorst (Gelderland).
Grafhorst	" IJsselmuiden.

Haaksbergen	en Hengelo.
Hardenberg (Ambt-)	" Vriezenveen.
Hasselt	" Zwollerkerspel.
Heino	" Idem
Hellendoorn	" Holten.
Idem	" Raalte.
Idem	" Wierden.
Hengelo	" Lonneker.
IJsselmuiden	" Zwollerkerspel.
Kamperveen	" Wilsom.
Losser	" Weerselo.
Markelo	" Borculo (Gelderland).
Nieuwleusen	" Staphorst.
Ommen (Stad-)	" Ommen (Ambt-).
Tubbergen	" Weerselo.
Vollenhove (Stad-)	" Vollenhove (Ambt-).
Vollenhove (Ambt-)	" Wanneperveen.

Groningen.

Adorp	en Hoogkerk.
Aduard	" Adorp.
Beerta	" Wedde.
Bellingwolde	" Beerta en Wedde.
Grijskerk	" Zuidhorn.
Idem	" Oldekerk.
Grootegast	" Achtkarspelen (Fr.)
Hoogkerk	" Peize (Drenthe).
Kantens	" Bedum.
Idem	" Uithuizermeden.
Leek	" Zuidhorn.
Idem	" Oldekerk.
Loppersum	" Stedum.
Idem	" Slochteren.
Nieuweschans	" Beerta.
Uithuizermeeden	" 't Zand.
Idem	" Uithuizen.
Vlagtwedde	" Odoorn (Drenthe).
Idem	" Borger en Odoorn
Idem	" Bellingwolde.
Wildervank en Onstwedde	" Gasselte, Gieten en Anlo (Drenthe).
Winschoten	" Bellingwolde, Oude-Pekela, Midwolda, Nieuwe Schans, Beerta, Scheemda, Nieuwe-Pekela, Wedde en Finsterwolde.
't Zandt	" Stedum.

Drenthe.

Anlo, Gieten en Gasselte	en Wildervank.
Borger	" Rolde
Emmen	" Schoonebeek.
Hoogeveen	" Oosterhesselen.
Idem, Coevorden en Dalen	" Idem.
Hoogeveen	" Zuidwolde.
Norg	" Roden.
Odoorn	" Vlagtwedde.
Odoorn en Borger	" Onstwedde.
Peize	" Hoogkerk.
Sleen	" Odoorn.
Westerbork	" Oosterhesselen.
Idem	" Zweelo.

Zuidwolde	en de Wijk.
Idem	" Avereest.
Limburg.	
Berg en Terblijt	en Valkenburg.
Cadier en Keer	" Bemelen.
Echt	" Posterterholt.
Gronsveld	" Margraten.
Heythuizen	" Nederweert.
Horst	" Deurne en Liessel.
Hulsberg	" Valkenburg.
Nederweert	" Valkenburg.
Obbich en Papenhoven	" Weert.
Oud-Valkenburg	" Grevenbicht.
Idem	" Wijlre.
Schin op Geulle	" Valkenburg.
Venray	" Maashees.
Wijlre	" Bemelen.
Idem	" Klimmen.
Idem	" Schin op Geule.

V. AANTAL GEMEENTEN PER PROVINCIE, WAAR OPENBAAR HERHALINGSONDERWIJS WORDT GEGEVEN.

Bij het begin van 1917 werd in 990 gemeenten herhalings-onderwijs gegeven.

Behalve deze trof men in 7 gemeenten uitsluitend de oude avondscholen aan.

Het volgende overzicht levert de cijfers voor iedere provincie afzonderlijk.

Provincien.	Aantal gemeenten met:	
	Herhalings-onderwijs.	Avondscholen.
Noordbrabant	179	1
Gelderland	113	—
Zuidholland	159	5
Noordholland	129	—
Zeeïland	100	—
Utrecht	53	—
Friesland	42	1
Overijssel	59	—
Groningen	57	—
Drenthe	34	—
Limburg	65	—
Totaal	990	7

Het aantal gemeenten waar herhalingsonderwijs wordt gegeven is in 1916 afgenomen met 5.

VI. SPLITSING VAN DE BIJZONDERE SCHOLEN NAAR HAREN AARD.

In de volgende tabel zijn de 2396 bijzondere scholen naar haar verschillenden aard gesplitst. Evenals in vorige verslagen zijn ook nu weder de scholen, gehouden voor rekening van het hoofd, gerangschikt onder de Protestantsche, Roomsche-Katholieke of Israëlietische scholen, naar gelang van het kerkgenootschap, waartoe de hoofden dier scholen behooren.

PROVINCIE.	DIACONIE- EN WEESHUIS-SCHOLEN.			SCHOLEN VAN KERKELIJKE GEMEENTEN, INSTELLINGEN OF VEREENIGINGEN.			SCHOLEN VOOR REKENING VAN HET HOOFD DER SCHOOL.			Scholen niet in de vorige rubrieken begrepen.	TOTAAL.
	Protestantsche.	Roomsche Katholieke.	Israëlitische.	Protestantsche.	Roomsche Katholieke.	Israëlitische.	Protestantsche.	Roomsche Katholieke.	Israëlitische.		
Noordbrabant	2	4	—	30	283	—	—	—	—	8	327
Gelderland	1	3	—	151	129	—	7	1	—	17	309
Zuidholland	8	6	—	271	180	—	11	—	—	27	503
Noordholland	10	4	2	115	160	1	7	1	—	19	319
Zeeland	—	—	—	67	29	—	—	—	—	1	97
Utrecht	7	1	—	74	65	—	2	—	—	8	157
Friesland	1	3	—	195	19	—	—	—	—	1	219
Overijssel	—	—	—	74	40	—	—	—	—	5	119
Groningen	—	—	—	103	13	—	—	—	—	4	120
Drenthe	—	—	—	50	3	—	—	—	—	1	54
Limburg	—	12	—	3	155	—	—	—	—	2	172
Totaal op 15 Jan. 1917 .	29	33	2	1133	1076	1	27	2	—	93	2396
Totaal op 15 Jan. 1916 .	28	37	2	1112	1043	1	24	2	—	97	2346
Vermeerdering	1	— 4	—	21	33	—	3	—	—	— 4	50

De bijzondere scholen bestonden op 15 Januari 1917 uit 64 diaconie- en weeshuisscholen, 2210 scholen van kerkelijke gemeenten, instellingen of vereenigingen (1133 Protestantsche,

1076 Katholieke en 1 Israëlitische); 29 die voor rekening van de hoofden gehouden werden en 93 die niet onder een dezer rubrieken waren te rangschikken.

§ 4. SCHOOLLOKALEN, SCHOOLMEUBELN EN LEERMIDDELEN.

Het volgende overzicht bevat de gewone jaarlijksche opgaven betreffende den bouw en de verbetering van de schoollokalen.

PROVINCIE.	Nieuw-gebouwde lokalen.		Lokalen in aanbouw. a)		Vergroote of verbeterde lokalen.		Lokalen die verbetering eischen. b)		Plannen aanhangig tot verbetering of geheele vernieuwing.		Afgekeurde lokalen.	Toelichtingen.
	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijz.	Openbare.	Bijz.		
Noordbrabant	6	11	2	9	5	7	36	9	19	5	1	a) In deze kolom komen enkel de in aanbouw zijnde nieuwe lokalen voor.
Gelderland	8	7	4	3	46	5	13	5	11	1	—	
Zuidholland	19	12	15	10	26	13	58	27	13	5	—	b) Onder de cijfers in deze kolom zijn begrepen die betreffende lokalen, voor welke verbetering of geheele vernieuwing plannen aanhangig waren.
Noordholland	10	4	7	3	26	10	28	16	16	3	—	
Zeeland	1	—	—	7	14	—	14	1	4	1	—	
Utrecht	3	5	4	—	5	2	9	9	7	—	—	
Friesland	3	3	3	—	2	2	8	4	2	2	1	
Overijssel	—	2	1	—	8	1	11	—	12	4	—	
Groningen	7	—	1	—	3	3	3	5	4	3	—	
Drenthe	2	3	4	1	11	2	16	3	13	3	—	
Limburg	1	7	6	6	5	3	33	3	8	4	—	
Totaal in 1916	60	54	47	39	151	48	220	82	109	31	2	
„ 1915	74	43	71	30	181	39	246	64	181	34	1	

Uit vorenstaand overzicht blijkt, dat er in 1916 114 nieuwe lokalen werden gebouwd. In 1915 was dat getal 117.

Het getal nieuwe lokalen in aanbouw bedroeg in 1916 86, tegen 101 in het vorige jaar.

199 lokalen werden vergroot of verbeterd; in 1915 bedroeg dat getal 220.

Het getal lokalen, die verbetering eischten, bedroeg 311, tegen 310 in het vorige jaar.

In 1916 waren plannen aanhangig tot verbetering of geheele vernieuwing van 140 lokalen; dat getal was in het vorige jaar 215.

Arkeuring van schoollokalen had in 1916 tweemaal plaats.

De zeer sterke stijging der bouwkosten ten gevolge van de ongunstige tijdsomstandigheden brengen hoe langer hoe meer gemeenten er toe om het opmaken of uitvoeren van bouwplannen te laten rusten.

Als steeds is in de verslagen der leden van het schooltoezicht er over geklaagd, dat in tal van gemeenten ten plattelande het onderhouden en het schoonhouden der scholen veel te wenschen overlaat, en dat niet overal de leermiddelen voldoende aanwezig zijn. De klacht over slecht onderhoud en onvoldoende reiniging betreft nagenoeg zonder uitzondering uitsluitend de openbare scholen.

§ 5. SUBSIDIËN VAN HET RIJK KRACHTENS ART. 53 DER WET.

De beide volgende overzichten bevatten de subsidiën in de gewone en buitengewone kosten van het openbaar lager onderwijs, krachtens art. 53 der wet in 1916 door het Rijk verleend.

Onder buitengewone kosten van het lager onderwijs worden hier verstaan de uitgaven voor den bouw van nieuwe of verbouw van bestaande schoollokalen en onderwijzerswoningen en de aanschaffing van schoolmeubelen voor de nieuwe lokalen.

SUBSIDIËN IN DE GEWONE KOSTEN.

Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.
Noordbrabant.	Giessen	f 500	f 6 225
	Meeuwen	525	
	Putte	700	
	Rijswijk	400	
	Sprang	400	
	Veen	750	
	Woudrichem	1 750	
	Wijk c. a.	1 200	
Gelderland.	Angerlo	f 700	25 650
	Bergh	8 000	
	Borculo	8 000	
	Epe	10 000	
	Gendringen	2 500	
	Nederhemert	750	
	Neede	700	
Zuidholland.	Ammerstol	f 1 075	f 32 000
	Arkel	1 000	
	Beijerland (Nieuw).	1 950	

Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.
	Bommel den	f 800	f 32 000
	Brielle	1 000	
	Everdingen	350	
	Goedercede	1 000	
	Goudswaard	800	
	Hardinxveld	2 250	
	Heerjansdam	750	
	Hellevoetsluis	3 600	
	Herkingen	500	
	Heukelum	1 400	
	Kedichem	2 300	
	Maasdam	900	
	Middelharnis	3 200	
	Oostvoorne	1 100	
	Oudenhooft	325	
	Papendrecht	500	
	Piershil	700	
	Puttershoek	1 500	
	Schelluinen	200	
	Stad aan 't Haringsvliet	1 350	
	Stellendam	850	
Noordholland.	IJsselmonde	1 350	f 6 000
	Zwartewaal	1 250	
	Edam	f 6 000	2 650
	Egmond aan Zee	2 650	

Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.	Provinciën.	Gemeenten.	Bedrag van het subsidie.	Totaal bedrag per provincie.			
Zeeland.	Graft.	f 500	f 80 450	Overijssel.	Sloten	f 325	f 51 425			
	Ilpendam	2 000			Smallingerland	4 000				
	Krommenie	1 000			Weststellingwerf	10 000				
	Landsmeer.	1 600			Groningen.	Giethoorn	f 3 700	35 600		
	Middelie.	850				Hellendoorn	1 600			
	Oostzaan	1 000				Kuinre	1 100			
	Oudendijk	850				Lonneker	15 000			
	Ransdorp	2 000				Losser	6 000			
	Terschelling	3 700				Ootmarsum	1 200			
	Urk	6 000				Steenwijkerwold.	2 500			
	Vlieland	1 500				Tubbergen.	2 000			
	Westzaan	800				Wanneperveen	2 500			
Zeeland.	Boschkapelle	f 950	7 390	Drenthe.		Marum	f 6 000	8 500		
	Burgh	840				Vlagtwedde	2 500			
	Clinge	1 600		Drenthe.		Beilen	f 4 000	86 850		
	Driewegen.	350			Coevorden	4 000				
	Hengstdijk.	750			Emmen.	47 000				
	Ossenisie	675			Havelte	3 500				
	Oudelande.	275			Odoorn	10 000				
	Schore	1 000			Ruinen	2 000				
	Serooskerke(Schouwen)	290			Sleen.	7 750				
	Veere	600			Vladder.	2 000				
	Friesland.	Aengwierden			f 2 000	Totaal der subsidiën in de gewone kosten in 1916	Westerbork		5 000	f 284 030
		Ameland			1 000		Zweelo		1 600	
Baarderadeel		9 000								
Dantumadeel.		2 300								
Dokkum		3 000								
Idaarderadeel		1 600								
Ooststellingwerf.		16 500								
Rauwerderhem		1 500								

SUBSIDIËN IN DE BUITENGEWONE KOSTEN.

Provinciën.	Gemeenten.	Totaal bedrag der kosten.	Vergoeding volgens art. 48 der wet.	Subsidie volgens art. 53 der wet.	Bedrag van hetgeen ten laste van de gemeente is gebleven.
Noordbrabant.	Geldrop	f 55 033,60 ⁵	f 11 969,96	f 20 400,—	f 22 663,64 ⁵
	Mierlo	17 480,—	3 942,—	8 730,—	4 808,—
	Nistelrode	19 580,—	4 547,50	11 980,—	3 052,50
	Ossendrecht	14 020,—	1 781,25	9 750,—	2 488,75
	Someren	30 900,—	5 386,—	16 790,—	8 724,—
Gelderland.	Balgoy	13 208,—	2 983,50	8 150,—	2 074,50
	Borculo	32 169,—	7 321,25	24 830,—	17,75
	Didam	31 608,—	5 002,50	20 120,—	6 485,50
	Dinxperlo	14 187,—	3 149,50	6 430,—	4 607,50
	Wisch	26 479,—	5 896,—	20 500,—	83,—
Zuidholland.	Arkel	28 000,—	6 100,—	18 230,—	3 670,—
	Bergschenhoek	14 750,41	3 497,50	7 620,—	3 632,91
	Dubbeldam	12 284,—	2 523,37 ⁵	6 700,—	3 060,62 ⁵
	Hellevoetsluis	23 173,50	4 707,—	12 200,—	6 266,50
	Nieuwe Tonge	23 368,—	5 062,50	11 320,—	6 985,50
	Oud Beijerland	27 443,—	6 860,75	11 300,—	9 282,25
	Oudenhoorn	43 838,—	7 893,—	31 545,—	4 400,—
	Papendrecht	40 687,—	8 728,—	28 540,—	3 419,—
	Pattershoek	12 885,—	3 510,—	5 865,—	3 510,—
	Stad aan 't Haringvliet	21 798,—	4 768,—	14 580,—	2 450,—
	Westmaas	1 757,—	439,25	1 300,—	17,75
Noordholland.	Texel	15 201,—	3 800,25	7 465,—	3 935,75
Zeeland.	Burgh	8 141,50	1 677,75	6 450,—	13,75
Friesland.	Rauwerderhem	3 698,—	924,50	2 750,—	23,50
Overijssel.	Giethoorn	16 748,—	4 187,—	12 550,—	11,—
	Holten	32 181,39	6 970,25	9 100,—	16 111,14
Groningen.	Hoogkerk	40 490,50	7 647,50	32 150,—	693,—
	Leek	22 414,75	4 518,50	17 800,—	96,25
	Marum	39 027,22	6 860,59	32 100,—	66,63
	Muntendam	20 976,20	5 996,25	23 900,—	79,95
Drenthe.	Beilen	13 482,—	434,25	13 000,—	47,75
	Emmen	15 020,—	3 000,—	12 000,—	20,—
	idem	5 918,—	1 307,50	4 600,—	10,50
	Gasselte	36 354,—	7 656,50	27 800,—	397,50
	Hoogeveen	34 912,—	8 122,58 ⁵	14 950,—	11 839,41 ⁵
	Roden	15 965,—	3 991,25	11 950,—	23,75
	Sleen	12 513,—	2 570,25	9 940,—	2,75
	Vries	42 130,37	9 880,34	32 200,—	50,03
	idem	45 323,—	8 000,45	34 300,—	2 962,55
Limburg.	Munstergeleen	27 815,75	5 552,87 ⁵	13 850,—	8 412,87 ⁵
Totaal der subsidiën in de buitengewone kosten in 1916 . .				f 615 735,—	

Verzameling der subsidiën in de gewone en in de buitengewone kosten.

Provinciën.	Subsidiën in de gewone kosten.	Subsidiën in de buitengewone kosten.	Totaal.
Noordbrabant . . .	f 6 225	f 67 650	f 73 875
Gelderland . . .	25 650	80 080	105 680
Zuidholland . . .	32 000	149 200	181 200
Noordholland . . .	30 450	7 465	37 915
Zeeland	7 330	6 450	13 780
Utrecht	—	—	—
Friesland	51 425	2 750	54 175
Overijssel	35 600	21 650	57 250
Groningen	8 500	105 950	114 450
Drenthe	86 850	160 740	247 590
Limburg	—	13 850	13 850
Totaal in 1916 . . .	f 284 030	f 615 735	f 899 765
Totaal in 1915 . . .	355 985	444 065	800 000
Meer in 1916	f — 71 905	f 171 670	f 99 765

Uit de vorenstaande tabel der subsidiën in de gewone kosten blijkt, dat aan de navolgende gemeenten, die in 1915 geen subsidie genoten in, 1916 eene bijdrage is verleend:

Noordbrabant: Putte;

Zuidholland: Oudendoorn;

Noordholland: Graft, Krommenie, Oostzaan;

Friesland: Dantumadeel;

Daarentegen genoten de volgende in 1915 gesubsidieerde gemeenten in 1916 geen subsidie:

Noordbrabant: Bakel c. a., Besoijen, Borkel c. a., Duizel c. a., Genderen, Loon op Zand, Someren, Vrijhoeve—Capelle, Zesgehuchten;

Gelderland: Brakel, Echteld, Gameren, Heerde, Poederoijen, Wehl;

Zuidholland: 's Gravendeel, Hoogvliet, Kethel, Lekkerkerk, Melissant, Nieuwenhoorn, Spijkenisse, Strijen, Westmaas;

Noordholland: Kwadijk, Petten, Spaarndam, Warder;

Zeeland: Kapelle, Koewacht, Krabbendijke, Nisse, Overslag, Philippine, Stoppeldijk, Zuiddorpe;

Friesland: Franekeradeel;

Overijssel: Denekamp, Grafhorst, Hardenberg (Ambt), Weerselo;

Groningen: Leek;

Drenthe: Anlo, Borger, Gasselte, Smilde, Zuidwolde;

Limburg: Mesch, Slenaken.

De volgende gemeenten genoten over 1916 in de gewone kosten meer aan subsidie dan in 1915 het bedrag achter hare namen vermeld:

Noordbrabant: Veen f 250, Woudrichem f 350;

Gelderland: Angerlo f 200, Bergh f 4000, Borculo f 1000, Gendringen f 500, Nederhemert f 250;

Zuidholland: Brielle f 450, Hardinxveld f 500, Hellevoetsluis f 400, Puttershoek f 400, IJsselmonde f 100;

Noordholland: Ipendam f 500, Oudendijk f 25;

Friesland: Engwierden f 500, Baarderadeel f 700, Rauwerderhem f 500, Sloten f 125;

Overijssel: Giethoorn f 200, Kuinre f 100, Lonneker f 3000, Losser f 1000;

Drenthe: Emmen f 5000, Havelte f 1000, Ruinen f 1200, Sleen f 4250, Vledder f 750, Westerbork f 1000.

Minder dan over 1915 werd toegekend aan de volgende gemeenten:

Noordbrabant: Meeuwen f 150, Rijswijk f 100, Sprang f 100;

Gelderland: Epe f 5000;

Zuidholland: Nieuw Beijerland f 650, Bommel (den) f 550, Goedereede f 1000, Goudswaard f 900, Heerjansdam f 150, Herkingen f 300, Heukelum f 300, Maasdam f 3200, Middelharnis f 1900, Oostvoorne f 500, Papendrecht f 1000, Piershil f 475, Schelluinen f 50, Stad aan 't Haringvliet f 150, Stellendam f 150, Zwartewaal f 780;

Noordholland: Egmond aan Zee f 1850, Middelle f 50, Ter-schelling f 1100, Vlieland f 300, Westzaan f 700;

Zeeland: Burgh f 260, Clinge f 3150, Driewegen f 450, Hengstdijk f 450, Ossensisse f 525, Oudelande f 325, Serooskerke (Schouwen) f 200, Veere f 225;

Friesland: Ameland f 300, Dokkum f 2000, Ooststellingwerf f 2500, Smallingerland f 2500;

Overijssel: Ootmarsum f 300, Tubbergen f 2000;

Groningen: Vlagtwedde f 3500;

Drenthe: Odoorn f 10 000;

Aan gewone subsidiën werd in 't geheel f 71 905 minder uitgegeven dan in het vorige jaar.

Ten aanzien van de subsidiën in de buitengewone kosten is in vergelijking met 1915 op eene toename met f 171 670 te wijzen. Evenmin als in het vorige jaar is in 1916 in de provincie Utrecht subsidie verleend.

Terwijl in Groningen f 105 950 is toegekend, is in 1915 in die provincie geen subsidie verleend.

In Zuidholland, Overijssel, Drenthe en Limburg werd achtereenvolgens f 126 675, f 400, f 66 390, f 6350 meer en in Noordbrabant, Gelderland, Noordholland, Zeeland, Friesland respectievelijk f 35 635, f 9645, f 18 210, f 45 205 en f 25 400 minder verleend.

De uitgaven wegens de toepassing van art. 53 der wet op het lager onderwijs bedragen in totaal f 99 765 meer dan in 1915.

§ 6. LEER

I. AANTAL KINDEREN, DIE

De volgende tabellen wijzen het aantal leerlingen aan, die op 15 Januari 1917 tot de dagschool behoorden.

PROVINCIEËN.	Openbare scholen.											Totaal
	Beneden	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Van	Boven	
	6 jaar.	6 jaar.	7 jaar.	8 jaar.	9 jaar.	10 jaar.	11 jaar.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
JON												
Noordbrabant.	97	3 182	4 859	4 878	4 592	4 559	4 610	3 507	1 261	249	95	31 889
Gelderland.	183	3 736	4 970	5 005	5 051	4 903	4 997	4 047	1 809	508	343	35 552
Zuidholland.	166	8 090	10 007	10 163	10 212	9 832	9 545	8 544	3 825	1 321	774	72 479
Noordholland.	607	6 873	7 901	8 038	8 038	7 875	7 908	6 979	3 354	1 062	422	59 057
Zeeland.	48	1 459	1 777	1 750	1 771	1 639	1 598	1 456	766	201	75	12 540
Utrecht.	418	1 391	1 633	1 718	1 668	1 561	1 619	1 315	643	208	111	12 285
Friesland.	221	1 988	2 347	2 421	2 345	2 271	2 371	2 024	1 078	248	91	17 405
Overijssel.	231	2 728	3 387	3 222	3 421	3 373	3 237	2 695	1 196	325	137	23 952
Groningen.	414	2 449	2 783	2 796	2 739	2 698	2 743	2 432	1 158	355	115	20 682
Drenthe.	204	1 654	1 861	1 849	1 782	1 706	1 750	1 550	660	92	32	13 140
Limburg.	16	2 084	3 677	3 554	3 464	3 405	3 320	2 463	1 004	137	51	23 175
Totaal	2 605	35 634	45 202	45 394	45 083	43 822	43 698	37 012	16 754	4 706	2 246	322 156
Op 15 Januari 1916	3 100	35 875	44 721	45 059	43 858	43 808	43 513	36 154	17 565	4 846	2 192	320 691
Vermeerdering	— 495	— 241	481	335	1 225	14	185	858	— 811	— 140	54	1 465

MEIS												
Noordbrabant.	62	920	1 127	1 143	1 234	1 139	1 203	868	323	92	59	8 170
Gelderland.	220	2 860	3 863	3 753	3 745	3 777	3 759	2 591	1 035	277	194	26 074
Zuidholland.	159	7 289	9 570	9 546	9 764	9 506	9 261	7 413	2 754	847	531	66 640
Noordholland.	637	6 549	7 273	7 452	7 537	7 485	7 377	5 816	2 512	825	457	53 920
Zeeland.	37	1 382	1 622	1 548	1 610	1 570	1 591	1 162	427	86	45	11 080
Utrecht.	354	1 144	1 474	1 519	1 523	1 411	1 444	1 078	513	145	118	10 723
Friesland.	201	1 934	2 155	2 241	2 276	2 092	2 267	1 811	772	144	62	15 955
Overijssel.	181	2 443	2 955	2 966	2 965	2 991	2 878	1 935	665	178	105	20 262
Groningen.	450	2 377	2 762	2 807	2 644	2 756	2 648	2 014	859	223	57	19 597
Drenthe.	154	1 553	1 772	1 833	1 753	1 686	1 614	1 488	433	84	25	12 395
Limburg.	10	821	1 305	1 278	1 324	1 257	1 182	890	270	40	20	8 397
Totaal	2 465	29 272	35 878	36 086	36 375	35 670	35 224	27 066	10 563	2 941	1 673	253 213
Op 15 Januari 1916	2 839	29 680	36 033	36 411	35 794	35 512	34 882	26 693	10 629	2 920	1 541	252 934
Vermeerdering	— 374	— 408	— 155	— 325	581	158	342	373	— 66	21	132	279

JONGENS EN MEISJES

Totaal	5 070	64 906	81 080	81 480	81 458	79 492	78 922	64 078	27 317	7 647	3 919	575 369
Op 15 Januari 1916	5 939	65 555	80 754	81 470	79 652	79 320	78 395	62 847	28 194	7 766	3 733	573 625
Vermeerdering	— 869	— 649	326	10	1 806	172	527	1 231	— 877	— 119	186	1 744

LINGEN.
DE DAGSCHOOL BEZOEKEN.

Bijzondere scholen.

OPMERKINGEN.

Beneden 6 jaar. 1.	Van 6 jaar. 2.	Van 7 jaar. 3.	Van 8 jaar. 4.	Van 9 jaar. 5.	Van 10 jaar. 6.	Van 11 jaar. 7.	Van 12 jaar. 8.	Van 13 jaar. 9.	Van 14 jaar. 10.	Boven 15 jaar. 11.	Totaal. 12.
--------------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	------------------------	--------------------------	----------------

GENS

183	2 616	3 226	3 239	3 058	3 091	3 067	2 472	1 129	470	360	22 861
175	2 202	2 817	2 795	2 889	2 755	2 772	2 218	1 197	355	276	20 451
349	6 129	7 955	7 795	7 005	7 341	7 179	5 529	2 435	723	496	58 536
387	3 668	4 425	4 341	4 422	4 352	4 167	3 604	1 951	703	455	32 475
52	802	947	893	945	888	873	695	339	106	21	6 561
145	1 471	1 926	1 869	1 868	1 792	1 775	1 513	759	247	174	13 539
325	1 613	1 738	1 739	1 667	1 605	1 619	1 360	578	113	109	12 466
173	1 241	1 527	1 488	1 452	1 475	1 477	1 083	689	488	336	11 379
307	1 137	1 168	1 180	1 094	1 201	1 105	881	374	95	64	8 606
89	476	536	514	556	445	470	380	164	35	22	3 687
33	899	1 173	1 160	1 184	1 093	1 102	951	549	232	97	8 423
2 168	22 254	27 438	27 013	26 690	26 038	25 606	20 686	10 164	3 517	2 410	193 984
2 098	22 116	26 274	26 342	25 740	25 523	24 762	19 865	10 321	3 366	2 339	188 746
70	188	1 164	671	950	515	844	821	— 157	151	71	5 238

In kolom 1 zijn vermeld de leerlingen, geboren op of na 15 Januari 1911; in kolom 2, de leerlingen geboren in het tijdvak van 15 Januari 1910 t/m 14 Januari 1911 en zoo vervolgens t/m kolom 10, terwijl in kolom 11 de leerlingen zijn vermeld, die vóór 15 Januari 1902 zijn geboren.

JES

99	4 284	6 873	6 650	6 628	6 324	6 466	4 960	1 794	578	409	45 065
159	2 805	3 933	3 956	3 831	3 754	3 678	2 775	1 094	335	351	26 671
324	6 113	8 022	8 044	7 983	7 643	7 344	5 380	2 104	655	507	54 119
315	3 866	4 909	4 813	4 720	4 784	4 579	3 569	1 708	480	412	34 150
54	849	1 074	982	1 002	1 023	988	613	272	58	13	6 878
130	1 588	1 892	1 991	1 939	1 911	1 873	1 354	557	208	191	13 634
303	1 512	1 711	1 644	1 614	1 552	1 647	1 080	360	58	23	11 504
166	1 401	1 760	1 733	1 723	1 705	1 608	1 084	579	366	82	12 207
261	1 017	1 166	1 115	1 069	1 111	1 068	778	256	47	25	7 913
68	440	511	535	489	534	473	394	124	12	12	3 601
38	2 174	3 304	3 353	3 237	3 227	3 072	2 544	1 245	528	549	23 271
1 917	26 058	35 155	34 816	34 235	33 568	32 746	24 531	10 088	3 325	2 574	239 013
1 936	26 039	33 565	33 611	32 901	32 593	31 950	23 810	10 034	3 197	2 369	232 005
— 19	19	1 590	1 205	1 334	975	796	721	54	128	205	7 008

TE ZAMEN

4 085	48 312	62 593	61 829	60 925	59 606	58 352	45 217	20 252	6 842	4 984	432 997
4 034	48 155	59 839	59 953	58 641	58 116	56 712	43 675	20 355	6 563	4 708	420 751
51	157	2 754	1 876	2 284	1 490	1 640	1 542	— 103	279	276	12 246

PROVINCIEËN:	Alle lagere scholen						
	Beneden 6 jaar.	Van 6 jaar.	Van 7 jaar.	Van 8 jaar.	Van 9 jaar.	Van 10 jaar.	Van 11 jaar.
	1	2	3	4	5	6	7
JONGENS.							
Noordbrabant	230	5798	8085	8117	7650	7650	7677
Gelderland	358	5938	7787	7800	7940	7658	7769
Zuidholland	515	14219	17962	17958	17817	17173	16724
Noordholland	994	10541	12326	12379	12400	12227	12075
Zeeland	100	2261	2724	2643	2716	2527	2471
Utrecht	563	2862	3559	3587	3536	3353	3394
Friesland	546	3601	4085	4160	4012	3876	3990
Overijssel	404	3969	4914	4710	4873	4848	4714
Groningen	721	3586	3951	3976	3833	3899	3848
Drenthe	293	2130	2397	2363	2338	2151	2220
Limburg	49	2983	4850	4714	4598	4498	4422
Totaal	4773	57888	72640	72407	71773	69860	69304
Op 15 Januari 1916	5198	57991	70995	71401	69598	69331	68275
Vermeerdering	— 425	— 103	1645	1006	2175	529	1029
MEISJES.							
Noordbrabant	161	5204	8000	7793	7862	7463	7669
Gelderland	379	5665	7796	7709	7576	7531	7437
Zuidholland	483	13402	17592	17590	17747	17149	16605
Noordholland	952	10415	12182	12265	12257	12269	11956
Zeeland	91	2231	2696	2530	2612	2593	2529
Utrecht	484	2732	3366	3510	3462	3322	3317
Friesland	504	3446	3866	3885	3890	3644	3914
Overijssel	347	3844	4715	4699	4688	4696	4486
Groningen	711	3394	3928	3922	3713	3867	3716
Drenthe	222	2002	2233	2368	2242	2220	2087
Limburg	48	2995	4609	4631	4561	4484	4254
Totaal	4382	55330	71033	70902	70610	69238	67970
Op 15 Januari 1916	4775	55719	69598	70022	68695	68105	66832
Vermeerdering	— 393	— 389	1435	880	1915	1133	1138
JONGENS EN MEISJES							
Totaal	9155	113218	143673	143309	142383	139098	137274
Op 15 Januari 1916	9973	113710	140593	141423	138293	137436	135107
Vermeerdering	— 818	— 492	3080	1886	4090	1662	2167

MELING.

te zamen.					Bevolking op 1 Jan. 1917.	Verhouding van het aantal schoolgaande jongens en meisjes tot de bevolking, in percenten.	
Van 12 jaar. 8	Van 13 jaar. 9	Van 14 jaar. 10	Boven 15 jaar. 11	Totaal. 12		1917.	1916.
					MANNEN.		
5979	2390	719	455	54750	350507	15.62	15.66
6265	3006	863	619	56003	356608	15.70	15.79
14073	6260	2044	1270	126015	781016	16.13	16.25
10583	5305	1765	877	91532	607999	15.05	15.33
2151	1105	307	96	19101	121462	15.73	15.85
2828	1402	455	285	25824	157630	16.38	16.43
3384	1656	361	200	29871	191612	15.59	15.78
3778	1885	763	473	35331	216221	16.34	16.52
3313	1532	450	179	29288	176594	16.58	16.68
1930	824	127	54	16827	101298	16.61	16.74
3414	1553	369	148	31598	209912	15.05	14.98
57698	26918	8223	4656	516140	3270859	15.78	15.91
56019	27886	8212	4531	509437			
1679	— 968	11	125	6703			
					VROUWEN.		
5828	2117	670	468	53235	349331	15.24	15.27
5366	2129	612	545	52745	351289	15.01	15.30
12793	4858	1502	1038	120759	818148	14.76	14.81
9385	4215	1305	869	88070	636500	13.83	14.02
1775	699	144	58	17958	122236	14.69	14.73
2432	1070	353	309	24357	163283	14.92	14.95
2891	1132	202	85	27459	188914	14.54	14.54
3019	1244	544	187	32469	209789	15.47	15.66
2792	1115	270	82	27510	178560	15.41	15.53
1882	557	96	37	15996	95207	16.80	16.93
3434	1515	568	569	31668	199110	15.90	15.73
51597	20651	6266	4247	492226	3312367	14.86	14.94
50503	20663	6117	3910	484939			
1094	— 12	149	337	7287			
TE ZAMEN.							
109295	47569	14489	8903	1008366	6583226	15.31	15.42
106522	48549	14329	8441	994376			
2773	— 980	160	462	13990			

Het aantal dagscholeren nam in 1916 toe met 13 990, tegen 12 948 in 1915.

De openbare scholen vermeerderden met 1744, tegen 2834 in het vorige jaar, terwijl de bijzondere scholen toenamen met 12 246, tegen 10 114 in het vorige jaar.

Het aantal jongens aan de openbare scholen vermeerderde met 1465, dat der meisjes met 279, het aantal jongens aan de bijzondere scholen nam toe met 5238, het aantal meisjes met 7008.

Het aantal schoolgaande kinderen beneden zes jaar verminderte, zoowel voor jongens als voor meisjes, aan de openbare scholen. Aan de bijzondere scholen vermeerderde het voor jongens en verminderde het voor meisjes.

De school werd bezocht door 15,78 pct. van de mannelijke en 14,86 pct. van de vrouwelijke bevolking, tegen 15,91 pct. en 14,94 pct. in het vorige jaar. Alle leerlingen te zamen vormden in 1917 15,31 pct. en in 1916 15,42 pct. van de totale bevolking.

Ten einde het aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar, in elke provincie en in het Rijk wonende, te kunnen vergelijken met dat van hen, die op dien leeftijd onderwijs genoten, moeten van de cijfers van elke provincie worden afgetrokken de kinderen, schoolgaande in de provincie, doch behoorende tot de bevolking eener andere provincie of van een ander Rijk; bijgeteld de kinderen, behoorende tot de bevolking der provincie, doch schoolgaande in eene andere provincie of in een ander Rijk.

De volgende staat geeft van de uitkomst van deze berekening een overzicht.

Aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar die op 15 Januari 1917 schoolonderwijs genoten en wonende in de:

PROVINCIEËN.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant	45 136	44 712	89 848
Gelderland	45 377	43 576	88 953
Zuidholland	101 380	99 072	200 452
Noordholland	71 782	70 416	142 198
Zeeland	15 196	14 665	29 861
Utrecht	20 286	19 452	39 738
Friesland	23 480	22 089	45 569
Overijssel	27 788	26 805	54 593
Groningen	22 763	21 955	44 718
Drenthe	13 494	13 089	26 583
Limburg	26 473	25 958	52 431
Totaal	413 155	401 289	814 444
Op 15 Januari 1916.	405 471	394 740	800 211

II. AANTAL KINDEREN, DIE HUISONDERWIJS GENIETEN.

Het aantal kinderen, dat op den leeftijd van 7 tot beneden 13 jaar op 15 Januari 1917 huisonderwijs genoot, blijkt uit het volgende overzicht.

PROVINCIEËN.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant	6	7	13
Gelderland	13	23	36
Zuidholland	57	63	120
Noordholland	7	12	19
Zeeland	6	8	14
Utrecht	14	13	27
Friesland	5	1	6
Overijssel	2	5	7
Groningen	3	1	4
Drenthe	1	—	1
Limburg	3	39	42
Totaal	117	172	289
Op 15 Januari 1916.	124	183	307

III. VERGELIJKING TUSSEN HET AANTAL KINDEREN DIE LAGER ONDERWIJS EN DIE GEEN LAGER ONDERWIJS GENIETEN.

Telt men de beide voorgaande staten te zamen, dan verkrijgt men het aantal kinderen van 7 tot beneden 13 jaar, die op 15 Januari 1917 lager onderwijs genoten. Dit aantal, het getal kinderen van denzelfden leeftijd op dat tijdstip in het Rijk wonende, benevens dat van hen, die op 15 Januari 1917 geen lager onderwijs genoten, blijkt uit de volgende tabel.

PROVINCIEËN.	Getal kinderen op 15 Januari 1917.			Getal kinderen die op 15 Januari 1917 lager onderwijs genoten.			Getal kinderen die op 15 Januari 1917 geen lager onderwijs genoten.			Van de 10 000 jongens (meisjes) genoten op 15 Januari 1917 geen lager onderwijs.		
	van 7 tot beneden 13 jaar.			van 7 tot beneden 13 jaar.			van 7 tot beneden 13 jaar.			van 7 tot beneden 13 jaar.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Moordbrabant	47 067	46 917	93 984	45 142	44 719	89 861	1 925	2 198	4 123	409	468	438
Gelderland	47 878	46 147	93 525	45 890	43 599	88 989	1 988	2 548	4 536	419	552	485
Zuidholland	105 809	104 454	210 254	101 437	99 135	200 572	4 363	5 319	9 682	412	509	460
Noordholland	74 444	73 538	147 982	71 789	70 428	142 217	2 655	3 110	5 765	356	422	389
Zeeland	15 811	15 622	31 433	15 202	14 673	29 875	609	949	1 558	385	607	495
Utrecht	21 285	20 387	41 672	20 300	19 465	39 765	985	922	1 907	462	452	457
Friesland	24 418	23 341	47 759	23 485	23 090	45 575	933	1 251	2 184	382	536	457
Overijssel	28 966	28 220	57 185	27 790	26 310	54 100	1 176	1 919	3 095	406	679	541
Groningen	23 667	23 300	46 967	22 766	21 956	44 722	901	1 344	2 245	380	576	478
Drenthe	14 132	13 779	27 911	13 495	13 089	26 584	637	690	1 327	450	500	475
Limburg	27 886	27 071	54 957	26 476	25 997	52 473	1 410	1 074	2 484	505	395	452
Totaal op 15 Januari 1917	430 854	422 785	853 639	413 272	401 461	814 733	17 582	21 324	38 906	408	504	455
Totaal op 15 Januari 1916	423 186	416 180	839 366	405 595	394 923	800 518	17 591	21 257	38 848	413	511	463

IV. AANTAL DAGSCHOLIEREN, DIE KOSTELOOS ONDERWIJS ONTVINGEN.

Het aantal dagscholieren op 15 Januari 1917, die kosteloos onderwijs ontvingen, is in het volgende overzicht vermeld.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de bijzondere scholen.		Aan alle scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	11 402	2 777	3 408	12 067	14 810	14 844
Gelderland	12 673	9 470	3 740	5 366	16 413	14 836
Zuidholland	18 852	17 525	6 987	6 774	25 789	24 299
Noordholland	17 279	15 962	5 282	5 990	22 561	24 952
Zeeland	5 368	4 873	725	888	6 093	5 711
Utrecht	3 618	3 324	1 989	2 310	5 607	5 634
Friesland	8 248	7 491	993	988	9 241	8 479
Overijssel	5 808	5 121	1 835	1 950	7 643	7 071
Groningen	11 445	10 759	517	496	11 962	11 255
Drenthe	3 868	3 583	71	61	3 939	3 644
Limburg	4 503	2 041	2 569	6 105	7 072	8 146
Totaal	103 064	82 926	28 066	42 945	131 130	125 871
Op 15 Januari 1916	107 414	86 443	29 478	43 650	136 892	130 093
Vermindering	4 350	3 517	1 412	705	5 762	4 222

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal kosteloos schoolgaande kinderen, zoowel wat de jongens als wat de meisjes betreft, is afgenomen aan de openbare en aan de bijzondere scholen.

V. AANTAL DAGSCHOLIEREN, DIE TEVEN DE AVONDSCHOOL BEZOEKEN.

Het aantal dagscholieren op 15 Januari 1917, die tevens de avondschoon bezochten, is opgegeven in de volgende tabel.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de bijzondere scholen.		Aan alle scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	235	25	235	223	470	249
Gelderland	241	109	105	39	346	148
Zuidholland	61	191	53	46	114	237
Noordholland	1 440	1 195	67	121	1 507	1 316
Zeeland	210	178	66	25	276	203
Utrecht	25	7	113	41	138	48
Friesland	15	18	—	—	15	18
Overijssel	50	24	—	—	50	24
Groningen	315	—	19	6	334	6
Drenthe	—	—	—	—	—	—
Limburg	33	4	18	9	51	13
Totaal	2 025	1 752	676	510	3 301	2 262
Op 15 Januari 1916	2 613	1 916	752	588	3 365	2 504
Vermindering	— 12	164	76	78	64	242

Het bezoeken van de avondschoon door leerlingen der dagschoon is aan de openbare scholen toegenomen voor jongens en afgenomen voor meisjes, terwijl het aan de bijzondere scholen zoowel wat de jongens als wat de meisjes betreft is afgenomen.

VI. AANTAL KINDEREN, DIE UITSLUITEND DE AVONDSCHOOL BEZOEKEN.

Het aantal kinderen op 15 Januari 1917 die uitsluitend de avondschoot bezochten, is opgegeven in de volgende tabel.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de bijzondere scholen.		Aan alle scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	134	8	138	—	272	3
Gelderland	57	16	135	8	192	24
Zuidholland	11	18	50	82	61	100
Noordholland	182	233	37	3	219	226
Zeeland	11	4	9	13	20	17
Utrecht	102	53	109	45	211	98
Friesland	6	2	—	—	6	2
Overijssel	19	9	—	—	19	9
Groningen	—	—	7	10	7	10
Drenthe	—	—	17	—	17	—
Limburg	—	—	—	—	—	—
Totaal	522	328	502	161	1024	489
Op 15 Januari 1916 . . .	630	394	568	185	1198	579
Vermindering	108	66	66	24	174	90

Het getal van hen, die uitsluitend de avondschoot bezochten, is voor jongens en meisjes afgenomen aan de openbare en aan de bijzondere scholen.

VII. AANTAL KINDEREN, DIE HERHALINGSONDERWIJS GENIETEN.

Het aantal kinderen op 15 Januari 1917 die het herhalingsonderwijs volgen, is in het volgende overzicht vermeld.

PROVINCIEËN.	Aan de openbare scholen.		Aan de bijzondere scholen.		Aan alle scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	2 971	250	1 538	447	4 509	697
Gelderland	3 142	1 655	1 227	353	4 369	2 008
Zuidholland	5 308	4 330	1 809	726	6 617	5 056
Noordholland	4 181	3 140	611	204	4 792	3 344
Zeeland	1 016	484	297	50	1 313	534
Utrecht	801	962	230	28	1 031	990
Friesland	1 707	1 563	711	303	2 418	1 866
Overijssel	1 697	826	498	239	2 195	1 065
Groningen	2 111	1 583	839	540	2 950	2 123
Drenthe	1 771	959	206	21	1 977	980
Limburg	1 007	64	258	221	1 265	285
Totaal	25 712	15 816	7 774	3 132	33 486	18 948
Op 15 Januari 1916 . . .	25 512	15 633	7 166	2 530	32 678	18 163
Vermeerdering	200	183	608	602	808	785

Het aantal der leerlingen, die het herhalingsonderwijs volgden, is voor jongens en meisjes toegenomen zoowel aan de openbare als aan de bijzondere scholen.

**VIII. AANTAL KINDEREN, DIE ZICH AAN VOLSTREKT
LEERVERZUIM IN DEN ZIN DER LEERPLICHTWET
SCHULDIG MAAKTEN.**

De volgende tabel bevat een overzicht van het aantal kinderen — ingedeeld naar geslacht en geboortjaar — die zich blijken de door de arrondissements schoolopziensers verstrekte opgaven op 1 Januari 1917 aan volstrekt leerverzuim in den zin der Leerpllichtwet schuldig maakten.

Geen verzuim van dien aard kwam voor in de arrondissemten Roosendaal, Zevenbergen, Helmond, Boxmeer, Oss,

Heusden, Oirschot, Waalwijk, Apeldoorn, Rheden, Wageningen, Doetinchem, Groenlo, Zutphen, Brielle, Dordrecht, Middelharnis, Schoonhoven, Hillegersberg, Schiedam, Alkmaar, Helder, Hoorn, Medemblik, Texel, Amsterdam II, Amsterdam V, Haarlem, Haarlemmermeer, Purmerend, Zaandam, Goes, Tholen, Zierikzee, Middelburg, Neuzen, Rhenen, Utrecht I, IJsselstein, Beetssterzwaag, Bolsward, Heerenveen, Lemmer, Weidum, Wolvega, Bergum, Dokkum, Harlingen, Ternaard, Almelo, Deventer, Oldenzaal, Raalte, Appingedam, Onderdendam, Warffum, Zuidhorn, Hoogezaand, Slochteren, Veendam, Winschoten, Assen, Borger, Hoogeveen, Meppel, Venlo.

ARRONDISSEMENTEN.	1909.		1908.		1907.		1906.		1905.		1904.		1903.		Totaal.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Bergen op Zoom	—	—	—	—	4	2	2	1	—	2	—	1	—	—	6	6
Breda	5	2	6	3	1	1	1	4	—	2	2	—	—	—	15	12
Eindhoven	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Veghel	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
's Hertogenbosch.	3	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4
Tilburg	—	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	1	—	—	4	1
Arnhem	2	3	—	—	2	—	—	2	—	2	1	—	—	—	5	7
Harderwijk	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Elst	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Geldermalsen	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Nijmegen	4	4	1	—	—	1	1	1	1	1	—	—	—	—	7	7
Tiel	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Zaltbommel	18	13	13	11	4	7	10	7	4	5	10	4	—	—	59	47
Doesburg	—	—	—	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	3	1
Gorinchem	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Oud-Beijerland	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Alkemade	1	1	—	1	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	4	3
Gouda	1	1	—	1	—	—	—	—	2	2	1	—	—	—	4	4
Woerden	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1
Delft	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
's Gravenhage I	1	6	3	1	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	6	9
„ II	2	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	5	2
„ III	4	4	1	1	—	1	2	—	—	1	2	2	—	—	9	9
Leiden	2	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	1
Maassluis	2	—	1	2	1	3	1	—	—	—	—	—	—	—	5	5
Rotterdam I	3	9	—	—	—	—	1	1	3	1	—	4	—	—	7	15
„ II	4	3	1	—	—	1	3	2	1	1	2	1	—	—	11	8
„ III	—	5	—	—	1	—	—	1	—	3	1	3	—	—	2	12
„ IV	3	2	1	1	1	—	1	1	1	1	—	2	—	—	7	7
Amsterdam I	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
„ III	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	1	2
„ IV	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	3
„ VI	2	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	2	2
„ VII	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	4	—
Hilversum	1	6	—	2	1	—	—	1	—	2	—	—	—	—	2	11
Beverwijk	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
Hulst	—	1	1	—	1	—	1	2	1	—	—	1	—	—	4	4
Vlissingen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1

ARRONDISSEMENTEN.	1909.		1908.		1907.		1906.		1905.		1904.		1903.		Totaal.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Amersfoort	2	2	—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	3	5
Loenen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Utrecht II	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2
Sneek	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Ferwerd	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3
Leeuwarden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
Enschede	8	6	4	2	1	5	1	3	1	1	5	7	—	—	20	24
Hengelo	5	5	2	2	—	1	1	1	—	3	—	—	—	—	8	12
Kampen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ommen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Steenwijk	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Zwolle	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Groningen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Onstwedde	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	2
Dalen	—	—	3	1	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	5	2
Emmen	24	17	10	14	13	6	4	11	11	18	6	11	—	—	68	77
Vries	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Heerlen	2	1	3	2	2	2	—	2	2	1	—	—	—	—	9	8
Maastricht	2	—	2	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	4	3
Meerssen	—	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1
Sittard	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Gennep	2	4	—	3	2	1	1	2	2	—	2	—	—	—	9	10
Roermond	1	2	—	2	1	—	3	—	—	1	—	—	—	—	5	5
Weert	9	7	2	3	—	2	2	1	1	—	—	—	—	—	14	13
Totaal	126	123	60	60	43	40	44	50	36	52	37	42	—	1	346	367
Totaal op 1 Januari 1916															266	249

§ 7. SCHOOLGELDEN.

Vrijstelling van de verplichting tot het heffen van schoolgeld voor het lager onderwijs is blijkens vorige verslagen verleend aan de gemeenten:

Zijpe (Noordholland) en
Nieuwe-Schans (Groningen).

Vrijstelling van deze verplichting, uitsluitend voor zooveel het herhalingsonderwijs betreft, is blijkens vorige verslagen verleend aan de gemeenten:

Schoonhoven (Zuidholland),
Wijk bij Duurstede (Utrecht) en
Olst (Overijssel).

Behalve waar vrijstelling van de verplichting tot het heffen van schoolgeld bestond, werd in den loop van het jaar 1916 in nog andere gemeenten geen schoolgeld voor het verstrekte onderwijs geheven. Daarentrent valt het volgende mede te deelen.

De gemeenten, waar op één of meer der scholen geen schoolgeld werd geheven, omdat zij uitsluitend voor onvermogenen zijn bestemd, zijn daarbij niet vermeld.

Noordbrabant. In de gemeenten Asten, Besoijen, Best, Boekel, Budel, Diessen, Lithoijen, Oerle en Sambeek werd geen

schoolgeld voor het herhalingsonderwijs geheven, omdat dit onderwijs enkel door kinderen van onvermogenende ouders werd gevolgd.

Gelderland. Voor het gewoon lager onderwijs in de afdeeling Tuil der gemeente Haften werd geen schoolgeld geheven, omdat de kosten van het onderwijs, voor zoover die niet ten laste van het Rijk kwamen, bestreden werden uit de inkomsten eener vicarie; in de afdeelingen Haften en Hellowa werd wel schoolgeld geheven.

In de gemeenten Doorwerth, Geldermalsen en Heerde werd geen schoolgeld voor het herhalingsonderwijs geheven, omdat dit onderwijs enkel door kinderen van onvermogenende ouders werd gevolgd.

Zuidholland. In de gemeenten Haastrecht, Krimpen a. d. Lek, Lekkerkerk, Mijnsheerenland, Noordeloos, Roenwijk, Rhoon, Stad aan 't Haringvliet en Vliet werd geen schoolgeld voor het herhalingsonderwijs geheven, omdat dit onderwijs enkel door kinderen van onvermogenende ouders werd gevolgd.

Noordholland. In de gemeenten Egmond aan Zee en Grootebroek werd geen schoolgeld voor het herhalingsonderwijs geheven omdat dit onderwijs enkel door kinderen van onvermogene ouders werd gevolgd.

Groningen. In eenige gemeenten werd geen schoolgeld voor

het herhalingsonderwijs geheven, omdat dit onderwijs enkel door kinderen van onvermogene ouders werd gevolgd.

De opbrengst der schoolgelden aan de openbare scholen over 1916 is in het volgende overzicht vermeld.

PROVINCIEËN.	Bij de Rijks-lagere scholen.	Bij de open- bare gemeente- scholen.	Totaal.
Noordbrabant	—	f 98 379,72	f 98 379,72
Gelderland	f 3 623,50	198 155,24	201 778,74
Zuidholland	—	876 245,97 ⁶	876 245,97 ⁶
Noordholland	1 152,—	810 800,21 ⁵	811 952,21 ⁵
Zeeland	2 616,25	68 728,93	71 345,18
Utrecht	—	138 912,02 ⁵	138 912,02 ⁵
Friesland	—	91 795,57	91 795,57
Overijssel	1 673,40	149 966,73 ⁵	151 640,13 ⁵
Groningen	848,05	100 162,11 ⁵	101 010,16 ⁵
Drenthe	—	52 992,73	52 992,73
Limburg	3 378,75	117 450,47	120 829,22
Totaal in 1916	f 13 291,95	f 2 698 589,72 ⁵	f 2 711 881,67 ⁵
„ „ 1915	13 704,40	2 504 723,10 ⁶	2 518 427,50 ⁶
Vermeerdering	— f 412,45	f 193 866,62	f 193 454,17

De gemeenten, waar volgens de op 31 December 1916 bestaande vorderingen evenredig schoolgeld werd geheven, zijn de volgende:

Noordbrabant: Boxtel, Etten c.a., Genderen, Klundert;

Gelderland: Aalten, Angerlo, Apeldoorn, Barneveld, Batenburg, Bemmel-Bergh, Beuningen, Didam, Dinxperlo, Ambt-Doetinchem, Stad-Doetinchem, Doornspijk, Ede, Elbergen, Elburg, Elst, Epe, Ermelo-Ewijk, Haften, Herwijnen, Heteren, Hoevelaken, Lochem, Oldebroek, Pannerden, Renkum, Rozendaal, Steenderen, Tiel, Valburg, Wageningen, Westervoort, Wisch, Zelhem;

Zuidholland: ter Aar, Aarlanderveen, Alblasersdam, Alkemade, Arkel, Barendrecht, Oud-Beijerland, Berkel, Bleiswijk, Bodegraven, den Bommel, Boskoop, Brielle, Delft, Giesendam, Gouda (op de vier burgerscholen), 's Gravenzande, Haastrecht, Hazerswoude, Heinoord, Hellevoetsluis, Nieuw-Helvoet, Hillegersberg, Hillegom, Katwijk, Koudekerk, Krimpen aan den IJssel, Leerdam, Leiderdorp, Lisse, Maasdam, Maassluis, Mijnsheerenland, Monster, Naaldwijk, Nieuwveen, Noordwijk, Ouddorp, Oudewater, Oudshoorn, Overschie, Pijnacker, Ridderkerk, Rockanje, Rotterdam (voor zooveel betreft Hoek van Holland), Sassenheim, Schiedam (op de scholen voor u.l.o.), Schoonhoven, Slidrecht (op de school voor u.l.o.), Sommelsdijk, Stolwijk, Vlaardingen (voor de vierde en hogere klassen der m.u.l.o. school), Voorschoten, Waddinxveen, Warmond, Westmaas, Zegwaard, Zoetermeer, Zoeterwoude, Zwammerdam, Zwijndrecht;

Noordholland: Aalsmeer, Abbekerk, Ouder-Amstel, Amsterdam (op scholen voor u.l.o. en m.u.l.o.), Anna Paulowna, Assendelft, Beverwijk, Bloemendaal, Buiksloot, Bussum, Callants-oog, Castricum, Edam, Egmond-binnen, Grootebroek, Haarlemmerliede c.a., Harenkarspel, Heerhugowaard, Helder, Jisp, Krommenie, Naarden, Ransdorp, Zuid-Scharwoude, Schellinkhout, Sloten, Spaarndam, Texel, Uithoorn, Watergraafsmeer (op de scholen voor m.u.l.o.), Weesp (op school C), Wognum, Wormer, Wormerveer, Wijdewormer, Zaandam, Zandijk, Zandvoort;

Zeeland: Aardenburg, Axel, Biggkerke, Breskens, Domburg, Goes, Grijskerke, Hoek, Yerseke, Meliskerke, Middelburg, Neuzen,

Schore, Serooskerke (W.), Stoppeldijk, Vrouwenpolder, Wemeldinge, Zaamslag;

Utrecht: Abcoude-Proostdij, Amersfoort (op vier scholen), Baarn, Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Cothen, Haarzuilens, Jutphaas, Kockengen, Langbroek, Leersum, Maarssen, Maarsseveen, Mijdrecht, Rhenen, Schalkwijk, Tienhoven, Tuil en 't Waal, Veenendaal, Vinkeveen, Vreeland, Wilnis, Wijk bij Duurstede (op de school voor m.u.l.o.), Zeist (op de school voor m.u.l.o.), Zuilen;

Friesland: Achtkarspelen, Engwierden, Ameland, Baarderadeel, Barradeel, Bolsward, Dantumadeel, Dokkum, Doniawerstal, Ferwerderadeel, Franeker, Gaasterland, Harlingen, Haskerland, Hemelumer Oldephaert, Hennaarderadeel, Hindeloopen, Idaarderadeel, Kollumerland, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Oostdongeradeel, Opsterland (alleen voor m.u.l.o.), Smalingerland, Tietjerksteradeel, Westdongeradeel, Wonseradeel, Wymbritseradeel, Workum, IJlst.

Overijssel: Avereest, Blokzijl, Ambt-Delden, Stad-Delden, Enschedé (op de scholen A en B), Goor, den Ham, Ambt-Hardenberg, Stad-Hardenberg, Hasselt, Helleendoorn, Hengelo, Kampervveen, Oldenzaal, Stad-Ommen, Raalte, Steenwijkerwold, Tubbergen, Vriezenveen, Zwartsluis, Zwolle (op school A), Zwollerkerksp.

Groningen: Adorp, Baflo, Bedum, Bierum, ten Boer, Grootegast, Grijskerk, Hoogezand, Hoogkerk, Kloosterburen, Loppersum, Middelstum, Oldekerk, Onstwedde, Oude-Pekela, Sappemeer, Stedum, Dithuizen, Uithuizermeeden, Veendam, Vlagtwedde, Wedde, Wildervank (op de scholen voor m.u.l.o.), Winschoten, t Zandt.

Drenthe: Borger, Gasselte (voor Fransch en Duitsch), Hoogeveen, Meppel, Oosterhesselen, Peize, Schoonebeek, Smilde, Vliedder, Westerborg, de Wijk, Zuidlaren.

Limburg: Maastricht, Roermond, Sittard.

Heffing van evenredig schoolgeld vond dus plaats in 274 gemeenten.

§ 8. BEVORDERING VAN HET SCHOOLBEZOEK EN BETEUGELING VAN HET LEER- EN SCHOOLVERZUIM.

I. VERBODSBEPALINGEN OMTRENT HET ARBEIDEN VAN KINDEREN BENEDEN TWAALF JAAR.

Verbodsbepalingen, als bedoeld in art. 103, eerste lid, der wet op het lager onderwijs, omtrent het arbeiden van kinderen beneden twaalf jaar, bestonden op 31 December 1916 in de volgende gemeenten.

Noordbrabant: Baardwijk, Beers, Beugen, Boekel, Dinther, Empel c. a., Erp, Gassel, Gilze c. a., Haaren, Halsteren, 's Hertogenbosch, Hoeven, Huisling c. a., Roosendaal, Sambeek, de Werken c. a., Woensel, Woudrichem;

Gelderland: Aalten, Balgoy, Beesd, Didam, Dreumel, Elst, Gent, Heerewaarden, Lochem, Pannerden, Ubbergen, Vorden, Wadenoyen, Wageningen, Wijchen, Winterswijk, Zaltbommel, Zutphen;

Zuidholland: Aarlanderveen, Nieuw-Beijerland, Bergschenhoek, Dirksland, Goedereede, Goudswaard 's Gravenzande, Herkingen, Leerdam, Leiderdorp, Nieuw-Lekkerland, de Lier, Melissant, Monster, Ouddorp, Piershil, Sliedrecht, Sommelsdijk, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Westmaas;

Noordholland: Anna Paulowna, Diemen, Heilo, Oudkarspel, Wieringen;

Zeeland: Colijnsplaat, Duivendijk, Kats, Kloetinge, Krulningen, Nisse, Ovezande, St. Philipsland;

Friesland: 't Bildt, Franeker, Franekeradeel, Menaldumadeel, Tietjerksteradeel, Westdongeradeel, Wonsradeel, Workum;

Overijssel: den Ham, Olst;

Groningen: Bellingwolde, ten Boer, Kantens, Muntendam, Nieuwe-Pekela, Nieuweschans, Onstwedde, Oude-Pekela, Veenendaal, Vlagtwedde;

Drenthe: Anlo, Beilen, Borger, Coevorden, Gieter, Steen, Smilde, Zuidwolde;

Limburg: Horn.

Wegens overtreding van die bepalingen is in den loop van 1916 geen proces-verbaal opgemaakt.

II. OPENBARE BELOONINGEN EN EEREBLIJKEN.

In de volgende gemeenten werd in 1916 door het uitloven van openbare belooningen en ereblijken, overeenkomstig art. 103, tweede lid, der wet op het lager onderwijs, het getrouwe schoolbezoek aangemoedigd.

Noordbrabant: Baardwijk, Bergen op Zoom, Berghem, Best, Beugen, Boxtel, Breda, Eindhoven, Esch, Etten c. a., Helyoirt, 's Hertogenbosch, Reusel, Schijndel, Veghel, Velp, Vught;

Gelderland: Apeldoorn, Arnhem, Balgoy, Barneveld, Batenburg, Beesd, Borculo, Culemborg, Stad-Doetinchem, Doodewaard, Eibergen, Elburg, Elst, Gossel, Laren, Nijmegen, Putten, Renkum, Rozendaal, Ruurlo, Scherpenzeel, Ubbergen, Zaltbommel, Zuilechem, Zutphen;

Zuidholland: ter Aar, Alkemade, Barwoutswaarder, Oud-Beijerland, Zuid-Beijerland, Bergambacht, Bodegraven, Capelle aan den IJssel, Delft, Dordrecht, Gorinchem, Gouda, 's Gravenzande, 's Gravenhage, Hardinxveld, Hazerswoude, Heerjansdam, Hekendorp, Hillegeberg, Hof van Delft, Katwijk, Kethel, Krimpen aan de Lek, Krimpen aan den IJssel, Lange Ruige Weide, Leiden, Nieuw-Lekkerland, Loosduinen, Maassluis, Naaldwijk, Noordwijk, Ouddorp, Ouderkerk aan den IJssel, Papekop, Reeuwijk, Rhoon, Rietveld, Rotterdam, Rijnsaterwoude, Schiedam, Schipluiden, Sliedrecht, Sommelsdijk, Stompwijk, Strijen, Nieuwe-Pongse, Oude-Tonge, Veur, Vlaardinger-Ambacht, Voorburg, Vrijenban, Waarder, Waddinxveen, Warmond, Wassenaar, Woubrugge, Zevenhuizen, Zoeterwoude, Zwanmerdam;

Noordholland: Aalsmeer, Abbekerk, Nieuwer-Amstel, Amstordam, Anna-Paulowna, Avenhorn, Beemster, Beets, Bergen,

Borkhout, Beverwijk, Bloemendaal, Blokker, Bussum, Diemen, Edam, Egmond aan Zee, Egmond binnen, Enkhuizen, Haarlem, Haarlemmerliede c. a., Heerhugowaard, Heilo, Helder, Hens broek, Hoogwoud, Jisp, Katwoude, Koedijk, Koog aan de Zaan, Krommenie, Laren, Limmen, Midwoud, Nieuwe-Niedorp, Nieuwendam, Oostzaan, Opperdoes, Oterleek, Oudendijk, Oudorp, Purmerend, Schagen, Schellinkhout, Schoorl, Sloten, Spaarndam, Spanbroek, Sijbekarspel, Twisk, Ursem, Warder, Warmenhuizen, Watergraafsmeer, Westzaan, Wieringen, Winkel, Wormer, Wijdenes, Wijdewormer, Zaandam, Zandvoort, Zwaag;

Zeeland: Haamstede, Yerseke, Koewacht, Koudekerke, Krabbendijk, St. Laurens, Middelburg, Nieuw- en St. Joosland, Oostburg, Oosterland, Oostkapelle, Sas van Gent, Serooskerke (Walcheren), Vlissingen, Vrouwenpolder, Zierikzee, Zonnemaire;

Utrecht: Amerongen, Amersfoort, Baarn, de Bildt, Harmelen, Hoogland, Leusden, Loenen, Loosdrecht, Maartensdijk, Schalkwijk, Stoutenburg, Tull en 't Waal, Utrecht, Veenendaal, Veldhuizen, Wijk bij Duurstede, Zeist;

Friesland: Bolsward, Harijngen, Leeuwarden, Menaldumadeel, Schoterland, Sloten, Sneek;

Overijssel: Bathmen, Blankenham, Diepenveen, Genemuiden, Githoorn, Goor, Stad Delden, Zwollerkerspel;

Groningen: Bedum, ten Boer, Eenrum, Groningen, Leens, Oldehoeve, Sappemeer, Scheemda, Winschoten;

Drenthe: Assen, Roden, Zuidlaren;

Limburg: Aarssen c. a., Beegden, Bingelrade, Borgharen, Buggenum, Bunde, Broekhuizen, Hoonsbroek, Horn, Houthem, Maastricht, Margraten, Meerssen, Mook c. a., Posterholt, Roermond, Schinnen, Sittard, Steun, Tegelen, Oud-Valkenburg, Venray, Weert.

De uitgaven hiervan ten koste gelegd bedroegen:

In de Provincie:	In 1916.	In 1915.
Noordbrabant	f 4 001,02 ⁵	f 4 083,60 ⁵
Gelderland	2 981,92	3 115,97
Zuidholland	15 990,76	14 800,73 ⁵
Noordholland	23 040,50	22 557,85
Zeeland	740,18	747,59
Utrecht	1 335,11	1 390,86
Friesland	5,—	17,—
Overijssel	1 321,76	1 231,13 ⁵
Groningen	555,— ⁵	461,26 ⁵
Drenthe	—	—
Limburg	1 279,61	1 144,89 ⁵
Totaal	f 51 230,27	f 49 559,20 ⁵

III. COMMISSIËN TOT WERING VAN SCHOOLVERZUIM.

De gemeenten, waar op 31 December 1916 meer dan eene commissie tot wering van schoolverzuim, bedoeld in art. 22 der Leerplichtwet, bestond, zijn in het volgend overzicht genoemd. Tevens is aangewezen, hoeveel commissiën in elke gemeente bestonden.

Noordbrabant: Dourne 4; Gilse c. a., Megen c. a., de Werken c. a., Ieder 3; Bergeyk, Beugen c. a., Dinteloord c. a., Huisling c. a., Klundert, Loon op Zand, Maashees c. a., Made c. a., Meeuwen, Oost-, West- en Middelbeers, Ond- en Nieuw-Gastel, Princenhage, Raamsdonk, Roosendaal c. a., Someren c. a., Zevenbergen, Ieder 2.

Gelderland: Ede, Voorst, ieder 5.; Appelteren, Druten, ieder 4.; Angerlo, Bemmeler, Buren, Doornspijk, Elst, Ermelo, Haften, Heerde, Heteren, Lienden, Oldebroek, Zoelen, ieder 3.; Ammerzoden, Apeldoorn, Bergharen, Beuningen, Beusichem, Brummen, Buurmalsen, Deil, Eeltfeld, Elbergen, Ewijk, Geldermalsen, Groesbeek, Herwen c. a., Kerkwijk, Kesteren, Laren, Nederhemert, Nijmegen, Overasselt, Poederloijen, Renkum, Rheden, Ubbergen, Valburg, Varik, Vuren, Waardenburg, Wadenhoffen, Wamel, Warnsveld, Winterswijk, Wisch, Zelhem, ieder 2.

Zuidholland: 's Gravenhage 7, Alkemade, Rotterdam, ieder 6.; Ridderkerk 3.; Aarlanderveen, Zuid-Bejerland, Hazerswoude, Heukelum, Katwijk, Kedichem, Monster, Noordwijk, Oostvoorne, Rozenburg, Streefkerk, Woubrugge, ieder 2.

Noordholland: Amsterdam 8.; Zijpe 5.; Velsen 4.; Broek in Waterland, Haarlem, Harenkarspel, Heerhugowaard, Ransdorp, Sloten, Terschelling, Warmenhuizen, ieder 3.; Akersloot, Edam, Egmond-binnen, Graft, Landsmeer, Midwoud, Muiden, Nibbixwoud, Nieuwendam, Nieuwe-Nedorp, Obdam, Oude-Nedorp, Schoorl, Uitgeest, Westzaan, Winkel, Zuid- en Noordschermer, ieder 2.

Zeeland: Clinge, 's Heer Arendskerke, Rilland-Bath, Wisskerke, ieder 3.; Arnemuiden, Hoedekenskerke, Hontenisse, Kruidingen, Neuzen, Oosterland, St. Philipsland, Vrouwenpolder, ieder 2.

Utrecht: Utrecht 4, Loosdrecht, Rhenen, ieder 3.; Breukelen-St. Pieters, Maartensdijk, Woudenberg, Zelst, ieder 2.

Friesland: Opsterland 10.; Rauwerderhem, 6.; Ooststellingwerf, Westdongeradeel, ieder 5.; Achtkarspelen, Ameland, Schoterland, ieder 4.; Idaarderadeel, Oostdongeradeel, Utingeradeel, ieder 3.; Barradeel, Haskerland, Lemsterland; Weststellingwerf, ieder 2.

Overijssel: Dalfsen, Lonneker, Staphorst, ieder 4.; Avereest, Denekamp, Ambt-Hardenberg, Losser, Olst, Raalte, Vriezenveen, Weerselo, ieder 3.; Almelo, Deventer, Gramsbergen, Haaksbergen, Hellendoorn, Markelo, Steenwijkerwold, Wierden, ieder 2.

Groningen: Vlagtwedde 9.; Bellingwolde, Onstwedde, ieder 5.; Termunten 4.; Hoogeveen, Veendam, Wedde, ieder 3.; Ballo, Beerta, Groningen, Grootegast, Haten, Midwolda, Muntendam, Nieuwe-Pekela, Oldehove, Slochteren, Wildervank, ieder 2.

Drenthe: Emmen 16.; Ruinen 6.; Bellen 5.; Oosterhesselen, Dalen, ieder 4.; Borger, Gasselte, Gieten, Hoogeveen, Odoorn; Roden, Rolde, Sleen, Zuidlaren, Zuidwolde, ieder 3.; Anloo, Diever, Norg, Schoonebeek, Smilde, Westerbork, de Wijk, ieder 2.

Limburg: Bergen 6.; Venray 5.; Echt en Wittert ieder 4.; Born, Limbricht, Maasbree, Nederweert, ieder 3.; Arcen c. a., Geleen, Grubbenvorst, Gulpen, Heerlen, Helden, Horst, Meerssen, Mook c. a., Oirsbeek, Oud-Vroenhoven, Schinnen, Susteren, Ubach over Worms, Vaals, Voerendaal, Wansum, ieder 2.

Het aantal gemeenten waar meer dan één commissie tot wering van schoolverzuim bestond, ingedeeld naar het getal commissiën, blijkt uit het volgend overzicht.

PROVINCIEËN.	Aantal gemeenten waar het getal commissiën bedroeg:										Totaal.	Totaal in 1915.
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	16		
Noordbrabant. . .	16	3	1	—	—	—	—	—	—	—	20	19
Gelderland. . . .	34	12	2	2	—	—	—	—	—	—	50	50
Zuidholland . . .	12	1	—	—	2	1	—	—	—	—	16	17
Noordholland. . .	17	8	1	1	—	—	1	—	—	—	28	28
Zeeland.	8	4	—	—	—	—	—	—	—	—	12	12
Utrecht.	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	7	7
Friesland	4	3	3	2	1	—	—	—	1	—	14	14
Overijssel	8	8	3	—	—	—	—	—	—	—	19	19
Groningen. . . .	11	3	1	2	—	—	—	1	—	—	18	19
Drenthe.	7	10	2	1	1	—	—	—	—	1	22	22
Limburg	17	4	2	1	1	—	—	—	—	—	25	25
Totaal	138	58	16	9	5	1	1	1	1	1	231	232

Het achtste lid van art. 22 der Leerplichtwet vond in het jaar 1916 geen toepassing.

Het tiende lid van dit wetsartikel is in de volgende gemeenten toegepast. Waar de toepassing meermalen noodig was, is dit daarbij vermeld.

Noordbrabant: Oss.

Zuidholland: Ooltgensplaat, Nieuwe-Tong (in elk dezer gemeenten 4 maal).

IV. DE VERLOVEN VOOR VELDARBEID.

Verordeningen, regerende den tijd of de tijden, waarbinnen de verloven voor veldarbeid moeten vallen, bestonden op 31 December 1916 in de navolgende gemeenten. Indien de verordening niet voor de geheele gemeente geldt, is tevens aangegeven, voor welk gedeelte zij is vastgesteld.

Noordbrabant: Aalst, Heesch, Mierlo, Oud- en Nieuw-Gastel, Schijndel, Uden, Vierlingsbeek, Waalre.

Gelderland: Bemmeler, Bergharen, Beuningen, Beusichem, Buren, Didam, Dreumel, Driel, Duiven, Ede, Elbergen, Elburg, Elst, Epe, Ewijk, Geldermalsen, Gent, Gerssel, Groenlo, Groesbeek, Heerewaarden, Heteren, Heumen, Hoewelaken, Huissen, Hummelo, Hurwenen, Kerkwijk, (buurtschappen Kerkwijk en Delwijn), Kesteren, Lichtenvoorde, Lienden (buurtschappen Ingen en Ommeren), Maurik, Nijkerk, Nijmegen, Ophemert, Panterden, Renkum, Rossum, Scherpenzeel, Steenderen, Varik, Wadenhoffen, Wehl, Wijchen, IJzendoorn, Zoelen.

Zuidholland: Bergschenhoek, Bleiswijk, Dordrecht (platte-landsgeede), Goudswaard, 's Gravenzande, Heinoord, Nieuw-Helvoet, Hillegersberg, Hoogvliet, IJsselmonde, Klaaswaal, Maasdam, Mijnsheerenland, Naaldwijk, Numansdorp, Oegstgeest, Ooltgensplaat, Ouddorp, Oudenhoorn, Pernis, Piershil, Puttershoek, Rockanje, Rotterdam (Loek van Holland), Schipluiden, Sommeisdijk, Strijen, Vierpolders, Wassenaar, Westmaas, Zoeterwoude, Zuidland, Zwartewaal.

Noordholland: Aalsmeer, Beemster, Bergen, Bovenkarspel, Callantsoog, Harenkarspel, Heerhugowaard, Heilo, Hoogkarspel

(voor enkele wijken der gemeente), St. Maarten, Midwoud, Oudkarspel, Schoorl, Spaarndam, Uitgeest, Warmenhuizen, Wervershoof.

Zeeland: Aardenburg, St. Annaland, Arnemuiden, Borssele, Brouwershaven, Bruinisse, Domburg, Driewegen, Duivendijk, Eede, Elkerzee, Ellemeet, 's-Gravenpolder, 's-Heer-Abtskerke, Heinkenszand, Hoedekenskerke, Kapelle, Kats, Kattendijk, Kerkwerpe, Kloetinge, Koewacht, Kortgene, Koudekerke, Kruiningen, St. Kruis, St. Laurens, St. Maartensdijk, Nieuwerkerk, Nieuwen St. Joosland, Nisse, Noordgouwe, Oostburg, Oosterland, Oostkapelle, Oost- en West-Souburg, Ouwerkerk, St. Philipsland, Poortvliet, Retranchement, Rilland-Bath, Scherpenisse, Schore, Serooskerke (Walcheren), Shuis, Tholen, Veere, Vrouwenpolder, Waarde, Wemeldinge, Wisscherke, Wolphaartsdijk, Zierikzee, Zonnemaire.

Utrecht: Houten, Polsbroek.

Friesland: Achtkarspele, Engwirden, Barradeel, 't Bildt, Dantumadeel, Franeker, Franekeradeel, Harlingen, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Ooststellingwerf, Schoterland, Westdongeradeel, Wonseradeel.

Overijssel: Avereest, Ambt-Delden, Denekamp, Genemuiden, Gramsbergen, Haaksbergen, den Ham, Ambt-Hardenberg, Hellen-

doorn, Holten, Markelo, Raalte, Rijssen, Tubbergen, Vriezenveen, Weerselo, Wierden, Zwollerkerkspel.

Groningen: Baflo, Beerta, Bellingwolde, Eenrum, Ezinge, Finsterwolde, Grootegast, Hoogezand, Kloosterburen, Leens, Meeden, Midwolda, Muntendam, Nieuweschans, Noordbroek, Oldehoeve, Onstwedde, Oude-Pekela, Scheemda, Termunten, Ulrum, Veendam, Vlagtwedde, Warffum, Wedde, Winschoten, Zuidhorn.

Drenthe: Anlo, Beilen, Borger, Coevorden, Dalen, Diever, Gasselte, Gieter, Havelte, Norg, Odoorn, Peize, Roden, Sleen, Smilde, Vledder, Vries, Westerbork, Zuidlaren.

Limburg: Arcen en Velden, Buggenum, Eljssen, Gulpen, Horn, Klimmen, Linne, Neer, Stein, Stevensweert, Voerendaal, Wittem, Wijlre.

De volgende tabel bevat een overzicht van het aantal malen dat in het jaar 1916 met toepassing van art. 13 der Leerplichtwet, door den arrondissements- of den districtsschoolopziener vergunning is verleend om de school tijdelijk niet te bezoeken ten behoeve van werkzaamheden in of voor de bedrijven van landbouw, tuinbouw of veehouderij — van het aantal malen dat eene aanvraag tot dat doel is afgewezen — en van den duur der verleende vergunningen.

ARRONDISSEMENTEN.	Aantal vergunningen verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen verleend door den districtsschoolopziener.	Aantal aanvragen afgewezen door den districtsschoolopziener.	Aantal vergunningen verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van			Duur der verleende vergunningen.					
					landbouw.	tuinbouw.	veehouderij.	kortere dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot en met 6 weken.
Bergen op Zoom . . .	329	38	—	—	271	58	—	10	46	60	16	26	171
Breda	439	11	—	—	397	34	8	1	28	62	66	66	216
Roosendaal	164	61	—	—	136	24	4	15	44	30	21	12	42
Zevenbergen	904	62	—	—	851	53	—	245	347	115	65	40	92
Eindhoven	79	8	—	—	79	—	—	—	19	32	7	17	4
Helmond	163	7	—	—	162	1	—	—	47	36	32	10	38
Veghel	328	38	—	—	257	27	44	37	40	88	56	52	55
Boxmeer	137	—	—	—	137	—	—	16	69	40	3	—	9
's Hertogenbosch	85	5	—	—	77	—	8	—	16	22	7	—	40
Oss	201	10	—	—	199	—	2	9	38	64	44	20	26
Heusden	976	19	—	—	859	106	11	19	327	322	173	66	69
Oirschot	158	—	—	—	158	—	—	1	8	40	34	60	15
Tilburg	102	—	—	—	102	—	—	2	30	23	22	19	6
Waalwijk	302	26	—	—	280	22	—	3	22	49	34	32	162
Apeldoorn	230	—	—	—	230	—	—	—	173	54	3	—	—
Arnhem	21	1	—	—	21	—	—	—	8	2	—	3	8
Harderwijk	499	40	—	—	474	3	22	12	49	201	77	24	136
Rheden	43	21	—	—	43	—	—	—	13	13	5	5	7
Wageningen	230	37	—	—	226	4	—	7	81	95	28	9	10
Elst	757	3	—	—	576	181	—	86	160	157	126	85	143
Geldermalsen	2235	—	—	—	2235	—	—	796	617	436	193	104	89
Nijmegen	503	106	—	—	503	—	—	88	254	52	90	18	1
Tiel	673	3	—	—	673	—	—	29	140	75	86	71	272
Zaltbommel	617	31	—	—	617	—	—	112	199	133	80	22	71
Doesburg	47	21	—	—	47	—	—	—	7	10	10	8	12
Doetinchem	68	1	—	—	68	—	—	9	22	13	2	18	4
Groenlo	52	—	—	—	52	—	—	28	8	11	4	1	—

ARRONDISSEMENTEN.	Aantal vergunningen verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen verleend door den districtsschoolopziener.	Aantal aanvragen afgewezen door den districtsschoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van			Duur der verleende vergunningen.					
					landbouw.	tuinbouw.	veebouderij.	korter dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot en met 6 weken.
Zutphen	44	4	—	—	44	—	—	10	12	9	3	6	4
Brielle	488	37	—	—	304	124	—	—	14	46	10	—	418
Dordrecht	242	12	—	—	113	127	2	1	30	36	41	13	121
Gorinchem	175	6	—	—	175	—	—	5	19	24	13	14	100
Middelharnis	623	69	—	—	603	3	17	2	1	2	7	2	609
Oud-Beijerland *	1 141	24	—	—	1 141	—	—	—	6	6	37	67	1 025
Alkemade	817	47	—	—	75	739	3	7	6	29	58	185	532
Gouda	198	15	—	—	112	35	51	6	21	26	25	20	100
Schoonhoven	152	17	—	—	101	7	44	2	6	34	38	7	65
Woerden	183	8	—	—	113	54	16	13	16	29	24	9	92
Delft	137	12	—	—	26	96	15	6	12	4	13	33	69
's Gravenhage III	26	3	—	—	4	22	—	—	—	2	1	—	23
Leiden	368	21	—	—	257	111	—	1	5	22	19	57	264
Maassluis	732	23	—	—	44	688	—	—	10	106	150	466	—
Hillegersberg	467	15	—	—	206	260	1	4	23	40	37	32	331
Rotterdam II.	188	27	—	—	20	168	—	—	7	9	50	9	113
Idem IV.	18	—	—	—	17	1	—	—	2	—	7	2	7
Schiedam	207	—	—	—	153	54	—	5	21	13	25	—	143
Alkmaar	326	40	—	—	247	70	9	1	18	84	75	54	94
Helder	118	—	—	—	97	21	—	2	19	31	21	27	18
Hoorn	198	16	—	—	74	114	10	2	20	17	23	11	120
Medemblik	195	38	—	—	92	101	2	—	16	69	15	39	56
Texel	43	9	—	—	42	1	—	—	5	3	15	5	15
Amsterdam IV	12	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	12
Hilversum	38	16	—	—	24	11	3	—	2	5	7	8	16
Beverwijk	1 239	126	—	—	522	714	3	2	18	98	14	181	926
Haarlem	181	17	—	—	69	109	3	7	30	24	39	43	38
Haarlemmermeer	435	36	—	—	394	36	5	1	110	130	48	17	129
Purmerend	23	1	—	—	4	6	13	—	—	3	1	4	15
Zaandam	50	2	—	—	11	27	12	—	—	9	3	7	31
Goes	2 091	103	—	—	1 473	479	139	863	456	335	113	143	181
Tholen	1 236	—	—	—	1 236	—	—	171	167	134	78	85	601
Zierikzee	482	38	—	—	482	—	—	18	19	15	10	6	414
Hulst	337	9	—	—	337	—	—	—	46	67	58	23	143
Middelburg	248	23	1	—	249	—	—	50	84	58	40	5	12
Neuzen	732	26	—	—	729	—	3	—	51	106	152	48	375
Vlissingen	272	—	—	—	267	—	5	—	16	23	34	23	171
Amersfoort	80	1	—	—	74	4	2	5	24	22	24	1	4
Loenen	59	4	—	—	30	23	7	1	6	5	10	5	32
Rhenen	443	19	—	—	340	103	—	12	81	110	139	33	68
Utrecht I	3	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	3
IJsselstein	156	—	—	—	116	31	9	2	2	11	19	28	94
Beetsterzwaag	73	11	—	—	73	—	—	8	14	21	11	6	13
Bolsward	86	4	—	—	63	—	23	—	6	14	33	7	26
Heerenveen	53	6	—	—	50	2	1	2	10	19	11	7	4
Lemmer	56	1	—	—	52	3	1	—	—	3	5	15	33

ARRONDISSEMENTEN.	Aantal vergunningen verleend door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal aanvragen afgewezen door den arrondissements-schoolopziener.	Aantal vergunningen verleend door den districtsschoolopziener.	Aantal aanvragen afgewezen door den districtsschoolopziener.	Aantal vergunningen, verleend ten behoeve van werkzaamheden in of voor het bedrijf van			Duur der verleende vergunningen.					
					landbouw.	tuinbouw.	veehouderij.	korter dan 1 week.	van 1 tot 2 weken.	van 2 tot 3 weken.	van 3 tot 4 weken.	van 4 tot 5 weken.	van 5 tot en met 6 weken.
Sneek	41	5	—	—	38	—	3	—	3	2	17	5	14
Weldum	22	1	—	—	6	—	16	—	—	1	4	9	8
Wolvega	244	6	—	—	244	—	—	1	63	44	125	4	7
Bergum	79	30	—	—	79	—	—	—	4	17	19	5	34
Dokkum	273	23	—	—	258	—	15	1	21	21	27	20	183
Ferwerd	474	10	—	—	458	2	14	—	8	20	60	30	356
Harlingen	243	28	—	—	243	—	—	—	2	5	2	—	234
Leeuwarden	24	1	—	—	24	—	—	—	—	7	1	—	16
Ternaard	394	77	—	—	394	—	—	7	43	324	1	2	17
Almelo	292	19	—	—	279	—	13	3	25	40	39	73	112
Deventer	122	3	—	—	122	—	—	38	26	34	19	3	2
Enschede	77	3	—	—	77	—	—	7	24	8	31	5	2
Hengelo	154	22	—	—	154	—	—	21	65	68	—	—	—
Oldenzaal	571	13	—	—	571	—	—	77	100	176	102	109	7
Kampen	208	1	—	—	123	24	61	—	6	43	22	129	108
Ommen	768	147	—	—	627	—	141	24	58	35	96	23	532
Raalte	567	4	—	—	447	—	120	1	37	104	382	31	12
Steenwijk	119	31	—	—	75	6	38	2	4	16	19	8	70
Zwolle	160	—	—	—	138	—	22	4	19	36	36	27	38
Appingedam	227	14	—	—	163	63	1	7	16	23	42	17	122
Groningen	9	—	—	—	8	1	—	1	—	1	2	4	1
Onderdendam	494	—	—	—	469	22	3	10	188	212	70	14	—
Warffum	588	11	—	—	588	—	—	50	77	63	76	57	265
Zuidhorn	375	7	—	—	375	—	—	46	59	57	86	24	103
Hoogezand	1 209	6	—	—	1 209	—	—	404	208	47	28	31	491
Onstwedde	1 477	90	—	—	1 477	—	—	—	—	3	10	1464	—
Slochteren	533	24	—	—	533	—	—	5	15	8	20	7	478
Veendam	815	101	—	—	815	—	—	—	3	4	5	4	799
Winschoten	450	88	—	—	450	—	—	—	15	8	10	23	339
Assen	506	31	—	—	506	—	—	—	15	30	56	46	359
Borger	1 164	133	—	—	1 164	—	—	—	18	28	7	473	638
Dalen	581	155	—	—	569	—	12	15	33	76	271	7	179
Emmen	915	92	—	—	915	—	—	2	11	17	66	69	750
Hoogeveen	626	41	—	—	626	—	—	15	177	218	76	21	119
Meppel	151	2	—	—	147	4	—	—	6	20	23	31	71
Vries	666	37	—	—	666	—	—	12	113	118	109	51	263
Heerlen	16	1	—	—	16	—	—	—	9	5	2	—	—
Maastricht	72	1	—	—	72	—	—	2	8	37	1	10	14
Meerssen	42	10	—	—	41	1	—	3	19	6	8	3	3
Sittard	148	13	—	—	146	—	2	10	22	50	27	24	15
Gennep	42	5	—	—	42	—	—	—	4	12	9	8	9
Roermond	149	56	—	—	149	—	—	—	147	2	—	—	—
Venlo	45	3	—	—	45	—	—	2	17	11	7	3	5
Weert	66	14	—	—	66	—	—	4	3	13	12	14	20
Totaal	42 011	2 844	1	—	36 059	4 994	959	3 508	5 934	6 155	4 863	3 835	17 667
Totaal in 1915	40 397	2 949	—	2	35 214	4 523	600	3 643	5 579	6 043	4 716	3 956	16 460

In de arrondissementen 's Gravenhage I en II, Rotterdam I, en III, Amsterdam I, II, III, V, VI en VII, Utrecht II, zijn geen aanvragen om verlof behandeld.

Uit het bovenstaande overzicht blijkt, dat in 44 855 gevallen vergunning is gevraagd, en 42 011 malen door de arrondissements-schoolopzieners de aanvraag is ingewilligd, dat is in 937 van de 1000 gevallen. Van de 2844 keeren, dat eene afwijzende beschikking is gevolgd, werd 1 maal in hooger beroep gekomen bij den districtsschoolopziener, die in dat geval eene gunstige beslissing nam.

Let men op de indeeling van het aantal verleende vergunningen naar de verschillende bedrijven, ten behoeve van welke werkzaamheden vergunning verleend kan worden, dan blijkt, dat van de 1000 gevallen verlof is toegestaan:

voor landbouw	858 malen;
„ tuinbouw	119 „
„ veehouderij	23 „

Ten opzichte van den duur der verleende vergunningen blijkt dat van de 1000 gevallen verlof is verleend:

voor korter dan 1 week	83 malen;
„ 1 tot 2 weken	141 „
„ 2 „ 3 „	147 „
„ 3 „ 4 „	116 „
„ 4 „ 5 „	92 „
„ 5 t/m 6 „	421 „

V. GEMEENTEVERORDENINGEN BETREFFENDE HET BRENGEN VAN KINDEREN NAAR SCHOOL DOOR DE POLITIE.

Verordeningen ingevolge art. 29 der Leerplichtwet bestonden op 31 December 1916 in de volgende gemeenten. Indien de verordening in dat jaar is toegepast, is tevens bij elke gemeente aangewezen, in hoeveel gevallen dit plaats vond.

Noordbrabant: Baardwijk, Breda (17 maal toegepast), Etten c. a. (135 maal toegepast), Geertruidenberg, Grave, 's Hertogenbosch, Oss, (5 maal toegepast), Schijndel, Uden;

Gelderland: Arnhem (6 maal toegepast), Beusichem, Boreudo, Buren, Culemborg (7 maal toegepast), Didam, Stad-Doetinchem (74 maal toegepast), Duiven, Ede (3 maal toegepast), Epe, Groesbeek (4 maal toegepast), Herwen c. a. (5 maal toegepast), Hurwenen, Nijmegen (22 maal toegepast), Renkum (1 maal toegepast), Tiel, Wadenoyen, Wageningen, Zutphen (1 maal toegepast);

Zuidholland: Aarlanderveen, Brielle (enkele malen toegepast), Dordrecht (15 maal toegepast), Gorinchem 's Gravenhage, Noordwijk, Overschie, Schiedam (25 maal toegepast), Slidrecht, Strijen, Vianen, (1 maal toegepast), Vlaarding (12 maal toegepast), Vlaardinger-Ambacht;

Noordholland: Alkmaar (3 maal toegepast), Bennebroek (2 maal toegepast), Beverwijk, Diemen, Egmond aan Zee (3 maal toegepast), Haarlem (59 maal toegepast), Helder, Koedijk, Nederhorst den Berg, Nieuwer-Amstel, Sloten, Watergraafsmeer, Wieringen, Zaandam, Zandvoort (1 maal toegepast);

Zeeland: Breskens, Brouwershaven, Driewegen, Duivendijke, Goes (18 maal toegepast), Groede, 's Heer Abtskerke, Heinkenszand, Kapelle, Koewacht, Koudekerke, Kruiningen, Middelburg (4 maal toegepast), Nieuwvliet, Nisse, Ovezande, Schore, Stoppeveldijk, Tholen, Veere, Vlissingen (27 maal toegepast), Vrouwenpolder, Wissekerke;

Utrecht: Amersfoort (42 maal toegepast), Baarn (3 maal toegepast), Breukelen-Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Cothen, Harmelen, Jaarsveld, Lopik, Maartensdijk, Willige-Langerak, Wijk bij Duurstede;

Friesland: Bolsward, Franekeradeel, Harlingen, Wousteradeel, Workum;

Overijssel: Deventer, Hengelo (6 maal toegepast), Wijhe, Zwolle (16 maal toegepast);

Groningen: Appingedam, Delfzijl, Groningen, Middelstum, Muntendum, Veendam, Winschoten, 't Zandt;

Drenthe: Assen (16 maal toegepast), Beilen (3 maal toegepast), Borger, Coevorden (3 maal toegepast), Diever, Havelte, Meppel, (4 maal toegepast), Odoorn, Peize, Roden, Vledder (1 maal toegepast), Zuidwolde;

Limburg: Gulpen, Hoensbroek, Horn, Kerkrade (14 maal toegepast), Maastricht, Roermond, Sittard, Stein, Vaals, Venlo (17 maal toegepast).

Hieruit blijkt, dat de verordeningen 595 maal zijn toegepast ongerekend het onbekende aantal malen te Brielle.

In 1915 geschiedde dit 496 maal, ongerekend het onbekende aantal malen te Brielle.

VI. HET VERSTREKKEN VAN VOEDING EN KLEDING AAN SCHOOLGAANDE KINDEREN.

De gemeenten, waar in 1916 art. 35, eerste lid, der Leerplichtwet toepassing vond, zijn vermeld in de volgende tabel, waarin tevens is aangegeven, welke som, hetzij wegens rechtstreekse verstrekking van voeding, kleding of beide, hetzij door middel van subsidieering is besteed.

GEMEENTEN.	Rechtstreekse verstrekking.	Subsidieering.	Totaal.
Deurne c. a.	f 600,—	—	f 600,—
Hilvarenbeek	—	f 50,—	50,—
Schijndel	—	100,—	100,—
Wouw	—	350,—	350,—
Wijk c. a.	—	25,—	25,—
Arnhem	—	3 302,—	3 302,—
Bergh	15,—	—	15,—
Doesburg	—	465,37 ⁵	465,37 ⁵
Stad-Doetinchem	—	100,—	100,—
Nijmegen	—	1 462,67 ⁵	1 462,67 ⁵
Tiel	—	473,95	473,95
Delft	—	500,—	500,—
Dordrecht	—	18 154,33 ⁵	18 154,33 ⁵
Gouda	—	300,—	300,—
's Gravenhage	16 262,33	88 000,—	104 262,33
Leiden	—	2 750,—	2 750,—
Rotterdam	—	18 295,20	18 295,20
Aalsmeer	261,74	—	261,74
Alkmaar	—	1 000,—	1 000,—
Amsterdam	10 419,48 ⁵	14 791,05	25 210,53 ⁵
Bussum	—	300,—	300,—
Enkhuizen	—	200,—	200,—
Haarlem	—	1 840,86	1 840,86
Hoorn	266,71 ⁵	—	266,71 ⁵
Krommenie	5,42 ⁵	—	5,42 ⁵
Velsen	97,08 ⁵	—	97,08 ⁵
Zaandam	—	1 000,—	1 000,—
Middelburg	—	700,—	700,—
Vlissingen	—	1 497,73	1 497,73
Amersfoort	—	450,—	450,—
Zeist	210,70	—	210,70
De Bilt	—	100,—	100,—
Maartensdijk	11,36	—	11,36
Utrecht	51 401,19 ⁵	—	51 401,19 ⁵
Aengwirden	176,28	—	176,28
Dokkum	—	71,19	71,19
Harlingen	—	300,—	300,—
Leeuwarden	1 097,46 ⁵	60,—	1 157,46 ⁵
Leeuwarderadeel	206,02	—	206,02

GEMEENTEN.	Recht- streeksche verstrekking.	Sub- sidieering.	Totaal.
Lemsterland	—	f 300,—	f 300,—
Ooststellingwerf	f 259,60	—	259,60
Opsterland	1 028,21 ⁵	317,23	1 345,44 ⁵
Schoterland	1 018,29	—	1 018,29
Smallingerland	—	485,—	485,—
Weststellingwerf	740,05	—	740,05
Steenwijk	—	250,—	250,—
Groningen	9 089,02	1 257,65	10 346,67
Midwolda	188,75 ⁵	—	188,75 ⁵
Oude-Pekela	—	226,95 ⁵	226,95 ⁵
Sappemeer	263,55	—	263,55
Warffum	78 ⁵	—	0,78 ⁵

GEMEENTEN.	Recht- streeksche verstrekking.	Sub- sidieering.	Totaal.
Zuidhorn	—	f 177,94	f 177,94
Assen	—	1 150,—	1 150,—
Emmen	f 624,67	—	624,67
Meppel	250,—	200,—	450,—
Odoorn	10,12 ⁵	—	10,12 ⁵
Kerkrade	50,—	—	50,—
Maastricht	5 250,—	—	5 250,—
Totaal	f 99 748,86	f 161 004,14	f 260 753,—

In 1915 bedroegen deze totalen achtereenvolgens f 107 973,99
f 151 724,74 en f 259 698,73.

VII. NUMERIEKE SAMENVATTING VAN EENIGE DER VOORAFGAANDE OPGAVEN.

	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
Aantal gemeenten.	184	116	188	194	109	72	43	60	57	84	123	1120
Aantal gemeenten, waar verbodsbepalingen bestonden omtrent het arbeiden van kinderen beneden de twaalf jaar (art. 103, eerste lid, wet l.o.).	19	18	21	5	8	—	8	2	10	8	1	100
In 1915 was dit aantal.	18	18	15	4	8	—	8	2	10	8	1	92
Aantal gemeenten, waar door het uitloven van openbare belooningen en eereblijken het schoolbezoek werd aangemoedigd (art. 103, tweede lid, wet l.o.).	17	25	59	63	17	18	7	8	9	3	23	249
In 1915 was dit aantal.	20	25	59	63	18	18	7	7	9	3	20	249
Aantal gemeenten, waar meer dan ééne commissie tot wering van schoolverzuim bestond (art. 22 Leerplichtwet).	20	50	16	28	12	7	14	19	18	22	25	231
In 1915 was dit aantal.	19	50	17	28	12	7	14	19	19	22	25	232
Aantal gemeenten, waar het achtste lid van art. 22 Leerplichtwet is toegepast.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
In 1915 was dit aantal.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Aantal gemeenten, waar het tiende lid van art. 22 Leerplichtwet is toegepast.	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	3
In 1915 was dit aantal.	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Aantal gemeenten, waar verordeningen bestonden betreffende verlof voor veldarbeid (art. 15 Leerplichtwet).	8	46	33	17	54	2	14	18	27	19	13	251
In 1915 was dit aantal.	7	44	27	17	54	2	13	17	27	19	12	238
Aantal gemeenten, waar verordeningen bestonden betreffende het naar school brengen van kinderen (art. 29 Leerplichtwet).	9	19	18	15	23	11	5	4	8	12	10	129
In 1915 was dit aantal.	6	19	11	15	23	11	5	4	8	12	10	124
Aantal gemeenten, waar verstrekking van voedingen kleeding plaats vond (art. 35 Leerplichtwet).	5	6	6	10	2	5	11	1	6	4	2	58
In 1915 was dit aantal.	5	4	6	11	2	4	9	1	7	2	—	51

VIII. BERECHTING VAN DE OVERTREDING VAN ART. I DER LEERP LICHTWET.

In het volgende overzicht is vermeld het aantal processen-verbaal, in 1916 opgemaakt wegens overtreding van de Leerplichtwet: I. Ten opzichte van Ambtshalve ingeschreven leerlingen bedoeld in art. 21, § 6, der wet; II. Ten opzichte van de leerlingen bedoeld in art. 21 §§ 4 en 5, der wet. Daaruit blijkt tevens in hoeveel gevallen bij het einde van het jaar reeds eene rechterlijke beslissing was genomen en — zoo ja — of die beslissing inhield vrijspreek of ontslag van rechtsvervolgning, dan wel veroordeeling.

Mede is in dit overzicht opgegeven het verloop in het jaar 1916 van de ten aanzien der beide categorieën van kinderen in 1913, 1914 en 1915 opgemaakte processen-verbaal, welke op het eind van het jaar 1915 nog in onderzoek waren.

De cijfers betreffende de in 1916 opgemaakte processen-verbaal zijn gewoon, die van de in de vorige jaren opgemaakte zijn cursief gedrukt; bij de laatste is tevens opgegeven welke van de jaren zij betreffen.

Op grond van het niet nakomen van de voorschriften omtrent het huisonderwijs werden in 1916 geen processen-verbaal opgemaakt.

a. Ten opzichte van kinderen bedoeld in art. 21,
§ 6, der wet.

Arrondissement.	Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.
Arnhem	4	4	—	—	—	—
Rotterdam I	6	4	2	1	—	1
1915	1	1	—	—	—	—
Rotterdam II. . . .	4	2	2	—	—	2
Rotterdam III . . .	8	5	3	—	—	3
1915	7	5	2	—	—	2
Amsterdam III . . .	1	1	—	—	—	—
1915	2	2	—	—	—	—
Beverwijk	1	1	—	—	—	—
Zierikzee	4	4	—	—	—	—
Loenen	6	5	1	—	—	1
Ommen	1	1	—	—	—	—
Oostwedde	6	—	6	—	—	6
Totaal van het Rijk	41	27	14	1	—	13
Restant 1915	10	8	2	—	—	2

b. Ten opzichte van kinderen bedoeld in art. 21,
§§ 4 en 5, der wet.

Bergen op Zoom . .	99	10	89	4	—	85
1915	27	24	3	—	—	3
1914	5	5	—	—	—	—
Breda	36	10	26	1	—	25
1915	42	23	19	—	2	17
1914	4	—	4	—	—	4
1913	12	—	12	—	—	—
Roosendaal	133	49	84	9	3	72
1915	63	61	2	—	—	2
1914	5	—	5	—	—	5
1913	5	—	5	5	—	—
Zevenbergen	141	127	14	1	1	12
1915	6	5	1	—	—	1
1914	5	4	1	—	—	1
1913	5	—	5	5	—	—
Eindhoven	42	39	3	1	2	—
1915	8	8	—	—	—	—
Helmond	25	22	3	—	3	—
1915	4	4	—	—	—	—
Veghel	64	55	9	2	1	6
1915	19	19	—	—	—	—
Boxmeer	15	4	11	—	—	11
1915	14	8	6	—	—	6
1914	4	1	3	—	3	—
's Hertogenbosch . .	100	42	58	2	9	47
1915	15	12	3	2	1	—
Oss	85	21	14	—	5	9
1915	20	15	5	—	5	—

Arrondissement.	Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolg; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.
Heusden	24	21	3	—	—	3
Oirschot	22	13	9	4	—	5
1915	13	12	1	—	1	—
Tilburg	56	55	1	1	—	—
Waalwijk	18	9	9	—	—	9
1915	13	10	3	—	3	—
Apeldoorn	30	22	8	3	—	5
1915	10	9	1	1	—	—
Arnhem	32	20	12	3	—	9
1915	6	6	—	—	—	—
Harderwijk	66	39	27	1	4	22
1915	53	47	6	1	5	—
Rheden	49	31	18	2	—	16
1915	7	7	—	—	—	—
Wageningen	66	33	33	2	6	25
1915	14	14	—	—	—	—
Elst	13	11	2	1	—	1
Geldermalsen	41	13	28	3	2	23
1915	16	16	—	—	—	—
Nijmegen	91	75	16	2	2	12
1915	21	20	1	—	1	—
Tiel	23	18	5	2	1	2
1915	10	10	—	—	—	—
Zaltbommel	38	38	—	—	—	—
1915	8	8	—	—	—	—
Doesburg	7	5	2	—	—	2
Doetinchem	27	20	7	1	2	4
Groenlo	11	4	7	—	—	7
1915	2	2	—	—	—	—
Zutphen	15	13	2	1	—	1
1915	2	2	—	—	—	—
Brielle	21	16	5	1	1	3
1915	6	6	—	—	—	—
Dordrecht	78	41	37	9	1	27
1915	34	33	1	1	—	—
Gorinchem	41	29	12	5	—	7
1915	8	7	1	1	—	—
Middelharnis	127	119	8	2	—	6
1915	39	39	—	—	—	—
Oud-Beijerland . . .	31	18	13	5	2	6
1915	14	13	1	—	1	—
Alkemade	65	15	50	—	2	48
1915	50	47	3	—	—	3
Gouda	82	67	15	4	2	9
1915	13	12	1	1	—	—
Schoonhoven	13	10	3	2	—	1
1915	14	9	5	2	1	2
1914	1	—	1	1	—	—

Arrondissement.	Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolgung; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal in de vorige kolom vermeld, viel onder			Arrondissement.	Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolgung; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.					a.	b.	c.
Woerden	24	16	8	—	2	6	Texel	13	10	3	—	1	2
1915	3	3	—	—	—	—	1915	2	2	—	—	—	—
Delft	184	91	43	7	4	32	1914	1	—	1	—	—	1
1915	49	44	5	3	2	—	Amsterdam I	114	80	34	3	4	27
's Gravenhage I	84	22	12	—	3	9	1915	42	39	3	—	1	2
1915	16	7	9	—	—	9	1914	1	—	1	1	—	—
1914	7	5	2	2	—	—	Amsterdam II	26	20	6	1	1	4
's Gravenhage II	107	77	30	—	4	26	1915	6	6	—	—	—	—
1915	49	40	9	—	3	6	Amsterdam III	47	23	24	1	—	23
1914	6	1	5	5	—	—	1915	16	16	—	—	—	—
's Gravenhage III	193	104	89	—	6	83	Amsterdam IV	34	24	10	3	3	4
1915	79	61	18	12	4	2	1915	4	4	—	—	—	—
1914	13	3	10	10	—	—	Amsterdam V	36	23	13	—	2	11
Leiden	362	331	31	9	7	15	1915	15	13	2	2	—	—
1915	10	10	—	—	—	—	1914	3	2	1	—	1	—
Maassluis	50	50	—	—	—	—	Amsterdam VI	204	183	71	4	4	63
1915	6	6	—	—	—	—	1915	66	64	2	1	1	—
Hillegersberg	98	59	39	10	—	29	Amsterdam VII	89	46	43	3	2	38
1915	40	33	7	—	—	7	1915	39	20	19	10	1	8
Rotterdam I	212	139	73	6	1	66	Hilversum	43	30	13	6	—	7
1915	78	68	10	2	—	8	1915	19	13	6	5	1	—
1914	11	9	2	—	—	2	Beverwijk	112	71	41	8	3	30
1913	2	—	2	2	—	—	1915	71	66	5	3	2	—
Rotterdam II	199	113	86	7	1	78	Haarlem	58	22	36	1	—	35
1915	78	69	9	7	—	2	1915	34	28	6	6	—	—
1914	2	2	—	—	—	—	1914	6	6	—	—	—	—
1913	2	1	1	1	—	—	Haarlemmermeer	50	50	—	—	—	—
Rotterdam III	279	168	111	14	2	95	Purmerend	—	—	—	—	—	—
1915	114	101	13	5	4	4	1915	3	2	1	1	—	—
1914	5	3	2	—	—	2	Zaandam	32	25	7	—	—	7
1913	2	1	1	1	—	—	1915	6	6	—	—	—	—
Rotterdam IV	123	76	47	2	1	44	Goes	114	62	52	1	9	42
1915	44	42	2	1	1	—	1915	92	80	12	4	8	—
1914	2	2	—	—	—	—	Tholen	99	46	53	—	2	51
Schiedam	90	50	40	—	—	40	1915	41	40	1	1	—	—
1915	21	21	—	—	—	—	Zierikzee	16	15	1	—	—	1
Alkmaar	16	6	10	3	2	5	Hulst	55	22	33	—	1	32
1915 ¹⁾	8	3	5	—	—	5	1915	13	11	2	—	—	2
1913	1	—	1	—	—	1	1914	1	—	1	1	—	—
Wierden	26	16	10	—	1	9	Middelburg	39	28	11	3	2	6
1915	6	5	1	1	—	—	1915	2	2	—	—	—	—
Hoorn	3	2	1	1	—	—	1914	1	—	1	1	—	—
Medemblik	6	2	4	—	—	4	Neuzen	89	43	46	—	2	44
1915	3	3	—	—	—	—	1915	44	43	1	—	1	—
							Vlissingen	28	13	15	4	1	10
							1915	11	11	—	—	—	—
							Amersfoort	29	22	7	1	—	6
							1915	12	12	—	—	—	—

1) Ten aanzien van de ten vorigen jare opgegeven 10 processen-verbaal, welke zouden zijn uitgelopen op 1 veroordeeling en 9 niet-vervolgingen, is thans gebleken, dat naar aanleiding van 1, veroordeeling is gevolgd en dat 1 niet is vervolgd, zoodat er op het einde van 1915 nog 8 onberecht waren.

Arrondissement.	Aantal processen-verbaal.	Aantal veroordeelingen.	(a) Niet vervolgd; (b) vrijgesproken of ontslagen van rechtsvervolgung; (c) op het einde des jaars nog in onderzoek.	Bekend was, dat van het aantal in de vorige kolom vermeld, viel onder		
				a.	b.	c.
Loenen	—	—	—	—	—	—
1915	2	2	—	—	—	—
Rhenen	47	23	24	2	—	22
1915	45	39	6	—	1	5
Utrecht I	48	44	4	3	1	—
Utrecht II	27	27	—	—	—	—
1915	2	2	—	—	—	—
IJsselstein	8	3	5	—	1	4
1915	8	8	—	—	—	—
Beetsterzwaag	32	19	13	9	—	4
1915	1	—	1	1	—	—
Bolsward	11	8	3	—	—	3
1915	3	2	1	—	1	—
Heerenveen	47	18	29	4	—	25
1915	13	13	—	—	—	—
Lemmer	14	11	3	—	—	3
1915	5	5	—	—	—	—
Sneek	44	14	30	—	—	30
1915	21	21	—	—	—	—
Weidum	—	—	—	—	—	—
Wolvega	19	15	4	—	1	3
1915	11	11	—	—	—	—
Bergum	48	33	15	—	1	14
1915	1	1	—	—	—	—
Dokkum	16	11	5	—	—	5
Ferwerd	4	4	—	—	—	—
1915	4	4	—	—	—	—
Harlingen	84	72	12	3	—	9
1915	15	15	—	—	—	—
Leeuwarden	36	33	3	3	—	—
1915	4	4	—	—	—	—
Ternaard	8	8	—	—	—	—
1915	1	1	—	—	—	—
Almelo	44	27	17	10	—	7
1915	21	20	1	1	—	—
Deventer	7	5	2	—	—	2
1915	7	7	—	—	—	—
Enschede	65	46	19	1	4	14
1915	5	5	—	—	—	—
Hengelo	18	14	4	1	2	1
1915	6	6	—	—	—	—
Oldenzaal	43	33	10	—	1	9
1915	9	7	2	1	1	—
Kampen	14	12	2	—	—	2
Ommen	56	44	12	3	2	7
1915	9	9	—	—	—	—
Raalte	14	8	6	1	2	3
1915	4	4	—	—	—	—
Steenwijk	20	11	9	—	—	9
1915	13	13	2	2	—	—
Zwolle	19	18	1	—	—	1
Appingedam	17	16	1	—	—	1
1915	1	1	—	—	—	—
Groningen	114	55	59	—	4	55
1915	30	29	1	1	—	—
Onderdendam	2	2	—	—	—	—
Warfum	31	30	1	—	—	1
Zuidhorn	29	24	5	—	1	4
Hoogezand	43	35	8	1	—	7
1915	3	3	—	—	—	—
Onstwedde	374	209	165	125	11	29
1915	26	25	1	—	1	—
Slochteren	33	27	6	4	1	1
1915	9	9	—	—	—	—
Veendam	174	135	39	18	1	20
1915	15	15	—	—	—	—
Winschoten	174	124	50	18	6	26
1915	20	18	2	—	2	—
Assen	71	52	19	—	—	19
1915	6	6	—	—	—	—
Borger	37	34	3	1	1	1
1915	22	22	—	—	—	—
Dalen	64	40	24	3	—	21
Emmen	74	54	20	13	—	7
1915	66	65	1	—	1	—
Hoogeveen	21	14	7	2	4	1
1915	2	2	—	—	—	—
Meppel	23	13	10	2	—	8
1915	5	5	—	—	—	—
Vries	20	13	7	—	—	7
1915	2	2	—	—	—	—
Heerlen	119	38	81	14	4	63
1915	54	33	21	18	3	—
Maantricht	42	24	18	10	1	7
1915	4	3	1	1	—	—
Meerssen	61	31	30	10	3	17
1915	7	7	—	—	—	—
Sittard	68	11	57	51	6	—
1915	15	2	13	13	—	—
Gennep	15	10	5	1	—	4
1915	4	2	2	2	—	—
Roermond	53	21	32	29	1	2
1915	4	2	2	2	—	—
Venlo	105	75	30	1	18	11
1915	10	9	1	—	1	—
Weert	13	9	4	1	1	2
1915	6	6	—	—	—	—
Totaal van het Rijk	7630	4921	2709	516	198	1995
Restant 1915	2234	1965	269	115	60	94
1914	83	43	40	21	4	15
1913	29	2	27	26	—	1

De volgende tabellen bevatten een overzicht van het verloop der in 1913, 1914, 1915 en 1916 opgemaakte processen-verbaal, ten aanzien van de kinderen, bedoeld in art. 21, § 6, en van die, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5, der Leerplichtwet.

Ten aanzien van de kinderen, bedoeld in art. 21, § 6.

	1913.	1914.	1915.	1916.
Processen-verbaal	43	45	47	41
Veroordeelingen	41 = 95.4 pct.	34 = 75.5 pct.	25 = 53.2 pct.	27 = 66 pct.
Vrijspraak, of ontslag van rechtsvervolg.	1 = 2.3 "	3 = 6.7 "	9 = 19.1 "	—
Niet vervolgd	1 = 2.3 "	8 = 17.8 "	11 = 23.4 "	1 = 2.4 "
Op het einde des jaars nog in onderzoek	—	—	2 = 4.3 "	13 = 31.7 "

Ten aanzien van de kinderen, bedoeld in art. 21, §§ 4 en 5.

	1913.	1914.	1915.	1916.
Processen-verbaal	6 548	5 504	6 604	7 680
Veroordeelingen	5 732 = 87.5 pct.	4 796 = 87.1 pct.	5 754 = 87.1 pct.	4 921 = 64.5 pct.
Vrijspraak of ontslag van rechtsvervolg.	176 = 2.7 "	162 = 3 "	222 = 3.4 "	198 = 2.6 "
Niet vervolgd	639 = 9.8 "	531 = 9.6 "	534 = 8.1 "	516 = 6.7 "
Op het einde des jaars nog in onderzoek	1	15 = 0.3 "	94 = 1.4 "	1 995 = 26.2 "

IX. OMVANG VAN HET BETREKKELIJK SCHOOLVERZUIM.

De volgende tabel bevat een overzicht betreffende het jaar 1916 per provincie en voor het geheele Rijk van het gezamenlijk

aantal schooltijden en het aantal verzuimen per 10 000 schooltijden. Daarbij is aangewezen in hoever het verzuim in den zin der Leerplichtwet geoorloofd of ongeoorloofd was.

PROVINCIEËN.	Gezamenlijk aantal schooltijden.	Aantal verzuimde schooltijden.			Aantal verzuimen per 10 000 schooltijden.		
		Geoorloofd.	Ongeoorloofd.	Totaal.	Geoorloofd.	Ongeoorloofd.	Totaal.
Noordbrabant	47 200 770	1 608 339	451 775	2 055 114	539	95	435
Gelderland	46 898 999	2 449 082	220 974	2 670 056	522	47	569
Zuidholland	106 451 060	6 176 057	809 035	6 985 092	580	76	656
Noordholland	79 584 984	4 561 128	332 858	4 893 986	573	42	615
Zeeland	16 421 988	1 109 314	236 044	1 345 358	675	143	819
Utrecht	21 569 738	1 083 057	129 535	1 212 592	502	60	562
Friesland	26 544 340	1 424 093	192 402	1 616 495	536	72	609
Overijssel	30 169 006	1 490 905	137 233	1 628 138	494	45	539
Groningen	24 937 141	1 508 528	208 990	1 717 518	605	83	688
Drenthe	15 055 149	1 104 326	294 909	1 399 235	733	195	929
Limburg	26 613 424	974 983	173 211	1 148 194	366	65	431
Het Rijk	441 446 599	23 484 812	3 186 966	26 671 778	532	72	604

De volgende tabel bevat eene vergelijking per provincie en voor het geheele Rijk tusschen het aantal verzuimen per 10 000

schooltijden in de jaren 1915 en 1916 (geoorloofd, ongeoorloofd, totaal).

SOORTEN VAN SCHOLEN.

PROVINCIE.	Openbare scholen.	Bijzondere scholen van verenigingen of instellingen.						Bijzondere scholen voor eigen rekening.						Alle scholen te zamen.				
		Protestantsche.		Roomsche, Katholieke.		Israëlitische.		Niet aan bepaalde godsdienstige begi-nselen gebonden.		Protestantsche.		Roomsche, Katholieke.			Israëlitische.		Niet aan bepaalde godsdienstige begi-nselen gebonden.	
		1915.	1916.	1915.	1916.	1915.	1916.	1915.	1916.	1915.	1916.	1915.	1916.		1915.	1916.	1915.	1916.
Noordbrabant.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	409 130 548	633 75 708	572 81 653	292 72 364	— — —	535 1 536	572 1 573	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	343 90 433				
Gelderland.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	480 51 531	583 39 622	570 35 605	370 45 415	— — —	445 24 469	511 19 530	326 47 373	193 — 193	577 — 577	224 47 271	471 48 519					
Zuidholland.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	616 82 698	577 88 665	508 49 557	405 65 470	— — —	577 1 578	596 2 608	— — —	— — —	— — —	— — —	566 69 635					
Noordholland.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	592 39 631	609 45 654	601 32 633	421 34 455	391 3 394	445 3 448	536 2 538	— — —	— — —	— — —	— — —	592 36 628					
Zeeland.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	705 140 845	611 99 710	567 135 702	451 143 594	— — —	644 11 655	463 463 463	— — —	— — —	— — —	— — —	648 143 791					
Utrecht.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	502 36 538	496 50 546	543 61 604	387 62 449	— — —	800 4 804	711 3 714	659 — 659	264 — 264	— — —	— — —	499 72 571					
Friesland.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	500 73 573	504 81 585	548 69 617	340 40 380	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	499 72 571					
Overijssel.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	422 45 467	532 49 581	539 49 588	316 33 349	— — —	756 — 756	559 8 568	— — —	— — —	— — —	— — —	428 44 472					
Groningen.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	549 80 629	566 55 621	506 47 553	397 49 446	— — —	629 1 630	792 1 793	— — —	— — —	— — —	— — —	546 79 625					
Drenthe.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	675 225 901	687 105 792	687 232 919	405 158 563	— — —	83 83 83	82 82 82	— — —	— — —	— — —	— — —	676 200 876					
Limburg.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	338 73 411	657 81 738	660 15 675	337 30 367	— — —	183 14 197	280 8 288	— — —	— — —	— — —	— — —	325 66 391					
Het Rijk.	{ geoorloofd ongeoorloofd totaal	530 78 608	568 54 622	600 56 656	339 40 379	391 3 394	445 3 448	538 5 543	604 5 609	617 — 617	181 — 181	633 2 635	499 68 567					

Een meer uitvoerig overzicht van het betrekkelijk school-verzuim op de lagere scholen in het jaar 1916 is opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Dinsdag 30 October 1917, n°. 254 (n°. 60 der Verslagen en Rapporten).

X. UITKOMSTEN VAN HET ONDERZOEK NAAR DE KENNIS VAN HET LEZEN EN SCHRIJVEN BIJ DE INGELIJFDE BIJ DE LAND- EN DE ZEEMILITIE.

a. Ingelijfden bij de landmilitie.

Het onderzoek, dat jaarlijks vanwege het Departement van Oorlog pleegt te worden ingesteld naar de bekwaamheid der miliciens in het lezen en schrijven, is onder de tegenwoordige tijdsomstandigheden achterwege moeten blijven. Het is n.l. voor de korpsen tijdens den duur der mobilisatie van het leger niet mogelijk omtrent bovenbedoelde bekwaamheid betrouwbare gegevens te verstrekken.

Dientengevolge zal voorloopig moeten worden volstaan met het geven van een overzicht van bedoelde kennis bij de ingelijfden bij de zeemilitie, terwijl, na demobilisatie van het leger, weder van beide categorieën opgaven zullen verschijnen.

b. Ingelijfden bij de zeemilitie.

Het onderzoek, vanwege het Departement van Marine ingesteld naar de bekwaamheid der zeemiliciens en landstormplichtigen in het lezen en schrijven, gaf tot uitkomst, dat *alle* 1037, die aan het onderzoek deelnamen, konden lezen en schrijven.

Uit welke provinciën de zeemiliciens en landstormplichtigen afkomstig waren, blijkt uit het volgende overzicht.

Provinciën.	Miliciens.	Landstormplichtigen der jaar-klasse 1916.	Landstormplichtigen der jaar-klasse 1910.	Totaal.
Noordbrabant . . .	4	8	8	15
Gelderland . . .	11	4	16	31
Zuidholland . . .	188	51	100	339
Noordholland . . .	179	62	117	358
Zeeland . . .	42	15	39	96
Utrecht . . .	2	6	7	15
Friesland . . .	30	16	26	72
Overijssel . . .	12	3	13	28
Groningen . . .	28	10	25	63
Drenthe . . .	2	3	5	10
Limburg . . .	1	—	3	4
België . . .	2	—	—	2
Duitschland . . .	4	—	—	4
Totaal . . .	505	173	359	1037

In plaats van de uitvoerige tabellen betreffende dit onderwerp, zooals deze tot nu toe als bijlage achter het verslag werden opgenomen, zullen in het vervolg enkel opgaven worden verstrekt ten aanzien van die gemeenten, uit welke ingelijfden afkomstig zijn die, hetzij enkel konden lezen, hetzij noch lezen noch schrijven konden.

§ 9. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

I. AANTAL HOOFDEN VAN SCHOLEN EN ONDERWIJZERS(ESSEN).

Het volgend overzicht bevat het getal hoofden van scholen, zowel dat der mannelijke, als dat der vrouwelijke, van de

onderwijzers en de onderwijzeressen, bij het begin van 1917 vergeleken met dat van het voorgaande jaar.

PROVINCIEËN.	Bij de openbare scholen.				Bij de bijzondere scholen.				Bij alle lagere scholen te zamen.			
	Hoofden van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hoofden van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.	Hoofden van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hoofden van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.	Hoofden van scholen (Mannen).	Onderwijzers.	Hoofden van scholen (Vrouwen).	Onderwijzeressen.
Noordbrabant	315	542	4	233	118	544	205	1 082	433	1 086	209	1 315
Gelderland	398	764	2	650	225	477	84	714	623	1 241	86	1 364
Zuidholland	554	2 390	20	1 587	399	1 389	103	1 449	953	3 779	123	3 036
Noordholland	487	1 854	19	1 333	237	779	80	1 045	724	2 633	99	2 378
Zeeland	152	302	1	238	86	167	11	145	238	469	12	333
Utrecht	114	361	3	280	119	370	38	399	233	731	41	679
Friesland	318	393	1	404	210	363	8	212	528	756	9	616
Overijssel	232	569	2	450	97	268	22	242	379	837	24	692
Groningen	271	468	2	456	117	218	3	169	388	686	5	625
Drenthe	186	249	—	274	53	107	1	64	239	356	1	338
Limburg	185	444	—	164	54	178	117	623	239	622	117	787
Totaal op 15 Jan. 1917. . .	3 262	8 386	54	6 069	1 715	4 860	672	6 144	4 977	13 196	726	12 213
Totaal op 15 Jan. 1916. . .	3 239	8 329	55	5 891	1 681	4 741	653	5 870	4 920	13 070	708	11 761
Vermeerdering.	23	7	— 1	178	34	119	19	274	57	126	18	452

Op 15 Januari 1917 waren 80 scholen (72 openbare en 8 bijzondere) zonder hoofd ten gevolge van vacaturen. Het getal hoofden met dat der scholen vergeleken, geeft evenwel een verschil van 81 scholen zonder hoofd.

Voor deze vergelijking moet men echter bij de 5703 hoofden 1 hoofd bijtellen, omdat het hoofd van eene bijzondere school te Vaals tevens hoofd was van eene andere bijzondere school aldaar.

Uit deze tabel blijkt verder, dat het aantal onderwijzers bij de openbare scholen in 1916 toenam met 7 en bij de bijzondere scholen met 119.

Het aantal onderwijzeressen vermeerderde bij de openbare met 178 en bij de bijzondere met 274.

Over het geheel waren de lagere scholen bezet met 4977 mannelijke hoofden van scholen, 726 vrouwelijke hoofden van scholen, 13 196 onderwijzers en 12 213 onderwijzeressen.

Het aantal onderwijzers en onderwijzeressen, werkzaam krachtens eene tijdelijke aanstelling, benevens de vakonderwijzers en onderwijzeressen zijn buiten beschouwing gelaten.

Onderwijzers, niet in het bezit van den hoofdonderwijzersrang, die op 1 November 1880, uit kracht van art. 20 of 51 der wet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), aan het hoofd der school stonden, mogen volgens het bepaalde bij art. 112 der tegenwoordige wet die betrekking blijven waarnemen. Als zodanig stond op 15 Januari 1917 nog slechts één onderwijzer aan het hoofd eener school, n.l. eener openbare lagere school in Noordbrabant.

II. AANTAL KWEEKELINGEN.

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal kweekelingen, dat op 15 Januari 1917 aan de lagere scholen werkzaam was, vergeleken met dat op 15 Januari 1916.

PROVINCIEËN.	Bij de openbare scholen.		Bij de bijzondere scholen.		Bij alle lagere scholen te zamen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noordbrabant	8	5	65	360	73	365
Gelderland	51	54	14	93	65	147
Zuidholland	334	585	158	191	492	776
Noordholland	47	152	73	94	120	246
Zeeland	59	52	19	18	78	70
Utrecht	44	71	72	60	116	131
Friesland	38	68	57	49	95	117
Overijssel	31	85	17	9	48	94
Groningen	43	84	16	12	59	96
Drenthe	18	30	—	—	18	30
Limburg	37	7	43	15	80	22
Totaal	710	1 193	534	901	1 244	2 094
Op 15 Januari 1916	880	1 305	621	895	1 501	2 200
Vermindering	170	112	87	— 6	257	106

III. SCHOLEN MET MINDER DAN 41 LEERLINGEN.

In het volgende overzicht zijn die scholen vermeld, welke bevolking op 15 Januari 1917, 40 of minder leerlingen bedroeg.

A. OPENBARE SCHOLEN.

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaarwedde van het hoofd.
Noordbrabant.			
Alem c.a.	a-k	39	f 900
Bladel	a-k	39	1050
Id.	a-j	25	1050
Bokhoven	a-k	26	1100
Cuyk c.a.	a-k	15	1100
Deurne c.a.	a-l	27	1425
Deursen c.a.	a-k	37	1050
Dieden c.a.	a-k	32	1000
Empel c.a.	a-k	30	900
Engelen	a-k	37	1050
Fijnaart c.a.	a-i, k	24	1125
Genderen	a-i, k	29	1050

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaarwedde van het hoofd.
Genderen	a-k	26	f 1050
Id.	a-k	29	1000
Goirle	a-l	6	1450
Grave	a-i, k, l	13	1200
Hedikhuizen	a-i, k	40	1100
Herpen	a-k	40	1050
Heusden	a-l, n-q	21	1450
Huisseling	a-i, k	35	1100
Id.	a-i, k	23	900
Klundert	a-m, p	20	1600
Linden	a-k	26	1050
Id.	a-k	21	1050
Megen	a-i, k	33	1000
Michielsgestel (St.)	a-j	22	1150
Mierde (Hooge en Lage)	a-i	30	1050
Id.	a-i, k	34	1050
Oerle	a-j	37	1000
Oisterwijk	a-k	30	1200
Oijen c.a.	a-k	17	1050

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Son c. a.	a-k	39	f 1 000
Vessem c. a.	a-i, k	29	1 050
Vlieden	a-k	35	1 050
Vlijmen	a-l	12	1 200
Vrijhoeve-Capelle	a-k	31	950
Vught	a-j	27	1 100

Gelderland.

Aalten	a-k	30	1 200
Id.	a-k	31	1 250
Id.	a-k	32	1 150
Id.	a-k, t	28	1 150
Apeldoorn	a-k	40	1 350
Arnhem	a-k	25	1 500
Batenburg	a-j	30	1 050
Beesd	a-k	27	1 150
Beuningen	a-k	37	950
Borculo	a-p	28	1 800
Brummen	a-p, t	28	2 000
Deil	a-i, k	14	1 050
Id.	a-k	37	1 100
Dinxperlo	a-k	26	1 100
Doornspijk	a-k	20	950
Id.	a-k	30	1 050
Driel	a-k	30	1 000
Elst	a-k	7	1 400
Epe	a-i, l, m, o, p,	15	1 400
Ermelo	a-k	28	vacature
Groenlo	a-i, k-m, o, p, t	14	1 500
Heerde	a-q	29	1 525
Id.	a-k	33	1 125
Hoevelaken	a-k	37	1 050
Nederhemert	a-k	22	1 100
Nijkerk	a-k	23	1 085
Id.	a-p	35	1 625
Tiel	a-o, q, t	40	1 800
Valburg	a-i, k	31	1 270
Id.	a-k	28	1 150
Voorst	a-k	38	1 250
Wijchen	a-k	36	1 125
Zutichem	a-k	39	950

Zuidholland.

Aarlanderveen	a-k	28	1 250
Alblas (Oud)	a-k	17	1 125
Beijerland (Oud)	a-p	23	1 600
Berkel	a-i, k	24	1 260
Bodegraven	a-k	14	1 000
Id.	a-k, l-p	28	1 500
Gouda	a-o, q, s, t	34	1 700
Hoornaar	a-k	28	975
Lange Ruige Weide	a-k	20	950
Maasland	a-l	30	1 300
Nieuwkoop	a-k	12	1 050
Nieuwland	a-k	36	1 200
Oegstgeest	a-k	30	1 300
Ottoland	a-k	37	950
Ouddorp	a-i, k	37	1 325
Papekop	a-k	24	1 000

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Peursum	a-k	22	f 1 050
Rijnsburg	a-k	15	1 050
Schiebroek	a-i, k	38	1 200
Stompwijk	a-k	29	1 300
Waarder	a-k	11	1 050
Warmond	a-k	14	1 450
Westmaas	a-k	19	1 100
Id.	a-k	31	1 250
Woubrugge	a-k	7	950
Zevenhoven	a-k	19	vacature
Zevenhuizen	a-k	38	1 100
Zoeterwoude	a-k	21	1 450
Zwammerdam	a-k	40	1 300

Noordholland.

Aalsmeer	a-k	25	1 570
Assendelft	a-k	34	1 500
Avenhorn	a-k	26	1 300
Amstel (ouder)	a-k	30	1 000
Barsingerhorn	a-k	27	1 400
Beemster	a-k	40	vacature
Beets	a-k	33	1 350
Blokker	a-k	30	1 200
Id.	a-k	36	1 200
Broek in Waterland	a-k	37	1 250
Id.	a-k	13	1 000
Edam	a-t	16	1 475
Id.	a-k	19	1 500
Graft	a-k	38	1 200
Heerhugowaard	a-k	15	1 100
Hoogwoud	a-k	33	1 100
Id.	a-k	34	1 000
Katwoude	a-l	19	1 050
Krommenie	a-k	39	1 300
St. Maarten	a-k	40	1 150
Id.	a-k	35	1 150
Midwoud	a-k	33	1 200
Nederhorst den Berg	a-k	16	900
Nibbixwoud	a-k	9	1 100
Niedorp (Nieuwe)	a-k	39	1 100
Oosthuizen	a-k	22	1 200
Id.	a-i, k	14	vacature
Opmeer	a-k	36	1 200
Oterleek	a-k	33	1 300
Oudorp	a-k	33	1 000
Raasdorp	a-k	31	1 200
Id.	a-k	23	1 050
Texel	a-k	39	1 100
Id.	a-k	23	1 050
Uitgeest	a-k	40	1 000
Westwoud	a-k	25	1 150
Id.	a-k	11	1 100
Wormerveer	a-k	33	1 400
Wijdenes	a-k	13	1 250
Zwaag	a-k, o, p, q	33	1 250

Zeeland.

Arnhemuiden	a-i, k	17	1 050
Duivendijkje	a-k	36	1 100

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.	Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Grijpskerke	a-i, k	9	f 1 050	Oostdongeradeel . . .	a-k	11	vacature
's Heer-Abtskerke . . .	a-k	30	1 050	Id.	a-k	36	1 200
's Heerenhoek	a-k	26	1 050	Id.	a-k	26	1 200
Meliskerke	a-i, k	30	1 050	Id.	a-k	17	vacature
Middelburg	a-q, s, t	36	2 000	Ooststellingwerf . . .	a-k	32	1 200
Schoondijke	a-k	25	1 050	Id.	a-n, p	31	1 600
Sluis	a-k	13	1 050	Rauwerderhem	a-k	30	1 200
St. Kruis	a-k	37	1 300	Id.	a-k	35	1 100
St. Laurens	a-k	22	vacature	Id.	a-k	29	1 250
Vrouwenpolder	a-i, k	27	1 050	Schoterland	a-i, k	34	1 150
Id.	a-i, k	17	1 050	Tietjerksteradeel . . .	a-k	40	1 225
Utrecht.				Id.	a-k	24	1 300
Abcoude-Baambrugge . .	a-k	39	1 250	Id.	a-k	27	1 350
Benschop	a-k	31	1 150	Id.	a-k	26	1 350
Bildt (De)	a-l, s	30	2 200	Id.	a-k	30	1 150
Kamerik	a-k	36	1 200	Utingeradeel	a-i, k	27	1 000
Kockengen	a-k	38	1 250	Westdongeradeel . . .	a-k	14	vacature
Montfoort	a-k	15	900	Id.	a-k	16	1 200
Renswoude	a-k	29	1 050	Id.	a-k	33	1 100
Wisselstein	a-k	29	1 150	Weststellingwerf . . .	a-k	34	1 300
Friesland.				Wonseradeel	a-k	25	1 200
Ameland	a-k	33	1 000	Id.	a-k	19	1 300
Achtkarspelen	a-k	36	1 100	Id.	a-k	14	1 250
Id.	a-k	31	1 150	Id.	a-i, k	11	1 200
Baarderadeel	a-k	29	1 400	Id.	a-k	26	1 300
Id.	a-k	34	1 400	Id.	a-k	27	1 200
Id.	a-k	32	1 400	Id.	a-k	37	vacature
Id.	a-k	35	1 400	Workum	a-p	20	1 600
Barradeel	a-k	35	1 300	Wijmbritseradeel . . .	a-k	31	1 050
Dantumadeel	a-k	17	1 200	Id.	a-k	16	1 200
Id.	a-k	36	1 250	Id.	a-k	36	1 200
Doniawerstal	a-k	38	1 000	Id.	a-k	10	1 200
Id.	a-k	21	1 050	Id.	a-k	19	1 200
Id.	a-i, k	22	1 150	Id.	a-k	37	1 050
Id.	a-k	37	1 000	Id.	a-k	39	1 250
Franekeradeel	a-k	29	1 450	Overijssel.			
Id.	a-k	30	1 450	Dalfsen	a-k	38	1 000
Gaasterland	a-p	27	1 500	Delden (Ambt-)	a-k	38	1 200
Id.	a-k	8	vacature	Id.	a-k	18	1 200
Id.	a-k	37	1 050	Denekamp	a-k	38	1 125
Hemelumer-Oldephaert .	a-k	30	1 300	Id.	a-k	39	975
Id.	a-k	10	1 000	Id.	a-k	40	1 025
Id.	a-k	35	1 200	Id.	a-k	32	975
Id.	a-k	36	1 250	Giethoorn	a-k	36	1 000
Hennaarderadeel . . .	a-k	29	1 175	Hardenberg (Ambt-) . .	a-k	28	1 200
Id.	a-k	29	850	Id.	a-k	32	vacature
Idaarderadeel	a-k	18	1 450	Id.	a-k	36	vacature
Kollumerland	a-k	25	800	Id.	a-k	27	1 050
Id.	a-k	24	1 050	Hellendoorn	a-k	14	vacature
Id.	a-k	28	950	Holten	a-k	39	1 150
Id.	a-k	13	1 050	Kampen	a-k	8	1 350
Leeuwarderadeel . . .	a-k	39	1 450	Kamperveen	a-k	16	1 075
Id.	a-k	11	1 450	Markelo	a-k	32	1 150
Lemsterland	a-k	38	1 350	Oldemarkt	a-k	38	vacature
Menaldumadeel	a-i, k	18	1 400	Ommen (Ambt-)	a-k	30	1 050
Id.	a-k	30	1 400	Staphorst	a-k	13	1 100
Id.	a-k	36	1 500	Id.	a-k	26	1 150
Id.	a-i, k	36	1 300	Vollenhoven (Stad-) . .	a-i, l-p	26	vacature

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.	Jaar- wedde van het hoofd.
Vriezenveen	a-k	14	f 1 100
Zwollerkerspel . . .	a-k	34	1 050
Zwartsluis	a-i, k-q	9	1 500
Groningen.			
Aduard	a-k	38	vacature
Adorp	a-k	27	1 050
Appingedam	a-k	30	1 300
Baflo	a-k	26	1 050
Id.	a-k	21	1 050
Bedum	a-k	13	1 100
Bellingwolde	a-m, o	32	1 600
Bierum	a-k	35	1 100
Boer (ten)	a-k	34	1 150
Id.	a-k	26	1 150
Delfzijl	a-k	36	1 400
Grootegast	a-k	36	950
Grijpskerk	a-k	21	900
Id.	a-k	20	1 100
Id.	a-k	21	1 100
Kantens	a-k	25	1 050
Id.	a-k	40	875
Id.	a-k	37	1 050
Kloosterburen	a-k	27	vacature
Leek	a-k	28	1 200
Leens	a-i, k	18	1 250
Id.	a-k	39	1 250
Id.	a-k	33	1 050
Middelstum	a-k	37	1 150
Id.	a-k	22	1 050
Midwolda	a-k	27	1 150
Nieuwolda	a-m, o	14	1 400
Id.	a-k	37	1 125
Oldehove	a-k	30	1 250
Uithuizermeeden . . .	a-i, k	17	1 150
Ulrum	a-k	39	1 000
Veendam	a-k	21	1 450
Wildervank	a-p, q	31	1 650
't Zandt	a-k	33	1 100
Drenthe.			
Diever	a-k	29	1 050
Hoogeveen	a-k	28	1 350
Meppel	a-k	33	1 275
Norg	a-k	25	1 150
Ruinerwold	a-k	35	1 250
Zweelo	a-k	32	1 050
Limburg.			
Bemelen	a-i, k	28	1 000

B. BIJZONDERE SCHOLEN.

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.
Noordbrabant.		
Chaaam	a-i,	26
Rosmalen	a-i, l-n, u	22
Standdaarbuiten	a-i, k	39
Zevenbergen	a-i	24
Gelderland.		
Aalten	a-i, k-p, t	37
Appeltern	a-i, k	39
Arnhem	a-i, k, l, n, p	29
Id.	a-h, k-t	21
Barneveld	a-i, k	38
Bergharen	a-i, k	36
Borculo	a-i, l	31
Doorwerth	a-i, k	34
Duiven	a-j, k, q, s	39
Epe	a-i, k	34
Lochem	a-i, k	33
Id.	a-i, k	39
Nijmegen	a-j, l	25
Id.	a-i, k-p, s, t	34
Id.	a-h, k-o, t	11
Id.	a-f, l-n	16
Renkum	a-p	20
Rheden	a-i, l-q	25
Varik	a-i, k	39
Wageningen	a-g, l, l, m, o, p	22
Zuidholland.		
's-Gravenhage	a-k, l, s	27
Id.	a-k, l, o, t	17
Id.	a-r, s	25
Id.	a-j, l-r	21
Id.	a-j, l-q, s	8
Hillegersberg	a-k	25
Hoornaar	a-i, k	35
Katwijk	a-j, l	25
Leiden	a-k	38
Nieuwland	a-i, k	29
Voorschoten	a-j, l	11
Zwammerdam	a-i, k-n	40
Noordholland.		
Amsterdam	a-n	24
Id.	a-i, k-q	36
Id.	a-m	12
Id.	a-i, l, q, s	12
Id.	a-q, t	35
Id.	a-i, k	31
Id.	a-d, f, h, i, k	12
Andijk	a-i, k	30
Bennebroek	a-o, q	32
Hilversum	a-q	35
Zaandam	a-i, k	30
Zeeland.		
Zaamslag	a-i, k	34

Gemeenten.	Vakken van onderwijs.	Aantal leerlingen.
Utrecht.		
Amersfoort	a-h, j-o, q, t	39
Bunschoten	a-i, k	33
Doorn	a-o, q en t	29
Driebergen	a-o	32
Nigtevecht	a-i, k	37
Polsbroek	a-i, k	38
Soest	a-l, o	32
Tull en 't Waal	a-i, k	38
Utrecht	a-o	10
Zeist	a-k	16
Friesland.		
Baarderadeel	a-i, k	35
Id.	a-i, k	37
Ferwerderadeel	a-i, k	36
Harlingen	a-m	35
Hemelum Oldephaert	a-i, k	32
Hennaarderadeel	a-i, k	28
Idaarderadeel	a-i, k	27
Leeuwarderadeel	a-i, k	27
Schiermonnikoog	a-i, k	32
Wonseradeel	a-i, k	31
Id.	a-i, k	40
Id.	a-i, k	32
Id.	a-i, k	32
Id.	a-i, k	30
Wijmbritseradeel	a-i, k	33
Id.	a-i, k	40
Overijssel.		
Hardenberg (Ambt-)	a-i, k	34
Steenwijkerwold	a-l	25
Groningen.		
Bedum	a-i, k	30
Drenthe.		
Assen	a-i, k-q	33
Sleen	a-i, k	36
Limburg.		
Brunssum	a-n	22
Bunde	a-c, f-m, o-q, t	18
Cadier c.a.	a-l	37
Echt	a-n, q, t	33
Geleen	a-o, t	36
Heerlen	a-i, l, m	35
Kerkrade	a-i	25
Meerssen	a-n	23
Mook	a-k	26
Ottersum	a m, q, s, t	34
Roermond	a-o, t	36
Tegelen	a-c, f, k-o, t	11
Weert	a-o, q, t	20
Id.	a-i, l	40

IV. AANTAL SCHOLEN MET MEER DAN 40 LEERLINGEN, WAAR HET HOOFD ZONDER BIJSTAND VAN EEN OF MEER ONDERWIJZERS(ESSEN) WERKZAAM IS.

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal hoofden van openbare scholen, op 15 Januari 1917 werkzaam zonder bijstand van onderwijzers, in scholen met een aantal leerlingen tusschen:

Gemeenten.	40 en 50	50 en 60	60 en 70	70 en 80	80 en 90
<i>Noordbrabant.</i>					
Dinther	—	—	1	—	—
<i>Gelderland.</i>					
Gendringen	—	—	1	—	—
Totaal	—	—	2	—	—
Op 15 Jan. 1916	2	—	1	—	—
Vermindering	2	—	— 1	—	—

Het getal hoofden van scholen, die zonder bijstand van onderwijzers in scholen met méér dan 40 leerlingen op 15 Januari 1917 werkzaam waren, is dus in het afgelopen jaar met 1 afgenomen en bedroeg alzoo 2 tegen 3 op 15 Januari 1916. Men dient evenwel in het oog te houden, dat aan deze 2 scholen het hoofd ten gevolge van vacature niet door hulppersoneel werd bijgestaan.

V. AANTAL VACATURES AAN DE OPENBARE SCHOLEN.

Het volgend staatje geeft een overzicht van het aantal vacatures op 15 Januari 1917 in iedere provincie, vergeleken met dat op 15 Januari van het vorige jaar.

Provinciën.	15 Januari 1917.	15 Januari 1916.	Vermeerdering.
Noordbrabant	20	12	— 8
Gelderland	26	24	— 2
Zuidholland	74	94	20
Noordholland	73	80	7
Zeeland	11	9	— 2
Utrecht	12	11	— 1
Friesland	13	8	— 5
Overijssel	19	23	4
Groningen	26	16	— 10
Drenthe	7	10	3
Limburg	8	5	— 3
Totaal	289	292	3

De volgende tabel geeft een overzicht van de gevallen, waarin op 1 Juli 1917 niet was voldaan aan de voorschriften van art. 24 der wet, wat betreft het daarbij voorgeschreven aantal onderwijzers bij openbare lagere scholen, met opgave van de redenen, zooals die door het schooltoezicht zijn medegedeeld.

O O R Z A K E N.	P r o v i n c i e n .											T o t a a l .
	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	
Onwil of nalatigheid van het gemeentebestuur.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geen ernstige pogingen van het gemeentebestuur; het uitloven van eene te geringe jaarwedde, enz.	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was, gepaard met een slechten financieelen toestand der gemeente	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd aantal onderwijzers aanwezig was, gepaard met het uitzicht dat door een geopende of te stichten bijzondere school het aantal leerlingen beneden het maximum zal dalen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
De geringe overschrijding van het getal leerlingen, waarvoor het door de wet gevorderd getal onderwijzers aanwezig was, gepaard met gebrek aan localiteit voor eene klasse meer.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uitstel tot het betrekken van een in aanbouw zijnd of een te bouwen nieuw schoollokaal, of tot uitbreiding der localiteit.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Uitstel in verband met het voornemen om de school op te heffen	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	3
Ongunstige ligging der school, waardoor geen of geen geschikte sollicitanten zich aanmelden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geen of geen geschikte sollicitanten.	—	2	2	1	7	—	—	—	1	—	1	14
Gewoon verloop der vacature (toevallige vacatures)	9	4	4	14	3	18	6	22	—	9	12	101

Op 1 Juli 1917	12	8	6	15	10	18	6	24	1	9	13	122
" 1 " 1916	4	9	11	9	7	5	5	32	7	16	8	113
" 1 " 1915	5	4	9	6	7	8	5	26	8	10	3	85
" 1 " 1914	7	7	3	13	7	3	5	14	5	7	6	76
" 1 " 1913	4	9	6	4	7	1	4	15	5	5	3	62
" 1 " 1912	9	5	17	5	10	—	3	9	4	6	12	81
" 1 " 1911	9	8	13	7	7	—	4	10	5	10	5	79
" 1 " 1910	17	4	10	7	4	—	5	17	11	17	8	101
" 1 " 1909	19	9	6	5	5	—	5	19	10	16	10	102
" 1 " 1908	18	8	16	7	9	—	14	26	6	19	5	129
" 1 " 1907	15	4	16	43	7	—	12	16	8	10	8	139
" 1 " 1906	9	10	6	29	3	—	5	17	6	20	4	109
" 1 " 1905	13	5	9	27	6	3	5	7	6	12	6	99
" 1 " 1904	8	12	24	18	4	2	17	8	15	6	4	118
" 1 " 1903	5	8	13	61	5	—	7	14	8	8	4	133
" 1 " 1902	3	2	7	6	4	5	5	8	13	14	19	86
" 1 " 1901	19	8	10	8	14	—	19	13	21	39	53	204
" 1 " 1900	16	3	2	7	11	—	14	8	9	32	24	126
" 1 " 1899	10	5	6	5	15	5	18	18	18	38	48	186
" 1 " 1898	28	2	11	6	13	5	17	23	15	39	55	220
" 1 " 1897	49	20	18	6	18	5	49	33	11	37	60	306
" 1 " 1896	63	18	16	10	20	5	63	37	50	45	59	386
" 1 " 1895	63	31	26	16	38	6	60	65	44	20	70	439

Ter verduidelijking van vorenstaande tabel volgt hier eene opgave van het getal gevallen, waarin op 1 Juli van voormelde jaren aan de voorschriften van art. 24 der wet, wat betreft het daarbij voorgeschreven getal onderwijzers bij de openbare lagere scholen, niet was voldaan, na aftrek van het aantal toevallige vacatures, waarin op de gewone wijze is voorzien.

Op 1 Juli 1917	21
" 1 " 1916	17
" 1 " 1915	4
" 1 " 1914	8
" 1 " 1913	5
" 1 " 1912	13
" 1 " 1911	3
" 1 " 1910	10

Op 1 Juli 1908	19
" 1 " 1909	11
" 1 " 1907	8
" 1 " 1906	7
" 1 " 1905	6
" 1 " 1904	14
" 1 " 1903	28
" 1 " 1902	54
" 1 " 1901	168
" 1 " 1900	107
" 1 " 1899	158
" 1 " 1898	179
" 1 " 1897	248
" 1 " 1896	314
" 1 " 1895	339

VI. Ontheffing van den eisch betreffende het vervullen van vacatures aan de scholen binnen de wettelijke termijnen.

In het IVde lid van art. 48 der wet tot regeling van het lager onderwijs is bepaald, dat voor de Rijksbijdrage aan de gemeenten in de onderwijzersjaarwedden niet in aanmerking komen de scholen, waar, bij vacature in het onderwijzend personeel, tusschen het ontstaan daarvan en de aanvaarding zijner betrekking door den benoemde, een langere tijd verloopt dan: wat het hoofd der school betreft, van zes maanden, en wat de overige onderwijzers betreft, van vier maanden; terwijl het vijfde lid de mogelijkheid opent dat in bijzondere omstandigheden, voor een bepaalden tijd, van dien eisch ontheffing wordt verleend.

In art. 59, tweede lid, onder c, is gelijke eisch gesteld met betrekking tot de bijzondere scholen, terwijl het elfde lid van dat wetsartikel de mogelijkheid van ontheffing van dien eisch opent.

De volgende tabel vermeldt de ontheffingen, welke in 1916 bij Koninklijk besluit aan de daarbij genoemde gemeentebesturen zijn verleend van den eisch, gesteld in het 4de lid van art. 48 der wet tot regeling van het lager onderwijs, voor de scholen en de tijdvakken, als achter den naam van elke gemeente is aangeduid.

Van de voorwaarde, vervat in het tweede lid onder c van art. 59 werd, voor zooveel het jaar 1916 betreft, geen ontheffing gevraagd.

Dagteekening en nummer van het Koninklijk besluit.	Gemeente.	Nadere plaatsaanduiding waar de school staat.	Tijdvak waarvoor ontheffing is verleend.
14 Januari 1916 n°. 55.	Halsteren. Nistelrode. Dinther. Uden. Veghel. Ossendrecht. Putte. Overasselt. Oosterland. Utrecht. Olst. Vriezenveen. Assen. Bemelen. Bergen. (L.)	Dorp. Gemeenschappelijke school te Vorstenbosch. Ossendrecht. Kom. Overasselt. Kom. Kruisdwarsstraat. Wesepe. Wijk 4, school voor u. l. o. School n°. 8 te Loon. Bemelen. Bergen.	1 Juni 1914 — 1 December 1914. 18 Februari 1914 — 1 Augustus 1914 15 Januari 1915 — 16 Juni 1915. 1 Januari 1914 — 15 Juni 1914. 1 November 1914 — 1 Mei 1915. 1 Januari 1914 — 1 Januari 1915. 19 September 1913 — 1 April 1914. 15 October 1914 — 1 Augustus 1915. 16 Mei 1914 — 1 Februari 1915. 8 Maart 1915 — 1 September 1915. 3 Augustus 1914 — 1 September 1915. 19 November 1914 — 1 Juni 1915.
6 Maart 1916 n°. 75.	Werkendam. Haften. Krimpen a/d IJssel. Lisse. Stavenisse. Kollumerland c. a. Utingeradeel. Wijmbritseradeel. Goor. Hellendoorn. Idem. Idem. Lonneker. Emmen. Idem. Idem. Idem. Idem.	Biesbosch, school B. Hellouw. Wijk A. Heereweg. Stavenisse. Oudwoude. Akkum. Oudega. School voor m. u. l. o. Hellendoorn. Egede. Elen en Rhaan. School A. Emmer-Erfscheidenveen. Idem. School I. Emmer-Compas- cum. Barger-Oosterveen (Dordt- sche brug).	1 Mei 1914 — 1 Januari 1915. 15 Februari 1915 — 16 December 1915. 1 Februari 1914 — 1 September 1914. 15 Januari 1914 — 16 Juni 1914. 1 Januari 1915 — 1 Januari 1916. 1 April 1914 — 18 Januari 1916. 20 September 1914 — 1 September 1915. 15 September 1913 — 15 Mei 1914. 1 Juli 1914 — 1 Juni 1915. 15 Januari 1915 — 1 Augustus 1915. 9 November 1913 — 1 Januari 1916. 1 Juli 1914 — 1 Maart 1915. 16 Maart 1915 — 26 November 1915. 13 April 1915 — 1 Januari 1916. 1 Januari 1915 — 1 Januari 1916. 22 Maart 1915 — 16 October 1915. 1 October 1914 — 16 Maart 1915.
16 Juni 1916 n°. 26.	Schayk. Steenbergen. Uden. Werkendam. Noordwijk. Texel.	Schayk. Kom. Volkel. School A. Noordwijk aan Zee. Cocksdorp.	14 Januari 1915 — 21 Mei 1915. 1 Mei 1914 — 15 Januari 1915. 1 Mei 1914 — 15 Januari 1915. 16 Maart 1914 — 1 October 1914. 1 Mei 1914 — 1 Maart 1915. 6 Februari 1915 — 1 September 1915.

Dagteekening en nummer van het Koninklijk besluit.	Gemeente.	Nadere plaatsaanduiding waar de school staat.	Tijdvak waarvoor ontheffing is verleend.
12 Augustus 1916 n°. 16.	Bathmen.	Dorp.	1 Juli 1915 — 1 Januari 1916.
	Ambt-Hardenberg.	Slagharen.	1 April 1914 — 15 Januari 1915.
	Id.	Id.	14 Mei 1914 — 15 Januari 1915.
	Id.	Id.	1 Juni 1914 — 15 Januari 1915.
	Appingedam.	Openbare school (hoofd Marwitz).	1 September 1915 — 1 Februari 1916.
	Anloo.	Annerveensche kanaal.	15 Januari 1915 — 15 Januari 1916.
	Gasselte.	Gasselternijv. mond.	1 Maart 1915 — 1 October 1915.
	Roden.	Roden.	1 Mei 1915 — 1 December 1915.
	Meijel.	Meijel.	15 Januari 1915 — 16 Februari 1916.
	Weert.	Leuken.	27 Juni 1914 — 2 November 1914.
	Halsteren.	Kom.	1 Juni 1915 — 1 Januari 1916.
	Geldermalsen.	School A.	1 Mei 1914 — 1 Maart 1915.
	Hurwenen.	Kom.	15 Februari 1915 — 1 Juni 1916.
	Rheden.	Dieren, M.U.L.O. school.	25 Juli 1915 — 15 April 1916.
	Zutphen.	School G.	1 Maart 1915 — 1 December 1915.
	Vlaardingen.	School C.	1 Januari 1916 — 1 Juli 1916.
	Kloetinge.	Kloetinge.	1 Juni 1915 — 1 Mei 1916.
	Poortvliet.	Poortvliet.	1 Januari 1915 — 1 Januari 1916.
	Dalen.	Gemeenschappelijke school te Dalerveld, gemeente Dalen.	1 November 1913 — 16 Mei 1916.
	Coevorden.		
2 December 1916 n°. 52.	Hoogeveen.		
	Stevensweert.	Stevensweert.	1 Augustus 1915 — 1 Mei 1916.
	Loon op Zand.	Berkdijk.	1 Januari 1916 — 1 Juni 1916.
	Borculo.	Haarlo.	27 Juli 1914 — 1 Mei 1915.
	Ede.	Ederveen.	19 Augustus 1915 — 6 April 1916.
	Neede.	Dorp.	1 September 1915 — 1 Januari 1917.
	Helder.	School 8.	1 Juni 1915 — 15 Februari 1916.
	Clinge.	Nieuw-Namen.	15 Januari 1916 — 1 September 1916.
	Groede.	School A.	1 Mei 1915 — 15 November 1915.
	Kruiningen.	Dorp.	1 Juni 1915 — 1 Januari 1917.
	Schore.	Schore.	16 October 1914 — 16 September 1915.
	Ameland.	Nes.	15 Januari 1915 — 1 Juli 1915.
	Harlingen.	2de gemeenteschool.	1 September 1915 — 1 Juli 1916.
	Haskerland.	Joure.	1 April 1915 — 16 Augustus 1915.
	Denekamp.	Dorp Denekamp.	1 April 1916 — 15 Januari 1917.
	Id.	Id.	1 April 1916 — 15 Januari 1917.
	Lonneker.	School B.	1 October 1915 — 1 Juni 1916.
	Id.	School G II.	1 Augustus 1914 — 1 Januari 1916.
	Lossen.	Beuningen.	15 Januari 1916 — 15 Januari 1917.
	Wijbe.	Kom.	1 Juli 1914 — 1 Januari 1916.
	Beerta.	Beerta-Oost.	1 Februari 1916 — 1 November 1916.
	Delfzijl.	Farmsum.	9 Juli 1915 — 1 Februari 1916.
	Leek.	Zevenhuizen-Boven.	29 October 1915 — 1 Juni 1916.
	Middelstum.	Westerwijtwerd.	1 Maart 1916 — 1 October 1916.
	Noorddijk.	Engelbert.	1 Februari 1915 — 15 Januari 1916.
	Vlagtwedde.	Ter-Apel-West.	22 Augustus 1915 — 1 Januari 1916.
	Emmen.	Amsterd. Veld (school II).	21 Februari 1916 — 1 October 1916.
	Id.	Barger-Compascuum.	1 Augustus 1915 — 1 October 1916.
	Adoorn.	Valthermond (n°. 58).	1 September 1914 — 1 Mei 1916.
	Amstenrade.	Amstenrade.	15 Januari 1916 — 28 Juni 1916.
	Simpelveld.	Simpelveld.	1 Januari 1915 — 1 Juni 1915.

§ 10. BENOEMING, SCHORSING

I. VERVULLING DER VACATURES VAN

De volgende tabel bevat een overzicht van gemeenten of afdelingen van gemeenten waar vacatures van hoofd

Tabel betreffende de benoeming van hoofden van scholen over het jaar met het Koninklijk besluit van 17

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgelooft jaarwedde: a. met vrije woning b. vergoeding voor huis-huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 29, al. 7, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voorwaarden.
Noordbrabant.						
Princenhage, Beek	gewoon lager onderwijs	f 1200 met a	—	—	met	zonder
Hooge en Lage Zwaluwe	id.	id.	—	—	—	—
Hooge Zwaluwe	id.	f 1400 met a	vakken l en p	—	—	—
Ginniken c.a., kom	id.	f 1100 met a	vak l	—	—	—
Putte	id.	f 1550 met a	—	ja.	—	—
Bergen op Zoom, school D	id.	f 1175 met a	—	—	met	zonder
Teteringen, dorp	id.	f 1445 met a	vak l	—	—	—
Roozendaal c.a., Nispen	id.	f 1000, f 1050, f 1100, f 1150, f 1200, f 1250, resp. bij 0—2, 3—6, 7—10, 11—14, 15—20 en 20 en meer dienstj., met f 200 voor b en f 150 voor vak l	vak l	—	met	zonder
Valkenswaard	id.	wettelijk minimum met a	—	—	met	zonder
Zeelst	id.	f 1000, f 1050, f 1100, f 1150 en f 1200 resp. bij 0—3, 4—7, 8—11, 12—15 en 16 en meer dienstjaren met a.	—	ja.	—	—
Woensel, Broek	id.	wettelijk minimum met a	vak r (aanbev.)	—	met	zonder
Duizel c.a., Steensel	id.	f 900, f 950, f 1000, f 1050 en f 1100, resp. bij 0—3, 4—7, 8—11, 12—15, en 16 en meer dienstjaren met a	—	—	—	—
Woensel, Acht	id.	wettelijk minimum met a	vakken l en m	—	—	—
Schijndel, kom	id.	id.	vak r (aanbev.)	—	—	—
Duizel c.a., kom	id.	wettelijk minimum met a en f 150 voor vak r	1ste opr. geen 2de " vak r	—	—	met
Gemert, Mortel	id.	f 850 met a	—	—	met	zonder
Alem c.a.	id.	f 1000 met a	vak l, m of n	—	—	—
Megen c.a.	id.	f 930 met f 150 v. b	—	—	met	zonder
Baarle-Nassau, Castelré	id.	f 1200 met a	vakken l, n en p	—	—	—
Geertruidenberg	uitgebr. lager onderwijs	f 1000 met a	—	—	—	—
Genderen	gewoon lager onderwijs	f 1300 met a	vak l	ja.	—	—
Gilze-Rijen, Rijen	id.	f 950 met a	—	—	met	zonder
Gilze-Rijen, Molenschot	id.	—	—	—	—	—

EN ONTSLAG VAN ONDERWIJZERS.

HOOFD EENER OPENBARE SCHOOL.

van eene school zijn ontstaan, van het getal sollicitanten en van de wijze, waarop in de vervulling is voorzien.

1916 overeenkomstig art. 29 der wet op het lager onderwijs in verband

December 1890 (Staatsblad n°. 184).

Welke beperkende voorwaarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de gedeelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	17 na 1ste opr.	zonder	—	—	—	3	1
—	17 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	3
—	9 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	3
—	5 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	18 na 1ste opr.	zonder	—	—	—	3	1
—	22 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	1
—	20 na 1ste opr.	—	—	—	—	4 n°. 2—4 alphab.	4
—	9 na 1ste opr.	zonder	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	8 na 1ste opr.	zonder	—	—	—	3	1
—	9 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	2
—	5 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	1
—	7 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	1
—	6 na 2de opr.	—	—	—	—	3	1
geen aanspraak op de rente van het legaat van v. Coorn en geen lessen buiten de gemeente zonder toestemming van den Raad.	—	—	—	—	—	—	—
—	4 na 2de opr.	—	—	—	met	3	1
—	6 na 1ste opr.	—	—	—	—	3	2
—	3 na 2de opr.	zonder	—	—	met	3	alphabetisch
—	4 na 1ste opr.	—	—	—	zonder	3	"
—	3 na 3de opr.	—	—	—	met	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	7 na 1ste opr.	zonder	—	—	zonder	4	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8, der wet,	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
Heusden	meer uitgebr. lager onderwijs	f 1450 met <i>a</i>	vakken <i>l, n</i> en <i>p</i>	—	—	—
Vrijhoeven-Cappel	gewoon lager onderwijs	f 900 met <i>a</i>	—	—	—	—
Werkendam	id.	f 1100 met <i>a</i>	—	—	—	—
Loon-op-Zand, Moer	id.	f 950 met <i>a</i>	—	—	—	—
Gelderland.						
Putten, gem. Schovenhout	gewoon lager onderwijs	f 850 met <i>a</i>	—	—	met	zonder
Ede, gem. Veenendaal	id.	f 950 met <i>a</i>	—	—	"	"
Epe, gem. Emst	id.	f 900 met <i>a</i>	—	—	"	"
Apeldoorn, school n°. 1	id.	id.	—	ja	—	—
Arnhem, school n°. 21	meer uitgebreid lager onderwijs	id.	—	"	—	—
Apeldoorn, school n°. 19	gewoon lager onderwijs	id.	—	"	—	—
Apeldoorn, school n°. 10	id.	id.	—	"	—	—
Apeldoorn, school n°. 3	id.	id.	—	"	—	—
Ermelo, gem. Elspeet	id.	id.	—	"	—	—
Epe, gem. Dorp	meer uitgebreid lager onderwijs	f 1450 met <i>a</i>	—	—	met	zonder
Ede, gem. Otterloo	gewoon lager onderwijs	f 900 met <i>a</i>	—	—	"	"
Rheden, gem. Velp (n°. 1.)	meer uitgebreid lager onderwijs	f 1600 met <i>a</i>	—	—	"	"
Rheden, gem. Velp (n°. 3.)	gewoon lager onderwijs	f 1300 met <i>a</i>	—	—	"	"
Doornspijk, gem. Noord- einde	id.	f 900 met <i>a</i>	—	—	"	"
Ermels, Vierhouten	id.	id.	—	—	"	"
Apeldoorn, Oosterhuizen	id.	f 1050 met <i>a</i>	—	—	"	"
Apeldoorn, Utteld	id.	f 1000 met <i>a</i>	—	—	"	"
Arnhem, school n°. 13	id.	f 1500 met f 400 voor <i>b</i>	—	—	"	met
Oldebroek, Hattemerbroek	id.	f 950 met <i>a</i>	—	—	"	zonder
Heerde	meer uitgebreid lager onderwijs	f 1000 met <i>a</i>	—	—	"	"
Heerwaarden	gewoon lager onderwijs	f 400 boven wett. minimum met <i>a</i>	vakken <i>l</i> en <i>m</i> of <i>m</i> en <i>n</i>	—	"	"
Appeltern	id.	wettelijk minimum met <i>a</i>	—	—	"	"
Nijmegen	meer uitgebreid lager onderwijs	f 2200 en f 575 period. verhooging met f 450 voor <i>b</i>	—	ja	—	—
Heteren, gem. Randwijk	gewoon lager onderwijs	f 150 boven wett. minimum met <i>a</i>	—	—	met	zonder
Hurwenen	id.	id.	—	—	"	"
Buurmalsen, gem. Tricht	id.	id.	—	—	"	"
Valburg, gem. Andelst- Herveld	id.	f 100 boven wett. minimum met <i>a</i>	—	—	"	"
Groesbeek, in den Bruuk	id.	f 150 boven wett. minimum met <i>a</i>	vak <i>m</i>	—	"	"
Vuren	id.	f 200 boven wett. minimum met <i>a</i>	—	—	"	"
Nijmegen, school 2	uitgebr. lager onderwijs	f 1600 en f 575 period. verhooging met f 450 voor <i>b</i>	vakken <i>l</i> en <i>m</i>	—	"	"
Nijmegen, school 4	gewoon lager onderwijs	f 1400 en f 575 period. verhooging met f 450 voor <i>b</i>	—	—	"	"

Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan de 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	3 na 2de oproep	—	—	—	met	3	alphabetisch
—	4 na 2de oproep	—	—	—	"	3	1
—	4 na 2de oproep	—	—	—	"	3	alphabetisch
—	8 na 1ste oproep	—	—	—	zonder	3	"
—	2 na 3de oproep	zonder	—	—	met	2	2
—	25 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	2
—	34 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	2
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	7 na 1ste oproep	zonder	—	—	—	3	1
—	10 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	1
—	7 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	1
—	102 na 1ste opr.	met	met 7	—	—	3	1
—	3 na 3de oproep	zonder	—	—	met	3	1
—	5 na 2de oproep	"	—	—	—	3	1
—	117 na 1ste opr.	met	met 6	—	—	4	4
—	—	"	met 5	—	—	3	1
25 jaar oud 15 dienstj.	71 na 1ste oproep	zonder	—	—	—	4	1
—	5 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	1
—	7 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	1
—	4 na 2de oproep	"	—	—	—	3	1
—	3 na 2de oproep	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	14 na 2de oproep	zonder	—	—	—	4	3
—	4 na 3de oproep	"	—	—	—	3	2
—	14 na 2de oproep	"	—	—	—	4	1
—	8 na 1ste oproep	"	—	—	—	4	4
—	3 na 2de oproep	"	—	—	—	3	1
—	8 na 3de oproep	"	—	—	—	3	3
—	91 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	1
—	81 na 1ste oproep	"	—	—	—	3	2

GEMEENTE.	Benaming en aard der school waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: a. met vrije woning b. vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder bepaalde voor- waarden.
Elst, gem. Leut	gewoon lager onderwijs	f 100 boven wett. minimum met f 200 voor b	—	—	met	zonder
Hengelo, gem. Varssel	id.	f 1100 met a	—	—	"	"
Steenderen, gem. Rha	id.	f 1050 met a	—	—	—	"
Vorden, gem. Linde	id.	f 1150 met a	—	—	—	"
Zutphen, school. I	id.	f 1600 met f 400 voor b	—	—	—	"
Aalten, gem. Haart	id.	f 1200 met a	—	—	—	"
Elbergen, gem. Beltrum	uitgebr. lager onderwijs	f 1100 met a	vak m	—	met	"
Neede, gem. Loehuizen	gewoon lager onderwijs	f 950 met a	—	—	"	"
Angerlo	id.	f 1100 met a	—	—	"	"
Dinxperlo	uitgebr. lager onderwijs	f 1600 met a	vakken l en m	—	"	"
Didam	gewoon lager onderwijs	f 1100 met a	—	—	"	"
Zuidholland.						
Schelluinen	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 850—f 1050 met a	—	—	"	"
Meerkerk	id.	f 150 boven wettelijk minimum met a f 50 voor elk der vakken l en r bis	—	—	"	"
Oostvoorne	id. (school n°. 1)	f 1150—f 1450 met a	—	—	"	"
Westmaas	id. (school n°. 2)	f 150 boven het wett. minimum met a	—	—	"	"
Hellevoetsluis	openbare school voor M. U. L. O.	f 1800—f 2100 met a	—	—	"	"
Waddinxveen	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 950—f 1250 met a	—	—	"	"
Hagestein	id.	f 150 boven het wett. minimum met a f 100 akte landbouwkunde	—	—	"	"
Reeuwijk	id. (school A)	f 1000—f 1100 met a	—	—	"	"
Gouda	openbare school voor voortgezet lager onder- wijs	f 1500—f 1800 b f 350	—	overplaatsing	—	—
Id.	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 1500—f 1800 b f 350	—	—	met	zonder
Bergambacht	id. (school n°. 2)	f 1050—f 1200 met a	—	—	"	"
Zwammerdam (Tempel)	id. (school n°. 2)	f 1100—f 1300 met a	—	—	"	"
Waarder	id.	f 1000—f 1225 met a	—	—	"	"
Nieuwveen	id.	f 250 boven het wett. minimum met a en gedeeltelijke pensioensbijdrage f 50 voor akte l	—	—	"	"
's Gravenhage	id. (Sirtemastraat 179)	f 2000—f 2600 b f 350	—	—	zonder	—
Id.	id. (Kortenbosch n°. 159)	f 2000—f 2600 b f 350	—	—	"	—
Id.	id. (Tullingstr. n°. 2/6)	f 2000—f 2600 met a	—	—	"	—

Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	15 na 1ste opr.	zonder	—	—	—	3	1
—	4 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	11 na 1ste opr.	"	—	—	—	3	1
—	5 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	54 na 1ste opr.	"	—	—	—	6	4
—	4 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	3 na 1ste opr.	"	—	—	—	3	1
—	3 na 3de opr.	"	—	—	—	3	1
—	6 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	13 na 1ste opr.	"	—	—	—	3	1
—	13 na 1ste opr.	"	—	—	—	4	1
—	3	"	—	—	—	3	2
—	3	"	—	—	—	3	2
—	21	"	—	—	—	4	1
—	5	"	—	—	—	4	1
—	8	"	—	—	—	3	1
—	16	"	—	—	—	3	1
—	7	"	—	—	—	3	1
—	7	"	—	—	—	3	3
—	—	—	—	—	—	—	—
—	42	zonder	—	—	—	5	1
—	8	"	—	—	—	3	1
—	16	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	2	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid van behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8 der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
's Gravenhage	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (Duinstraat 10.)	f 2000—f 2600 met <i>a</i>	—	—	zonder	—
Id.	openbare school voor U. L. O. (Schelpkade 43)	f 2100—f 2700, <i>b</i> f 350	Fransch	—	"	—
Id.	idem (Korte Lombard- straat 17)	f 2100—f 2700, <i>b</i> f 350	"	—	"	—
Id.	id. (Waalstraat 32)	f 2100—f 2700, <i>b</i> f 350	"	—	"	—
Voorburg	id.	f 1200—f 1650 met <i>a</i>	"	—	met	zonder
Rijnsburg	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 1000 met <i>a</i> en 6 vijfjaarl. ver- hoogingen ad f 50	akte <i>j</i>	—	"	"
Maassluis	Openbare school voor M. U. L. O. (school A voor jongens en meisjes)	f 1800, <i>b</i> f 300	<i>l, m, n, p</i>	—	"	"
de Lier	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 100 boven wett. min. met <i>a</i>	—	—	"	"
Rotterdam	id. (3de kl. n°. 13)	f 1800 met <i>a</i>	—	—	zonder	—
Id.	id. (3de kl. n°. 53)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	"	—
Id.	id. (3de kl. n°. 93)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	"	—
Id.	id. (3de kl. n°. 97)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	"	—
Id.	id. (3de kl. n°. 24)	f 1800 met <i>a</i>	—	—	"	—
Id.	openbare school voor U. L. O. (2de kl. n°. 17)	f 2300, <i>b</i> f 375	—	overplaatsing	—	—
Id.	openbare school voor ge- gewoon lager onder- wijs (3de kl. n°. 58)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	zonder	—
Id.	openbare school voor M. U. L. O. (2de kl. A n°. 6)	f 3150, <i>b</i> f 400	—	overplaatsing	—	—
Id.	openbare school voor ge- gewoon lager onderw. 3de kl. (Hoek van Holland)	f 1800 met <i>a</i>	—	—	zonder	—
Id.	openbare school voor M. U. L. O. 2de kl. C te Hoek van Holland	f 2600 met <i>a</i>	—	overplaatsing	—	—
Id.	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (2de kl. n°. 14)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	met	zonder
Id.	id. (3de kl. n°. 91)	f 2150, <i>b</i> f 350	—	overplaatsing	—	—
Id.	id. (3de kl. n°. 87)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	zonder	—
Id.	openb. sch. voor U. L. O. (2de kl. n°. 14)	f 2300, <i>b</i> f 375	—	overplaatsing	—	—
Id.	openb. school voor gew. lager ond. (3de kl. n°. 48)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	zonder	—
Id.	id. (3de kl. n°. 98)	f 2100, <i>b</i> f 350	—	overplaatsing	—	—
Id.	id. (3de kl. n°. 61)	f 2150, <i>b</i> f 350	—	"	—	—
Id.	id. (2de kl. n°. 21)	f 1800, <i>b</i> f 350	—	—	zonder	—
Id.	id. (3de kl. n°. 96)	id.	—	—	"	—
Schiedam	openbare school voor M. U. L. O.	f 1800, <i>b</i> f 400	—	—	met	zonder
Hendrik-Ido-Ambacht	openb. school voor gew. lager onderwijs	f 1100 met <i>a</i>	—	—	"	"
Capelle a/d IJssel	id.	f 1200 met <i>a</i>	—	—	"	"
Id.	id.	f 1350 met <i>a</i>	—	—	"	"
Berkel en Rodenrijs	id.	f 1160 met <i>a</i>	—	—	"	"

Welke beperkende voorwaarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de gedeelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	—	zonder	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	67	"	—	—	—	3	1
—	14	"	—	—	—	3	1
—	5	"	—	—	—	3	1
—	6	"	—	—	—	3	2
—	—	"	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	—	"	—	—	—	3	2 (alphab.)
—	—	"	—	—	—	3	1 (alphab.)
—	—	"	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	—	"	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	1 (alphab.)
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	—	—	—	—	—	—	—
—	73	met	met alle bevoegden	18	zonder	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	1 (alphab.)
—	—	"	—	—	—	3	3 (alphab.)
—	20	"	—	—	—	3	1
—	8	"	—	—	—	4	4 (alphab.)
—	21	"	—	—	—	3	2
—	27	"	—	—	—	3	1
—	15	"	—	—	—	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
Noordholland.						
Texel	openb. school voor gew. L. O. (de Kooy)	f 1100 met <i>a</i>	—	—	met	zonder
Anna-Paulowna	id.	f 1300 met <i>a</i>	—	—	"	"
Zuid Scharwoude	id.	id.	—	—	"	"
Hoorn	openbare school voor M. U. L. O.	f 1750, <i>b</i> f 300	—	—	"	"
Texel	openb. school voor gew. lager ond. (Waal)	f 1200 met <i>a</i>	—	overplaatsing	—	—
Id.	id. (de Cocksdoorp)	f 1000 met <i>a</i>	—	—	met	zonder
Heerhugowaard	id. (n°. 1)	f 1100 met <i>a</i>	—	—	"	"
Id.	id. (n°. 3)	id.	—	—	"	"
Amsterdam	id. (n°. 83)	f 2000 met <i>b</i>	—	overplaatsing	—	—
Id.	id. (n°. 96)	f 2550 met <i>b</i>	—	idem	—	—
Id.	id. (n°. 88)	f 1850 met <i>b</i>	—	idem	—	—
Id.	id. (n°. 63)	f 2150 met <i>b</i>	—	—	zonder	—
Id.	openb. sch. voor U. L. O. (Transvaalsch)	f 2450 met <i>b</i>	—	overplaatsing	—	—
Id.	id. (Fred. Hendr. sch.)	id.	—	idem	—	—
Id.	openb. school voor gew. L. O. (n°. 74)	f 2475 met <i>b</i>	—	idem	—	—
Id.	id. (n°. 55)	f 2150 met <i>b</i>	—	idem	—	—
Id.	openb. sch. voor U. L. O. (v. Oldenbarneveldt- school)	f 2450 met <i>b</i>	—	idem	—	—
Id.	openb. school voor gew. L. O. (n°. 84)	id.	—	idem	—	—
Id.	id. (n°. 134)	f 2000 met <i>b</i>	—	—	zonder	—
Id.	id. (n°. 75)	f 1850 met <i>b</i>	—	—	"	—
Id.	id. (n°. 101)	f 1875 met <i>b</i>	—	—	"	—
Id.	id. (n°. 60)	f 2000 met <i>b</i>	—	—	"	—
Id.	id. (n°. 129)	f 2200 met <i>b</i>	—	overplaatsing	—	—
Id.	id. (n°. 13)	f 1850 met <i>b</i>	—	—	zonder	—
Id.	id. (n°. 11)	f 2450 met <i>b</i>	—	—	"	—
Id.	openbare school voor U. L. O. (Nieuwenhuysen- school).	f 2450 met <i>b</i>	—	overplaatsing	—	—
Id.	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (n°. 59)	f 1850 met <i>b</i>	—	—	zonder	—
Muiden	id. (Ossenmarkt)	f 1100—f 1400 met <i>a</i> Fransch en Land- bouw ieder f 75	—	—	met	met
Kwadijk	id.	f 1000—f 1200 met <i>a</i>	—	—	"	zonder
Wormer	id.	f 1100—f 1475 met <i>a</i> of <i>b</i> f 200	—	—	"	"
Aalsmeer	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (wijk II)	f 1500—f 1700 met <i>a</i>	—	—	"	"
Wormermeer	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (lett. E)	f 1200 met <i>a</i>	—	—	"	"
Zaandam	id. (lett. G)	f 1800—f 2200 <i>b</i> f 350	—	—	"	"
Uitgeest	id. (Marken-binnen)	f 900—f 1250 met <i>a</i>	—	—	"	"
Haarlemmermeer	id. (lett. XI)	f 1050—f 1400 met <i>a</i>	—	—	"	"

Welke beperkende voorwaarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de gedeelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	4	zonder	—	—	—	3	2
—	15	"	—	—	—	3	1
—	14	"	—	—	—	3	1
—	29	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	3	zonder	—	—	—	3	1
—	5	"	—	—	—	3	2
—	7	"	—	—	—	3	3
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	8	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	zonder	—	—	—	3	1
taalakte	15	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	10	"	—	—	—	3	2
—	44	"	—	—	—	3	1
—	29	"	—	—	—	3	1
—	33	"	—	—	—	3	1
—	4	"	—	—	—	3	1
—	23	"	—	—	—	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: <i>a.</i> met vrije woning <i>b.</i> vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
Ransdorp	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (Durgerdam)	f 950—f 1 150 met <i>a</i>	—	overplaatsing	—	—
Haarlemmermeer	id. (lett. VIII)	f 1 050—f 1 400 met <i>a</i>	—	—	met	zonder
Purmerend	id. (n°. 1)	f 1 100—f 1 500 met <i>a</i>	—	—	"	"
Ipendam	id. (Purmerland)	f 1 000—f 1 300 met <i>a</i>	—	—	"	"
Ransdorp	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (Holysloot)	f 950—f 1 150 met <i>a</i>	—	—	"	"
Broek in Waterland	id. (Uitdam)	f 900—f 1 100 met <i>a</i>	—	—	"	"
Beemster	id. (West-Beemster)	f 1 200—f 1 500 met <i>a</i>	—	—	"	"
Zeeland.						
Tholen	openb. school voor U. L. O.	f 1 400 met <i>a</i>	—	—	"	"
Ellewoutsdijk	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 150 boven het wett. minim. met <i>a</i>	—	—	"	"
Kattendijke	id. (Wilhelminadorp)	f 75 boven het wett. minimum met <i>a</i>	—	—	"	"
Renesse	id.	f 50 boven het wett. minimum met <i>a</i> f 50 voor Fransch	—	—	"	"
Aardenburg	openb. school v. M. U. L. O.	f 1 800—f 2 200 met <i>a</i>	l, m, n, p.	—	"	"
Hoek	openbare school voor ge- woon lager onderwijs	f 950—f 1 200 met <i>a</i>	—	—	"	"
Ooskapelle	id.	f 150 boven het wett. minimum met <i>a</i>	—	—	"	"
Sluis	id.	f 150 boven het wett. minimum met <i>a</i>	—	—	"	"
Utrecht.						
Amerongen	Openbare school voor ge- woon lager onderwijs (n°. 2)	f 950—f 1 150 met <i>a</i>	—	—	"	"
Lopik	id. (Kom)	f 1 200 met <i>a</i> f 50 voor landb.akte en f 25 voor akten: <i>l, m, n, p, q</i> , tot een maximum van f 50	—	—	"	"
Abcoude-Baambrugge	id.	f 1 050—f 1 200 met <i>a</i> f 200 voor landb.akte	—	—	"	"
Rhenen	id. (Elst)	f 875—f 1 075 met <i>a</i>	—	—	"	"
Doorn	id. en voor M. U. L. O.	f 1 000—f 1 300 met <i>a</i> en verhooging voor bijakten tot een maximum van f 400	—	—	"	"
De Bildt	openbare school voor G. L. O. en M. U. L. O. (Tuinstraat)	f 1 300—f 1 700 met <i>a</i> en f 100 voor elke der akten <i>l, m, n</i> en <i>p</i>	—	—	"	zonder
id.	openbare school voor ge- woon lager onderwijs (van Dijklaan station de Bildt)	f 1 300—f 1 700 <i>b</i> f 300—f 100 voor akte <i>l</i>	—	overplaatsing.	—	—
Friesland.						
Achtkarspelen	Rottevalle	f 1 100 + <i>a</i>	geene	—	met	zonder
Barradeel	Wijnaldum	f 1 000—f 1 150 + <i>a</i> duurtetoeslag f 75	—	—	—	"

Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	—	—	—	—	—	—	—
—	23	zonder	—	—	—	3	1
—	42	"	—	—	—	3	1
—	7	"	—	—	—	3	1
—	4	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	19	"	—	—	—	4	4
—	9	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	3	2
—	2	"	—	—	—	2	2
—	2	"	—	—	—	2	2
—	9	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	4	"	—	—	—	3	1
—	4	"	—	—	—	3	1
—	7	"	—	—	—	3	2
—	5	"	—	—	—	3	1
—	14	"	—	—	—	3	3
—	4	"	—	—	—	3	1
—	23	"	—	—	—	3	1
—	88	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	10	zonder	—	—	—	3	1
—	9	"	—	—	—	4	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: a. met vrije woning b. vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Ooproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
Dantumadeel Id.	Broek o. Akkerwoude Birdaard	f 1050—f 1250 + a f 1050—f 1250 + a + f 100 landbouw- akte	geen "	neen "	met "	zonder "
Kollumerland	Munnekezijl	f 1050 + a + f 150 duurtetoeslag	"	"	"	"
Leeuwarden	Gemeenteschool n°. 5	f 1450—f 1750 + f 350 b	"	overplaatsing	—	"
Id.	id. n°. 8	f 1450—f 1750 + f 350 b	"	neen	met	"
Id.	id. n°. 10	f 1450—f 1750 + f 350 b	"	"	"	"
Oostdongeradeel	Metslawier	f 1000—f 1200 + a + f 50 land- of tuinbouwakte	"	overplaatsing	—	"
Id.	Oostrum	f 1000—f 1200 + a + f 50 land- of tuinbouwakte	"	neen	met	"
Id.	Ee	f 1000—f 1200 + a + f 50 land- of tuinbouwakte	"	"	"	"
Tietjerksteradeel	Eestrum	f 1000—f 1100 + a + f 25 landbouw- akte	"	"	"	"
Westdongeradeel	Betterwird	f 900—f 1200 + a	"	"	"	"
Baarderadeel	Baard	f 1200—f 1400 + a	"	"	"	"
Haskerland	Nijehaske	f 950—f 1300 + a	"	"	"	"
Hemelumer-Oldephaert en Noordwolde	Molkwerum	f 50 boven 't minimum + a	"	"	"	"
Ooststellingwerf	Haulerwijk	f 950—f 1200 + a	"	"	"	"
Opsterland	Jonkersland	f 900—f 1100 + a	"	"	"	"
Id.	Kortezwaag	f 900—f 1100 + a	"	overplaatsing	—	"
Rauwerderhem	Irsrum	f 1000—f 1200 + a	"	neen	met	"
Id.	Deersum	f 1050—f 1200 + a	"	"	"	"
Schoterland	Rotsterhaule	f 1050—f 1200 + a	"	overplaatsing	—	"
Id.	Jubbega a. d. grintweg	f 1050—f 1200 + a	"	neen	met	"
Id.	St. Johannesga	f 1050—f 1200 + a	"	"	"	"
Id.	Nijehorne	f 1050—f 1200 + a	"	overplaatsing	—	"
Id.	Rotstergaast	f 1050—f 1200 + a	"	neen	met	"
Smallingerland	Drachten	f 1100—f 1300 + a	"	"	"	"
Id.	Boornbergum	f 950—f 1150 + a	"	"	"	"
Sneek	Sneek	f 1250—f 1650 + f 300 b	"	"	"	"
Utingeradeel	Terhorne	f 900—f 1200 + a	"	"	"	"
Wonseradeel	Kimswerd	f 1050—f 1200 + a	"	"	met	zonder
Id.	Burgwerd	f 1050—f 1200 + a	"	overplaatsing	—	—
Id.	Tjerkwerd	f 1050—f 1200 + a	"	neen	met	zonder
Overijssel.						
Dalfsen	Oudleusen	—	"	"	"	"
Ambt-Hardenberg	Sibculo	—	"	"	"	"
Id.	Collendoorn	—	"	overplaatsing	—	—
Hasselt	Kom	—	"	neen	met	zonder
Nieuwleusen	Ruitenveen	—	"	overplaatsing	—	—

Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegde, die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	3	zonder	—	—	—	2	1
—	3	"	—	—	—	3	in alphabetische volgorde
—	4	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	33	zonder	—	—	—	5	3
—	23	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	3	"	—	—	—	1	1
—	5	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	4	"	—	—	—	3	1
—	9	"	—	—	—	4	1
—	33	met	—	7	—	5	3
—	2	zonder	—	—	—	2	1
—	7	"	—	—	—	4	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	23	met	—	5	—	3	1
—	10	zonder	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	4	zonder	—	—	—	3	1
—	4	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	1 herh. oproep.	zonder	—	—	—	1	1
—	12	"	—	—	—	3	2
—	10	"	—	—	—	3	1
—	42	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	—	—
—	eerst 4, later 12	"	—	—	—	4	1
—	8	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	10	zonder	—	—	—	3	2
—	—	—	—	—	—	—	—
—	2	"	—	—	—	2	1
—	5	"	—	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—
—	4	met	3	—	—	3	1
—	—	—	—	—	—	—	—

GEMEENTE.	Benaming en aard der school waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: a. met vrije woning b. vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 8, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
Nieuwleusen	De Meele	—	geen	neen	met	zonder
Oldemarkt	Paaslo	—	"	—	"	"
Id.	Dorp	—	"	—	"	"
Stad-Ommen	Dorp	—	vak l	—	"	"
Raalte	Dorp	—	vak l	—	"	"
Staphorst	IJhorst	—	geen	—	"	"
Steenwijk	School C	—	"	—	"	"
Stad-Vollenhove	School A	—	"	—	"	"
Deventer	School G	f 1400 + a + f 125	"	—	"	"
Hengelo	2de M. U. L. O. school	f 1650—2050 + f 400b	"	—	"	"
Holten	Espelo	f 1150 + a	"	—	"	"
Lonneker	M. U. L. O. school	f 1600—2000 + 300b	"	—	"	"
Markelo	Kerspel Goor	f 900 + f 150b	"	—	"	"
Ootmarsum	U. L. O. school	f 1350 + f 150b	"	—	"	"
Tubbergen	Geesteren	f 100 boven 't mini- mum + f 150b	"	—	"	"
Id.	Langeveen	f 100 boven 't mini- mum + a	"	—	"	"
Vriezenveen	Wijk IV	f 1400—1600 + a	"	—	"	"
Groningen.						
Aduard	Aduard	f 1500 + a	vakken l en m	—	"	"
Id.	den Ham	f 100 boven 't mini- mum + a	geen	—	"	"
Delfzijl	Uitwierda	f 1025—1225 + a	"	—	"	"
Id.	Weiwerd	f 1200—1400 + a	"	—	"	"
Eenrum	Westernieland	f 850—1050 + a	"	—	"	"
Groningen	Nieuwe Boteringestraat	f 1500—1700 + f 100b	"	—	"	"
Id.	Violenstraat	f 1500—1700 + f 400b	"	—	"	"
Grootegast	Sebaldeburen	f 100 boven 't mini- mum + a	"	—	"	"
Hoogkerk	Hoogkerk	f 1950—1250 + a	"	—	"	"
Kantens	Rottum	Minimum + a	"	—	"	"
Id.	Zandeweer	Minim. + f 150 + a	"	—	"	"
Id.	Kantens	Minim. + f 250 + f 100 voor iedere bijakte l, m, n	vak. l, m en n	—	"	"
Kloosterburen	Hornhuizen	f 1000—1200 + a	geen	—	"	"
Id.	Kloosterburen	f 1000—1200 + a	"	—	"	"
Leek	Zevenhuizen	f 1100—1300 + a	vak r	—	"	"
Marum	Marum (Kruisweg)	f 1500 + a	vakken l en m	—	"	"
Id.	Niebert	f 950—1200 + a	geen	—	"	"
Id.	Boerakker	f 950—1200 + a	"	—	"	"
Middelstum	Westerwijtwerd	Minim. + f 200 + a	"	—	"	"
Uithuizermeeden	Oudeschip	f 100 boven 't mini- mum + f 150b	"	—	"	"
Ulrum	Zoutkamp	Minim. + f 100 + a	"	—	"	"
Beerta	Beerta (Oost)	f 1500—1700 + a	vakken l en m	overplaatsing	—	—
Id.	Nieuw-Beerta	f 1500—1700 + a	vakken l en m	neen	met	zonder
Hoogezand	M. U. L. O. school	f 1500—1700 + a	vakken l en m	overplaatsing	—	—
Id.	Martenshoek	f 1050—1300 + a	geen	neen	met	zonder
Onstwedde	Musselkanaal	f 1450—1750 + a	"	—	"	—

Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	6	met	3	—	—	3	1
—	10	zonder	—	—	—	4	1
—	3	met	2, 1 teruggetrokk.	—	—	2	1
—	5	"	3	—	—	3	1
—	6	"	3	—	—	3	1
—	7	zonder	—	—	—	3	1
—	32	met	12	—	—	3	1
—	12	"	8	—	—	4	1
—	69	zonder	—	—	—	4	4
—	20	"	—	—	—	3	1
—	5	"	—	—	—	3	2
—	13	"	—	—	—	4	3
—	6	"	—	—	—	3	1
—	2 na 3de opr.	"	—	—	—	1	1
—	5	"	—	—	—	3	2
—	4	"	—	—	—	3	1
—	5	"	—	—	—	2	1
—	6	"	—	—	—	3	3
—	3	"	—	—	—	3	1
—	6	"	—	—	—	3	1
—	26	"	—	—	—	3	1
—	5	"	—	—	—	3	1
—	31	"	—	—	—	3	1
—	28	"	—	—	—	3	1
—	6	"	—	—	—	3	1
—	13	"	—	—	—	3	1
—	2	"	—	—	—	1	1
—	7	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	2	1
—	2	"	—	—	—	2	2
—	4	"	—	—	—	3	1
—	2 na 2de opr.	"	—	—	—	1	1
—	7	"	—	—	—	3	1
—	19	"	—	—	—	3	1
—	2	"	—	—	—	2	1
—	6 na 3de opr.	"	—	—	—	3	2
—	3	"	—	—	—	1	1
—	3 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	—	"	—	—	—	—	—
—	4	"	—	—	—	4	1
—	—	"	—	—	—	—	—
—	17	"	—	—	—	4	1
—	5	"	—	—	—	3	1

GEMEENTE.	Benaming en aard der school, waar de vacature is ontstaan.	Uitgeloofde jaarwedde: a. met vrije woning b. vergoeding voor huis- huur.	Eischen van bevoegdheid behalve de wettelijke voorschriften.	Overplaatsing zonder voordracht, art. 28, al. 7, der wet.	Met of zonder oproeping van bevoegden.	Oproeping met of zonder beperkende voor- waarden.
Slochteren	Borgweg	f 950—1200 + a	geen	neen	met	zonder
Id.	Slochteren (West)	f 950—1200 + a	"	"	"	"
Vlagtwedde	Veelerveen	f 900—1200 + a	"	"	"	"
Id.	Sellingerbeetse	f 900—1200 + a	"	"	"	"
Id.	Bourtange	f 900—1200 + a	"	"	"	"
Drenthe.						
Beilen	U. L. O. school	f 1600 + a	vakken l, m, p	"	"	"
Dalen	Dalerveld	f 1350 + a	geen	"	"	"
Dieyer	Wateren	f 950 + a	"	"	"	"
Emmen	Barger Compasum	f 950 + a + f 200 persoonlijke toelage	"	"	"	"
Emmen	Nieuw Weerdinge IV	f 950 + a	"	"	"	"
Id.	Dordsche Brug	f 950 + a	"	"	"	"
Id.	Nieuw Amsterdam	f 950 + a	"	"	"	"
Id.	Vide Blok	f 950 + a	"	"	"	"
Hoogeveen	Kerkstraat	f 1400 + a + ver- goeding voor bijakten	vakken l, m, n	"	"	"
Odoorn	2de Exloërmond	f 950 + a	geen	"	"	"
Id.	Odoornerveen	f 950 + a	"	"	"	"
Roden	Nietap	f 950 + a	"	"	"	"
Sleen	Holsloot	f 950 + a	"	"	"	"
Vledder	Vledderveen	f 950 + a	"	"	"	"
Westerbork	Elp	f 1050 + a	"	"	"	"
Id.	Orvelte	f 1050 + a	"	"	"	"
Id.	Westerbork	f 1300 + a	vakken l en p	"	"	"
Limburg.						
Sittard.	Uitgebreid Lager Onderwijs.	f 300 boven wett. minim. en f 50 voor elk der akten l, m, n, p en s met a.	—	—	"	"
Maastricht.	Meer Uitgebreid Lager Onderwijs.	Bij 1ste oproep. f 1400 + 4 verhoog. v. f 100 met f 400 voor b. Bij 2e oproep. f 1600 + 4 verhoog. v. f 100 en 2 v. f 75 met f 400 voor b.	vak. l, m, n en p	—	"	"
Bunde.	Gewoon Lager Onderwijs.	Eerst. wett. minim. + f 25 voor vak l. bij 2e oproep. wett. minimum + f 100 voor vak l.	vak l	—	"	"
Stevensweert.	Gewoon Lager Onderwijs.	f 950 met a.	vak l	—	"	"

Welke beperkende voor- waarden.	Aantal bevoegden die zich opgaven zonder oproeping of na de 1ste, 2de en 3de oproeping.	Met of zonder vergelijkend onderzoek.	Vergelijkend onderzoek met een beperkt getal of met alle bevoegden.	Aantal bevoegden, die in het geval van art. 9 van het Kon. besluit aan het 2de ge- deelte van het onderzoek deelnamen.	Met of zonder vernieuwde oproeping, art. 14 Kon. besluit.	Getal bevoegden op de voordracht geplaatst.	Plaats van den benoemde op de voordracht.
—	9	zonder	—	—	—	3	1
—	7	"	—	—	—	3	1
—	4 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	3 na 3de opr.	"	—	—	—	3	1
—	2 na 2de opr.	"	—	—	—	2	1
—	5 bij 1ste en 15 bij 2de oproeping	"	—	—	—	3	1
—	3 na 3de opr. en volgende	"	—	—	—	3	1
—	3 na 3de opr.	"	—	—	—	3	1
—	3 na 3de opr. en volgende	"	—	—	—	3	1
—	2 na 3de opr en volgende	"	—	—	—	2	1
—	2 na 3de opr. en volgende	"	—	—	—	2	1
—	9	"	—	—	—	4, alphabetisch	4
—	3 na 3de opr. en volgende	"	—	—	—	3	1
—	9	"	—	—	—	3	1
—	7	"	—	—	—	3, alphabetisch	2
—	2 na 3de opr.	"	—	—	—	2	1
—	6	"	—	—	—	3, alphabetisch	3
—	5	"	—	—	—	3	2
—	4 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	5	"	—	—	—	3	3
—	6	"	—	—	—	3	1
—	3	"	—	—	—	3	1
—	3 na 1ste opr.	"	—	—	—	3	1
—	7 na 1ste opr. en 22 na 2de opr.	"	—	—	—	3	1
—	2 na 1ste opr. en 3 na 2de opr.	"	—	—	met	3	1
—	7 na 3de opr.	"	—	—	—	3	1

Uit het vorenstaande blijkt, dat er waren 281 vacatures. In 42 werd voorzien door overplaatsing, door toepassing van art. 29. 7de lid, der wet; voor 213 vacatures had eene oproeping van bevoegden plaats; voor 26 werd dit achterwege gelaten.

Het getal sollicitanten naar vacatures, waarvoor eene oproeping van bevoegden had plaats gehad, bedroeg:

voor 1 vacature(s)	1
" 14 "	2
" 36 "	3
" 23 "	4
" 19 "	5
" 13 "	6
" 17 "	7
" 8 "	8
" 10 "	9
" 7 "	10
" 2 "	11
" 3 "	12
" 4 "	13
" 5 "	14
" 5 "	15
" 2 "	16
" 3 "	17
" 1 "	18
" 2 "	19
" 3 "	20
" 2 "	21
" 2 "	22

voor 5 vacature(s)	23
" 1 "	25
" 1 "	26
" 1 "	27
" 1 "	28
" 2 "	29
" 1 "	31
" 1 "	32
" 3 "	33
" 1 "	34
" 1 "	38
" 3 "	42
" 1 "	44
" 1 "	54
" 1 "	67
" 1 "	69
" 1 "	71
" 1 "	73
" 1 "	81
" 1 "	91
" 1 "	102
" 1 "	117

In 13 gevallen ging een vergelijkend onderzoek vooraf; in 226 gevallen werd de voordracht opgemaakt zonder vergelijkend onderzoek.

174 malen werd n°. 1 van de voordracht benoemd; 26 malen n°. 2, 13 malen n°. 3, 7 malen n°. 4; in 19 voordrachten waren de namen van de sollicitanten in alphabetische volgorde geplaatst.

§ II. INKOMSTEN VAN

I. OPGAVE DER PROVINCIE VAN DE GEZAMENLIJKE INKOMSTEN DER

De inkomsten, welke de onderwijzers genoten van het Rijk en

ONDERWERPEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.
<i>a. Van het Rijk.</i>				
Jaarwedden bij de Rijks lagere scholen	—	—	—	—
Jaarwedden bij de Rijkskweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen en daaraan verbonden leerscholen	—	f 80 074,47	—	f 40 678,89 ⁵
Toelagen bij de Rijksnormaallessen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	f 46 284,59 ⁵	54 390,42	f 102 162,40	60 590,02
Totaal in 1916	f 46 284,59 ⁵	f 134 464,89	f 102 162,40	f 101 268,41 ⁵
<i>b. Van de gemeenten.</i>				
Jaarwedden van de hoofden van scholen	f 393 872,02 ⁵	f 528 066,04	f 1 039 576,89 ⁵	f 904 155,04
Jaarwedden van de onderwijzers en onderwijzeressen	656 654,61	1 416 581,81 ⁵	5 154 162,43 ⁵	4 808 306,94 ⁵
Gratificatiën aan het onderwijzend personeel	6 431,83	7 694,13 ⁵	12 687,12 ⁵	10 227,58
Belooning voor het geven van herhalingsonderwijs, bedoeld bij art. 27, 1ste lid, der wet op het lager onderwijs	28 286,45	42 240,24 ⁵	146 820,25 ⁵	152 637,56 ⁵
Tegemoetkoming in de huishuur, bedoeld bij art. 26, 8ste lid, der wet op het lager onderwijs	19 569,25 ⁵	45 726,54	201 596,64 ⁵	52 674,95 ⁵
Totaal in 1916	f 1 104 814,17	f 2 040 308,77 ⁵	f 6 554 843,35 ⁵	f 5 928 002,08 ⁵
<i>c. Aandeel in de schoolgelden, door de onderwijzers in 1916 genoten</i>				
	f 129,58	f 284,45	—	f 105,—
Algemeen totaal in 1916	f 1 151 228,34 ⁵	f 2 175 058,11 ⁵	f 6 657 005,75 ⁵	f 6 029 375,50
" " 1915	1 133 007,64	2 094 195,05 ⁵	6 434 291,39	5 892 735,81
Vermeerdering	f 18 220,70 ⁵	f 80 863,06	f 222 714,36 ⁵	f 136 639,69

II. ONTSLAG EN SCHORSING VAN HET PERSONEEL DER OPENBARE SCHOLEN; VERLIES VAN BEVOEGDHEID TOT HET GEVEN VAN ONDERWIJS.

Rechtstreeks overeenkomstig eigen verzoek (art. 30, eerste lid, sub a, der wet) werden ontslagen in:

Noordbrabant.	97	onderwijzers en onderwijzeressen
Gelderland.	165	" " "
Zuidholland.	274	" " "
Noordholland.	194	" " "
Zeeland.	57	" " "
Utrecht.	37	" " "
Friesland.	124	" " "
Overijssel.	116	" " "
Groningen.	99	" " "
Drenthe.	98	" " "
Limburg.	43	" " "

te zamen. . . 1300 tegenover 1158 in 1915.

Ontslag aan hoofden van scholen, op voordracht van burgemeester en wethouders of van den districts-schoolopziener, krachtens art. 30, eerste lid, sub b, werd niet verleend.

Krachtens art. 30, eerste lid, sub c, werd, op voordracht van burgemeester en wethouders of van den arrondissements-schoolopziener, aan 10 onderwijzers of onderwijzeressen ontslag verleend.

Art. 30, tweede en derde lid, werden niet toegepast.

Schorsing krachtens art. 31, eerste lid, werd 2 maal toegepast.

Van de bevoegdheid, hun verleend bij art. 32, is door Gedeputeerde Staten geen gebruik gemaakt behoeven te worden. Art. 57 werd 3 maal toegepast.

III. KONINKLIJKE BESLISSINGEN IN GESCHILLEN VAN BESTUUR, ENZ.

Door den Raad der gemeente 's-Gravenhage werd beroep ingesteld tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, van 20/24 September 1915, B. n°. 1414 (4de afd.) G. S. n°. 117, waarbij goedkeuring was onthouden aan het besluit van dien raad van 28 Juni 1915, voor zoover daarbij aan D. Kanon ongevraagd eervol ontslag is verleend als hoofd der openbare lagere school aan de Sirtemastraat n°. 179.

Bij Koninklijk besluit van 23 Februari 1916 n°. 98 is met ongegrondverklaring van het daartegen ingesteld beroep het evengenoemd besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland gehandhaafd.

Dit Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 3 van bijlage D.

Door B. Jonkers, te Ermelo, gewezen hoofd der bijzondere lagere school te Benthuisen, werd beroep ingesteld tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, van 25 April/1 Mei 1916, B. n°. 879, (4de afd.), G. S. n°. 20/1, waarbij was verklaard, dat appellant de bevoegdheid tot het geven van onderwijs heeft verloren.

Bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1916 n°. 34 werd het ingestelde beroep ongegrond verklaard.

Dit Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 4 van bijlage D.

DE ONDERWIJZERS.

OPENBARE ONDERWIJZERS VANWEGE HET RIJK EN DE GEMEENTEN.

de gemeenten over 1916, zijn in het volgend overzicht vermeld.

Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
—	—	f 3450,—	f 3 867,—	—	f 11 811,25 ⁵	—	f 19 128,25 ⁵
f 40 753,83	—	—	39 674,30	f 39 755,83 ⁵	—	f 44 468,05	285 404,88
44 049,28	f 37 209,39	50 881,63 ⁵	43 222,15 ⁵	42 807,11	21 604,19	37 052,02 ⁵	539 753,22
f 84 808,11	f 37 209,39	f 53 831,63 ⁵	f 86 763,45 ⁵	f 82 562,94 ⁵	f 33 415,44 ⁵	f 81 520,07 ⁵	f 844 286,35 ⁵
f 189 389,19 ⁵	f 183 084,51 ⁵	f 391 826,02	f 372 806,94 ⁵	f 349 873,14 ⁵	f 220 573,49 ⁵	f 216 142,48 ⁵	f 4 789 385,74
468 652,28	850 574,29	742 990,56	1 033 515,08 ⁵	938 409,52 ⁵	435 069,42	483 746,94	16 988 663,90 ⁵
6 083,99	551,16 ⁵	4 564,82	2 408,41 ⁵	1 680,98	6 508,71	5 789,79	64 611,54
23 043,94 ⁵	39 740,18	35 156,31	29 893,11	35 567,23	23 306,91 ⁵	9 262,32	566 044,52 ⁵
12 954,83	22 648,46 ⁵	19 401,66	31 216,30	25 600,54 ⁵	8 524,71 ⁵	14 497,68 ⁵	454 412,19 ⁵
f 700 124,24	f 1 096 601,61 ⁵	f 1 193 939,37	f 1 469 840,45 ⁵	f 1 351 111,42 ⁵	f 694 073,19 ⁵	f 729 439,22	f 22 863 097,90 ⁵
—	f 95,28 ⁵	—	—	—	—	f 524,—	f 1 138,31 ⁵
f 784 927,35	f 1 133 906,29	f 1 247 771,00 ⁵	f 1 558 303,91	f 1 433 674,37	f 727 488,64	f 811 483,29 ⁵	f 23 708 522,57 ⁵
772 968,54 ⁵	1 088 982,00 ⁵	1 187 694,55	1 495 473,83	1 399 776,76	682 058,83	784 468,09 ⁵	22 965 652,51
f 11 958,80 ⁵	f 44 924,28 ⁵	f 60 078,45 ⁵	f 61 130,08	f 33 897,61	f 45 429,81	f 27 015,20	f 742 870,06 ⁵

De uitgaven voor bezoldiging van de onderwijzers bij het openbaar onderwijs bedroegen in 1916 f 742 870,06⁵ meer dan in 1915.

De uitgaven voor de Rijksinrichtingen verminderden met f 1915,11⁵; die voor de gemeentelijke vermeerderden met f 744 935,06⁵; het aandeel door de onderwijzers in de schoolgelden genoten, verminderde met f 149,88⁵.

De gemeentelijke uitgaven vermeerderden in:

Noordbrabant met	f 23 954,01
Gelderland "	75 507,48
Zuidholland "	225 840,28
Noordholland "	136 102,88 ⁵
Zeeland "	9 537,95
Utrecht "	43 158,87
Friesland "	58 203,93
Overijssel "	59 601,42
Groningen "	33 060,53 ⁵
Drenthe "	49 089,56 ⁵
Limburg "	20 978,04

f 744 935,06⁵

In de bovenstaande tabel zijn niet opgenomen de tegemoetkomingen, welke ingevolge de wet van 6 Juni 1913 (*Staatsblad* n°. 239) uit 's Rijks kas worden uitgekeerd aan hoofden, onderwijzers en onderwijzeressen bij de openbare lagere (gemeente-) scholen. Deze tegemoetkomingen hebben in 1916 f 359 600 bedragen, tegenover f 358 020 in 1915.

Het onderwijzend personeel der openbare en der van Rijkswege gesubsidieerde bijzondere lagere scholen is in het jaar 1916 op gelijken voet als de Rijksambtenaren in het genot gesteld van tegemoetkomingen uit 's Rijks kas in de duurte van levensmiddelen ten gevolge van de buitengewone tijdsomstandigheden. Het bedrag dat deswege aan het personeel der Rijks-, gemeentelijke en bijzondere scholen is uitgekeerd, kan niet afzonderlijk worden opgegeven.

II. NEVENBEDIENINGEN VAN OPENBARE EN BIJZONDERE ONDERWIJZERS.

Krachtens art. 33, 2de lid, der wet werd in 1916 aan 99 onderwijzers bij openbare lagere scholen en krachtens art. 59, 6de lid, aan 20 onderwijzers bij bijzondere scholen door Gedeputeerde Staten vrijstelling verleend van het verbod tevens andere ambten of bedieningen te bekleeden of te gedooien dat te hunnen huize handel of nering gedreven of eenig beroep uitgeoefend wordt door de leden van hun gezin, namelijk:

	openbare	bijzondere
in Noordbrabant	11	1
" Gelderland	10	4
" Zuidholland	15	8
" Noordholland	3	—
" Zeeland	8	2
" Utrecht	17	1
" Friesland	11	—
" Overijssel	5	2
" Groningen	7	2
" Drenthe	3	—
" Limburg	9	—

Die vrijstellingen betroffen de na te noemen ambten of bedieningen.

Noordbrabant.

Openbare:

Het uitoefenen van een boekhandel door de echtgenoot.
Boekhouder in een schoenenfabriek.
Secretaris der Kamer van koophandel en fabrieken.

Secretaris van een boerenbond.

Kassier eener afdeling van den N. B. Chr. boerenbond.

Administrateur gemeentelijk gasbedrijf.

Correspondent eener verzekeringsmaatschappij.

Uitoefenen arts-praktijk door een zoon.

Administrateur gemeentelijk electrisch bedrijf.

Administrateur gemeentelijk distributie-bedrijf.

Secretaris-penningmeester van het R. K. armbestuur.

Bijzondere:

Secretaris-penningmeester der coöp. steenkolenvereniging.

Gelderland.

Openbare:

Secretaris-penningmeester der Eierenvereniging „de Eendracht“.

Kassier eener coöp. boerenleenbank (5 maal).

Secretaris-ontvanger van een polder.

Organist Ned. Herv. kerk.

Voorzanger Ned. Herv. kerk.

Agent eener levensverzekering-maatschappij.

Bijzondere:

Kassier en boekhouder boerenleenbank.

Secretaris-penningmeester van den boerenbond en kassier boerenleenbank.

Boekhouder der coöp. aankoopvereniging.

Agent eener onderlinge levensverzekering-maatschappij.

Zuidholland.

Openbare:

Voorlezer bij de Ned. Herv. Gemeente.

Intern-beambte in het vereenigd armen- wees- en nieuw armhuis.

Ambtenaar van den gemeente-ontvanger (2 maal).

Kassier van den kolenbond.

Correspondent van een weekblad.

Ambtenaar voor de Kinderwetten, in dienst van „Pro Juventute“.

Kassier boerenleenbank.

Secretaris van kerkvoogden en kerkelijk ontvanger.

Secretaris eener landbouw-onderlinge.

Lid van de Provinciale Staten (2 maal).

Directeur der levensmiddelenvoorziening.

Secretaris-penningmeester R. K. land- en tuinbouwbond.

Secretaris van een polder.

Bijzondere:

Boekhouder.

Kassier boerenleenbank.

Administrateur van een maandblad.

Agent eener brandwaarbörgmaatschappij (2 maal).

Administrateur van het blad *De Jonge Garde*.

Correspondent der Hanzebank.

Directeur der distributie-commissie.

Noordholland.

Openbare:

Secretaris van den coöp. bond van landbouwverenigingen.

Correspondent van dagbladen.

Agentesse eener levensverzekeringsbank.

Bijzondere:

Geene.

Zeeland.*Openbare:*

Kassier coöp. boerenleenbank.
 Notabele en kerkvoogd Ned. Herv. Gemeente.
 Ontvanger der diaconie Ned. Herv. Gemeente.
 Administrateur eener veillingsvereeniging.
 Agent eener spaarkas.
 Secretaris-penningmeester dorpslandbouwvereeniging en der steenkolenvereeniging.
 Sergeant-majoor-administrateur bij het reservékader der landweer.
 Secretaris eener coöp. kunstmestfabriek.

Bijzondere:

Ambtenaar belast met de distributie van levensmiddelen.
 Directeur der Chr. zangvereeniging.

Utrecht.*Openbare:*

Sub-ontvanger der gemeente (4 maal).
 Agent van den ambtenaar der reclasseering.
 Knipcursus te houden door de echtgenooten.
 Boekhouder van een ziekenfonds.
 Agent eener onderlinge brandwaarborg-maatschappij (2 maal).
 Godsdienstonderwijzers.
 Organist.
 Agent eener levensverzekering-maatschappij (2 maal).
 Verslaggever van plaatselijke bladen (2 maal).
 Koördinant in eene R. K. kerk.
 Agent van den voogdijraad.

Bijzondere:

Agent eener levensverzekering-maatschappij.

Friesland.*Openbare:*

15 vrijstellingen werden verleend, die echter door Gedeputeerde Staten van Friesland niet nader zijn aangeduid.

Bijzondere:

Geene.

Overijssel.*Openbare:*

Agent eener middenstandscrdietvereeniging.
 Agent eener brandassurantie-maatschappij.
 Kassier eener coöp. boerenleenbank.
 Gemachtigde eener inrichting van stadsbestellingen.
 Boekhouder bij eene coöp. landbouwvereeniging.

Bijzondere:

Verrichten van kantoorwerkzaamheden.
 Secretaris van een gemeentelijk werkloosheidsfonds.

Groningen.*Openbare:*

Koster bij de Ned. Herv. Gemeente.
 Organist bij de Ned. Herv. Gemeente (3 maal).
 Voorlezer, voorzanger en organist als voren.
 Plaatsvervangend organist.
 Kassier eener boerenleenbank.

Bijzondere:

Secretaris eener landbouwvereeniging.
 Kassier van een boerenleenbank.

Drenthe.*Openbare:*

Organist en koster bij de Ned. Herv. Gemeente.
 Koster en voorzanger bij de Ned. Herv. Gemeente.
 Secretaris-boekhouder van het burgerlijk armbestuur.

Bijzondere:

Geene.

Limburg.*Openbare:*

Secretaris-penningmeester eener vereeniging en kassier van een boerenleenbank.
 Secretaris-penningmeester van een waterschap.
 Correspondent van een bank.
 Secretaris eener vereeniging (2 maal).
 Penningmeester van een stoomzuivelfabriek en van een boerenleenbank.
 Secretaris-boekhouder eener coöp. zuivelfabriek.
 Kassier van een boerenleenbank.
 Agent eener middenstandscrdietvereeniging.

Bijzondere:

Geene.

Met inbegrip van vorenbedoelde bedroeg het getal onderwijzers, aan wie de vrijstelling van het verbod was verleend, op het einde van 1916, in:

	openbare	bijzondere
in Noordbrabant	50	4
„ Gelderland	153	25
„ Zuidholland ¹⁾	87	onbekend
„ Noordholland ²⁾	98	16
„ Zeeland	123	13
„ Utrecht	58	onbekend
„ Friesland	135	onbekend
„ Overijssel	93	12
„ Groningen	187	16
„ Drenthe	46	3
„ Limburg	63	1

III. KONINKLIJKE BESLISSINGEN IN GESCHILLEN VAN BESTUUR ENZ.

Achter dit verslag zijn gevoegd als nos. 5—27 van bijlage D de in den hieronder volgenden staat vermelde beslissingen, gehouden omtrent beroepen tegen besluiten van Gedeputeerde Staten in zake regeling van jaarwedden van onderwijzers.

¹⁾ Door Gedeputeerde Staten van Zuidholland is medegedeeld dat de opgave betreffende de openbare onderwijzers niet betrouwbaar is, en dat nogens de bijzondere onderwijzers geen opgave ten deure kan worden verstrekt, welke slechts eenigzins is te betrouwen.

²⁾ Door Gedeputeerde Staten van Noordholland is medegedeeld, dat de opgave betreffende de bijzondere onderwijzers niet omtrent de gemeente Amsterdam, omdat daar omtrent geen gegevens konden worden verstrekt.

Volg-nummer.	Beroep ingesteld door:	Beslissing genomen bij Koninklijk besluit van:	Strekking van de beslissing:
1	W. Kuikenga, hoofd der openbare lagere school te Stedum.	9 Februari 1916, n°. 64	nadere regeling.
2	H. Ploegman en 4 anderen, allen hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente 't Zand.	23 Februari 1916, n°. 96	ongegrond.
3	W. A. Klaren, hoofd der openbare lagere school te Echteld, en C. Bedijs, hoofd der openbare lagere school te Ochten, gemeente Echteld.	10 Maart 1916, n°. 71	idem.
4	Den raad der gemeente Deil.	13 Maart 1916, n°. 11	nadere regeling.
5	L. Kolk en 4 anderen, onderwijzers en onderwijzeressen bij het openbaar lager onderwijs in de gemeente Bierum.	22 Maart 1916, n°. 34	ongegrond.
6	J. I. van Leusen, hoofd der openbare lagere school te Hummelo, gemeente Hummelo en Keppel.	22 Maart 1916, n°. 35	nadere regeling.
7	H. H. Smeets, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Borne.	15 April 1916, n°. 60	idem.
8	1°. Meijuffrouw J. C. Achterberg, onderwijzeres aan de openbare lagere school te Veenendaal, en 2°. het hoofdbestuur van den Bond van Nederlandsche onderwijzers.	22 April 1916, n°. 8	1°. nadere regeling. 2°. niet ontvankelijk.
9	L. Brandsma, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Diever.	22 April 1916, n°. 9	ongegrond.
10	J. van der Pol, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Gorredijk, gemeente Opsterland.	22 April 1916, n°. 10	nadere regeling.
11	A. J. M. Minderhoud, onderwijzer aan eene openbare lagere school te St. Philipsland.	19 Mei 1916, n°. 142	niet ontvankelijk.
12	K. L. van Rietschoten, onderwijzer aan de 1ste openbare lagere school te Nieuw-Helvoet.	19 Mei 1916, n°. 143	ongegrond.
13	R. K. Henkel, onderwijzer aan de openbare lagere school te Oudewater.	24 Mei 1916, n°. 68	idem.
14	L. H. Zijen en J. H. M. Schenk, beiden onderwijzer aan eene openbare lagere school te Meerssen.	31 Mei 1916, n°. 78	idem.
15	J. T. de Kraker, onderwijzeres aan de openbare lagere school B te Neuzen.	31 Mei 1916, n°. 79.	niet ontvankelijk.
16	1°. J. G. Hak, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Wageningen, en 2°. het bestuur der afdeling Wageningen van den Bond van Nederlandsche onderwijzers.	3 Juni 1916, n°. 15	1°. ongegrond. 2°. niet ontvankelijk.
17	1°. G. Popma-Spieksma en 15 anderen, allen onderwijzeressen bij het openbaar lager onderwijs, tevens belast met het onderwijs in de nuttige handwerken, in de gemeente Tietjerksteradeel, en 2°. de afdeling Tietjerksteradeel van den Bond van Nederlandsche onderwijzers.	29 Juni 1916, n°. 74	1°. nadere regeling. 2°. niet ontvankelijk.
18	H. Niemeijer, hoofd der openbare lagere school A te Muntendam.	4 Juli 1916, n°. 193	ongegrond.
19	B. T. van der Molen, hoofd der openbare lagere school te Saaksum, en A. van der Veen, hoofd der openbare lagere school te Niehove, beide in de gemeente Oldehove.	29 Juli 1916, n°. 67	nadere regeling.
20	P. Clason, H. Gortmaker en M. van der Veen, allen hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente Zuidlaren.	8 Augustus 1916, n°. 78	ongegrond.
21	P. C. Kappetein, te Hoogezand, van 12 October 1915 tot 6 Maart 1916 werkzaam als tijdelijk hoofd der openbare lagere school te Oudleusen, gemeente Dalfsen.	14 September 1916, n°. 61	niet ontvankelijk.
22	R. Timmer en twee anderen, hoofden van openbare scholen in de gemeente Noordbroek.	18 October 1916, n°. 151	idem.
23	J. Vermaas en 13 anderen, allen hoofden van scholen en onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs in de gemeente Utrecht.	2 November 1916, n°. 84	ongegrond.

Door G. de Koning, onderwijzer aan de bijzondere lagere school te Rheden, werd beroep ingesteld tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, van 14 December 1915, n°. 92, L. O., waarbij bezwaar was gemaakt aan den appellant de door hem gevraagde vrijstelling te verleen om te mogen bekleeden de bediening van agent der Onderlinge Levensverzekeringmaatschappij „s-Gravenhage”.

Bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1916 n°. 77 is met vernietiging van het bestreden besluit aan den appellant de gevraagde vrijstelling alsnog verleend.

Dit Koninklijk besluit is achter het verslag geplaatst als n°. 28 van bijlage D.

**IV. OVERZICHT VAN HET BEDRAG DER JAARWEDDEN
VAN DE HOOFDEN DER OPENBARE SCHOLEN, PER
PROVINCIE EN NAAR DEN DIENSTTIJD.**

De volgende tabel bevat een overzicht van de jaarwedden van het onderwijzend personeel, dat op 15 Januari 1917 aan

het hoofd der openbare scholen geplaatst was. Met „jaarwedde” wordt hier bedoeld de vaste jaarwedde, genoemd in art. 26 der wet op het lager onderwijs. Eventuele vergoeding voor huishuur, wegens het gemis eener vrije woning, is hierin niet begrepen.

PROVINCIEËN.	f 850—f 899.	f 900—f 949.	f 950—f 999.	f 1000—f 1049.	f 1050—f 1099.	f 1100—f 1149.	f 1150—f 1199.	f 1200—f 1249.	f 1250—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1999.	f 2000—f 2199.	f 2200—f 2399.	f 2400—f 2599.	f 2600—f 2799.	f 2800—f 2999.	f 3000—f 3199.	f 3200—f 3399.	Totaal.
Noordbrabant . . .	—	11	10	20	69	46	33	32	13	19	19	15	8	6	7	8	3	—	—	—	—	—	819
Gelderland . . .	—	3	8	16	45	51	33	29	23	48	33	23	30	13	16	21	2	4	—	2	—	—	400
Zuidholland . . .	—	—	6	6	20	27	15	31	26	47	33	23	23	17	71	97	43	28	32	18	8	3	574
Noordholland . . .	—	1	—	8	10	18	18	35	18	45	39	28	14	14	34	56	28	116	18	6	—	—	506
Zeeland . . .	—	1	1	8	38	23	15	12	8	16	12	5	4	—	4	5	1	—	—	—	—	—	153
Utrecht . . .	—	1	2	2	10	10	10	12	7	5	4	1	5	7	4	5	28	2	2	—	—	—	117
Friesland . . .	—	2	1	12	16	15	37	47	25	68	47	17	10	5	10	5	2	—	—	—	—	—	319
Overijssel . . .	—	—	7	16	24	35	31	47	12	15	6	7	17	19	32	11	2	2	1	—	—	—	284
Groningen . . .	1	2	6	8	22	22	27	42	14	29	21	30	13	4	10	15	6	—	—	1	—	—	273
Drenthe . . .	—	1	—	6	14	13	22	16	33	49	11	11	5	2	2	1	—	—	—	—	—	—	186
Limburg . . .	—	2	11	13	54	21	24	22	13	4	—	4	4	3	4	—	1	—	—	—	—	—	185
Totaal . . .	1	24	52	115	322	281	265	325	192	345	230	164	133	90	194	224	116	152	53	27	8	3	3316
Totaal op 15 Jan. 1916 . . .	3	30	95	137	430	354	300	302	234	225	147	129	133	89	191	185	80	147	46	26	7	4	3294
Vermeerdering . .	—2	—6	—43	—22	—108	—73	—35	23	—42	120	83	35	—	1	3	39	36	5	7	1	1	—1	22

Inkomsten van f 850 tot f 1000 per jaar werden op 15 Januari 1917 genoten door 77 of 2,32 pct.; die van f 1000 tot f 1500 door 2075 of 62,58 pct., die van f 1500 tot f 2000 door 581 of 17,52 pct. en die van f 2000 en hooger door 583 of 17,58 pct. van de schoolhoofden, tegen 3,89 pct.; 64,63 pct.; 16,45 en 15,03 pct. op gelijk tijdstip van het vorige jaar.

Thans volgt hier een tabel, bevattende een overzicht van de jaarwedden in verband met den diensttijd der hoofden van

openbare scholen op 15 Januari 1917. Als diensttijd is in aanmerking genomen de tijd, doorgebracht in dienst zoowel aan openbare als aan bijzondere lagere scholen, als hoofd en als onderwijzer tot bijstand van het hoofd der school, zomede diensten, bewezen volgens art. 33 der wet tot regeling van het lager onderwijs en volgens het laatste lid van art. 22 der wet van 13 Augustus 1857 (Staatsblad n°. 103).

Diensttijd in volle jaren.	f 850—f 899.	f 900—f 949.	f 950—f 999.	f 1000—f 1049.	f 1050—f 1099.	f 1100—f 1149.	f 1150—f 1199.	f 1200—f 1249.	f 1250—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1999.	f 2000—f 2199.	f 2200—f 2399.	f 2400—f 2599.	f 2600—f 2799.	f 2800—f 2999.	f 3000—f 3199.	f 3200—f 3399.	Totaal.
Minder dan 5 jaar	1	2	4	7	3	1	3	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23
5—9 jaar . . .	—	22	19	44	47	27	12	7	8	7	4	—	1	2	1	3	—	—	—	—	—	—	204
10—14 jaar . . .	—	—	29	30	43	39	41	47	22	34	23	11	11	5	8	5	2	—	—	—	1	—	351
15—19 jaar . . .	—	—	—	34	36	49	24	53	29	47	28	28	27	15	39	19	9	2	—	—	—	—	439
20—29 jaar . . .	—	—	—	—	57	61	79	75	49	93	64	45	44	24	82	87	45	51	12	5	1	—	874
30—39 jaar . . .	—	—	—	—	94	77	64	97	58	112	80	52	37	36	45	77	49	74	32	15	5	1	1005
40 jaar en meer .	—	—	—	—	42	27	42	45	26	52	30	28	13	8	19	33	11	25	9	7	1	2	420
Totaal . . .	1	24	52	115	322	281	265	325	192	345	230	164	133	90	194	224	116	152	53	27	8	3	3316

V. OVERZICHT VAN HET BEDRAG DER JAARWEDDEN VAN DE ONDERWIJZERS(ESSEN) AAN DE OPENBARE SCHOLEN, PER PROVINCIE EN NAAR DEN DIENSTTIJD.

De volgende tabel geeft een overzicht van de jaarwedden der onderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen op 15 Januari 1917. Met „jaarwedde” wordt hier be-

doeld de vaste jaarwedde, genoemd in art. 26 der wet op het lager onderwijs. Eventuele tegemoetkoming in de huishuur is er *niet* in begrepen.

Provincien.	f 500—f 599.	f 600—f 674.	f 675—f 749.	f 750—f 824.	f 825—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 1999.	f 2000—f 2099.	f 2100—f 2199.	f 2200—f 2299.	f 2300—f 2399.	f 2400—f 2499.	Totaal.
Noordbrabant.																						
Onderwijzers . .	78	84	33	49	84	66	43	37	19	19	20	6	3	1	—	—	—	—	—	—	—	542
Onderwijzeressen	64	50	34	22	16	16	13	7	8	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	233
Gelderland.																						
Onderwijzers . .	45	95	43	40	82	99	52	68	48	46	30	47	31	8	8	9	6	2	2	2	1	764
Onderwijzeressen	68	124	69	81	63	74	50	33	18	20	27	5	6	5	3	2	2	—	—	—	—	650
Zuidholland.																						
Onderwijzers . .	26	141	114	95	77	135	143	197	181	167	198	248	223	194	124	78	33	22	32	21	6	2390
Onderwijzeressen	49	160	152	160	118	160	203	115	133	88	56	59	43	39	32	13	4	1	2	—	—	1587
Noordholland.																						
Onderwijzers . .	1	69	41	59	29	79	95	86	113	116	103	211	168	652	15	4	5	5	3	—	—	1854
Onderwijzeressen	6	85	71	115	42	86	98	73	67	334	49	161	137	7	2	—	—	—	—	—	—	1333
Zeeland.																						
Onderwijzers . .	32	39	8	35	54	43	39	14	22	9	1	1	—	1	2	2	—	—	—	—	—	302
Onderwijzeressen	41	50	29	24	25	18	25	8	6	2	5	3	—	1	—	1	—	—	—	—	—	238
Utrecht.																						
Onderwijzers . .	16	16	10	6	19	16	14	17	22	48	42	37	19	43	23	5	7	1	—	—	—	361
Onderwijzeressen	28	20	16	20	20	19	22	23	15	36	25	7	5	12	6	—	5	1	—	—	—	280
Friesland.																						
Onderwijzers . .	1	42	39	52	46	51	35	38	34	19	17	9	6	4	—	—	—	—	—	—	—	393
Onderwijzeressen	2	64	55	60	67	59	45	30	8	6	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	404
Overijssel.																						
Onderwijzers . .	17	50	33	42	35	65	43	46	30	64	43	24	41	9	12	5	3	2	5	—	—	569
Onderwijzeressen	26	64	59	70	39	61	28	42	14	19	12	6	6	3	1	—	—	—	—	—	—	450
Groningen.																						
Onderwijzers . .	8	64	33	32	26	67	52	27	22	30	20	28	31	13	10	3	1	1	—	—	—	468
Onderwijzeressen	7	54	69	51	40	57	45	26	17	44	8	24	7	4	3	—	—	—	—	—	—	456
Drenthe.																						
Onderwijzers . .	3	44	22	27	16	51	45	14	15	8	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	249
Onderwijzeressen	—	45	45	58	41	38	29	15	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	274
Limburg.																						
Onderwijzers . .	72	53	31	48	75	61	39	22	15	8	6	5	2	1	3	2	1	—	—	—	—	444
Onderwijzeressen	41	27	26	14	14	17	11	4	4	2	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	164
Totaal:																						
Onderwijzers . .	299	697	407	485	543	733	600	566	521	534	423	617	524	926	197	103	56	33	42	23	7	8336
Onderwijzeressen	332	743	625	675	485	603	569	376	293	552	191	270	205	71	47	17	11	2	2	—	—	6069
Algem. totaal . .	631	1440	1032	1160	1028	1336	1169	942	814	1086	614	887	729	997	244	120	67	35	44	23	7	14405
„ „ 1916	855	1696	1061	1066	1198	1360	1085	927	821	926	622	801	625	797	167	82	49	20	30	28	4	14220
Vermeerdering.	-224	-256	-29	94	-170	-24	84	15	-7	160	-8	86	104	200	77	38	18	15	14	-5	3	185

Thans volgt hier eene tabel, waarin een overzicht wordt gegeven van de jaarwedden, in verband met den diensttijd der onderwijzers en onderwijzeressen van de openbare lagere scholen op 15 Januari 1917. Als diensttijd is in aanmerking genomen de tijd doorgebracht in dienst, zoowel aan openbare

als aan bijzondere lagere scholen als hoofd en als onderwijzer tot bijstand van het hoofd der school, zoome de diensten, be-
wezen volgens art. 33 der wet tot regeling van het lager onderwijs en volgens het laatste lid van art. 22 der wet van 13 Augustus 1857 (Staatsblad n°. 103).

Diensttijd in volle jaren.	f 500—f 599.	f 600—f 674.	f 675—f 749.	f 750—f 824.	f 825—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 1999.	f 2000—f 2099.	f 2100—f 2199.	f 2200—f 2299.	f 2300—f 2399.	f 2400—f 2499.	Totaal.
Minder dan 5 jaar.																						
Onderwijzers . . .	299	598	290	232	72	102	73	11	3	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1683
Onderwijzeressen . .	332	590	398	318	107	55	28	4	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1837
5—9 jaar.																						
Onderwijzers . . .	—	99	86	153	81	150	184	199	192	58	8	5	3	3	3	4	2	1	—	—	—	1231
Onderwijzeressen . .	—	153	175	244	157	229	172	121	63	17	8	6	3	—	—	—	—	—	—	—	—	1348
10—14 jaar.																						
Onderwijzers . . .	—	—	31	47	28	88	80	69	112	193	214	122	97	30	7	16	8	10	2	1	—	1095
Onderwijzeressen . .	—	—	52	80	85	145	118	118	117	132	57	50	17	11	2	4	—	—	—	—	—	988
15—19 jaar.																						
Onderwijzers . . .	—	—	—	53	40	59	62	55	57	58	67	169	233	146	33	19	9	9	21	8	1	1099
Onderwijzeressen . .	—	—	—	33	42	64	88	45	41	169	49	110	44	22	8	1	2	—	—	—	—	718
20—29 jaar.																						
Onderwijzers . . .	—	—	—	—	138	114	66	97	62	100	64	149	108	461	95	31	20	7	13	6	3	1534
Onderwijzeressen . .	—	—	—	—	68	79	113	56	40	136	52	76	91	28	26	6	6	2	1	—	—	780
30—39 jaar.																						
Onderwijzers . . .	—	—	—	—	152	172	111	101	73	97	57	138	119	229	50	22	16	6	6	7	3	1359
Onderwijzeressen . .	—	—	—	—	24	81	47	31	25	88	22	28	47	8	10	4	3	—	—	—	—	368
40 jaar en meer.																						
Onderwijzers . . .	—	—	—	—	32	48	24	34	22	26	13	33	24	57	9	11	1	—	—	1	—	335
Onderwijzeressen . .	—	—	—	—	2	—	3	1	4	8	3	—	3	2	1	2	—	—	1	—	—	30
Totaal { Onderwij- { zers . . .	299	697	407	485	543	733	600	566	521	534	423	617	524	926	197	103	56	33	42	23	7	8336
{ Onderwij- { zeressen	332	743	625	675	485	603	569	376	293	552	191	270	205	71	47	17	11	2	2	—	—	6069
Algemeen totaal . .	631	1440	1032	1160	1028	1336	1169	942	814	1086	614	887	729	997	244	120	67	35	44	23	7	14405

De volgende tabel geeft een overzicht van de jaarwedden in verband met den dienstdad der onderwijzers en onderwijzeressen van bijstand, welke ingevolge het derde lid van art. 24 der wet

tot regeling van het lager onderwijs op 15 Januari 1917 aan de scholen aanwezig waren.

Dienstdad in volle jaren.	f 700—f 749.	f 750—f 824.	f 825—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 1999.	f 2000—f 2099.	f 2100—f 2199.	f 2200—f 2299.	f 2300—f 2399.	f 2400—f 2499.	Totaal.
Minder dan 5 jaar.																				
Onderwijzers	—	5	3	9	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
Onderwijzeressen	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
5—9 jaar.																				
Onderwijzers	—	1	9	29	40	25	12	10	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	127
Onderwijzeressen	—	1	—	7	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
10—14 jaar.																				
Onderwijzers	—	—	—	24	22	19	11	13	27	8	3	1	1	—	1	1	—	—	—	131
Onderwijzeressen	—	—	1	3	—	2	—	1	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	11
15—19 jaar.																				
Onderwijzers	—	—	—	1	13	15	21	15	4	20	32	13	6	1	1	3	3	1	—	149
Onderwijzeressen	—	—	—	1	—	2	2	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	7
20—29 jaar.																				
Onderwijzers	—	—	—	—	6	25	25	32	16	27	42	132	31	13	5	1	—	1	1	357
Onderwijzeressen	—	—	—	—	1	—	1	—	1	2	3	2	1	—	—	1	—	—	—	12
30—39 jaar.																				
Onderwijzers	—	—	—	—	17	18	19	29	24	43	72	118	22	14	8	3	1	—	2	390
Onderwijzeressen	—	—	—	—	1	1	—	1	—	1	9	—	2	1	2	—	—	—	—	18
40 jaar en meer.																				
Onderwijzers	—	—	—	—	—	1	3	7	5	7	11	36	5	8	—	—	—	—	—	83
Onderwijzeressen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	2
Totaal { Onderwijzers	—	6	12	63	100	103	91	106	76	107	160	300	65	36	15	8	4	2	3	1257
{ Onderwijzeressen	—	3	1	11	7	9	3	2	2	4	16	3	3	1	2	1	1	—	—	69
Algemeen totaal	—	9	13	74	107	112	94	108	78	111	176	303	68	37	17	9	5	2	3	1326
„ „ 1916	—	6	25	98	125	130	105	85	102	116	165	247	52	28	15	5	3	6	2	1315
Vermeerdering	—	3	—12	—24	—18	—18	—11	23	—24	—5	11	56	16	9	2	4	2	—4	1	11

De volgende tabel geeft een overzicht van de jaarwedden, in met uitzondering van die, vermeld in de vorige tabel, welke verband met den diensttijd der onderwijzers en onderwijzeressen, op 15 Januari 1917 in het bezit van de hoofdkante waren.

Diensttijd in volle jaren.	f 600—f 674.	f 675—f 749.	f 750—f 824.	f 825—f 899.	f 900—f 999.	f 1000—f 1099.	f 1100—f 1199.	f 1200—f 1299.	f 1300—f 1399.	f 1400—f 1499.	f 1500—f 1599.	f 1600—f 1699.	f 1700—f 1799.	f 1800—f 1899.	f 1900—f 1999.	f 2000—f 2099.	f 2100—f 2199.	f 2200—f 2299.	f 2300—f 2399.	f 2400—f 2499.	Totaal.
Minder dan 5 jaar.																					
Onderwijzers	32	22	56	39	78	68	9	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	308
Onderwijzeressen	7	13	19	17	25	20	1	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	106
5—9 jaar.																					
Onderwijzers	—	25	48	30	60	115	166	177	47	8	4	3	3	3	4	2	1	—	—	—	696
Onderwijzeressen	—	6	14	11	24	45	78	56	15	6	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	263
10—14 jaar.																					
Onderwijzers	—	—	10	13	19	28	33	87	169	182	114	94	29	6	16	7	9	2	1	—	759
Onderwijzeressen	—	—	—	5	8	13	12	21	59	44	47	13	8	2	3	—	—	—	—	—	235
15—19 jaar.																					
Onderwijzers	—	—	—	3	14	12	13	21	30	45	146	201	132	26	17	8	6	18	7	1	700
Onderwijzeressen	—	—	—	1	4	5	6	9	13	19	98	40	19	8	—	2	—	—	—	—	224
20—29 jaar.																					
Onderwijzers	—	—	—	—	15	13	14	17	39	41	103	59	329	64	16	15	6	13	5	2	751
Onderwijzeressen	—	—	—	—	4	4	2	4	15	21	53	75	24	21	5	6	1	1	—	—	236
30—39 jaar.																					
Onderwijzers	—	—	—	—	13	12	11	18	25	17	54	39	110	28	8	8	3	5	7	1	359
Onderwijzeressen	—	—	—	—	—	—	2	2	4	5	15	33	7	6	8	1	—	—	—	—	78
40 jaar en meer.																					
Onderwijzers	—	—	—	—	2	2	4	3	4	2	13	10	21	4	3	1	—	—	1	—	70
Onderwijzeressen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	2	—	—	—	—	—	6
Totaal (Onderwijzers)	32	47	114	85	201	250	250	325	316	295	434	346	624	131	64	41	25	38	21	4	3643
(Onderwijzeressen)	7	19	33	34	65	87	101	95	107	95	218	165	60	38	13	9	1	1	—	—	1148
Algemeen totaal.	39	66	147	119	266	337	351	420	423	390	652	511	684	169	77	50	26	39	21	4	4791
„ 1916.	44	110	195	132	344	356	383	461	473	445	594	438	544	107	53	34	15	27	22	2	4779
Vermeerdering	—5	—44	—48	—13	—78	—19	—32	—41	—50	—55	58	73	140	62	24	16	11	12	—1	2	12

§ 12. PENSIOENEN EN WACHTGELDEN DER ONDERWIJZERS.

Gedurende 1916 werden bij het openbaar lager onderwijs de volgende pensioenen verleend:

Aan gewezen hoofden van scholen:

4	tusschen f 500 en f 600	
3	" 600 " 700	
2	" 700 " 800	
4	van 800	
23	tusschen 800 " 900	
7	van 900	
14	tusschen 900 " 1000	
1	van 1000	
4	tusschen 1000 " 1100	
5	van 1100	
3	tusschen 1100 " 1200	
1	van 1200	
4	tusschen 1200 " 1300	
2	van 1300	
3	tusschen 1300 " 1400	
2	van 1400	
4	tusschen 1400 " 1500	
1	" 1500 " 1600	
3	" 1600 " 1700	
1	" 1800 " 1900	
2	" 1900 " 2000	
1	" 2000 " 2100	
1	" 2100 " 2200	

Totaal 95 hoofden van scholen.

Aan gewezen onderwijzers en onderwijzeressen:

8	tusschen f 100 en f 200	
8	" 200 " 300	
11	" 300 " 400	
14	" 400 " 500	
12	" 500 " 600	
10	" 600 " 700	
1	van 700	
5	tusschen 700 " 800	
3	van 800	
7	tusschen 800 " 900	
4	" 900 " 1000	
3	" 1000 " 1100	
4	" 1100 " 1200	
1	van 1200	
6	tusschen 1200 " 1300	

Totaal 97 onderwijzers en onderwijzeressen.

Gedurende 1916 werden bij het bijzonder lager onderwijs de volgende pensioenen verleend:

Aan gewezen hoofden van scholen:

1	tusschen f 100 en f 200	
1	" 200 " 300	
1	" 600 " 700	
2	van 700	
1	tusschen 700 " 800	
1	van 800	
5	tusschen 800 " 900	
4	" 900 " 1000	
4	" 1000 " 1100	
4	" 1100 " 1200	
1	van 1200	
1	" 1400	
3	tusschen 1400 " 1500	
1	" 1500 " 1600	
1	" 1600 " 1700	
1	van 2000	

Totaal 32 hoofden van scholen.

Aan gewezen onderwijzers en onderwijzeressen:

4	beneden f 100	
5	tusschen 100 en f 200	
5	" 200 " 300	
1	" 300 " 400	
1	" 400 " 500	
5	" 500 " 600	
1	" 800 " 900	
1	" 900 " 1000	
2	" 1000 " 1100	

Totaal 25 onderwijzers en onderwijzeressen.

Gedurende 1916 werden bij het openbaar lager onderwijs de volgende wachtgelden verleend:

Provinciën.	Gewezen hoofden van scholen.	Gewezen onderwijzers en onderwijzeressen.
Noordbrabant	—	2
Gelderland	—	—
Zuidholland	1	5
Noordholland	2	2
Zeeland	—	—
Utrecht	—	—
Friesland	—	—
Overijssel	—	—
Groningen	—	—
Drenthe	—	—
Limburg	—	—
Totaal	3	9

De bedragen der in 1916 aan gewezen hoofden van scholen verleende wachtgelden waren als volgt:

1	tusschen f 1700 en f 1800	
1	" 1800 " 1900	
1	" 2000 " 2100	

De aan gewezen onderwijzers en onderwijzeressen in 1916 verleende wachtgelden beliepen:

1	van f 500	
1	tusschen 600 en f 700	
1	" 700 " 800	
1	" 900 " 1000	
1	van 1000	
1	tusschen 1000 " 1100	
1	" 1100 " 1200	
1	" 1400 " 1500	
1	" 1500 " 1600	

Voor wachtgelden krachtens art. 41 der wet is in 1916 in het geheel f 147 665,31 uitgegeven.

Aan pensioenen van gewezen onderwijzers bij openbare en bijzondere lagere scholen is over 1916 eene som van f 1 736 220,47⁵ uitbetaald.

Krachtens art. 43 der wet op het lager onderwijs wordt als bijdrage voor pensioen door de openbare onderwijzers jaarlijks betaald twee ten honderd van de jaarwedde, aan hunne betrekking verbonden. Die bijdragen maakten in 1916 te zamen een bedrag uit van f 423 200.

De bijdragen voor pensioen van de onderwijzers aan bijzondere lagere scholen en bijzondere kweekscholen, ingevolge art. 69 der wet op het lager onderwijs, bedroegen in 1916 in totaal f 196 649,16⁵.

Deze bijdragen maakten voor openbaar en bijzonder lager onderwijs te zamen een bedrag uit van f 619 849,16⁵.

§ 13. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN.

I. RIJKSKWEEKSCHOLEN VOOR ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN.

Gedurende den cursus 1916—1917 kwamen in het onderwijzend personeel bij de Rijkswerekscholen en de daaraan verbonden

leerschoolen de veranderingen voor, in het volgende overzicht vermeld.

Rijkswerekschool te	Betrekking.	Overleden of op verzoek eervol ontslagen.	Benoemd.
Nijmegen	Onderwijzer aan de werekschool.	D. van Bruggen.	G. Beun.
Haarlem	Idem.	F. de Graaf.	M. A. van Heuven.
Deventer	Idem.	F. G. Schuringa.	H. Marwitz.
Groningen	Directeur der werekschool. Onderwijzer aan de werekschool.	J. Leopold. S. Poelman.	Th. Lancee. H. Schuitema en K. R. Lab- berté.
Maastricht	Idem. Hoofd der leerschool. Onderwijzer aan de leerschool.	— B. J. Lips. —	H. H. Stroy. A. E. B. Omloo. H. H. Stroy.

In het volgende overzicht is vermeld het getal kweekelingen bij elke Rijkswerekschool, het getal van hen, die aan het akte-examen deelnamen, van hen die daarbij slaagden, van hen, die

tusschentijds en bij het einde van den cursus de werekschool verlieten, alsmede de uitslag van de gehouden toelatingsexamens voor den nieuwen cursus, welke is aangevangen in Mei 1917.

Rijkswerekscholen ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.	GETAL DER KWEEKELINGEN.															
	bij den aanvang van den cursus 1916—1917 in de:				die aan de akte-examens in 1917 deelnamen.	die in het bezit der akte gesteld.	die gedurende den cursus 1916—1917 tusschentijds de kweekeschool verlieten, of kweekelingen art. 33 der Regelen werden vervolgdoet.	die bij het einde van den cursus de kweekeschool ver- lieten.	die na zich voor het toelatings- examen voor den cursus 1917—1918 te hebben aan- gemeld zijn opgekomen.	die zijn afgekeurd.	die tot den nieuwen cursus, aangevange in Mei 1917, werden toegelaten.	die in Mei 1917 niet tot een andere Klasse konden over- gaan.	die bij het begin van den cursus 1917—1918 aan de kweekeschool waren geplaatst in de:			
	1ste Klasse.	2de Klasse.	3de Klasse.	4de Klasse.									1ste Klasse.	2de Klasse.	3de Klasse.	4de Klasse.
Apeldoorn	23	21	23	18	18	16	1	20	144	2	22	5	22	22	22	20
Nijmegen	23	20	23	20	20	17	—	20	45	—	20	4	23	21	19	23
Haarlem	24	24	27	23	23	23	1	24	74	5	24	—	24	23	24	26
Middelburg	24	23	22	24	23	22	1	23	52	2	24	—	24	24	23	22
Deventer	24	24	24	22	21	17	1	20	35	1	22	4	24	23	24	25
Groningen	24	23	23	24	24	24	1	24	34	1	23	1	24	22	22	23
Maastricht	24	28	19	20	19	16	9	19	29	—	20	1	20	22	26	15
Totaal	166	163	161	151	148	135	14	150	413	11	155	15	161	157	160	154

Tot toelichting van dit overzicht zij vermeld, dat in Mei 1916, bij den aanvang van den cursus, 641 kweekelingen aan de zeven Rijkswerekscholen waren geplaatst.

Door 148 kweekelingen werd in 1917 deelgenomen aan het examen ter verkrijging van de akte, bedoeld in art. 77, onder a, der wet op het lager onderwijs, van wie 135 slaagden.

Naar aanleiding van eene oproeping meldten zich voor de toelatingsexamens voor den cursus 1917—1918 aan:

te Apeldoorn	145	aspiranten.
„ Nijmegen	49	„
„ Haarlem	75	„
„ Middelburg	57	„
„ Deventer	39	„
„ Groningen	38	„
„ Maastricht	83	„

Te zamen 496 jongelieden.

Van deze aspiranten kwamen 23 niet op, 11 werden lichamelijk ongeschikt bevonden, zoodat 402 aan het examen deelnamen, 155 werden toegelaten.

Bij elke werekschool werden 24 Rijkstoelagen van f360 voor huisvesting en verpleging beschikbaar gesteld.

Van de kweekelingen, die in 1917 de akte van bekwaamheid als onderwijzer of onderwijzeres behaalden, zijn onderscheidene reeds voor vast dan wel voor tijdelijk geplaatst aan openbare of aan bijzondere scholen; sommigen bleven nog deelnemen aan de gymnastiekcurssussen, verbonden aan de Rijkswerekscholen te Nijmegen, Haarlem, Deventer en Maastricht, of aan de tekencurssussen, verbonden aan de Rijkswerekscholen te Deventer en Maastricht.

Volgens den rooster voor den cursus 1916—1917 was het getal uren, hetwelk ieder van de kweekelingen wekelijks in de onderscheidene vakken onderwijs ontving, geregeld zooals in de tabel op de volgende bladzijde is aangegeven.

GETALUREN 'S WEEKS VOOR IEDER LEERVAK BESTEND TE

LEERVAKKEN.

	Apeldoorn.				Nijmegen.				Haarlem.				Middelburg.				Deventer.				Groningen.				Maastricht.			
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.
Nederlandsche taal (lezen, taalkunde, stijl en letterkunde en spreekonderwijs)	5½	6	5½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Schrijven	1	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Geschiedenis (vaderlandsche en algemeene)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Aardrijkskunde (wis-, natuur- en staatkundige, kaartschetsen)	3	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Rekenen	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Kennis der natuur (natuurlijke historie, natuurkunde, scheikunde)	3	3	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Zang en toonkunst	3	3	8	2½	3	3	4	4	4½	4½	3½	3½	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Opvoeding en onderwijs	½	2	2	2	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Teekenen	2	2	2	2	4	3	3	2	2	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Wiskunde (stel- en meetkunde)	1	2	2	2	4	2	2	2	4	3	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Gymnastiek	2	2	3	3	3	3	5	5	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Fransche taal	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Hoogduitsche taal	2	2	2	2	2	2	3	2	—	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Engelsche taal	—	1	1	1	—	2	1	1	3	2	2	1	3	2	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tuin- en Landbouw	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anatomie, physiologie, gezondheidsleer	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Handenarbeid (Slijd)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	2	3	4	3	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vrouwelijke handwerken	3	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	33	34½	35½	37	37	39	43	43	43½	44½	42½	42½	41	42	41	38	38	38	38	39	42	41	37½	37½	40	43	43	42

Het onderwijs, volgens dien rooster verstrekt, heeft voornamelijk de theoretische opleiding ten doel gehad. Overeenkomstig art. 39, alinea 1, van de Regelen voor de Rijkskweekscholen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 21 Mei 1891 (*Staatsblad* n°. 97), is ook voor de praktische opleiding van de kweekelingen, voor zoover zij daarvoor in de termen vielen, zooveel mogelijk zorg gedragen.

De gezondheidstoestand der kweekelingen, hoewel iets minder gunstig dan in vorige jaren, was over het algemeen bevredigend. Het gedrag, de vlijt en de vorderingen der kweekelingen waren over het algemeen voldoende.

De huisvesting en verpleging der kweekelingen voldeden aan billijke eischen. De toelage voor huisvesting en verpleging bleef op f 360 's jaars bepaald.

Het getal leerlingen bij de aan de kweekscholen verbonden leerscholen bedroeg gemiddeld te:

Apeldoorn 225

Nijmegen. 183

Haarlem 180

Middelburg 248

Deventer 250

Groningen 209

Maastricht 260

Het getal aanvragen om toelating tot de meeste dezer scholen was zoo groot, dat velen moesten worden afgewezen.

In het volgende overzicht is de toestand vermeld van de cursussen tot opleiding van gymnastiekonderwijzers, welke zijn verbonden aan de Rijkskweekscholen te Nijmegen, Haarlem, Deventer en Maastricht.

Cursus	Getal leerlingen bij den aanvang van den cursus in 1916 geplaatst in de				Gedurende den cursus 1916—1917 verlieten de lessen				Gedurende den cursus 1916—1917 werden toegelaten				Tot den cursus 1917—1918 werden toegelaten				Uitslag der akte-examens in 1917.	
	1ste klasse.		2de klasse.		1ste klasse.		2de klasse.		1ste klasse.		2de klasse.		1ste klasse.		2de klasse.		Getal deelnemers.	Getal geslaagden.
	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.	kweekelingen.	extranet.		
verbonden aan de kweekschool te:																		
Nijmegen	7	—	6	—	—	—	1	—	1	—	—	—	9	—	8	—	5	2
Haarlem	24	—	20	—	—	—	4	—	—	—	—	2	24	—	22	—	18	12
Deventer	11	—	10	—	—	—	1	—	—	—	—	—	11	—	11	—	9	7
Maastricht. . . .	17	—	20	—	2	—	14	—	—	—	—	1	24	—	15	—	7	5
Totaal	59	—	56	—	2	—	20	—	1	—	3	3	68	—	56	—	39	26
Totaal in 1915 . .	63	—	53	1	4	—	28	—	1	—	—	—	59	—	56	—	29	21
Vermeerdering . .	—4	—	3	—1	—2	—	—8	—	—	—	3	3	9	—	—	—	10	5

Acht kweekelingen, die den aan de Rijkskweekschool te Deventer verbonden cursus voor de akte teekenen lager onderwijs volgden, en vier kweekelingen, die aan gelijken cursus, verbonden aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Maastricht, deelnamen, onderwierpen zich aan het examen; allen slaagden.

De in 1916 gedane uitgaven voor de Rijkskweekscholen en de daaraan verbonden leerscholen zijn in het volgende overzicht vermeld.

Onderwerpen van uitgaaf.	Rijkskweekschool te:							
	Apeldoorn.	Nijmegen.	Haarlem.	Middelburg.	Deventer.	Groningen.	Maastricht.	Totaal.
Onderwijzen ¹ personeel.	f 41 489,49 ⁵	f 38 584,97 ⁵	f 40 678,39 ⁵	f 40 753,83	f 39 674,30	f 39 755,83 ⁵	f 44 468,05	f 285 404,88
Kweekelingen	30 360,—	29 850,—	32 745,—	32 520,—	28 800,—	28 695,—	28 895,—	211 865,—
Materieel	10 881,03	8 964,64 ⁵	11 622,35 ⁵	8 688,04 ⁵	8 629,93	12 249,53	8 413,87 ⁵	69 449,41
Totaal in 1916. . .	f 82 730,52 ⁵	f 77 399,62	f 85 045,75	f 81 961,87 ⁵	f 77 104,23	f 80 700,36 ⁵	f 81 776,92 ⁵	f 566 719,29
„ „ 1915. . . .	75 109,75	68 720,98	92 315,57 ⁵	74 296,98	69 187,95	75 413,88	80 802,22	585 797,33 ⁵
Vermeerdering . .	f 7 620,77 ⁵	f 8 678,64	f —7 269,82 ⁵	f 7 664,89 ⁵	f 7 966,28	f 5 286,48 ⁵	f 974,70 ⁵	f 30 921,95 ⁵

II. RIJKS NORMAALLESSEN.

Zooals uit het overzicht, opgenomen onder n°. V in deze paragraaf, blijkt, bestonden er op het einde van 1916 66 Rijksnormaallessen van den eersten rang (A) en 11 van den tweeden rang (B).

Op 1 April 1916 werden aan die inrichtingen opgeleid 1689 mannelijke en 2067 vrouwelijke kweekelingen, dat is respectievelijk 202 en 168 minder dan op gelijk tijdstip van het vorige jaar.

Door 483 mannelijke en 545 vrouwelijke kweekelingen werd deelgenomen aan het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid, bedoeld bij art. 77, onder a, der wet op het lager onderwijs, van wie 375 en 420 slaagden.

Terwijl dit overzicht, voor zooveel betreft het getal kweekelingen, den toestand van de Rijksnormaallessen op het einde van het jaar aangeeft, bevat de eerste der twee volgende tabellen eenige opgaven omtrent het cursusjaar 1916—1917.

Daaruit blijkt, dat die inrichtingen bij den aanvang van den cursus 1916—1917 werden bezocht door 1767 mannelijke en 2223 vrouwelijke kweekelingen.

Om verschillende hierna te vermelden redenen vertrokken 610 mannelijke en 672 vrouwelijke kweekelingen. Daarentegen werden 316 mannelijke en 454 vrouwelijke kweekelingen tot de lessen toegelaten, zoodat alle Rijksnormaallessen te zamen op 1 Mei 1917 werden bezocht door 1473 mannelijke en 2005 vrouwelijke kweekelingen.

Uit de cijfers der tweede tabel blijkt, dat 105 kweekelingen de normaallessen verlieten wegens ongeschiktheid voor het onderwijs en 268 wegens verandering van loopbaan, terwijl 44 overleden of wegens ziekte de normaallessen verlieten. Van 46 bleven de redenen, waarom zij de inrichting verlieten, onbekend. Neemt men aan, dat ook deze laatsten van het onderwijs afzagen, dan gingen 463 kweekelingen gedurende den cursus 1916—1917 voor het onderwijs verloren.

GETAL DER KWEEKELINGEN BIJ DE RIJKS NORMAALLESSEN.

PROVINCIE.	die bij den aanvang van den cursus 1916—1917 de lessen volgden.		die gedurende den cursus 1916—1917 de lessen verlieten. (Vergelijk de hierna volgende tabel.)		die gedurende den cursus 1916—1917 tusschentijds werden toegelaten.		die zich aan het toelatings- examen voor den cursus 1917—1918 onderwierpen.		die tot den nieuwen cursus, aanvangende 1 Mei 1917, werden toegelaten en werkelijk opkwamen.		die bij den aanvang van den cursus 1917—1918 de lessen volgden.	
	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.
Noordbrabant . . .	199	140	56	49	6	4	39	16	26	13	175	108
Gelderland	206	248	66	81	7	6	54	64	33	47	180	220
Zuidholland	326	397	108	110	9	13	87	95	55	73	282	373
Noordholland . . .	165	303	50	75	2	9	34	93	23	62	140	299
Zeeland	162	167	52	50	3	5	35	23	24	22	137	144
Utrecht	112	171	44	48	1	5	31	24	21	20	90	148
Friesland	136	226	60	76	6	7	27	65	17	54	99	211
Overijssel	151	243	57	63	8	6	35	43	27	33	129	219
Groningen	112	173	40	63	3	4	17	45	10	29	85	143
Drenthe	44	92	21	31	3	2	14	28	6	25	32	88
Limburg	154	63	56	26	—	1	46	17	26	14	124	52
Totaal	1767	2223	610	672	48	62	419	513	268	392	1473	2005
Totaal gedurende 1915—1916 . . .	2022	2423	653	724	61	75	489	631	337	449	1767	2223
Vermindering . .	255	200	43	52	13	13	70	118	69	57	294	218

**Getal der kweekelingen, die gedurende den cursus 1916—1917 tusschentijds
de Rijksnormaallesen verlaten hebben.**

PROVINCIEËN.	wegens verkregen akte van bekwaam- heid in het cursusjaar 1916—1917.		wegens toelating tot eene kweek- school.		wegens overplaat- sing naar eene andere normaal- inrichting.		wegens ongeslacht- heid voor het onderwijs.		wegens ziekte of overlijden.		wegens verandering van loopbaan.		wegens andere of onbekend gebleven redenen.		Totaal.	
	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.
Noordbrabant	25	20	3	1	2	2	7	6	—	4	18	13	1	—	56	49
Gelderland	34	49	1	2	9	4	2	5	2	3	18	16	—	2	66	81
Zuidholland	65	67	3	2	3	3	10	7	4	7	17	17	0	7	108	110
Noordholland	36	48	1	2	1	3	—	1	—	3	10	17	2	1	50	75
Zeeland	30	29	2	—	2	3	3	8	2	2	11	8	2	—	52	50
Utrecht	28	28	2	4	1	—	3	3	1	1	9	12	—	—	44	48
Friesland	31	35	6	—	—	6	2	9	—	5	20	17	1	4	60	76
Overijssel	32	39	3	—	1	3	6	4	2	3	10	12	3	2	57	63
Groningen	25	49	1	—	—	1	11	4	2	1	—	5	1	3	40	68
Drenthe	14	7	2	—	—	1	1	6	—	1	3	8	1	8	21	31
Limburg	24	8	10	3	3	—	7	—	—	1	11	13	1	1	56	26
Totaal	344	379	34	14	22	26	52	53	13	31	127	141	18	28	610	672
Totaal gedurende 1915—1916.	322	410	55	41	30	50	46	37	9	34	141	102	50	50	653	724
Vermindering	—22	31	21	27	8	24	—6	—16	—4	3	14	—39	32	22	43	52

III. GEMEENTELIJKE KWEESCHOLEN:

Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam.

Het getal leerlingen van afdeling A bedroeg:

op 1 Januari 1916	50 jongens en 138 meisjes.
" 1 April	35 " " 103 "
" 1 Mei	48 " " 129 "
" 1 September	49 " " 129 "
" 1 Januari 1917	48 " " 125 "

Voor het toelatingsexamen:

waren ingeschreven	30 jongens en 60 meisjes
werden geëxamineerd.	27 " " 57 "
kwamen niet op.	3 " " 3 "
werden toegelaten	16 " " 34 "
werden afgewezen	8 " " 23 "
trokken zich terug.	3 " " 0 "
werden geplaatst	13 " " 30 "

De akte-examens leverden de volgende uitkomsten op:

Nuttige handwerken.

Van de 26 meisjes van het derde leerjaar slaagden 21; 5 werden afgewezen.

Vrije en orde-oefeningen der gymnastiek.

Van de 45 leerlingen van het vierde leerjaar slaagden 44 en werd 1 afgewezen.

Onderwijzer(es).

Van de 16 jongens en 32 meisjes slaagden 15 jongens en 30 meisjes, en werden afgewezen 1 jongen en 2 meisjes.

De Rijksbijdrage voor deze inrichting bedroeg over 1916 f 29 809.

Gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden.

Aan het toelatingsexamen namen deel 4 mannelijke en 21 vrouwelijke kandidaten, van wie 3 mannelijke en 18 vrouwelijke slaagden.

Van de 7 mannelijke en 11 vrouwelijke kweekelingen der vierde klasse, die zich aan het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzer(es) onderwierpen, slaagden 5 mannelijke en 11 vrouwelijke kandidaten.

De akte van bekwaamheid voor de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek werd behaald door 12 kandidaten, n.l. 4 mannelijke en 8 vrouwelijke.

Voor de akte van bekwaamheid voor nuttige handwerken voor meisjes slaagden 8 aspiranten; eene werd afgewezen. De nieuwe cursus ving in 1917 aan met:

3 jongens en 19 meisjes in de eerste klasse

7 " " 11 " " " tweede "

4 " " 13 " " " derde "

7 " " 4 " " " vierde "

De Rijksbijdrage voor deze inrichting bedroeg over 1916 f 12 286.

Kweekschool voor onderwijzeressen te Groningen.

Het aantal leerlingen bedroeg op 1 Januari 1916 78, op 1 December eveneens 78; over de klassen waren zij verdeeld als volgt:

	I	II	III	IV	Totaal
Aantal leerlingen 1 Januari	19	20	22	17	78
Vertrokken 1 Mei	—	—	—	17	
Niet bevorderd	3	4	4	—	11
Geplaatst	18	—	—	—	
Aantal leerlingen	21	19	20	18	78

Het toelatingsexamen werd gehouden op 21 Maart en 6 en 7 April; er werd door 23 kandidaten aan deelgenomen. Van dezen werden 18 toegelaten.

Van de nieuwe leerlingen werden twee kosteloos geplaatst, 3 tegen betaling van het halve schoolgeld. De vroeger toegelaten

leerlingen behielden de reeds verkregen vrijstellingen, behalve eene leerlinge uit de tweede, en twee uit de derde klasse, die niet tot eene hoogere klasse konden worden bevorderd. Zij betalen thans het halve schoolgeld.

De „Vereeniging tot steun van jongelieden” verstrekte de boeken aan 3 der nieuwe leerlingen en bleef ze schenken aan twee leerlingen, die waren bevorderd. Van twee leerlingen werd de toelage ingetrokken, omdat zij niet naar de volgende klasse konden overgaan.

Het examen in de nuttige handwerken werd gehouden te Groningen. Van 19 leerlingen der 3de klasse werden er twee afgewezen.

Het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als onderwijzeres werd afgelegd door 17 candidaten, die allen slaagden.

Aan het examen voor de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek onderwierpen zich 13 kweekelingen, van wie 8 de bevoegdheid verwierven.

De Rijksbijdrage voor deze inrichting bedroeg over 1916 f 18 712,71⁵.

IV. INRICHTINGEN VAN BIJZONDEREN AARD TER OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN, EN OPLEIDING DOOR HOOFDEN VAN SCHOLEN.

a. Bijzondere kweekscholen.

Blijkens de tabellen, opgenomen onder n°. V in deze paragraaf, bestonden er in 1916 19 Protestantsche, 38 Rooms-Katholieke en 3 andere kweekscholen.

Aan de Protestantsche kweekscholen werden in April 1916 opgeleid 624 jongens en 724 meisjes, aan de Rooms-Katholieke kweekscholen 638 jongens en 1735 meisjes en aan de andere kweekscholen 260 meisjes, te zamen 1262 jongens en 2719 meisjes.

Aan het examen voor onderwijzeres werd in 1916 deelgenomen door 301 mannelijke en 607 vrouwelijke kweekelingen, van wie 254 en 480 de akte verwierven.

Door deze inrichtingen werd in 1916 f 693 163,25 aan subsidie genoten.

b. Opleiding aan bijzondere normaallessen en door hoofden van scholen.

Ter uitvoering van art. I van het Koninklijk besluit van 3 April 1890 (Staatsblad n°. 84), laatstelijk gewijzigd bij

Koninklijk besluit van 16 Maart 1909 (Staatsblad n°. 72), werd bij Koninklijk besluit van 15 December 1916 n°. 73 het bedrag der Rijksbijdragen vastgesteld, die aan gemeentelijke en aan bijzondere normaallessen en aan hoofden van scholen zullen worden verleend, voor ieder der door hen in den loop van 1917 ter opleiding tot onderwijzer(es) aangenomen personen, nadat dezen in den loop van 1919 of later de akte van bekwaamheid, bedoeld in art. 77, onder a, der wet, zullen hebben verkregen, namelijk:

voor hen, die aan gemeentelijke en aan bijzondere normaallessen zijn opgeleid:

gedurende ten minste twee jaren	f 350
„ „ „ drie „	525
„ „ „ vier „	700

voor hen, die door hoofden van scholen zijn opgeleid:

gedurende ten minste twee jaren	f 200
„ „ „ drie „	250
„ „ „ vier „	300

Blijkens de tabellen, opgenomen onder n°. V in deze paragraaf, bedroeg het getal kweekelingen op 1 April 1916 bij de gemeentelijke normaallessen 423 (160 jongens en 263 meisjes), bij de bijzondere normaallessen 3426 (1460 jongens en 1966 meisjes), terwijl op dat tijdstip door hoofden van scholen werden opgeleid 35 kweekelingen (2 jongens en 33 meisjes).

In 1916 werd examen afgelegd door 86 kweekelingen (30 jongens en 56 meisjes) van de gemeentelijke normaallessen, van wie 27 jongens en 48 meisjes slaagden, door 975 kweekelingen van de bijzondere normaallessen (466 jongens en 509 meisjes), van wie 302 jongens en 365 meisjes slaagden, en door 7 kweekelingen (1 jongen en 6 meisjes), opgeleid door hoofden van scholen, van wie 5 meisjes de akte verwierven.

De gemeentelijke normaallessen genoten over 1916 f 48 651,94⁵ subsidie, de bijzondere normaallessen f 405 768,57 en de hoofden van scholen f 1300.

De volgende tabellen geven een overzicht van de opleiding in 1916

V. OVERZICHT VAN DE RIJKS-, GEMEENTELIJKE EN BIJZONDERE INRICHTINGEN TOT OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN EN VAN DE OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN DOOR HOOFDEN VAN SCHOLEN IN 1916.

GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		KOSTEN ¹⁾ over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	
A. RIJKSKWEEKSCHOLEN.							
Apeldoorn	—	85	—	22	—	22	f 82 730,52 ⁵
Nijmegen	86	—	19	—	17	—	77 399,62
Haarlem	98	—	23	—	23	—	85 045,75
Middelburg	92	—	23	—	23	—	81 961,87 ⁵
Deventer	92	—	22	—	18	—	77 104,23
Groningen	93	—	22	—	20	—	80 700,36 ⁵
Maastricht	89	—	21	—	17	—	81 776,92 ⁵
Totaal	550	85	180	22	118	22	f 566 719,29

¹⁾ Hierin zijn begrepen alle uitgaven: voor gebouwen, personeel, materieel voor kweek- en leerschool en voor toelagen tot huisvesting en verpleging der kweekelingen.

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		f	RIJKSBIJDRAGE over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.		

B. GEMEENTELIJKE KWEESCHOLEN.

Leiden	23	54	7	15	4	10	f	12 286,—
Amsterdam	51	185	16	32	15	30		29 809,—
Groningen	—	78	—	17	—	17		18 712,71 ⁵
Totaal	74	267	23	64	19	57	f	60 807,71 ⁵

C. BIJZONDERE KWEESCHOLEN.

Protestantsche kweekscholen.

Nijmegen	52	8	14	1	12	1	f	11 648,—
Zetten-Valburg	—	51	—	11	—	9		10 152,—
Doetinchem	43	36	8	13	7	12		15 179,—
Dordrecht	23	20	10	12	9	11		14 750,—
Gorinchem	28	24	5	4	5	4		10 119,—
's Gravenhage:								
I. Chr. kweekschool	32	48	5	18	4	12		13 617,—
II. Haagsch Genootschap	17	80	5	17	4	10		12 847,—
Leiden, Chr. kweekschool	27	28	8	7	7	6		12 264,—
Rotterdam:								
I. Geref. kweekschool	43	49	9	9	9	8		14 794,—
II. Kon. Wilh. kweekschool	44	54	9	12	6	12		14 442,—
III. kweekschool met den Bijbel	49	33	9	7	6	3		10 141,—
Amsterdam:								
I. Geref. kweekschool	36	48	8	13	7	11		14 233,—
II. Herv. kweekschool	26	65	8	11	7	10		14 376,—
Middelburg	46	32	18	7	17	5		16 884,—
Utrecht	29	45	—	—	—	—		4 072,50
Leeuwarden	38	28	10	6	10	4		12 792,—
Dokkum	40	8	9	1	5	1		8 293,—
Zwolle	23	32	6	8	4	2		8 238,—
Groningen	28	35	8	4	6	3		11 868,—
Totaal	624	724	149	156	125	124	f	230 709,50

Roomsche-Katholieke kweekscholen.

Bergen op Zoom:								
I. geestelijke zusters	—	49	—	10	—	8	f	9 525,—
II. geestelijke broeders	56	—	11	—	7	—		8 832,—
Oudenbosch:								
I. geestelijke zusters	—	42	—	13	—	12		11 604,—
II. geestelijke broeders	87	—	21	—	12	—		16 081,—
Roosendaal	—	31	—	8	—	3		1 056,—
Etten	—	60	—	13	—	11		12 528,—
Dongen	—	44	—	11	—	8		9 217,—

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examien hebben afgelegd.		Geslaagd.		RIJKSBIJDRAGE over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	
Moerdijk-Zwaluwe	—	58	—	16	—	12	f 12 022,—
Hoogerheide—Woensdrecht . . .	—	40	—	9	—	5	7 644,—
Schijndel	—	65	—	18	—	15	12 990,—
Veghel	—	58	—	16	—	11	10 680,—
's Hertogenbosch (Bisschop-kweek- school).	79	—	20	—	15	—	12 825,—
Id. (St. Janssingel)	—	75	—	20	—	14	12 847,—
Id. (Choorstraat)	—	76	—	15	—	12	11 604,—
Tilburg (Fraterstraat)	61	—	12	—	8	—	9 492,—
Id. (Oudendijk).	—	98	—	21	—	19	14 332,—
Oirschot	—	58	—	10	—	8	9 107,—
Boxtel	—	44	—	14	—	12	10 086,—
Arnhem (Insula Dei)	—	41	—	12	—	11	11 076,—
's Gravenhage (Oude Molstraat) .	—	73	—	10	—	7	8 722,—
Rotterdam (St. Luciastichting). .	—	81	—	21	—	21	16 367,—
Amsterdam (St. Anth. kweekschool)	—	48	—	9	—	9	10 361,—
Bergen	—	62	—	15	—	10	10 812,—
Beverwijk	78	—	20	—	18	—	15 553,—
Hilversum	82	—	28	—	21	—	16 488,—
Amersfoort	—	79	—	19	—	16	13 758,—
Steenwijkerwold	—	57	—	14	—	11	11 340,—
Maastricht (Boschstraat)	—	81	—	13	—	10	11 494,—
Id. (Groote Gracht)	—	43	—	7	—	7	8 634,—
Oud Vroenhoven, A	71	—	17	—	16	—	15 652,—
Id. B	42	—	10	—	10	—	8 013,75
Echt (Boschstraat)	82	—	18	—	15	—	13 848,—
Id. (Wijnstraat)	—	83	—	19	—	13	14 321,—
Id. (Koningsbosch)	—	38	—	7	—	7	9 228,—
Rauver—Beesel	—	59	—	12	—	11	11 175,—
Blerik—Maasbree	—	69	—	12	—	8	9 492,—
Venray	—	38	—	12	—	6	2 728,—
Mook	—	85	—	20	—	18	14 596,—
Totaal	638	1 735	152	396	129	315	f 426 130,75

Andere kweekscholen.

Arnhem	—	113	—	22	—	15	f 13 320,—
Nijmegen (Nutskweekschool) . .	—	61	—	12	—	8	8 673,—
Haarlem (idem)	—	86	—	21	—	13	14 325,—
Totaal	—	260	—	55	—	41	f 36 323,—
Algemeen totaal C.	1 262	2 719	301	607	254	480	f 693 163,25

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.	
		Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.

D. RIJKSNORMAALLESSEN.

Breda	A	27	37	4	12	4	10
Bergen op Zoom	A	17	15	6	4	6	3
Dinteloord	B	17	9	5	3	1	2
Eindhoven	A	39	9	7	—	6	—
's Hertogenbosch	A	19	14	5	2	4	2
Waalwijk	A	51	31	11	12	9	7
Apeldoorn	A	22	41	7	15	7	12
Arnhem	A	24	31	8	3	6	2
Harderwijk	A	17	15	4	2	4	1
Nijmegen	A	43	14	11	3	5	1
Tiel	A	24	39	4	14	3	9
Zutphen	A	20	35	7	10	7	8
Winterswijk	A	24	23	3	10	3	6
Doetinchem	A	29	26	9	12	5	6
Rotterdam	A	20	25	5	1	5	1
Delft	A	10	26	3	6	3	5
Dordrecht	A	28	38	9	11	8	10
Gorinchem	A	27	35	5	10	4	9
Gouda	A	16	31	8	10	6	8
's Gravenhage	A	31	51	8	14	7	12
Katwijk	B	12	12	4	4	1	1
Klaaswaal	A	30	29	9	5	8	5
Lekkerkerk	B	14	12	3	2	3	2
Maassluis	B	13	24	4	2	3	1
Middelhamnis	B	18	11	4	2	4	2
Rijsoord	B	15	16	5	7	2	4
Schiedam	A	23	41	9	9	8	7
Schoonhoven	A	23	17	8	4	8	3
Spijkensisse	A	30	25	11	4	11	4
Voorschoten	B	11	12	4	2	3	2
Edam	A	12	17	4	5	4	5
Enkhuizen	A	8	12	3	3	2	3
Haarlem	A	22	44	7	12	5	11
Helder	A	26	30	7	4	7	3
Hilversum	A	14	58	3	9	2	6
Hoorn	A	19	23	2	7	2	7
Velsen	A	27	30	8	12	4	7
Zaandam	A	11	41	6	14	6	12

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Rang der inrichting.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.	
		Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.
Axel	A	29	16	11	2	7	1
Goes	A	32	36	11	11	11	8
Oostburg	A	39	32	1	6	1	6
Tholen	A	22	16	3	3	3	1
Vlissingen	A	19	43	6	11	5	10
Zierikzee	A	16	24	4	2	4	2
Amersfoort	A	22	30	5	8	4	5
Maarsse	A	10	26	—	8	—	6
Rhenen	A	17	32	6	4	5	4
Utrecht	A	38	48	12	19	12	16
Wijk bij Duurstede	B	20	16	8	1	7	1
Leeuwarden	A	19	45	7	13	7	9
Franeke	A	20	22	2	12	1	9
Dokkum	A	15	21	3	9	—	8
Buitenpost	A	14	26	5	4	3	3
Heerenveen	A	26	42	5	9	5	8
Drachten	B	26	26	9	2	7	2
Sneek	A	19	42	5	7	3	7
Kampen	A	11	31	3	12	2	5
Steenwijk	B	22	29	4	6	1	3
Zwolle	A	12	38	5	11	5	10
Almelo	A	12	27	5	10	5	8
Deventer	A	19	46	7	10	6	8
Hengelo	A	23	32	8	7	6	6
Oldenzaal	A	39	17	13	5	8	3
Appingedam	A	10	14	5	4	2	2
Groningen	A	17	26	7	11	6	10
Warffum	A	12	17	5	6	4	6
Oud Pekela	A	15	17	4	6	3	5
Hoogezand	A	22	31	11	9	6	7
Winschoten	A	33	47	4	14	4	14
Assen	A	22	28	8	10	8	9
Coevorden	B	15	33	5	6	5	4
Meppel	A	23	38	9	8	7	6
Maastricht	A	6	17	2	5	2	4
Meerssen	A	28	7	6	2	6	1
Heerlen	A	17	5	8	1	6	—
Roermond	A	49	13	15	2	8	2
Venlo	A	46	12	16	8	4	2
Totaal		1689	2067	483	545	375	420

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		RIJKSBIJDRAGE over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	

E. GEMEENTELIJKE EN BIJZONDERE NORMAALLESSEN.

Gemeentelijke normaallessen.

Rotterdam	146	220	22	41	20	38	f 38 150,—
Alkmaar	10	27	4	8	4	6	7 008,75
Veendam	1	11	1	7	1	4	1 925,—
Wildervank (Stadskanaal)	3	5	3	—	2	—	1 568,19 ⁵
Totaal	160	263	30	56	27	48	f 48 651,94 ⁵

Bijzondere normaallessen.

Breda. Geestel. zusters	—	37	—	10	—	6	f 3 213,—
„ St. Jansstraat	—	—	—	—	—	—	463,—
„ Chr. norm. lessen	12	8	3	3	1	1	1 258,—
„ Mij. tot Nut van 't Algem. . . .	—	11	—	5	—	3	1 225,—
Dongen. Geestel. broeders	15	—	4	—	2	—	1 400,—
Helmond	5	—	—	—	—	—	—
Tilburg. Fraterstraat	22	—	5	—	4	—	—
„ Elzenstraat	—	20	—	6	—	4	525,—
„ Bredasche weg	—	5	—	—	—	—	—
Apeldoorn	9	15	3	5	1	2	3 325,—
Arnhem	20	31	5	8	2	6	5 191,66 ⁵
Elburg	1	1	1	—	1	—	700,—
Idem	2	1	2	—	1	—	—
Ermerlo-Putten	17	8	4	2	2	1	2 600,—
Ede	20	6	4	3	2	1	3 500,—
Nijmegen. Hezelstraat	—	62	—	6	—	4	3 879,55 ⁵
„ Neerbosch	—	38	—	7	—	7	4 900,—
Zutphen	16	27	6	8	4	6	7 000,—
Doesburg	10	—	2	—	2	—	700,—
Aalten	7	5	3	1	2	—	1 050,—
Winterswijk	2	2	2	1	—	—	—
Lochem	2	1	2	1	2	1	2 100,—
Wisch Terborg	5	2	—	—	—	—	—
Bodegraven	2	2	1	—	1	—	700,—
Delft	10	9	4	2	4	1	2 778,61 ⁵
Gouda	13	7	4	2	2	2	3 146,38 ⁵
's Gravenhage. Elandstraat	27	108	19	27	11	17	17 632,—
„ Pr. Hendrikstraat	—	27	—	8	—	7	5 309,22 ⁵
„ Westeinde	28	—	5	—	5	—	2 800,—
„ Scheveningen	19	—	7	—	4	—	1 750,—
„ Hollanderstraat	—	39	—	18	—	5	2 275,—
„ Laan v. Meerderv.	39	72	10	22	8	12	10 932,91 ⁵
„ van Speykstraat	—	4	—	4	—	3	88,—
Hillegom	4	3	1	1	1	—	700,—
Leerdam	8	3	2	2	2	2	2 625,—
Leiden	2	10	2	8	2	3	—
Maassluis	9	15	—	—	—	1	1 108,33 ⁵
Nieuw Helvoet	8	3	3	1	2	1	2 100,—

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		RIJKSBIJDRAGE over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	
Oud-Beijerland	14	13	4	3	2	2	f 2 800,—
Ridderkerk	15	8	7	1	4	1	3 300,—
Rotterdam (Ned. Herv.)	26	23	5	4	4	4	5 600,—
Id. Geref.	22	25	7	4	7	1	5 425,—
Id. St. Laurens	—	27	—	4	—	4	2 625,—
Id. Kath. onderw.	44	—	12	—	11	—	6 782,97 ⁵
Id. Donkersloot	46	85	21	36	18	29	20 474,02 ⁵
Id. Bronkhorst	—	74	—	11	—	9	5 864,—
Id. van Yperen	11	11	—	1	—	—	—
Id. Hoogwerf	4	4	—	—	—	—	—
Voorburg	—	1	—	1	—	1	—
Woerden R.-Kath.	—	45	—	12	—	11	7 700,—
Id. Chr. L. L.	12	14	2	5	1	4	3 500,—
Zwammerdam	—	15	—	—	—	—	—
Alkmaar	15	—	4	—	—	—	—
Amsterdam Prinsegracht 1017.	9	20	3	9	3	6	5 282,57
Id. N.Z. Voorburgwal	20	71	10	25	7	15	13 497,23
Id. Marnixstraat	18	79	7	22	5	13	12 093,75
Id. Stadhouderskade	66	—	10	—	9	—	6 300,—
Id. St. Hyronimus	—	50	—	8	—	3	2 100,—
Id. Kerkstraat 136	—	42	—	8	—	6	2 578,77 ⁵
Id. Eikenplein 1	—	42	—	9	—	7	3 887,—
Id. Andriesskade	—	5	—	2	—	—	—
Id. Lepelstraat	41	61	11	16	8	9	6 643,19 ⁵
Bussum	9	9	1	2	—	1	700,—
Haarlem	11	20	9	10	7	5	7 786,04
Helder	12	6	4	3	2	2	2 216,67
Hilversum	15	23	5	7	5	5	5 569,37
Naarden	4	15	1	4	—	2	1 050,—
Texel	5	5	1	—	—	—	233,33
Velseroord	7	19	1	3	—	—	—
Zaandam	13	16	6	1	6	1	4 700,—
Goes	22	22	4	—	3	—	4 550,—
Middelburg	12	23	2	5	2	3	2 100,—
Neuzen	18	5	5	1	4	—	2 800,—
Amersfoort	9	13	1	5	1	5	3 616,66 ⁵
Baarn Chr.	7	5	1	—	2	—	1 283,33 ⁵
Id. Neutr.	5	6	—	—	—	—	—
Benschop	7	2	—	—	—	—	—
Breukelen	14	8	7	2	5	2	4 725,—
Bunschoten	8	1	4	—	1	—	700,—
Utrecht Geref. N. L.	21	22	8	6	5	5	6 650,—
Id. Diaconieschool	47	46	12	11	4	7	6 994,16 ⁵
Id. R.-Kath. (jongens)	38	—	8	—	6	—	4 200,—
Id. R.-Kath. (meisjes)	—	36	—	11	—	11	7 150,—
Id. Gregorius	34	—	3	—	1	—	788,—
Id. Utrechtsche N. L.	24	60	4	20	2	15	11 018,68 ⁵
Zeist	15	19	7	3	4	3	4 700,—
Leeuwarden	21	32	4	1	—	1	700,—

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		RIJKSBIJDRAGE over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	
Franeke	7	3	1	—	1	—	f 700,—
Harlingen R.-Kath.	—	29	—	6	—	3	2 100,—
Id. Prot.	7	7	2	3	—	1	700,—
Menaldumadeel, Berlikum . . .	3	2	3	2	2	—	1 400,—
Tietjerksteradeel, Bergum . . .	10	5	5	—	5	—	3 500,—
Achtkarspelen, Buitenpost . . .	8	5	4	3	2	2	2 800,—
Bolsward	13	4	7	4	3	4	4 900,—
Hennaarderadeel, Wommels . . .	3	2	5	—	4	—	2 800,—
Sneek	27	9	9	—	8	—	6 359,79 ⁵
Smallingerland, Drachten . . .	11	9	7	1	7	1	4 900,—
Workum	10	2	1	1	—	2	821,—
Wijmbritseradeel, Heeg	4	1	2	1	2	—	1 400,—
Gaasterland, Balk	7	—	1	—	—	—	—
Schoterland, Heerenveen	4	2	2	1	2	1	2 100,—
Ooststellingwerf, Haulerwijk . .	3	—	1	—	—	—	—
Id., Oosterwolde	10	15	10	3	3	2	3 500,—
Lemsterland, Lemmer	2	3	—	—	—	—	—
Avereest Bijz. ond.w.	10	12	6	2	5	2	4 900,—
Id. Openb. ond.w.	5	5	3	3	2	2	1 925,—
Kampen	26	11	6	4	4	3	4 375,—
Steenwijk	14	7	9	—	5	—	3 300,—
Vollenhove (Stad)	9	2	3	1	2	—	1 400,—
Zwolle	10	5	4	3	3	2	2 100,—
Almelo Openb. ond.w.	1	3	—	—	—	—	—
Id. Bijz. ond.w.	13	5	7	3	4	1	3 500,—
Enschede Openb. ond.w.	13	44	3	15	3	10	8 550,—
Id. Bijz. ond.w.	3	2	4	2	2	1	2 100,—
Hengelo R.-Kath.	6	1	—	—	—	—	—
Appingedam, Loppersum	11	2	8	1	4	—	1 925,—
Bedum	11	6	1	3	1	2	2 100,—
Bierum, Spijk	3	11	3	2	2	1	1 900,—
Groningen	4	18	3	9	2	7	2 932,41 ⁵
Grootegast, dorp	7	2	4	—	2	—	1 400,—
Leek, Midwolde	6	1	5	1	1	1	1 400,—
Id. Tolbert	3	4	1	2	—	—	—
Uithuizen, Baflo	3	—	1	—	—	—	—
Ulrum	—	2	—	2	—	1	700,—
Zuidhorn	1	—	1	—	—	—	—
Ten Boer	10	7	4	4	2	2	1 925,—
Onstwedde, Stadskanaal	11	9	5	5	2	5	2 631,80 ⁵
Id. Musselkanaal	8	7	3	5	2	2	4 725,—
Slochteren, Siddeburen	13	2	3	1	3	—	1 905,06 ⁵
Vlagtwedde	—	—	—	—	—	—	1 400,—
Winschoten	4	7	2	1	—	1	1 239,58 ⁵
Assen	5	6	3	2	1	—	—
Coevorden	10	2	3	1	2	1	1 550,—
Hoogeveen	9	11	2	1	—	—	—
Meppel	4	9	4	3	2	1	2 287,15

GEMEENTEN OF GEDEELTEN VAN GEMEENTEN.	Getal kweekelingen op 1 April 1916.		Getal kweekelingen, die in 1916 examen hebben afgelegd.		Geslaagd.		RIJKSBIJDRAGE over 1916.
	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	Manne- lijke.	Vrouwe- lijke.	
Bleijerheide-Kerkrade	23	—	—	—	—	—	—
Schin op Geulle	—	34	—	8	—	5	f 3 344,44 ⁵
Sittard	—	2	—	2	—	2	1 225,—
Roermond (Voogdijstr.)	—	23	—	3	—	3	2 221,—
Grubbenvorst	—	23	—	7	—	5	1 175,83 ⁵
Totaal	1460	1966	466	509	302	365	f 405 768,57

F. OPLEIDING DOOR HOOFDEN VAN SCHOLEN.

Apeldoorn	2	—	1	—	—	—	—
Arnhem	—	25	—	4	—	4	f 1 000,—
Oosterbeek	—	1	—	1	—	—	—
Driebergen	—	5	—	1	—	1	300,—
Dalfsen	—	2	—	—	—	—	—
Totaal	2	33	1	6	—	5	f 1 300,—

VI. KOSTEN VAN DE OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN.

In het volgende overzicht zijn de uitgaven vermeld, welke in 1916 ten behoeve van de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen zijn gedaan.

PROVINCIEËN.	Rijks- kweekscholen voor onderwijzers en onder- wijzeressen.	Rijks- normaallessen ter opleiding van onderwijzers en onder- wijzeressen.	Rijks- bijdragen aan kweekscholen voor onderwijzers en onder- wijzeressen.	Rijks- bijdragen aan normaal- lessen en hoofden van scholen.	Gemeente- lijke uitgaven.	Totaal.
Noordbrabant	—	f 58 980,64 ⁵	f 192 472,—	f 8 084,—	f 631,—	f 260 167,64 ⁵
Gerderland	f 160 130,14 ⁵	66 707,07	70 053,—	35 946,22	1 911,66 ⁵	334 748,13
Zuidholland	—	112 107,45	140 349,—	156 156,47 ⁵	134 956,35	543 669,27 ⁵
Noordholland	85 045,75	64 621,34	125 957,—	81 646,68	115 443,38	472 714,15
Zeeland	81 961,87 ⁵	51 568,48 ⁵	16 884,—	9 450,—	225,63 ⁵	160 089,99 ⁵
Utrecht	—	40 858,23 ⁵	17 830,50	52 125,85	4 395,73	115 210,31 ⁵
Friesland	—	64 688,78 ⁵	21 085,—	38 680,79 ⁵	—	124 454,58
Overussel	77 104,23	48 021,42	19 578,—	32 150,—	1 473,14	178 250,79
Groningen	80 700,36 ⁵	50 365,68 ⁵	30 580,71 ⁵	29 677,06 ⁵	42 417,63 ⁵	233 741,46 ⁵
Drenthe	—	27 523,58 ⁵	—	3 837,15	—	31 360,73 ⁵
Limburg	81 776,92 ⁵	42 879,99 ⁵	119 181,75	7 966,28	285,83 ⁵	252 060,78 ⁵
Totaal in 1916	f 566 719,29	f 628 322,69 ⁵	f 753 970,96 ⁵	f 455 720,51 ⁵	f 301 740,37	f 2706 478,83 ⁵
„ „ 1915	535 797,83 ⁵	644 419,48 ⁵	740 194,96 ⁵	415 407,65 ⁵	268 547,65 ⁵	2204 366,79
Vermeerdering	f 30 921,95 ⁵	f 16 096,48 ⁵	f 13 776,—	f 40 312,86	f 33 192,71 ⁵	f 102 107,04 ⁵

**VII. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN TOT DEN RANG VAN
HOOFDONDERWIJZER EN HOOFDONDERWIJZERES.**

In de volgende tabel zijn de Rijkssubsidiën vermeld, welke over het jaar 1916 zijn toegekend ten behoeve van cursussen tot opleiding voor de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres. Daar volgens de subsidie-

voorwaarden het leerjaar loopt van begin September tot einde Augustus is het in totaal verleende bedrag gesplitst volgens de gedeelten der beide leerjaren, welke in het kalenderjaar 1916 vallen.

Plaats van vestiging.	Gemeente, vereeniging of afdeeling der vereeniging, onder welker bestuur de cursus staat.	Rijkssubsidie over		
		het tijdvak van		het jaar 1916.
		1 Jan. tot en met 31 Aug.	1 Sept. tot en met 31 Dec.	
Noordbrabant.				
Breda	Afd. Breda van den Roomsche-Katholieken Onderwijzers-Bond in het Bisdóm Breda	f 789,90 ⁵	f 573,21	f 1363,11 ⁵
Eindhoven	Afd. Eindhoven van den Roomsche-Katholieken Onderwijzers- Bond in het Bisdóm 's Hertogenbosch	580,87	290,43	871,30
Gelderland.				
Apeldoorn	Gemeente Apeldoorn	500,—	275,—	775,—
Arnhem	Gemeente Arnhem	—	616,67	616,67
Doetinchem (Stad-)	Afd. Hummelo e. o. van het Nederlandsch Onderwijzers-Genoot- schap	729,17	364,58	1 093,75
Wageningen	Afd. Wageningen e. o. van het Nederlandsch Onderwijzers- Genootschap	666,67	358,79 ⁵	1 025,46 ⁵
Zuidholland.				
Dordrecht	Afd. Dordrecht e. o. van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers	875,—	487,50	1 312,50
Idem	Vereeniging tot stichting en instandhouding eener Christelijke kweekschool te Dordrecht ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	875,—	454,17	1 329,17
Gouda	Afd. Gouda van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers	583,33	325,—	908,33
's Gravenhage	Gemeente 's Gravenhage	1 833,33	916,67	2 750,—
Idem	Vereeniging Christelijke Kweekschool te 's Gravenhage	639,99	329,17	969,16
Idem	St. Willebrordus-Vereeniging te 's Gravenhage	727,34 ⁵	368,23	1 095,57 ⁵
Idem	Idem	762,50	389,06	1 151,56
Idem	Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst	766,67	400,—	1 166,67
Leiden	Gemeente Leiden	618,33	309,17	927,50
Idem	Vereeniging tot stichting en instandhouding eener Christelijke kweekschool tot opleiding van onderwijzers en onderwijze- ren te Leiden	—	300,—	300,—
Rotterdam	Gemeente Rotterdam	788,75	383,75	1 172,50
Idem	Afd. Rotterdam van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers	1 374,—	857,—	2 231,—
Idem	Vereeniging tot stichting en instandhouding eener Christelijke kweekschool voor Rotterdam en omstreken ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	975,—	616,67	1 591,67
Idem	Vereeniging Normaalschool voor onderwijzers en onderwijze- ren te Rotterdam	666,67	366,67	1 033,34
Idem	Vereeniging tot stichting en instandhouding van kweekscholen op Gereformeerden grondslag tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen te Rotterdam	833,33	433,33	1 266,66
Noordholland.				
Alkmaar	Gemeente Alkmaar	833,33	633,33	1 466,66
Amsterdam	Gemeente Amsterdam	1 239,58 ⁵	833,33	2 072,91 ⁵
Idem	Afd. Amsterdam van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers	1 085,83	617,92	1 703,75
Idem	Vereeniging tot bevordering van Roomsche-Katholiek bijzonder onderwijs, te Haarlem	700,—	350,—	1 050,—
Idem	Vereeniging De Christelijke Tusschenschool te Amsterdam	—	395,83	395,83
Haarlem	Gemeente Haarlem	916,67	450,—	1 366,67
Zeeland.				
Goes	Afd. Goes van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap	600,—	283,33	883,33

Plaats van vestiging.	Gemeente, vereeniging of afdeeling der vereeniging. onder welker bestuur de cursus staat.	Rijkssubsidie over		
		het tijdvak van		het jaar 1916.
		1 Jan. tot en met 31 Aug.	1 Sept. tot en met 31 Dec.	
Utrecht.				
Utrecht	Gemeente Utrecht	f 741,67	f 370,83	f 1 112,50
Idem	Stichting der Nederduitsch Hervormde Gemeentescholen te Utrecht	950,—	644,79	1 594,79
Friesland.				
Leeuwarden	Vereeniging tot stichting en instandhouding van eene of meer kweekscholen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen aan Christelijke scholen, te Leeuwarden.	783,33	533,33	1 316,66
Overijssel.				
Almelo	Gemeente Almelo	520,13	282,29	802,42
Deventer	Gemeente Deventer	456,25	282,50	688,75
Groningen.				
Groningen	Afd. Groningen van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers	1 084,40	590,—	1 624,40
Idem	Vereeniging tot stichting en instandhouding van kweekscholen met den Bijbel ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen, te Groningen.	941,67	470,83	1 412,50
Winschoten	Gemeente Winschoten.	741,67	370,83	1 112,50
Limburg.				
Echt	St. Josephsvereeniging ter bevordering van het bijzonder lager onderwijs voor Roomsche-Katholieken in het Bisd. Roermond	808,12 ⁵	390,62 ⁵	1 198,75
Idem	Idem	888,82	399,30 ⁵	1 288,12 ⁵
Maastricht (vroeger Eysden).	Vereeniging der Zusters Ursulinen, te Eysden	893,33	462,50	1 355,83
Idem	Afd. Maastricht van de Vereeniging tot oprichting en instandhouding van cursussen voor de hoofdacte.	347,27	333,33	680,60
Roermond	Afd. Roermond e. o. van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap.	626,67	320,—	946,67
Venlo.	St. Josephsvereeniging ter bevordering van het bijzonder lager onderwijs voor Roomsche-Katholieken in het Bisd. Roermond	818,75	409,37 ⁵	1 228,12 ⁵
Totaal		f 31 513,36	f 18 739,35	f 50 252,71

Uit deze tabel blijkt, dat ten behoeve van 42 cursussen Rijkssubsidie is verleend.

De volgende tabel wijst aan, zoowel voor het cursusjaar 1915—1916 als voor het cursusjaar 1916—1917, in welke gemeenten, voor zoover bekend, gemeentelijke en bijzondere cursussen tot opleiding van hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen gevestigd waren. Het aantal der cursussen is daarbij

tevens opgegeven. De laatste kolom bevat eene verklaring van de verschillen tusschen de beide jaren; waar daarbij vermeld is, dat een cursus is opgeheven, bestaat de mogelijkheid, dat het onderwijs slechts gedurende het cursusjaar 1916—1917 is gestaakt.

Plaats van vestiging.	Cursusjaar 1915—1916.		Cursusjaar 1916—1917.		Opmerkingen.
	Gem.	Bijz.	Gem.	Bijz.	
Noordbrabant.					
Breda	—	1	—	1	1) De cursus uitgaande van den R.-K. Onderwijzersbond in het bisdom 's Hertogenbosch is opgeheven.
Eindhoven	—	1	—	1	
's Hertogenbosch	—	3	—	3	
Oirschot	—	1	—	1	
Schijndel	—	1	—	1	
Tilburg 1)	—	2	—	1	
Veghel	—	1	—	1	

Plaats van vestiging.	Cursusjaar 1915—1916.		Cursusjaar 1916—1917.		Opmerkingen.
	Gem.	Bijz.	Gem.	Bijz.	
Gelderland.					
Apeldoorn	1	—	1	—	1) Nieuwe cursus.
Arnhem 1)	—	—	1	—	2) Opgeheven.
Doetinchem (Stad-)	—	1	—	1	3) Opgeheven.
Nijmegen	—	1	—	1	4) Opgeheven.
Wageningen	—	1	—	1	
Winterswijk 2)	—	1	—	—	
Zuidholland.					
Delft	1	—	1	—	
Dordrecht	—	2	—	2	
Gorinchem 3)	—	1	—	—	
Gouda	—	1	—	1	
's Gravenhage	1	4	1	4	
Leiden	1	1	1	1	
Rotterdam	1	5	1	5	
Noordholland.					
Alkmaar.	1	—	1	—	
Amsterdam.	1	3	1	3	
Bergen	—	1	—	1	
Haarlem.	1	—	1	—	
Helder	—	1	—	1	
Hoorn 4).	—	1	—	—	
Zeeland.					
Goes	—	1	—	1	
Utrecht.					
Utrecht	1	1	1	1	
Friesland.					
Leeuwarden	—	1	—	—	
Overijssel.					
Almelo	1	1	1	—	
Deventer.	1	—	1	—	
Groningen.					
Groningen	—	2	—	2	
Winschoten	1	—	1	—	
Limburg.					
Echt	—	2	—	2	
Maastricht	—	3	—	3	
Roermond	—	1	—	1	
Venlo.	—	1	—	1	
Totaal	12	46	13	42	

Nadere mededeelingen betreffende deze cursussen over het cursusjaar 1916—1917 worden verstrekt in het volgende overzicht.

CURSUSSEN TOT OPLEIDING VAN HOOFD ON

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				M.		Vr.		M.	Vr.			
Noordbrabant.												
Breda.	de afd. Breda van den R.-K. Onderwijzers-Bond in het Bisd. Breda.	1903	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	I a. 11 b. 2 c. 4 d. 9	IIA 17 — 4 3	I 12 — 2 10	IIA 12 — 4 8	a. 16 b. 5	4 3	Woensd., van 1½—8 uur. Zaterd. van 1½—8 u. In lokalen van het instituut St. Antoine, en de H. B. school.	f 30,—	f 3,—
					IIB 14 — 7 7		4 — 1 3					
Eindhoven.	de afd. Eindhoven van den R.-K. Onderwijzers-Bond in het Bisd. 's Hertogenbosch.	1902	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	I a. 12 b. 6 c. 5 d. 13	II 15 2 1 16	I 3 1 1 3	II 6 — 2 4	a. 15 b. 8	3 2	Zaterd., van 9—6½ u. In 2 lokalen van de R.-K. jongensschool.	30,—	f 2,50 of f 2,60
's Hertogenbosch.	het Zed. Lichaam „Vereeniging van Vrouwen tot het geven van Onderwijs”, gevestigd te 's Hertogenbosch.	1898	1 Sept. 1916, 28 Juli 1917; 45 weken.	a. — b. — c. — d. —		I 3 — —	II 2 — 2 —	a. — b. —	2 2	Vrijdag van 5—8 uur. Zaterdag van 8—12, 2—4 en 5—8 uur. Zondag tijdelijk in plaats van Woensdag. In het gebouw der kweeksch. „Marienburg”.	nihil.	f 2,50 of f 3,50

(1) Met inbegrip van degenen, die de hoofdonderwijzersakte behaalden.

FD ONDERWIJZERS EN HOOFDONDERWIJZERESSEN.

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, IIA, IIB.		
Lesgelden f 1 605,37 ⁵	Lezen		
Subsidie van het Rijk 1 719,63	Nederlandsche taal } 1½ u. 1½ u. 1½ u.	A. P. J. van der Hout, leeraar Ned. taal te Dongen.	
Giften 200,—	Letterkunde }	B. E. Joling, schoolhoofd te Princen- hage.	
Totaal f 3 525,— ⁶	Rekenen 1 " 1 " 1 "	W. A. te Riele, onderwijzer te Breda.	
<i>Uitgaven:</i>	Aardrijkskunde 1½ " 1½ " 1½ "	H. de Bie, schoolhoofd te Terheyden.	
Belooning onderwijzers f 3 339,26	Geschiedenis 1 " 1 " 1 "	dr. v. d. Arend en dr. IJntema,	
Belooning directeur 100,—	Kennis der natuur 1 " 1 " 1 "	leeraren H. B. S. te Breda.	
Belooning concierge 45,—	Plant- en dierskunde — " 1 " 1 "	M. van Gennip, schoolhoofd.	
Belooning amanuensis 20,—	Handteekenen 1 " 1 " 1 "	P. van Gils, leeraar teekenen te Breda.	
Lokaalhuur 22,10	Paedagogiek 1 " 1 " 1 "	P. F. Roijackers, schoolhoofd te Oudenbosch.	
Boeken en leermiddelen 19,05	Godsdienst 1 " 1 " 1 "	P. Riemsdag, kapelaan.	
Administratie 17,01	Scheikunde — " 1 " 1 "	dr. v. d. Arend.	
Andere uitgaven 17,01	Totaal 9 u. 11 u. 11 u.		
Totaal f 3 562,42			
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 1 117,—	Lezen		
Subsidie van het Rijk 871,30	Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur	J. Berkvens, onderwijzer bijz. kweek- school te Oirschot.	
Rente van kasgeld 15,08	Letterkunde }	H. Baks, onderwijzer openb. school te Eindhoven.	
Totaal f 2 003,38	Rekenen 1 " 1 "	M. v. d. Berg, leeraar H. B. S. te Eind- hoven.	
<i>Uitgaven:</i>	Aardrijkskunde	P. J. Renders, hoofd openbare school te Valkenswaard.	
Belooning onderwijzers f 1 742,00	Plant- en dierskunde } 1½ " 1½ "	J. Hoppenbrouwers, onderw. openb. school te Eindhoven.	
Belooning concierge 5,—	Verbrandingsver- schijnselen }	P. J. van Hoof, hoofd bijz. school te Eindhoven.	
Lokaalhuur, enz. 50,—	Natuurkunde 1 " 1 "	A. Hoppenbrouwers, onderw. openb. school te Eindhoven.	
Boeken en leermiddelen 110,88	Geschiedenis 1 " 1 "	M. Roelvink, hoofd openb. school te St. Oedenrode.	
Administratie 3,57	Handteekenen 1 " 1 "		
Voordeelig saldo 91,33	Paedagogiek 1 " 1 "		
Totaal f 2 003,38	Totaal 8 uur 8 uur		
<i>Inkomsten:</i>	Lezen 1 uur	mej. W. C. v. Thiel, onderwijzeres kweekschool Marienburg.	De cursus bestaat uit twee leerjaren.
Ontbreken.	Nederl. taal 1 "	mej. J. M. C. Gommers, idem.	
<i>Uitgaven:</i>	Letterkunde 1 "	H. Versteeg, leeraar M. O.	
Belooning onderwijzers f 1 800,—	Rekenen 2 "	F. G. Heymans, onderwijzer Rijks- kweekschool Nijmegen.	
Vuur, licht, enz. 180,—	Aardrijkskunde 2 "	J. Wijn, hoofdonderw. Eindhoven.	
Boeken en leermiddelen 175,—	Geschiedenis 2 "	J. G. Onland, onderwijzer Rijksnor- maallessen, 's Hertogenbosch.	
Administratie 2,10	Kennis der natuur 2 "	mej. H. M. Damen, onderwijzeres kweekschool Marienburg.	
Totaal 2 137,10	Handteekenen 2 "	M. E. A. Vaas, directrice idem.	
	Paedagogiek 1½ "		
	Totaal 14½ uur		

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:		Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917;	b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten; c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; d. bij het einde van dat cursusjaar.	a. het hoofdonderwijzersexamen hebben afgelegd; b. daarbij de akte hebben behaald.				
				M.	Vr.	M.	Vr.			
's Hertogenbosch.	het bestuur der Bissch. kweeksch. voor R.-K. onderwijzers te 's Hertogenbosch, zijnde het Bisd. 's Hertogenbosch.	1899	16 Sept. 1916; 28 Juli 1917; 40 weken.	a. 15 b. — c. 11 d. 18	— — — —	a. 14 b. 11	— —	Zaterdag en Woensdag van 2—6½ uur. In drie lokalen der kweekschool.	f 20,—	(¹)
's Hertogenbosch.	het Zed. Lichaam van Vrouwen „In Omnibus Caritas” te 's Hertogenbosch.	1902	1 Sept. 1916; 1 Aug. 1917; 40 weken.	a. — b. — c. — d. —	3 — — 3	a. — b. —	— —	Vrijdag van 4—6 en 6—7½ uur. Zaterdag, van 9—12, 2—4 en 4½—5½ uur. Zondag van 8½—9½ en 2—5 uur. In de lokalen der kweekschool, Papenhulst 1.	nihil.	f 1,63 2,50 3,125
Oirschot.	het bestuur der kweekschool van de Vereniging van Vrouwen, gevestigd te Oirschot.	1913	1 Sept. 1916; 13 Aug. 1917; 42 weken.	a. — b. — c. — d. —	I 11 — 5 — — — 3 — 2	a. — b. —	4 3	Maandag. 10—11½ en 4½—6 uur. Dinsdag 3—5 uur. Woensdag 4½—6 en 7—8 uur. Donderdag 8—10, 2—2½, 3—4 en 7—8 uur. Vrijdag 8—9, 3—4½ uur. Zaterdag 9—11 uur. In de lokalen der kweekschool.	(²)	(³)
Schijndel.	het bestuur der kweekschool „Burgerlijk Zedelijk Lichaam, vereniging van vrouwen voor de verpleging van zieken en het geven van onderwijs”.	1896	1 Sept. 1916; 30 Aug. 1917; 46 weken.	a. — b. — c. — d. —	I 11 3 3 — — — 3 3 —	a. — b. —	3 3	Dinsd., van 6—7 u. Vrijdag, van 11—12, 12½—3½, 4—5, 5½—6½ en 6½—7½ uur. Zaterdag, van 7—8, 8½—11½, 1—3, 4—7 u. Zondag, van 8½—9½ uur. In een daarvoor bestemd lokaal der kweekschool.	Van één leerling f 60,—, van de overigen nihil.	2,50

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden <i>Nihil.</i> Uitgaven: De kosten zijn begrepen in de uitgaven der kweek-school en van deze niet te scheiden.	Leerjaar I. II. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur Letterkunde } Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 1½ " 1½ " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 8 uur 8 uur	H. A. Bakx, onderwijzer, W. v. d. Geld, onderwijzer, C. Klijsen, onderwijzer, M. de Rooy, directeur, W. H. van Eyndhoven, onderwijzer, B. H. A. Wajers, onderwijzer, M. de Rooy, directeur, allen aan de Bissch. kweekschool.	(2) De belooning is begrepen in het salaris als onderwijzer enz. aan de kweekschool
Inkomsten: Ontbreken. Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 648,— Boeken en leermiddelen . 60,— Totaal . . . f 708,—	Lezen } Nederlandsche taal } 3 uur Letterkunde } Rekenen 1½ " Aardrijkskunde 1 " Geschiedenis 1 " Kennis der natuur 2 " Handteekenen 2 " Paedagogiek (per 14 dagen) 3 " Totaal 12 uur	H. C. M. Wijffels. mej. H. M. van Geffen, onderwijzeres aan de kweekschool. mej. M. H. Meys, idem. J. G. Onland, onderwijzer Rijksnormaallessen 's-Hertogenbosch. mej. C. M. van Rooyen, onderwijzeres aan de kweekschool. M. Roelvink, hoofd openbare school St. Oedenrode. (De uren per 14 dagen zijn gerekend voor halve uren per week).	
(2)	Lezen } Nederlandsche taal } 3 uur Letterkunde } Rekenen 2 " Aardrijkskunde 2½ " Geschiedenis 2 " Kennis der natuur 2½ " Handteekenen 3 " Paedagogiek 1½ " Totaal 16½ uur	J. Berkvens, onderwijzer kweek-school Oirschot. J. J. Beljën, onderwijzer idem. P. v. Vlerken, onderwijzeres idem. J. v. d. Lisdonk, schoolhoofd te Hilvarenbeek. E. v. d. Vondervoort, directrice en onderwijzeres kweekschool. J. A. v. d. Stok, onderwijzeres idem. F. M. v. Vlerken, idem.	(2) Geen opgaven verstrekt.
Inkomsten: Lesgelden f 60,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 1970,— Lokaalhuur, enz. 100,— Boeken en leermiddelen . 25,— Vuur, licht, enz. 133,— Totaal . . . f 2228,—	Leerjaar I. II. Lezen 1 uur 1 uur Nederlandsche taal 1 " 1 " Letterkunde 1 " 1 " Rekenen 2 " 2 " Aardrijkskunde 3 " 3 " Geschiedenis 1 " 2 " Kennis der natuur 3 " 3 " Handteekenen 2 " 2 " Paedagogiek 2 " 3 " Totaal 16 uur 18 uur	G. M. van Velthoven, E. M. F. Renders, J. B. Michels. M. P. Aarts, J. B. Michels. J. C. P. Hölcher. J. B. Michels, J. G. Onland. W. J. van Dam. E. M. F. Renders, J. B. Michels.	

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916-1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen: a. bij het begin van het cursusjaar 1916-1917; b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten; c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; (1) d. bij het einde van dat cursusjaar.			Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916-1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916-1917.
				M.	Vr.		M.	Vr.			
Tilburg.	het bestuur van de Vereeniging der Zusters van Liefde.	1881	11 Sept. 1916, 9 Aug. 1917; 43 weken.	a. — b. — c. — d. —	I 5 — 5	II 5 — 1	a. — b. —	5 4	Zaterdag van 1½—4 5—8 uur. Verder elken dag van 6—8 uur. In de kweekschool der vereeniging.	f 10,—	f 2,50 (?)
Veghel.	het bestuur der bijz. kweekschool voor onderwijzeressen „De Zusters van Liefde“.	1888	1 Sept. 1916, 5 Aug. 1917; 42 weken.	a. — b. — c. — d. —	I 4 1 3	II 2 — —	a. — b. —	2 2	Vrijdag, van 5—7 uur. Zaterdag, tusschen 8 uur v.m. en 7 uur n.m. In de lokalen der kweekschool.	—	2,— benevens reis- kosten. (?)
Gelderland. Apeldoorn.	de gemeente.	1914	6 Sept. 1916, 7 Juli 1917; 40 weken.	a. 4 b. 3 c. — d. 14	I 15 2 —	I 5 — 8	a. 9 b. 7	5 3	Woensdag, van 5½—8½ uur. Zaterdag, van 2—5, en 6—8 uur. In eene openbare lagere en in de hogere burgerschool.	30,—	2,50
Arnhem.	de gemeente.	1916	1 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 41 weken.	a. 10 b. 2 c. 7 d. 5	I 11 3 7	I 14 3 15	a. 15 b. 6	12 6	Donderd., van 6—9 uur. Vrijdag, van 6—9 uur. Zaterdag, van 2—5 en 6—9 uur. In de h. b. s. met 5-jar. c. Schoolstraat.	30,—	3,12 ⁵ à 2,50

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916-1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916-1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
<i>Inkomsten:</i> Lesgelden f 30,— <i>Uitgaven:</i> Belooning onderwijzers . f 650,— Vuur, licht, enz. 75,— Boeken en leermiddelen . . 120,— Totaal f 845,— ⁽¹⁾	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 2 uur 2 uur Letterkunde } Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijkskunde 1 " 2 " Geschiedenis 1½ " 1½ " Kennis der natuur 1½ " 1½ " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 9½ uur 9½ uur	J. M. C. Wijffels, leeraar M. O. A. J. Coppens, hoofdonderwijzer. I. M. A. Bootsma, leerares M. O. M. A. J. A. Bruning, leeraar idem. A. J. M. Hezemans, hoofdonderwij- zeres en G. C. M. Braam, id. I. M. A. Bootsma, leerares M. O. A. M. van Kuyk, hoofdonderwijzeres.	⁽²⁾ De religieuze ontvingen geen geldelijke belooning.
<i>Inkomsten:</i> Giften f 20,— <i>Uitgaven:</i> Belooning onderwijzers ± f 800,—	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 3 uur 3 uur Letterkunde } Rekenen 2 " 2 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 2 " 2 " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 11 uur 11 uur	G. M. van Velthoven, onderw. bijz. kweekschool Schijndel. A. van der Ven, hoofd openb. school te Zijtaart. meij. G. C. Herckenrath, directrice bijz. kweekschool Veghel. meij. M. W. L. J. van der Eerden, onderwijzeres idem. J. B. Michels, hoofd openb. school Schijndel. meij. G. C. Herckenrath. J. B. Michels.	⁽³⁾ De directrice en de onder- wijzeressen der kweekschool ontvangen geen belooning.
<i>Inkomsten:</i> Lesgelden f 967,50 Subsidie van het Rijk . . . 775,— Totaal f 1 742,50 <i>Uitgaven:</i> Belooning onderwijzers . f 1 600,— Belooning concierge . . . 50,— Belooning amanuensis . . . 50,— Administratie 50,— Vuur, licht enz. 7,50 Totaal f 1 767,50	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 2 uur 2 uur Letterkunde } Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 1 " 1 " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 8 uur 8 uur	R. Schulling, leeraar H.B.S. Deventer. H. W. Leurink, schoolhoofd Apel- doorn. R. Schulling. D. Brouwer, leeraar H.B.S. Zutphen. dr. N. J. van der Lee, directeur H.B.S. Apeldoorn, en H.R. Hoogen- raad, ond. R. kweeksch., Deventer. P. Puyper leeraar ambachtsschool Apeldoorn. A. Nieuwenhuis, schoolhoofd Apel- doorn.	
<i>Inkomsten:</i> Lesgelden f 1 587,50 Subsidie van het Rijk . . . 616,67 Subsidie van andere ge- meenten 85,— Totaal f 2 289,17 <i>Uitgaven:</i> Belooning onderwijzers . f 3 700,— Belooning concierge . . . 50,— Belooning amanuensis . . . 50,— Boeken en leermiddelen . . 17,55 Administratie 9,70 Totaal f 3 827,35 ⁵	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur Letterkunde } Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 1 " 1 " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 8 uur 8 uur	dr. P. Kloosterman, leeraar M. O. K. Geertsma, onderwijzer. A. Hildesheim, schoolhoofd. meij. E. H. Mulder, leerares M. O., en J. v. d. Sandt, onderwijzer. H. J. Bitter, schoolhoofd. dr. D. H. Cocheret, leeraar M. O. J. H. Gerlings en F. W. v. d. Haagen, leeraren M. O. W. A. van Zant, schoolhoofd.	

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				M.		Vr.		M.	Vr.			
Doetinchem. (Stad.)	de afd. Hummelo e.o. van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap.	1903	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 41 weken.	I a. 6 b. — c. 3 d. 3	II 11 2 8 5	I — — —	II 5 — 3 2	a. 8 b. 6	1 —	Woensdag, van 5½—8½ uur. Zaterdag, van 1—8 uur, met ½ uur pauze. In eene op. lagere school; de lessen in kennis der natuur in het laboratorium van het gymnasium.	31,—	3,—
Nijmegen.	de Vereniging: Cursus tot opleiding voor het examen der hoofdakte te Nijmegen.	1901	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I a. 10 b. — c. 4 d. 16	II 17 — 6 11	I 6 — 1 5	II 5 — 3 2	a. 12 b. 4	4 3	Zaterdag, tusschen 12½ en 8 uur. In lokalen eener openb. lagere school en van eene school voor middelbaar onderwijs.	40,—	2,—
Wageningen.	de afd. Wageningen van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap.	1914	9 Sept. 1916, 18 Juli 1917; 42 weken.	I a. 7 b. — c. 4 d. 3	II 12 2 11 3	I 1 — 1 —	II 3 1 3 1	a. 6 b. 5	— —	Woensd., van 5½—8½ uur. Zaterdag, van 14—7½ uur, met 1 uur pauze. In eene o.l. school en de Nutsteekensch.	f 35,—	f 3,—
Zuidholland. Delft.	de gemeente.	1893	10 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 43 weken.	a. 5 b. 2 c. 2 d. 5	6 1 4 3			a. 4 b. 1	4 3	Maand., Dinsd., en Vrijdag van 6—9 uur. Woensd., van 6—8 uur. Zaterdag, van 2—4 u. In de lokalen eener openb. lagere school; scheikunde in een lokaal van het gymnasium; teekenen in een lokaal der H. B. S.	20,—	1,87 ⁵

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 545,75 Subsidie van het Rijk 1 093,75 Subsidie van gemeenten 95,— Giften 375,— Totaal f 2 109,50 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 2 187,50 Belooning conciërge 10,— Lokaalhuur enz. 25,— Vuur, licht, enz. 10,— Boeken en leermiddelen 17,50 Administratie 25,— Andere uitgaven 4,25 Totaal f 2 279,25	Leerjaar I. II. Lezen 1 uur Nederlandsche taal 1½ uur 1½ uur Letterkunde 1½ „ 1½ „ Rekenen 1½ „ 1½ „ Aardrijkskunde ½ uur Geschiedenis 1 uur 1 uur Kennis der natuur 1½ „ 1½ „ Handteekenen 1½ „ 1½ „ Paedagogiek 1 „ 1 „ Totaal 8 uur 8 uur + 1½ uur	J. v. d. Brink, onderwijzer Groen van Prinsterer-kweekschool te Doetinchem. D. Denkers, hoofd openb. school te Zelhem. H. J. Zeevalking, hoofd openb. school te Laag Keppel. W. N. Broekhuysen, onderw. Groen van Prinsterer-kweekschool. H. J. Zeevalking. S. H. Lovink, hoofd openb. school te Ambt-Doetinchem. S. Kuypers, hoofd openbare school te Uft.	D. Deukers, H. J. Zeevalking, S. H. Lovink en S. Kuypers zijn tevens leeraar aan de Rijksnormaallessen te Doetinchem.
Inkomsten: Lesgelden f 1 350,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 1 200,— Belooning conciërges 15,— Belooning amanuensis 15,— Vuur, licht, enz. 12,— Lokaalhuur, enz. — Boeken en leermiddelen — Administratie 15,— Restitutiën 20,— Totaal f 1 277,—	Leerjaar I. II. Lezen 1 uur Nederlandsche taal 1 uur Letterkunde 1 uur Rekenen 1 uur 1 uur Aardrijkskunde 1 uur Geschiedenis 1 „ Kennis der natuur 1 „ Handteekenen 1 „ Paedagogiek 1 uur 1 uur Totaal 2 uur 2 uur + 6 uur	directeur: W. Heltiger. dr. J. Prinsen Lzn., onderw. Rijkskw. J. C. de Joode, leeraar H. B. S. G. Gorter, directeur bijz. kweekschool voor onderwijzeressen. G. J. Burger, leeraar H. B. S. dr. C. J. Söhring, leeraar gymnasium. dr. C. H. Brinkman, leeraar H. B. S. W. de Jager, onderw. Rijksnormaall. J. E. Klop, hoofd openb. lagere school.	
Inkomsten: Lesgelden f 890,— Subsidie van het Rijk 1 025,46 ⁵ Subsidie van de gemeente Wageningen 100,— Giften 100,— Totaal f 2 055,46 ⁵ Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 2 016,— Belooning conciërge 5,— Administratie 16,48 ⁵ Vuur, licht, enz. 5,— Totaal f 2 042,48	Leerjaar I. II. Lezen 2 uur 2 uur Nederlandsche taal 2 uur Letterkunde 2 „ Rekenen 1 „ 1 „ Aardrijkskunde 1 „ 1 „ Geschiedenis 1 „ 1 „ Kennis der natuur 1 „ 1 „ Handteekenen 1 „ 1 „ Paedagogiek 1 „ 1 „ Totaal 8 uur 8 uur	J. van Stooten, leeraar M. O. P. Hoestra, hoofd eener school. D. Klay, leeraar R. H. B. S. O. Bussemaker, dir. Rdagnl. Rhenen. P. de Jong, dir. ambachtsschool. S. v. d. Weyden, ond. Rdagnl. Rhenen.	
Inkomsten: Lesgelden f 189,17 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 977,40 Belooning amanuensis 38,60 Vuur, licht enz. 10,— Boeken en leermiddelen 18,10 Administratie 1,52 Totaal f 1 045,62	Lezen 2 uur Nederlandsche taal 2 „ Letterkunde 2 „ Rekenen 1 „ Aardrijkskunde 1 „ Geschiedenis 2 „ Kennis der natuur 2 „ Handteekenen 2 „ Paedagogiek 2 „ Totaal 13 uur	D. Dondorp, hoofd eener school. J. A. Geers, hoofd eener school. J. Hemmes, hoofd eener school. dr. W. A. A. Hecker, connector gymnasium. mej. M. A. Bes. scheik. ing. dr. U. H. E. Huber Noodt, leeraar gymnasium. T. F. Warffemius, onderwijzer. G. C. La Brijn, onderwijzer Rijksnormaallessen.	

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen: a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917; b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten; c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; (3) d. bij het einde van dat cursusjaar.				Aantal leerlingen, die in 1916: a. het hoofdonderwijzersexamen hebben afgelegd; b. daarbij de akte hebben behaald.		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Dordrecht.	de afd. Dordrecht e. o. van den Bond van Nederl. Onderwijzers.	1890	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 43 weken.	I a. 10 b. 2 c. 6 d. 6	II 6 2 7 7 3	III 4 2 — — 4	IV 4 — — 3	a. 8 b. 4	4 1	Woensd., van 5—8 u. Zaterd., van 2—8 u. In eene openbare school; natuurkunde in een lokaal der h. b. school.	f 44,—	f 2,50
Dordrecht.	de Vereeniging tot stichting en instandhouding eener Chr. kweekschool te Dordrecht ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.	1915	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I a. 9 b. 1 c. 6 d. 4	II 8 — 1 8	III 3 — 1 2	IV — — — —	a. 7 b. 5	— —	Woensd., van 4½—9½ uur. Zaterd., van 1½—4½ en 5—8 uur. In lokalen der kweekschool.	38,50	2,50
Gouda.	de afd. Gouda e.o. van den Bond van Nederl. Onderw.	1907	2 Sept. 1916, 28 Juli 1917; 44 weken.	I a. 7 b. 6 c. 9 d. 4	II 7 7 14 —	III 3 — 1 2	IV 5 4 9 —	a. 10 b. 4	6 4	Maand. en Woensd. van 6—8 uur. Zaterd., van 2½—8 u. met 1 uur pauze. In het gebouw „Het Blauwe Kruis”, Westhaven 6.	35,—	2,27
's Gravenhage.	de gemeente.	1883	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 39 weken.	I a. 14 b. 10 c. 11 d. 13	II 11 9 19 1	III 17 7 6 18	IV 32 4 27 9	a. 16 b. 6	20 10	Dinsd., van 6—8 u. Woensdag en Donderdag, van 6 tot 9 u. Vrijdag, van 6 tot 8 uur. Zaterdag, van 1½ tot 5½ uur. In het gebouw der hogere burgerschool met 3-jarigen cursus.	20,—	3,—

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 1 467,30 Subsidie van het Rijk . . . 1 312,50 Giften 428,— Totaal f 3 207,80 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 2 730,— Belooning amanuensis . . 70,— Lokaalhuur enz. 75,— Schoonhouden lokalen . . 20,— Administratiekosten . . . 82,25 Correctiegelden 80,— Andere uitgaven 50,55 Totaal f 3 207,80	Leerjaar I, II, III. Lezen } Nederlandsche taal . . . } 1 u. 1 u. 1 u. Letterkunde } Rekenen 1 " 1 " 1 " Aardrijkskunde — " 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " 1 " Kennis der natuur . . . 1 " 2 " 2 " Handteekenen 1 " 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " 1 " Totaal 6 u. 8 u. 8 u.	J. L. van Dalen, leeraar M. O. K. Houtst, onderwijzer. P. C. Maat, onderwijzer. C. van Eck, leeraar M. O. A. Vega, leeraar M. O., C. van der Graaf, onderwijzer. C. Stempels, onderwijzer met akte teekenen L. O. J. S. Verburg, hoofd eener school Rotterdam.	
Inkomsten: Lesgelden f 728,— Subsidie van het Rijk . . . 1 362,50 Giften 781,50 Totaal f 2 871,75 Uitgaven: Belooning der onderwijzers f 2 730,— Belooning concierge . . . 10,— Administratiekosten . . . 23,50 Totaal f 2 763,50	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal . . . } 2 uur 2 uur Letterkunde } Rekenen 2 " 2 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur . . . 2 " 2 " Handteekenen 1 " 2 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 10 uur 11 uur	J. Baan, onderw. aan de kweeksch. D. W. Okker, idem. J. van Dijk, directeur van idem. J. D. Lock, onderw. te Zwijndrecht. G. van Dijk, onderw. aan de kweeksch. J. Visser, onderw. te Zwijndrecht. H. Crielgaard, hoofd bijz. school te Rijsoord.	
Inkomsten: Lesgelden f 992,— Subsidie van het Rijk . . . 975,— Giften 350,— Totaal f 2 317,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 1 900,— Belooning directeur . . . 50,— Lokaalhuur 150,— Boeken en leermiddelen . . 207,03 ⁵ Administratie 48,50 ⁵ Totaal f 2 355,54	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal . . . } 1½ uur 1½ uur Letterkunde } Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur . . . 1 " 1 " Handteekenen 1½ " 1½ " Paedagogiek 1½ " 1½ " Totaal 8½ uur 8½ uur	J. P. Velthoen, ond. Rotterdam. W. J. v. d. Pluym, ond. Rotterdam. A. van Deursen, onderwijzer. S. Pregers, onderwijzer. C. J. de Ruwe, onderwijzer Gouda. H. C. German, onderwijzer Gouda. P. de Vos, onderwijzer Gouda.	De cursus is in 1901 opgericht als gemeentelijke instelling, en in 1907 voortgezet door de afd. van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers.
Inkomsten: Lesgelden f 1 470,— Subsidie van het Rijk . . . 2 750,— Totaal f 4 220,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 5 732,64 Belooning amanuensis . . 100,— Schoonhouden lokalen . . * 175,— Boeken en leermiddelen . . — Administratie 39,34 Belooning assistent . . . 133,33 Totaal f 6 180,31	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal . . . } 2 uur 2 uur Letterkunde } Rekenen 2 " 2 " Aardrijkskunde 2 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur . . . 2 " 2 " Handteekenen 1 " 1½ " Paedagogiek 1 " 1½ " Totaal 11 uur 11 uur	P. Rauwerda, hoofd openb. school, dr. J. A. Roeters Frederik, leeraar H. B. S., G. Smelt, hoofd eener school, H. A. Avenarius, idem. W. Uitterdijk, M. de Vries, idem, D. Valken, W. Uitterdijk, idem, G. A. Laagland, J. Vaandrager, leeraren M. O., J. L. Hooftman, hoofd openb. school, allen te 's Gravenhage.	Elk der leerjaren bestond uit twee parallelafdeelingen. Slechte of middelmatige vooropleiding, gepaard met zeer gewonen aanleg, waarborgen niet het behalen der hoofdkte in twee jaren. De tijdsomstandigheden doen bovendien na-deeligen invloed gevoelen op de energie tot behoorlijk studeeren.

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				M.		Vr.		M.	Vr.			
's Gravenhage.	de Vereen. „Christ. Kweekschool” te 's Gravenhage.	1899	4 Sept. 1916, 16 Juli 1917; 42 weken.	I 11 a. 5 13 b. 2 6 c. 5 17 d. 2 2	II 1 1 — — — — 2 1	I 1 a. 10 20 b. — 1 c. 3 20 d. 7 1	II — — — — — — — —	a. 11 b. 9	— —	Maand., van 6—9½ u. Woensdag en Vrijdag van 6 tot 9 uur. In het gebouw der kweeksch., Galvani-straat 118.	f 30,—	f 2,50 (teekenen f 1,75).
's Gravenhage.	het bestuur der St. Willibrordus-Vereeniging te 's Gravenhage.	1904	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	I 11 a. 10 20 b. — 1 c. 3 20 d. 7 1	II 1 1 — — — — — —	I — — a. 10 20 b. — 1 c. 3 20 d. 7 1	II — — — — — — — —	a. 10 b. 10	— —	Dinsdag en Donderd. van 6—9 uur. Zaterdag, van 2—6 u. R.-K. Bijz. school voor M. U. L. O. te Scheveningen.	f 30,—	f 3,— Teekenen: f 1,48
's Gravenhage.	idem.	1906	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	a. — b. — c. — d. —	— — — — — — — —	I 10 10 b. — 1 c. — 1 d. — 10	II 1 7 — 3	a. — b. —	10 6	Maandag, van 5—8½ u. Woensd., van 3—8 u. Zaterdag, van 2½—7½ u. In lokalen der kweekschool, Oude Molstraat 37.	30,—	3,—
's Gravenhage.	het Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst.	1914	1 Sept. 1916, 7 Aug. 1917; 41 weken.	I 11 a. 5 — b. — — c. 2 — d. 3 —	II 1 1 — 9 — 8 — 1	I 10 9 b. — 1 c. — 3 d. — 8	II — — — 8 — 1	a. — b. —	7 5	Dinsdag, van 6—7½ u. Woensdag, van 1½—5½ en 6½—8½ uur. Donderd. van 6—8½ u. Zaterdag van 1½—4½ uur. In het gebouw der kweekschool.	30,—	2,48

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten:	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 580,—	Lezen } 1 uur 1 uur	J. D. de Visser Smit, directeur, en J. Labruyère, onderwijzer	Christel. kweekschool.
Subsidie van het Rijk . . . 969,16	Letterkunde }	H. K. F. du Pré, onderwijzer	
Rente van het fonds . . . 411,89	Nederlandsche taal . . . 1 " 1 "	J. J. 't Hart, onderwijzer, en J. P. de Visser Smit, onderwijzer	
Totaal f 1961,05	Rekenen 1 " 1 "	J. Labruyère,	
Uitgaven:	Aardrijkskunde . . . 1 " 1 "	H. K. F. du Pré,	
Belooning onderwijzers . f 1975,—	Geschiedenis 1 " 1 "	J. J. 't Hart,	
Belooning concierge . . . 52,—	Kennis der natuur . . . 2 " 2 "	G. A. Pont, onderwijzer	
Vuur, licht enz. 100,—	Handteekenen 1 " 1½ "	J. D. de Visser Smit	
Boeken, en leermiddelen . . 97,29	Paedagogiek 1 " 1 "		
Administratie 60,—	Totaal 9 uur 9½ uur		
Andere uitgaven 28,005			
Totaal *) f 2312,385			*) Het tekort wordt bestreden uit de renten van een fonds, beheerd door het bestuur der kweekschool en uitsluitend tot steun van den cursus bestemd
Inkomsten:	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 633,—	Lezen } 1½ uur 1½ uur	F. A. C. van Stikelenburg, hoofd bijz. school.	
Subsidie van het Rijk . . . 1229,085	Nederl. taal }	J. Th. Delemarre, leeraar M. O.	
Subsidie van R.-K. vereenigingen 500,—	Letterkunde }	A. J. M. Lourijzen, hoofd bijz. school.	
Bijdrage St. Will. Vereen. en St. Jacobus Vereen. . . 419,94	Rekenen 1½ " 1½ "	J. L. M. Rensing, hoofdonderwijzer.	
Totaal f 2782,625	Aardrijkskunde . . . 1 " 1 "	A. J. Rozemeijer, hoofdonderwijzer.	
Uitgaven:	Geschiedenis 1 " 1 "	Th. P. Badou, hoofd bijz. school.	
Belooning der onderwijzers f 2459,375	Kennis der natuur . . . 1 " 1½ "	W. Liesker, onderwijzer in handteek.	
Belooning concierge enz. . . 150,—	Handteekenen 2 " 2 "	Chr. L. Wesseling Mzn., hoofd b z school.	
Boeken en leermiddelen . . 115,25	Paedagogiek 1½ " 1½ "		
Administratie 58,—	Totaal 9½ uur 10 uur		
Totaal f 2782,625			
Inkomsten:	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 576,—	Lezen } 1 uur 1 uur	C. W. Valken, hoofd openb. school.	
Subsidie van het Rijk . . . 1104,685	Nederl. taal }	J. Th. Delemarre, leeraar M.O.	
Subsidie van R.-K. vereenigingen 150,—	Letterkunde }	A. M. J. Lourijzen, hoofd bijz. school.	
Bijdrage St. Will. Vereen. . . 782,44	Rekenen 1½ " 1½ "	Mej. J. Schulte, hoofdonderwijzeres.	
Totaal f 2613,125	Aardrijkskunde . . . 1 " 1 "	Mej. C. M. Timmermans en A. J. Rozemeijer, hoofdond.	
Uitgaven:	Geschiedenis ½ " ½ "	G. A. Laagland, leeraar M.O.	
Belooning onderwijzers . f 2209,375	Kennis der natuur . . . 1½ " 1½ "	Chr. L. Wesseling Mzn., hoofd bijz. school.	
Belooning concierge . . . 100,—	Handteekenen 1½ " 1½ "		
Vuur, licht, enz. 150,—	Paedagogiek 1½ " 1½ "		
Boeken en leermiddelen . . 110,75	Totaal 8½ uur 8½ uur		
Administratie 43,—			
Totaal f 2613,125			
Inkomsten:	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 620,—	Lezen } 2 uur 2 uur	P. Gertenbach, onderwijzer.	Lessuren van 50 minuten. Gedurende de ongesteldheid van P. Gertenbach zijn de lessen gegeven door W. Koops en B. Klooster.
Subsidie van het Rijk . . . 1200,—	Nederl. taal }	A. Meester, idem.	
Totaal f 1820,—	Letterkunde }	P. Klinkenberg, idem.	
Uitgaven:	Rekenen 2 " 2 "	W. L. Varossieau, idem.	
Belooning der onderwijzers f 2500,—	Aardrijkskunde . . . 1 " 1 "	J. Vaandrager, idem.	
Belooning concierge . . . 52,—	Geschiedenis 1 " 1 "	D. de Boer, directeur.	
Vuur, licht enz. 50,—	Kennis der natuur . . . 2 " 2 "		
Boeken en leermiddelen . . 25,—	Handteekenen 2 " 2 "		
Administratie 25,—	Paedagogiek 1 " 1 "		
Totaal f 2652,—	Totaal 11 uur 11 uur	allen aan de kweekschool.	

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1915-1916; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916-1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916-1917.	
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916-1917;	b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten;	c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; (1)	d. bij het einde van dat cursusjaar.	M.	Vr.				M.
Leiden.	de gemeente.	1864	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I a. 6 b. 17 c. 7 d. 16	II 14 5 8 9	I 11 5 3 9	II 5 1 1 4	a. 8 b. 4	2 1	Maand., Woensd. en Vrijdag van 6-7 u. Dinsdag en Donderd. van 6-8 uur. In de lokalen van de gem. kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen.	— (alleen voor de leerlingen, die niet aan eene openb. of eene bijz. school te Leiden werkzaam zijn, f 5 's jaars per lesuur, tot een maximum van f 35.)	f 75,— 's jaars per weeklijch leenur met twee vierjaarlijkse verhoogen van f 10; de docenten in taal, natuurk., wisk., aardrijkskunde en geschiedenis be- vonden f 300 's jaars met twee vierjaarlijkse verhoogen van f 100.	
Leiden.	de Vereeniging tot stichting en instandhouding eener Christelijke kweekschool tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden.	1914	1 Sept. 1916, 30 Aug. 1917; 41 weken.	I a. 17 b. 3 c. 4 d. 6 III a. 2 b. — c. — d. 2	II 10 1 9 2 III — — 1 —	I 2 1 — 3 III 1 — 1 —	II — 1 — 1 —	a. 8 b. 5	— —	Dinsdag en Vrijdag, van 6-9 uur. In de lokalen der kweekschool.	f 30,—	f 2,43	
Rotterdam.	de gemeente.	1865	21 Sept. 1916, 31 Juli 1917; 43 weken.	I a. 23 b. 3 c. 12 d. 14	II 12 7 6 6	III 16 2 15 8	I 11 11 7 6	II 6 — 8 3	a. 17 b. 9	10 7	Maandag, Dinsdag, van 5½-7½ uur. Woensdag, Donderd., van 5½-8½ uur. In het gebouw der Handelsschool aan het van Alkemadeplein.	—	2,50
Rotterdam.	de Rotterdamsche vereeniging voor Kath. Onderwijs.	1880	1 Juli 1916, 30 Juni 1917; 44 weken.	I a. 6 b. 1 c. 1 d. 1	II 3 2 2 1	III 8 — 2 2	I 3 — 2 1	II 1 — — 2	a. 4 b. 2	1 1	Van Maandag tot en met Vrijdag, van 5½ tot 8½ uur. In lokalen der St. Thomas van Aquino-school, Boonggaardswaarsstraat 15.	—	1,70

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916-1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916-1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 245,75 Subsidie van het Rijk 927,50 Totaal f 1 173,25 Uitgaven: Belooning onderwijzers . . f 1 931,25 Belooning concierge, ama- nuensis 300,— Vuur, licht, enz. 135,28 Boeken en leermiddelen . . } 103,95 Administratie } Totaal f 2 470,48	Leerjaar I, II. Lezen } 1 uur 1 uur Nederlandsche taal } Letterkunde 1 " 1 " Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 2 " 3 " Handteekenen 2 " 3 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 10 uur 12 uur	H. Oberman, leeraar M. O., J. Broeze, hoofd openb. school, dr. H. J. Taverne, meij. J. J. A. Longepée, leerares M. O., dr. H. J. Taverne, G. M. Kusters, leeraar M. O., W. Koops Azn., hoofd openb. school, allen te Leiden.	De cursus voor de hoofdkate vormt met de cursussen in de moderne talen, de wiskunde, de handwerken voor meisjes, de spraakvorming en den zang, de afdeeling B van de kweekschool voor onderwijzers en onder- wijzeressen.
Inkomsten: Lesgelden f 620,— Subsidie van het Rijk 950,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . . f 1 800,— Vuur, licht, enz. 100,— Administratie 100,—	Leerjaar I, II, III. Lezen } 1 u. 1 u. 1 u. Nederlandsche taal } Letterkunde 1 " 1 " 1 " Rekenen 1 " 1 " 1 " Aardrijksk. (p. 14 d.) 1 " 1 " 1 " Geschiedenis (p. 14 d.) — " — " Kennis der natuur 1 " 1 " 1 " Handteekenen 1 " 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " 1 " Totaal 6 u. 6 u. 6 u.	J. Schaap Hzn., directeur, en W. P. ten Kate, onderwijzer. P. Zijlstra, onderwijzer. W. P. ten Kate. J. Schaap Hzn. J. de Jong Saakes, onderwijzer. A. de Jong Ezn., onderwijzer. D. Smink, allen aan de kweekschool. (De uren per 14 dagen zijn gerekend voor halve uren per week).	
Inkomsten: Subsidie van het Rijk . . f 1 151,25 Uitgaven: Belooning onderwijzers . . 2 700,— + een deel der wedde van den directeur der Vormschool, die als zoo- danig f 1200 geniet. De overige kosten zijn niet afzonderlijk op te geven.	Leerjaar I, II, III. Lezen } 2 u. 2 u. 2 u. Nederlandsche taal } Letterkunde 2 " 2 " 2 " Rekenen 2 " 2 " 2 " Aardrijkskunde 1 " 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " 1 " Kennis der natuur 1 " 1 " 1 " Handteekenen 2 " 2 " 2 " Paedagogiek 1 " 1 " 1 " Totaal 10 u. 10 u. 10 u.	J. J. Griss, leeraar H. B. S. S. P. M. Beunders, idem. J. A. Mulder, idem. D. G. van Buuren, leeraar gem. kweekschool, J. Zuurdeeg, hoofd openbare school, W. G. Brandenburg, idem, J. S. Verburg, idem, allen te Rotterdam.	Het tweede leerjaar bestaat uit 2 parallelafdeelingen.
Inkomsten: Subsidie van Bisdom Haarlem f 300,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . . f 2 125,— Lokaalhuur enz. 350,— Totaal f 2 475,—	Leerjaar I, II, III. Lezen } 2 u. 2 u. 2 u. Nederlandsche taal } Letterkunde 2 " 2 " 2 " Rekenen 2 " 1 " 1 " Aardrijksk. (per 14 d.) 1 " 1 " — Geschied. (per 14 d.) 1 " 1 " — Kennis der natuur 2 " 2 " 2 " Handteekenen 1 " 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " 1 " Godsdienst 1 " 1 " 1 " Totaal 10 u. 9 u. 8 u.	H. J. Willemsen, directeur, hoofd bijz. school. F. J. Willems, onderwijzer St. Willi- brordus-Instituut. A. A. Koster, hoofd bijz. school Vlaardingen. H. J. Absmann, hoofd bijz. school. G. van Nimwegen, hoofd bijz. school. G. L. J. Seesink, onderw. bijz. school. E. H. Leenderts, hoofd bijz. school. L. Th. Derksen, pr., A. L. H. Parquin, pr. (De uren per 14 dagen zijn gerekend voor halve uren per week).	Beide leerjaren zijn gesplitst in parallelafdeelingen.

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917;		b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten;		c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; (f) d. bij het einde van dat cursusjaar.				
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Rotterdam.	de afd. Rotterdam van den Bond van Ned. Onderwijzers.	1896	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	I 11 a. 24 55 b. 16 17 c. 17 44 d. 23 28	I 11 5 12 1 6 1 10 5 8	a. 49 b. 33	11 5			Maand. van 6—9 u. Dinsdag „ 6—9 „ Woensd. „ 3—7 „ Donderd. „ 6—9 „ Vrijdag „ 6—9 „ Zaterdag „ 3—7 „ In het voornamelijk schoolgeb. Nieuwe Haven 87.	f 36,—	f 2,42 ^o taal; f 2,14 rekenen; f 1,90 kennis der natuur; f 1,78 de overige vakken.
Rotterdam.	de Vereeniging tot stichting en instandhouding van eene Christelijke kweekschool voor Rotterdam e. o., ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.	1908	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 44 weken.	I 11 III a. 11 14 4 b. 3 — 3 — 1 c. 4 8 4 1 — 3 d. 10 6 3 — — 2	I 11 III 1 — 4 — — 1 1 — 3 — — 2	a. 15 b. 10	5 3			Woensd., van 5—8½ uur. Zaterdag, van 2—9 uur met pauzen. In de Kon. Wilhelmina-kweekschool Tuindersstraat 101.	40,—	f 2,84
Rotterdam.	de Vereeniging tot stichting en instandhouding van kweekscholen op Geref. grondslag tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen te Rotterdam.	1912	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I 11 a. 6 8 b. 2 — — — c. 1 6 — 3 d. 7 2 2 —	I 11 2 3 — — 3 — 2 —	a. 5 b. 4	2 2			Woensd., tusschen 5½ en 9½ uur. Zaterdag, tusschen 2½ en 9 uur. In de lokalen der kweekschool.	40,—	3,12 ^o
Rotterdam.	de Vereen. Normaalschool v. onderwijzers en onderwijzeressen te Rotterdam.	1914	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 44 weken.	I 11 a. 10 5 b. — 5 — — c. 4 — 2 2 d. 6 5 11 5	I 11 8 4 — — 2 2 11 5	a. 3 b. —	3 2			Maand. en Woensd. 6—9 uur. Zaterdag 3—6½ uur. In het gebouw Baan 19 C.	50,—	2,84

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 3 396,— Subsidie van het Rijk 2 571,— Totaal f 5 967,— Uitgaven: Belooning onderwijzers f 5 142,— Belooning concierge. 317,— Lokaalhuur, enz. 342,81 ^b Boeken en leermiddelen 230,80 Administratie, enz. 299,71 ^b Andere uitgaven 52,50 Totaal f 6 384,83	Leerjaar I, II. Lezen 1½ uur 1½ uur Nederlandsche taal } Letterkunde 1½ " 1½ " Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijksk. 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 1½ " 1½ " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 8 uur 8 uur	J. van Dalen, leeraar M. O., archivaris. J. van der Pluym, onderwijzer. C. Julius, ambt. aan het filiaal van het Meteorologisch Instituut. C. v. Eck, onderwijzer. A. Korsten, leeraar H. B. S. J. de Visser en A. Volbeda, leeraren M. O. J. H. Huyts, onderwijzer.	Beide leerjaren zijn gesplitst in parallelafdeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 1 089,50 Subsidie van het Rijk 1 850,— Totaal f 2 939,50 Uitgaven: Belooning onderwijzers f 3 700,— Belooning concierge. 74,50 Vuur, licht, enz. 30,— Administratie 32,15 Andere uitgaven 58,70 Totaal f 3 895,35	Leerjaar I, II, III. Lezen ½ u. ½ u. ½ u. Nederlandsche taal } Letterkunde 1 u. 1 u. ½ u. Rekenen 1½ " 1½ " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " 1 " Kennis der natuur 2½ " 2½ " 2 " Handteekenen 1½ " 1½ " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " 1 " Totaal 10 u. 10 u. 8 u.	J. Stemerding, directeur, H. Scholtens, J. v. d. Kolk, ond. Kon. Wilh. kw.sch., H. J. R. van Lummel, L. v. d. Lugt, leeraar Marnix-gymn., en H. Plooy, D. J. van Beijeren, onderw. Kon. Wilh. kweekschool, W. Visser, idem, allen te Rotterdam.	Het tweede leerjaar bestaat uit parallelafdeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 684,99 Subsidie van het Rijk 1 300,— Giften 725,85 ^b Totaal f 2 710,84 ^b Uitgaven: Belooning onderwijzers f 2 600,— Belooning concierge. 25,— Vuur, licht enz. 30,— Boeken en leermiddelen 4,50 Administratie 26,34 ^b Totaal f 2 710,84 ^b	Leerjaar I, II. Lezen ½ uur ½ uur Nederlandsche taal 1 " 1 " Letterkunde ½ " ½ " Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 2 " 2 " Handteekenen 1½ " 1½ " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 10 uur 10 uur	H. Winkels, onderwijzer bijz. kw.sch. J. Minderman, idem. J. Minderman, idem. J. A. Wortman, idem. H. W. Derksen, idem. C. v. d. Waals, onderwijzer bijz. lag. sch. H. J. van Wijlen, direct. bijz. kw.sch.	
Inkomsten: Lesgelden f 1 335,— Subsidie van het Rijk 1 100,— Totaal f 2 435,— Uitgaven: Belooning onderwijzers f 2 000,— Belooning directeur. 200,— Belooning concierge. 14,— Lokaalhuur enz. 200,— Vuur, licht, enz. 25,— Boeken en leermiddelen 4,— Administratie 68,75 Totaal f 2 569,75	Leerjaar I, II. Lezen 1½ uur 1½ uur Nederlandsche taal } Letterkunde 1½ " 1½ " Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 1 " 1 " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 8 uur 8 uur	N. H. v. d. Toorn, hoofd openbare school. C. Volker, idem. J. H. Lasonder, oud-hoofd openbare school. K. Kruyskamp, hoofd openb. school. K. M. Knip, idem. W. Hardenberg, leeraar. M. O. I. Th. de Bruin, hoofd openb. school.	

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Beloning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917:		b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten:		a. het hoofdonderwijzersexamen hebben afgelegd:				
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Noordholland.												
Alkmaar.	de gemeente.	1909	6 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 40 weken.	I a. 15 b. 5 c. 10 d. 10	II 8 3 3 8	I 9 7 3 10	II 11 7 1 2	a. 6 b. 2	2 1	Woensd. en Zaterd. van 2—7 uur of van 3—8 uur. In de 1ste en 5de openb. lagere school en de handelsdag-school.	f 34,—	f 3,12 ⁵
Amsterdam.	de gemeente.	1876	4 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 40 weken.	I a. 15 b. 4 c. 6 d. 13	II 4 — 2 2	I 17 — 7 10	II 4 1 4 1	a. 9 b. 4	7 5	Maand. en Donderdag van 6½—9½ uur, Zaterdag van 1½ tot 5½ uur. In de lokalen der gem. kweekschool.	f 20,— voor één vak; f 25,— voor twee vakken; f 30,— voor meer vakken.	f 2,87 ⁵ af 4,37 ⁵ afhankelijk van het aantal dienstjaren.
Amsterdam.	de afd. Amsterdam van den Bond van Ned. Onderwijzers.	1898	4 Sept. 1916, 21 Juli 1917; 40 weken.	I a. 32 b. 8 c. 20 d. 20	II 12 4 8 8	I 6 — 4 2	II 12 1 4 9	a. 45 b. 23	9 7	Maandag, van 6—9½ uur, Dinsdag van 6—9 uur, Woensdag van 6—8½ uur, Vrijdag, van 6—8½ uur, Zaterdag, van 1½—6 u. In de 1ste h. b. sch. voor jongens met 5-j. curs., Keizersgracht.	Gemiddeld f 27,— afhankelijk van het aantal vakken. voor alle vakken f 37,—	f 2½ à f 3½
Amsterdam.	de Vereeniging tot bevordering van R.-K. bijz. onderwijs te Haarlem.	1904	1 Sept. 1916, 15 Juli 1917; 42 weken.	I a. 9 b. 3 c. 9 d. 3	II 10 2 8 4	I 8 1 4 5	II 8 — 5 3	a. 9 b. 6	8 5	Dinsdag, van 6—9 u. Woensdag, van 1½ tot 7½ uur. Zaterdag, van 2 tot 6½ uur. In het St. Vincentsgebouw, Kloveniersburgwal 95.	f 25,—	f 3,— 2,61 2,14 1,66 ⁵ 2,38

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 1 215,50 Subsidie van het Rijk 1 900,— Subsidies van gemeenten 784,50 Totaal f 3 900,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 3 750,— Belooning concierge 20,— Boeken en leermiddelen 35,— Administratie 45,— Belooning directeur 50,— Totaal f 3 900,—	Leerjaar I, II. Lezen 1 uur 1 uur Nederlandsche taal 1 " 1 " Letterkunde 1 " 1 " Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 2 " 2 " Handteekenen 1 " 1 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 10 uur 10 uur	S. Elte, leeraar M. O. H. D. Nanninga, idem. J. A. Zwartveen, hoofd eener school. M. Neven, leeraar M. O. B. B. Veltman, hoofd eener school. A. H. Bijleveld, onderwijzer. B. B. Crone, leeraar M. O. J. Medemblik, hoofd eener school.	Het onderwijs is gedurende de cursusjaren 1910—1911 tot en met 1912—1913 niet gegeven.
Inkomsten: Lesgelden f 1 391,25 Subsidie van het Rijk 2 500,— Totaal f 3 891,25 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 6 186,58 Belooning amanuensis, concierge 106,67 Belooning stoker 84,— Vuur, licht, enz. 362,— Boeken en leermiddelen 99,25 Administratie 37,50 Gebouw en meubelen 169,— Totaal *) f 7 045,—	Leerjaar I, II. Lezen 1 uur 1 uur Nederlandsche taal 1 " 1 " Letterkunde 1 " 1 " Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur 2 " 2 " Handteekenen 2 " 2 " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 10 uur 10 uur	M. Mieras, ond. gem. kweekschool, Th. Lancee, hoofd eener school, P. J. Oudheusden, F. Baizer. P. Jansen, ond. gem. kweekschool, C. L. van Balen, idem, A. W. Geerling, idem, dr. E. Bouwman, leeraar gymnasium, dr. H. W. Heinsius, leeraar H. B. S. 5-jarigen cursus, B. W. Wierink en Is. J. Horn, onder- wijzers gem. kweekschool, A. J. Straatman, hoofd eener school, allen te Amsterdam.	De cursus voor de hoofdkate vormt met de cursussen voor afzonderlijke akten lager onder- wijs (gymnastiek, teekenen, moderne talen) en met de cursussen in enkele speciale vakken (schoolhygiëne, stem- vorming) de afdeling B der kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen. Het tweede leerjaar bestaat uit twee parallel-afdeelingen, van welke één als herhalings- cursus is ingericht.
Inkomsten: Nadeelig saldo f 32,11 Lesgelden 2 963,— Subsidie van het Rijk 1 853,75 Rente van kasgeld 4,40 Andere inkomsten 42,50 Totaal f 4 895,76 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 4 112,50 Belooning concierge 155,50 Lokaalhuur, enz. 188,10 Boeken en leermiddelen 167,99 Administratie, enz. 240,56 Tekort vorige cursus 9,56 Andere uitgaven 41,55 Totaal f 4 895,76	Leerjaar I, II, III. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ u. 1½ u. 1½ u. Letterkunde } Rekenen 1½ " 1½ " 1½ " Aardrijkskunde 1½ " 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " 1 " Kennis der natuur 1½ " 1½ " 1½ " Handteekenen 1½ " 1½ " 1½ " Perspectief 1 " 1 " 1 " Paedagogiek 1½ " 1½ " 1 " Totaal 10½ u. 9½ u. 9½ u.	J. C. Kummer, leeraar M. O., W. Zoethout, leeraar M. O., P. Blanksma, onderwijzer, W. Zoethout, W. A. W. Moll (Wisk. L. O.), H. Postma, hoofd eener school, J. C. Kummer, H. Postma, Th. Hoogen, leeraar M. O. J. C. van Rietschoten, hoofd eener school, W. A. W. Moll, allen te Amsterdam.	*) De uitgaven zijn bij benade- ring opgegeven.
Inkomsten: Lesgelden f 801,00 Subsidie van het Rijk 1 050,— Totaal f 1 851,00 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 2 315,— Belooning concierge 107,50 Boeken en leermiddelen 51,30 Administratie 82,27 Reiskosten leeraren 60,— Totaal f 2 616,07	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 2½ uur 2½ uur Letterkunde } Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijkskunde 1½ " 1½ " Geschiedenis 1½ " 1½ " Kennis der natuur 1 " 2 " Handteekenen (p. 14 d.) 3 " 2 " Paedagogiek 1½ " 1½ " Godsdienstleer 1 " 1 " Totaal 12½ uur 13½ uur (De uren per 14 dagen zijn gerekend voor halve uren per week.)	G. H. Weustink, leeraar M. O. Amsterdam. L. J. de Pater, hoofd bijz. sch. " J. Overtoom, hoofd bijz. sch. Water- graafsmeer. A. van den Belt, leeraar H. B. S. en gymnasium Amsterdam. P. J. J. Haanen, ond. bijz. kweekschool Beverwijk. P. Ahlers, onderw. leeraar M. O. teek. A. J. v. Goethem, hoofd eener school. P. v. d. Scheer S.J., leeraar St. Canisius- College Amsterdam.	

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917;		b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten;		a. het hooftonderwijzersexamen hebben afgelegd;				
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Amsterdam.	de Vereeniging „de Christ. Tusschenschool”.	1915	1 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 41 weken.	I a. 6 b. 2 c. 4 d. 4	II 5 — 1 4	I 5 2 3 4	II 4 — — 4	a. 3 b. 2	4 2	Dinsdag en Donderdag van 6—9 uur, Zaterdag van 14—5 uur. In lokalen d. Herv. en der Geref. kweekschool.	f 40.—	f 3,—
Bergen.	de St. Josephs-stichting.	1903	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	a. — b. — c. — d. —	I — — —	II 4 1 4	— — — 1	a. — b. —	5 4	Woensdag tusschen 1½ en 9 en Zaterdag tusschen 1½ en 8½ u. In lokalen der kweekschool.	25,—	(begrepen in het salaris der kweekschool)
Haarlem.	de gemeente.	1914	6 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 41 weken.	I a. 20 b. 7 c. 9 d. 18	II 17 5 9 13	I 12 1 2 11	II 22 — 16 6	a. 19 b. 9	13 11	Woensd., van 1½—5 en 6—8 uur. Zaterdag, van 1—5 en 6—8 uur. In eene openbare lagere school en de burgeravondschoon.	20,—	f 2,93 en f 2,68
Helder.	de Vereeniging „De Hoofdcursus”.	1892	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 44 weken.	a. 11 b. — c. 7 d. 4	— — 2 —	2 — 2 —	— — — —	a. 3 b. 2	1 1	Maandag, van 6—8 u. Woensd., „ 1½—4½ Donderd., „ 5—6 „ Zaterdag, „ 1½—3 „ en 4—7 uur. In eene openb. lag. school en de h. v. s.	30,—	van f 1,— tot f 3,50

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Inkomsten: Lesgelden f 760,— Subsidie van het Rijk . . 1 387,50 Subsidie van het bestuur der Chr. Tusschenschool en der beide kweeksch. . 567,50 Totaal f 2 615,— Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 2 375,— Belooning conciërge . . . 25,— Belooning amanuensis . . 25,— Vuur, licht, enz. 50,— Administratie 67,53 Directie 200,— Totaal f 2 742,53	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur Letterkunde . . . } Rekenen 1½ " 1½ " Aardrijkskunde . . . 1 " 1 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur . 1½ " 1½ " Handteekenen . . . 1½ " 1½ " Paedagogiek 1½ " 1½ " Totaal 9½ uur 9½ uur	G. Beumer, leeraar Herv. kweeksch. G. Schutte, hoofd eener M.U.L.O. sch. P. A. Snoep, leeraar Herv. kweeksch. L. Kull, " Geref. " E. Boonstra, " " " J. F. Knake, " Herv. " A. P. Versluys, direct. Herv. kw.sch.	
Inkomsten: Lesgelden f 225,— Uitgaven: Lokaalhuur f 50,— Vuur, licht, enz. 150,— Boeken en leermiddelen . 100,— Totaal f 300,—	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 3 uur 3 uur Letterkunde . . . } Rekenen 1 " 1½ " Aardrijkskunde . . . 1 " 1 " Geschiedenis 1½ " 1½ " Kennis der natuur . 2 " 1½ " Handteekenen . . . 1½ " 1½ " Paedagogiek 1 " 2 " Totaal 11 uur 12 uur	P. B. van Don. A. M. Bielars. N. Koemeester. F. M. ten Dam. P. B. van Don. N. Koemeester. F. M. ten Dam. A. M. Bielars.	
Inkomsten: Lesgelden f 1 455,— Subsidie van het Rijk . . 1 386,67 Nadeelig saldo 242,98 Totaal f 3 084,65 Uitgaven: Beloening directeur . . . f 240,— Belooning onderwijzers . 2 560,— Belooning conciërge . . . 80,— Belooning amanuensis . . 25,— Boeken en leermiddelen . 24,10 Administratie 4,75 Reiskosten leeraren . . . 130,80 Totaal f 3 084,65	Leerjaar I, II. Lezen 1 uur 2 uur Nederlandsche taal . 1 " 1 " Rekenen 1 " 1 " Aardrijkskunde . . . 2 " 2 " Geschiedenis 1 " 1 " Kennis der natuur . 2 " 2 " Handteekenen . . . 1½ " 1½ " Paedagogiek 1 " 1 " Totaal 10½ uur 11½ uur	H. Bussemaker, dir. bijz. kweeksch., E. J. van Sonsbeek, onderwijzer Rijks- kweekschool, H. H. Holthuis, onderwijzer openb. school, J. B. A. Saëys, hoofd openb. school, H. M. Hubregtse, hoofd openb. school, M. van Wamelen, hoofd eener o. l. school te Leiden. P. van Looy, leeraar M. O., W. Kraak, onderw. R. kweekschool, allen te Haarlem.	De cursus bestaat sinds 1883, doch is eerst in 1914 onder rechtstreeksch beheer van de ge- meente gekomen.
Inkomsten: Saldo f 3,63 Lesgelden 283,75 Subsidie gem. Helder . . 300,— Subsidie B. v. N. O. . . . 10,— Totaal f 597,38 Uitgaven: Belooning onderwijzers . f 520,— Belooning conciërge . . . 25,— Belooning amanuensis . . 35,— Lokaalhuur, enz. — Boeken, leermiddelen enz. 11,65 Totaal f 591,65	Leerjaar I en II. Lezen 1 uur Nederlandsche taal . . 1 " Letterkunde 2 " Rekenen 1 " Wis- en natuurk. aardrijksk. 1 " Kennis der natuur . . 1½ " Handteekenen 1 " Paedagogiek 2 " Totaal 10½ uur	A. C. van der Mey, leeraar M. O. F. T. A. Cedée, leeraar Zeevaartsch. dr. J. Chr. Reeders, leeraar R.-H.B.S. Ph. E. de Groot, leeraar M. O. A. C. van der Mey, idem.	De beide leerjaren waren in éene klasse vereenigd.

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917; b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten; c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; d. bij het einde van dat cursusjaar.				a. het hoofdonderwijzersexamen hebben afgelegd; b. daarbij de akte hebben behaald.				
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Zeeland.												
Goes.	afd. Goes van het Nederlandsch Onderwijzers Genootschap.	1914	1 Sept. 1916, 15 Juli 1917; 41 weken.	I a. 5 b. 9 c. 9 d. 5	II 13 7 — 11	I 5 — 5	II 4 2 3 3	a. 20 b. 9	1 1	Woensd. van 6—8 u. Zaterdag van 1—4 en 5—8 uur. In de R.H.B. school.	f 36,—	f 3,—
Utrecht.												
Utrecht.	de gemeente.	1882	5 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 42 weken.	I a. 8 b. 4 c. 6 d. 6	II 5 — 12 2	III 10 — 1 4	I 4 — 1 3	II 6 — 2 4	III 9 — 8 1	Dinsdag en Vrijdag van 6—9½ u. Zaterd., van 1½—5 u. In de hoog. burgerschool voor meisjes.	21,—	* 2,50
Utrecht.	de Stichting der Nederduitsch-Herv. Gemeente scholen te Utrecht.	1914	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 41 weken.	I a. 15 b. 4 c. 6 d. 13	II 17 — 15 2	I 4 — — 4	II 4 — 2 2	a. 22 b. 15	3 3	Maand. van 6—10 u. Woensd. van 6—9 u. Donderd. v. 6—10 u. Zaterd. van 1½—7½ u. In eene bijzondere lagere school.	30,—	3,—
Friesland.												
Leeuwarden.	de Vereeniging tot stichting en instandhouding van eene of meer kweek-scholen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen aan Christelijke scholen, te Leeuwarden.	1907	2 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 40 weken.	I a. 17 b. 8 c. 5 d. 20	II 13 2 7 8	III 19 — 3 2	I 8 1 6 7	II 10 — 3 7	III 5 — 3 2	Zaterd., van 1½—8 uur. Woensd., van 5—8 uur. In de lokalen der Christ. kweekschool.	35,—	3,125

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen: a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917; b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten; c. die in den loop daarvan den cursus hebben verlaten; d. bij het einde van dat cursusjaar.				Aantal leerlingen, die in 1917: a. het hoofdonderwijsexamen hebben afgelegd; b. daarbij de akte hebben behaald.		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Overijssel. Almelo.	de gemeente.	1915	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 42 weken.	I. 7 a. 7 b. 3 c. 4 d. 6	II. 14 2 8 18 4	I. 2 2 3 1	II. 7 2 7 2	a. 18 b. 9	4 4	Woensd. van 5½—8½ uur. Zaterd. van 2½—4½ en 5½—8½ uur. In de gem. H. B. S.	f 30,— a f 3,—	f 2,40 a f 3,—
Deventer.	de gemeente.	1881	5 Sept. 1916, 19 Juli 1917; 42 weken.	I. 4 a. 4 b. 2 c. — d. 6	II. 8 8 2 — 4	I. 1 6 — 6	II. 1 8 — 7 1	a. 7 b. 6	8 7	Dinsdag, Woensdag en Vrijdag van 5½ tot 7½ uur. Donderdag van 5½ tot 8½ uur. Zaterd. v. 1½—4 u. In de Rijkskweekschool en in de hogere burgerschool.	10,—	1,60 ⁵
Groningen. Groningen.	de afd. Groningen van den Bond van Ned. Onderwijzers.	1891	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I. 22 a. 22 b. 4 c. 9 d. 17	II. 31 18 1 20 11	I. 18 18 — 2 16	II. 18 18 — 12 6	a. 29 b. 17	11 7	Vrijd., van 5½—8½ u. Zaterd., 2—8½ uur met ½ uur pauze. In de Rijkskweekschool voor onderwijzers.	26,—	3,—
Groningen.	de Vereeniging tot stichting en in standhouding van kweekscholen met den Bijbel ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen, te Groningen.	1914	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I. 14 a. 14 b. 2 c. 7 d. 9	II. 13 10 3 11 5	I. 1 1 — — 1	II. 2 2 1 1 —	a. 19 b. 14	3 2	Zaterdag tusschen 12 en 9 uur. In de kweekschool.	37,50	3,12 ⁵

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 1 045,—	Lezen		
Subsidie van het Rijk 741,15	Nederlandsche taal 1½ uur 2 uur	Drs. E. C. G. Brünner, leeraar H.B.S.	
Totaal f 1 786,15	Letterkunde		
<i>Uitgaven:</i>	Rekenen 1 " 1 "	H. J. Garritsen, hoofd eener school.	
Belooning onderwijzers f 1 728,75	Aardrijkskunde 1 " 1 "	P. van der Brand, leeraar H. B. S.	
Boeken en leermiddelen 28,35	Geschiedenis 1 " 1 "	H. J. Trip, leeraar H. B. S.	
Administratie 29,05	Kennis der natuur 1½ " 1 "	Dr. H. J. E. Beth, directeur, en dr. J. van Beusekom, leeraar H. B. S.	
Totaal f 1 786,15	Handteekenen 1 " 1 "	H. van Roggen, leeraar H. B. S.	
	Paedagogiek 1 " 1 "	H. J. Garritsen.	
	Totaal 8 uur 8 uur		
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 300,—	Lezen		
Subsidie van het Rijk 697,50	Nederlandsche taal 2 uur 2 uur	Th. J. Bosman, onderwijzer Rijks- kweekschool,	
Totaal f 997,50	Letterkunde		
<i>Uitgaven:</i>	Rekenen 1½ " 1½ "	J. Bosma, onderwijzer,	
Belooning onderwijzers f 1 395,—	Aardrijkskunde 1 " 1 "	R. Schuiling, leeraar H. B. S.,	
Belooning concierges 50,—	Geschiedenis 1 " 1 "	H. J. van Meegeren, onderwijzer Rijkskweekschool,	
Boeken en leermiddelen 60,—	Kennis der natuur 1½ " 1½ "	H. R. Hoogenraad, idem,	
Administratie 5,—	Handteekenen 2½ "	P. J. Bodifée, leeraar burgeravondsch.,	
Totaal f 1 510,—	Paedagogiek 1 " 1 "	D. Tjalsma, hoofd openb. lag. school, allen te Deventer.	
	Totaal 9½ uur 9½ uur		
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 2 342,50	Lezen 1 uur 1 uur		
Subsidie van het Rijk 500,—	Nederlandsche taal 1 " 1 "	J. Kraak, hoofd openbare school,	
Totaal f 2 842,50	Letterkunde		
<i>Uitgaven:</i>	Rekenen 1 " 1 "	J. Bonga, leeraar Zeevaartschool,	
Belooning onderwijzers f 3 282,—	Aardrijkskunde 1 " 1 "	B. A. Kwast, leeraar gem. H. B. S.,	
Belooning directeur 300,—	Geschiedenis 1 " 1 "	dr. J. S. Theissen, leeraar gymnasium,	
Belooning concierge 130,—	Kennis der natuur 2 " 2 "	W. Lindenburg, onderwijzer Rijks- kweekschool,	
Vuur, licht enz. 67,50	Handteekenen 1 " 1 "	I. Goslinski, leeraar burgeravondsch.,	
Boeken en leermiddelen 78,72½	Paedagogiek 1 " 1 "	B. Laarman, hoofd openbare school, allen te Groningen.	
Administratie 110,74	Totaal 9 uur 9 uur		
Rente voor kasgeld 25,—			
Totaal f 3 994,01½			
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II, III.		
Lesgelden f 1 136,66	Lezen 1 u. 1 u. 1 u.	G. Meima, onderw. bijz. kweekschool.	
Subsidie van het Rijk 1 412,50	Nederlandsche taal 1 " 1 " 1 "	K. Lantermans, idem.	
Andere subsidiën 594,—	Letterkunde 1 " 1 " 1 "	K. Lantermans, en J. Wedeven, arr. schoolopz.	
Totaal f 3 143,16	Rekenen 1 " 1 " 1 "	D. W. Reinders, adj.-dir. bijz. kweek- school.	
<i>Uitgaven:</i>	Aardrijkskunde 1 " 1 " 1 "	G. L. J. Waander, schoolhoofd.	
Belooning onderwijzers f 2 625,—	Geschiedenis 1 " 1 " 1 "	R. Huizenga, dir. bijz. kweekschool.	
Belooning concierge 200,—	Kennis der natuur 1½ " 1½ " 1½ "	R. van Wageningen, hoofd bijz. school.	
Belooning concierge 25,—	Handteekenen 1 " 1 " 1 "	G. Meima, J. A. de Haas.	
Lokaalhuur enz. 98,75	Paedagogiek 1 " 1 " 1 "	W. Alons, onderdir. ambachtsschool.	
Vuur en licht 35,—	Totaal 7 u. 7 u. 7 u.	G. Meima, onderw. bijz. kweekschool.	
Boeken en leermiddelen 80,—			
Administratie 30,—			
Onvoorzien 51,50			
Totaal f 3 145,25			

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:				Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Beloning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				a. bij het begin van het cursusjaar 1916—1917:		b. die in den loop daarvan tot den cursus zijn toegelaten:		a. het hoofdonderwijzersexamen hebben afgelegd:				
				M.	Vr.	M.	Vr.	M.	Vr.			
Winschoten.	de gemeente.	1914	6 Sept. 1916, 7 Juli 1917; 40 weken.	I. 9 a. 9 b. 4 c. 2 d. 1	II. 9 9 8 13 4	I. 9 a. 9 b. 4 c. 2 d. 1	II. 10 10 — 5 5	a. 13 b. 11	7 4	Woensd., van 5½—9 uur. Zaterdag v. 8—6 u. In het gebouw der Rijksdagnormlessen.	f 48,75	f 3,12 ⁵
Limburg.												
Echt.	de St. Josephs-vereeniging ter bevordering van het bijz. l. o. voor R.-K. in het Bisd. Roermond.	1917	16 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	a. — b. — c. — d. —	I. 11 11 — 9	II. 14 14 1 7		a. — b. —	12 5	Zaterdag tusschen 7½ uur voorm. en 6 uur namiddag. In de lokalen der kweekschool te Echt (Wijnstraat.)	40,—	3,12 ⁵ godsdiens f 4,—
Echt.	Idem.	1915	1 Sept. 1916; 31 Aug. 1917; 40 weken.	I. 12 a. 12 b. — c. 1 d. 11	II. 11 11 — 6 5	I. 1 1 — 10	II. 18 18 — 15 3	a. 9 b. 7	— —	Zaterdag tusschen 8½ voorm. en 7 uur namiddag. In de lokalen der kweekschool te Echt (Boschstraat.)	35,—	3,12 ⁵
Maastricht.	de Vereeniging der Zusters Ursulinen, te Eysden.	1910	1 Sept. 1916, 1 Sept. 1917; 40 weken.	a. — b. — c. — d. —	I. 11 11 — 10	II. 18 18 — 3		a. — b. —	14 10	Woensdag en Zaterdag tusschen 1 en 8½ uur. In lokalen van de kweeksch. te Maastricht, Groote Gracht 74.	50,—	3,50

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 1960,—	Lezen	2 uur 2 uur	P. Pietersen, ond. Rnl. Winschoten.
Subsidie van het Rijk . . 1312,50	Nederlandsche taal . . .		
Saldo 43,07 ⁵	Letterkunde		
Totaal f 3315,57 ⁵	Rekenen 1½ " 1½ "	E. Ronner, hoofd bijz. school, Winschoten.	
<i>Uitgaven:</i>	Aardrijkskunde . . . 1½ " 1 "	J. Heymel, ond. Rnl. Winschoten.	
Belooning onderwijzers . f 2800,—	Geschiedenis . . . 1½ " 1 "	A. Boer, hoofd openb. school Finsterwolde.	
Belooning conciërge . . . 75,—	Kennis der natuur . . 2 " 2 "	J. K. Westenbrink, dir. Rnl. Winschoten.	
Huur rijwielbergplaats . . 32,—	Handteekenen . . . 1 " 1½ "	D. van Hoek, hoofd openb. school Winschoten.	
Vuur, licht, enz. 75,—	Paedagogiek 1 " 1½ "	G. Duyven, hoofd op. sch. Groningen, J. Langeraap en J. K. Westenbrink.	
Boeken en leermiddelen . . 232,11	Totaal 10½ uur 10½ uur		
Reiskosten onderwijzers . . 39,—			
Restitutie lesgelden . . . 46,86 ⁵			
Totaal f 3315,57 ⁵			
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 880,—	Lezen	1½ uur 1½ uur	J. L. Hermans, directeur kweek-school Echt.
Subsidie van het Rijk . . 1288,34	Nederlandsche taal . . .		
" " de Vereen. . . . 428,74	Letterkunde		
Totaal f 2597,08	Rekenen 1½ " 1½ "	A. M. J. Indemans, onderwijzeres id.	Met ingang van 1 Sept. 1917 overgenomen door de Vereen. St. Angela-school te Echt.
<i>Uitgaven:</i>	Aardrijkskunde . . . ½ " ½ "	C. A. H. Bongaerts, onderwijzer id.	
Belooning onderwijzers . f 2297,08	Geschiedenis . . . 1 " 1 "	Th. Giglberger, onderwijzeres idem.	
Belooning directeur . . . 125,—	Kennis der natuur . . 1½ " 1½ "	A. C. Gelissen, onderwijzeres, en B. L. Harbers, onderwijzer idem.	
Vuur, licht, enz. 25,—	Handteekenen . . . 1½ " 1½ "	J. L. Hermans, directeur idem.	
Boeken en leermiddelen . . 150,—	Paedagogiek 1 " 1½ "	W. Theunissen, rector idem.	
Totaal f 2597,08	Godsdienstleer ½ "		
	Totaal 8½ uur 8½ uur		
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 469,80	Lezen	1½ uur 1½ uur	dr. J. W. Goessens, leraar Bissch. College Roermond.
Subsidie van het Rijk . . 1385,—	Nederlandsche taal . . .		
Subsidie van de St. Josephs-vereeniging 715,20	Letterkunde		
Totaal f 2570,—	Rekenen 1½ " 1½ "	J. H. Geurts, onderw. kwsch. Echt.	
<i>Uitgaven:</i>	Aardrijkskunde . . . 1 " 1 "	C. A. H. Bongaerts, idem idem.	
Belooning onderwijzers . f 2370,—	Geschiedenis . . . 1 " 1 "	J. H. Geurts en C. A. H. Bongaerts.	
Vuur, licht, enz. 30,—	Kennis der natuur . . 1½ " 1½ "	J. W. H. Reynaerds, hoofd. bijz. school Roermond.	
Boeken en leermiddelen . . 160,—	Handteekenen . . . 1½ " 1½ "	R. L. Harbers, onderw. kwsch. Echt.	
Administratie 10,—	Paedagogiek 1 " 1 "	F. J. Kersten, idem idem.	
Totaal f 2570,—	Totaal 8½ uur 8½ uur		
<i>Inkomsten:</i>	Leerjaar I, II.		
Lesgelden f 1525,—	Lezen	2 uur 2 uur	J. Resink, directeur kwsch. Maastr.
Subsidie van het Rijk . . 1355,83	Nederlandsche taal . . .		
Totaal f 2680,83	Letterkunde		
<i>Uitgaven:</i>	Rekenen 2 " 2 "	Mej. H. J. G. M. van Kan, onderwijzeres idem.	
Belooning onderwijzers . f 3421,75	Aardrijkskunde . . . 1 " 1 "	J. Resink.	
Belooning conciërge . . . 50,—	Geschiedenis . . . 1 " 1 "		
Vuur, licht, enz. 100,—	Kennis der natuur . . 2 " 2 "	Mej. Lips en mej. Thomaan, onderwijzeressen kweeksch. Maastricht.	
Boeken en leermiddelen . . 34,—	Handteekenen . . . 1½ " 1½ "	Mej. Lips.	
Advertentiekosten 18,—	Paedagogiek 1 " 1 "	J. Resink.	
Totaal f 3623,75	Totaal 10½ uur 10½ uur		

Plaats van vestiging.	De cursus gaat uit van:	Jaar van oprichting.	Begin en einde van het cursusjaar 1916—1917; werkelijke duur van het onderwijs.	Aantal leerlingen:		Aantal leerlingen, die in 1917:		Dagen en uren waarop en localiteiten waar de lessen zijn gegeven.	Leergeld per leerling gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Belooning der onderwijzers per lesuur gedurende het cursusjaar 1916—1917.
				M.	Vr.	M.	Vr.			
Maastricht.	het Zedelijk Lichaam onder de zinspreuk: „Sub praesidio Beatae Mariae Virginis sine macula conceptae”, te Maastricht.	1902	1 Sept. 1916, 31 Juli 1917; 45 weken.	I a. 4 b. — c. 4 d. —	— — — —	a. 4 b. 4	— —	Maandag Dinsdag Woensd. van Donderd. 7½—9 u. Vrijdag Zaterdag Zondag van 10—12, 2—4 en 6—7 uur. In lokalen van de school der vereeniging; natuurkennis en teekenen in lokalen der kweekschool te Ond-Vroenhoven.	—	—
Maastricht.	de afd. Maastricht der Vereeniging tot oprichting en instandhouding van cursussen voor de hoofdakke.	1914	9 Sept. 1916, 14 Juli 1917; 40 weken.	I II a. 7 9 b. 4 2 c. 3 6 d. 8 5	I II 5 4 1 — — 3 6 1	a. 9 b. 4	3 1	Zaterdag tusschen 9 uur 's morgens en 7 uur 's avonds. In de Rijkskweek-school.	f 45,—	f 3,125
Roermond.	de afd. Roermond e.o. van het Ned. Ond. Gen.	1915	2 Sept. 1916, 28 Juli 1917; 45 weken.	I II a. 5 11 b. 1 1 c. 3 4 d. 3 8	I II 4 4 1 — 3 1 2 3	a. 8 b. 3	2 —	Zaterdag tusschen 8 uur 's morgens en 6½ uur 's avonds. In eene o.l. school en het gebouw der Rijksdagnormaallessen.	40,—	3,125
Venlo.	de St. Josephsvereeniging ter bevordering van het bijzonder lager onderwijs voor Roomsche Katholieken in het Bisd. Roermond.	1913	1 Sept. 1916, 31 Aug. 1917; 40 weken.	I II a. 4 13 b. 2 2 c. — 8 d. 6 7	— — — —	a. 7 b. 2	— —	Zaterdag tusschen 7½ uur 's morgens en 7½ uur 's avonds. In lokalen van het pro-gymnasium.	35,—	3,125

Inkomsten en uitgaven gedurende het cursusjaar 1916—1917.	Vakken van onderwijs, gedurende het cursusjaar 1916—1917 op den cursus gegeven; aantal uren aan elk vak per week besteed.	Persoon of personen, die het onderwijs in elk vak hebben gegeven.	Andere mededeelingen.
Er zijn geen inkomsten. Door het bestuur wordt alles wat voor de studie noodig is gratis ver- strekt: boeken, leermiddelen, lokalen, vuur, licht, enz. Door de docenten, die leden zijn van dezelfde congregatie waartoe de leerlingen behooren, worden alle lessen gratis gegeven.	Leerjaar II. Lezen } Nederlandsche taal } 3½ uur Letterkunde } Rekenen 1½ " " Aardrijkskunde 1½ " " Geschiedenis 1½ " " Kennis der natuur 2½ " " Handteekenen 2 " " Paedagogiek 1½ " " Totaal 14 uur	J. C. van Alphen, directeur der bijz. kweekschool Oud-Vroenhoven. J. H. van Beugen, hoofdonderwijzer. Th. Faber, hoofd eener bijz. school. G. Vinken, leeraar bijz. kweekschool Oud-Vroenhoven. J. W. Smeelen, idem. H. Katwinkel, idem. Th. G. L. Andreae, hoofd bijz. school Maastricht.	
Inkomsten: Lesgelden f 1 103,75 Subsidie van het Rijk 1 000,— Contributiën 12,— Totaal f 2 205,75 Uitgaven: Belooning onderwijzers . . f 2 000,— Belooning concierge 5,— Vuur, licht enz. 9,50 Administratie 41,25 Directie 100,— Secretaris 50,— Totaal f 2 205,75	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur Letterkunde } Rekenen 1 " 1 " " Aardrijkskunde 1 " 1 " " Geschiedenis 1 uur Natuurkunde 2 u. 1½ u. 2 u. Handteekenen 1 " 1½ " " Paedagogiek 1 " 1 " " Totaal 8½ uur 9½ uur	J. W. Mols, onderwijzer, A. P. M. van Rijen, idem, A. A. Mols, idem, G. J. van Buchem, directeur, A. P. M. van Reijen, onderwijzer, Dr. P. Th. Coebergh, onderwijzer, F. P. A. V. Bingen, onderwijzer, G. J. van Buchem, directeur, aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Maastricht.	
Inkomsten: Lesgelden f 894,60 Subsidie van het Rijk 1 040,— Andere subsidien 225,— Totaal f 2 159,60 Uitgaven: Belooning onderwijzers . . f 2 000,— Belooning directeur 80,— Belooning concierge 49,— Vuur, licht enz. 7,— Boeken en leermiddelen . . 10,— Administratie 8,65 Totaal f 2 148,65	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur Letterkunde } Rekenen 1½ " 1½ " " Aardrijkskunde 1 " 1 " " Geschiedenis 1 " 1 " " Kennis der natuur 1½ " 1½ " " Handteekenen 1 " 1 " " Paedagogiek 1½ " 1½ " " Totaal 8 uur 8 uur	J. N. Snackers, dir. Rijksnormaall. R. Diebels, hoofdonderwijzer. G. de Weerd, leeraar R. H. B. S. W. Drent, onderwijzer Rijksdagnor- maalschool te Venlo. D. Ramaekers, onderw. Rijksnormaall. H. Schmidt, hoofdonderwijzer. H. Steegmans, school. Heythuizen.	
Inkomsten: Lesgelden f 400,— Subsidie van het Rijk 1 228,125 Totaal f 1 628,125 Uitgaven: Belooning onderwijzers . . f 2 400,— Belooning concierge } Lokaalhuur, enz. 100,— Boeken en leermiddelen . . 20,— Administratie 50,— Totaal f 2 570,—	Leerjaar I, II. Lezen } Nederlandsche taal } 1½ uur 1½ uur Letterkunde } Rekenen 1½ " 1½ " " Aardrijkskunde 1 " 1 " " Geschiedenis 1 " 1 " " Kennis der natuur 1½ " 1½ " " Handteekenen 1½ " 1½ " " Paedagogiek 1 " 1 " " Godsdienst ½ " ½ " " Totaal 10 uur 10 uur	J. Vassen en B. Schmink. J. H. Koeter, leeraar R. H. B. S. Venlo. S. van der Meer, directeur idem. A. Lenders, leeraar openbare gymnasium Venlo. P. Driessen, hoofd openbare school Sevenum. J. Stroucken, leeraar M. O. P. van Tiel, hoofd openbare school Horst. F. Brune, dir. pro-gymnasium Venlo.	

VIII. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS BIJ HET LAGER ONDERWIJS, DIE ZICH WENSCHEN TE BEKWAMEN VOOR
HET AFLEGGEN VAN HET EXAMEN TER VERKRIJGING VAN DE AKTE VAN BEKWAAMHEID TOT HET
GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS IN DE LAND- EN TUINBOUWKUNDE.

VERSLAG DER CURSUSSEN TER OPLEIDING VAN LAND- EN TUINBOUWONDERWIJZERS IN 1915.

Volnummer.	Plaatsen waar de cursussen werden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouwen, waarin de lessen werden gegeven.	Aantal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
I. Cursussen ter opleiding van landbouwonderwijzers.							
1	Groningen.	K. R. Labberté. H. Schuitema. J. Botke. H. A. Kroes. G. Minderhard. C. J. Droogendijk.	Van 5 Febr.— ± 9 Dec. 1916, des Zaterdags van 5 Febr.— 1 April en van 28 Oct.—9 Dec. 3 uur om de 14 dagen, verder 3 uur per week. Op 15 Juli en 2 Decemb. werd slechts geduren- de 2 uren onder- wijs gegeven.	In het ge- bouw der M. L. S. te Groningen.	23	29	Gedurende den loop van het jaar ver- lieten 4 deelnemers den cursus, terwijl 10 personen als deelnemer werden ingeschreven. Als redenen voor het verlaten werd door 2 deelnemers opgegeven, dat zij naar elders ver- trokken. Het bezoek was vrij ge- regeld. Op het gebied van veeteelt en plantenteelt werden er demonstraties gehouden. Deze cursus was gecombi- neerd met dien voor de tuinbouw- akte, en wel voor de vakken: schei- en natuurkunde, plant- en dierkunde en kennis van den grond. Op 22 April, 12 en 19 Augustus werd er geen onderwijs gegeven.
2	Leeuwarden (oud).	H. Veenstra. M. Kramer. C. R. Brinkman. A. Rauwerda. J. Mesdag. H. G. A. Leignes Bakhoven.	Van 8 Jan.— 5 Aug. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3½ uur.	In het ge- bouw der R. L. W. S. De lessen in zuivel- bereiding in t laboratorium der Fr. Mij. v. Landbouw.	14	9	Van 12 t.m. 25 Maart werd geen onder- wijs gegeven. Een deelnemer was reeds in het bezit der tuinbouwakte. 5 deelnemers verlieten den cursus, zonder opgave van redenen. Op enkele uitzonderingen na was het bezoek geregeld. Er werd eene excursie ge- houden in den omtrek van Leeuwarden. Zeven deelnemers onderwierpen zich aan het examen, waarvan er 6 slaagden. Deze cursus was niet ge- combineerd met een anderen.
3	Leeuwarden (nieuw).	F. F. Leupen. A. Rauwerda. M. Kramer. H. G. H. Leignes Bakhoven. C. R. Brinkman.	Van 1 April— 23 Dec. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3½ uur.	In het gebouw der R. L. W. S. te Leeuwarden.	22	24	Op 22 April, 5, 12 en 19 Augustus werd aan den cursus geen onderwijs ge- geven. 3 deelnemers verlieten den cursus, terwijl 5 personen als deel- nemers werden ingeschreven. De redenen van het verlaten van den cursus waren: verhuizen naar een andere provincie; het verlaten van het onderwijzersambt; terwijl eene onderwijzer geen redenen opgaf. Het bezoek was zeer geregeld. De cursus was niet gecombineerd met een anderen.
4	Assen.	M. H. Vermeulen. J. C. van Weydom Claterbos. J. Elema.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3 uur.	In het gebouw der R. H. B. S. en in t laboratorium van de zuivel- consulenten.	12	10	Van 29 Juli—9 September werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. Drie deelnemers verlieten den cursus, terwijl een deelnemer, die in den aanvang den cursus moest verlaten wegens dienstplicht, terugkeerde. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: 1 onbekend; 2 drukke studie voor de hoofdkte; 3 vertrek naar elders. 5 practische lessen en 2 excursiën werden er ge- houden gedurende het jaar 1916. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.

Volgnummer.	Plaatsen waar de cursussen werden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouwen, waarin de lessen werden gegeven.	Aantal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
5	Almelo.	Dr. H. J. E. Beth. J. M. L. Otten. E. J. Landwarden. W. A. van As. R. G. Anema.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3, soms 5 uur.	In het gebouw der H. B. S. te Almelo.	10	12	Op 22 en 29 April en van 22 Juli t/m 9 September werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. Twee per- sonen werden in den loop van dit jaar als deelnemer ingeschreven. Het bezoek was vrij geregeld. Er werd eene excursie gehouden. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.
6	Zutphen (dand- en tuinb.)	Dr. C. J. Rab. H. D. Zelders. T. Swierstra. W. Emmens. A. H. Hijlkema. Dr. H. Bos. B. A. Plamper van Baden. A. Schuttevaer.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3, soms 4 uur.	In het gebouw der R. L. W. S. te Zutphen.	27	26	Op 22 en 29 April, 10 Juni, gedurende de maand Augustus en op 23 en 30 December werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. De deelnemers (18) waren allen, op één na, in het bezit der tuinbouwakte. 8 deelnemers ver- lieten den cursus, terwijl 7 personen als deelnemer werden ingeschreven. De redenen voor het verlaten van den cursus waren: vertrek naar elders, dienstplicht, drukke werkzaamheden en slechte reisgelegenheid. Een der deelnemers stierf. Het bezoek was vrij geregeld. Er werden eenige prac- tische lessen gegeven. 3 deelnemers onderwierpen zich aan het examen landbouw, doch slaagden niet. De cursus was gecombineerd.
7	Tiel.	Dr. J. H. Slothouwer. J. A. Doortjes. J. H. C. van Lent. J. T. Swierstra. H. B. Hijlkema. F. D. Schaly.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, gedurende 3 uur per week. Des Zaterdags- middags.	In het gebouw der R. L. W. S. te Tiel.	11	12	Gedurende de maand Augustus werden er geen lessen gegeven. 5 deel- nemers verlieten den cursus; 6 per- sonen lieten zich als deelnemer inschrijven. De redenen voor het ver- laten van den cursus waren: over- plaatsing naar elders, moeilijkheden der studie. Enkele deelnemers bleven weg zonder opgave van redenen. Het bezoek was zeer geregeld. Er werd een practische les gehouden. De cursus was niet gecombineerd met een anderen.
8	Utrecht.	Dr. D. A. Donk. Dr. G. Schenk. H. B. Hijlkema. A. D. Morrema. Dr. J. H. Picard. C. K. van Daalen.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uren.	In het gebouw der R. L. W. S. te Utrecht.	33	21	Van 8 Juli tot 9 September werd er geen onderwijs gegeven. 8 deelnemers ver- lieten den cursus, terwijl 3 personen als deelnemer werden ingeschreven. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: ziekte, verhuizing, terwijl er 1 deelnemer wegbleef zonder opgave van redenen. Het onderwijs was vrij geregeld. Er werd 1 practische les in paarden- kennis gehouden. 1 onderwijzer onder- wierp zich aan het examen en slaagde. Deze cursus was gecombineerd met dien voor den tuinbouw.
9	Alkmaar.	H. Visser. H. van Ree. G. Nobel. G. Nobel. Dr. L. F. C. Schey. Dr. D. L. Bakker.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 4½ à 2 uur.	Eerst in het gebouw der R. L. W. S. later in de R. N. B. S. te Alkmaar.	22	14	Op 22 en 29 April, 10 Juni, van 22 Juli tot 12 Augustus, en op 23 en 30 December werden geen lessen ge- geven. 8 deelnemers verlieten den cursus, 1 deelnemer kon de lessen wegens ziekte niet meer bijwonen, terwijl de overige 7 geen redenen opgaven. Eerst kwamen vrij vele ver- zuimen voor, later was het bezoek vrij geregeld. Er werden twee prac- tische lessen gegeven. 3 deelnemers deden examen, waarvan er 2 slaagden. De cursus was gecombineerd met dien voor de tuinbouwakte. Hij werd echter op 1 Juli gedeeltelijk en op 20 September geheel gesplitst.

Volgnummer.	Plaatsen waar de cursussen werden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouwen, waarin de lessen werden gegeven.	Aantal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
10	Haarlem. (land- en tuïnb.)	P. de Vries. Dr. D. L. Bakker. J. G. Hazeloop. A. Smeding. A. Bos. P. J. Janssen.	Van 15 Jan.—16—Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 4 uur.	In het gebouw der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem.	42	32	Van 16 April—6 Mei en van 23 Juli—9 September werd geen onderwijs gegeven. De redenen voor het verlaten van den cursus waren ziekte en militaire dienst. Eenigen gaven geen redenen op. Er werden 7 excursiën gehouden. 2 deelnemers onderwierpen zich aan het examen landbouwkunde l. o. en slaagden. Deze cursus is een gecombineerde cursus.
11	Rotterdam.	Dr. J. Reiding. J. Laay. A. Bos. A. A. Neeb.	Van 8 Jan.—16 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uur.	In het gebouw der H. B. S. in de Libaponstraat.	35	10	Van 29 Juli tot 26 Augustus en op de Zaterdag voor Paschen en Pinksteren werd geen onderwijs aan den cursus gegeven. Twee deelnemers waren reeds in het bezit der tuinbouwakte, en een deelnemer had reeds de landbouwakte verworven. 26 deelnemers verlieten den cursus, terwijl een persoon als deelnemer werd ingeschreven. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: verhuizen, eindigen der scheikundelessen, ziekte, geen tijd hebben voor de studie en het behalen der akte. Door den heer Bos werden een vijftal excursiën gehouden. 5 deelnemers onderwierpen zich aan het examen, waarvan er 3 slaagden. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.
12	Goes. (land- en tuïnb.)	G. v. d. Hoek. C. Stevens. M. J. Bruigom. M. de Lange.	Van 8 Jan.—16 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uren per week.	In het gebouw der R. L. W. S. te Goes.	16	8	Op 22 en 29 April, 10 Juni, 5, 12, 19, en 26 Augustus en 2 September werd geen onderwijs aan den cursus gegeven. 10 deelnemers verlieten den cursus, terwijl 2 deelnemers werden ingeschreven. Enkelen konden den cursus wegens slechte reisgelegenheid niet meer volgen. Enkele deelnemers bleven weg, zonder opgave van redenen. Het bezoek was vrij geregeld. Een excursie werd er gehouden. Deze cursus was een gecombineerde cursus.
13	Breda.	J. Deckers. E. Tonkes Struif. H. E. Huizenga.	Van 8 Jan.—20 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uren per week.	In het gebouw der H. B. S. te Breda.	17	10	Op 22 en 29 April, van 15 Juli — 2 September en op 30 December werd geen onderwijs aan den cursus gegeven. 8 deelnemers verlieten den cursus, terwijl 1 persoon als deelnemer werd ingeschreven. Als redenen werden voor het verlaten van den cursus opgegeven: 't behalen van de akte, drukke werkzaamheden en verhuizen naar elders. Er werd eene excursie gehouden. Drie onderwierpen zich aan het examen; allen slaagden. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.
14	's Hertogenbosch.	dr. C. H. Sluiter.	Van 8 Jan.—23 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uren per week.	In het gebouw der R. H. B. S. te den Bosch.	22	14	Op 22 en 29 April, van 15 tot en met 2 September en op 30 December werd geen onderwijs aan den cursus gegeven. 8 deelnemers verlieten den cursus. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: drukke werkzaamheden en het behalen der akte. Het bezoek was vrij geregeld, echter verzuimden sommigen nogal eens. Er werden eenige praktische lessen in de scheikunde gegeven. Van de 5 deelnemers, die zich aan het examen onderwierpen, slaagden er 4. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.

Volgnummer.	Plaatsen waar de cursussen werden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouwen, waarin de lessen werden gegeven.	Aantal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
15	Roermond.	C. A. J. M. de Gier. J. Timmermans. J. J. C. Ament. P. van Kempen. C. Bulder.	Van 8 Jan.— 5 Aug. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3 uur per week.	In het ge- bouw der R. H. B. S. te Roermond.	9	7	Op 25 Maart en 22 April werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. Zonder opgave van redenen bleven 2 deelnemers weg. Er werden eenige praktische lessen en excursiën gehouden. 7 deelnemers onderwierpen zich aan het examen, waarvan er 4 slaagden. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.
16	Maastricht (land- en tuinb.).	C. Bulder. C. A. J. M. de Gier.	Van 23 Sept.— 23 Dec. 1916 des Zaterdags, ge- durende 3 uur per week.	In het ge- bouw der Rijks- kweekschool v. onderwijzers.	25	24	Op 18 November werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. 4 deelnemers verlieten den cursus, terwijl 8 personen zich als deelnemer lieten inschrijven. Als redenen voor het verlaten van den cursus werd opgegeven: drukke bezigheden en het studeeren voor de hoofdkte. Het bezoek was geregeld. Deze cursus is gecombineerd voor de vakken scheikunde en plantkunde.

II. Cursussen ter opleiding van tuinbouwonderwijzers.

1	Groningen.	J. Heemstra.	Van 8 Jan.— 31 Dec. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3 of 4 uur per week.	In het ge- bouw der R. L. W. S. te Groningen.	13	7	Van 12 Augustus—9 September werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. 11 deelnemers waren in het bezit der landbouwakte. 8 deelnemers verlieten den cursus, terwijl er een persoon als deelnemer werd ingeschreven. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: ziekte, verplaatsing, lesgeven aan een landbouwwintercursus, wegens verandering van werkkring, wegens verandering van studierichting en wegens hoogen leeftijd. Er werden eenige praktische lessen en excursiën gehouden. Het bezoek was geregeld. Deze cursus was gecombineerd met dien voor de landbouwakte.
2	Leeuwarden.	J. Heemstra.	Van 15 Jan.— 24 Dec. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3 uur per week.	In het ge- bouw der R. L. W. S. te Leeuwarden.	8	8	Op 2 September werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. 2 deelnemers verlieten den cursus, terwijl 2 personen als deelnemer werden ingeschreven. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: verandering van studie en het lesgeven aan een landbouwwintercursus. Het bezoek was zeer geregeld. Er werden eenige praktische lessen en excursiën gehouden. Deze cursus was gecombineerd met dien voor de landbouwakte.
3	Utrecht.	Dr. Donk. A. D. Morrema. R. v. d. Veen. J. Leendertz.	Van 8 Jan.— 16 Dec. 1916, des Zaterdags, ge- durende 3 à 4 uur per week.	In het ge- bouw der R. L. W. S. te Utrecht.	10	10	Op 22 en 29 April en van 21 Juli—2 September werd aan den cursus geen onderwijs gegeven. 4 deelnemers waren reeds in het bezit der landbouwakte, en 2 in het bezit der tuinbouwakte. 5 deelnemers verlieten den cursus, terwijl 5 personen als deelnemer werden ingeschreven. Een der deelnemers kon de lessen niet meer volgen wegens drukke bezigheden, de anderen gaven geen redenen op. Er werden 3 praktische lessen en eene excursie gehouden. Deze cursus was gecombineerd met dien voor de landbouwakte.

Volgnummer.	Plaatsen waar de cursussen werden gehouden.	Namen der leeraren.	Duur.	Gebouwen, waarin de lessen werden gegeven.	Aantal deelnemers.		OPMERKINGEN.
					Begin.	Einde.	
4	Alkmaar.	N. Nobel. P. de Vries.	Van 1 Juli— 23 Sept. 1916, des Zaterdags, gedurende 4 uur per week.	In 't gebouw der R. T. W. S. te Alkmaar.	7	7	2 deelnemers waren reeds in het bezit der landbouwakte. Er kwamen vrij vele verzuimen voor. Er werden enkele praktische lessen gegeven in fruitteelt. Deze cursus was tot 16 September met dien voor de landbouwakte gecombineerd. Daarna werden de afdeling landbouw en tuinbouw afzonderlijk gegeven.
5	Rotterdam (oud).	C. Ph. Moerland. W. C. Gerritsen. K. Wiersma.	Van 8 Jan.— einde Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uren per week.	In 't gebouw der H. B. S. Alkemadepl. Rotterdam.	29	24	Op de Zaterdagen voor Paschen, Pinkstoren en Kerstmis en in de maand Juli en Augustus werden er geen lessen aan den cursus gegeven. 6 deelnemers waren reeds in het bezit der landbouwakte. 5 deelnemers verlieten den cursus, waaronder 1 vrouwelijke, daar zij huwde. De 4 overigen verlieten den cursus wegens verandering van woonplaats of betrekking. Behoudens enkele uitzonderingen was het bezoek zeer geregeld. Er werden 4 excursiën gehouden. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.
6	Rotterdam (nieuw).	K. Wiersma. C. Ph. Moerland. B. Gerritsen.	Van 23 Sept.— einde Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende ruim 3½ uur per week.	In 't gebouw der H. B. S. Alkemadepl. Rotterdam.	17	14	Op 30 December werd aan den cursus geen les gegeven. 3 deelnemers waren reeds in het bezit der landbouwakte. Wegens te zware studie verlieten 3 deelnemers den cursus. Het bezoek was vrij geregeld. Er werd eene excursie gehouden. De cursus was niet gecombineerd.
7	Boxtel.	E. Snellen. P. J. van Haaren.	Van begin Jan.— einde Dec. 1916, des Zaterdags gedurende 2 à 2½ uur per week.	In 't gebouw der R. L. W. S. te Boxtel.	15	7	13 deelnemers waren in het bezit der akte landbouwkunde l. o. 8 deelnemers verlieten den cursus. Als redenen voor het verlaten van den cursus werden opgegeven: slagen voor het examen, dienstplicht, gebrek aan werklust en vertrek naar elders. Gedurende 1916 werden 4 excursiën gehouden. 1 deelnemer onderwierp zich aan het examen en slaagde. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen. Het bezoek was geregeld.
8	Sittard.	A. M. Sprenger. B. Gerritsen. A. van Gogh.	Van 8 Jan.— 20 Dec. 1916, des Zaterdags, gedurende 3 uren per week.	In 't gebouw der R. L. W. S. te Sittard.	5	4	Van 5 Augustus tot 16 September werd aan den cursus geen onderricht gegeven. 1 deelnemer was reeds in het bezit der landbouwakte. Het bezoek was vrij geregeld. Er werden eenige praktische lessen en 2 excursiën gehouden. 1 deelnemer onderwierp zich aan het examen en slaagde. Deze cursus was niet gecombineerd met een anderen.

IX. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS IN HANDENARBEID (SLÖJD).

In 1916 werd Breda, evenals dat in 1902, 1903 en 1904 te Haarlem, in 1905 te Groningen, in 1906 te Nijmegen, in 1907 te Middelburg, in 1908 te Maastricht, in 1909 te 's Hertogenbosch, in 1910 te Deventer, in 1911 te Utrecht, in 1912 te Arnhem, in 1913 te Rotterdam, in 1914 te Apeldoorn en in 1915 te Alkmaar heeft plaats gehad, vanwege de „Vereeniging tot bevordering van het onderwijs in handenarbeid in Nederland”, daartoe door een Rijkssubsidie van f 3000 in staat gesteld, een cursus in handenarbeid gehouden.

In 1916 is te Groningen, evenals dat in 1908, 1910, 1911, 1912, 1913 1914 en 1915 heeft plaats gehad, vanwege de „Vereeniging tot bevordering van het onderwijs in handenarbeid in de provincie Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel”, daartoe door een Rijkssubsidie van f 2000 in staat gesteld, een cursus in handenarbeid gehouden.

Deze cursussen waren, evenals de vorige, toegankelijk voor onderwijzers en onderwijzeressen uit alle deelen des lands, zoo veel het aantal beschikbare plaatsen dat toeliet.

Het aantal deelnemers aan den cursus te Breda bedroeg 82 aan den cursussen te Groningen 52.

De schoolopzieters in het district Maastricht en het district Groningen, en de directeur der Rijksschool voor onderwijzers te Haarlem waren van Rijksweg aangewezen om toezicht op deze cursussen te houden.

De door de besturen van voormelde vereenigingen omtrent de cursussen aan de Regeering uitgebrachte verslagen zijn als bijlagen E en F achter dit verslag gevoegd.

In 1916 is wederom aan de „Vereeniging tot bevordering van

het onderwijs in handenarbeid in Nederland” een Rijkssubsidie verleend — en wel tot een bedrag van f 903 — in de kosten van het examineren van hen, die een diploma voor handenarbeid verlangen.

De examens zijn afgenomen te Amsterdam van 19 April tot en met 2 Mei en van 22 December tot en met 30 December. Bij het examen in April behaalden diploma A (papier, karton en klei) 154 van de 209 geëxamineerden. Bij het examen in December behaalden diploma B (hout) 53 van de 72 geëxamineerden.

De omtrent deze examens uitgebrachte verslagen zijn achter dit verslag gevoegd als bijlage G.

X. OPLEIDING VAN SPELLEIDERS.

Ter bevordering van het invoeren van bewegingsspeelen zijn ook over het jaar 1916 door het Rijk subsidien aan vereenigingen verleend, en wel f 12 203 aan den Nederlandschen Bond voor Lichamelijke Opvoeding, f 1000 aan de Vereeniging voor Gymnastiek-onderwijzers in Nederland, en f 1000 aan het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap.

Gesteund door deze bijdrage heeft de Nederlandsche Bond voor Lichamelijke Opvoeding in dat jaar te Zwolle een cursus tot vorming van spelvaarders doen geven, en in samenwerking met de beide andere genoemde vereenigingen ook weder plaatselijke cursussen tot opleiding van spelvaarders georganiseerd. Bovendien zijn in dat jaar door de samenwerking der drie vereenigingen en met gebruikmaking der Rijkssubsidien ook weder kindercursussen gehouden.

Het verslag betreffende de in 1916 gehouden cursussen is als bijlage H achter dit verslag gevoegd.

§ 14. ARRONDISSEMENTS-BIBLIOTHEKEN EN ONDERWIJZERSBIJEENKOMSTEN.

Evenals in vorige verslagen volgt hier een overzicht van de in 1916 gehouden onderwijzersbijeenkomsten en van den toestand der arrondissementsbibliotheken.

ARRONDISSEMENT.	Aantal gehouden onderwijzersbijeenkomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers, die de bijeenkomsten hebben bijgewoond.		Arrondissementsbibliotheek.	
		Openbare.	Bijzondere.	Aantal nummers.	Aantal lezers.
Bergen op Zoom	4	56	11	982	20
Breda	2	90	40	362	18
Roosendaal	2	48	5	429	28
Zevenbergen	1	48	1	337	16
Eindhoven	2	160	60	357	39
Helmond	2	59	7	850	20
Veghel	4	15	2	359	40
Boxmeer	4	37	2	495	23
's Hertogenbosch	2	37	26	731	112
Oss	4	33	3	685	34
Heusden	1	56	21	620	83
Oirschot	2	35	4	540	19
Tilburg	4	61	20	667	38
Waalwijk	2	33	5	256	34

ARRONDISSEMENT.	Aantal gehouden onderwijzersbijeenkomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers, die de bijeenkomsten hebben bijgewoond.		Arrondissementsbibliotheek.	
		Openbare.	Bijzondere.	Aantal nummers.	Aantal lezers.
Apeldoorn	—	—	—	580	90
Arnhem	1	150	100	329	32
Harderwijk	1	21	31	578	69
Rheden	—	—	—	921	66
Wageningen	1	108	96	485	33
Elst	—	—	—	759	35
Geldermalsen	—	—	—	852	50
Nijmegen	—	—	—	446	41
Tiel	—	—	—	469	52
Zaltbommel	—	—	—	694	63
Doesburg	1	80	41	590	35
Doetinchem	—	—	—	936	124
Groenlo	—	—	—	1080	158
Zutphen	—	—	—	1062	48
Brielle	1	81	11	475	412
Dordrecht	1	109	62	521	69
Gorinchem	1	81	26	555	34

ARRONDISSEMENT.	Aantal gehouden onder- wijzersbijekomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers, die de bijekomsten hebben bijgewoond.		Arrondisse- ments- bibliotheek.	
		Open- bare.	Bijzon- dere.	Aantal num- mers.	Aantal lezers.
Middelharnis	1	69	22	879	72
Oud-Beijerland	—	—	—	—	—
Alkemade	1	45	105	560	42
Gouda	1	84	63	480	45
Schoonhoven	1	63	18	372	582
Woerden	1	52	96	423	66
Delft	—	—	—	668	59
's-Gravenhage I t/m III	—	—	—	868	176
Leiden	1	100	50	330	43
Maassluis	—	—	—	331	42
Hillegersberg	1	96	85	303	56
Rotterdam I t/m IV	—	—	—	1713	566
Schiedam	—	—	—	777	67
Alkmaar	1	128	54	69	52
Heider	1	150	20	74	46
Hoorn	—	—	—	49	15
Medemblik	—	—	—	440	12
Texel	—	—	—	27	13
Amsterdam I t/m VII	—	—	—	2922	508
Hilversum	1	173	—	265	247
Beverwijk	—	—	143	222	90
Haarlem	—	—	—	624	77
Haarlemmermeer	—	—	—	485	95
Purmerend	—	—	—	324	26
Zaandam	—	—	—	524	29
Goes	1	75	8	474	35
Tholen	1	71	19	499	44
Zierikzee	—	—	—	586	30
Hulst	2	48	—	1025	31
Middelburg	—	—	—	695	41
Neuzen	—	—	—	415	39
Vlissingen	2	22	3	495	78
Amersfoort	1	67	60	512	17
Loenen	1	30	28	310	20
Rhenen	1	33	12	347	35
Utrecht I en II	1	116	109	889	244
IJsselstein	1	20	19	416	16
Beetsterzwaag	—	—	—	180	130
Bolsward	1	40	60	412	29
Heerenveen	1	100	20	657	87
Lemmer	1	52	35	635	35
Sneek	—	—	—	570	25
Weidum	1	46	25	264	50
Wolvega	—	—	8	399	19
Bergum	31	16	—	234	34
Dokkum	1	47	51	444	37
Ferwerd	—	—	—	670	33
Harlingen	—	—	—	713	39

ARRONDISSEMENT.	Aantal gehouden onder- wijzersbijekomsten.	Gemiddeld getal onderwijzers, die de bijekomsten hebben bijgewoond.		Arrondisse- ments- bibliotheek.	
		Open- bare.	Bijzon- dere.	Aantal num- mers.	Aantal lezers.
Leeuwarden	1	139	37	162	30
Ternaard	—	—	—	451	32
Almelo	—	—	—	466	28
Deventer	—	—	—	840	35
Enschede	—	—	—	607	62
Hengelo	1	—	300	249	44
Oldenzaal	—	—	—	803	60
Kampen	11	—	7	1181	83
Ommen	1	60	29	831	97
Raalte	—	—	—	408	61
Steenwijk	—	—	—	1269	40
Zwolle	—	—	—	785	105
Appingedam	1	66	29	357	30
Groningen	—	—	—	216	29
Onderdendam	1	50	4	419	34
Warffum	1	90	50	409	24
Zuidhorn	2	80	55	472	35
Hoogeveen	1	74	12	346	32
Onstwedde	1	69	7	396	85
Slochteren	1	53	11	438	83
Veendam	1	77	16	620	87
Winschoten	1	135	20	305	36
Assen	—	—	—	648	43
Borger	—	—	—	646	48
Dalen	4	14	—	471	37
Emmen	1	onbekend	—	712	106
Hoogeveen	1	20	23	529	52
Meppel	—	—	—	570	67
Vries	—	—	—	614	52
Heerlen	2	64	40	698	306
Maastricht	3	40	38	315	32
Meerssen	2	49	12	560	21
Sittard	5	45	7	657	41
Gennep	4	43	9	719	24
Roermond	5	34	3	764	42
Venlo	7	60	20	732	35
Weert	2	25	2	711	18

Deze gezelschappen blijven in verschillende arrondissementen in bloei toenemen.

De arrondissements-bibliotheeken bewezen vele goede diensten. Het bezoek der vergaderingen was over het algemeen niet onbevredigend. In sommige arrondissementen echter werd de jaarlijksche bijeenkomst ten gevolge van de tijdsomstandigheden niet gehouden.

In 1916 werd het hoogst noodzakelijke verricht in het belang van onderhoud en uitbreiding der bibliotheken.

§ 15. AKTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS.

1. EXAMEN ALS ONDERWIJZER EN ONDERWIJZERES.

In 1916 is éénmaal de gelegenheid opengesteld tot het afleggen van examen, ter verkrijging van akten van bekwaamheid tot het geven van huis- en schoolonderwijs in de vakken vermeld in art. 2, onder a-i, a-j, a-k a-i en k.

Deze examens werden op 4 April en volgende dagen afgenomen door commissiën, die zitting hebben gehouden in de navolgende plaatsen en voor de arrondissementen bij iedere plaats vermeld:

te Breda, voor de arrondissementen 's Hertogenbosch, Oss, en die in de districten Breda en Tilburg;

te Arnhem, voor de arrondissementen Arnhem, Harderwijk, Rheden, Wageningen, Doetinchem, Boxmeer, Gennep, en die in het district Tiel;

te Zutphen, voor de arrondissementen Doesburg, Groenlo, Zutphen, Apeldoorn en die in het district Deventer;

te 's Gravenhage, voor de arrondissementen Delft, 's Gravenhage I t/m III, Maassluis, Hillegersberg en Schiedam;

te Rotterdam, voor de arrondissementen Rotterdam I t/m IV, en die in het district Dordrecht;

te Amsterdam, voor de arrondissementen in het district Amsterdam;

te Haarlem, voor de arrondissementen Alkemade, Leiden, en die in de districten Alkmaar en Haarlem;

te Middelburg, voor de arrondissementen in de provincie Zeeland;

te Utrecht, voor de arrondissementen Gouda, Schoonhoven, Woerden, en die in de provincie Utrecht;

te Leeuwarden, voor de arrondissementen Beetsterzwaag, Bolsward, Sneek, Weidum, Zuidhorn, en die in het district Leeuwarden;

te Zwolle, voor de arrondissementen Heerenveen, Lemmer, Wolvega, en die in de districten Zwolle en Assen;

te Groningen, voor de arrondissementen Appingedam, Groningen, Onderdendam, Warffum, en die in het district Winschoten;

te Venlo, voor de arrondissementen Roermond, Venlo, Weert, en die in de districten Eindhoven en Maastricht.

In voormelde commissiën zijn benoemd te:

Breda.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Eindhoven;

tot leden: de schoolopzieners in het district Breda en de arrondissementen Oss, Bergen op Zoom, Heusden en 's Hertogenbosch;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Tilburg en de arrondissementen Zevenbergen, Tilburg en Oirschot.

Arnhem.

tot lid en voorzitter: de inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie;

tot leden: de schoolopzieners in het district Tiel en de arrondissementen Tiel, Arnhem, Wageningen en Rheden;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in de arrondissementen Geldermalsen, Groenlo, Zaltbommel en Nijmegen;

Zutphen.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Deventer;

tot leden: de schoolopzieners in het district Maastricht en de arrondissementen Doetinchem, Doesburg, Ommen en Oldenzaal;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in de arrondissementen Zutphen en Zwolle en de arrondissementen Zutphen en Enschedé;

's Gravenhage.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district 's Gravenhage;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Gouda, Gorinchem, Woerden, Delft en Maassluis;

tot leden-plaatsvervangers: de inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie en de schoolopzieners in de arrondissementen Alkemade, Rotterdam IV en Amsterdam III.

Rotterdam.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Dordrecht;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Brielle, Dordrecht, Oud-Beijerland, Rotterdam II en Schiedam;

tot leden-plaatsvervangers: de inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie en de schoolopzieners in de arrondissementen Middelharnis en Rotterdam I en III.

Amsterdam.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Alkmaar;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen 's Gravenhage I, Medemblik, Texel, Haarlemmermeer en Purmerend;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Amsterdam en de arrondissementen I, II, VI en VII.

Haarlem.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Rotterdam;

tot leden: de schoolopzieners in het district Haarlem en de arrondissementen 's Gravenhage II en III, Leiden en Alkmaar.

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Amsterdam en de arrondissementen Hoorn, Amsterdam V, Beverwijk en Zaandam, en P. J. Bakels, te Haarlem, oud-schoolopziener in het arrondissement Texel.

Middelburg.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Goes;

tot leden: de schoolopzieners in het district Middelburg en de arrondissementen Goes, Zierikzee, Middelburg en Neuzen;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in de arrondissementen Tholen, Hulst en Vlissingen.

Utrecht.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Gouda;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Hillegersberg, Hilversum, Amersfoort, Rhenen en Utrecht I;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Utrecht en de arrondissementen Loenen, Utrecht II en IJsselstein.

Leeuwarden.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Heerenveen;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Bergum, Leeuwarden, Ternaard, Heerenveen en Lemmer;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Leeuwarden en in de arrondissementen Ferwerd, Harlingen en Weidum.

Zwolle.

tot lid en voorzitter: de inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Wolvega, Kampen, Assen, Steenwijk en Meppel;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Winschoten en de arrondissementen Hengelo, Zwolle en Raalte.

Groningen.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district Assen;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Dokkum, Appingedam, Warffum, Hoogeveen en Vries;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Groningen en de arrondissementen Groningen, Onstwedde en Slochteren.

Venlo.

tot lid en voorzitter: de schoolopziener in het district 's Hertogenbosch;

tot leden: de schoolopzieners in de arrondissementen Meerssen, Sittard, Eindhoven, Boxmeer en Gennep;

tot leden-plaatsvervangers: de schoolopzieners in het district Roermond, Weert, Heerlen en Venlo.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Akte als onderwijzer.				Aanteekening vak <i>f</i> .				Akte als onderwijzeres.				Aanteekening vak <i>f</i> .				Aanteekening vak <i>k</i> .			
	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgekomen.	Teruggetrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.
Mannelijke kandidaten.																				
Breda	118	—	40	78	7	1	2	4	215	—	66	149	3	2	1	—	1	—	—	1
Arnhem	110	1	38	71	8	—	2	6	190	2	48	140	10	—	3	7	3	—	1	2
Zutphen	101	—	28	73	12	—	3	9	132	—	37	95	7	—	2	5	25	—	4	21
's Gravenhage	114	1	33	80	—	—	—	—	202	1	67	134	1	—	—	1	—	—	—	—
Rotterdam	168	1	28	139	6	—	1	5	221	—	29	192	1	—	—	1	—	—	—	—
Amsterdam	110	—	22	88	—	—	—	—	226	2	72	152	—	—	—	—	—	—	—	—
Haarlem	144	3	32	109	8	—	2	6	169	2	51	116	4	—	—	4	1	—	—	1
Middelburg	95	—	14	81	12	1	4	7	57	—	14	43	6	—	2	4	1	—	—	1
Utrecht	124	1	44	79	4	—	2	2	187	3	47	137	6	—	3	3	—	—	—	—
Leeuwarden	130	1	56	73	11	—	4	7	96	1	27	68	13	—	2	11	2	—	—	2
Zwolle	109	1	38	70	10	—	3	7	124	—	42	82	7	—	2	5	2	—	—	2
Groningen	127	—	47	80	15	1	1	13	129	—	31	98	35	2	12	22	6	—	1	5
Venlo	127	3	34	90	15	—	—	15	151	1	40	110	2	—	1	1	23	—	5	18
Totaal	1577	12	454	1111	108	3	24	81	2099	12	571	1516	96	4	28	64	64	—	11	53
Totaal onderwijzeressen	2099	12	571	1516	96	4	28	64												
Algemeen totaal	3676	24	1025	2627	204	7	52	145												

Bovendien verkreeg een kandidaat te Arnhem de akte als huisonderwijzeres in de vakken *b* en *f* (schrijven en aardrijkskunde).

In de volgende tabel is vermeld, hoevelen sedert 1881 bij de onderwijsexamens zijn geëxamineerd en toegelaten.

Bij het examen in:	Geëxamineerd.	Toegelaten.
Voorjaar 1881	801	517
Najaar 1881	640	348
Voorjaar 1882	925	528
Najaar 1882	735	408
Voorjaar 1883	1161	720
Najaar 1883	760	435
Voorjaar 1884	1298	746
Najaar 1884	893	477
Voorjaar 1885	1432	806
Najaar 1885	915	453
Voorjaar 1886	1423	735
Najaar 1886	902	417
Voorjaar 1887	1371	785
Najaar 1887	888	409
Voorjaar 1888	1314	720
Najaar 1888	885	380
Voorjaar 1889	1268	697
Najaar 1889	815	440
Voorjaar 1890	1044	611
Najaar 1890	557	350
1891	1107	669
1892	1232	852
1893	1219	845
Voorjaar 1894	1181	797
Najaar	544	331

Bij het examen in:	Geëxamineerd.	Toegelaten.
Voorjaar 1895	1085	736
Najaar 1895	597	346
1896	1432	947
1897	1990	1289
1898	2495	1574
1899	2700	1749
1900	2830	1776
1901	2692	1678
1902	2628	1574
1903	2478	1368
1904	2491	1519
1905	2303	1376
1906	2241	1375
1907	2169	1349
1908	2262	1518
1909	2373	1516
1910	2716	1798
1911	2992	2007
1912	3302	2394
1913	3429	2234
1914	3765	2453
1915	3766	2567

Nadere bijzonderheden aangaande deze examens worden aangetroffen in de door de commissiën aan de Regeering gedane mededeelingen omtrent den uitslag van het onderzoek, welke zijn opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Dinsdag 5 September 1916, n°. 208 (n° 37 der Verslagen en Rapporten).

II. EXAMEN ALS HOOFDONDERWIJZER EN HOOFDONDERWIJZERES.

Bij beschikking van den Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 29 Mei 1916, n°. 6968, afdeling Onderwijs, werd bepaald, dat het schriftelijk gedeelte van het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres voor het jaar 1916 zou plaats hebben op 30 Juni, dat de mondelinge examens zouden aanvangen op 14 Juli, en dat de commissiën met het afnemen van deze examens belast, zitting zouden houden te 's Hertogenbosch, Arnhem, Haarlem, Utrecht (voor het schriftelijk gedeelte te Rotterdam), Zwolle en Groningen, en werden benoemd te:

's Hertogenbosch.

tot lid en voorzitter der commissie: dr. M. J. H. Houba, schoolopziener in het district Maastricht;

tot lid en ondervoorzitter: J. J. Verbeeten, schoolopziener in het district Breda;

tot leden: A. M. Borren, schoolopziener in het arrondissement Heusden; N. Oosterbaan, schoolopziener in het arrondissement Doesburg; H. Weytens, directeur der bijzondere R.-K. kweek-school voor onderwijzeressen te Tilburg; J. van den Bogert, directeur der Rijksnormaallessen te 's Hertogenbosch; K. Mauritz, directeur der Rijksnormaallessen te Tiel; C. A. Krabbendam, directeur der Rijksnormaallessen te Eindhoven; A. van den Donk, onderwijzer aan eene bijzondere kweek-school voor onderwijzers te Oudenbosch; A. I. A. Asselbergs, leeraar aan de Rijks-hoogere burgerschool te Helmond; J. Wellen, onderwijzer aan de Rijkskweek-school voor onderwijzers te Nijmegen; W. Borgman, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Tiel; J. F. Stadhouders, hoofd eener openbare lagere school te Roosendaal; J. J. van Wiechen, hoofd eener openbare lagere school te Breda; W. Stoortvogel, onderwijzer aan eene bijzondere lagere school te Breda;

tot leden-plaatsvervangers: H. Prinsen, hoofd eener openbare lagere school te Haarsteeg, gemeente Hedikhuizen; J. B. Michels, hoofd eener openbare lagere school te Schijndel; H. J. de Bie, hoofd eener openbare lagere school te Terheyden; W. H. Tromp, directeur der Rijksnormaallessen te Breda; J. G. Onland, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te 's Hertogenbosch; S. van der Meer, directeur der Rijks-hoogere burgerschool te Venlo; F. A. P. V. Bingen, onderwijzer aan de Rijkskweek-school voor onderwijzers te Maastricht.

Arnhem.

tot lid en voorzitter der commissie: B. Dingemans, schoolopziener in het district Zutphen;

tot lid en ondervoorzitter: J. F. Clerx, schoolopziener in het district Eindhoven;

tot leden: dr. J. J. Moolhuizen, schoolopziener in het arrondissement Groenlo; G. Goossens, schoolopziener in het arrondissement Gennep; G. Smits, schoolopziener in het arrondissement Meerssen; J. Croonen, schoolopziener in het arrondissement Boxmeer; W. H. Peters, directeur der Rijkskweek-school voor onderwijzers te Nijmegen; J. Mulders, directeur eener bijzondere kweek-school voor onderwijzeressen te Maastricht; E. J. Meerdink, onderwijzer aan eene bijzondere kweek-school voor onderwijzers te Nijmegen; jonkv. E. M. A. de Jonge, te Almen, gemeente Gorssel, leerares in het teekenen; dr. P. Th. Coebergh, onderwijzer aan de Rijkskweek-school voor onderwijzers te Maastricht; A. Hermans, leeraar aan de gemeentelijke teekenschool te Roermond; J. G. Zijlstra, D. C. van Neck, W. Walstra, hoofden van openbare lagere scholen te Arnhem;

tot leden-plaatsvervangers: L. C. T. Bigot, directeur eener bijzondere kweek-school voor onderwijzeressen te Arnhem; P. Hat, Pz., oud-leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool te Zutphen; A. de Zeeuw, directeur van bezondere normaallessen te Zutphen; B. W. van Aalderen, J. H. van Lint, hoofden van openbare lagere scholen te Arnhem; C. J. O. A. Nuys, hoofd

eener openbare lagere school te Wageningen; A. M. J. Diemont, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool te Zaltbommel.

Haarlem.

tot lid en voorzitter der commissie: C. van Buysen, schoolopziener in het district Alkmaar;

tot lid en ondervoorzitter: P. le Grand, schoolopziener in het district Dordrecht;

tot leden: dr. A. R. van Hattum, schoolopziener in het arrondissement Alkmaar; J. D. de Visser Smits, directeur eener bijzondere kweek-school voor onderwijzers en onderwijzeressen te 's Gravenhage; G. Meljor, directeur der gemeentelijke kweek-school voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam; H. Bussemaker, directeur eener bijzondere kweek-school voor onderwijzeressen te Haarlem; R. Luyten, F. de Graaf, A. Mellink, onderwijzers aan de Rijkskweek-school voor onderwijzers te Haarlem; J. W. Sevenhuysen, hoofd der leerschool, verbonden aan de Rijkskweek-school voor onderwijzers te Haarlem; J. B. A. Saeyns, hoofd eener openbare lagere school te Haarlem; H. J. Emous, directeur van bijzondere normaallessen te Amsterdam; B. P. Prakken, hoofd eener openbare lagere school te Amsterdam; H. Oberman, onderwijzer aan de gemeentelijke kweek-school voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden; A. Langhout, te te Hilversum, oud-hoofd eener bijzondere lagere school;

tot leden-plaatsvervangers: S. Postmus, schoolopziener in het arrondissement Amsterdam; E. van Nickerken, leeraar aan eene bijzondere hogere burgerschool te Amsterdam; A. van de Griendt, te Voorburg, oud-hoofd eener bijzondere lagere school; P. J. Ondheusden, M. H. Lem, hoofden van openbare lagere scholen te Amsterdam; M. H. van Gestel, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Amsterdam; J. Hemmes, hoofd eener bijzondere lagere school te Delft.

Utrecht.

tot lid en voorzitter der commissie: W. Jansen, schoolopziener in het district Utrecht;

tot lid en ondervoorzitter: F. Eringa, schoolopziener in het district Middelburg;

tot leden: W. C. Seyl, schoolopziener in het arrondissement Utrecht I; J. Stamperius, schoolopziener in het arrondissement Amersfoort; J. C. Nijk, directeur der Rijkskweek-school voor onderwijzers te Middelburg; C. W. Hoenkamp, K. Beversluis, P. J. van Loo, H. van Slooten Jr., W. Verburg, hoofden van openbare lagere scholen te Utrecht; H. Wagenvoort, A. C. den Besten, hoofden van bijzondere lagere scholen te Utrecht; A. A. Kleyn, directeur van bijzondere normaallessen te Driebergen; D. H. Cocheret, oud-hoofd eener bijzondere lagere school te Rotterdam; G. H. Weustink, hoofd eener bijzondere lagere school te Amsterdam.

tot leden-plaatsvervangers: J. Postma, schoolopziener in het arrondissement Gouda; W. Hasselbach, onderwijzer aan de Rijkskweek-school voor onderwijzers te Middelburg; H. Verhagen, oud-hoofd eener openbare lagere school te Amsterdam; C. Hettema en R. J. Kortmulder, hoofden van openbare lagere scholen te Rotterdam; G. den Toom, S. Hulst, hoofden van openbare lagere scholen te Utrecht.

Zwolle.

tot lid en voorzitter der commissie: mr. C. J. Prakken, schoolopziener in het district Leeuwarden;

tot lid en ondervoorzitter: A. Rienks, schoolopziener in het district Deventer;

tot leden: J. D. de Vries, schoolopziener in het arrondissement Dokkum; dr. G. Postma, leeraar aan het gemeentelijk gymna-

sium en de gemeentelijke hogere burgerschool te Deventer; E. D. J. de Jongh Jr., leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool te Kampen; J. H. Franken, directeur der bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Zwolle; P. D. Beersma, directeur der bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Steenwijkerwold; K. Brouwer, directeur der Rijksnormaallessen te Zwolle; Th. J. Bosman, H. R. Hoogenraad, onderwijzers aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer; L. Beertema, E. Sol, hoofden van openbare lagere scholen te Zwolle; H. U. Thoden van Velzen, hoofd eener openbare lagere school te Deventer; B. J. van Efferen, leeraar aan de burgeravond- en ambachtsschool te Zwolle; mej. J. M. C. A. Nuysink, leerares in het teekenen te Zutphen;

tot leden-plaatsvervangers: J. Pas, schoolopziener in het arrondissement Oldenzaal; A. A. van de Poel, leeraar aan de handelsschool te Zwolle; N. Kanstein, hoofd eener openbare lagere school te Zwolle; G. H. H. Maas, hoofd eener openbare lagere school te Oldenzaal; D. Tjalsma, hoofd eener openbare lagere school te Deventer; mej. V. C. van der Meer van Kuffeler, oud-hoofd eener openbare lagere school te Deventer; D. Lako, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Zwolle.

Groningen.

tot lid en voorzitter der commissie J. C. Wirtz Czn., schoolopziener in het district Winschoten;

tot lid en ondervoorzitter: N. Felix, schoolopziener in het arrondissement Lemmer;

tot leden: F. de Vries, schoolopziener in het arrondissement Heerenveen; H. J. L. van Haselen, leeraar aan het bijzonder gymnasium te Groningen; B. A. Kwast, leeraar aan eene gemeentelijke hogere burgerschool te Groningen; J. Woldendorp, leeraar aan de Rijkslandbouwwinterschool te Veendam; K. Dokter, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Groningen; R. Huizenga, directeur der bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Groningen; D. W. Reinders, onderwijzer aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Groningen; J. Elstrodt, directeur der Rijksnormaallessen te Assen; G. J. A. Mulder, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Assen; J. K. Westenbrink, directeur der Rijksnormaallessen te Winschoten; G. J. Steenbeek, te Sappemeer, onderwijzer aan de Rijksnormaallessen te Hoogezand; G. Makkes van der Deyl, onderwijzer aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leeuwarden; B. Laarman, hoofd eener openbare lagere school te Groningen;

tot leden-plaatsvervangers: J. Strikwerda, directeur der bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Dokkum; K. Zeeman, directeur der Rijksnormaallessen te Hoogezand; A. de Graaf, onderwijzer aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leeuwarden; U. D. Keiser, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Groningen; G. Meima, onderwijzer aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Groningen; K. van Rees, leeraar aan de ambachtsschool te Assen; R. Visser, te Winschoten, oud-hoofd eener bijzondere lagere school.

Het volgend overzicht bevat den uitslag dezer examens.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Opgeko- men.	Terug- getrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.	Opgeko- men.	Terug- getrokken.	Afgewezen.	Toegelaten.
	Mannelijke aspiranten.				Vrouwelijke aspiranten.			
's Hertogenbosch	240	40	110	90	72	2	26	44
Arnhem	266	54	110	102	70	5	31	34
Haarlem	122	6	49	67	81	—	32	49
Utrecht	326	41	159	126	116	6	57	56
Zwolle	112	11	48	53	19	—	6	13
Groningen	246	10	116	120	28	—	11	17
Totaal	1312	162	592	558	389	13	163	213
Totaal der vrouwelijke aspiranten	389	13	163	213				
Algemeen totaal	1701	175	755	771				

In de volgende tabel is vermeld, hoevelen sedert 1881 bij de hoofdonderwijzersexamen zijn geëxamineerd en toegelaten.

Bij het examen in:	Geëxami- neerd.	Toegelaten.	Bij het examen in:	Geëxami- neerd.	Toegelaten.
1881	198	79	1901	1120	497
1882	509	169	1902	1317	549
1883	777	218	1903	1403	627
1884	901	295	1904	1500	645
1885	1205	372	1905	1443	598
1886	1214	374	1906	1547	620
1887	1254	329	1907	1558	634
1888	1280	363	1908	1657	721
1889	1390	425	1909	1606	709
1890	1186	392	1910	1610	747
1891	1328	486	1911	1575	735
1892	1342	524	1912	1550	660
1893	1380	573	1913	1656	722
1894	1455	566	1914	1722	850
1895	1347	565			
1896	1201	472			
1897	1088	462			
1898	1027	460			
1899	969	431			
1900	1035	463			

De volgende tabel geeft een overzicht van het aantal volledige examens dat is afgelegd in elk der vakken, genoemd in het programma, behoorende bij het Koninklijk besluit van 17 December 1890 (*Staatsblad* n°. 110), en van het aantal malen dat voor elk dier vakken een voldoende, een onvoldoend eindcijfer of het cijfer 5 (twijfelachtig) is toegekend.

De ontvangen verslagen der commissiën zijn opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 26 October 1916, n°. 252 (n°. 59 der Verslagen en Rapporten).

COMMISSIËN	Lezen.				Schriften.				Nederlandsche taal.				Rekenen.			
	Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan		
		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.
's Hertogenbosch.	225	137	48	40	233	229	4	—	224	131	55	38	215	99	41	75
Arnhem.	239	128	64	47	242	232	10	—	239	104	57	78	227	138	47	42
Haarlem.	117	101	—	16	117	117	—	—	117	72	5	40	117	77	1	39
Utrecht.	295	265	1	29	296	290	—	6	295	164	9	122	293	165	2	129
Zwolle.	104	79	7	18	102	99	3	—	102	83	11	8	108	55	12	39
Groningen.	238	179	38	21	236	230	6	—	238	107	54	77	236	102	43	91
Totaal.	1218	839	158	171	1226	1179	23	6	1215	681	191	363	1191	636	146	406
Mannelijk adsp																
's Hertogenbosch.	72	60	7	5	72	72	—	—	72	55	11	6	70	44	13	15
Arnhem.	66	38	18	10	68	66	2	—	66	41	14	11	66	41	11	14
Haarlem.	81	76	—	5	81	79	—	2	81	61	4	16	81	56	2	23
Utrecht.	116	111	—	5	113	111	—	2	116	76	1	39	116	72	—	44
Zwolle.	19	18	—	1	19	18	1	—	19	18	1	—	19	12	3	4
Groningen.	28	24	4	—	28	27	1	—	28	15	8	5	28	15	5	8
Totaal.	382	327	29	26	381	373	4	4	382	266	39	77	380	240	34	106
Algemeen totaal.	1600	1216	187	197	1607	1570	27	10	1597	927	230	440	1571	876	180	515
Vrouwelijk adsp																

Van de geëxamineerden hadden ingevolge art. 82, laatste lid, of art. 106, laatste lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs, vrijstelling van het examen in het handteekenen:

te 's Hertogenbosch 4 mannelijke kandidaten.

te Arnhem 3 mannelijke kandidaten;

te Haarlem 12 mannelijke kandidaten en 2 vrouwelijke kandidaten;

te Utrecht 14 mannelijke kandidaten en 1 vrouwelijke kandidaat;

te Zwolle 3 mannelijke kandidaten en 1 vrouwelijke kandidaat;

te Groningen 2 mannelijke kandidaten.

Van de geslaagden hadden een onvoldoend cijfer voor Nederlandsche taal:

te 's Hertogenbosch 1 mannelijke kandidaat;

te Arnhem 4 mannelijke kandidaten;

te Haarlem 11 mannelijke kandidaten en 2 vrouwelijke kandidaten;

te Utrecht 5 mannelijke kandidaten en 2 vrouwelijke kandidaten;

te Zwolle 1 mannelijke kandidaat;

te Groningen 14 mannelijke kandidaten en 1 vrouwelijke kandidaat.

III. EXAMENS IN DE FRANSCH, HOOGDUITSCH EN ENGELSCH TALEN.

Bij beschikking van 8 Mei 1916, n°. 87591, afd. Onderwijs, werd bepaald, dat de commissiën, die in 1916 zouden zijn belast met het afnemen der examens in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen, waarvan de programma's zijn vastgesteld bij Koninklijk besluit van 14 October 1884 (*Staatsblad* n°. 216), voor zooveel betreft de in den zomer te houden examens, zitting zouden houden voor het mondeling gedeelte te 's Gravenhage, voor het schriftelijk gedeelte op nader aan te wijzen plaatsen, en werden benoemd: tot lid en voorzitter van de commissie voor de Fransche taal dr. J. J. Salverda de Grave, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen; tot lid en voorzitter van de commissie voor de Hoogduitsche taal, dr. B. Symons, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen; tot lid en voorzitter van de commissie voor de Engelsche taal: dr. J. H. Kern, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

De volledige samenstelling der commissiën voor zoover betreft de in den zomer afgenomen examens — waaronder die in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen voor lager onderwijs — en verdere bijzonderheden aangaande deze examens worden aangetroffen in de door de commissiën uitgebrachte verslagen. Deze verslagen zijn opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Vrijdag 17 November 1916, n°. 271, Woensdag 15 November 1916, n°. 269, en Woensdag 29 November 1916, n°. 281 (n°. 63, 62 en 68 der Verslagen en Rapporten).

De uitslag der examens (lager onderwijs) is in het volgende overzicht vermeld.

Aardrijkskunde.				Geschiedenis.				Kennis der natuur.				Handteekenen.				Methode van onderwijs en opvoeding.			
Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan			Aantal volledige examens.	waarvan		
	voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.		voldoende.	twijfelachtig.	onvoldoende.
219	124	39	56	223	102	28	93	218	86	51	81	226	120	56	50	218	115	49	54
231	134	35	62	235	103	48	84	231	119	62	50	226	170	30	26	232	106	47	79
117	78	—	39	117	86	—	31	117	84	—	33	104	78	2	24	117	67	—	50
289	177	3	109	287	185	—	102	297	137	1	159	275	183	9	83	291	202	—	89
103	61	16	26	102	56	11	35	103	64	11	23	100	47	18	35	104	59	19	26
237	102	38	97	237	125	11	101	236	114	40	82	234	180	38	16	238	162	46	30
1196	676	181	339	1201	657	98	446	1202	604	165	433	1165	778	153	234	1200	711	161	328

adspiranten.				adspiranten.				adspiranten.				adspiranten.				adspiranten.			
70	38	16	16	72	34	8	30	72	34	20	18	71	46	16	9	70	35	12	23
65	26	15	24	68	33	8	27	68	31	18	19	67	53	11	3	67	33	17	17
81	54	—	27	81	56	—	25	81	49	—	32	79	64	2	13	81	53	—	28
114	70	1	43	114	67	1	46	116	64	2	50	110	78	1	31	115	75	—	40
19	15	1	3	19	12	2	5	19	14	—	5	18	6	5	7	19	14	3	2
28	14	5	9	28	15	1	12	28	14	2	12	28	23	4	1	28	20	4	4
377	217	38	122	382	217	20	145	384	206	42	136	373	270	39	64	380	230	36	114
1573	893	169	511	1583	874	118	591	1586	810	207	569	1588	1048	192	298	1580	941	197	442

Gevraagde akte van bekwaamheid.	Mannelijke kandidaten,				Vrouwelijke kandidaten,			
	die zich hebben aangemeld	die zich onder het examen terugtrokken.	die werden		die zich hebben aangemeld	die zich onder het examen terugtrokken.	die werden	
			afgewezen.	toegelaten.			afgewezen.	toegelaten.
Fransche taal	585	166	157	262	528	149	98	281
Hoogduitsche taal	253	52	86	115	184	23	36	75
Engelsche taal	337	83	87	167	258	42	68	148
Totaal	1175	301	330	544	920	214	202	502

IV. EXAMEN IN HET HANDTEEKENEN.

Bij beschikking van 26 Mei 1916, n°. 7552¹, afd. Onderwijs, werd bepaald, dat de commissiën, belast met het examineren van hen, die eene akte van bekwaamheid verlangen voor het handteekenen, bedoeld in art. 87 der wet tot regeling van het lager onderwijs, voor het jaar 1916 zitting zouden houden te 's Gravenhage, en werden benoemd:

tot lid en voorzitter der commissiën W. H. L. Janssen van Raay, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft:

tot lid en plaatsvervangend voorzitter der beide commissiën: B. Korteling, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool

met vijfjarigen cursus en aan de burgeravondschool, onderwijzer aan de Rijksskweekschool voor onderwijzers te Deventer:

en werden benoemd:

in commissie I tot leden: mevr. J. D. Mooy—Lensvelt, te Heelsum, gemeente Doorwerth, onderwijzeres aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen en aan eene openbare lagere school te Arnhem; J. de Jong Czn., directeur der burgeravondschool en leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Utrecht; E. F. J. Lucker, te Nijmegen, leeraar aan het Canisiuscollege aldaar en directeur der teekenschool voor ambachtslieden te Echt; J. Rijkse, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage; A. Spoon,

leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam; C. P. de Wit, leeraar aan de academie „Minerva” te Groningen;

tot plaatsvervangende leden: H. Martin, directeur van het Friesch Museum en leeraar aan de industrie- en huishoudschool voor meisjes te Leeuwarden; J. B. Mulders, te Steenwijk, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool met 3-jarigen cursus aldaar en onderwijzer aan de Rooms-Katholieke kweekschool voor onderwijzeressen te Steenwijkerwold;

in commissie II tot leden: mej. A. J. A. Bridge, leerares aan de Academie van Beeldende Kunsten en onderwijzeres aan de Christelijke meisjesschool te 's Gravenhage; mej. M. A. Willeumier, leerares aan de industrijschool voor vrouwelijke jeugd en aan de dagteeken- en kunstambachtsschool voor meisjes te Amsterdam; J. H. Boot, leeraar aan de middelbare technische school voor de bouwkunde en aan de burgeravondschool, onderwijzer aan de strafgevangenis te Utrecht; F. W. van der Haagen, te Arnhem, leeraar aan de gemeentelijke hogere burgerschool met 5-jarigen cursus en onderwijzer aan eene bijzondere lagere school aldaar, leeraar aan de burgeravondschool te Velp; J. de Jong Hz., leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Zwolle; A. P. H. J. van Weezel Errens, leeraar aan de hogere burgerschool met 5-jarigen cursus en aan de burgeravondschool te Amersfoort; M. Winkel, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen en aan de tweede hogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Rotterdam;

tot plaatsvervangende leden: mej. F. H. A. van den Oudendijk Pieterse, leerares aan de middelbare meisjesschool te Groningen; J. de Kruyf, leeraar aan het Nederlandsche Lyceum te 's Gravenhage.

Nadere bijzonderheden omtrent deze examens zijn te vinden in het door de commissie uitgebracht verslag, dat opgenomen is in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Woensdag 25 October 1916, n°. 251 (n°. 58 der Verslagen en Rapporten).

V. EXAMENS IN DE WISKUNDE, DE GYMNASIEK, DE LANDBOUWKUNDE EN DE TUINBOUWKUNDE.

In wiskunde, gymnastiek, landbouwkunde en tuinbouwkunde werden voorts nog examens afgenomen door commissiën, die tevens de kandidaten voor akte middelbaar onderwijs hebben geëxamineerd. Ten aanzien van de samenstelling der commissiën en verdere bijzonderheden aangaande deze examens zij verwezen naar de door de commissiën uitgebrachte verslagen, welke zijn opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Vrijdag 9 Februari 1917, n°. 34, van Donderdag 26 October 1916, n°. 252, en van Dinsdag 17 October 1916, n°. 244 (n°. 9, 57 en 56 der Verslagen en Rapporten).

De uitslag van het examen in handteekenen, zoowel als van de examens in wiskunde, gymnastiek, landbouwkunde en tuinbouwkunde blijkt uit het volgende overzicht.

	Mannelijke candidaten.		Vrouwelijke candidaten.		Totaal.	
	Aangemeld.	Geslaagd.	Aangemeld.	Geslaagd.	Aangemeld.	Geslaagd.
Wiskunde	263	96	27	12	290	108
Gymnastiek	43	28	7	3	50	31
Handteekenen	339	173	114	62	453	240
Landbouwkunde	75	36	—	—	75	36
Tuinbouwkunde	20	11	—	—	20	11

VI. EXAMEN IN DE VRIJE EN ORDE-OEFENINGEN DER GYMNASIEK.

Bij beschikking van 14 September 1916, n°. 14854¹, afdeling Onderwijs, werd bepaald, dat het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek voor het jaar 1916 zoude aanvangen op 10 October e.k., en dat de commissiën, met het afnemen van dit examen belast, zitting zouden houden te Breda, Venlo, Amsterdam, Rotterdam, Utrecht Leeuwarden en Zwolle, en werden benoemd in de commissie te:

Breda.

a. tot lid en voorzitter: J. J. Verbeeten, schoolopziener in het district Breda;

b. tot leden: Th. Siegmund en J. J. Speet, leeraren in de gymnastiek te Breda; mej. C. W. van Hilst, onderwijzeres aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te 's Hertogenbosch; mej. J. C. Tibo, onderwijzeres aan de Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: dr. A. H. J. V. M. Desertine, schoolopziener in het district 's Hertogenbosch;

d. tot plaatsvervangende leden: E. J. H. Pollen, leerarin in de gymnastiek aan de hogere burgerschool te Breda; mej. B. van Griensven, onderwijzeres aan eene openbare lagere school te 's Hertogenbosch.

Venlo.

a. tot lid en voorzitter: dr. M. J. H. Houba, schoolopziener in het district Maasricht;

b. tot leden: D. van der Maas, onderwijzer in de gymnastiek te Roermond; J. A. Vorstenbosch, leeraar in de gymnastiek te

Tilburg; mevr. A. Meijer, geboren Dambrink, te Nijmegen; mej. V. Gerritsen, leerares in de gymnastiek aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: dr. J. L. A. Steyns, schoolopziener in het district Roermond;

d. tot plaatsvervangende leden: S. Halbesma, onderwijzeres aan de Christelijke Normalschool „de Klokkenberg” te Nijmegen; mej. C. M. H. Deseriëre, te Bierick, gemeente Maasbree, onderwijzeres aan eene openbare lagere school te Venlo.

Amsterdam.

a. tot lid en voorzitter: K. Brants, schoolopziener in het district Goes;

b. tot leden: P. C. van Zuylen en J. A. H. Eckhardt, onderwijzers in de gymnastiek; mej. F. E. Blaauw en mej. C. W. Schoor, onderwijzeressen in de gymnastiek, allen aan de openbare lagere scholen te Amsterdam;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: C. van Buysen, schoolopziener in het district Alkmaar;

d. tot plaatsvervangende leden: R. Gijlstra, onderwijzer in de gymnastiek, en mej. T. Visser, onderwijzeres in de gymnastiek, beiden aan openbare lagere scholen te Amsterdam.

Rotterdam.

a. tot lid en voorzitter: dr. J. H. Jennes, schoolopziener in het district Rotterdam;

b. tot leden G. Dekker en B. Nieuwenhuis, onderwijzers in de gymnastiek aan openbare lagere scholen te Rotterdam; mej. J. Berkhout, leerares in de gymnastiek te Dordrecht en mej. A. J. M. Meijer, onderwijzeres aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Rotterdam;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: mr. R. van Goens, schoolopziener in het district 's Gravenhage;

d. tot plaatsvervangende leden: D. de Haan, onderwijzer in de gymnastiek, en mej. S. M. Rosenthal, onderwijzeres in de gymnastiek, beiden aan openbare lagere scholen te Rotterdam.

Utrecht.

a. tot lid en voorzitter: D. Boswijk, schoolopziener in het district Gouda;

b. tot leden: C. J. G. Mieramet, oud-leeraar in de gymnastiek, en W. van Daatselaar, onderwijzer in de gymnastiek aan eene openbare lagere school, beiden te Utrecht; mej. A. Risseeuw te 's Gravenhage, oud-leerare in de gymnastiek; mej. A. Kok, onderwijzeres in de gymnastiek aan eene openbare lagere school te Utrecht;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: W. Jansen, schoolopziener in het district Utrecht;

d. tot plaatsvervangende leden: H. Ramkema, leeraar in de gymnastiek; mevr. A. Abrahams, geboren Heringa, leerares in de gymnastiek aan het gymnasium, beiden te Utrecht.

Leeuwarden.

a. tot lid en voorzitter: C. A. Zelverder, schoolopziener in het district Heerenveen;

b. tot leden: A. J. Ypes, onderwijzer in de gymnastiek te Leeuwarden; M. Wierstra, leeraar aan de hogere burgerschool en onderwijzer aan de Rijksnormaalschool te Sneek; mej. M.

Hartstra, leerares aan de hogere burgerschool voor meisjes te Leeuwarden; mej. H. A. Mesdag, onderwijzeres in de gymnastiek te Zwolle;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: mr. C. J. Prakken, schoolopziener in het district Leeuwarden;

d. tot plaatsvervangende leden: L. Bogstra, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool en onderwijzer aan de Rijksnormaalschool te Leeuwarden; mevr. D. Rademaker-Smit, onderwijzeres aan eene openbare lagere school te Leeuwarden.

Zwolle.

a. tot lid en voorzitter: P. Wielinga, schoolopziener in het district Assen;

b. tot leden: J. H. Klosters, onderwijzer in de gymnastiek te Zwolle; J. L. G. Rosier, te Steenwijk, leeraar aan de Rijks- hogere burgerschool te Steenwijk en onderwijzer aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Steenwijkerwold; mej. M. W. J. Milatz, onderwijzeres aan de Rijksnormaalschool te Zwolle; mej. E. A. Rykx, onderwijzeres in de gymnastiek te Kampen;

c. tot plaatsvervanger van den voorzitter: A. Rienks, schoolopziener in het district Deventer;

d. tot plaatsvervangende leden: F. Bennekers, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Zwolle; mej. A. P. E. Th. Voskuil, onderwijzeres in de gymnastiek te Zwolle.

Het volgende overzicht bevat den uitslag dezer examens.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Getal mannelijke aspiranten, dat				Getal vrouwelijke aspiranten, dat			
	is geëxamineerd.	zich heeft teruggetrokken.	is afgewezen.	is toegelaten.	is geëxamineerd.	zich heeft teruggetrokken.	is afgewezen.	is toegelaten.
Breda	86	1	7	78	137	—	16	121
Rotterdam	254	3	40	211	411	6	58	347
Amsterdam	174	3	29	142	293	6	55	232
Utrecht	77	—	22	55	102	—	12	90
Leeuwarden	86	—	21	65	109	—	17	92
Zwolle	134	1	33	100	187	1	28	158
Venlo	167	—	29	138	206	—	32	174
Totaal	978	8	181	789	1445	13	218	1214
Totaal der vrouwel. aspiranten	1445	13	218	1214				
Algemeen totaal	2423	21	399	2003				

Voor de akte in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek werden geëxamineerd:

Bij het examen in:	Geëxamineerd.	Toegelaten.
1891	4099	2880
Voorjaar 1892	1828	1189
Najaar 1892	3605	2806
1893	819	616
1894	424	333
1895	617	485
1896	629	502
1897	784	603
1898	1194	906
1899	1306	956
1900	1232	976
1901	1370	1011
1902	1395	1004
1903	1264	1002

Bij het examen in:	Geëxamineerd.	Toegelaten.
1904	1312	1040
1905	1167	898
1906	1200	988
1907	1220	904
1908	1338	1095
1909	1536	1240
1910	1844	1551
1911	2136	1783
1912	2331	1959
1913	2438	2082
1914	2629	2111
1915	2554	1946

De ontvangen verslagen der commissiën zijn opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Woensdag 31 Januari 1917, n°. 26 (n°. 8 der Verslagen en Rapporten).

VII. EXAMENS IN DE NUTTIGE EN DE FRAAIE HANDWERKEN VOOR MEISJES.

Bij beschikking van 6 Januari 1916 n°. 199051, afdeling Onderwijs, werd bepaald, dat de examens ter verkrijging van akten van bekwaamheid voor huis- en schoolonderwijs in de nuttige en fraaie handwerken voor meisjes voor het jaar 1916 zouden aanvangen op 15 Februari en dat de commissien, met het afnemen dezer examens belast, zitting zouden houden:

voor de nuttige handwerken te Breda, 's Gravenhage, Rotterdam, Utrecht en Groningen, en voor de fraaie handwerken te Utrecht; en werden benoemd:

Breda:

Tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken, J. E. van Renesse, schoolopziener in het district Arnhem;

tot leden, de dames: A. Teunisse, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken, te Amsterdam; A. van Munnekrede, geb. van de Grinten, te 's Gravenhage; J. J. E. de Swert, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken te Breda; A. C. Kerlen, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken aan de Rijkskweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn;

tot plaatsvervanger van den voorzitter, J. J. Verbeeten, schoolopziener in het district Breda;

tot plaatsvervangende leden, de dames: C. W. van Hilst, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken aan eene bijzondere meisjesschool te Hertogenbosch; G. W. Oosterhoff, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken aan de industrijschool voor meisjes te Arnhem.

's Gravenhage.

Tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken, J. C. Fabius, inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie;

tot leden, de dames: weduwe M. A. Baas, geb. van Drunen, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te 's Gravenhage; G. W. C. Kuyk, geboren van der Steen, onderwijzeres in de nuttige handwerken, te 's Gravenhage; P. C. van Borselen, onderwijzeres aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden; M. J. Renard, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Delft;

tot plaatsvervanger van den voorzitter, mr. R. van Goens, schoolopziener in het district 's Gravenhage;

tot plaatsvervangende leden, de dames: H. Pel, onderwijzeres aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Leiden; F. B. Mundhenk, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken, te Amsterdam.

Rotterdam.

Tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken P. le Grand, schoolopziener in het district Dordrecht;

tot leden, de dames: A. M. Nater, onderwijzeres aan de gemeentelijke vormschool voor onderwijzeressen te Rotterdam; J. J. Jager, geboren van Sluisdam, onderwijzeres in de nuttige en fraaie handwerken, te Rotterdam; S. Dura, te Rotterdam, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Charlois; G. Eggers, leerares aan de industrijschool voor meisjes te 's Gravenhage;

tot plaatsvervanger van den voorzitter F. Eringa, schoolopziener in het district Middelburg;

tot plaatsvervangende leden, de dames: J. H. de Voogd van der Straten, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Dordrecht; C. J. W. Wisse, geboren Verburg, te Leiden;

Utrecht.

a. Tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken: W. Jansen, schoolopziener in het district Utrecht;

tot leden, de dames: A. M. van der Velden, onderwijzeres aan de leerschool, verbonden aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam; S. C. Visse, leerares aan de industrijschool voor meisjes te Rotterdam; A. P. van Rijn, onderwijzeres aan eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen te Haarlem; J. S. Schaafsma, onderwijzeres

aan de Rijksnormaallessen te Utrecht; M. W. Kruisheer, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Gouda; J. M. Knoppers, te Amerongen, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Wijk bij Duurstede;

tot plaatsvervanger van den voorzitter, D. Boswijk, schoolopziener in het district Gouda;

tot plaatsvervangende leden, de dames: H. J. de Kroon, te Utrecht, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Maarssen; W. E. A. Ouwéjan, te Utrecht, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Hilversum;

b. tot lid en voorzitter der commissie voor de fraaie handwerken, mr. Th. Ruys I. Pzn., inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie;

tot leden de dames: J. van der Kaay, leerares aan de industrijschool voor meisjes te Rotterdam; weduwe E. C. van de Wall Perné, geboren van Vooren, leerares aan de industrijschool voor vrouwelijke jeugd te Amsterdam; M. C. de Vet, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken, te Breda; I. H. A. Linden, directrice der industrijschool voor meisjes te Groningen;

tot plaatsvervanger van den voorzitter, dr. J. H. Jennes, schoolopziener in het district Rotterdam;

tot plaatsvervangende leden, de dames: J. E. Kleyn, directrice der industrie- en huishoudschool voor meisjes te Zwolle; S. A. J. M. Schaepman, onderwijzeres in de vrouwelijke handwerken, te Arnhem.

Groningen.

Tot lid en voorzitter der commissie voor de nuttige handwerken, G. A. Bosch, schoolopziener in het district Zwolle;

tot leden, de dames: N. van der Zee, geboren Abbinga, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Sheek; E. Breman, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Zwolle; S. Buiten, geboren Meekma, onderwijzeres aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Groningen; A. van Drooge, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen te Leeuwarden; C. van Essen, leerares aan de industrijschool voor meisjes te Groningen; J. Wolthers, leerares aan de industrie- en huishoudschool te Leeuwarden;

tot plaatsvervanger van den voorzitter, P. Wielinga, schoolopziener in het district Assen;

tot plaatsvervangende leden, de dames: R. H. M. J. Boerma, onderwijzeres aan de gemeentelijke kweekschool voor onderwijzeressen te Groningen; W. Wolthers, geboren de Vries, onderwijzeres aan de Rijksnormaallessen en aan de bijzondere kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Dokkum.

In het volgende overzicht is de uitslag dezer examens vermeld.

Plaatsen waar de examens zijn afgenomen.	Getal aspiranten, dat			
	is geëxamineerd.	zich heeft teruggetrokken.	is afgewezen.	is toegelaten.
<i>Nuttige handwerken.</i>				
Breda	516	—	80	436
's Gravenhage	330	—	36	294
Rotterdam	458	—	59	399
Utrecht	555	—	96	459
Groningen	513	—	95	418
Totaal	2372	—	366	2006
<i>Fraaie handwerken.</i>				
Utrecht	76	—	19	57

In de volgende tabel is vermeld, hoeveelen bij de examens in de nuttige en in de fraaie handwerken voor meisjes zijn geëxamineerd en toegelaten.

Bij het examen in:	Geëxami- neerd.	Toegelaten.
Nuttige handwerken.		
1885	186	105
1886	451	247
1887	579	366
1888	668	376
1889	659	426
1890	729	473
1891	719	476
1892	907	564
1893	874	552
1894	980	664
1895	1062	722
1896	1152	752
1897	1348	926
1898	1317	908
1899	1397	951
1900	1663	1185
1901	1702	1142
1902	1701	1134
1903	1717	1255
1904	1582	1143
1905	1684	1193
1906	1681	1229
1907	1692	1261
1908	1702	1268
1909	1782	1360
1910	1883	1483
1911	2079	1662
1912	2227	1833
1913	2382	1925
1914	2340	1897
1915	2430	1931
Fraaie handwerken.		
1885	63	16
1886	125	60
1887	136	68
1888	199	108
1889	161	96

Bij het examen in:	Geëxami- neerd.	Toegelaten.
1890	184	100
1891	159	96
1892	176	86
1893	154	100
1894	153	90
1895	158	98
1896	156	85
1897	173	118
1898	160	102
1899	148	96
1900	170	114
1901	137	73
1902	132	64
1903	122	74
1904	104	64
1905	115	79
1906	109	67
1907	86	53
1908	73	53
1909	100	66
1910	119	74
1911	110	78
1912	120	70
1913	126	75
1914	119	64
1915	92	79

De verslagen der commissiën zijn opgenomen in het bijvoegsel der *Nederlandsche Staatscourant* van Woensdag 31 Mei 1916, n°. 128. (N°. 21 der Verslagen en Rapporten.)

VIII. VERLEENDE VERGUNNING AAN VREEMDELINGEN TOT HET GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS.

Krachtens het tweede lid van art. 6 der wet op het lager onderwijs werd in 1916 aan 21 vreemdelingen vergunning verleend tot het geven van lager onderwijs.

Daarvan waren afkomstig uit:

Duitsland	1 man en 9 vrouwen;
België	1 man en 3 vrouwen;
Frankrijk	3 vrouwen;
Amerika	1 vrouw.

Bovendien werd de vergunning verleend aan 1 man en 2 vrouwen, die, ofschoon in Nederland geboren, den staat van Nederlander niet bezaten.

§ 16. TOEZICHT OP HET LAGER ONDERWIJS.

Aan mr. Th. Ruys I.Pzn. is met ingang van 1 November 1916 op zijn verzoek eervol ontslag verleend als inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie.

Met ingang van gelijke dagteekening is tot zijn opvolger benoemd de heer A. Rienks, schoolopziener in het district Deventer. In de daardoor ontstane vacature van schoolopziener in het district Deventer is eerst in 1917 voorzien.

In de plaats van den heer J. E. van Renesse, die met ingang van 1 Juni 1916 op zijn verzoek eervol ontslag bekwam als schoolopziener in het district Arnhem, is met ingang van 1 November 1916 benoemd de heer C. A. Zelvelde, met gelijk-

tijdige toekenning van eervol ontslag als schoolopziener in het district Heerenveen. In laatstgenoemde vacerende betrekking was in 1916 nog niet voorzien.

In de plaats van den op 18 December 1915 overleden heer G. Roodenburch is met ingang van 1 April 1916 benoemd tot schoolopziener in het district Haarlem de heer J. F. M. Sterck, schoolopziener in het arrondissement Haarlem.

Op 9 December 1916 overleed mr. C. J. Prakken, schoolopziener in het district Leeuwarden. In deze vacature werd voorzien in 1917.

De mutatiën onder de arrondissements-schoolopzieners zijn in het volgende overzicht vermeld.

Arrondissement.	Overleden of hetzij wegens overplaatsing, hetzij op verzoek, eervol ontslagen.	Benoemd.
Tiel,	Jhr. R. W. J. van Pabst v. Bingerden,	(Vac. in 1917 verv.)
Alkemade,	Mr. S. A. d'Engel- bronner,	J. C. Stoett.
Haarlem,	J. F. M. Sterck,	A. G. Boes.
Middelburg,	J. Drabbe,	J. N. Pattist.
Utrecht II,	Mr. H. J. H. baron van Boetzelaer,	(Vac. in 1917 verv.)
Borger,	B. G. Hogewind,	G. Ritmeester.
Emmen,	J. L. La Gro,	Mevr. H. A. v. Riel, geb. Smeenge.
Hoogeveen,	J. M. Valetton,	H. Radtjs.
Vries,	A. G. Boes,	J. S. Kraus.
Venlo,	(Vac. in 1915 ontst.),	G. L. N. H. de Laive.

In de dienaangaande door de Regeering ontvangen berichten is ook thans weer over het algemeen met waardeering gesproken over de toewijding, waarmede de leden van het Rijks-schooltoezicht hunne taak hebben vervuld.

Op 31 December 1916 bestond in de volgende 302 gemeenten ter nadere verzekering van het plaatselijke schooltoezicht eene commissie als bedoeld in art. 98, tweede lid, der wet;

Noordbrabant: Asten, Bergen op Zoom, Best, Boxmeer, Boxtel, Breda, Dinteloord c. a., Eindhoven, Empel c. a., Engelen, Etten c. a., Fijnaart c. a., Gilze c. a., Heesch, Helmond, 's Hertogenbosch, Klundert, Maashees c. a., Nuland, St. Oedenrode, Oudenbosch, Putte, Raamsdonk, Roosendaal c. a., Steenbergen c. a., Stratum, Tilburg, Valkenswaard, Waalwijk, Werkendam, Woensel, Zevenbergen;

Gelderland: Apeldoorn, Arnhem, Barneveld, Bemmelen, Bergh, Brummen, Buurmalsen, Ambt-Doetinchem, Stad-Doetinchem, Dreumel, Driel, Ede, Epe, Ermelo, Gorssel, Groenlo, Groesbeek, Harderwijk, Heerwaarden, Herwen c. a., Heteren, Laren, Lienden, Nijmegen, Putten, Renkum, Rheden, Tiel, Ubbergen, Valburg, Wageningen, Winterswijk, Wijchen, Zevenaar, Zutphen;

Zuidholland: Alblasersdam, Alkemade, Nieuw-Beijerland, Oud-Beijerland, Bodegraven, den Bommel, Boskoop, Brielle, Delft, Dirksland, Dordrecht, Dubbeldam, Gorinchem, Gouda, Goudriaan, 's Gravenhage, Hardinxveld, Heerjansdam, Heinoord, Hillegom, Katwijk, Klaaswaal, Leerdam, Leiden, Nieuw-Lekkerland, Maassluis, Middelharnis, Monster, Naaldwijk, Noordwijk, Ottoland, Rotterdam, Schiedam, Schiedamschen, Sliedrecht, Sommeledijk, Stellingdam, Strijen, Oude-Tonge, Vianen, Vlaardingen, Voorhout, Waddinxveen, Zwijndrecht;

Noordholland: Aalsmeer, Alkmaar, Amsterdam, Anna-Paulowna, Avenhorn, Beemster, Berkhout, Beverwijk, Bloemendaal, Bussum, Callantsoog, Castricum, Edam, Egmond aan Zee, Enk-

huizen, Haarlem, Haarlemmerliede c. a., Haarlemmermeer, Heemskerk, Heemstede, Helder, Hensbroek, Hilversum, Hoogkarspel, Hoorn, Laren, Marken, Monnikendam, Purmerend, Schagen, Schellinkhout, Sloten, Velsen, Watergraafsmeer, Wognum, Wormerveer, Zaandam, Zandvoort, Zijpe;

Zeeland: Goes, Hontenisse, Middelburg, Neuzen, Vlissingen, Wissekerke, Zaamslag, Zierikzee;

Utrecht: Amersfoort, Baarn, Maarssen, Maarsseveen, Rhenen, Utrecht, Wijk bij Duurstede, Zeist;

Friesland: Achtkarspelen, Aengwierden, Baarderadeel, Barre, Bolward, Dokkum, Doniawerstal, Ferwerderadeel, Franeker, Franekeradeel, Gaasterland, Harlingen, Haskerland, Hennaarderadeel, Idaarderadeel, Kollumerland c. a., Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Opsterland, Schoterland, Smallingerland, Sneek, Tietjerksteradeel, Utingeradeel, Westdongeradeel, Wonseradeel;

Overijssel: Almelo, Avereest, Borne, Ambt-Delden, Deventer, Diepenveen, Enschedé, Hellendoorn, Hengelo, Holten, Kampen, Lonneker, Losser, Markelo, Olst, Raalte, Rijssen, Steenwijk, Tubbergen, Stad-Vollenhove, Wierden, Wijhe, Zwolle;

Groningen: Appingedam, Baflo, Bedum, Beerta, Bellingwolde, Bierum, Ten Boer, Groningen, Grootegast, Grijskerk, Haren, Hoogezand, Leek, Leens, Loppersum, Marum, Middelstum, Midwolda, Muntendam, Nieuwe-Pekela, Nieuwe-Schans, Nieuwolda, Noordbroek, Oldehove, Oldekerk, Oude-Pekela, Sappemeer, Scheemda, Stedum, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Usquert, Veendam, Warffum, Wildervank, Winschoten, 't Zand, Zuidhorn;

Drenthe: Assen, Beilen, Coevorden, Dalen, Havelte, Hoogeveen, Meppel, Odoorn;

Limburg: Amby, Baexem, Beek, Belfeld, Bingelrade, Bocholtz, Borgharen, Buggenum, Echt, Eysden, Gennep, Grevenbicht, Heer, Heerlen, Kerkrade, Klimmen, Limbricht, Maastricht, Meerssen, Merkelbeek, Mheer, Mook c. a., Nederweert, Noorbeek, Obbicht c. a., St. Pieter, Roermond, Schinnen, Sittard, Slonaken, Spauwebeek, Venlo, Venray, Voerendaal, Weert.

De gemeenten waar in 1916, bij het ontbreken van eene plaatselijke commissie van toezicht, door burgemeester en wethouders in overleg met den arrondissements-schoolopziener krachtens art. 102, eerste lid, der wet, personen buiten dat college met het doen van schoolbezoek waren belast, zijn de volgende:

Gelderland: Lochem (eene damescommissie voor het handwerkonderwijs);

Zuidholland: Wassenaar;

Noordholland: Blokker (eene damescommissie voor het handwerkonderwijs); Oudendijk (idem); De Rijp (idem);

Zeeland: Kruiningen, Schore;

Utrecht: Maartensdijk;

Friesland: Weststellingwerf.

Drenthe: Zuidlaren (drie damescommissien voor het handwerkonderwijs).

§ 17. UITGAVEN VAN HET RIJK EN DE GEMEENTEN TEN BEHOEVE VAN HET LAGER ONDERWIJS.

I. UITGAVEN EN INKOMSTEN VAN HET RIJK.

Het volgende overzicht bevat de uitgaven van het Rijk ten behoeve van het lager onderwijs in 1916, vergeleken met die over 1915.

	1916.	1915.	Vermeerdering.
I. Schooltoezicht.			
a. Jaarwedden:			
1. der inspecteurs	f 12 000,—		
2. districts-schoolopzieneren	78 000,—		
	f 90 000,—		

		1916.	1915.	Vermeerdering.
<i>b. Reis- en verblijfkosten:</i>				
1. der inspecteurs	f 1 861,86			
2. „ districts-schoolopzieners	9 314,58			
	f 11 176,44			
<i>c. bureelkosten:</i>				
1. der inspecteurs	f 1 199,—			
2. „ districts-schoolopzieners	8 698,—			
	9 897,—			
<i>d. Reis-, verblijf- en bureelkosten of abonnement deswege van en toelagen aan de arrondissements-schoolopzieners</i>				
	147 863,—			
<i>e. Kosten van vergaderingen</i>				
	102,45			
	f 259 038,89	f 260 243,96	—	f 1 205,07
<i>II. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen.</i>				
<i>a. Rijkskweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen en daaraan verbonden leerscholen:</i>				
<i>1. Personeel:</i>				
Apeldoorn	f 41 489,49 ⁵			
Nijmegen	38 584,97 ⁵			
Haarlem	40 678,39 ⁵			
Middelburg	40 753,83			
Deventer	39 674,30			
Groningen	39 755,83 ⁵			
Maastricht	44 468,05			
	f 285 404,88			
<i>2. Materieel:</i>				
Apeldoorn	f 10 881,03			
Nijmegen	8 964,64 ⁵			
Haarlem	11 622,35 ⁵			
Middelburg	8 688,04 ⁵			
Deventer	8 629,93			
Groningen	12 249,53			
Maastricht	8 413,87 ⁵			
	69 449,41			
<i>3. Toelagen aan kweekelingen:</i>				
Apeldoorn	f 30 360,—			
Nijmegen	29 850,—			
Haarlem	32 745,—			
Middelburg	32 520,—			
Deventer	28 800,—			
Groningen	28 695,—			
Maastricht	28 895,—			
	211 865,—			
<i>b. Subsidien voor kweekscholen ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen:</i>				
Noordbrabant	f 192 472,—			
Gelderland	70 053,—			
Zuidholland	140 349,—			
Noordholland	125 967,—			
Zeeland	16 884,—			
Utrecht	17 830,50			
Friesland	21 085,—			
Overijssel	19 578,—			
Groningen	30 580,71 ⁵			
Limburg	119 181,75			
	753 970,96 ⁵			

					1916.	1915.	Vermeerdering.
c. Rijksnormaallessen:							
	Onder- wijzers.	Kweeke- lingen.	Materieel.	Totaal.			
Noordbrabant . . .	f 46 284,59 ^s	f 5 222,08	f 7 473,97	f 58 980,64 ^s			
Gelderland . . .	54 390,42	8 514,96	3 801,69	66 707,07			
Zuidholland . . .	102 162,40	3 081,09	6 863,96	112 107,45			
Noordholland . . .	60 590,02	1 586,26	2 445,06	64 621,34			
Zeeland . . .	44 049,28	4 885,07	3 134,13 ^s	51 568,48 ^s			
Utrecht . . .	37 209,39	614,88	3 033,96 ^s	40 858,23 ^s			
Friesland . . .	50 381,63 ^s	6 536,63	7 770,52	64 688,78 ^s			
Overijssel . . .	43 222,15 ^s	1 022,23	2 877,03 ^s	48 021,42			
Groningen . . .	42 807,11	2 501,64	5 056,93 ^s	50 365,68 ^s			
Drenthe . . .	21 604,19	2 987,51	2 931,88 ^s	27 523,58 ^s			
Limburg . . .	37 052,02 ^s	2 344,80	3 483,37	42 879,99 ^s			
	f 539 753,22	f 39 696,95	f 48 872,52 ^s	f 628 322,69 ^s			
d. Bijdragen aan normaallessen en aan hoofden van scholen voor de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen:							
Noordbrabant . . .			f 8 084,—				
Gelderland . . .			35 946,22				
Zuidholland . . .			156 156,47 ^s				
Noordholland . . .			81 646,68				
Zeeland . . .			9 450,—				
Utrecht . . .			52 125,85				
Friesland . . .			38 680,79 ^s				
Overijssel . . .			32 150,—				
Groningen . . .			29 677,06 ^s				
Drenthe . . .			3 837,15				
Limburg . . .			7 966,28				
			455 720,51 ^s				
III. Subsidien aan cursussen tot opleiding voor de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres .					f 2 404 733,46 ^s	f 2 335 819,13 ^s	f 68 914,33
IV. Toelagen tot bekostiging der arrondissements-bibliotheken en tot bestrijding van kleine uitgaven ter bevordering van het doel der onderwijzersbijeenkomsten					50 252,71	39 283,—	10 969,71
V. Rijks- lagere scholen.					11 853,29 ^s	11 704,—	149,29 ^s
a. Personeel:							
Weststellingwerf . . .			f 3 450,—				
Steenwijkerwold . . .			3 867,—				
Vladder . . .			11 811,25 ^s				
			f 19 128,25 ^s				
b. Materieel:							
Weststellingwerf . . .			f 998,50				
Steenwijkerwold . . .			1 061,56 ^s				
Vladder . . .			3 500,73				
			f 5 560,79 ^s				
VI. Bijdragen aan gemeenten, vervangende de vroegere Rijksjaar- sedden.					24 689,05	24 410,88 ^s	278,16 ^s
Noordbrabant . . .			f 87 071,50				
Gelderland . . .			8 481,80				
Zuidholland . . .			2 680,40				
Noordholland . . .			1 496,—				
Zeeland . . .			3 827,—				
Utrecht . . .			715,—				
Friesland . . .			664,—				
Overijssel . . .			7 112,30				
Groningen . . .			8 198,10				
Drenthe . . .			446,90				
					70 693,—	70 693,—	—

	1916.	1915.	Vermeerdering.
VII. <i>Bijdrage aan de gemeenten in de kosten van haar lager onderwijs ten gevolge van art. 48 der wet, zoodat tegemoetkoming aan gemeenten wegens verlies van die bijdrage, met inbegrip van te weinig genoten bijdrage volgens art. 48 der wet over 1914.</i>			
Noordbrabant f	896 458,90		
Gelderland	1 370 070,18 ⁵		
Zuidholland	3 329 560,45 ⁵		
Noordholland	2 701 772,96 ⁵		
Zeeland	509 362,59		
Utrecht	535 776,31 ⁵		
Friesland	823 019,31		
Overijssel	937 920,51 ⁵		
Groningen	897 253,59		
Drenthe	536 102,06 ⁵		
Limburg	603 647,02 ⁵		
	f 13 140 943,86 ⁵	f 13 061 210,84	f 79 733,02 ⁵
VIII. <i>Bijdrage aan de gemeenten in de aan de onderwijzers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs.</i>			
Noordbrabant f	11 405,92 ⁵		
Gelderland	17 769,20		
Zuidholland	34 919,05		
Noordholland	28 963,65		
Zeeland	7 849,65		
Utrecht	6 713,55		
Friesland	15 276,—		
Overijssel	10 782,07 ⁵		
Groningen	13 688,25		
Drenthe	10 234,27 ⁵		
Limburg	3 789,15		
	161 390,77 ⁵	158 636,10	2 754,67 ⁵
IX. <i>Subsidie aan gemeenten krachtens art. 53 der wet.</i>			
Noordbrabant f	73 875,—		
Gelderland	105 680,—		
Zuidholland	181 200,—		
Noordholland	37 915,—		
Zeeland	13 780,—		
Utrecht	—		
Friesland	54 175,—		
Overijssel	57 250,—		
Groningen	114 450,—		
Drenthe	247 590,—		
Limburg	13 850,—		
	899 765,—	800 000,—	99 765,—
X. <i>Bydrage aan bijzondere scholen ten gevolge van art. 59 der wet, zoodat tegemoetkoming aan besturen van zoodanige scholen wegens verlies van die bijdrage</i>			
Noordbrabant f	1 358 421,39 ⁵		
Gelderland	1 044 664,67		
Zuidholland	2 330 904,99 ⁵		
Noordholland	1 465 671,93 ⁵		
Zeeland	298 662,04 ⁵		
Utrecht	611 665,91 ⁵		
Friesland	570 983,86 ⁵		
Overijssel	435 141,46		
Groningen	365 716,97 ⁵		
Drenthe	145 974,67 ⁵		
Limburg	597 707,11 ⁵		
	9 225 515,04 ⁵	8 840 894,74	384 620,30 ⁵
XI. <i>Tegemoetkomingen aan onderwijzers bij het lager onderwijs ingevolge de wet van 6 Juni 1913 (Stbl. n°. 239)</i>			
a. openbare onderwijzers f	359 690,—		
b. bijzondere onderwijzers	167 760,—		
	527 450,—	527 580,—	130,—

	1916.	1915.	Vermeerdering.
XII. Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden der leden van de commissiën tot het examineren van hen, die eene der akten van bekwaamheid, vermeld in art. 77, onder a en b, of eene akte van bekwaamheid in de handwerken of in vrije en orde-oefeningen der gymnastiek of in het handtekenen, vermeld in art. 87 der wet, wenschen te ontfangen, benevens verdere kosten dier examens.	f 158 408,56 ⁵	f 169 243,62	— f 10 835,05 ⁵
XIII. Gratificatiën aan onderwijzers	1 429,96	1 703,96	— 274,—
XIV. Pensioenen aan onderwijzers van openbare en bijzondere lagere scholen	1 736 220,47 ⁵	1 617 984,78	118 235,69 ⁵
XV. Wachtgelden ingevolge art. 41 der wet	147 665,31	147 223,—	442,31
XVI. Verdere uitgaven betrekkelijk het onderwijs in het algemeen:			
a. subsidie aan de Vereeniging „Het Nederlandsch Schoolmuseum” te Amsterdam	f 6 000,—		
b. subsidiën aan vereenigingen tot bevordering van het geregeld schoolbezoek van schipperskinderen	20 000,—		
c. subsidie aan de Vereeniging School met den Bijbel voor schipperskinderen te Vreeswijk.	9 031,—		
d. subsidie aan de Vereeniging „Schoolfonds Biesbosch”	600,—		
e. subsidie ten behoeve van de kweekschool voor bewaarschoolhoederessen te Leiden.	8 500,—		
f. subsidie aan de Vereeniging van Christelijke bewaarschoolonderwijzeressen in Nederland.	1 186,—		
g. subsidie aan de Vereeniging Vormschool ter opleiding tot onderwijzeressen aan Christelijke bewaarscholen te Amsterdam.	150,—		
h. subsidie aan de Vereeniging tot bevordering van het onderwijs in handenarbeid in Nederland:			
1. voor het houden van een cursus in handenarbeid voor onderwijzers	3 000,—		
2. ter tegemoetkoming in de kosten van het examineren van hen die een diploma voor handenarbeid verlangen	963,—		
i. subsidie aan de Vereeniging tot bevordering van het onderwijs in den handenarbeid in de provincien Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel, voor het houden van een cursus in handenarbeid voor onderwijzers.	2 000,—		
j. subsidie ten behoeve van vereenigingen voor meer uitgebreid lager onderwijs ter tegemoetkoming in de kosten van de vanwege die vereenigingen afgenomen examens	1 200,—		
k. subsidiën ten behoeve van scholen voor zwakzinnigen	158 666,27 ⁵		
l. subsidie aan de Vereeniging tot instandhouding van het geneeskundig opvoedingsgesticht voor krankzinnige en achterlijke kinderen te 's Gravephage	3 000,—		
m. 1. jaarwedden der inspecteurs van de lichamelijke opvoeding	12 000,—		
2. reis- en verblijfkosten idem	3 947,—		
3. bureelkosten idem	1 453,—		
n. verdere uitgaven voor de lichamelijke oefening van jongelieden, die den militieplichtigen leeftijd naderen	16 198,—		
o. subsidie ter bevordering van het invoeren van bewegingsspeelen:			
1. aan den Ned. Bond voor Lichamelijke Opvoeding	12 203,—		
2. aan de Vereeniging van Gymnastiekonderwijzers in Nederland	1 000,—		
3. aan het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap	1 000,—		
p. subsidie aan het Nederlandsch Gymnastiekverbond	5 000,—		
q. Staatscommissie voor het onderwijs, ingesteld bij Kon. besluit van 31 December 1913 n ^o . 10	173,—		
r. kosten van de commissie tot onderzoek naar de ontwikkeling der jeugdige personen	1 802,—		
	264 072,27 ⁵	229 407,72 ⁵	34 574,55
	f 29 084 121,68	f 28 296 128,74 ⁵	f 787 992,93 ⁵

De inkomsten van het Rijk ter zake van het lager onderwijs waren in 1916 als volgt:

Opbrengst van schoolgelden aan de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen voor onderwijzers:

Apeldoorn	f 2244,50
Nijmegen	1879,—
Haarlem	1152,—
Middelburg	2616,25
Deventer	1673,40
Groningen	848,05
Maastricht	3378,75
	f 13 291,95

Bijdragen der openbare onderwijzers voor hun pensioen:

Noordbrabant	f 21 763,73 ⁵
Gelderland	38 938,34 ⁵
Zuidholland	115 000,—
Noordholland	109 582,87
Zeeland	13 227,76
Utrecht	19 800,65
Friesland	22 852,71 ⁵
Overijssel	28 758,29
Groningen	25 522,52
Drenthe	13 269,03
Limburg	14 484,08 ⁵
	433 200,—

Bijdragen voor pensioen van de onderwijzers aan bijzondere lagere scholen en bijzondere kweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen 196 649,16⁵

Bijdragen wegens inkoop van diensttijd bij bijzondere lagere scholen op grond van art. 72 der wet 60 118,31

Opbrengst der examengelden ingevolge art. 88 der wet op het lager onderwijs 59 192,—

Totaal f 752 451,42⁵

In 1915 bedroegen de inkomsten f 731 655,67.

Voorts is ter verrekening van de door de gemeenten over 1914 te veel genoten vergoeding, volgens art. 48 der wet op het lager onderwijs, op de voor 1916 toegekende vergoeding ingehouden:

In Noordbrabant	f 12 213,85 ⁵
„ Gelderland	16 308,26
„ Zuidholland	14 800,23 ⁵
„ Noordholland	11 827,67 ⁵
„ Zeeland	6 328,98 ⁵
„ Utrecht	5 128,73
„ Friesland	8 079,66
„ Overijssel	14 368,32
„ Groningen	7 906,87 ⁵
„ Drenthe	4 877,48
„ Limburg	17 738,24
	f 119 578,31 ⁵

Trekt men het bedrag der inkomsten en dat der vermelde inhoudingen, te zamen bedragende f 872 029,74, van het cijfer der uitgaven af, dan blijkt, dat het zuiver bedrag der Rijks-uitgaven in 1916 was f 28 212 091,94

In 1915 was dit 27 468 696,77

Vermeerdering f 743 395,17

Het vorenstaand overzicht wijst ten aanzien van de volgende onderwerpen op vermeerdering van uitgaven tot de bedragen achter ieder onderwerp vermeld als:

Opleiding tot onderwijzer en onderwijzeres	f 68 914,33
Subsidien aan cursussen tot opleiding voor de hoofdakte	10 969,71
Toelagen voor arrondissementsbibliotheken en onderwijzersbijeenkomsten	149,29 ⁵
Rijks lagere scholen	278,16 ⁵
Bijdragen aan de gemeenten ingevolge art. 48 der wet	79 733,02 ⁵
Bijdragen aan de gemeenten in de aan de onderwijzers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs	2 754,67 ⁵
Subsidie aan gemeenten krachtens art. 53 der wet	99 765,—
Bijdragen aan bijzondere scholen ten gevolge van art. 59 der wet	384 620,30 ⁵
Pensioenen aan onderwijzers van openbare en bijzondere lagere scholen	118 235,69 ⁵
Wachtgelden ingevolge art. 41 der wet	442,31
Verdere uitgaven betreffende het onderwijs in het algemeen	34 574,55
Totaal	f 800 437,06

De uitgaven verminderden ten aanzien van de volgende onderwerpen:

Schooltoezicht	f 1 205,07
Tegemoetkomingen aan onderwijzers bij het lager onderwijs ingevolge de wet van 6 Juni 1913 (Staatsblad n ^o . 239)	130,—
Kosten der akte-examens	10 835,05 ⁵
Gratificaties aan onderwijzers	274,—
Totaal	f 12 444,12 ⁵

De uitgaven betreffende de bijdragen aan gemeenten, vervangende de vroegere Rijksjaarwedden, bleven stationnair.

De inkomsten vermeerderden ten aanzien van:

Bijdragen der openbare onderwijzers voor hun pensioen	f 11 301,38 ⁵
Bijdragen voor pensioen van de onderwijzers aan bijzondere lagere scholen en bijzondere kweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen	10 160,13 ⁵
Opbrengst der examengelden ingevolge art. 88 der wet op het lager onderwijs	699,—
Totaal	f 22 160,52

De inkomsten verminderden ten aanzien van:

Opbrengst van schoolgelden aan de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen voor onderwijzers	f 412,45
Bijdragen wegens inkoop van diensttijd bij bijzondere lagere scholen, op grond van art. 72 der wet	952,31 ⁵
Totaal	f 1 364,76 ⁵

De Koninklijke beslissingen in zake de beroepen van besluiten van Gedeputeerde Staten ten aanzien van aanvragen van besturen van bijzondere scholen om over 1915 in het genot van de Rijksbijdrage te worden gesteld, overeenkomstig art. 59 der wet, volgen als bijlage I achter dit verslag.

De gebruikelijke mededeeling betreffende de ontheffing van de voorwaarde, vervat in het tweede lid onder c van art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, is thans opgenomen in § 9, onderdeel VI.

II. UITGAVEN EN INKOMSTEN

In de volgende tabel zijn de uitgaven en de inkomsten

ONDERWERPEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.
UITGAVEN				
1. Onderwijzend personeel	f 1 056 958,46 ⁵	f 1 952 341,99	f 6 206 426,45 ⁵	f 5 722 689,56 ⁵
2. Belooning voor het geven van herhalingsonderwijs	28 280,45	42 240,24 ⁵	146 820,25 ⁵	152 637,56 ⁵
3. Tegemoetkoming in de huishuur ingevolge art. 26, achtste lid, der wet op het lager onderwijs	19 569,25 ⁵	45 726,54	201 596,64 ⁵	52 674,95 ⁵
4. Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollokalen	1 926,89	20 176,49	90 573,30 ⁵	112 571,68 ⁵
5. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	631,—	1 911,66 ⁵	134 956,35	115 443,88
6. Nieuwe schoollokalen	103 445,08 ⁵	313 647,52 ⁵	1 606 117,99 ⁵	797 279,08 ⁵
7. Onderhoud van schoollokalen	51 686,27 ⁵	77 432,69 ⁵	368 890,66	460 339,22
8. Schoolmeubelen en schoolbehoeften	71 980,64	179 403,70 ⁵	367 356,17 ⁵	312 284,37 ⁵
9. Vuur en licht in de schoollokalen	75 652,02 ⁵	145 228,56 ⁵	348 247,64	331 357,94 ⁵
10. Kosten van het plaatselijk schooltoezicht, daaronder begrepen de commissiën tot wering van schoolverzuim	9 797,57	8 444,96	26 445,05	38 912,71 ⁵
11. Kosten wegens het van gemeentewege rechtstreeks verstrekken van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen	600,—	15,—	16 262,33	11 050,45
12. Subsidien ter verstrekking van voedsel en kleeding aan schoolgaande kinderen	525,—	5 804,—	127 999,53 ⁵	19 131,91
13. Kosten van het vergelijkend onderzoek voor hoofden van scholen	—	215,45	14 167,46	133,60
14. Uitkeering aan andere gemeenten	13 071,29 ⁵	1 667,95 ⁵	10 117,83 ⁵	12 334,87
15. Kosten wegens aanmoediging van getrouw schoolbezoek	4 001,02 ⁵	2 961,32	15 990,76	23 040,50
16. Andere uitgaven	24 395,88	34 087,28	54 916,37	320 637,04
Totaal in 1916	f 1 462 526,85 ⁵	f 2 831 306,38 ⁵	f 9 736 884,82	f 8 482 518,81
„ „ 1915	1 552 401,39	2 639 651,11	9 303 676,84 ⁵	8 051 797,31 ⁵
Vermeerdering	— f 89 874,53 ⁵	f 191 655,27 ⁵	f 433 207,97 ⁵	f 430 721,49 ⁵
INKOMSTEN				
1. Opbrengst der schoolgelden	f 93 379,72	f 193 155,24	f 876 245,97 ⁵	f 810 800,21 ⁵
2. Bijdragen van het Rijk, vervangende de vroegere Rijksjaarwedden	37 071,50	8 481,80	2 680,40	1 496,—
3. Bijdrage van het Rijk volgens art. 48 der wet, zoomede tegemoetkoming aan gemeenten wegens verlies van die bijdrage, met inbegrip der bijbetaling wegens te weinig genoten bijdrage over 1914 en na aftrek der te veel genoten bijdrage over dat jaar	884 245,04 ⁵	1 353 761,87 ⁵	3 314 760,22	2 689 945,29
4. Bijdrage van het Rijk in de aan de onderwijzers uit te keeren belooning wegens het geven van herhalingsonderwijs	11 405,92 ⁵	17 769,20	34 919,05	28 963,65
5. Subsidie van het Rijk krachtens art. 53 der wet	73 875,—	105 680,—	181 200,—	37 915,—
6. Bijdrage van andere gemeenten	12 699,29 ⁵	883,73 ⁵	11 213,21	11 509,56
7. Opbrengst van bijzondere fondsen	5 770,76	2 115,62	15 867,63	11 820,48
Totaal in 1916	f 1 118 447,24 ⁵	f 1 686 847,47	f 4 436 886,48 ⁵	f 3 592 450,19 ⁵
„ „ 1915	1 172 784,99 ⁵	1 681 790,04	4 192 162,74 ⁵	3 597 870,79 ⁵
Vermeerdering	— f 54 337,75	5 057,43	f 244 723,74	— f. 5 420,60
Zuiver bedrag der uitgaven in 1916	f 344 079,61	f 1 144 458,91 ⁵	f 5 299 998,33 ⁵	f 4 890 068,61 ⁵
„ „ „ „ 1915	379 616,39 ⁵	957 861,07	5 111 514,10	4 453 926,52
Vermeerdering	— f 35 536,78 ⁵	f 186 597,84 ⁵	f 188 484,23 ⁵	f 436 142,09 ⁵

DER GEMEENTEN.

der gemeenten voor het lager onderwijs in 1916 vermeld.

	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
V E N.								
f	664 125,46 ⁵	f 1 084,212,97	f 1 139 381,40	f 1 408 780,44 ⁵	f 1 280 948,85	f 662 151,56 ⁵	f 705 679,21 ⁵	f 21 842 641,18 ⁵
50 ⁵	23 048,94 ⁵	39 740,18	35 156,31	29 893,11	35 567,23	23 396,91 ⁵	9 262,32	566 044,52 ⁵
50 ⁵	12 954,83	32 648,46 ⁵	19 401,66	31 216,90	25 600,54 ⁵	8 524,71 ⁵	14 497,68 ⁵	454 412,19 ⁵
95 ⁵	4 800,06	7 275,88	10 922,08 ⁵	23 966,91	16 169,49 ⁵	4 373,66 ⁵	2 335,33	295 121,74 ⁵
68 ⁵	225,63 ⁵	4 395,73	—	1 473,14	42 417,63 ⁵	—	285,83 ⁵	301 740,37
38	33 326,91	174 235,77	74 220,31 ⁵	58 908,26	309 909,00	295 318,26 ⁵	58 050,03	3 824 452,19 ⁵
03 ⁵	45 276,50 ⁵	43 806,99	71 643,75	64 532,11	118 806,60	42 381,99 ⁵	37 358,86	1 382 151,63
22	56 586,60	43 313,27	77 893,17	98 253,16 ⁵	120 735,69	69 456,17 ⁵	51 506,70	1 443 769,06 ⁵
37 ⁵	42 090,42 ⁵	85 472,34 ⁵	87 452,27 ⁵	132 110,01 ⁵	97 397,79 ⁵	58 683,34 ⁵	55 293,13 ⁵	1 458 986,01
94 ⁵								
71 ⁵	4 072,79 ⁵	3 401,59	9 816,92	7 331,39	7 317,30 ⁵	3 356,90 ⁵	4 632,32	123 508,92
45	—	51 623,25 ⁵	4 520,92	—	9 492,11	884,79 ⁵	5 300,—	69 748,86
91	2 197,73	550,—	1 534,42	250,—	1 662,54 ⁵	1 350,—	—	161 004,14
00	—	273,89	343,49	265,71 ⁵	29,20	—	—	15 428,80 ⁵
87	1 849,13	10 349,48	7 736,61 ⁵	8 669,26	3 727,23 ⁵	2 069,77	2 700,96 ⁵	74 294,41
50	740,18	1 335,11	5,—	1 321,76	555,00 ⁵	—	1 279,61	51 230,27
04	18 085,48	15 640,74	12 061,87 ⁵	32 641,25	18 255,77	14 362,75 ⁵	10 563,29	555 647,73
f	909 875,69	f 1 538 276,11 ⁵	f 1 552 088,60 ⁵	f 1 894 593,43	f 2 097 580,81 ⁵	f 1 186 290,83 ⁵	f 958 740,29 ⁵	f 32 650 182,05 ⁵
31 ⁵	960 911,34	1 420 405,06	1 495 830,29	1 814 011,77	1 892 734,72	983 263,00	1 016 965,41	31 131 648,85
49 ⁵	— f 51 535,05	f 117 871,05 ⁵	f 56 258,31 ⁵	f 80 581,66	f 204 846,09 ⁵	f 203 027,23 ⁵	— f 58 225,11 ⁵	f 1 518 533,80 ⁵

STEN.

f	68 728,93	f 138 912,02 ⁵	f 91 795,57	f 149 966,73 ⁵	f 100 162,11 ⁵	f 52 992,73	f 117 450,47	f 2 698 589,72 ⁵
21 ⁵	3 827,—	715,—	664,—	7 112,30 ⁵	8 198,10	446,90	—	70 693,—
—								
29	503 033,60 ⁵	530 647,58 ⁵	814 939,65	923 552,19 ⁵	889 346,71 ⁵	531 224,58 ⁵	585 908,78 ⁵	13 021 365,55
35	7 849,65	6 713,55	15 276,—	10 782,07 ⁵	13 688,25	10 234,27 ⁵	3 789,15	161 390,77 ⁵
—	13 780,—	—	54 175,—	57 250,—	114 450,—	247 590,—	13 850,—	899 765,—
36	1 849,13	9 983,79	7 812,— ⁵	9 848,58	3 651,84 ⁵	1 830,29 ⁵	3 062,96 ⁵	74 294,41
8	4 600,—	2 497,38 ⁵	6 819,42	—	82 615,33 ⁵	4 505,78	41,11	139 653,57
f	603 668,31 ⁵	f 680 410,33 ⁵	f 991 481,04 ⁵	f 1 158 511,88 ⁵	f 1 212 112,41	f 848 824,50 ⁵	f 724 102,48	f 17 062 752,03
95 ⁵	676 671,—	655 255,— ⁵	1 012 983,77	1 164 635,57	1 044 066,95 ⁵	768 392,93 ⁵	679 742,12 ⁵	16 640 355,98 ⁵
95 ⁵	— f 73 002,68 ⁵	f 34 164,33	— f 21 502,12 ⁵	— f 6 123,68 ⁵	f 168 045,45 ⁵	f 80 431,58	f 44 360,35 ⁵	f 416 396,04 ⁵
00								
f	303 707,37 ⁵	f 848 856,78	f 560 606,96	f 736 081,54 ⁵	f 885 468,40 ⁵	f 337 466,27	f 294 637,81 ⁵	f 15 587 430,62 ⁵
16	284 240,34	765 150,05 ⁵	432 846,52	640 376,20	848 607,70 ⁵	214 870,61 ⁵	337 223,28 ⁵	14 455 292,86 ⁵
2								
f	21 467,03 ⁵	f 83 706,72 ⁵	f 77 760,44	f 86 765,34 ⁵	f 36 800,64	f 122 595,65 ⁵	— f 102 585,47	f 1 102 137,76

In 1916 werd door de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs eene som uitgegeven van f 32 650 182,65⁵, dat is f 1 518 533,80⁵ meer dan in 1915.

De inkomsten beliepen in 1916 f 17 062 752,03, derhalve f 416 396,04⁵ meer dan in 1915.

Het zuiver bedrag der uitgaven door de gemeenten beliep dientengevolge f 15 587 430,62⁵ of f 1 102 137,76 meer dan in 1915.

Het zuiver bedrag der uitgaven vermeerderde in de provincien Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen, Drenthe, terwijl het verminderde in de provincie Limburg.

Met betrekking tot de onderwerpen van uitgaaf valt de volgende vermeerdering waar te nemen:

onderwijzend personeel	f 720 357,17
beloening voor het geven van herhalingsonderwijs	6 763,10
tegemoetkoming in de huishuur ingevolge art. 26 der wet	17 814 79 ⁵
vergoeding voor vrije woning en huur van schoollokalen	5 512,26 ⁵
opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	33 192,71 ⁵
nieuwe schoollokalen	218 697,44
onderhoud van schoollokalen	134 836,72
schoolmeubelen en schoolbehoefden	96 746,28
vuur en licht in de schoollokalen	275 043,65
kosten van het plaatselijk schooltoezicht enz.	2 910,62
subsidien wegens verstrekking van voedsel en kleding	9 279,40

kosten van het vergelijkend onderzoek voor hoofden van scholen	f 261,62 ⁵
uitkeering aan andere gemeenten	2 725,24
kosten wegens aanmoediging van getrouw schoolbezoek	1 671,06 ⁵
andere uitgaven	946,85

De uitgaven verminderden voor het volgende onderwerp:

rechtstreeksche verstrekking van voedsel en kleding	f 8 225,13
---	------------

De inkomsten vermeerderden ten aanzien van:

opbrengst der schoolgelden	f 193 866,62
bijdrage van het Rijk ingevolge art. 48 der wet	55 931,01 ⁵
bijdrage van het Rijk in de aan de onderwijzers uit te keeren beloening wegens het geven van herhalingsonderwijs	2 754,67 ⁵
subsidie van het Rijk krachtens art. 53 der wet	99 765,—
bijdrage van andere gemeenten	2 725,23 ⁵
opbrengst van bijzondere fondsen	61 353,50

Geen enkele rubriek wijst vermindering van inkomsten aan, terwijl de bijdragen van het Rijk, vervangende de vroegere Rijksjaarwedden, stationnair bleven.

III. UITGAVEN EN INKOMSTEN VAN HET RIJK EN DE GEMEENTEN TE ZAMEN.

In het volgend overzicht worden de uitgaven door Rijk en gemeenten te zamen in 1916 gedaan, vergeleken met die over 1915.

ONDERWERPEN.	1916.	1915.	Vermeerdering.
Onderwijzend personeel	f 22 427 813,96 ⁵	f 21 700 379,43	727 434,53 ⁵
Vergoeding voor vrije woning, tegemoetkoming in de huishuur en huur voor schoollokalen	749 533,94	726 206,88	23 327,06
Nieuwe schoollokalen	3 824 452,19 ⁵	3 605 754,75 ⁵	218 697,44
Onderhoud van schoollokalen	1 382 151,63	1 247 314,91	134 836,72
Schoolmeubelen, schoolbehoefden, vuur en licht enz.	2 908 316,47	2 536 562,64	371 753,83
Gratificatiën aan onderwijzers	1 429,96	1 703,96	— 274,—
Pensioenen aan onderwijzers	1 736 220,47 ⁵	1 617 984,78	118 235,69 ⁵
Rijkswachtgeld aan onderwijzers	147 665,31	147 223,—	442,31
Opleiding van onderwijzers	2 706 473,83 ⁵	2 604 366,79	102 107,04 ⁵
Subsidien van het Rijk aan cursussen voor de hoofdakte	50 252,71	39 283,—	10 969,71
Arrondissementsbibliotheken en onderwijzersbijeenkomsten	11 853,29 ⁵	11 704,—	149,29 ⁵
Vergelijkend onderzoek voor hoofden van scholen	15 428,80 ⁵	15 167,18	261,62 ⁵
Akte-examens	158 408,56 ⁵	169 243,62	— 10 835,05 ⁵
Schooltoezicht, daaronder begrepen de commissiën tot wering van schoolverzuim	382 547,81	380 842,26	1 705,55
Aanmoediging van getrouw schoolbezoek door de gemeenten	51 230,27	49 559,20 ⁵	1 671,06 ⁵
Kosten van en subsidien wegens het verstrekken van voedsel en kleding aan schoolgaande kinderen	260 753,—	259 698,73	1 054,27
Subsidien van het Rijk aan bijzondere scholen	9 225 515,04 ⁵	8 840 894,74	384 620,30 ⁵
Tegemoetkomingen aan onderwijzers bij het lager onderwijs ingevolge de wet van 6 Juni 1913 (Staatsblad n ^o . 239)	527 450,—	527 580,—	— 130,—
Uitkeering tusschen gemeenten	74 294,41	71 569,17	2 725,24
Andere uitgaven van gemeenten	555 647,73	554 700,88	946,85
Verdere uitgaven van het Rijk	264 072,27 ⁵	229 497,72 ⁵	34 574,55
Totaal	f 47 461 511,69 ⁵	f 45 887 237,65 ⁵	f 2 124 274,04

De inkomsten van Rijk en gemeenten te zamen in 1916 vergeleken met die in 1915, waren als volgt:

ONDERWERPEN.	1916.	1915.	Vermeerdering.
Schoolgelden	f 2 711 881,67 ⁵	f 2 518 427,50 ⁵	f 193 454,17
Bijdragen van openbare en bijzondere onderwijzers voor hun pensioen . .	679 967,47 ⁵	659 458,27	20 509,20 ⁵
Examengelden	59 192,—	58 493,—	699,—
Bijdragen door gemeenten van andere gemeenten ontvangen voor schoolgaande kinderen	74 294,41	71 569,17 ⁵	2 725,23 ⁵
Opbrengst van bijzondere fondsen	136 653,57	75 300,07	61 353,50
Totaal	f 3 661 989,13	f 3 383 248,02	f 278 741,11

Het zuiver bedrag der uitgaven van Rijk en gemeenten te zamen was dus in 1916 f 43 799 522,56⁵ tegenover f 41 953 989,63⁵ in 1915.

De volgende tabel geeft een overzicht van de uitgaven en ontvangsten van het Rijk en de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs over de jaren 1878 tot en met 1916.

	Uitgaven				Inkomsten			Zuiver bedrag der uitgaven.
	door het Rijk.	door de provinciën.	door de gemeenten (na aftrek der subsidiën).	Totaal.	van het Rijk.	van de gemeenten (na aftrek der subsidiën).	Totaal.	
In 1878	f 963 251,83	f 212 826,39	f 7 149 787,47 ⁵	f 8 325 865,19	f 95 540,77	f 1 152 155,24 ⁵	f 1 247 696,01 ⁵	f 7 078 169,17 ⁵
In 1879	1 320 164,79 ⁵	334 959,03 ⁵	7 001 623,94 ⁵	8 656 747,77 ⁵	101 109,24	1 168 479,89 ⁵	1 269 589,13 ⁵	7 387 158,64
In 1880	2 332 659,97	619 695,74 ⁵	6 716 339,25	9 668 694,96 ⁵	108 423,12	1 193 334,61	1 301 757,73	8 366 937,23 ⁵
In 1881 t/m 1885 gemid.	5 536 340,27 ⁵	—	8 432 309,86 ⁵	13 968 650,14	150 688,72 ⁵	1 274 323,84	1 425 012,56 ⁵	12 543 637,57 ⁵
In 1886 t/m 1890 gemid.	4 535 565,79 ⁵	—	8 462 041,68	12 997 607,47 ⁵	186 825,47 ⁵	1 499 754,42.	1 686 579,89 ⁵	11 311 027,58
In 1891 t/m 1895 gemid.	6 001 620,02	—	9 760 646,52	15 762 266,54	233 678,08	1 659 385,95 ⁵	1 893 059,03 ⁵	13 869 207,50 ⁵
In 1896 t/m 1900 gemid.	6 740 093,83	—	11 514 171,71	18 254 265,54	268 528,74	1 844 079,77	2 110 808,51	16 143 457,03
In 1901 t/m 1905 gemid.	9 295 710,87 ⁵	—	14 476 946,24	23 772 657,11 ⁵	327 960,26	2 139 880,32	2 467 840,58	21 304 807,53 ⁵
In 1906 t/m 1910 gemid.	19 618 540,14	—	11 562 193,11	31 180 733,25	557 581,07 ⁵	2 387 515,80 ⁵	2 945 096,88	28 235 636,37
In 1911 t/m 1915 gemid.	25 792 802,30	—	15 199 475,24 ⁵	40 992 277,54 ⁵	694 873,25 ⁵	2 572 911,19	3 267 784,44 ⁵	37 724 493,10
In 1916	28 964 543,36 ⁵	—	18 496 968,33	47 461 511,69 ⁵	752 451,42 ⁵	2 909 537,70 ⁵	3 661 989,13	43 799 522,56 ⁵

De cijfers in de kolom „uitgaven door het Rijk” zijn opgenomen na aftrek van de inhoudingen wegens door de gemeenten te veel genoten vergoeding (of na aftrek van de restitutiën door de gemeenten wegens te veel genoten vergoeding) volgens

art. 48 der wet op het lager onderwijs over het voorlaatste jaar. De eerste verrekening vond plaats bij het jaar 1882 van het te veel genotene over 1880.

§ 18. ONDERWERPEN VAN VERSCHILLENDE AARD.

I. SCHOLEN VOOR ZWAKZINNIGEN EN IDIOTEN.

a. Scholen voor zwakzinnigen.

Over het jaar 1916 zijn ten behoeve van de volgende scholen voor zwakzinnigen de Rijkssubsidiën toegekend, tot het bedrag bij elke school vermeld:

Openbare school te Arnhem	f 9 474,—
Openbare school te Dordrecht	8 845,73
Openbare scholen te 's Gravenhage:	
a. aan de Hoofdkade	11 600,40
b. aan de Badhuisstraat	7 347,60
c. aan de Teniersstraat	11 225,33
Openbare school te Leiden	5 049,27
Openbare scholen te Rotterdam:	
a. aan de Helmersstraat	12 657,69
b. aan den Goudschen rijweg	12 929,40
Openbare school te Haarlem	7 309,21
Openbare school te Utrecht	8 528,92 ⁵
Openbare school te Groningen	2 360,60
Openbare school te Deventer	1 973,75
Bijzondere school te Ermelo (van de Vereniging tot opvoeding en verpleging van idioten en achterlijke kinderen, gevestigd te Utrecht)	
	6 284,40
Bijzondere school te Renkum (van de Vereniging tot het verzorgen, opvoeden en onderwijzen van zwakzinnige kinderen, gevestigd te Utrecht)	
	2 094,80

Bijzondere school te Rotterdam (van de Vereniging voor Christelijk onderwijs aan zwakzinnige kinderen te Rotterdam, gevestigd te Rotterdam) f 5 221,20

Bijzondere scholen te Amsterdam (van de Vereniging voor spraakgebrekkige en achterlijke kinderen, gevestigd te Amsterdam):

a. school I	10 395,44
b. school II	8 579,14
c. school III	6 322,79
d. school IV	9 474,—
e. school V	7 613,40

Bijzondere school te Amsterdam (van de Vereniging tot oprichting en instandhouding van Christelijke scholen voor zwakzinnigen te Amsterdam) 5 221,20

Bijzondere school te Maastricht (van het Zedelijk lichaam onder de zinspreuk „Sub praesidio Beatae Mariae Virginis, sine macula conceptae“, gevestigd te Maastricht) 3 158,—

Totaal f 158 666,27⁵

De over het jaar 1916 aan de Regeering uitgebrachte verslagen betreffende deze scholen zijn opgenomen in het bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 6 September 1917, n°. 208 (n°. 41 der Verslagen en Rapporten).

GESTICHTEN.	Totale bevolking in den loop des jaars aanwezig geweest.	Aantal personen, niet tot het onderwijs toegelaten:					In 1916 of reeds vroeger toegelaten tot het onderwijs.	Van jonger dan 20 j.
		als zijde (niet gescheiden, doortrokken, dan, vreemdelingen, die over de grenzen moeten worden gebracht, expatrianten).	wegens te kort verblijf.	wegens gevorderden leeftijd.	als zijde genoegzaam onderwezen.	om andere redenen.		
Bijzondere strafgevangenissen	365	—	—	104	75	59	127	3
Gewone strafgevangenissen	14 324	—	9303	1306	650	101	2964	419
Huizen van bewaring in de arrondissementshoofdplaatsen	24 006	7089	13 356	1504	52	645	287	154
Huizen van bewaring buiten de arrondissementshoofdplaatsen . .	665	—	665	—	—	—	—	—
Rijkswerkinrichtingen	1917	—	4	1305	179	222	207	—
Totaal	41 277	7089	23 328	4219	956	1027	3585	576

b. Scholen voor idioten.

In het geneeskundig opvoedingsgesticht voor zwakzinnige en achterlijke kinderen te 's Gravenhage werden op 1 Januari 1916 verpleegd 19 jongens en 13 meisjes; in den loop van het jaar werden 3 jongens en 2 meisjes opgenomen, 3 jongens en 1 meisje verlieten het gesticht, en 1 jongen overleed, zoodat op het einde des jaars het aantal verpleegden bestond uit 18 jongens en 14 meisjes.

De dagschool werd op 1 Januari 1916 bezocht door 20 externen, namelijk 11 jongens en 9 meisjes; in den loop van het jaar verlieten 2 jongens en 4 meisjes de school, terwijl 1 jongen en 4 meisjes als nieuwe leerlingen tot het onderwijs werden toegelaten, zoodat op het einde des jaars 10 jongens en 9 meisjes als dagscholieren stonden ingeschreven.

Ten behoeve van deze school is over 1916 een Rijkssubsidie van f 3000 verleend. Aan verdere subsidien werd ontvangen f 8000, aan contributiën f 752,80, aan giften en legaten f 10 aan verpleeg- en schoolgelden f 8121,43, aan opbrengst gebouw Alexanderstraat f 76 265,55, aan andere inkomsten, waaronder f 55 000 gereserveerd voor een nieuw gebouw, f 57 128,24. Het totaal der ontvangsten beliep dus: f 148 277,52, het totaal der uitgaven was: f 148 191,54, waaronder f 50 332,73⁵ voor het in aanbouw zijnd gebouw aan de Morsestraat en f 76 300 wegens reserve voor bouwkosten.

II. ONDERWIJS IN DE GEVANGENISSEN ENZ.

Het onderwijs werd gedurende het jaar 1916 gegeven in:

3 bijzondere strafgevangenissen, gevestigd te Gorinchem, Leeuwarden en 's Gravenhage;

25 gewone strafgevangenissen, waarbij 11 hulpstrafgevangenissen, gevestigd te 's Hertogenbosch, Breda, Arnhem, Zutphen,

Tiel, 's Gravenhage, Rotterdam, Dordrecht, Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Goes, Zierikzee, Utrecht, Leeuwarden, Heerenveen, Sneek, Zwolle, Almelo, Groningen, Appingedam, Winschoten, Assen, Maastricht en Roermond;

23 huizen van bewaring in de arrondissementshoofdplaatsen, gevestigd te 's Hertogenbosch, Breda, Arnhem, Zutphen, Tiel, 's Gravenhage, Rotterdam, Dordrecht, Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Middelburg, Zierikzee, Utrecht, Leeuwarden, Heerenveen, Zwolle, Almelo, Groningen, Winschoten, Assen, Maastricht en Roermond;

de Rijkswerkinrichtingen voor mannen te Veenhuizen nos. I en II, en Hoorn;

de Rijkswerkinrichting voor vrouwen te Leiden;

5 Rijksoopvoedingsgestichten voor jongens, gevestigd te Alkmaar, Amersfoort, Avereest, Doetichem en Leiden;

1 Rijksoopvoedingsgesticht voor meisjes te Zeist;

4 tuchtscholen voor jongens te Ginneken, Haren, Nijmegen en Velsen;

1 tuchtschool voor meisjes te Montfoort.

Behalve de 23 voornoemde huizen van bewaring, in de arrondissementshoofdplaatsen gevestigd, zijn er nog 4 huizen van bewaring buiten de arrondissementshoofdplaatsen. In geen van laatstgenoemde inrichtingen werd onderwijs gegeven.

De volgende tabel bevat een overzicht van het onderwijs in strafgevangenissen, huizen van bewaring en de Rijkswerkinrichtingen.

Van de tot het onderwijs toegelatenen waren:					Van de in den loop des jaars opgenomen, die tot het onderwijs werden toegelaten, konden						Van de in den loop des jaars ontslagenen, die tot het onderwijs waren toegelaten, konden								
jonger dan 20 j.	van 20—30 jaar.	van 30—40 jaar.	van 40 jaar en ouder.	reeds op 1 Jan. aanwezig en voor dien tijd reeds tot het onderwijs toegelaten.	niet			wel			lezen:			schrijven:			rekenen:		
					lezen.	schrijven.	rekenen.	lezen.	schrijven.	rekenen.	Goed.	Gebrekkig.	In het geheel niet.	Goed.	Gebrekkig.	In het geheel niet.	Goed.	Gebrekkig.	In het geheel niet.
3	75	43	6	80	—	—	4	47	47	43	46	2	—	45	3	—	27	19	2
419	1654	823	68	863	128	142	653	1978	1959	1448	1879	535	36	1207	702	41	885	962	103
154	125	8	—	15	27	30	57	245	242	215	165	75	5	155	83	7	127	98	20
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	77	129	1	58	19	25	38	130	124	111	68	42	4	63	45	6	36	64	14
576	1931	1003	75	1016	169	197	752	2400	2372	1817	1658	654	45	1470	833	54	1075	1143	139

Uit deze tabel blijkt, dat in 1916 tot het onderwijs 3585 personen zijn toegelaten, d.i. 8,7 percent van de totale bevolking; en wel in de bijzondere strafgevangenissen 127 of 34,6 percent van de totale bevolking, in de gewone strafgevangenissen 2964 of 26,9 percent, in de huizen van bewaring in de

arrondissementshoofdplaatsen 287 of 1,1 percent en in de Rijkswerkinrichtingen 207 of 10,8 percent.

Voorts valt uit die tabel de volgende splitsing van de onderwezenen naar leeftijdsgroepen af te leiden.

GESTICHTEN.	Totaal aantal onder- wezenen.	Daarvan waren			
		jonger dan 20 jaar.	van 20—30 jaar.	van 30—40 jaar.	van 40 jaar en ouder.
Bijzondere strafgevangenissen	127	2,3 pct.	59,5 pct.	33,6 pct.	4,6 pct.
Gewone strafgevangenissen	2964	14,1 "	55,7 "	28,1 "	2,1 "
Huizen van bewaring in de arrondissementshoofdplaatsen	287	53,7 "	43,5 "	2,8 "	—
Rijkswerkinrichtingen	207	—	37,2 "	62,3 "	0,5 "
Te zamen	3585	16,6 pct.	53,6 pct.	27,7 pct.	2,1 pct.

Onder de tot het onderwijs toegelatenen waren er in de onderscheidene groepen van gestichten respectievelijk 80, 863, 15 en 58 reeds op 1 Januari aanwezig en vóór dien tijd bij het

onderwijs opgenomen. Van de overige onderwezenen was de mate van schoolkennis bij opneming als volgt.

GESTICHTEN.	Totaal aantal in 1916 tot het onderwijs toegelatenen.	Hiervan konden bij hunne opneming		
		niet lezen.	niet schrijven.	niet rekenen.
Bijzondere strafgevangenissen	47	—	—	8,5 pct.
Gewone strafgevangenissen	2101	5,9 pct.	7,5 pct.	31,6 "
Huizen van bewaring	272	10,— "	11,— "	21,— "
Rijkswerkinrichtingen	149	12,7 "	16,6 "	25,5 "

Het volgende staatje geeft een gelijksoortig overzicht betreffende de tot het onderwijs toegelatenen, die in 1916 werden ontslagen.

GESTICHTEN.	Totaal aantal in 1916 ontslagenen, die tot het onderwijs waren toegelaten.	Hiervan konden bij hun ontslag		
		niet lezen.	niet schrijven.	niet rekenen.
Bijzondere strafgevangenissen	48	—	—	4,— pct.
Gewone strafgevangenissen	1950	1,9 pct.	2,1 pct.	5,2 "
Huizen van bewaring	245	2,4 "	2,8 "	8,5 "
Rijkswerkinrichtingen	114	3,5 "	5,3 "	12,2 "

Meer uitgebreid of vakonderwijs werd in de onderscheidene gestichten verstrekt:

in 1907 aan 86 personen
" 1908 " 170 "
" 1909 " 230 "
" 1910 " 578 "

in 1911 aan 548 personen

" 1912 " 458 "
" 1913 " 448 "
" 1914 " 431 "
" 1915 " 410 "
" 1916 " 383 "

Voor zoover het jaar 1916 aangaat waren hieronder begrepen 185 personen die meer uitgebreid onderwijs ontvingen, 80 die vakonderwijs ontvingen ter aanvulling van reeds bestaande vakkennis en 118 die vakonderwijs ontvingen en nog geen vakkennis bezaten.

Het meer uitgebreid onderwijs werd verstrekt in de bijzondere strafgevangenissen aan 7, in de gewone strafgevangenissen aan 170, in de huizen van bewaring aan 8 personen.

Het vakonderwijs werd gegeven in de gewone strafgevan-

nissen aan 169 personen en in de Rijkswerkinrichtingen aan 29 personen.

Het aantal boeken bij het einde van het jaar in de verschillende bibliotheken van gevangenissen en Rijkswerkinrichtingen aanwezig bedroeg 42 112 tegen 39 940 op gelijk tijdstip van het vorig jaar.

De bijzondere strafgevangenissen beschikten over 3290 boeken, de gewone strafgevangenissen over 23 209 boeken, de huizen van bewaring over 10 880 en de Rijkswerkinrichtingen over 4733.

Het aantal lezers en de verhouding van dit aantal tot de geheele bevolking was:

	1916.	1915.	1914.
Bijzondere strafgevangenissen	363 of 99 pct.	95 pct.	99 pct.
Gewone strafgevangenissen	13 457 " 94 "	94 "	95 "
Huizen van bewaring in arrondissementshoofdplaatsen	20 214 " 80 "	84 "	99 "
Huizen van bewaring buiten arrondissementshoofdplaatsen	287 " 43 "	63 "	58 "
Rijkswerkinrichtingen	1 485 " 74 "	72 "	73 "

De volgende tabellen geven een overzicht van de resultaten van het onderwijs in de tuchtscholen en de Rijksopvoedingsgestichten.

Gestichten.	Aantal verpleegden, wier leeftijd bij opneming beneden 14 jaar was en die het onderstaand aantal leerjaren in schoolontwikkeling ten achter waren.						Aantal verpleegden, die ontvingen							Bibliotheek.				
							gewoon lager onderwijs.		Hiervan uitsluitend of aanvullend hoofdeelijk onderwijs.	speciaal onderwijs voor achterlijken (zwakzinnigen: Doetinchem en Zeist).	meer uitgebreid onderwijs.	herhalingsonderwijs.	onderwijs in speciale vakken.	in het geheel geen onderwijs.	Aantal verpleegden die nimmer een boek ontvingen.		Aantal verpleegden, die een enkele maal een boek ontvingen.	Aantal verpleegden, die geregeld een boek ontvingen.
	Totaal.						omdat zij nog niet konden lezen.	bij gebrek aan leestlust.										
	1 jaar.	2 jaar.	3 jaar.	4 jaar.	5 jaar.	6 jaar.									achtergeblevenen.	andere.		

TUCHTSCHOLEN.

Ginneken	11	12	4	6	—	1	147	5	142	38	—	—	—	—	8	—	—	144	2109
Haren	9	16	2	—	1	1	173	7	42	—	—	—	7	—	—	—	—	173	9148
Nijmegen	12	9	6	2	2	—	132	120	4	23	—	8	—	6	11	—	3	146	2548
Velsen	20	5	4	1	—	—	197	—	96	—	—	—	—	3	1	—	—	196	4466
Montfoort	—	4	—	—	—	—	98	—	10	44	—	39	31	1	1	—	—	92	1664
Totaal	52	46	16	9	3	2	742	132	294	105	—	47	38	10	16	—	3	751	19935

RIJKSOPVOEDINGSGESTICHTEN (behalve Amersfoort).

Alkmaar	2	1	—	1	—	—	129	5	2	—	—	32	—	2	1	1	6	123	1621
Avereest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	319	—	24	—	2	13	328	10400
Doetinchem	7	17	18	7	2	—	264	240	24	29	—	35	—	4	4	—	15	308	7082
Leiden	—	—	—	—	—	—	131	21	8	—	—	102	9	—	1	1	1	128	5481
Zeist	—	—	1	2	—	—	26	6	23	6	4	58	4	5	—	—	23	73	1373
Totaal	9	18	19	10	2	—	550	272	57	35	4	546	13	35	6	4	58	960	25957

RIJKSOPVOEDINGSGESTICHT TE AMERSFOORT.

overl.		Aantal verpleegden, die in de vrije maatschappij geen of zeer gebrekkig onderwijs hadden ontvangen voornamelijk wegens					Aantal verpleegden, wier leeftijd bij opening beneden 14 jaar was en die het onderstaand aantal leerjaren in schoolontwikkeling ten achter waren.						Aantal verpleegden, die in het gesticht ontvingen						Aantal leerlingen boven 14 jaar						Aanwinst van schoolkennis uitgedrukt in leerjaren bij de ontslagen verpleegden gezamenlijk van af het tijdstip, dat zij in het gesticht kwamen, tot op het oogenblik van vertrek.				Bibliotheek.		
ziekelijkheid of gebrekkige vermogens.		toedoen der ouders.			1ste Afd.		2de Afd.		3de Afd.		lager onderwijs.		meer uitgebreid lager onderwijs.		die bij ontslag een schoolontwikkeling (in de hoofdvakken lezen schrijven en rekenen) hadden overkomstig het						Aantal verpleegden die nimmer een boek ontvingen.										
zwervend leven.		verwaarloozing.			andere redenen.		1ste Afd.		2de Afd.		3de Afd.		lager onderwijs.												meer uitgebreid lager onderwijs.						
1 jaar.	2 jaar.	3 jaar.	4 jaar.	5 jaar.	6 jaar.	Gewoon lager onderwijs.	Inhalingsonderwijs.	Klassikaal.	Hoofdelijk in een of meer vakken.	Tarstand bij opnoming.	Nu eenigen tijd verblijft.	3e leerjaar.	4e leerjaar.	5e leerjaar.	6e leerjaar.	7e leerjaar of daarboven.	1 leerjaar.	2 leerjaren.	3 leerjaren.	4 leerjaren.	omdat zij nog niet konden lezen.	bij geleek aan leest.	Aantal verpleegden, die een enkel maal een boek ontvingen.	Aantal verpleegden, die geregeld een boek ontvingen.	Aantal verstrekte boeken.						
6	2	1	10	—	—	—	6	11	12	3	—	48	129	—	16	2	14	11	13	8	16	6	18	16	19	1	—	—	3	190	0392

III. BEWAARSCHOLEN.

In de volgende tabel is het getal van de openbare en bijzondere bewaar- of klein-kinderscholen, van het daaraan verbonden personeel en van de leerlingen aan het einde van 1916 vermeld.

PROVINCIEËN.	OPENBARE BEWAAR- OF KLEIN-KINDERSCHOLEN.										BIJZONDERE BEWAAR-OF KLEIN-KINDERSCHOLEN.									
	GETAL DER SCHOLEN.	ONDERWIJZENDE PERSONEEL.			LEERLINGEN.						GETAL DER SCHOLEN.	ONDERWIJZENDE PERSONEEL.			LEERLINGEN.					
		Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Hulpsters.	Jongens		Meisjes		TOTAAL.	Onderwijzers.		Onderwijzeressen.	Hulpsters.	Jongens		Meisjes		TOTAAL.		
					beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.	beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.						beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.	beneden 6 jaren.	boven 6 jaren.			
Noordbrabant	2	—	2	1	89	2	73	5	169	245	14	333	297	10657	2318	11582	2809	27366		
Gelderland	6	—	31	32	661	25	617	33	1336	143	—	175	197	5391	918	5457	986	12747		
Zuidholland	98	—	505	476	9350	623	8362	579	18914	203	1	432	371	10309	1191	9685	1222	22407		
Noordholland	36	1	177	122	2875	827	2689	744	7135	156	15	298	304	7330	661	6715	446	15350		
Zeeland	11	—	12	25	508	33	423	28	992	72	—	85	70	2281	77	2121	246	4725		
Utrecht	2	—	13	1	202	35	155	37	429	92	—	105	112	2759	344	2733	384	6220		
Friesland	15	—	47	46	851	104	841	116	1912	60	—	72	76	1921	125	1867	105	4018		
Overijssel	14	—	29	40	960	57	859	63	1939	39	—	55	51	1738	228	1851	302	4169		
Groningen	9	—	49	14	848	82	650	86	1666	28	—	42	31	1010	41	987	40	2078		
Drenthe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	6	9	198	17	167	41	396		
Limburg	1	—	1	1	37	—	33	—	70	106	4	150	93	4695	619	5075	667	11056		
Totaal in 1916	194	1	866	758	16381	1788	14702	1691	34562	1150	34	1753	1611	48339	6534	48240	7419	110532		
" " 1915	185	1	844	769	15855	2002	14091	1797	33745	1154	25	1761	1669	48488	6555	47853	7197	110093		
Vermeerdering	9	—	22	—11	526	—214	611	—106	817	—4	9	—8	—58	—149	—21	387	222	430		

De gemeenten waar in 1916 bewaar- of klein-kinderscholen waren gevestigd, zijn de volgende. Door *cursieve* letters is aangegeven waar openbare scholen werden aangetroffen, nevens welke in de meeste gevallen ook bijzondere bestonden.

Noordbrabant: 140 gemeenten: Aalst, Aarle-Rixtel, Alphen, c. a. Asten, Baardwijk, Baarle-Nassau, Bakel c. a. Beek en Donk, Beers, Bergeyk, Bergen op Zoom, Berghem, Berlicum, Besoijen, Best, Beugen c. a., Bladel c. a., Boekel, Bokhoven, Boxmeer, Bostel, Breda, Budel, Chaam, Cuyk, c. a., Deurne c. a., Diessen, Dinteloord c. a., Dinther, Dongen, Drunen, den Dungen, Dussen c. a. Eersel,

Eindhoven, Engelen, Erp, Etten c. a., Geertruidenberg, Geffen, Geldrop, Gemert, Gestel c. a., Gilze c. a., Ginneken c. a., Goirle, Grave, 's Gravenmoer, Haaren, Halsteren, Haps, *Hedikhuisen*, Heesch, Heeswijk, Heeze, Helmond, Helvoirt, Herpen, 's Hertogenbosch, Heusden, Hilvarenbeek, Hoeven c. a., Hooge en Lage Mierde, Hooge en Lage Zwaluwe, Klundert, Leende, Liempde, Lierop, Lieshout, Lith, Lithoijen, Loon op Zand, Made c. a., Megen c. a., Mierlo, Mil c. a., Moergestel, Nieuwkuyk, Nieuw-Vossemeer, Nistelrode, Nuland, Nunen, c. a., Oijen c. a., Oirschot, Oisterwijk, Oosterhout, Oploo c. a., Oss, Ossendrecht, Oudenbosch, Oud- en Nieuw-Gestel, Oudheusden, Princenhage, Raamsdonk,

Ravenstein, Reek, Reusel, Roosendaal c. a., Rosmalen, Rucphen, c. a., Sambeek, Schayk, Schijndel, St. Michiels-Gestel, St. Oedenrode, Someren, Son c. a., Standaardbuiten, Steenbergen c. a., Stiphout, Stratum, Strijp, Terheyden, Teteringen, Tilburg, Tongelre, Uden, Udenhout, Valkenswaard, Veghel, Veldhoven c. a., Vierlingsbeek, Vlierden, Vlijmen, Vught, Waalre, Waalwijk, Wanroy, Waspijk, *Werkendam*, Westerhoven, Willemstad, Woensdrecht, Woensel, Woudrichem, Wouwe, Zeeland, Zeelst, Zevenbergen, Zundert

Gelderland: 63 gemeenten: Aalten, Ammerzoden, Apeldoorn, Arnhem, Barneveld, Batenburg, Beesd, Bemmel, Bergh, Bergharen, Beuningen, Borculo, Brummen, Buren, Culemborg, Deil, Didam, Doesburg, Doetichem (Stad), Driel, Druten, Duiven, Ede, Elbergen, Elst, Ewijk, Gameren, Geldern, Gendringen, Gendringen, Groenlo, Groesbeek, Harderwijk, Hattum, Hengelo, Herwen c. a., Huissen, Hummelo, Lichtenvoorde, *Lochem*, Millingen, Nijkerk, Nijmegen, Overasselt, Putten, Renkum, Rheden, Scherpenzeel, Tiel, Ubbergen, Valburg, Voorst, Vorden, Wageningen, Wamel, Warnsveld, Wehl, Westervoort, Wijchen, Winterswijk, Wisch, *Zaltbommel*, Zevenaar, Zutphen.

Zuidholland: 87 gemeenten: Ter Aar, Abbenbroek, Alkemade, Alphen, Beijerland (Oud-), Berkel, Bodegraven, Boskoop, Brielle, Delft, *Dijkstade*, Dordrecht, Geervliet, Goedereede, *Gorinchem*, Gouda, 's Gravenhage, 's Gravenhage, 's Gravenhage, Haastrecht, Hardinxveld, Hazerswoude, Heenvliet, Hekelingen, Hellevoetsluis, Hekelum, Hillegersberg, Hillegom, Hof van Delft, *IJsselmonde*, Katwijk, *Krimpen aan de Lek*, Leerdam, Leiden, Leiderdorp, Leimuiden, Lekkerkerk, Lisse, Loosduinen, Maassluis, *Middelhamnis*, Monster, Moordrecht, Naaldwijk, Nieuwkoop, Nieuweveen, Nieuw-Lekkerland, Noordwijk, Noordwijkerhout, Nootdorp, Oegstgeest, *Ooltgensplaat*, Oudenoord, Oudewater, Oudshoorn, *Overschie*, Pijnacker, *Puttershoek*, Reeuwijk, Rijnsburg, Rijswijk, Rotterdam, Sassenheim, Schiedam, *Schoonhoven*, Sliedrecht, *Sommelsdijk*, Slompwijk, Strijen, *Oude Tonge*, Veer, Vianen, *Vlaarding*, Voorburg, Voorhout, Voorschoten, Warmond, Wassenaar, Wateringen, Woerden, Zegwaart, Zoetermeer, Zoeterwoude, Zuidland, Zwammerdam, Zwartewaal, *Zwijndrecht*.

Noordholland: 64 gemeenten: Aalsmeer, Abbekerk, Assendelft, *Alkmaar*, Amsterdam, Beemster, Bannebroek, Bergen, Berkhout, *Beervijk*, Blaricum, Bloemendaal, Blokker, Bovenkarspel, Broek in Waterland, *Buiksloot*, Bussum, Castricum, Edam, *Egmond aan Zee*, Enkhuizen, Grootebroek, *Haarlem*, Haarlemmerliede c. a., Haarlemmermeer, Heemskerk, Heemstede, Helder, *Hilversum*, Hoorn, Ipendam, *Koog aan de Zaan*, Krommenie, Laren, Limmen, Medemblik, Midwoud, Monnikendam, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, Nibbixwoud, *Nieuwendam*, Ouder-Amstel, Oudorp, *Purmerend*, Schagen, Schoten, Sloten, Terschelling, Texel, *Uitgeest*, Uithoorn, Urk, Velsen, Vlieland, Watergraafsmeer, Weesp, Wervershoof, Westwoud, Wognum, Wormermeer, Zaanand, *Zandvoort*.

Zeeland: 58 gemeenten: Aardenburg, Arnemuiden, Axel, Bievllet, Borselen, Boschkapelle, Breskens, Brouwershaven, Bruinisse, Clinge, Domburg, *Dreischor*, Eede, *Goes*, Grauw c. a.,

Groede, Haamstede, 's Heer Arendskerke, 's Heerenbroek, Heinkenszand, Hengstdijk, Hontenisse, Hoofdplaat, Hulst, IJzendijke, Kattendijke, *Kloetinge*, Koewacht, Kortgene, Koudekerke, *Kruiningen*, Middelburg, Neuzen, *Nieuwerkerk*, Oostburg, *Oost- en West-Souburg*, Oosterland, Oostkapelle, Ossensisse, Oud-Vossemeer, Ouwkerk, Sas van Gent, Schoondijke, Serooskerke, (Walcheren), St. Janssteen, *St. Maartensdijk*, Sluis, Stavenisse, Tholen, Veere, Vlissingen, *Wemeldinge*, Westdorpe, Westkapelle, Wissekerke, Zierikzee, Zonnemaire, Zuiddorpe.

Utrecht: 34 gemeenten: Abcoude-Baambrugge, Abcoude-Proostdij, Amerongen, Amersfoort, Baarn, de Bildt, Breukelen, Nijenrode, Breukelen-St. Pieters, Doorn, Driebergen, Eemnes, Hoogland, Jutphaas, Leusden, Loenen, Maarssen, Mijdrecht, Montfoort, Nigtevecht, Rhenen, *Rijnsburg*, Schalkwijk, Soest, Stoutenburg, *Utrecht*, Veenendaal, Vinkeveen, Vroeland, Vreeswijk, Woudenberg, Wijk bij Duurstede, IJsselstein, Zeist, Zullen.

Friesland: 33 gemeenten: Achtkarspelen, Ameland, Baarderadeel, Barradeel, 't Bildt, Bolsward, Dantumadeel, Dokkum, Ferwerderadeel, *Franecker*, Franekeradeel, Harlingen, *Haskerland*, Hennaarderadeel, *Idaarderadeel*, *Kollumerland*, *Leeuwarden*, Leeuwarderadeel, Lemsterland, Menaldumadeel, Opsterland, Rauwerderhem, Schoterland, Sloten, *Smallingerland*, *Sneek*, Tietjerksteradeel, Utingeradeel, Westdongeradeel, Weststellingwerf, *Wijmbritsderadeel*, Wonsderadeel, Workum.

Overijssel: 26 gemeenten: Almelo, Blokzijl, Borne, Delden (Stad-), Denekamp, *Deventer*, Diepenheim, Enschedé, *Genemuiden*, Goor, Haaksbergen, *Hardenberg* (Stad-), *Hasselt*, Hengelo, Kampen, Losser, *Oldenzaal*, Ootmarsum, Raalte, Rijssen, *Steenwijk*, Steenwijkerwold, Vollenhove (Stad-), *Wijhe*, Zwartsluis, *Zwolle*.

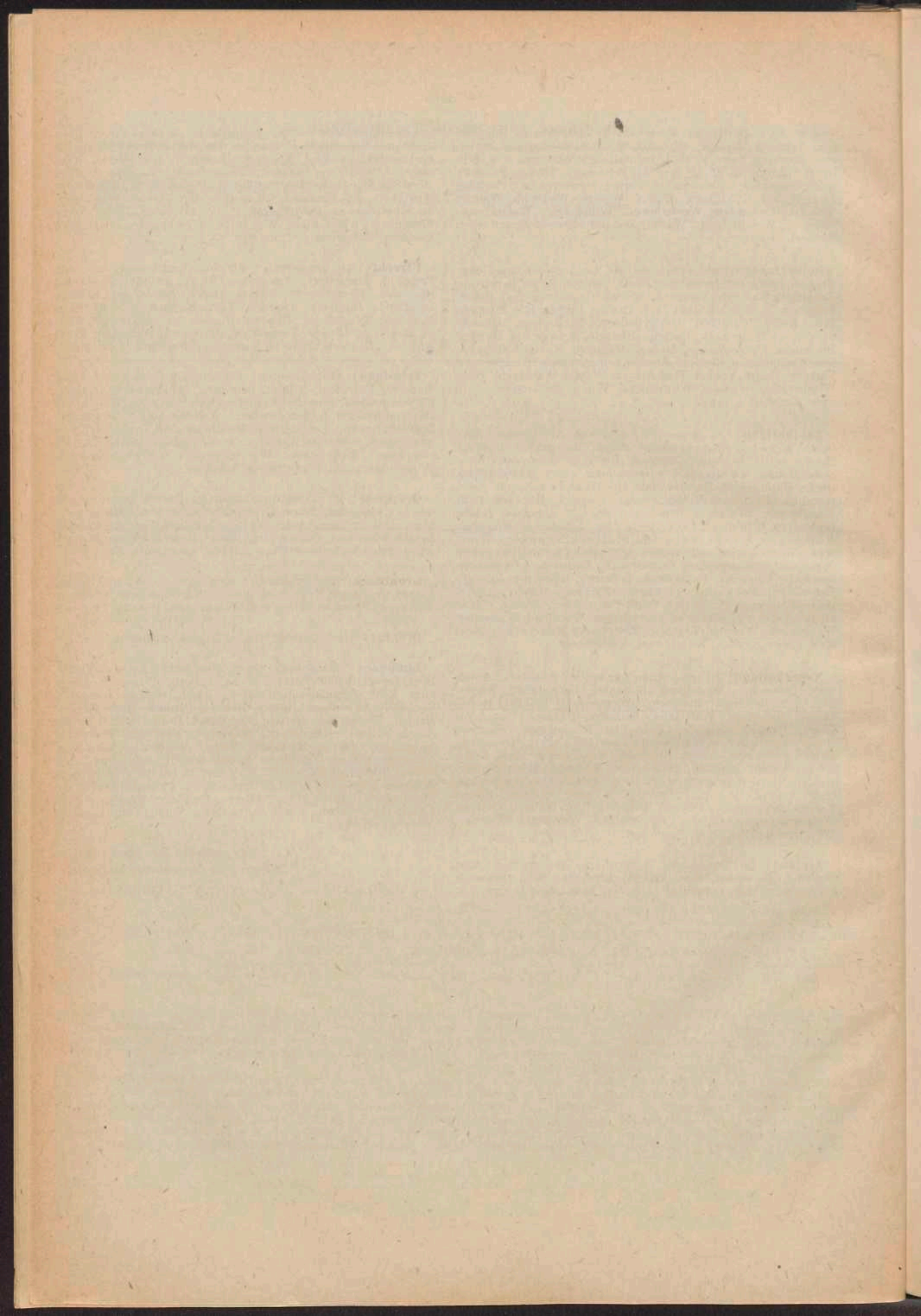
Groningen: 15 gemeenten: Appingedam, Bedum, Delfzijl, Ezinge, *Groningen*, Hogeveen, *Muntendam*, *Sappemeer*, Scheemda, Uithuizen, Veendam, Wildervank, Winschoten, *Winsum*, Zuidhorn.

Drenthe: 3 gemeenten: Assen, Meppel, Zuidlaren.

Limburg: 72 gemeenten: Amby, Amstenrade, Arcen en Velden, Beek, Beesel, Belfeld, Bergen, Bocholtz, Born, Brunssum, *Bugge*, Echt, Eygelshoven, Eysden, Geleen, Gennep, Gronsveld, Grubbenvorst, Gulpen, Haelen, Heel en Panheel, Heer, Heerlen, Helden, Heythuizen, Herten, Hoensbroek, Horn, Horst, Kerkrade, Kessel, Linne, Maasbracht, Maasbree, Maasniel, Maastricht, Margraten, Meerlo, Meerssen, Meijel, Montfoort, Mook c. a., Nederweert, Neer, Obbicht en Papenhoven, Ottersum, Oud-Vroenhoven, Posterholt, Roermond, Roosteren, Schaesberg, Schimmert, Sevenum, Simpelveld, St. Odiliënberg, St. Pieter, Sittard, Stein, Stevensweert, Stramproy, Susteren, Swalen, Tegelen, Thorn, Ubach over Worms, Vaals, Valkenburg, Venlo, Venray, Weert, Wessum, Witten.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

CORT V. D. LINDEN.

BIJLAGE A.

VERSLAG over 1916 van den inspecteur van het
lager onderwijs in de eerste inspectie omtrent den
omvang en den toestand van het onderwijs in die
inspectie.

Na de wijziging van de wet tot regeling van het lager onderwijs bij de wet van 24 Juni 1916 n°. 297 werd reeds onmiddellijk aan een aantal bijzondere scholen de omvang van het onderwijs uitgebreid of ingekrompen naargelang dit noodig of mogelijk was, respectief om op meer subsidie te kunnen aanspraak maken of om het genoten subsidie ondanks de inkrimping te behouden. Waar door uitbreiding van het onderwijs gewone lagere scholen in u.l.o.-scholen veranderd werden door toevoeging van een zevende leerjaar en vermeerdering der vakken van onderwijs en de aanspraak op de Rijksbijdragen werd vergroot, daar meen ik, dat die scholen, die volksscholen zijn of moesten zijn, als zoodanig minder bruikbaar worden voor die kinderen, die aan kennis van de vakken van het gewoon lager onderwijs groote behoefte hebben en voor wie de geringe kennis, die zij in die scholen van de vreemde talen kunnen opdoen, weinig of beter gezegd geen nut heeft. Door de toevoeging van die vreemde talen aan de toch reeds met onderwijsvakken overladen lagere school zal het onderwijs groote schade lijden, daar veel tijd, aan die vreemde talen nutteloos besteed, aan de hoofdvakken lezen, schrijven, rekenen, zoo onmisbaar voor de kinderen der volksklasse, zal onttrokken worden.

Te recht zegt daarom de schoolopziener in het district Breda, die verandering van gewone lagere scholen in u.l.o.-scholen in zijn district vermeldende, dat de tijd zal moeten leeren of en in hoever de veranderingen, die aan deze scholen zijn ingevoerd, en voor verschillende andere zijn ontworpen, aan het peil van het onderwijs ten goede komen.

Hij zal als ervaren vakman zijn oordeel daarover thans wel reeds gevormd hebben; maar de schoolbesturen houden dikwijls nog met andere beweegredenen rekening, daar de schoolopziener in het district Zutphen zegt, dat hem soms onomwonden wordt medegedeeld, dat men aldus handelt ter wille van de hogere subsidieering.

Het vermoeden, dat veelal of wil men liever soms de omvang van het onderwijs aan bijzondere scholen verband houdt met de regelen volgens welke hogere subsidien kunnen verkregen worden, zal tot waarschijnlijkheid naderen als men ziet, dat onmiddellijk bij de invoering der bovengenoemde wet van 24 Juni 1916 de besturen der bijzondere scholen der dames Ursulinen te Breust-Eysden het onderwijs in vak *p*, en te St. Pieter in vak *n* van den rooster lieten vervallen, toen ten gevolge der gewijzigde bepalingen van art. 48 in de laatstgenoemde wet op dezelfde Rijksbijdrage kon aanspraak gemaakt worden als aan die respectieve scholen in de genoemde thans van de roosters vervallen vakken wel of niet onderwijs werd gegeven.

Zoo werden o. a. in het district Breda bij de bijzondere scholen, waarin vroeger eene of geen vreemde taal werd onderwezen, te Klundert (Kerkkring 58), Oosterhout (Rul-

straat), Roosendaal (Emmastraat), Zevenbergen (Stationsstraat), ééne of twee vreemde talen op den lesrooster gebracht.

Ook deelt de schoolopziener in het district Eindhoven mee, dat de omvang van het onderwijs is uitgebreid met het vak *u* aan de m.u.l.o.-scholen te Aarle-Rixtel, Eindhoven (Kloosterdreef), Eindhoven (Rozemarijnstraat) en Stratum (Aalsterweg), terwijl de omvang van het onderwijs is ingekrompen aan de bijzondere scholen voor u.l.o. te Gestel (Hoogstraat), St. Oedenrode (Neulstraat), Schijndel (Heikant), Woensel (Eekart), Woensel (Hemelrijken) en Stratum (Gasthuisstraat) doordien aan laatstgenoemde school de Duitse, aan de 5 eerstgenoemde de Engelsche taal van het leerplan werd geschrapt. Die scholen behielden desniettemin als u.l.o.-scholen hare aanspraak op de Rijksbijdragen ten gevolge van de wijziging bij de wet van 24 Juni 1916 bovenaangehaald, terwijl de Wilhelminaschool te Helmond, zonder dat het leerplan behoefte veranderd te worden, thans als u.l.o.-school voor de Rijksbijdrage in aanmerking komt.

De schoolopziener in het district 's Hertogenbosch deelt mee, dat met 1 Juli 1916 de Nutsschool te 's Bosch van u.l.o.-school is gewijzigd tot m.u.l.o.-school.

De bijzondere gewone lagere scholen: Protestantsche school Brugstraat te 's Hertogenbosch, de Zusterschool Emmaplein te Oss werden omgezet in u.l.o.-scholen, waardoor in die scholen voortaan onderwijs zal gegeven worden in twee vreemde talen.

De schoolopziener in het district Maastricht geeft op, dat de openbare lagere school te Beek door toevoeging van Hoogduitsch aan het leerplan in u.l.o.-school is overgegaan en dat van de bijzondere scholen tot u.l.o.-scholen werden uitgebreid: de meisjesscholen te Beek, Valkenburg, Gulpen, St. Pieter, Sittard (Platstraat), Sittard (St. Jozef College). Aan de 4 eerste scholen werden wel *l* en *m* onderwezen, maar nog niet volgens de u.l.o.-voorschriften; aan de 5de werd *l* ingevoerd en aan de 6de *m*; m.u.l.o.-school werd de u.l.o.-school van de Zusters van Liefde, aan het St. Servaesklooster te Maastricht en de nieuwe school van de zusters Franciscanessen te Wijk.

Te Heer werd aan de St. Jozefschool vak *o*, te Maastricht, Hoogfrankrijkstraat *j*, te Maastricht, Capucijnestraat (Ursulinen) vak *u* op het leerplan gebracht en vermindering van den omvang van het onderwijs kwam voor te Eysden in de school der Ursulinen met *p*, te St. Pieter (Ursulinen) met *n* en te Wijk-Rechtstraat met *n*, *p* en *t*.

De schoolopziener in het district Roermond vermeldt, dat in 1916 de gewone lagere school te Straamproy is uitgebreid met vak *l*, te Maasbree met vak *m*, te Baarlo met vak *m* en te Blerick met de vakken *l* en *m*.

Te Venray, dorp, werd de openbare lagere school tot m.u.l.o.-school uitgebreid met de vakken *l*, *m*, *n* en *p*. In den loop van het jaar is het aantal klassen aan die school vermeerderd tot 8. Tot opening van de 9de klas kwam het niet, omdat zich na herhaalde oproepingen, ook tegen verhoogde jaarwedde, geen geschikte sollicitanten in het bezit van de vereischte akten voor de vakken *l*, *m*, *n* en *p* aanmeldden.

Te Gennep werd de bijzondere m.u.l.o.-school opgeheven en vereenigd met de openbare school, die tot eene 9-klassige m.u.l.o.-school is gereorganiseerd.

Tot nieuwe u.l.o.-scholen werden gereorganiseerd na de

invoering van de bovenbedoelde wet van 24 Juni 1916 de bijzondere lagere scholen te Roermond (Kapel), jongensschool, op 1 September 1916; te Roermond (Kapel), meisjesschool, op 1 September 1916; te Echt (Wijnstraat), meisjesschool, op 1 September 1916; te Haalen (kasteel), gemengde zusterschool, op 1 October 1916; te Horst (Kerkstraat) meisjesschool, op 1 October 1916; te Blerick, meisjesschool, op 1 October 1916, die gewone lagere scholen waren en met toevoeging van de vakken *l* en *m* tot u.l.o.-scholen werden gepromoveerd.

Waar in de eerste maanden de invoering van de aangehaalde wet van 24 Juni 1916 reeds in zoovele volksscholen verandering in den omvang van het onderwijs heeft doen brengen, waardoor deze van de goede tot heden verkregen resultaten van het gegeven onderwijs zullen moeten inboeten, daar moet anderzijds instemming betuigd worden met de bepaling dezer nieuwe wet, waardoor, om als u.l.o.-school voor meer Rijksbijdragen in aanmerking te kunnen komen, voortaan de volksschool met het onderwijs in minder vreemde talen behoeft te worden overladen. De bepaling, dat om aanspraak te kunnen maken op de Rijksbijdragen verleend aan m.u.l.o.-scholen, voortaan slechts onderwijs behoeft gegeven te worden in drie der vakken *l*, *m*, *n*, *p* en *u*, zal daarentegen velen bijzondere scholen de gelegenheid geven om met slechts 2 vreemde talen, ja zelfs met ééne vreemde taal op de Rijksbijdrage voor een groot aantal leerkrachten aanspraak te kunnen maken, en het is te voorzien, dat door deze wijziging, wellicht weer tot schade voor het onderwijs aan de volksschool, vele u.l.o.-scholen tot m.u.l.o.-scholen zullen worden hervormd.

De schoolopziener in het arrondissement Arnhem deelde mede, dat zowel aan de openbare als aan de bijzondere scholen te Arnhem de leerplannen in overeenstemming werden gebracht met de toevoeging van het bepaalde in art. 2, sub 1, der Lager-onderwijswet en dat slechts in ééne enkele m.u.l.o.-school het onderwijs in „de beginselen der handelskennis” aan het leerplan werd toegevoegd.

En hiermee zijn wij gekomen tot de beoordeeling van den toestand van het lager onderwijs in deze inspectie.

Naar hetgeen ik vernam uit de rapporten der districts-schoolopzieners, is in het laatste jaar de toestand van het onderwijs over het algemeen niet veel verbeterd, daar de mobilisatie vele onderwijzers aan de school bleef onttrekken en tevens het schoolverzuim daardoor in de hand werkte. Dit laatste was vooral het geval in streken, waar veel land- en tuinbouw bestond en groot gebrek heerschte aan werkkrachten, waardoor nog leerplichtige kinderen dagloonen konden verdienen als in gewone tijden aan volwassenden werden betaald.

In Noordbrabant was echter de toestand in veel plaatsen eenigszins beter geworden, omdat geen schoollokalen door militairen waren ingenomen, zooals het eerste jaar van den oorlog in vele grensplaatsen het geval was. Alleen te Werkendam was nog altijd een schoollokaal voor militaire doeleinden in gebruik.

„De toestand van het onderwijs”, zegt de schoolopziener in het district 's Hertogenbosch, „kwam in 1916 volgens het eenparig oordeel van mijn arrondissementsschoolopzieners, vrijwel overeen met dien van vorige jaren.”

Dat echter die toestand van het onderwijs bevredigend zou mogen genemd worden, zooals de arrondissementsschoolopzieners in de arrondissementen 's Hertogenbosch en Oss meenen, kan de schoolopziener in het arrondissement Boxmeer niet toegeven; hij zegt, dat de toestand niet tot volkomen tevredenheid stemt en hij baseert dit oordeel op de ervaringen opgedaan bij het onderzoek ingesteld naar de vorderingen der leerlingen in lezen en rekenen, waarop in het afgelopen jaar bijzonder de aandacht gevestigd was en waarnaar hij een opzettelijk onderzoek heeft ingesteld. Ware de toestand werkelijk verbeterd, zou dit moeten blijken uit hetgeen in de hoogste klassen bereikt wordt. Naast verscheidene scholen, zegt hij, waar gebreken is, dat de kinderen ééne behoorlijke kennis en vaardigheid verkregen hebben, staan er, helaas, nog altijd vele, waar de leerlingen der hoogste klassen niet voor het grootste deel net, duidelijk werk op papier leveren. De oorzaak hiervan schrijft hij daar aan toe, dat te gemakkelijk van de lagere naar de hogere

klassen bevorderd wordt, dat er nog niet overal geregeld door de kinderen op papier gewerkt wordt en, als dit al geschiedt, dat de correctie nog niet steeds zoo is, als waardoor juist het schriftelijk werk zoo nuttig gemaakt wordt.

De schoolopziener in het arrondissement 's Hertogenbosch is verwonderd, dat vele onderwijzers en onderwijzeressen nog steeds zweren bij de lei, en denkt dat vrees voor correctie aan die voorliefde niet vreemd is. Vooral was het opgevallen bij het onderzoek dat is ingesteld naar de resultaten van het onderwijs in rekenen, hoe groot verschil er was tusschen het werk van de leerlingen die gewoon waren op de lei te werken, en dat van hen die op papier rekenen. Van de eersten was het soms moeilijk woorden en cijfers te ontcijferen.

In het district 's Hertogenbosch wordt het onderwijs in sommige gemeenten geschaad door onoordeelkundige oprichting van bijzondere scholen, waar voor twee scholen geen plaats is of liever geen leerlingen genoeg zijn en de openbare school niet kan gemist worden. Zoo is de toestand in de gemeente Oijen. Daar is ééne bijzondere meisjesschool, die ook de jongens neemt van de 4 laagste leerjaren, terwijl de jongens van de twee hoogste leerjaren op de openbare school moeten blijven met de kinderen die in de lagere leerjaren thuis hooren en niet op de bijzondere school kunnen of willen gaan, zoodat het hoofd der openbare school alleen staat voor gewoonlijk 4 leerjaren.

Van eenig beginsel is daar geen spraak, want nagenoeg allen, voorstanders van openbaar of bijzonder onderwijs, zenden hun jongens beneden 10-jarigen leeftijd naar de Zusterschool en daarboven naar de openbare.

In dit district waren in 1916 zes eenmannscholen en 35 met twee leerkrachten. Als men nu daarbij bedenkt, dat de gemeentebesturen, zooals de districtsschoolopziener bericht, voor het openbaar onderwijs niets meer doen dan de wet eischt, dan is het te begrijpen, dat het onderwijs niet bloeien kan.

„De algemeene toestand van het lager onderwijs”, zegt de schoolopziener in het district Tilburg, „geeft weinig aanleiding tot bijzondere opmerkingen en sluit zich aan bij dien van vorige jaren. Daarmede is herhaald, dat ons lager onderwijs nog lang niet voldoet aan de eischen, die men aan goed volksonderwijs zou kunnen stellen. Een groot aantal leerlingen toch, die op al te jongen leeftijd de school verlaten, zullen na eenige jaren van het geleerde, zooals de ondervinding dagelijks leert, slechts geringe overblijfselen hun eigendom kunnen noemen. De oorzaak daarvan is natuurlijk in de eerste plaats te zoeken in vaak genoemde en even vaak bestreden factoren als: te korte leertijd, spijt de Leerplichtwet, nog altijd zeer hinderlijk schoolverzuim; maar het valt niet te ontkennen, dat ook bij de onderwijzers een deel der schuld te zoeken is. Daarmee wordt niet gezegd, dat zij dooreengenomen van gebrek aan ijver, laat staan van plichtsverzuim zouden te beschuldigen zijn, het tegendeel is waar. Maar, waar ik in het vervolg van dit hoofdstuk de aandacht zal vestigen op de zeer uiteenlopende resultaten aan verschillende scholen, resultaten, die ver van evenredig zijn aan de meer of minder gunstige omstandigheden waaronder zij verkeerden, zal men de bevestiging vinden van het bovengezegde. En de laatste jaren is dit niet beter geworden, omdat de strijd, die reeds zoo lang voor lotsverbetering gestreden is, nog steeds tot teleurstelling leidde, wat, zoo al niet tot verzet en onverschilligheid, toch tot verklaarbare ontevredenheid voerde. Een onderwijzer, die onder broodzorgen gebukt gaat, een onderwijzer, die niet tevreden is met zijn lot, mist ook de opgewektheid en frischeheid van geest, die voor het geven van vruchtbaar onderwijs onontbeerlijk zijn. Het is te hopen en ook te verwachten, dat aan grieven, wier rechtmatigheid door niemand bestreden wordt, spoedig zal worden te gemoet gekomen. Ook de bezwaren der mobilisatie bleven op de school drukken. Op vele plaatsen werden onderwijzers aan hun werkkring onttrokken, die niet altijd konden worden vervangen en die, trots aangewende pogingen, door het legerbestuur niet aan de school werden teruggegeven.”

De schoolopziener in het district Eindhoven meldt, dat de algemeene toestand sedert het vorig jaar, verslagjaar, wel iets verbeterd was, doch dat tal van onderwijzers nog onder de wapenen zijn gebleven of wegens landstormplichten daar onder zijn geroepen.

De schoolopziener in het district Breda is van oordeel, dat

het gemis van geregeld onderwijs in 1914 en 1915 op vele plaatsen een toestand heeft geschapen, die het onderwijs nog vele jaren zal drukken. De pas kort geleden in functie getreden schoolopziener in het district Arnhem kon slechts mededeelen, dat de schoolopziener in het arrondissement Arnhem hem had bericht, dat de nadeelige gevolgen van het gemobiliseerd zijn van vele onderwijzers zich ook in 1916 deden gevoelen, hoewel in iets mindere mate dan in 1915, en dat verscheidene onderwijzers wel in 1916 aan hun gewonen werkkring werden teruggegeven, doch dat anderen toen in de termen vielen hun vaderland te dienen. Daar dientengevolge — alsmede ter vervanging van met ziekteverlof afwezige leerkrachten — veel tijdelijk personeel in dienst moest worden genomen, spreekt het vanzelf, dat op vele scholen de geregelde gang van het onderwijs werd gestoord en de vorderingen der leerlingen daaronder merkbaar leden. Van den toestand van het onderwijs in de andere arrondissementen was hem uit de verslagen der arrondissementsschoolopzieners niets meldenswaardig bekend geworden.

Uit het district Zutphen werd meegedeeld, dat de ongunstige tijdsomstandigheden het onderwijs niet ten goede zijn gekomen, maar dat men heeft getracht de afwezige, gemobiliseerde onderwijzers door tijdelijke leerkrachten te vervangen en dat velen van die tijdelijke onderwijzers zich op loffelijke wijze hebben gekweten van de taak, die zij op zich hadden genomen.

In het district Tiel kwam ook in 1916 weinig verandering in den toestand van het onderwijs en de schoolopziener in dat district vreest, dat zolang de oorlog en dientengevolge de economische omstandigheden onveranderd blijven, er van verbetering in den toestand van het onderwijs wel geen spraak kan zijn, maar veeleer van achteruitgang. Toch wil die schoolopziener onder de bestaande tijdsomstandigheden dien toestand nog bevredigend noemen, omdat de druk der tijden zich op het onderwijs laat gevoelen. Er zijn nog, zegt hij, vele onderwijzers, onder wie ook hoofden van scholen, onder de wapenen en het is een voortsukkelen op vele scholen met telkens nieuwe tijdelijke leerkrachten, waarbij niet zelden groote gapingen liggen tusschen vertrek van de oude en komst van de nieuwe tijdelijke leerkracht. En daarenboven komt nog, dat het ongeoorloofd verzuim der leerlingen veel grooter is geworden — kinderen worden blijkbaar voor allerlei werk gebruikt — en dat bovendien de besturen der gemeenten zoo overstelpd zijn met werk, dat de belangen van het openbaar onderwijs nu wel wat al te stiefmoederlijk werden bedield. Op het platteland, beweert de schoolopziener, wordt de toestand van het onderwijs gedrukt door den trek der onderwijzers naar de steden, waar de financieele positie van den onderwijzer zooveel beter is dan op de dorpen. Zoo wordt dan de dorpsjeugd telkens aan eene andere leerkracht, meest aan jongelui, die pas het examen van onderwijzer hebben afgelegd, toevertrouwd, die op hun beurt trachten zoo spoedig mogelijk eene beter gesalarieerde betrekking in de stad te krijgen.

Toch zou, naar het oordeel van dien schoolopziener, het platteland, voor wat het onderwijs aan de lagere school betreft, niet bij de stad behoeven achter te staan, indien men op de dorpen de goede leerkrachten door het geven van behoorlijke traktementen wist te behouden. De twee- en driemannsscholen, meent hij, kunnen zoo goed zijn, want eene kleine dorpschool is meer één geheel dan de groote stadschool, de verhouding van hoofd en leerkrachten is op het dorp meestal vriendschappelijker en er is een aangename samenwerking, en de kinderen, omdat iedere onderwijzer meer dan ééne klas in zijn lokaal heeft, leeren meer zelfstandig werken en minder steunen op de hulp van den onderwijzer. Met deze beschouwingen kan ik mij geheel vereenigen en ook met de opmerking van dien schoolopziener, dat de gemeentebesturen op het platteland, eene zeldzame uitzondering niet te na gesproken, zelfs in normale tijden en zeker thans onder den druk der omstandigheden voor het openbaar onderwijs financieel weinig over hebben, en niet willen weten van de zoo noodige traktementsverhoogingen van de onderwijzers, terwijl soms ook nog op de leermiddelen wordt bezuinigd.

Wat het district Maastricht betreft, deelt de districts-schoolopziener mede hetgeen ieder arrondissementsschoolopziener met betrekking tot zijn arrondissement heeft gerap-

porteerd en waar de schoolopziener in het arrondissement Sittard er het zwijgen toe heeft gedaan, geeft de districts-schoolopziener als zijn indruk van den toestand van het onderwijs in dat arrondissement het volgende in zijn rapport te lezen:

„De rustige gang van het onderwijs, waardoor dit arrondissement zich over het algemeen genomen langen tijd onderscheiden heeft, gaat verdwijnen. De mijnindustrie heeft er haar intocht gehouden, en daarmee is alles gezegd. De zaak is nog in haar begin, maar de invloed is reeds zeer goed merkbaar. Voor het onderwijs wordt in den regel pas gezorgd, nadat de toestand totaal bedorven is. Men kan dus wel voorstellen, hoe de berichten over een paar jaar luiden zullen.”

Volgens de mededeelingen van den schoolopziener in het arrondissement Maastricht geeft de toestand van het onderwijs in het algemeen stof tot tevredenheid, in aanmerking genomen het getal der leerkrachten, aan de verschillende scholen verbonden.

Naar het gevoelen van den schoolopziener in het arrondissement Meerssen is de toestand over het geheel genomen niet ongunstig. De meeste scholen kunnen voldoende heeten, enkele zelfs, zoo wat orde als wat de resultaten betreft „heel goed”; maar er worden ook enkele andere gevonden, waar wegens gebrekkige leiding van het hoofd of gemis van praktische geschiktheid bij een deel van het personeel bezwaarlijk van een goeden toestand kan worden gesproken. Bijna overal heeft het onderwijs min of meer te lijden van het schoolverzuim, dat, zoover het als ongeoorloofd moet beschouwd worden, het meest bij oudere leerlingen voorkomt.

De schoolopziener in het arrondissement Heerlen zegt, dat men in de mijnstreek geen maatstaf mag aanleggen als voor andere arrondissementen, maar dat, als met alle bezwaren wordt rekening gehouden, de resultaten bevredigend kunnen genoemd worden. Die bezwaren zijn: 1°. buitengewoon groot schoolverzuim, in 1916 nog verergerd door den smokkelhandel; 2°. de wisseling van school door het trekken der ouders van de eene plaats naar de andere; 3°. het sterk van het Nederlandsch afwijkend dialect, dat gesproken wordt; 4°. de vreemde elementen onder de bevolking, uit Duitschland, Polen, Oostenrijk en België afkomstig; 5°. groote klassen; 6°. het gebrek aan schoolruimte, ten gevolge waarvan allerlei natuurlijk onvoldoende hulplokalen in gebruik genomen zijn en andere lapmiddelen toegepast moeten worden, en 7°. voortdurende wisseling van onderwijzend personeel, o. a. ten gevolge van de mobilisatie.

Als ik al die bezwaren samenvat, die gezamenlijk oorzaak zouden zijn, dat het lager onderwijs niet beantwoordt aan rechtmatig te stellen eischen, dan meen ik als eenig afdoend remedie tegen al die kwalen te moeten aanbevelen, wat ik reeds zoo herhaandelijk deed, het lager onderwijs te maken tot Rijkszaak. Dan kan het bijzonder onderwijs geheel gelijkgesteld worden met het openbaar, dan zijn ook de waarborgen voor de degelijkheid van het bijzonder onderwijs vanzelf aanwezig, dan kunnen de jaarwedden voor openbaar en bijzonder onderwijs uniform naar de behoeften geregeld worden, dan zijn de onderwijzers ambtenaren, die geplaatst worden waar zij nuttig dienst kunnen doen, dan worden zij naar verdiensten beloond en bevorderd, dan worden de scholen geplaatst naar de behoefte er aan zich doet gevoelen, dan kan het voorbereidend onderwijs in verband met het lager onderwijs geregeld worden, dan wordt in de volksschool het onderwijs gegeven dat aan de leerlingen past, dan worden de leerplannen in verband met den omvang van het te geven onderwijs naar vaste voorschriften geregeld, dan worden schoolvergaderingen en schooltoezicht overal naar vaste regelen voorgescreven, dan wordt het schoolverzuim door goede voorschriften tot een gering minimum beperkt, dan kan het schooltoezicht invloed uitoefenen op den gang van het onderwijs en voor de eenheid der school waken, waardoor de goede resultaten van het onderwijs verzekerd worden, dan wordt overal in de school het medisch toezicht op onderwijzers en leerlingen aan schoolartsen toevertrouwd, dan wordt voor het onderwijs aan schipperskinderen gezorgd, dan wordt den achterlijken en zwakzinnigen kinderen in afzonderlijke scholen of lokalen besef en kennis bijgebracht. Het voorstel daartoe had men van de Bevredigingscommissie kunnen verwachten. Want, was het lager onderwijs Rijkszaak, dan zou voor allen die dat wenschten, op de meest onpartijdige wijze kunnen

worden gezorgd, dat hun kinderen in scholen van hun richting werden onderwezen door onderwijzers, die zij zelf hadden uitgekozen en die door den Staat werden betaald.

Intusschen moet in dit verslag meer in het bijzonder gerapporteerd worden over den toestand van het onderwijs in de vakken lezen en rekenen.

Ten einde over den toestand en over de resultaten van het onderwijs in deze beide voornaamste vakken voor de lagere school een gegrond, geloofwaardig en gedocumenteerd verslag te kunnen uitbrengen, werd aan de arrondissements-schoolopzieneren verzocht hunne schoolbezoeken in een groot aantal scholen voor gewoon lager onderwijs en daarmee gelijk te stellen u.l.o.-scholen van verschillende typen (met één leerkracht voor twee, voor drie klassen en voor elke klasse) in een opzettelijk onderzoek de resultaten van het onderwijs in die beide vakken te toetsen aan de kennis der leerlingen en dan tevens kennis te nemen van de wijze, waarop het onderwijs in die vakken wordt gegeven.

Om bij het instellen van dat onderzoek de gewenschte uniformiteit te bevorderen, waaraan de uitkomsten van het onderzoek hare waarde voor een groot deel moesten ontleenen, werden met betrekking tot de wijze waarop het onderwijs wordt gegeven eenige punten vastgesteld, waarover inlichting werd verzocht, terwijl werd gevraagd, voor de beoordeeling van de door de leerlingen verkregen kennis in lezen, in het 6de leerjaar eene leesles te laten houden, die reeds vroeger in die klasse met de leerlingen was behandeld (daar het onderzoek gold een prozastuk dat reeds vroeger werd behandeld, zou bij de beoordeeling gelet worden uitsluitend op het vaardig en natuurlijk lezen); van de verkregen kennis in rekenen in de 2de helft van het 4de leerjaar of in het 5de eenige vooraf met dat doel klaargemaakte becijferingen te laten uitvoeren en in het 6de leerjaar een viertal vraagstukjes (berekening van eenige eenvoudige posten, eene procentberekening, eene oppervlakte-berekening, en eene eenvoudige inhoudsberekening) te laten oplossen, van welke becijferingen en vraagstukjes een aantal stellen, ter afwisseling, aan de districts- en arrondissements-schoolopzieneren waren ter hand gesteld.

De bedoeling was, dat zoowel de te houden leeslessen als de uitvoering der becijferingen en de oplossing der vraagstukjes in tegenwoordigheid van den respectieven schoolopziener zouden plaats hebben.

Voor het opteekenen van het aantal onderzochte leerlingen in elk schooltype, als ook voor de vermelding van het aantal goede oplossingen van elke becijfering en van elk vraagstukje waren lijstjes aan de bij dat onderzoek betrokken schoolopzieneren ter hand gesteld.

De voor dat onderzoek in het 4de leerjaar ter uitvoering op te geven becijferingen waren als het hieronder gestelde stel I.

Stel I.

1. a. $87 + 7355 + 9 + 15\,907 + 84 + 8 + 695 + 29\,743 =$
b. $47\,280 + 76 + 9 + 987 + 8 + 5204 + 93 + 19\,406 =$
2. a. $69 \times 287 =$
b. $376 \times 59 =$
c. $908 \times 706 =$
3. a. $63\,700 : 65 =$
b. $68\,932 : 76 =$
c. $87\,785 : 905 =$

De bedoelde stellen van 4 vraagstukjes waren van gelijke soort als het onderstaande stel van 4 vraagstukjes.

Stel I.

1. $3\frac{1}{2}$ meter laken à f 3,60 de meter =
 $14\frac{1}{2}$ meter linnen à 78 cents de meter =
 29 meter katoen à 9 stuivers de meter =
2. Een kapitaal is groot f 9500. Het $\frac{2}{3}$ deel staat uit tegen $4\frac{1}{2}$ pct. en de rest tegen $4\frac{3}{4}$ pct. Hoeveel rente brengt dat kapitaal jaarlijks op?
3. Een stuk boomgaard, lang $4\frac{1}{2}$ H.M. en breed $7\frac{1}{2}$ D.M.,

wordt verkocht tegen f 17,5 de Are. Hoeveel brengt het op?

4. Een kist, lang 1,2 meter, breed 6 d.M. en diep 45 c.M., is gevuld met haver. Hoeveel dagen kan een boer daarvan zijn paarden voeren, als ze per dag 7 L. krijgen?

De uitkomsten van dit te houden onderzoek zouden met het verslag bedoeld bij art. 20, 2de lid, van het Koninklijk besluit van 7 Juni 1906 aan de districtsschoolopzieneren worden ingeleverd, die van den inhoud daarvan bij hun jaarverslag kennis zouden geven.

Toestand van het onderwijs in lezen. Voor het onderzoek betreffende vaardig en natuurlijk lezen werd gekozen een stukje proza dat reeds vroeger met die leerlingen in eene leesles was behandeld. Hoe eenvoudig het ook moge schijnen dit onderzoek te doen plaats hebben en daarvan goede betrouwbare uitkomsten in alle scholen gemakkelijk te verzamelen, zooals dat onderzoek was gedacht kwam het niet overal tot zijn recht. Het was vaak moeilijk eene naar den smaak van den onderwijzer en van den schoolopziener voor dat doel geschikte leesles te vinden en er ontstond soms eenige stoornis in de klas, als bij een schoolbezoek van den schoolopziener de proefles moest worden voorbereid en gehouden, waarbij eigenlijk nog ruim zoozeer de onderwijzer als de leerlingen een examen had af te leggen.

Dikwijls scheen daarvan het gevolg, dat de onderwijzer zich minder op zijn gemak gevoelde en de leerlingen zich niet in normale omstandigheden bevonden. Meermalen bleek, dat zulk een onderzoek den onderwijzers heel ongewoon en weinig aangenaam was, waardoor het dan maar half aan het doel beantwoordde of geheel mislukte. Ook konden dikwerf uit de uitkomsten van het onderzoek betreffende het vaardig en natuurlijk lezen van, soms betrekkelijk weinige, leerlingen in een arrondissement geen gevolgtrekkingen gemaakt worden voor den toestand van dit onderwijs in dat arrondissement, hetzij dat het onderzoek in te weinig scholen had plaats gehad, hetzij slechts in scholen van een bepaald type, of alleen in stadsscholen. Voor dit onderzoek toch moeten de plattelandsscholen den doorslag geven, of liever, zij komen daarvoor eigenlijk alleen in aanmerking, daar in deze inspectie bijna alle volksscholen dorpscholen zijn en de stadsscholen, door verschillende omstandigheden, op een hooger peil staan dan deze.

In overeenstemming met het voorgaande is ook het oordeel van den schoolopziener in het district Breda, volgens hetwelk absolute betrouwbaarheid aan de uitkomsten van zijn onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs moet worden ontzegd. Toch juicht hij het gehouden onderzoek toe en om zijn onmiddellijken invloed op het onderwijs in de scholen, waar het gehouden is, en omdat uitkomsten verkregen zijn, die ondubbelzinnig aantoonen, dat het onderwijs in het lezen, althans in het algemeen, veel te wenschen overlaat. En wat voor de arrondissementen in het district Breda geldt, kan van de meeste arrondissementen in de inspectie gezegd worden.

Vooraf wil ik nog mededeelen wat de bovengenoemde districtsschoolopziener over de betrouwbaarheid van de uitkomsten van dit onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs heeft te kennen gegeven.

De schoolopziener in het district Breda zegt in zijn verslag: „In 70 scholen van het district werd een opzettelijk onderzoek ingesteld naar het lezen van de leerlingen in het 6de leerjaar. Dat onderzoek strekte zich uit over jongens en meisjes, die ieder ongeveer een bladzijde lezen van eene les, die in den loop van het jaar was behandeld, en het gelezene daarna navertelden. De onderzochte leerlingen werden naar de resultaten in overleg met den klasse-onderwijzer in twee groepen verdeeld: eene, waarvan de vaardigheid en voordracht voldoende was of beter, en eene, waarvan het lezen als niet voldoende moest worden beschouwd. Het resultaat van dit onderzoek was dat 72 % van de jongens en 80 % van de meisjes voldoende of beter lezen.

De uitkomst lijkt mij niet *absoluut* betrouwbaar. Naar het oordeel van mijn arrondissements-schoolopzieneren en mijn ervaringen, was de maastaf voor de verschillende klassen zeer ongelijk: de gelezen lessen waren voor bijna alle scholen

verschillend, de eischen, die de klasse-onderwijzers stelden, liepen ver uiteen, en bovendien had de aanwezigheid van een of twee schoolopzieneren in vele scholen geen goeden invloed op de vrijmoedigheid en de kalmte van de kinderen. Al geven deze uitkomsten den stand van het lezen niet juist weer, toch heeft het onderzoek ongetwijfeld zijn nut gehad. Wanneer de resultaten goed waren, gaf het aanleiding tot erkenning en waardeering van het ijverig werk der klasse-onderwijzers; waar ze niet bevredigend bleken, leidde de bespreking die er op volgde, in vele gevallen tot de ontdekking van fouten en gebreken, die de onderwijzers bij zich of de leerlingen nooit hadden opgemerkt."

Ook naar het oordeel van den schoolopziener in het district Eindhoven is het onderwijs naar de resultaten van het lees-onderwijs niet geheel geslaagd wegens de onmogelijkheid om op de wijze, waarop dit onderzoek plaats had, een vasten maatstaf van beoordeeling te vinden of aan te leggen en hij meende zich dus voor dit vak in hoofdzaak te moeten bepalen tot het maken van algemeene opmerkingen, die evenwel door het ingestelde onderzoek een meer betrouwbaren grond hebben gekregen.

En al is het gehouden onderzoek dan niet in allen deele absoluut betrouwbaar te achten, het heeft doen zien, dat er groot verschil bestaat tusschen de scholen van een zelfde arrondissement, van eene zelfde gemeente en dat de resultaten, die met het onderwijs in dit vak verkregen worden, grotendeels en meestal, zoo niet uitsluitend en altijd afhangen van den onderwijzer. Hieraan meen ik ook te moeten toeschrijven, zooals mit de later mee te deelen uitkomsten zal blijken, dat het op het resultaat van het leesonderwijs weinig invloed schijnt te hebben of de onderwijzer één of meer leerjaren moet bedienen. De in dit verslag hieronder mee te deelen opgaven over de uitkomsten van het onderzoek van de schoolopzieneren in de districten Breda, Tilburg, 's Hertogenbosch, Zutphen kunnen daarvoor tot bewijs strekken. Omrent de wijze, waarop het leesonderwijs gegeven wordt, is nit alle verslagen op te maken dat hierin nagenoeg in geen arrondissement groot verschil bestaat. In veel scholen gebruikt men voor het aanvankelijk leesonderwijs eene methode met op zich zelf staande voorbereidende oefeningen in het ontbinden en samenstellen der woorden op het gehoor, hetzij al of niet in verbinding met het schrijfonderwijs, hoewel de nieuwere methoden in den laatsten tijd meer en meer veld hebben gewonnen.

Die nieuwe methoden van Hoogeveen, Colenbrander en van der Meulen, Reynders-Doumen, Bouwmeester en Berendsen, Kloosterman, Karsten e. d. worden, waar ze zijn ingevoerd, zeer geprezen, omdat daardoor de zelfwerkzaamheid der leerlingen wordt bevorderd en ook om de daarmee verkregen resultaten.

"Ook al wordt eene methode in verbinding met het schrijfonderwijs gebruikt", zegt de schoolopziener in het district Breda, "in de practijk wordt, evenals bij ander methoden, het schrijfonderwijs onafhankelijk van het leesonderwijs gegeven."

In scholen waar eene nieuwe leesmethode in gebruik is, en naar de bedoeling der ontwerpers van die methode wordt toegepast, wordt het leesonderwijs vooral in het begin stelselmatig in verband gebracht met het taalonderwijs door dicteeroefeningen met letterdoosjes of met letterbord en later op papier of lei; ook in andere scholen waar een geschikte leerkracht in de aanvangsklasse staat, geschiedt dit geregeld tot groot voordeel en voor het lezen, en voor het „zuiver" schrijven."

Naar de mededeelingen in de verslagen van nagenoeg alle districtsschoolopzieneren beweren de onderwijzers wel, dat zij zorgen, dat de leerlingen de beteekenis der gelezen woorden en zinnen verstaan, maar de klachten der schoolopzieneren over het slecht verstaan van het gelezene zijn zoo menigvuldig, dat er aan getwijfeld moet worden of die zorg wel ernstig wordt opgevat.

Zoo meldt de schoolopziener in het district Eindhoven, dat het leesonderwijs nog steeds beschouwd wordt als een hoofdvak en er ook voldoende tijd aan besteed wordt, maar dat het zwakke punt blijft, de geheele school door, het behandelen der les. Systematisch geschiedt dit zelden. Als bij ingeving vraagt de onderwijzer, soms terwijl de les al voor den tweeden of derden keer gelezen wordt, naar de beteekenis van een

enkel woord. Hij is gewoonlijk tevreden als de leerling er een ander voor in de plaats geeft, dat het eerste althans eenigszins in beteekenis nabij komt. Meermalen komt het voor, dat de leerlingen de strekking van de les volstrekt niet begrijpen en dat de onderwijzer niet kan beoordeelen of de les voor de kinderen geschikt is. Dringt men op eene bespreking der les aan, dan vervalt de onderwijzer al spoedig in grammaticale vragen. Op die manier moet het getal dergenen, die vaardig en te gelijk natuurlijk lezen, slechts klein zijn. Op den goeden leestoon wordt gelet, maar als dat in het algemeen werkelijk altijd geschiedde, zouden over de resultaten van het leesonderwijs niet zooveel klachten geuit worden. Die leestoon hangt natuurlijk ook samen met het al of niet verstaan van het gelezene. Veel gebruik wordt gemaakt van het zwarte bord, letterborden, letterdoosjes en daarvan zijn ook in nagenoeg alle scholen in voldoende mate leermiddelen aanwezig, die bij geregeld gebruik blijken een belangrijk hulpmiddel te zijn bij het aanvankelijk leesonderwijs.

Over het in koor lezen zijn de leden van het schooltoezicht niet eenstemmig van oordeel, dat deze oefeningen geen nut hebben. Hoewel langzamerhand dat lezen geheel schijnt te verdwijnen, blijft het toch nog in veel arrondissementen min of meer in gebruik. De schoolopziener in het district Roermond zegt daarvan:

„Er wordt over het algemeen minder in koor gelezen dan vroeger; de oude onderwijzers die geregeld en veel in koor laten lezen zijn grotendeels verdwenen. In enkele scholen geschiedt het af en toe, maar dan om alle leerlingen den juiste toon te leeren vatten en voelen, en dan geeft het een niet te versmaden voordeel, indien althans de onderwijzer een man is die zelf den juiste toon weet te treffen."

De schoolopziener in het district Tiel deelt hierover het volgende mee:

„Er bestaat bij de onderwijzers groot verschil in meening over het al of niet nuttige van het in koor lezen. Op de meeste scholen beschouwt men het als een verouderd hulpmiddel, dat onttaardt in die onderwetsche dreunen bij het lezen en dat gebrek aan zekerheid geeft of allen wel goed lezen, dat onpractisch is bij twee of drie klassen in één lokaal. Op de eene school wordt niet in koor gelezen „omdat het den goeden leestoon schaad", op de andere leest men in koor „ter bevordering van den goeden leestoon". De schoolopziener in het arrondissement Elst zegt: „Wanneer men, dirigeerend van achter den lessenaar, de klas in koor laat lezen, dan onttaardt dit zeker haast onvermijdelijk in gedreun, en men weet niet, wie er werkelijk meedoet. Maar wanneer de onderwijzer goed acht geeft op de klas, de achterlijken in het oog houdt, het middel slechts toepast, nadat er hoofdelijk gelezen is, dan behoeft het niet in een dreun te vervallen en dan is het stellig zeer bevorderlijk voor den goeden leestoon en de stembuiging."

De schoolopziener in het district Breda zegt naar aanleiding van het vele voorkomen van het lezen in koor in zijn district:

„In sommige van de minst goede aanvangsklassen vindt het regelmatig plaats, wanneer woordenrijtjes worden gelezen van het bord, in andere vormt het de galmende finale van elke lees oefening, zelfs van de lesjes uit leesboeken."

De schoolopziener in het district Eindhoven, na te hebben medegedeeld, dat het in koor lezen nog op de helft der scholen in zijn district gebeurt, laat daarop volgen:

„Overal waar de onderwijzers zich rekenschap geven van de voorwaarden onder welke het kind op natuurlijke toon leest, en van het gevaar, dat de leerlingen loopen, door het in koor lezen zich een leedsdreun aan te wennen, dien zij later niet meer kunnen afleggen, blijft het achterwege."

Op enkele uitzonderingen na wordt overal getuigd, dat de leerlingen na het doorloopen van het 2de schooljaar het slotstukje van eene leesmethode ylot lezen kunnen.

Niet overal wordt gebruik gemaakt van de zoogenaamde doorrenboekjes, terwijl de resultaten daarmee verkregen waar ze gebruikt worden, zeer geroemd worden.

Ten slotte zegt de schoolopziener in het district Breda over het aanvangsleesonderwijs, hetgeen zeker alle districtsschoolopzieneren met hem eens zijn, naar ik uit hunne verslagen moet opmaken:

„Al zijn er scholen in het district, waar het aanvankelijk lezen te wenschen overlaet, waar de wijze van behandeling te

weinig belangstelling en te veel verveling wekt, waar onderwijzers noch leerlingen zich ernstig inspannen en het onderwijs verloopt in eene sufferige, geestdoodende sleur, over het algemeen is er geen vak, dat zoo goed wordt onderwezen als dit onderdeel van het lezen. Met uitzondering van enkele scholen, die ongeschikte leerkrachten hebben voor de aanvangsklasse, of waar het onderwijs door de mobilisatie geheel in de war is geraakt, zijn de resultaten dan ook goed, zeer goed; op het einde van het tweede schooljaar en soms al veel vroeger zijn de leerlingen over alle technische moeilijkheden heen en kunnen ze het slotstukje van eene leesmethode vlot lezen."

Bij het voortgezet leesonderwijs worden nog vrij veel gebruikt leerboeken voor vaderlandsche geschiedenis, aardrijkskunde en kennis der natuur met het doel om het mondeling onderwijs in de vakken te herhalen en ook wel om het te vervangen. Ook worden op Christelijke en Katholieke bijzondere scholen leerboekjes over Bijbelsche geschiedenis als leesboek gebruikt.

Hoewel het vanzelf spreekt, dat de leesles zoo behandeld moet worden, dat ze naar vorm en inhoud geheel wordt begrepen, blijkt toch in de praktijk, dat dit in vele scholen niet het geval is. In vele scholen worden ook leesboeken ge-

bruikt, waarvan de stof naar den vorm, en dikwijls ook naar den inhoud, voor de leerlingen ongeschikt is. Zoo zegt de schoolopziener in het district Breda, dat in ongeveer de helft van de scholen in zijn district leesboeken gebruikt worden, waarvan de stof ver buiten den horizon ligt van elf- en twaalfjarige kinderen en waarvan er bijna geen zijn, die niet door een ouderwets-literairen vorm, door fossiele beeldspraak of plechtig ongewone woorden eene uitvoerige uitlegging vragen.

In sommige scholen worden ter bevordering van een goeden leestoon stukjes proza en poëzie van buiten geleerd en voorgedragen. Waar dit geschiedt, zegt de schoolopziener in het district 's Hertogenbosch en rapporteeren enkele arrondissementsschoolopzieners, bleek het een uitstekend middel te zijn ter bevordering van den juiste leestoon.

Ted beoordeeling van de kennis van het vaardig en natuurlijk lezen in deze inspectie kunnen de hieronder te lezen resultaten van het onderzoek, ingesteld in een groot aantal gewone lagere scholen, worden medegedeeld.

District Breda. Het onderzoek werd ingesteld zooals boven is meegegeeld.

Aantal scholen die onderzocht werden.	Aantal onderzochte leerlingen.		Voldoende of beter.		Onvoldoende of minder.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
84 met ééne leerkracht voor iedere klasse.	424	250	300	218	124	82
30 " " " " 2 klassen .	182	298	146	234	86	64
6 " " " " 3 " .	20	20	4	12	16	8
Totaal . . .	626	568	450	464	176	104
			72 pct.	80 pct.	28 pct.	20 pct.

District Eindhoven. Het onderzoek werd ingesteld in scholen van de arrondissementen Eindhoven en Helmond; in

het arrondissement Veghel had een onderzoek plaats, doch opgaven ontbreken.

Aantal scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Voldoende of beter.		Onvoldoende of minder.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Arrondissement Eindhoven	155	172	77	87	78	85
" Helmond	23	84	16	64	7	20
Totaal	178	256	93	151	85	105
			52 pct.	60 pct.	48 pct.	40 pct.

De schoolopziener in het district 's Hertogenbosch deelt mee, dat in zijn district door de arrondissementsschoolopzieners in scholen met ééne leerkracht voor 3 leerjaren, met ééne leerkracht voor 2 leerjaren en met ééne leerkracht voor elk leerjaar het onderzoek naar de kennis van lezen bij de leerlingen van het 6de leerjaar was ingesteld en dat respectief in die drie typen van scholen 76 %, 70 % en 82 % van de jongens en 84 %, 83 % en 90 % van de meisjes voldoende of meer dan voldoende lazen; aan deze opgaaf ontbreekt de mededeeling van het aantal scholen, waar het onderzoek werd ingesteld en het aantal leerlingen, die werden onderzocht, zoodat niet kan worden afgeleid, of die uitslag al dan niet tot tevredenheid stemmen kan.

De schoolopziener in het district Tilburg geeft de uitkomsten van het onderzoek, dat in zijn district naar de resultaten van het leesonderwijs werd ingesteld, volgenderwijs weer:

Arrondissement Tilburg: scholen met 1 leerkracht voor 3 leerjaren: 58 % van de jongens en 64 % van de meisjes lazen voldoende of beter;

scholen met 1 leerkracht voor 2 leerjaren: 69 % voor de jongens en 74 % voor de meisjes;

scholen met 1 leerkracht voor elk leerjaar: 73 % voor de jongens en 85 % voor de meisjes.

Arrondissement Waalwijk: de cijfers zijn: 90 % en 100 %, 86 % en 85 %; 86 % en 90 %.

Arrondissement Oirschot: Het onderzoek liep over 249 jongens en 318 meisjes; hiervan lezen voldoende 60% van de jongens en 75% van de meisjes.

Arrondissement Heusden: de grootere scholen geven stof tot tevredenheid; aan de scholen met 2 en 3 leerkrachten lezen 50% voldoende.

„Niet slechts de cijfers ontleend aan het verslag, maar ook de mededeelingen van den schoolopziener in het arrondissement Oirschot”, zegt hij, „brengen mij tot de volgende conclusies, die ook wel geheel of grotendeels voor de andere arrondissementen gelden.

De enkele voorbeelden, die ik als bewijs voor mijn stellingen aanvoer, zouden met vele te vermeerderen zijn:

1°. de meisjes lezen beter dan de jongens. In een gemeente bestaat eene openbare school en eene bijzondere voor jongens en een voor meisjes; de laatste twee verkeerden onder geheel gelijke omstandigheden; in de 6de klasse lezen van de jongens 27%, van de meisjes 95% voldoende. Nog sterker is het volgende: er is ergens eene bijzondere jongensschool met 6 leerkrachten en daarnaast eene bijzondere meisjesschool met 3 leerkrachten; in de eerste lezen 11%, in de laatste 100% voldoende.

2°. Het komt veel voor, dat het aanvankelijk leesonderwijs goed, het voortgezet veel minder is, waaruit blijkt, dat alles van den onderwijzer afhangt. In zekere school is het aantal kinderen in het 2de leerjaar, die goed lezen, 100%, in de 6de klasse 50%. Maar ook, zooals vanzelf spreekt, het omgekeerde komt voor: in eene andere school lezen in de 2de klasse 22%, in de 6de klasse 100% voldoende. Wie deze scholen kent, zal zich dit verschijnsel gemakkelijk kunnen verklaren.

3°. Het trekt de aandacht, dat lang niet altijd in scholen met veel leerkrachten — één voor elk leerjaar — de beste lezers gevormd worden; het is opmerkelijk zoo dikwijls als het tegendeel wordt waargenomen. Dat overigens onder bescheiden verhoudingen succes te behalen is, leeren de tweemansscholen te Vessem, Wintelre en Netersel, waar zoowel in de 2de als in de 6de klasse door alle leerlingen voldoende of goed gelezen wordt en dat zonder dat aan de overige vakken tijd onttrokken wordt.”

Zoowel door het ingesteld opzettelijk onderzoek in een groot aantal scholen, als door eigen waarneming bij gehouden schoolbezoeken is de schoolopziener in het district Tilburg overtuigd, dat het aanvankelijk leesonderwijs in de laatste jaren gewonnen heeft. Hij schrijft dit toe aan de nieuwe methoden, die in gebruik gekomen zijn, aan de onderwijzers, die in het eerste leerjaar beter den toon weten te treffen, waarmee de kinderen getrokken en gewonnen worden, en eene groote mate van geduld bezitten, en hij vindt het daarom te bejammeren, dat in sommige plaatsen nog altijd bezwaar bestaat tegen de aanstelling van onderwijzers.

Omtrent het voortgezet leesonderwijs is hij niet zoo gunstig gestemd. Het groote verschil in resultaat in scholen, die in geheel gelijke omstandigheden verkeerden, wijst er op, dat hier nog niet alles in orde is, en, zooals hij reeds opmerkte, ligt de schuld bij de onderwijzers.

Vooruitgang vindt hij waar het geldt het leesonderwijs met het taalonderwijs en het stelonderwijs in verband te brengen door verschillende oefeningen en door het laten maken van opstelletjes naar aanleiding van een daarvoor geschikt lesje.

Ook wordt aan verschillende scholen meer werk gemaakt van de mondelinge voordracht voor de klasse van kleine gedichten.

De schoolopziener in het district Arnhem was nog te kort in zijne nieuwe betrekking, om zelf over den toestand van het onderwijs te kunnen oordeelen, en van zijne arrondissementsschoolopzieners kreeg hij, voor zooveel betreft de gewone lagere plattelandsscholen, weinig meldenswaardige inlichtingen. De schoolopziener in het arrondissement Arnhem heeft slechts in enkele scholen een onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs ingesteld, maar geen gedetailleerde opgave gedaan, noch over het aantal onderzochte scholen, noch over het aantal onderzochte kinderen, noch afzonderlijk van meisjes en jongens. Alleen meent hij, dat 80% der leerlingen voldoende zouden kunnen lezen.

Voor het overige verschillen de wijze van onderwijs geven noch de gevolgde methoden bij het leesonderwijs, noch de leermiddelen bij het aanvankelijk onderwijs, noch die bij het voortgezet onderwijs van die van de gewone plattelandsscholen en naar de opgave van dezen arrondissementsschoolopziener staan de resultaten van dit onderwijs in lezen in het algemeen ook niet hooger dan in de plattelandsvolksscholen.

De schoolopziener in het arrondissement Harderwijk heeft opgegeven als resultaat van het ingestelde onderzoek, dat wel 50%, naar gissing, van de leerlingen der 6de klasse voldoende voor lezen kunnen behalen en dat vaardig lezen, nogal velen deden, maar dat in weinig scholen natuurlijk gelezen wordt.

De schoolopziener in het arrondissement Apeldoorn is met het onderzoek niet klaar gekomen, maar zal later zijn rapport indienen.

De schoolopziener in het arrondissement Rheden heeft het te druk gehad met de waarneming van het district gedurende den zomer 1916, om een uitgebreid onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs te kunnen instellen en de schoolopziener in het arrondissement Wageningen is in November 1916 overleden. Dat arrondissement werd waargenomen door den schoolopziener in het arrondissement Rheden, die ook geen tijd had, om in dit arrondissement het bedoelde onderzoek in te stellen.

De schoolopziener in het district Tiel deelt mee de uitkomsten van het ingestelde onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs bij de leerlingen der 6de klasse. Alle arrondissementsschoolopzieners, zegt hij, klagen over het voortgezet leesonderwijs en uit de verkregen resultaten, meen ik, met recht.

Van het door den schoolopziener in het arrondissement Elst ingestelde onderzoek is niets medegedeeld; wel heeft hij gerapporteerd, dat het noch met de vaardigheid, noch met de natuurlijkheid van het lezen goed stond in zijn arrondissement.

Vooral van het weergeven van het gelezene komt zonder herhaalde hulp niets terecht.

De schoolopziener in het arrondissement Nijmegen is over het leesonderwijs nog minder tevreden en beweert dat het eer eene uitzaandering is dan regel, eene school waar vaardig en natuurlijk gelezen wordt en het gelezene draaglijk wordt weergegeven. Van het door hem ingesteld onderzoek geeft hij geen rekenschap, hoewel hij in 25 scholen een onderzoek heeft ingesteld. Ik schrijf dit toe aan zijn gezondheidstoestand en de drukke werkzaamheid van zijne gecombineerde betrekkingen.

De schoolopziener in het arrondissement Tiel was in de maand Augustus 1916 overleden en zijn opvolger trad eerst in April 1917 in functie.

De schoolopziener in het arrondissement Zaltbommel schreef in zijn verslag, dat bij het onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs bleek, dat in het algemeen vaardig en vrijwel natuurlijk wordt gelezen en dat op de scholen met ééne leerkracht voor elke klasse 75% voldoende en 25% onvoldoende lezen! Op die met ééne leerkracht voor twee klassen 65% voldoende en 35% onvoldoende van de jongens en 80% voldoende en 20% onvoldoende voor de meisjes, terwijl op de scholen met ééne leerkracht voor drie klassen de verhouding was 80% en 20% voor de jongens en 90% en 10% voor de meisjes. Hoe minder leerkrachten, hoe beter onderwijs, zou men kunnen denken! Ook daar schijnt de proef niet allerbest te zijn gelukt.

De schoolopziener in het arrondissement Geldermalsen heeft een uitgebreid onderzoek ingesteld bij alle scholen van zijn arrondissement. Daar werden 231 jongens en 237 meisjes onderzocht in hun kennis van lezen in het 6de leerjaar en het resultaat van dat onderzoek was, dat 57% van de jongens en 76% van de meisjes voldoende of meer dan voldoende lezen, waar voor elke klasse één onderwijzer stond; 70% van de jongens en 90% van de meisjes, waar één onderwijzer voor 2 klassen stond en 77% der jongens en 84% der meisjes, waar één onderwijzer drie klassen voor zijne rekening had. Ook hier staat de kennis van lezen in omgekeerde verhouding tot het aantal leerkrachten. Menig onderwijzer, rapporteerde deze arrondissementsschoolopziener, heeft succes met het laten opzeggen van versjes of het laten vertellen van het gelezene, maar reeds in de laagste klasse moet men beginnen de kinderen te leeren spreken of te trachten ze aan het spreken te krijgen, waartoe ze in den regel de vrijmedigheid missen.

De schoolopziener in het district Tiel maakte de opmerking, dat het leesonderwijs op de meeste scholen te veel dienstbaar wordt gemaakt aan taal- en stelonderwijs, of dat de tijd uitgetrokken voor het leesonderwijs wordt gebruikt voor het onderwijs in andere vakken met behulp van leesleerboeken. Zoo zegt hij dan:

„Moeilijke woorden worden als dictée gegeven, synoniemen en tegenstellingen worden gezocht, versjes in proza overgebracht of opstellen gemaakt naar aanleiding van het gelezene, vragen over spelling, buiging en vervoeging worden gedaan. In het verslag over het arrondissement Elst lees ik van het overzetten van een leesles in een anderen tijd. En als ware het nog niet genoeg, voegt de betrokken schoolopziener er aan toe: ook het uiteenrafelen van goede gedichten door taalvragen komt nog voor.”

En als einduitspraak geeft hij zijn oordeel over de oorzaken, die beletten dat het leesonderwijs betere vruchten draagt; hij zegt:

„Het voortgezet leesonderwijs kon en moest veel beter zijn. Als oorzaken, die medewerken, dat de vorderingen bij het voortgezet leesonderwijs minder zijn dan bij het aanvankelijke leesonderwijs, meen ik te mogen noemen: te weinig leesstof. Te vaak wordt, bij gebrek aan andere boekjes, hetzelfde gelezen. De belangstelling der kinderen is weg; zij kennen die stukjes schier uit hun hoofd; 't wordt machinaal gelezen. En ten tweede: de wijze waarop dikwerf het voortgezet leesonderwijs wordt gegeven: de verklaring duurt vaak veel te lang; voor het eigenlijk lezen begint, is de aardigheid van het te lezen stuk er af; de leesles ontardt dikwijls in eene taalles, waarbij allerlei taalquasities en taalregels te pas worden gebracht; de leerleesboeken maken de leesles tot een les in

het vak waarover het leerleesboek handelt. Zoo wordt er, ofschoon het aantal uren voor lezen uitgetrokken groot genoeg is, te weinig gelezen.

De onderwijzer is ook bij dit vak te veel aan het woord, waardoor het eigenlijk leesonderwijs schade lijdt en het lezen geen lezen blijft. Van het mondeling weergeven van het gelezene komt in den regel weinig terecht. In de school praat de onderwijzer te veel en praten de kinderen te weinig. Zij leeren niet genoeg, zich behoorlijk uit te drukken; zij missen vrijmoedigheid om te spreken. In scholen waar men de gewoonte heeft, de kinderen bij het lezen en bij het navertellen van het gelezene voor de klas te plaatsen, wordt in dezen meer bereikt.”

De schoolopziener in het district Zutphen geeft als zijn oordeel te kennen, dat het hem wil voorkomen dat het lezen in de meeste scholen niet altijd staat op het peil, waarop het diende te staan. „Luid, zonder ruwheid van stem, duidelijk, gearticuleerd lezen mis ik te vaak, vooral bij jongens”, schrijft hij in zijn verslag. „Soms is mij gebleken”, zegt hij verder, „dat tijdens het voor het lezen bestemde uur te veel werd gedaan aan verklaring van het gelezene, ook waar dit overbodig mocht geacht worden.”

Over waardeering van de resultaten van het onderwijs en over de wijze waarop het onderwijs gegeven wordt in zijn district, vereenigt die schoolopziener zich met het daarover gerapporteerde, dat ik hier wil mededeelen, hoewel het slechts het oordeel is van twee der vier arrondissementsschoolopzieneren uit dat district.

— Arrondissement Doetinchem. Het onderzoek werd ingesteld, zooals boven is meegedeeld:

Scholen in het arrondissement Doetinchem.	Aantal onderzochte leerlingen.		Voldoende of beter.		Onvoldoende of minder.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Eene leerkracht voor drie klassen . .	54	40	45	36	9	4
„ „ „ twee „ . . .	60	52	44	44	16	8
„ „ „ elke klasse . . .	44	50	34	42	10	8
Totaal. . . .	158	142	123	122	35	20
			77 pct.	86 pct.	22 pct.	14 pct.

Op ééne school in dit arrondissement werd gebruikt de methode Bouwmeester en Berendsen, op een paar de methode van van Wulfen's sprekende letterbeelden, aan de openbare de methode Hoogeveen of Colenbrander en van der Meulen, op de R.-K. bijzondere scholen de methode Noyons en Vincent. Op scholen waar veel gelezen wordt, gebruikt men de doorrenboekjes naast of na het gewone leesboek met succes.

Leerleesboeken worden alleen gebruikt op scholen, waar te weinig tijd kan worden besteed aan sommige vakken.

De leerlingen van het 6de leerjaar kunnen gewoonlijk een stukje eenvoudig proza vaardig en natuurlijk lezen en mondeling weergeven.

Arrondissement Groenlo.

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Voldoende of beter.		Onvoldoende of minder.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Met ééne leerkracht voor drie klassen .	20	22	12	18	8	4
„ „ „ „ twee „ . .	12	12	9	10	3	2
„ „ „ „ elke klasse . .	24	26	20	22	4	4
Totaal. . . .	56	60	41	50	15	10
			73 pct.	83 pct.	27 pct.	17 pct.

Verreweg de meeste scholen gebruiken de methode Hoogeveen en Colenbrander. Als eene nieuwe methode wordt inge-

voerd, is dit gewoonlijk die van Hoogeveen, eene methode die aan onderwijzers en leerlingen goed bevalt, niet vervelend is

en goede resultaten levert. De meeste tijd wordt besteed aan het lezen zelf, terwijl de verklaring meer terloops volgt. Op de uitspraak wordt vooral gelet, en dat is noodig om het dialect niet te zeer te laten domineren. De doorrenboekjes worden niet gebruikt en de resultaten zijn, dat na het doorloopen van het tweede leerjaar het slotstukje van een leesmethode vrij vlot wordt gelezen, en in het 6de leerjaar kunnen de leerlingen wel zoo ver komen, dat zij een eenvoudige stukje proza vaardig en natuurlijk kunnen lezen, en dat de vliegende leerlingen het kunnen navertellen.

De schoolopziener in het arrondissement Doesburg was sedert vele maanden ernstig ziek en kon daarom geen verslag inleveren.

De schoolopziener in het arrondissement Zutphen heeft bij de leerlingen van het 6de leerjaar het gevraagde onderzoek naar de resultaten van het lezen niet ingesteld, maar hij weet mee te deelen, dat de meeste leerlingen van het zesde schooljaar een eenvoudige stukje proza wel vaardig en natuurlijk kunnen lezen en ook wel mondeling veergeven.

De schoolopziener in het district Maastricht kan van slechts een van zijn arrondissementsschoolopzigers de uitkomst, verkregen met het opzettelijk onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs, meedeelen.

De schoolopziener die dat onderzoek heeft ingesteld en waarvan iets wordt meegedeeld, is die van het arrondissement Heerlen. Juist in dat arrondissement is het moeilijk, een goed onderzoek in te stellen, en tevens een onderzoek, dat normale uitkomsten voor het arrondissement geven kan. Heerlen ligt in de mijnstreek en nu gelden niet dezelfde omstandigheden in de mijnstreek als daarbuiten. De scholen uit de mijnstreek hebben een voortdurend vlottende bevolking en worden bezocht door kinderen van veel vreemde nationaliteiten, die slechts gedeeltelijk de Nederlandsche taal verstaan. Het arrondissement heeft ook gemeenten, die niet tot de mijnstreek behoren en waar de toestand van het onderwijs ook geheel anders zijn moet.

Van de 18 scholen, waar de schoolopziener het onderzoek instelde, waren de resultaten van het leesonderwijs goed in 3 scholen, in 9 scholen voldoende, in 3 middelmatig en in 2 onvoldoende.

Ik denk, dat men voor de beoordeeling van de resultaten, verkregen in de scholen in de mijnstreek, er bij moet denken: „De omstandigheden in aanmerking genomen“!

Wat met betrekking tot de wijze, waarop het onderwijs in die streek gegeven wordt, valt op te merken, deelt de schoolopziener in het district Maastricht uitvoerig mee en ofschoon dit wel veel afwijkt van de wijze waarop in de andere provincies het onderwijs in lezen wordt gegeven, acht ik het toch niet ondienstig, het voornaamste daaromtrent uit het verslag van den districtsschoolopziener over te nemen.

Er wordt naar gestreefd, om de leesles naar vorm en inhoud te doen begrijpen, maar niet overal met gelijk succes, voegt de schoolopziener in het arrondissement Maastricht er aan toe.

Enkele onderwijzers, zegt de schoolopziener van het arrondissement Meerssen, laten de leerlingen ieder op zijn beurt lezen, maar grijpen slechts zelden in, en dan moeten de resultaten op den duur teleurstellend zijn. De schoolopziener in het arrondissement Heerlen merkt op, dat de leeslesjes in veel scholen, waar hij een onderzoek instelde, gemakkelijk van inhoud en woordenkeus waren, en dat het gebruik van die gemakkelijke boekjes werd verdedigd met het argument, dat de taalschat der leerlingen zoo poover is ten gevolge van de geringe ontwikkeling die de leerlingen van het arrondissement Heerlen in het gezin opdoen. Ook ik, zegt de districtsschoolopziener, trof die m. i. te gemakkelijke boekjes in de hoogste klassen wel aan, vooral in sommige meisjescholen, waar men vaak niet te veel verschoot van leesboekjes heeft.

Bij het voortgezet leesonderwijs wordt dit in dat arrondissement aan het taal- en stelonderwijs dienstbaar gemaakt door het laten beantwoorden van vragen over het gelezene, door het laten van buiten leeren van gelezen versjes, door het opgeven als dictée van een gelezen les en door moeilijke gelezen woorden in zinnen te laten gebruiken. Dit laatste schijnt mij te moeilijk voor kinderen, die weinig woordenkeus hebben en die in te gemakkelijke leesboekjes lezen moeten.

Het vaardig en natuurlijk lezen vindt die schoolopziener nogal levendigend, het begrijpen van het gelezene valt bij geduldig onderzoek niet tegen, maar het mondeling weergeven van het gelezene gaat gewoonlijk, in drie van de arrondissementen, maar gehrekkig.

Er zij niet veel kinderen, zegt de schoolopziener in het arrondissement Maastricht, die dat behoorlijk kunnen, en volgens den schoolopziener in het arrondissement Meerssen is die eisch ook moeilijk te vervullen.

Op de meeste scholen, zegt de districtsschoolopziener, wordt zoo veel mogelijk gezorgd voor een goeden leestoon en eene beschaafde gearticuleerde uitspraak, hoewel drie der vier arrondissementsschoolopzigers opmerken, dat aan het laatste op niet weinig scholen nogal wat ontbreekt, waar een sterk geprononceerd dialect wordt gehoord en de onderwijzers zelf op dit punt ook niet al te sterk staan.

In alle scholen nagenoeg worden in verband met lees- en taalonderwijs bij het aanvankelijk leesonderwijs dictee- of overschrijftoefeningen gehouden, welke echter alleen de volle aandacht der kinderen in beslag nemen, als het werk door den onderwijzer behoorlijk wordt nagezien. Behalve van leesboekjes wordt ook gebruik gemaakt van letterbordjes en letterdoosjes en wordt ook gebruik gemaakt van het zwarte bord, maar van dit laatste hulpmiddel wordt niet alleen bij dit maar ook bij het onderwijs in het algemeen niet genoeg partij getrokken, vooral niet door sommige onderwijzers, die maar zelden het krijt ter hand nemen.

Behalve in scholen waar een zwak onderwijzer het onderwijs in de beide laagste klassen in handen heeft, wordt na het doorloopen van het tweede schooljaar het slotstukje van een methode vrij goed gelezen.

Leerleesboeken voor geschiedenis, aardrijkskunde en kennis der natuur worden nog veel gebruikt. Evenwel wordt slechts een zeer klein deel van den tijd, voor het lezen bestemd, daaraan afgestaan.

De schoolopziener in het district Roermond zegt, dat bij de onderwijzers in zijn district geen algemeen gevestigde opinie bestaat omtrent den meest aan te bevelen weg te volgen bij het aanvankelijk leesonderwijs. Terwijl velen de voorkeur geven aan eene methode met voorbereidende oefeningen in het ontbinden en samenstellen van woorden naar het geloor, al dan niet verbonden met schrijftoefeningen, hellen in den laatste tijd velen, onder wie voornamelijk de jongeren, over tot de methode zonder voorbereidende oefeningen. Naar de verkregen resultaten te oordeelen, is het moeilijk uit te maken, aan welke methode de voorkeur dient gegeven te worden. De een krijgt goede uitkomsten met de eene methode, de ander met eene andere methode. De schoolopziener in het arrondissement Gennep zegt dan ook in zijn verslag: het is mijne persoonlijke overtuiging en ervaring, dat een heiderziend, geschikt en ijverig onderwijzer met elke methode zijn doel kan bereiken, doch de degelijksten en besten kiezen Hoogeveen, Reynders en Doumen of Bouwmeester en Berendsen en bereiken daarmee in korten tijd de schitterendste resultaten.

De leestoon en de beschaafde gearticuleerde uitspraak laten over het algemeen zeer veel te wenschen over. De oorzaken daarvan zijn niet ver te zoeken. De schoolopziener in het arrondissement Weert zegt daarvan: de kinderen zijn geneigd een zeker dreun te volgen en brengen uit het buiten de school bijna uitsluitend gesproken dialect de slechte uitspraak mee. Zelfs aan de beste onderwijzers gelukt het niet, om leerlingen eene beschaafde uitspraak te doen aanneemen. Daar komt bij, dat vele onderwijzers zelf niet uitmunten door eene zuivere, beschaafde uitspraak ten gevolge van de omgeving waarin zij verkeerden. Ook de schoolopziener in het arrondissement Venlo laat zich in denzelfden geest uit als volgt: daar waar door den onderwijzer zelf natuurlijk wordt gelezen niet alleen, maar waar hij ook bij zijn mondeling onderwijs steeds een natuurlijke toon aanslaat, nemen de leerlingen dien allengs over, terwijl op scholen waar de leestoon van den onderwijzer van het natuurlijke afwijkt, ook dit door de leerlingen overgenomen wordt. Met uitzondering van een zestal scholen heerscht gewoonlijk eene onnatuurlijke zangerige toon; dit laatste is in bijna alle bijzondere meisjescholen het geval. De uitspraak van het Nederlandsch laat eveneens te wenschen over en is ver van beschaafd. Dialectische en gewestelijke eigenaardig-

heden komen aanhoudend voor. Bij de onderwijzers zelf komen deze fouten herhaaldelijk voor, ongetwijfeld doordat zeer velen in hun geboortedorp zelf of in de omgeving er van werkzaam zijn. Ook meent de schoolopziener deze fout voor een gedeelte te moeten toeschrijven aan de slechte gewoonte, die bijna alle dorpsonderwijzers eenigszins hebben om zich onder elkaar steeds van het dorpsdialect te bedienen.

Gunstiger is de ervaring in den laatsten tijd opgedaan door den schoolopziener in het arrondissement Gennep. In het 2de en 3de leerjaar, zoo schrijft hij, is sinds een jaar het lezen goed en beschaafd; dictée en voordracht zijn natuurlijk en eenvoudig, het lezen is goed gearticuleerd en rythmisch in overeenstemming met den aard van het lesje. Het lizige en saai verdwijnt meer en meer. Slechts drie scholen maken hierop eene uitzondering.

Door dictéeroefeningen wordt in de meeste scholen van dit district het aanvankelijk leesonderwijs in verband gebracht met het taalonderwijs. In alle scholen wordt gebruik gemaakt van het zwarte bord. Letterborden en letterdoosjes zijn niet overal aanwezig, doch, waar ze aanwezig zijn en ook geregeld gebruikt worden, blijken ze een belangrijk hulpmiddel bij dat onderwijs te zijn. In sommige scholen worden zelfs leesboekjes eerst in het tweede halfjaar gebruikt.

In ruim de helft van de scholen kunnen de leerlingen na het doorloopen van het tweede schooljaar het slotstukje van eene leesmethode vlot lezen. In de overige was het lezen bevredigend, doch in enkele volstrekt onvoldoende. Doorrenboekjes werden slechts aan weinig scholen gebruikt: aan 15 in het arrondissement Roermond, 19 in het arrondissement Weert, 8 in het arrondissement Venlo. De meeste onderwijzers die ze in gebruik genomen hebben, prijzen ze zeer en zijn over de verkregen resultaten zeer tevreden.

Bij het voortgezet leesonderwijs worden leerleesboekjes weinig gebruikt. Ze vervangen (dan) gedeeltelijk het onderwijs in de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, kennis der natuur, terwijl een gedeelte van den tijd, ongeveer $\frac{1}{2}$, aan het lezen besteed wordt. Het gelezene wordt dan echter gewoonlijk niet als leesles verwerkt en het aesthetisch lezen wordt er niet door bevorderd.

Het van buiten leeren en voordragen van versjes had in

het arrondissement Gennep ongeveer op de helft der scholen plaats en de onderwijzers die dit geregeld lieten doen, roemen den invloed die dit op den goeden leestoon heeft.

De schoolopziener in het arrondissement Roermond zegt het volgende: Vooral het van buiten leeren van goed gekozen prozastukjes acht ik uitstekend; ik heb dat altijd zooveel mogelijk bevorderd. Telkens moest ik echter constateeren, dat zulke stukjes slecht waren geleerd en slordig werden opgezegd. Meestal trouwens werden „versjes” genomen en op eene wijze weergegeven, die den leestoon eerder slechter dan beter maakt.

Bij de door den schoolopziener in het arrondissement Roermond ingeleverde tabel vermeldende de resultaten van het leesonderwijs in het 6de leerjaar deelt hij het volgende mee:

„Uit het opzettelijk ingesteld onderzoek bleek, dat de leerlingen van het 6de leerjaar over het algemeen wel vaardig kunnen lezen en ook het gelezene vrij goed weergeven, doch dat het natuurlijk lezen naar al te dikwijls veel te wenschen overliet, zoodat men zelden „goed”, dat wil zeggen, en vaardig en natuurlijk lezen te hooren krijgt. In zeer vele scholen wordt op eentonige wijze in een dreun gelezen, een gevolg van te weinig zorg, reeds van af de eerste schooljaren aan het lezen besteed. Het onderzoek naar de resultaten van het leesonderwijs heeft mij niet bevredigd.”

De schoolopziener in het arrondissement Venlo gaf niet het aantal scholen op, waarin hij het onderzoek op de resultaten van het lezen in het 6de leerjaar heeft ingesteld, maar hij heeft medegedeeld, dat aan een negental scholen het lezen goed genoemd kon worden en aan een vijftal voldoende.

De schoolopziener in het arrondissement Gennep verklaart zich voldaan over de verkregen uitkomst, waar 80 pct. van de jongens en 84 pct. van de meisjes in het laatste leerjaar een eenvoudig stukje proza voldoende of goed lezen konden, al gaan dan ook nog 20 pct. van de jongens het leven in, zonder dat eenvoudig stukje proza vaardig en natuurlijk te kunnen lezen.

Uitkomst van het onderzoek in het arrondissement Roermond:

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Voldoende of beter.		Onvoldoende of minder.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Met een leerkracht voor elke klasse.	97	116	48	52	49	64
„ „ „ „ twee klassen.	87	108	27	31	60	77
„ „ „ „ drie „	15	2	1	—	14	12
Totaal.	199	226	76	83	123	153
			38 pct.	36 pct.	62	67

Uitkomst van het onderzoek in het arrondissement Gennep:

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Voldoende of beter.		Onvoldoende of minder.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Met een leerkracht voor elke klasse.	34	41	29	37	5	4
„ „ „ „ twee klassen.	77	78	57	61	20	17
„ „ „ „ drie „	27	22	25	21	2	1
Totaal.	138	141	111	119	27	22
			80 pct.	84 pct.	19 pct.	16 pct.

Deze proef met het instellen van een onderzoek naar de resultaten en den toestand van het onderwijs in lezen moge, zooals door de schoolopziensers in de districten Breda en Eindhoven in hunne verslagen werd uitgesproken, niet beantwoord hebben aan de verwachtingen, omdat de uitkomsten daarvan wegens verschillende omstandigheden, waaronder die proef genomen werd, veelal niet betrouwbaar waren, zeker schijnt het mij toch, dat door dit onderzoek veel is aan den dag gekomen, dat niet werd vermoed, terwijl daaruit gevolgtrekkingen kunnen worden gemaakt, die den weg aanwijzen, die tot verbetering leiden kan, waar de toestand van het leesonderwijs niet aan billijke eischen voldoet.

Wanneer men heeft waargenomen, dat in vele scholen met één leerkracht voor drie klassen het leesonderwijs betere resultaten geeft dan in scholen met één leerkracht voor twee klassen en zelfs met voor elke klasse een afzonderlijke leerkracht, terwijl men in vele andere scholen heeft gezien, dat het omgekeerde het geval is, wanneer men ondervonden heeft, dat in enkele scholen de leerlingen weinig vorderingen maakten in de lagere klassen bij het aanvankelijk leesonderwijs, terwijl in verreweg de meeste scholen het aanvankelijk leesonderwijs verrassend goede resultaten gaf, maar over het voortgezet leesonderwijs in vele scholen met recht geklaagd werd, wanneer men van den schoolopziener in het district Tilburg vernomen heeft, dat hij een school kent, waar het aantal kinderen, die in de 2de klasse goed lezen, 100 pct. is, en in de 6de klasse 50 pct, terwijl in eene andere school het omgekeerde: 22 pct. en 100 pct. voorkomt, en als men bedenkt, dat in de scholen te Vessem, Wintelre, Nettersel en meer andere, die slechts 2 leerkrachten hebben en waar zoowel in de 2de als in de 6de klasse door alle leerlingen voldoende of goed gelezen wordt, en zonder dat aan de overige vakken de daarvoor noodige tijd is onttrokken, dan ligt het toch voor de hand, dat men de gevolgtrekkingen moet maken, dat de oorzaak van dit grootte verschil alleen gezocht moet worden bij den onderwijzer en dat mitsdien de onderwijzer door zelfcritiek verbetering kan brengen.

Niet in gebrek aan leermiddelen, noch aan het gebruik van oude of verouderde methoden ligt het euvel, dat in zoovele scholen de goede gang van het onderwijs en daardoor de goede resultaten daarvan worden belemmerd, maar, de goede leerkrachten niet te na gesproken, vooral of voornamelijk in de kleinere plaatsen en in de plattelandsscholen wordt niet met genoeg ijver en toewijding gewerkt, en ik schrijf dit daaraan toe, dat zoowel bij de bevolking als bij de gemeentebesturen niet van belangstelling in het onderwijs blijkt. Niet het minst ook blijkt dat gebrek aan belangstelling uit de geringe onvoldoende salariering, die zoowel aan de openbare onderwijzers als aan de leeken-bijzondere onderwijzers en onderwijzeressen gegund wordt, waardoor hun energie en werklust verlamd worden en de vruchten van hun onderwijs bij den dag minder worden. Voeg daar aan toe, dat het Rijksschooltoezicht geen macht heeft om in te grijpen, noch om aan de onderwijzers omtrent het te geven onderwijs voorschriften te geven.

Misschien wordt ook te recht aan de onderwijzeressen, die meestal in de beide klassen waar het aanvankelijk leesonderwijs wordt gegeven, toegeschreven, dat veelal in die klassen verrassend goede resultaten bij het leesonderwijs worden verkregen, omdat de onderwijzeressen beter den toon treffen, waarmede de kleintjes getrokken en gewonnen worden; veelal ook eene grootere mate van geduld hebben, zooals de schoolopziener in het district Tilburg heeft opgemerkt. Hoe dit ook zijn moge, die slechte toestand van het voortgezet leesonderwijs in zeer vele scholen is een feit, dat vooral door het instellen van dit opzettelijk onderzoek aan de leden van het Rijksschooltoezicht in al zijn omvang is bekend geworden en dat hen in vele scholen heeft verrast, maar dat hun ook het middel aan de hand heeft gegeven om door streng toezicht en door herhaald instellen van zoodanig onderzoek, waar wenschelijk en noodig, verbetering te kunnen aanbrengen.

Toestand van het onderwijs in rekenen. Om een oordeel te kunnen uitspreken over de resultaten van het gegeven onderwijs in het rekenen, werden de boven opgegeven becijferingen en vraagstukjes ter uitvoering en oplossing respectief van de leerlingen van het 4de leerjaar en van het

6de leerjaar in een aantal lagere scholen in alle districten dezer inspectie voorgelegd.

Met dit onderzoek is de proef beter geslaagd dan met het onderzoek naar den toestand van de resultaten van het leesonderwijs.

Ook naar het oordeel van de verslaggevers die zelf twijfelden aan de absolute betrouwbaarheid van de uitkomsten van het door hen ingestelde onderzoek bij lezen, is hier alle twijfel buitengesloten. „Het groote aantal onderzochte kinderen”, zegt de schoolopziener in het district Breda, „en de wijze waarop het onderzoek plaats had, geven voldoende waarborgen van betrouwbaarheid, om op grond van de verkregen uitkomsten aan te nemen, dat de resultaten van het rekenonderwijs in de middelklassen in mijn district in het algemeen genomen onbevredigend zijn. Ongeveer 60 pct. van de jongens en 40 pct. van de meisjes gaan van het 4de naar het 5de leerjaar over zonder voldoende vaardigheid in het cijferen te bezitten. Zelfs voor de eenvoudige bewerking der optelling, die toch alleen bestaat in het vlug en nauwkeurig samentellen van kleine getallen, bedragen de goede oplossingen van de jongens slechts 72 pct. en van de meisjes niet meer dan 48 pct. In de opeenvolging van optelling, vermenigvuldiging en deeling was a priori eene daling van de goede uitkomsten te verwachten; het verschil der respectieve percenten: 72, 64, 54 voor de jongens en 48, 48 en 30 voor de meisjes, vindt echter geen voldoende verklaring in de opklimmende moeilijkheid van de bewerkingen.”

Toch zijn de gevolgde methoden bij dit onderwijs geen schuld aan die onbevredigende resultaten, want naar ik uit het verslag van de districtsschoolopziensers vernam, worden overal goede leerwijzen gevolgd. Ik kan hier mededeelen hoe het daarmee gesteld is in het district Breda, daar hierin weinig verschil bestaat met de andere districten en nagenoeg nergens belangrijke afwijkingen in de algemeene wijze van werken voorkomen. Meldenswaardige mededeelingen van den districtsschoolopziener over de inrichting van het onderwijs worden nader opgegeven.

In het eerste leerjaar worden in bijna alle scholen de getallen tot en met 10 achtereenvolgens één voor één behandeld, die daarboven tot en met 20 of 100 leert men in dit en het volgende leerjaar groepsgewijze.

In 24 scholen is in de laatste jaren eene methode ingevoerd, waarbij alle hoeveelheden van 1—10 of van 10—20 te gelijk in behandeling komen. Slechts in 3 scholen wordt deze methode consequent uitgewerkt, in de andere wordt ze met de oude dooreengehaspeld en daardoor verknoeid (zegt de districtsschoolopziener). Eene vergelijking tusschen de praktische resultaten van de beide methoden was daar nog niet mogelijk. Toch werd daar geconstateerd, dat in de drie scholen, waar de jongere methode in haar geheel wordt toegepast, uitstekende uitkomsten verkregen zijn in minder tijd dan in de beste klasse, waar de oudere wordt gevolgd.

De aanschouwelijke grondslag van het rekenen wordt in de aanvangsklassen over het geheel zeer goed gelegd. Vele onderwijzers echter beschouwen daarmee ook het werk voltooid, ze geven te weinig mondeling en schriftelijke oefening, om de kinderen onafhankelijk te maken van onmiddellijk gezienne of uit het hoofd getelde dingen en daardoor missen de leerlingen in vele aanvangsklassen de noodige vaardigheid om vlug en zeker met kleine hoeveelheden te werken. Dit geldt niet alleen voor het eerste leerjaar, maar ook voor het tweede en derde, en voorgoed komt deze fout aan den dag in het vierde leerjaar bij de hoofdbewerkingen met geheele getallen. Alle scholen in het district beschikken over de noodige leermiddelen voor het rekenonderwijs. Telamen of nieuwerwetsche plaatsvervangers zijn overal in de aanvangsklasse aanwezig; in de grootste helft van de scholen worden daarnaast hoofdelijke leermiddelen: stokjes, kubus e. d. geregeld gebruikt. In de middelklasse vindt men bijna zonder uitzondering staafjes, bakjes en blokjes om hoeveelheden van 1—10 000 aanschouwelijk voor te stellen. In de hogere is bijna overal de verdeelde vierkante meter op wand of kaart getekend en de kubieke meter kan in een vijftigtal scholen met latten in een hoek worden opgesteld. Ook is er bijna geen school, waar niet op een rek de zwarte en grijze inhoudsmaten staan, meestal echter als bestoven bedriegsters van de werkelijkheid.

Het rekenwerk wordt — behoudens de becijferingen —

in de meeste scholen op papier gemaakt; in twee arrondissementen is de lei nog bijna algemeen in gebruik. Naar de mededeeling van den schoolopziener in het arrondissement Breda, wijst het ingeleverde werk er op, dat in scholen, waar papier gebruikt wordt, niet alleen netter en ordelijker, maar in het algemeen ook beter wordt gewerkt dan in andere, waar de leerlingen steeds op de leien werken.

De kennis van de hoofdbewerkingen is onderzocht in 77 scholen, waar door 1008 jongens en 713 meisjes zijn gemaakt

twee optellingen, drie vermenigvuldigingen, één met twee en twee met drie cijfers in den vermenigvuldiger, en drie deelingen, twee met twee en één met drie cijfers in den deeler, waarvan de uitkomsten in de hier onderstaande tabel zijn aangegeven.

Onderstaande tabel geeft de uitkomsten van dit onderzoek in het district Breda.

Aantal scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Optellen.		Vermenigvuldigen.		Deelen.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
27 met een leerkracht voor elke klasse	529	308	412 78 pct.	154 50 pct.	342 65 pct.	159 50 pct.	284 54 pct.	80 26 pct.
40 met een leerkracht voor twee klassen	410	370	268 55 pct.	106 45 pct.	260 63 pct.	161 44 pct.	221 54 pct.	121 33 pct.
10 met een leerkracht voor drie klassen	69	35	46 67 pct.	21 60 pct.	47 68 pct.	22 68 pct.	41 60 pct.	16 46 pct.
Totaal	1008	713	726 72 pct.	341 48 pct.	649 64 pct.	342 48 pct.	546 54 pct.	217 30 pct.

In 10 scholen werden de opgaven vlug en vaardig en zoo goed als zonder fouten gemaakt; in 24 andere waren verschillende leerlingen, die geen moeite hadden met de bewerkingen; in eene school, waar de proef in de middelklasse totaal mislukte, bleken de leerlingen uit de 6de klasse geen van allen te kunnen deelen.

Naar aanleiding van deze uitkomsten zegt de schoolopziener in het district Breda:

„Deze onbevredigende resultaten van het cijferen toonen aan, dat de leerlingen van de middelklassen over het algemeen te weinig oefening hebben gehad om vlug en nauwkeurig met kleine getallen uit het hoofd te werken. Dat gebrek werd ook geconstateerd in 24 van de 52 scholen, waar in het 6de leerjaar een opzettelijk onderzoek naar het hoofdrekenen werd ingesteld. Ook was dit meer een cijferen dan een rekenen uit het hoofd; berekeningen als $f 10 - f 1,85$; 8×37 ; $2000 : 8$, werden meestal niet gemaakt door bijzondere eigenschappen van getallen toe te passen. De meeste onderwijzers hechten aan het hoofdrekenen blijkbaar niet meer de waarde, die er voor een tiental jaren aan werd toegekend, en met de belangstelling zijn ook de zorg en de tijd verminderd, die er aan worden besteed.

In verschillende scholen van het district heerscht de verkeerde gewoonte, dat de sommen klassikaal worden opgelost, vóórdat ze door de leerlingen als schriftelijk werk werden gemaakt; in andere worden geregeld vooraf vraagstukken besproken van dezelfde typen als voorkomen in het schriftelijk werk; weer in andere gaan de leerlingen na eene enkele

aanwijzing of geheel zonder voorbereiding aan den arbeid; in twee- en driemansscholen is dit zoo goed als regel en „het verdient opmerking”, schreef de schoolopziener in het arrondissement Zevenbergen, „dat juist in deze scholen de vliegste en beste rekenaars gevonden worden.

„De wijze, waarop de sommen worden opgeschreven, hangt af van de aanwijzingen, die de rekenboeken voor de oplossingen geven. Voor bepaalde typen van vraagstukken bestaat gewoonlijk een vaste vorm, dien men onveranderlijk in het schriftelijk werk terugvindt. Waar rekenboekjes zonder aanwijzingen worden gebruikt, handelen de onderwijzers verschillend: sommigen laten alleen de berekening opschrijven en hechten geen waarde aan eene logische verklaring van de opeenvolging der bewerkingen; anderen laten eene beknopte toelichting geven van de berekening; enkelen laten de oplossing opschrijven in den vorm van een opstelletje, wat blijkbaar boven de krachten van elf- en twaalfjarige kinderen ligt.”

Volgens de mededeelingen in het verslag van genoemden districtsschoolopziener werd het eindresultaat van het rekenonderwijs nagegaan in 117 scholen. In elk van die scholen werden in het 6de leerjaar vier vraagstukjes opgegeven van het hierboven vermelde type, en het kwam herhaaldelijk voor, dat aan de 4 vraagstukjes $\frac{1}{2}$ tot 2 uur moesten worden besteed. Bij de beoordeeling werd uitsluitend gelet op de berekening, niet op den vorm der oplossingen.

Tabel van de opgeloste vraagstukjes in het district Breda:

Aantal scholen waar het onderzoek plaats had.	Aantal onderzochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukken.							
			1.		2.		3.		4.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
51 met één leerkracht voor elke klasse	654	429	433 66 pct.	275 64 pct.	380 58 pct.	217 51 pct.	412 63 pct.	223 52 pct.	328 50 pct.	130 30 pct.
58 met één leerkracht voor twee klassen	408	423	260 64 pct.	212 50 pct.	243 60 pct.	172 41 pct.	235 58 pct.	152 36 pct.	195 48 pct.	104 25 pct.
8 met één leerkracht voor drie klassen	86	23	16 44 pct.	15 65 pct.	17 47 pct.	7 30 pct.	13 36 pct.	7 30 pct.	5 14 pct.	2 9 pct.
Totaal	1008	875	709 65 pct.	502 57 pct.	640 58 pct.	396 45 pct.	660 60 pct.	380 43 pct.	523 48 pct.	236 27 pct.

Bij deze tabel behoort de onderstaande toelichting door den districtsschoolopziener daarbij vermeld:

„In 21 scholen was het percent van de goede oplossingen 80 of meer, in 16 scholen 30 of minder. In de meeste klassen, ook van scholen, waar het algemeene resultaat beneden het normale bleef, waren eenige meer begaafde leerlingen, die alle of bijna alle vraagstukken konden maken. Over het geheel beantwoorden de uitkomsten echter niet aan de verwachtingen. Het gemiddelde percent van de goede oplossingen is slechts 50, voor de jongens 58, voor de meisjes 45. De kleinste helft van de jongens en de grootste helft van de meisjes verlaat dus het zesde leerjaar, zonder dat ze nauwkeurig eenvoudige berekeningen kunnen uitvoeren, die iedereen in het practische leven te maken heeft.”

De oorzaken van dit *onbevredigende* resultaat zijn naar de meening van den verslaggever moeilijk onder algemeene gezichtspunten te brengen. Die slechte uitkomsten zijn een gevolg van: de tijdsomstandigheden, mutaties en vacaturen van leerkrachten, van een gebrekkige classificatie, maar ook in vele gevallen van onvoldoend onderwijs. In verschillende scholen heeft het onderwijs in 1914 en 1915 in een aantal scholen van het district Breda geheel of gedeeltelijk stilgestaan, in vele andere werden onderwijzers gemobiliseerd, hunne plaatsen bleven open of werden aangevuld door leerkrachten van wie de school weinig voordeel had. In veel scholen worden de leerlingen op het einde van het schooljaar bevorderd, onverschillig of ze al dan niet in eene hogere klasse kunnen volgen; in andere moeten ze hooger op, omdat in de lagere klassen geen plaatsruimte is; weer in andere wordt het peil van het onderwijs onlaag gehaald door kinderen, die in den zomer weken en maanden de school verzuimen en toch eene plaats behouden in de klasse, waar ze bij het begin van het schooljaar zaten. Maar ook komen die ongun-

stige resultaten, naar het oordeel van dezen schoolopziener, voor een deel op rekening van de onderwijzers, en tot ondersteuning van dat oordeel haalt hij aan de mededeeling van den schoolopziener in het arrondissement Zevenbergen, die in zijn rapport over de resultaten van dit onderwijs zegt: „Velen van de onderwijzers leven bij den dag.” Ze laten de sommen uit de rekenboeken op de rij oplossen zonder veel voorbereiding, zonder te woekeren met den beschikbaren tijd, zonder een zorgvuldige correctie, zonder te zorgen voor de noodige herhaling, of zich rekenschap te geven van de wezenlijke vorderingen van hunne leerlingen. Het werk van vele onderwijzers is niets anders dan sleur; niet zij zelve, maar de rekenboekjes beheerschen het rekenonderwijs; zij verzuimen behoorlijke onderverdeling in de leerstof te maken en onvoldoende resultaten schrijven ze eerder toe aan allerlei omstandigheden dan aan hun gebrek aan overleg of ijver; het onderwijs moest in vele scholen meer intens gegeven worden. Ook zijn de gebruikte rekenboekjes in verband met de ontwikkeling en den leeftijd der kinderen veelal te moeilijk en niet practisch; ze geven meer denk- dan rekenoefeningen en houden te weinig verband met de vrij eenvoudige eischen, die gesteld worden door de practijk van het leven.

De schoolopziener in het district Eindhoven zegt in zijn verslag over de resultaten van het onderwijs in het rekenen:

„Het onderzoek naar de kennis der leerlingen van rekenen heeft tot uitkomsten geleid, die onder cijfers gebracht konden worden. Aan de leerlingen in de 2de helft van het vierde leerjaar zijn op 48, niet vooraf daartoe uitgezochte, scholen becijferingen ter bewerking gegeven, die opzettelijk daarvoor waren klaargemaakt. Bij de uitvoering werd gezorgd, dat de leerlingen ruim den tijd hadden.”

De uitkomsten zijn in onderstaande tabel samengevat:

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten der opgegeven becijferingen in het district Eindhoven.															
			1.				2.				3.							
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.	
			j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse. .	138	389	118	259	103	268	87	239	80	214	69	173	56	137	33	111	15	88
Met één leerkracht voor twee klassen .	170	173	110	95	124	94	126	113	118	107	93	89	96	84	86	71	81	77
Met één leerkracht voor drie klassen .	51	41	29	25	45	28	36	25	22	22	27	14	28	16	26	13	24	12
Totaal. . . .	359	603	257	379	272	390	249	377	214	343	189	276	180	237	145	195	120	177
Pct. —			72	63	84	65	70	63	60	57	52	46	50	40	40	33	33	30

Het blijkt dus, dat in de 2de helft van het 4de leerjaar 67 pct. (73 pct. der jongens en 64 pct. der meisjes) de optellingen, 57 pct. (66 pct. der jongens en 55 pct. der meisjes) de vermenigvuldigingen, 37 pct. (41 pct. der jongens en 33 pct. der meisjes) de deelingen gemaakt hebben, zonder fout, of met eene enkele, waardoor de verkregen uitkomst slechts weinig van de goede verschilde.

Op 25 pct. der scholen was, toen de opgaven gemaakt werden, het „deelen” nog niet behandeld.

De resultaten van dit onderwijs in het zesde leerjaar, d. i. voor de meeste kinderen het laatste leerjaar, aan 91 scholen, blijken uit de onderstaande tabel:

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukken in het district Eindhoven.							
			1.		2.		3.		4.	
			j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
34 met één leerkracht voor elke klasse	398	460	262	207	220	164	231	117	175	93
41 met één leerkracht voor twee klassen	374	195	139	110	168	66	177	74	121	50
16 met één leerkracht voor drie klassen	78	61	37	29	28	16	25	24	16	11
Totaal	850	725	438	346	416	246	433	215	212	154
Pct.	—	—	51	47	49	34	50	30	25	21

Op de 6300 vraagstukjes werden 2460 goede uitkomsten gevonden, dat is bijna 40 %. Hierbij werden ook alle uitkomsten goedgekeurd, die ten gevolge van een foutje in de bewerking de goede uitkomsten nabij kwamen. Hoe onvoldoende het resultaat ook schijnt, het drukt niet uit den onvoldoenden toestand van het rekenonderwijs op vele scholen. „Tel ik de uitkomsten samen”, zegt de schoolopziener in het district Eindhoven, „verkregen op 16 scholen, waar 61 jongens en 206 meisjes de vraagstukjes hebben trachten op te lossen, dan zijn de aantallen goede uitkomsten voor het eerste vraagstukje 7 en 47, voor het tweede 10 en 6, voor het derde 15 en 16, en voor het vierde 2 en 6, d. i. nog geen 10 %, voor de laatste drie vraagstukjes ruim 6 %. Voeg ik de aantallen van 16 andere scholen bijeen, dan zijn de aantallen goede uitkomsten voor 170 jongens en 80 meisjes respectievelijk: 137 en 65, 131 en 59, 118 en 56, 86 en 51, of ruim 70 % van de laatste drie vraagstukjes 66 %.

Onder de eerstbedoelde scholen behooren scholen voor u. l. o., onder de laatste eenvoudige dorpschooltjes.”

De cijfers der tabel geven ook geen juist denkbeeld van de vaardigheid der leerlingen. Wie ze heeft zien tobben op de vraagstukjes, merkte wel, dat ze minder vaardig zijn dan de cijfers doen vermoeden. Zelden of nooit zag men gebruik maken van bijzondere eigenschappen der getallen, om tot de uitkomst te geraken. Men zou er uit afleiden, dat aan rekenen uit het hoofd zoo goed als niets werd gedaan. En inderdaad hoorde geen der arrondissementsschoolopzitters in een van de onder hem ressorteerende scholen les daarin geven.

Ik vrees dat een opzettelijk onderzoek naar dit gedeelte van het rekenonderwijs nog droeviger resultaten zou opleveren.

Evenmin als in het district Breda kunnen de onvoldoende resultaten het gevolg zijn van het gebruiken van minder goede methoden of van onvoldoende leermiddelen bij het onderwijs in gebruik.

Over de methoden die bij het onderwijs in rekenen in gebruik zijn valt niet te klagen, naar het oordeel van den schoolopziener in het district Eindhoven. Hij deelt daarover mee, dat in het eerste leerjaar het rekenonderwijs aanschouwelijk wordt gegeven, door gebruik te maken van de leermiddelen, welke volgens bijna alle hoofden van scholen in voldoende mate aanwezig zijn.

In ruim 120 scholen wordt het rekenonderwijs aanschouwelijk gegeven in het eerste leerjaar op dezelfde wijze als van het district is meegedeeld. Ook in 30 scholen is in dit district de nieuwe leerwijze in gebruik, waarbij van meet af groepswijze wordt te werk gegaan bij de behandeling van de getallen van 1—10 en van 10—20.

Consequent wordt ook hier die groep-methode op enkele scholen toegepast.

Maten en gewichten blijven, evenals in het district Breda, op de plank rusten. De districtsschoolopziener meent, dat uit de gemaakte opgaven niet voornamelijk blijkt gebrek aan oefening in de eerste leerjaren, waarin men vaardigheid aanleert in het bepalen van sommen, verschillen en producten van betrekkelijk kleine getallen, maar wel een gebrek aan inzicht in het cijferen met grootere getallen, een gevolg van slecht begrip van de getallen en de bewerkingen. Naar zijn oordeel werden, evenals te Breda, de beste resultaten verkregen in die scholen, waar de kinderen op papier hadden leeren werken.

Ten slotte zegt de districtsschoolopziener van Eindhoven, omtrent de betrouwbaarheid van de uitkomsten van het door hem en zijne arrondissementsschoolopzitters ingesteld opzettelijk onderzoek naar de resultaten van het onderwijs in rekenen:

„Ongetwijfeld kleven dit opzettelijk onderzoek verschillende onvermijdelijke gebreken aan. Doch de uitkomsten wijken op vele scholen te zeer af van hetgeen men het recht had te verwachten, blijkens de uitkomsten aan gelijksoortige scholen onder geheel dezelfde of minder gunstige omstandigheden verkregen, dan dat men die afwijking eer aan fouten van het onderzoek, dan aan bestaande gebreken mag toeschrijven.”

Naar de nitspraak van den schoolopziener in het district 's Hertogenbosch zijn de resultaten daar al niet beter dan in de twee reeds behandelde districten.

Vooraf doet hij eenige mededeelingen over de wijze waarop het onderwijs is ingericht en laat voornamelijk het volgende belangrijke daarvan uitkomen.

In verreweg de meeste scholen worden de getallen in het eerste leerjaar één voor één van 1—10 of van 1—20 behandeld, terwijl ook enkele scholen de getallen van 1—20 in het eerste leerjaar van meet af groepswijze behandelen en in de openbare school te Megen gebruik wordt gemaakt van Jansen's telrij (eene nieuwere methode), waarbij alle hoeveelheden van 1—20 te gelijk in behandeling komen. Verder zegt hij, dat in het algemeen verklaard mag worden, dat het rekenonderwijs zeer aanschouwelijk gegeven wordt. De leerlingen hebben staafjes, bosjes, kubus, enz., die hun het werk aangenaam en gemakkelijk maken, maar er blijven toch nog altijd eenige scholen over, waar men dit toch zoo goedkoop aanschouwingsmateriaal niet aanschaft. In scholen met slechts één of twee leerkrachten moeten de kinderen veel met schriftelijk werk beziggehouden worden en daartoe vindt men ook het maken van sommetjes zeer geschikt. Vooraf worden dan de verschillende voorkomende gevallen aanschouwelijk behandeld en de resultaten zijn meestal niet ongunstiger dan bij leerlingen van scholen in betere omstandigheden.

Het onderzoek naar de vaardigheid der leerlingen in het maken van berekeningen in het tweede gedeelte van het eerste leerjaar leidde tot teleurstelling. Zelfs daar waar de kinderen de opgaven gemakkelijk vonden, werden de berekeningen wel vlug, doch zeer onnauwkeurig gemaakt. Bij twee der drie arrondissementsschoolopzitters was dezelfde klacht, dat het geen uitzondering was, dat men, toen het onderzoek werd ingesteld, nog niet gekomen was tot de behandeling der vermenigvuldiging, laat staan van de deeling.

Het resultaat was dat in scholen, waar één onderwijzer stond voor drie leerjaren 58 pct. van de opgegeven sommen behoorlijk werden gemaakt, in scholen met één onderwijzer voor twee klassen 46 pct. en in scholen, waar elk leerjaar zijn eigen onderwijzer had, 64 pct. der oplossingen goed was.

Aan het rekenen uit het hoofd wordt volstrekt niet genoeg aandacht geschenkt, hoe belangrijk ook dit onderwijs is en vooral voor de plattelandsscholen.

Met bevreemding hebben twee der arrondissementsschoolopzitters van dit district bij gelegenheid van het thans ingesteld opzettelijk onderzoek bemerkt, dat de schriftelijk op te lossen vraagstukjes in den regel worden voorgegemaakt. Ook komt het maar zelden voor in dat district, dat bij de schriftelijke oplossing van vraagstukjes de redenering uitvoerig wordt opgeschreven. Meestal wordt zij beknopt aangegeven, maar het komt menigkeer voor, dat de leerlingen maar iets neer schrijven, waaruit volstrekt niet blijkt, of zij begrijpen, wat zij gedaan hebben. Over het resultaat van het rekenonderwijs in het 6de leerjaar deelt de districtsschoolopziener mee:

„In tal van scholen werd door de arrondissementsschoolopzitters het boven aangegeven onderzoek ingesteld in het 6de leerjaar, maar evenmin als bij het onderzoek in het 4de leerjaar was de uitkomst bevredigend.

In het arrondissement 's Hertogenbosch, waar het onderzoek werd ingesteld bij meer dan 500 leerlingen, was het percentage der goed opgeloste vraagstukjes nog geen 50 pct., in het arrondissement Oss, waar een kleine 400 leerlingen aan het onderzoek deelnamen, was 57 pct. der opgaven behoorlijk opgelost en in het arrondissement Boxmeer, waar bijna 550 leerlingen onderzocht werden, konden slechts 30 pct. der opgaven als behoorlijk gemaakt beschouwd worden.”

Op vele scholen, was niet behandeld, wat in een zesde leerjaar aan de orde had moeten komen; nu eens was men niet toegekomen aan de interestberekening, dan was aan de inhoudsberekening niets gedaan. Op sommige plaatsen was de uitslag zóó bedroevend, dat de schoolhoofden wel hebben moeten inzien, dat er anders zal moeten worden aangepakt, wil men de kinderen met eenigszins voldoende kennis de school zien verlaten.

De schoolopziener in het district Tilburg rapporteert, dat de methoden en rekenboekjes die bij het rekenonderwijs gebruikt worden zeer verschillend zijn; maar dat op de meerderheid der scholen in het eerste leerjaar de getallen van 1—10 één voor één, die van 10—20 als een groep worden behandeld. In nagenoeg alle scholen zijn voldoende leermiddelen aanwezig, om het onderwijs aanschouwelijk te maken, wat ook overal geschiedt. Vooral het telraam wordt veel gebruikt.

In de hogere klassen wordt blijkbaar te weinig aan hoofd-

rekenen gedaan, want herhaaldelijk blijkt, dat zeer gemakkelijke sommetjes met veel moeite worden opgelost, omdat geen gebruik wordt gemaakt van de bijzondere eigenschappen der getallen, ter bevordering van eene vlugge oplossing.

Bij de vraagstukjes, die schriftelijk moeten worden opgelost, worden de leerlingen doorgaans tot zelfstandig zoeken gebracht, nadat eene som van het type klassikaal is behandeld. De redeneering wordt daarbij beknopt opgeschreven, nu en dan ter afwisseling wel eens uitvoerig, wat niet af te keuren is; op sommige meisjescholen komt het voor, dat dit bij alle sommen geschiedt.

„De uitslag van het onderzoek naar den toestand van het onderwijs in het rekenen is mij niet tegengevallen” zegt de districtsschoolopziener; „toch is ook gebleken, dat het niet onnoodig was, om eenige hoofden van scholen eens op te schrikken uit den dommel, waarin zij gemaakt waren en hen te doen inzien, dat er ernstig moet gewerkt worden om in den korten tijd, die beschikbaar is, de leerlingen zoo ver te brengen, dat zij na het doorloopen van het 6de leerjaar, ten opzichte van dit hoogst gewichtige vak behoorlijk gewapend het leven kunnen ingaan.”

De uitslag van het in de arrondissementen in vele scholen ingesteld onderzoek wordt als volgt door den districtsschoolopziener medegedeeld:

„Er kan gezegd worden, dat de uitslag van het onderzoek ten opzichte van dit vak niet onbevredigend is. Wel is waar laat het op verscheiden scholen nog veel te wenschen, maar er is toch ook veel te waardeeren. Er werden in het 4de leerjaar becijferingen met geheele getallen ter uitvoering opgegeven, waarbij de volgende uitkomsten werden aangeteekend:

arrondissement Tilburg, gemiddeld goed, jongens 77 pct., meisjes 73 percent der opgaven;

arrondissement Waalwijk, gemiddeld goed, jongens 74 pct., meisjes 75 pct.;

arrondissement Heusden, gemiddeld goed, jongens en meisjes dooreen 72 pct.

De schoolopziener in het arrondissement Oirschot, die in 37 scholen 360 leerlingen onderzocht, vond in de 4de klasse, zowel in de openbare als in de bijzondere scholen, gemiddeld 66 pct. der opgaven goed; het hoogste procent was 91, het laagste 0; 7 scholen hadden minder dan 50 pct. goed.

In de 6de klasse werden opgegeven 4 vraagstukjes ter oplossing; de uitkomst was:

Tilburg, goede oplossingen: jongens 77 pct., meisjes 73 pct.;

Waalwijk, goede oplossingen: jongens 74 pct., meisjes 75 pct.;

Heusden, goede oplossingen: jongens en meisjes 60 pct.;

Oirschot: openbare scholen 65 pct., bijzondere 47 pct.; het hoogste stond Vessum met 100 pct., alle kinderen hadden alle sommen goed! Het laagste was eene bijzondere meisjesschool met 6 leerkrachten: 3 pct.!”

Werd bij het lezen de opmerking gemaakt, dat over het geheel de meisjes beter lezen dan de jongens, bij het rekenen is eer het omgekeerde het geval. Hoewel dikwijls in de lagere klassen in de meisjesscholen het werk niet achterstond bij dat in de jongens- en openbare scholen, in het 6de leerjaar was dat wel het geval. Duidelijk wordt dit geïllustreerd door bovenstaande opgave van Oirschot; terwijl de openbare en bijzondere scholen in dit arrondissement in het 4de leerjaar gelijkstonden, was het pct. in de 6de klasse 18 pct. lager voor de bijzondere, gevolg van de lage cijfers in sommige meisjesscholen. Van de in dit arrondissement onderzochte 37 scholen leverden 14 minder dan 15 pct. goede oplossingen.

Bij de mededeelingen omtrent de uitkomsten van het in het vorig jaar ingesteld onderzoek naar de resultaten van het onderwijs in lezen en rekenen wil ik nog eens wijzen op de uitkomsten van een onderzoek, dat in 1910 naar de resultaten van het onderwijs in rekenen door den schoolopziener in het arrondissement Oirschot werd ingesteld, die ook nu over de resultaten van het onderwijs in datzelfde vak heeft gerapporteerd.

Ik wil dit mededeelen om het nut van de instelling van zoodanig onderzoek aan te toonen door het groote verschil dat in dit arrondissement bestaat tusschen het verslag over 1910 en dat over 1916.

Het destijds uitgebracht rapport heeft goede vruchten gedragen. Vele onderwijzers zijn vakker geworden, omdat

hun ijverige schoolopziener hun gebrek aan ijver en toewijding had blootgelegd en zij niet andermaal zich aan grondige bemerkingen wenschten bloot te stellen.

In zijn jaarverslag over de resultaten van het onderwijs in het jaar 1910, opgenomen in het Provinciaal Verslag van Noordbrabant van 1911, staat te lezen:

„Dit gaf den schoolopziener in het arrondissement Oirschot aanleiding eene proef te nemen, die tot merkwaardige uitkomsten leidde. Hij gaf op 23 scholen aan de leerlingen van het 6de leerjaar 5 sommen op en wel in het laatste trimester van dat leerjaar, dus aan leerlingen die de school gingen verlaten.”

Ik geef dien schoolopziener het woord.

„Ik meende op die manier een vrij juist inzicht te krijgen in de uitkomsten van het in de school genoten rekenonderwijs en tevens de gelegenheid om de in verschillende scholen verkregen resultaten met elkander te vergelijken. Steeds werden dezelfde 5 typen van sommen opgegeven; om na te gaan of de leerlingen vaardig en nauwkeurig hadden leeren cijferen, gaf ik in de eerste plaats een „vorm” uit te werken, waarvoor de leerlingen bekend moesten zijn met de hoofdbewerkingen met tiendeelige breuken. Verder volgden eenige opgaven betreffende procentrekening, berekening van oppervlak en inhoud en metriek stelsel; één dezer opgaven moest tevens dienen om te onderzoeken of de leerlingen iets van de gewone breuken kenden. De onderwijzer schreef de opgaven op het bord; toegestaan werd ze op te schrijven in den voor de leerlingen het gemakkelijkst te begrijpen vorm.

In drie van de scholen waar de proef genomen werd, moest ik, nadat de onderwijzer de sommen had ingezien, vernemen, dat geen enkele leerling van het 6de leerjaar er één van maken kon. In eene andere school was men in het laatste trimester van het 6de leerjaar nog niet gevorderd tot de behandeling der tiendeelige breuken, terwijl men in nog een ander geval den cijferform alleen aandurfde als deeler en vermenigvuldiger eerst tot geheele getallen werden gemaakt. De uitslag was in tal van scholen verrassend slecht. De oplossingen waren voor 92 % goed te Diessen en Gemonde; ook Liempde, Vessum en Wintere maakten een goed figuur; al deze scholen zijn openbare scholen met twee leerkrachten. Te Moergestel was aan de openbare school 15 %, aan de bijzondere meisjesschool 68 % goed; overigens rekenden overal de jongens beter dan de meisjes; te Diessen, waar de openbare school 92 % goed was, bedroeg dit op de bijzondere meisjesschool 10 %. Te Bostel, Nieuwstraat, was het 56 %, Burgakker 14 %, bijzondere school Duinendaal 10 %.

Onder gelijke omstandigheden was over het geheel genomen het verschil enorm, zoodat de verontschuldigheden der onderwijzers gemakkelijk als uitvluchten te qualificeeren waren.”

Een merkbare vooruitgang is dit jaar door dienzelfden arrondissementsschoolopziener in dat arrondissement waargenomen, hoewel er toch nog eene school schijnt te zijn die 0 pct. van de sommen kon maken en er 37 scholen zijn, waarvan 7 waar de leerlingen minder dan 50 % der oplossingen goed maakten.

De schoolopziener in het district Arnhem heeft zich evenals bij het verslag over de resultaten van het lesonderwijs ook hier moeten bepalen tot het mededeelen van hetgeen hij over den toestand van het onderwijs in rekenen uit de verslagen van zijne arrondissementsschoolopzitters vernomen heeft.

De arrondissementsschoolopziener van Arnhem heeft slechts de gemeente Arnhem onder zijn toezicht en daar was een opzettelijk onderzoek in alle scholen niet zoozeer noodig, daar in Arnhem, als in alle groote steden, zowel het openbaar als het bijzonder onderwijs goed verzorgd zijn. Ik laat daarom Arnhem zelf gaarne buiten beschouwing, daar ik ook door eigen ervaring weet dat daar in de scholen vruchtdragend onderwijs gegeven wordt in alle vakken.

De schoolopziener in het arrondissement Apeldoorn was bij het inzenden van zijn verslag met het ingestelde onderzoek nog niet geheel klaargekomen, maar deelde mee, dat van de 1300 kinderen, die hij op rekenen onderzocht had, ongeveer de helft aan redelijk te stellen eischen voldeed.

De schoolopziener in het arrondissement Harderwijk is over de wijze waarop het onderwijs in rekenen gegeven wordt, niet ontevreden, maar van verkregen uitkomsten bij het instellen van een opzettelijk onderzoek naar de resultaten van dat

onderwijs in dit vak schijnt hij niet veel te kunnen meedeelen, daar ik daarvan geen melding gemaakt vind in het verslag van den schoolopziener in het district Arnhem.

De schoolopziener in het district Tiel deelt mee, dat in het eerste leerjaar bij het rekenonderwijs op de meeste scholen de getallen van 1—10 één voor één behandeld worden, die van 10—20 als eene groep. Er bestaan echter verschillende afwijkingen. Soms worden alle getallen afzonderlijk behandeld, soms zijn de groepen 1—5, 5—10, 10—20, soms wordt nog weder eene andere indeeling toegepast.

Er wordt schier op alle scholen werk van gemaakt om het rekenonderwijs de eerste leerjaren goed aanschouwelijk te geven, waartoe dan ook in den regel voldoende hulpmiddelen aanwezig zijn. Op enkele scholen wordt met opzet slechts één leermiddel gebruikt, bijv. munten, omdat het kind ook buiten de school daarmee in aanraking komt.

De schoolopziener in het arrondissement Elst, en de districtsschoolopziener is het daarmee eens, meent daarentegen, dat het kinderbegrip beter van uit eene veelheid van concrete voorbeelden tot het abstracte wordt gevoerd, zooals trouwens op de meeste scholen geschiedt.

De leermiddelen zijn overal voorhanden en het zwarte bord is altijd het leermiddel bij uitnemendheid.

Over het uit het hoofd rekenen in de hoogere klassen rapporteeren de arrondissementsschoolopzitters verschillend. In het arrondissement Nijmegen wordt er overal voldoende tijd aan besteed, soms wel 20 minuten iederen dag, terwijl verder bij alle rekenonderwijs het hoofd rekenen zooveel mogelijk met gebruikmaking van de bijzondere eigenschappen der getallen in toepassing wordt gebracht. Toch zijn naar het oordeel van dien schoolopziener, ondanks den velen tijd er aan besteed, de resultaten van dat onderwijs niet groot.

In het arrondissement Elst wordt op de helft der scholen, in het arrondissement Geldermalsen op een 12-tal scholen, bepaalde tijd aan het hoofd rekenen besteed, terwijl in het arrondissement Zaltbommel op sommige scholen korte wekelijksche oefeningen in het hoofd rekenen worden gehouden, op andere scholen het hoofd rekenen verwaarloosd wordt.

Bij de schriftelijk op te lossen vraagstukjes wordt ieder opgegeven vraagstuk eerst besproken, of worden eerst eenige vraagstukjes van hetzelfde type behandeld op het bord, waarna de leerlingen zelfstandig het opgegeven vraagstuk moeten oplossen, zonder dat de onderwijzer daarbij nog helpt. „Slechts op betrekkelijk weinig scholen wordt het rekenonderwijs zoo gegeven”, zegt de districtsschoolopziener, „dat het kind de oplossing geheel zelfstandig vindt. De taak der school is zelfstandig werken aan de kindereu te leeren en hierin schiet de school veel te kort.”

Bij de schriftelijke oplossingen wordt meestal de redeneering zeer beknopt aangeduid. In sommige scholen geeft men in de hoogste klassen aan eene meer uitvoerige redeneering de voorkeur. Enkele onderwijzers vinden het beter de geheele redeneering weg te laten.

Om een overzicht te geven van de practische bedrevenheid der leerlingen van het 4de leerjaar in het uitvoeren der meegedeelde becijferingen en van het 6de leerjaar in het zelfstandig oplossen van de opgegeven vraagstukjes, is de onderstaande lijst samengesteld, waarop in procenten zijn aangegeven de goed uitgevoerde becijferingen en de goed opgeloste vraagstukjes in iedere onderzochte school in de arrondissementen Elst, Geldermalsen en Nijmegen.

Arrondissem- menten.	Aantal scholen.	Aantal scholen met 50 % goede be- cijferingen.	Aantal scholen met 50 % goede oplossingen van vraagstukjes.
Elst.	34	20	—
Id.	36	—	17
Geldermalsen.	42	31	—
Id.	42	—	35
Nijmegen.	20	20	—
Id.	24	—	20

Afgaande op de verslagen der arrondissementsschoolopzitters en op hetgeen hij zelf in de scholen heeft gezien en gehoord, heeft de schoolopziener in het district Tiel over den toestand van het rekenonderwijs den volgenden indruk, dat het rekenonderwijs op de lagere school nog veel te wenschen over laat.

„In de lagere klassen”, meent hij, „worden door het aanschouwelijk onderwijs aardige resultaten bereikt. In de hoogere klassen wordt te weinig uit het hoofd gerekend. De leerlingen der hoogste klassen leeren niet genoeg zelfstandig werken; de onderwijzer helpt te veel en praat te veel. Er wordt te weinig bij rekenen gerepeteerd. Eene moeilijke som over inhoudsberekening wordt dikwerf goed gemaakt, omdat inhoudsberekening dan pas behandeld is, terwijl met veel gemakkelijker sommen, die bekend worden verondersteld, de leerlingen moeite hebben. Men kan dit telkens constateeren, wanneer men in de hoogste klasse iets vraagt, in vroegere jaren behandeld. Brengt de lagere school, die voor 90 % der bevolking eindonderwijs geeft, de kinderen met rekenen ver genoeg? Ik meen het te moeten betwijfelen, als ik let bijv. hoe eenvoudige renteberekeningen voor de leerlingen in de hoogste klas op verschillende scholen te moeilijk zijn. De eisch, dat de kinderen bij het verlaten der school vraagstukjes, die de practijk van het leven telkens aan ieder voorlegt, zelfstandig kunnen oplossen, mag toch gesteld. En dat aan dien eisch kan worden voldaan, daarvan getuigt menige school, waar het vak rekenen goed wordt verzorgd.”

De schoolopziener in het district Zutphen geeft uit de

rapporten van zijne arrondissementsschoolopzitters hetgeen daarin over de resultaten van het onderwijs in rekenen en over de wijze, waarop dat vak aan de lagere school gegeven wordt, meldenswaardig voorkomt.

De schoolopziener in het arrondissement Zutphen deelt mee, dat in het eerste leerjaar de getallen meer groepsgewijze dan één voor één behandeld worden. In de eerste jaren wordt het rekenonderwijs aanschouwelijk gegeven, leermiddelen, als balteller, schijvendosjes, tabellen ter bevordering van de duidelijkheid zijn overal voldoende aanwezig. In het algemeen kunnen de leerlingen in het 2de leerjaar becijferingen met geheele getallen uitvoeren; doch de opgegeven becijferingen heeft de schoolopziener door de leerlingen in de school niet ter uitvoering opgegeven.

Een onderzoek naar de practische vaardigheid in het schriftelijk oplossen van vraagstukken bij de leerlingen van het 6de leerjaar werd door den schoolopziener in het arrondissement Zutphen niet ingesteld.

De schoolopziener in het arrondissement Groenlo deelt mee, dat in het eerste leerjaar de getallen van 1—10 eerst afzonderlijk behandeld worden en daarna die van 1—10 en van 10—20 groepsgewijze.

Aanschouwelijkheid staat op den voorgrond en het gebruik maken van tal van aanschouwingsmiddelen. De leermiddelen daarvoor zijn op elke school in voldoende mate aanwezig en de leerlingen kunnen in het 2de gedeelte van het 4de leerjaar de becijferingen in de opgaven gegeven, uitvoeren. Aan rekenen uit het hoofd wordt voldoende tijd besteed. De onder-

wijzer tracht de leerlingen zoo te leiden, dat zij de oplossingen der vraagstukken zelf vinden. Gewoonlijk wordt de redeneering bij de oplossing beknopt aangeduid, soms meer uitvoerig opgeschreven.

Tabel van de gemaakte becijferingen door de leerlingen van het 2de gedeelte, 4de leerjaar, in scholen van het arrondissement Groenlo.

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten der opgegeven becijferingen.															
			1.				2.				3.							
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.		
Met één leerkracht voor elke klasse	40	41	28	27	27	28	25	24	24	24	24	22	22	27	21	27	20	22
Met één leerkracht voor twee klassen	10	12	8	8	7	8	7	9	7	8	8	7	7	7	6	7	6	6
Met één leerkracht voor drie klassen	18	20	12	13	14	14	11	11	10	12	10	10	10	12	9	10	9	9
Totaal	68	73	48	48	48	50	43	44	41	44	42	39	39	46	36	44	35	37
Procent			70	66	70	68	63	60	60	60	61	53	57	63	53	60	51	50

Tabel van de uitkomst der opgeloste vraagstukken door de leerlingen der 6de klasse in het arrondissement Groenlo.

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukjes.							
			1.		2.		3.		4.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse	90	80	72	66	65	55	54	50	40	37
Met één leerkracht voor twee klassen	27	20	24	18	20	15	21	14	19	12
Met één leerkracht voor drie klassen	27	35	20	25	16	24	14	22	15	18
Totaal	144	135	116	109	101	94	89	86	74	67
Procent			80	80	70	70	61	63	51	50

De schoolopziener in het arrondissement Doetinchem verklaart over de methode, gevolgd bij het onderwijs in rekenen, en over de indeeling en den gang van het onderwijs gelijk-luidend als de schoolopziener in het arrondissement Groenlo.

Van het door haar ingesteld onderzoek zijn de uitkomsten bij de onderstaande tabel opgegeven.

Aantal goede uitkomsten der opgegeven becijferingen in het arrondissement Groenlo.

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten der opgegeven becijferingen.															
			1.				2.				3.							
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse	70	60	60	41	50	40	60	49	59	44	61	52	60	43	52	47	50	49
Met één leerkracht voor twee klassen	90	120	80	99	78	95	66	81	79	58	73	75	67	59	49	71	61	59
Met één leerkracht voor drie klassen	32	30	28	25	25	17	23	14	20	18	17	14	20	15	19	14	16	14
Totaal . . .	192	210	168	165	153	152	149	134	158	120	151	141	147	117	120	132	127	122
Procent			87	78	79	72	77	63	82	57	78	67	76	55	62	63	66	58

Uitkomst van de ter oplossing gegeven vraagstukjes in het arrondissement Doetinchem.

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukjes.							
			1.		2.		3.		4.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse	75	90	60	72	59	78	50	42	55	58
Met één leerkracht voor twee klassen	42	35	22	15	22	20	19	12	23	6
Met één leerkracht voor drie klassen	50	20	26	10	25	9	20	4	18	6
Totaal	167	145	108	97	106	102	89	58	96	70
Procent			64	67	63	70	53	40	57	48

Van het onderwijs in het rekenen in zijn amtsgebied deelt de schoolopziener in het district Maastricht het volgende mee:

„Op weinig uitzonderingen na worden de getallen van 1—10 een voor een behandeld. Grootere getallen in den regel groepsgewijze. Het rekenen wordt in de laagste klassen aanschouwelijk genoeg gegeven en in den regel zijn voldoende aanschouwingsmiddelen aanwezig: telraam, stokjes, bosjes, kuben, rekenbord, rekenkast, enz.; maar dikwijls niet voor het derde en vierde leerjaar.

De behandeling van het rekenen uit het hoofd is zeer verschillend. Soms zijn er afzonderlijke uren voor uitgetrokken, soms ook niet. Naar de mededeeling van een der arrondissementsschoolopzitters toonen de leerlingen niet, gebruik te kunnen maken van de bijzondere eigenschappen der getallen, om spoedig en zeker de uitkomst van eene opgave te kunnen vinden. „Het komt mij voor”, zegt de districtsschoolopziener, „dat er een streven merkbaar is om het hoofdrekenen meer naar achteren te schuiven. Nieuwe rekenboekjes geven er aanleiding toe.”

Nergens worden de schriftelijk op te lossen stukken als regel voorgeemaakt, wel worden de typen klassikaal behandeld, maar voor het overige wordt het werk door de leerlingen zooveel mogelijk zelfstandig gemaakt. De redeneering wordt meest slechts beknopt aangeduid. De schoolopziener in het arrondissement Heerlen vindt de beredeneeringen en de „oplossingen” over het algemeen niet voldoende en is van meening, dat de onderwijzers zelf hun werk van tijd tot tijd moesten controleren. Dat zij dit niet doen, althans niet genoeg, bleek hem hieruit, dat hun ook het resultaat van het nu ingestelde onderzoek tegenviel. Men had zoo iets niet vermoed, zelfs op overigens goede scholen overkwam het hem, dat men de handen in elkaar sloeg.

Omtrent de resultaten van het onderwijs in rekenen werden hem door de arrondissementsschoolopzitters mededeelingen gedaan van het ingesteld onderzoek in de 4de en 6de leerjaren, maar uit deze mededeelingen blijkt niet, door hoeveel leerlingen de verschillende bewerkingen voldoende of goed zijn opgelost, noch hoeveel leerlingen werden onderzocht. Alleen van het onderzoek door den schoolopziener in het arrondissement Meerssen, in het 6de leerjaar ingesteld, wordt het aantal onderzochte leerlingen opgegeven.

De schoolopziener in het arrondissement Maastricht meldt, dat hij een „vrij” gunstige uitkomst kreeg bij het onderzoek naar de vaardigheid in het cijferen in de 4de klasse, gemiddeld 80,4% goede oplossingen.

De schoolopziener in het arrondissement Sittard meldde, dat hij in 23 van de 31 scholen een voldoende resultaat bij het ingesteld onderzoek naar de vaardigheid in het cijferen gekregen heeft, zonder meer, terwijl van geen dezer beide schoolopzitters wordt medegedeeld of zij ook een onderzoek hebben ingesteld in het 6de leerjaar naar de vaardigheid in het oplossen van de daartoe gegeven stellen vraagstukjes. Hetzelfde geldt voor den schoolopziener in het arrondisse-

ment Heerlen, van wien alleen vermeld wordt, dat het resultaat van het cijferen in het 4de leerjaar hem tegenviel, omdat in slechts 18 van de 35 onderzochte scholen het proefwerk voldoende was en hij, zelfs in het 5de leerjaar, met datzelfde werk in enkele scholen den uitslag niet voldoende vond.

De schoolopziener in het arrondissement Meerssen heeft de gekozen opgaven in het vierde leerjaar van 10 scholen ter bewerkijking gegeven. In 6 waren de resultaten bevredigend, in de overige 4 onvoldoende. Hoe hij met de opgegeven vraagstukjes voor het 6de leerjaar gehandeld heeft, werd door hem uitvoerig meegedeeld en hoewel de uitkomsten van dit onderzoek anders werden berekend dan op de tabellen was aangeduid, is toch ook bij de berekening van dezen schoolopziener een goede maatstaf van beoordeeling aangenomen. In 20 scholen werd aan 21 klassen een stel der voor het 6de leerjaar bestemde rekenkundige vraagstukjes opgegeven. Voor de 4 vraagstukjes werd een uur tijd gegeven. Om voor iedere klasse een waardeeringcijfer te vinden, werd het totaal aantal goede uitkomsten gedeeld door het aantal leerlingen der klas en zoo werd het aantal goede uitkomsten per leerling gevonden. Bedroeg dit 24, dan werd het door de klasse geleverde werk nog als voldoende beschouwd. Naar dien maatstaf was het werk van 10 klassen voldoende of goed, van 5 klassen „bijna” voldoende en van 6 bestond onvoldoende. In het geheel werden onderzocht 367 leerlingen van het 6de leerjaar. Van de 4 opgegeven vraagstukjes waren respectief 267, 235, 201 en 152 goede uitkomsten verkregen. (De berekening van inhouden gaf dus het geringste aantal goede uitkomsten.)

De schoolopziener in het district Roermond deelt over het onderwijs in het rekenen het volgende mee:

„In alle scholen worden de getallen van 1—20 hetzij één voor één en daarna in groepen van 1—5, 5—10, enz. behandeld, maar slechts in enkele scholen worden de getallen 1—10 en 10—20 van meet af aan als twee groepen behandeld. Met uitzondering van een zestal scholen, wordt het onderwijs in de aanvangsklasse zooveel mogelijk aanschouwelijk gegeven. Maar weinig scholen zijn ruim voorzien van aanschouwingsmiddelen; vele moeten zich tevreden stellen met het telraam. Wenschelijk ware het, den leerlingen hulpmiddelen in handen te geven, zooals een doos met staafjes en schijfjes, blokjes, enz., maar de karigheid van zeer vele gemeentebesturen verhindert dat. Hulpmiddelen bij het rekenonderwijs in het 2de en 3de schooljaar komen slechts sporadisch voor.

Het rekenen uit het hoofd heeft in bijna alle scholen plaats. In sommige wordt dat op gezette tijden gedaan, terwijl in andere het hoofdrekenen door het geheele rekenonderwijs wordt ingevlochten, hetgeen wellicht de voorkeur verdient. In scholen waar op bepaalde tijden hoofdrekenen onderwezen wordt, geschiedt dit meestal aan de hand van een boekje dat de onderwijzer in de hand heeft. Deze oefeningen zijn meestal bewerkingen met zoogenaamde mooie getallen, die in de praktijk weinig voorkomen.”

In de arrondissementen Venlo en Weert wordt de kennis

van het hoofdrekennen bevredigend geacht. De schoolopziensers in de arrondissementen Roermond en Gennep zijn daarentegen van oordeel, dat het hoofdrekennen niet tot zijn recht komt en zouden daarvoor afzonderlijke uren in den lesrooster wenschen opgenomen te zien.

De behandeling van zoogenaamde „ingekleede” vraagstukjes is aan de verschillende scholen zeer uiteenlopend. In sommige scholen worden alle vraagstukjes eerst klassikaal behandeld en daarna door de leerlingen op de lei of op papier gemaakt. In andere worden eerst één of twee type-vraagstukjes door den onderwijzer voorgemaakt, terwijl weder in andere scholen de onderwijzer de oplossing inleidt, zoodat de leerlingen verder de oplossing moeten trachten te vinden. Ook de wijze waarop de vraagstukjes worden opgeschreven, loopt zeer uiteen. Aan eenige scholen wordt eene uitvoerige redeneering gewenscht, aan andere wordt eene korte beschrijving van de oplossing geëischt, terwijl weer andere zich tevreden

stellen met de bewerkingen die voor de oplossingen worden uitgevoerd. Zelden komt het nog voor, dat de onderwijzer zich met het opschrijven der uitkomst tevreden stelt.

De uitkomsten van het door de arrondissementsschoolopziensers ingestelde onderzoek naar de resultaten van het onderwijs in het 4de en in het 6de leerjaar worden in de onderstaande tabellen meegedeeld.

„Wat de oplossing van de becijferingen betreft”, zegt de districtsschoolopziener, „dient in aanmerking te worden genomen, dat in sommige scholen de behandeling van de deeling met geheele getallen in de 4de klasse nog niet was afgehoopen.

Over het algemeen laten de uitkomsten van het onderzoek nog veel te wenschen over.”

Uitkomsten van het onderzoek der leerlingen in het 4de en in het 6de leerjaar.

Arrondissement Roermond.

Scholen.	Aantal onderzochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukjes.							
			1.		2.		3.		4.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse.										
Openbare	46	11	35	10	15	11	23	11	14	6
Bijzondere	93	90	71	47	58	41	71	84	50	28
Met één leerkracht voor twee klassen.										
Openbare	98	22	53	14	32	13	41	13	35	11
Bijzondere	18	113	9	57	4	41	—	52	2	35
Totaal:										
Openbare	144	33	88	24	47	24	64	24	49	17
Bijzondere	111	203	80	104	62	82	71	86	52	63
Totaal	255	236	168	128	109	106	135	110	101	80
		Procent	64	54	43	45	57	46	40	33

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten op de gegeven becijferingen.																
			1.				2.				3.								
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.		
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	
Met een leerkracht voor elke klasse.																			
Openbare	52	18	38	16	36	15	40	16	37	15	32	14	37	12	31	15	30	15	
Bijzondere	135	182	82	93	80	103	104	116	95	105	81	83	101	64	89	60	89	60	
Met een leerkracht voor 2 klassen.																			
Openbare	132	34	85	27	81	30	105	22	91	19	61	15	83	23	82	25	77	28	
Bijzondere	18	100	8	65	10	68	15	77	13	66	11	56	15	73	14	48	12	51	
Met één leerkracht voor 3 klassen.																			
Openbare	49	24	34	16	33	18	37	14	45	14	23	13	26	17	30	18	23	14	
Bijzondere	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Totaal	386	358	247	217	240	239	301	245	281	219	208	181	262	189	246	166	231	168	
	Procent		64	60	64	65	30	65	74	75	78	51	70	53	64	49	63	53	

Arrondissement Weert.

Scholen	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten op de gegeven becijferingen.															
			1.				2.						3.					
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse.	117	142	98	94	85	81	86	61	64	62	53	50	66	65	66	47	74	48
Met één leerkracht voor 2 klassen.	278	201	202	150	182	135	182	130	167	103	167	104	168	101	149	81	149	78
Met één leerkracht voor 3 klassen.	72	24	43	16	44	15	45	21	39	13	29	11	34	11	22	13	21	11
Totaal	467	367	343	260	311	231	313	212	270	279	249	165	268	177	237	141	244	137
	Procent		73	70	66	63	67	57	57	75	53	45	57	48	50	33	52	37

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukjes.							
			1.		2.		3.		4.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse .	82	88	42	35	50	39	39	31	30	20
Met één leerkracht voor twee klassen	231	162	134	76	110	63	94	55	78	35
Met één leerkracht voor drie klassen	44	26	35	19	25	14	23	13	9	4
Totaal	357	276	211	130	185	116	156	99	117	59
	Procent		60	50	54	44	45	39	30	18

Arrondissement Genèp.

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten op de opgegeven becijferingen.															
			1.				2.						3.					
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse	41	64	37	42	38	37	31	31	32	26	35	12	38	17	30	10	36	1
Met één leerkracht voor 2 klassen	142	243	91	104	105	105	111	94	96	78	62	59	53	45	54	39	47	25
Met één leerkracht voor 3 klassen	49	22	25	14	23	20	30	19	34	15	23	9	9	5	6	4	4	4
Totaal	232	329	153	160	166	162	172	144	162	119	120	80	100	67	90	53	87	30
	Procent		76	49	74	49	75	44	74	51	50	26	42	20	40	17	40	9

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukjes.							
			1.		2.		3.		4.	
			j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse .	44	52	34	28	22	37	34	35	21	16
Met één leerkracht voor twee klassen	158	157	107	97	83	56	91	62	44	31
Met één leerkracht voor drie klassen	34	20	29	12	22	9	21	10	13	4
Totaal	236	229	170	137	127	102	146	107	78	51

Arrondissement Venlo.

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten op de gegeven becijferingen.															
			1.				2.				3.							
			a.		b.		a.		b.		c.		a.		b.		c.	
			j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse	261	100	151	42	169	6	152	41	140	41	93	36	163	25	148	30	102	20
Met één leerkracht voor 2 klassen	41	104	32	75	25	75	34	75	35	75	26	55	27	56	29	50	30	48
Totaal	302	204	183	117	194	81	186	116	175	116	119	91	190	81	177	80	132	68
Procent			60	56	65	40	60	56	58	56	40	45	45	40	58	40	45	35

Scholen.	Aantal onder- zochte leerlingen.		Aantal goede uitkomsten van de opgegeven vraagstukjes.							
			1.		2.		3.		4.	
			j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
Met één leerkracht voor elke klasse .	293	45	162	34	140	16	146	27	100	33
Met één leerkracht voor twee klassen	31	77	22	55	24	37	24	48	20	47
Totaal	234	122	184	89	164	53	170	75	120	80
Procent			80	75	70	45	74	62	49	70

Hiermee is het verslag over de resultaten van het onderwijs in lezen en rekenen meegedeeld, voor zoover daarover werd gerapporteerd door de schoolopzieners die het opzettelijk onderzoek instelden, en ik kan als verkregen uitkomst van dat onderzoek constateeren, dat het met die vakken *in het algemeen* — het spreekt vanzelf dat op dien regel veel uitzonderingen zijn — niet bijster goed staat.

Wat het lezen betreft, worden de vordering bij het aanvankelijk leesonderwijs zeer geroemd, maar is over de resultaten van het voortgezet leesonderwijs veel te klagen.

In het kort geresumeerd, luidt dit oordeel over de resultaten van het leesonderwijs als volgt:

Bij de opgegeven procenten van het aantal voldoende of goede lezers is enkel gelet op de vaardigheid en voordracht, terwijl het verstaan van het gelezene en het navertellen daarvan, beide in nagenoeg alle scholen waar het onderzoek werd ingesteld, veel te wenschen lieten, vooral omdat gebleken is dat daarvan bij het onderwijs veelal geen werk wordt gemaakt, ook al omdat dikwijls de inhoud der leeslessen boven

den horizon ligt van elf- en twaalfjarige kinderen. Maar ook in de overige scholen, waar de leesstof gekozen is in verband met de ontwikkeling en de belangstelling van de kinderen, laat de behandeling van de leeslessen in veel gevallen te wenschen over. (Breda.)

Meermalen bleek, dat de kinderen de strekking van de les volstrekt niet begrepen hadden en dat de onderwijzer niet kon beoordeelen of de les voor de kinderen geschikt was. Dringt men op eene bespreking der les aan, dan vervalt de onderwijzer al spoedig in grammaticale vragen. Dat er op deze wijze weinig kans is, dat de les door de meeste leerlingen naar vorm en inhoud begrepen wordt, spreekt vanzelf, en dat het getal dergenen, die vaardig en te gelijk natuurlijk lezen, slechts betrekkelijk klein is, eveneens. (Eindhoven.)

Wij mogen den uitslag niet ongunstig noemen.

De gegeven opgaven omtrent „voldoende” en „onvoldoende” slaan op het vaardig en natuurlijk lezen, niet op het mondeling weergeven van het gelezene. Het mondeling weergeven van het gelezene heeft slechts op weinige scholen vol-

daan. Alleen de schoolopziener in het arrondissement 's Hertogenbosch, die het toezicht heeft over veel stadskinderen, was over de genomen proeven tevreden. ('s Bosch.)

Omtrent het voortgezet leesonderwijs ben ik niet zoo gunstig (als bij het aanvankelijk leesonderwijs) gestemd. Het groote verschil in resultaat in scholen, die in geheel gelijke omstandigheden verkeerden, wijst er reeds op, dat hier nog niet alles in orde is, en de schuld, afgezien van zeer bijzondere tijdelijke invloeden, alleen gezocht kan worden bij de onderwijzers. Dit betreft zoowel de techniek van het lezen, als het verstaan van het gelezene, blijkende uit den leestoon. Niet altijd is de onderwijzer genoeg bij de les om alle kleine fouten en onjuistheden op te merken, of te kunnen ingrijpen, waar de leestoon te wenschen laat; daarvan is het gevolg, dat hij langzamerhand in eene sleur raakt, die hem belet de fouten op te merken. en, al kan gezegd worden, dat de leerlingen op het einde van het 6de leerjaar een lesje uit hun leesboekje vrij vlot lezen, zij zullen niet kunnen voldoen aan den billijken eisch, om dat ook te doen met een eenvoudig stukje proza buiten hun boekje. (Tilburg.)

Over het aanvankelijk leesonderwijs valt over het algemeen te roemen. De leerlingen schieten vlieg op en zijn betrekkelijk al spoedig zoo ver, dat zij de eerste leesboekjes met succes kunnen lezen. Aan het zuiver spoken wordt veel aandacht geschonken. Met het voortgezet leesonderwijs kon en moest het beter zijn. De leesles onttaardt dikwijls in een taalles, waarbij allerlei taalkwesties en taalregels worden te pas gebracht; de leerleesboeken maken de leesles tot eene les in het vak, waarover het leerleesboek handelt. Zoo wordt er, ofschoon het aantal uren voor lezen uitgetrokken groot genoeg is, te weinig gelezen. (Tiel.)

Wat het lezen betreft, vereenig ik mij in hoofdzaak met het gerapporteerde. Het wil mij voorkomen, dat het lezen in de meeste scholen niet altijd staat op het peil, waarop het dient te staan. Luid, zonder ruwheid van stem, duidelijk gearticuleerd lezen, mis ik te vaak, vooral bij de jongens. (Zutphen.)

De leestoon en de beschaafde gearticuleerde uitspraak laten over het algemeen zeer veel te wenschen over. De kinderen zijn geneigd, een zekeren dreun te volgen, vooral in de meisjescholen. De uitspraak van het Nederlandsch laat eveneens veel te wenschen en is verre van beschaafd. Dialectische en gewestelijke eigenaardigheden komen aanhoudend voor. Een eenvoudig stukje proza vaardig en natuurlijk lezen en den inhoud er van weergeven kunnen de leerlingen in het arrondissement Gennep, naar het oordeel van den schoolopziener in dat arrondissement; in de andere arrondissementen kunnen ze dat in het algemeen niet. (Roermond.)

Met betrekking tot de resultaten van het rekenonderwijs spreken de verkregen uitkomsten voor zich zelf, want, naar het algemeen oordeel van hen die dit onderzoek instelden, kan dit een goeden maatstaf geven ter beoordeeling der verkregen kennis.

Door de schoolopzieners in de districten Breda, Eindhoven en Roermond zijn de resultaten van het ingestelde onderzoek zoo medegedeeld, dat te zien is, voor hoeveel klassen de onderwijzer stond, die in de 4de of in de 6de klasse, waar het onderzoek werd ingesteld, onderwijs gaf, hoeveel leerlingen aan het onderzoek werden onderworpen, de jongens en meisjes afzonderlijk opgevende, en hoeveel der onderzochte leerlingen ieder der op te lossen becijferingen en vraagstukjes goed hadden uitgevoerd en opgelost.

De schoolopzieners in de districten Breda en Eindhoven geven de resultaten voor het geheele district gezamenlijk, die in het district Roermond voor ieder arrondissement afzonderlijk.

Waar het aantal der onderzochte leerlingen niet werd medegedeeld, was de uit het onderzoek te trekken conclusie minder zeker en in elk geval minder maatgevend, hoewel de mededeeling van het percentage der goede oplossingen ook wel eenigszins over de resultaten in het algemeen een oordeel kan weeten.

Over het algemeen geven alle rapporten over het rekenonderwijs den indruk, dat in de meeste scholen — de volksscholen — de resultaten van dit onderwijs veel te wenschen laten, maar dat ook overal scholen zijn, die de overtuiging geven, dat het niet alleen veel beter kan, dan het in de meeste plaatsen is, maar dat overal het rekenonderwijs goede

resultaten kan geven, hetzij de onderwijzer voor ééne of voor twee klassen staat. Natuurlijk zou men in scholen waar de onderwijzer voor twee klassen, en te meer waar hij voor drie klassen staat, ook moeten onderzoeken, hoe het niet alleen met de hoofdvakken, maar ook met al de andere vakken gesteld is, alvorens een oordeel over den onderwijzer en over de resultaten van het onderwijs in het geheel te durven uitspreken.

Het oordeel over de resultaten van het rekenonderwijs meen ik volgenderwijs het best te kunnen weergeven.

De uitgewerkte opgaven voor de districten Breda, Eindhoven en Roermond geven aan, dat in die districten respectief 47, 46 en 50 pet. van de leerlingen van het 4de naar het 5de leerjaar overgaan zonder voldoende vaardigheid in het cijferen te bezitten.

De becijferingen, de eenvoudige optellingen, vermenigvuldigingen en deelingen konden in die districten in het 4de leerjaar slechts respectief 63 en 50 % van de jongens en 42, 51 en 44 % van de meisjes uitvoeren.

Van het oplossen der opgegeven vraagstukjes was de uitkomst, dat in die drie districten Breda, Eindhoven en Roermond respectief 58, 44 en 56 % der jongens en 54, 33 en 47 % der meisjes daarin slaagden, en dat dus de kleinste helft der jongens en de grootste helft der meisjes het 6de leerjaar verlaten, zonder dat ze in staat zijn berekeningen te maken, die in het practische leven elken dag voorkomen.

De medegedeelde uitkomsten, die in andere districten in enkele arrondissementen verkregen werden, waar slechts weinig leerlingen van slechts enkele scholen werden onderzocht, kunnen ook juist zijn, maar schijnen minder als een betrouwbare maatstaf van beoordeeling te kunnen dienen, omdat het aantal onderzochten te gering is en niet blijkt in welke typen van scholen (Groenlo en Doetinchem), of niet bij hoeveel leerlingen, jongens en meisjes, het onderzoek heeft plaats gehad. (Elst.)

Ook voor de beoordeeling van de mate van kennis is het belangrijk te weten, welke becijferingen en welke vraagstukjes algemeen goed of minder goed opgelost werden.

Maar aangenomen, dat alle opgaven den juiste toestand van de kennis der leerlingen in het 6de leerjaar doen kennen, dan kan dit niet beletten, dat de algemeene indruk moet zijn, dat aan het rekenonderwijs veel te verbeteren valt, omdat de resultaten beneden de billijke verwachtingen blijven.

De kennisgeving van alle onderdeelen van de methode, gevolgd bij het onderwijs gegeven in de beide hier besproken vakken, zal kunnen strekken tot het daarin aanbrengen van verbetering, waar naar middelen gezocht moet worden om de resultaten van het onderwijs en dus de vorderingen der leerlingen, beter te doen worden, en daarom is door de leden van het Rijksschooltoezicht in deze inspectie ook opzettelijk naar de gevolgde methoden en gebruikte hulp- en leermiddelen onderzoek gedaan. De arrondissementsschoolopzieners, die daarin niet verhinderd waren door bijzondere omstandigheden, hebben den zeer omvangrijken arbeid voor dat opzettelijk onderzoek vereischt, na en in overleg met de respectieve districtsschoolopzieners met veel toewijding en belangstelling ten uitvoer gebracht. Men is, meen ik, tot de overtuiging gekomen, dat op deze wijze een juist oordeel over den toestand van het onderwijs in een bepaald vak kan verkregen worden en ik vertrouw, dat telkens bij een volgend onderzoek nog meer eenheid zal komen in de samenstelling van de uitkomsten daarvan.

Van het herhalingsonderwijs valt nog niet veel goeds te melden.

Met den schoolopziener in het district Tiel kan ik zeggen: „Verslag uit te brengen over het herhalingsonderwijs is geen aangenaam werk. Er valt zoo weinig te roemen en zoo veel te klagen. Men komt altijd weer tot dezelfde conclusie; te weinig deelneming, het herhalingsonderwijs beantwoordt niet aan het doel dat men bij de invoering voor ogen heeft gehad; het wordt zoo weinig practisch gegeven en mist daardoor de belangstelling van de leerlingen en de ouders.”

Het herhalingsonderwijs wordt gegeven aan vele openbare scholen, maar door weinig leerlingen bezocht, en aan weinig bijzondere scholen, waar het ook slechts in enkele scholen een geregeld maar matig bezoek trekt.

Meent men het eene jaar vermeerdering te bespeuren in

de belangstelling voor het herhalingsonderwijs, dan moet men vaak een volgend jaar weer ontwaren, dat het leerlingental, dat die scholen bezocht, weer afgenomen is. In het eene arrondissement neemt het soms toe, terwijl in het naburige vermindering wordt geconstateerd.

In de provincie Noordbrabant was in 1916 de schommeling in de goede richting. De schoolopziener in het district Breda meldt, dat in dat jaar de cursussen bezocht werden door 719 jongens en 52 meisjes, maar dat die cursussen in dit jaar 638 jongens en 62 meisjes hebben. Daarentegen werden de bijzondere cursussen voor herhalingsonderwijs in dat district in 1916 door 186 jongens en 28 meisjes bezocht en in dit jaar door 337 jongens en 114 meisjes. In het geheel valt dus voor den cursus 1916/1917 eene vermeerdering te melden van 237 — 71 = 166 leerlingen.

Waar nu 71 cursussen voor het cursusjaar 1916/1917 geopend zijn met 1151 leerlingen, beteekent dit ongeveer 16 leerlingen per cursus, hetgeen tegenover het vorig jaar, toen 69 cursussen gevolgd werden door 985 leerlingen, een kleinen vooruitgang aangeeft.

In het district Eindhoven werden 1 Januari 1916 70 cursussen van openbare scholen gevolgd door 855 leerlingen, op 31 December 1916 werden 71 cursussen aan openbare scholen door 919 leerlingen bezocht. En terwijl op 1 Januari 1916 10 herhalingscursussen van bijzonder onderwijs 403 leerlingen hadden, werden daar op 31 December 1916 in 14 cursussen van bijzonder onderwijs 533 leerlingen onderwezen.

Zoo ging het in de provincie Noordbrabant in het afgelopen jaar, overal veel cursussen, maar weinig leerlingen. Als uitzondering op dien regel meldt de schoolopziener in het district 's Hertogenbosch, dat daar een herhalingscursus van een bijzondere school is, waar 52 leerlingen onderwijs genieten, maar een zuivere herhalingscursus naar den geest der wet is het daar eigenlijk ook niet, naar ik meen. Ook in het district 's Hertogenbosch nam het aantal leerlingen bij het herhalingsonderwijs in het afgelopen kalenderjaar toe, want waar op 1 Januari 1916 in het geheel 855 leerlingen aan het herhalingsonderwijs deelnamen, waren op 31 December van dat jaar 1001 leerlingen bij dat onderwijs ingeschreven.

In het district Tilburg bleef het getal leerlingen bij dat onderwijs stationair, hoewel de districtsschoolopziener meent, dat het nooit zal geven hetgeen men er redelijkerwijs van zou kunnen verwachten, zoolang het niet verplicht gesteld wordt.

De schoolopziener in het district Arnhem meent ook, na kennis te hebben genomen van de mededeelingen zijner arrondissementsschoolopzitters over den toestand van het „herhalingsonderwijs“, dat de eenige weg om dit onderwijs te doen beantwoorden aan de eischen, die men er aan moet stellen, is de invoering van leerplicht ook voor dit onderwijs.

De schoolopziener in het district Zutphen deelt mee, dat in zijn district 1885 leerlingen aan het herhalingsonderwijs deelnamen.

Aan school H te Zutphen worden aan het herhalingsonderwijs 594 lesuren gegeven en 394 van die uren worden, ten gevolge van splitsing der klasse, aan het onderwijs in vak A besteed!

Over de inrichting van het herhalingsonderwijs meent de districtsschoolopziener te moeten klagen, omdat het veel praktischer moet zijn ingericht dan het thans het geval is en hij betreurt dat de regeling van den omvang van het herhalingsonderwijs aan de gemeentebesturen is overgelaten en het Rijksschooltoezicht daartegenover machteloos staat. De inrichting moet praktischer en beter zijn, meent hij, wil ooit het herhalingsonderwijs kunnen bloeien.

De schoolopziener in het district Tiel verwacht heil voor het herhalingsonderwijs van de verplichting der leerlingen om dat onderwijs bij te wonen en meent, dat zoolang die verplichting niet wordt opgelegd, of om verschillende redenen niet opgelegd worden kan, er van deelneming aan dat onderwijs niet veel te verwachten is. Vervanging van het herhalingsonderwijs door vermeerdering van het aantal schooljaren acht de schoolopziener in het arrondissement Elst, bij de bestaande splitsing in meerendeels kleine scholen, praktisch onmogelijk.

Ook in het arrondissement Geldermalsen is het bezoek van het herhalingsonderwijs over het algemeen zeer gering. De

schoolopziener in dat arrondissement meent de oorzaken, waarom dit onderwijs, dat zoo'n belangrijk instituut van volksopvoeding kon zijn, niet tot bloei kan komen, daaraan te moeten toeschrijven, dat het niet genoeg gericht is op het doel om de leerlingen der lagere school geschikt te maken voor het praktisch leven in de omgeving, waarin zij opgroeien.

Eveneens is in het arrondissement Nijmegen de deelneming aan het herhalingsonderwijs gering. Op eene schoolbevolking van ruim 13 200 kinderen is een getal van 675, dat aan het herhalingsonderwijs deelneemt, toch zeker niet groot. Volgens den schoolopziener in het arrondissement Nijmegen is evenwel de belangstelling in dit onderwijs veel beter dan op het platteland, en de districtsschoolopziener vermeent, dat de oorzaak hiervan daarin moet gezocht worden, dat het betrekkelijk gering getal deelnemers aan het herhalingsonderwijs in eene groote gemeente als Nijmegen werkelijk het belang van dit onderwijs inziet, en hij voegt daaraan toe, dat de reorganisatie van het herhalingsonderwijs in de gemeente Nijmegen in 1915, waarbij indeeling naar bekwaamheid werd ingevoerd, door een splitsing te maken tusschen hen, die eene lagere school geheel hebben afgevolgen, en hen, die de zes klassen niet geheel hebben gevolgd, uitstekend werkt, en dat daardoor nu betere resultaten bereikt worden.

In het district Tiel waren in het afgelopen jaar 112 cursussen aan openbare en 32 aan bijzondere scholen, die respectievelijk door 1784 en 572 leerlingen werden gevolgd.

Uit de provincie Limburg, uit de districten Maastricht en Roermond, valt omtrent het herhalingsonderwijs niets belangrijks te vermelden.

In het arrondissement Heerlen was het aantal cursussen met 4 toegenomen, in het district Roermond, zegt de districtsschoolopziener, bleef de toestand van het herhalingsonderwijs nagenoeg onveranderd en kwijvend.

Mij wil het voorkomen, dat voor het herhalingsonderwijs een tijd van grooten bloei zou aanbreken als de regeling daarvan geschiedde van regeeringswege en daarbij in elke streek, in elke plaats rekening werd gehouden met de behoeften, de levenswijze, de industrie, het bedrijf of beroep der bevolking van de omgeving, als het herhalingsonderwijs naar den geest der wet een herhaling van het geleerde op de lagere school gaf en tevens voortgezet onderwijs in de richting van de behoeften van hen, die geen andere inrichting van voortgezet onderwijs willen of kunnen bezoeken, en als het bezoeken der lagere school en daarna van het herhalingsonderwijs tot op 15-jarigen leeftijd eene verplichting was voor ieder, die geen andere inrichting van onderwijs bezoekt.

Vermelding verdient, dat in de gemeente Arnhem eene commissie bestaat, die ten doel heeft getrouw schoolbezoek te bevorderen en die zich belast met het verstrekken van kleeën en klompen aan hulpbehoevende kinderen, die eene openbare school bezoeken, welke commissie hiervoor uit de gemeentekas beschikt over eene som van pl.m. f 1200. Bovendien werd door dit gemeentebestuur voor voeding van kinderen van openbare en bijzondere scholen, voor wie zulks in verband met de Leerplichtwet noodig is, en wel buiten de wintermaanden, gedurende welke de vereniging „Kinder-voeding“ voedsel verstrekt, eene som van f 1785 uitgetrokken. In het geheel werden 101 leerlingen van warm voedsel voorzien.

De Vereniging voor gezondheids- en vacantiëkolonies te Arnhem, zond in 1916 vier groepen van 25 kinderen, elk voor 3 weken, naar Grijsboord; 20 kinderen voor vier weken naar Egmond aan Zee en 3 Israëlietische kinderen naar Wijk aan Zee.

De Vereniging tot wering van schoolverzuim ontving van de gemeente, evenals vorige jaren, een subsidie van f 750 voor het uitdeelen van geschenken op St. Nicolaas en van getuigenschappen bij het verlaten der openbare lagere scholen der 1ste soort, z.g. volksscholen; ook de bijzondere R. K. scholen, die daarvoor in aanmerking kwamen. Kregen van de gemeente voor „kleding en St. Nicolaasgeschenken“ eenige tegemoetkoming. De bijzondere Christelijke scholen wenschen daarvoor niet in aanmerking te komen.

Schoolwandelingen werden dit jaar minder gehouden dan vorige jaren, hetgeen ook met de schoolreisjes het geval was.

Ouderavonden met lichtbeelden werden in school XIII gehouden.

Verder deelt de arrondissementsschoolopziener nog mee dat te Arnhem 5 schoolartsen zijn, wier bemoeiingen door hoofden en onderwijzers zeer op prijs worden gesteld. Ook de meeste ouders waardeeren zeer deze instelling.

Van het volksbad te Arnhem wordt door 75 pct. der schoolbevolking van school XIV geregeld gebruik gemaakt; voor de overige scholen is dit percent veel lager.

Aan 14 openbare lagere scholen is eene schoolspaarbank.

In de gemeenten Maastricht en Roermond zijn in 1916 ook schoolartsen aangesteld, maar over hunne werkzaamheid en het oordeel daarover van de onderwijzers en de ouders der kinderen is in de schoolverslagen nog niets meegedeeld kunnen worden, omdat de organisatie van de bemoeiingen dier arts en eerst kort geleden in werking is getreden.

BIJLAGE B.

VERSLAG over 1916 van den inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie omtrent den omvang en den toestand van het onderwijs in die inspectie.

Opwekkend zijn de verslagen der districtsschoolopziener in mijne inspectie al even weinig als die over een vorig jaar.

Intusschen is er veel waarheid in de volgende beschouwing, waarmede die uit Utrecht het zijne aanvangt:

„In 1916, een jaar, waarin opnieuw heel de beschaafde wereld in ademlooze spanning werd gehouden omtrent den vermoedelijk loop der staatkundige gebeurtenissen, werd uiteraard ook ten onzent meer aandacht verleend aan het bewaren en in stand houden van hetgeen aan cultuurgood was verworven, dan dat men er op uit ware geweest, het bestaande uit te breiden, te verbeteren of te hervormen en mag het dan ook een niet genoeg te waardeeren voorrecht worden geacht, dat behouden mocht blijven, wat in vorige tijden was verworven en tot stand gebracht. In zulk een tijdsgewricht, als thans wordt doorleefd, kan van ingrijpende maatregelen tot verbetering en van toeneming in de volmaaktheid nauwelijks sprake zijn en moet men zich wel voldaan rekenen, wanneer het goede, dat bestond, gehandhaafd bleef en de algeheele ontwrichting der Europeesche samenleving geen al te nadeeligen invloed oefende op het zoo gewichtige terrein van de opvoeding en van het onderwijs.

Het was derhalve wel te verwachten, dat op het gebied van het lager onderwijs weinig vooruitgang zou kunnen geboekt worden en alles nagenoeg bij hetzelfde zou blijven.

De omvang van het onderwijs bleef dan ook over het algemeen dezelfde; en waar die werd uitgebreid, daar was deze uitbreiding lang niet altijd verbetering. De schoolopziener in het district Rotterdam aarzelt zelfs niet de gevolgen van de wettelijke bepalingen betreffende het uitgebreid lager onderwijs hoogst bedenkelijk te noemen: de besturen van bijzondere scholen voor gewoon lager onderwijs maakten van het buiten werking treden van het z.g. „bevroezingswetje” maar al te dikwijls een al te haastig gebruik om die scholen te veranderen in inrichtingen voor uitgebreid lager onderwijs. Hij schrijft:

„Menige behoorlijke school voor gewoon lager onderwijs wordt nu geworpen in het keurslijf van het uitgebreid lager onderwijs en dat ter wille van de subsidie.

Dat daardoor het onderwijs, waarop de kinderen van het volk zijn aangewezen, wordt ontwricht, maakt bij alle waarschuwingen van de zijde van het Rijksschooltoezicht geen indruk. Dat men naar goeden raad luistert, komt wel eens voor, maar zeer zelden.

Ook door een paar gemeentebesturen werd bij mij op eene proefneming aangedrongen. Met beslistheid heb ik geweigerd mede te werken tot eene regeling, die inderdaad pernicueus moet genoemd worden. Wat toch is het geval? Eene school voor gewoon lager onderwijs met 6-jarigen cursus wordt met eene 7de klasse verrijkt. En dan zal men den kinderen in 7 jaren iets leeren van talen of wiskunde. Ieder, die in de onderwijswereld geen vreemdeling is, ziet dadelijk, dat bij eene dergelijke regeling op het belang van het onderwijs niet is gelet. Tot dusverre heb ik bij het openbaar onderwijs de zaak kunnen keeren door te verklaren, dat ik niet bereid zou zijn het gewijzigde leerplan te onderteekenen. Dat middel kan ik tegenover de bijzondere schoolbesturen niet gebrui-

ken; ondanks alle waarschuwingen gaan zij voort en gevoelen niets voor het argument dat in een cursus, die in 7 jaren afloopt, geen uitgebreid lager onderwijs als eindonderwijs kan gegeven worden.

Als voorbeeld welken omvang het kwaad aanneemt, noem ik de school, staande onder het bestuur der Vereeniging tot stichting en instandhouding van scholen voor Gereformeerd lager onderwijs in het noordelijk deel van Rotterdam, gevestigd Vinkenstraat 70 te Rotterdam, hoofd de heer S. de Jong. Deze school telt 7 leerjaren en er wordt onderwijs gegeven in drie moderne talen en wiskunde.

Deze vermeerdering van den omvang van het onderwijs heb ik met leedwezen en bezorgdheid aanschouwd. En wanneer de bijzondere schoolbesturen meenen, dat zij daarmede hunne zaak dienen, dan kan het niet anders of zij zullen bedrogen uitkomen. Het gevolg zal zijn: achteruitgang van het gewoon lager onderwijs.

Ook de schoolopziener in het district 's Gravenhage oppert ernstigen twijfel omtrent het nut van het uitgebreid lager onderwijs:

„Eenige scholen, waar tot dusver uitsluitend gewoon lager onderwijs werd gegeven, vervormden zich tot scholen voor uitgebreid lager onderwijs of maakten zich gereed daartoe over te gaan.

Het gaat uiteraard nog moeilijk op het oogenblik reeds, over het nut dier wijziging in ieder bijzonder geval een oordeel uit te spreken, doch reeds thans mag er op gewezen worden, dat het gemak, waarmede de geldelijke voordeelen aan eene school voor uitgebreid lager onderwijs verbonden, kunnen verkregen worden, er toe bijdraagt, dat soms tot de bedoelde omzetting wordt overgegaan, zonder dat het onderwijsbelang daartoe schijnt te dringen.

Hoewel niet lang geleden invloedrijke stemmen opgingen, dat vreemde talen, ook zelfs het Fransch, uit de eerste zes leerjaren der lagere school behooren te worden verwijderd, moest niettemin te 's Gravenhage worden vastgesteld, dat aan verschillende gesubsidieerde bijzondere scholen, aan scholen met 6- of 7-jarigen cursus, waar eindonderwijs gegeven wordt, althans bij hooge uitzondering een leerling voortgezet onderwijs zal ontvangen, het Fransch als leervak werd ingevoerd. Sommige hoofden dezer scholen stemden zelfs toe, dat de maatregel niet was in het belang van het onderwijs, dat deze den leerlingen geenerlei voordeel zou aanbrengen, maar men was gaarne den ouders ter wille, terwijl het een middel scheen om den toeloop van leerlingen te bevorderen.

In denzelfden geest uit zich de schoolopziener in het district Gouda:

„Ik vrees, dat voor die leerlingen, vermoedelijk wel 90% der schoolbevolking, de uitbreiding van nadeeligen invloed zal zijn. En dan — wat beteekent het onderwijs in twee vreemde talen voor kinderen, die, na 7 jaren de lagere school bezocht te hebben, geen verder onderwijs in die talen zullen ontvangen? Ik meen, bitter weinig; ik houd mij overtuigd, dat de tijd, aan het onderwijs in de vreemde talen besteed, beter gebruikt kan worden. Waar ik op het leerplan invloed heb, tracht ik het dan ook daarheen te leiden, dat onderwijs gegeven wordt in de allereerste beginselen der wiskunde en in één vreemde taal, bij voorkeur Duitsch en Engelsch. Voor het onderwijs in het Fransch is de tijd veel te kort, altijd voor die leerlingen, welke niet bestemd zijn voor middelbaar of gymnaasiaal onderwijs. Maar omdat voor de toelating tot ge-

noemde inrichtingen eenige kennis van het Fransch noodig is, wordt gewoonlijk Fransch gekozen in plaats van Engelsch of Duitsch.

Daarom — maar ook daarom alleen — zou ik wel wenschen, dat voor toelating tot hogere burgerschool of gymnasium niet langer als eisch gesteld werd eenige kennis van het Fransch: het laten vallen van dien eisch acht ik een groot voordeel voor de u.l.o.-scholen, een nadeel, een kleiner nadeel voor de middelbare scholen."

Bij de vrees voor de gevolgen door dezen schoolopziener uitgesproken komt nog die van zijn ambtgenoot te Goes, die met het uitgebreid lager onderwijs veel meer schijnt ingenomen, doch groot bezwaar ziet in het vinden van behoorlijk gevormde leerkrachten, waarmede het uitgebreid onderwijs staat of valt:

"Zoolang de groote plaatsen zulke belangrijke voordeelen bieden aan geschikte leerkrachten en het platteland achterblijft of onmachtig blijkt deze te verleen, is wijziging ten goede niet te verwachten."

Hiermede kom ik vanzelf op het onderwijsvraagstuk bij uitnemendheid, dat in het afgelopen jaar de geesten bezigield en daarmede op den toestand van het onderwijs: de regeling der jaarwedden.

Er is geen betoog noodig ter verdediging van de stelling, dat eene behoorlijke bezoldiging van en goede vooruitzichten voor de onderwijzers van grooten invloed zijn op den toestand van het onderwijs.

M. i. behoeft het evenmin betoog, dat algemeene verhooging van alle onderwijzerswedden in geen enkel opzicht aan de school zal ten goede komen.

Het jaar 1890, waarin ik mijne huidige betrekking aanvaardde, sloot als het ware de periode, welke in 1880 met de invoering der wet van '78 was geopend: deze wet eischte meer leerkrachten, de opleiding werd zeer uitgebreid en de wedden stegen, doordat sommige gemeenten tegen elkander opbieden moesten om onderwijzers machtig te worden. Is de school hiermede gebaat geweest? Verscheidene onderwijzers, aangesteld op eene wedde van f 700 'sjaars — soms het dubbele van hetgeen hun vader verdiende, voor menig dorp op een Zuidhollandsch eiland een goede dertig jaar geleden een mooi inkomen — traden spoedig in het huwelijk, dachten aan geen studie, maar leefden het dorpsleven mede, tot zij of alle gedachten aan vooruitkomen geheel hadden opgegeven, of met de grootste moeite en lang niet immer met goed gevolg begonnen te studeeren, om de hoofdkante of althans eenige bij-akte te verwerven.

Die onderwijzers, die teerden op de betrekkelijk geringe hoeveelheid kennis vóór hun 19de jaar aan de normaallessen opgedaan, waren in de practijk niet altijd ongeschikt, behoeften dat ook niet te worden, zoolang nog de degelijke plattelandshoofden, die men er dertig jaar geleden aantrof, de scholen beheerden. Dit geslacht sterft intusschen uit, en wordt niet vervangen. Uit alle plattelandsdistricten komt dezelfde klacht; maar, vreemd genoeg, het schijnt wel, of de meesten geen ander geneesmiddel weten, dan dat hetwelk in 1880—'90 zoo nadeeligen gevolgen heeft gehad: algemeene weddeverhooging.

Zal daardoor de klacht verstommen van den schoolopziener in het district 's Gravenhage over „de bittere wijze, waarop in enkele onderwijsblaadjes door klasse-onderwijzers over de hoofden wordt gesproken"; of zal daarmede de wonde geheeld worden, waarop zijn ambtgenoot te Rotterdam den vinger legt? Hij zegt, dat de omstandigheden tot incidenten tusschen schoolhoofden en onderwijzers aanleiding gevende „zoo zeer onbelangrijk zijn, dat men zich moet afvragen, of men niet onvriendel en wel met onhandigheid heeft te doen Het wil mij voorkomen, dat te weinig omgang van onze onderwijzers met personen, die buiten het onderwijs staan, daaraan niet vreemd is. Conversatie zoeken uitsluitend onder ambtgenooten heeft tot gevolg eenzijdigheid en bekrompenheid."

Allicht zou hier zijn te antwoorden, dat ruimer bezoldiging in dit opzicht een geneesmiddel zou kunnen aanbrengen. Ik geef dit volmondig toe; en daarom haal ik het ook aan: alleen maar, men mag er niet uit afleiden, dat hiermede ook eenigszins bednijdende weddeverhooging gerechtvaardigd ware voor onvoldedig bevoegden: dezen moeten studeeren in stede van converseeren: dezen behoeven allereerst leiding

van ouderen en hooger bevoegden. Later worden zij dan wel hun gezelschap waard.

Van eenzijdigheid en hare oorzaken gewaagde de schoolopziener in het district Rotterdam; hierbij sluit zich aan, wat zijn ambtgenoot te Amsterdam aan het verslag van een der arrondissementsschoolopziener ontleent: „Ik meen, dat het een groot gebrek is bij het onderwijs, dat de onderwijzer te veel op zich zelf is aangewezen, waardoor hij zoo licht tot het idee komt, dat hij en niemand anders zijne zaakjes kent". (De districtsschoolopziener voegt hier in: Ik behoeft het tijdschrift, de weekbladen en de organisatie niet te noemen, die dien waan sinds jaar en dag met alle kracht propageeren.) „De onderwijzers te Amsterdam hebben een opgewekt geestesleven wat de politieke en de genootschapszaken aangaat, doch van meer belang voor het onderwijs zou het zijn, als het eigenlijke schoolleven besproken werd. Dan zou het onderwijs, dat nu wel eens den indruk maakt van matheid of van het loopen in den tredmolen, meer opgewektheid krijgen; de onderwijzer zou er toe komen zich zelf te verbeteren."

De districtsschoolopziener zelve geloof nu juist niet, dat aan deze onderlinge bespreking te Amsterdam zoo heel veel hapert; en ik neig ook tot die meening; doch hij is evenmin van oordeel, dat beter salarissen het geneesmiddel vormen. Ik kom hierop straks bij de bespreking van de onderwijsresultaten terug, doch zet thans de bespreking voort van hetgeen weder in het afgelopen jaar gebleken is omtrent de noodzakelijkheid van beter regeling — ik zeg niet stelselooze verhooging — van de jaarwedden.

a. Wanneer de schoolopziener in het district Middelburg andermaal ernstig klaagt over de moeilijkheid om de vacatures van schoolhoofd behoorlijk te vervullen en de onmogelijkheid om de bekwamen onder hen te behouden, onder verwijzing naar vorige verslagen, waarin hij oorzaken en gevolgen van dit verschijnsel aangaf, om dan aldus te vervolgen:

„De gevolgen worden steeds ernstiger, nog te meer, nu de salarissen der onderwijzers in de steden vrij belangrijk worden verhoogd, terwijl die der hoofden vaak slechts met geringe bedragen stijgen..... Doordien de marge tusschen het salaris der hoofden en onderwijzers steeds kleiner wordt, is het te verklaren, dat de ambitie der onderwijzers om hoofd eener dorpschool te worden, steeds geringer wordt, vooral als een dorp wat afgelegen ligt.

Het gevolg is dan ook, dat thans aan den raad bij vacatures voor hoofd der school voordrachten moeten worden aangeboden, waarop personen voorkomen, die niet geschikt zijn voor hoofd der school. Maar er is geen keuze. In vele gevallen is men reeds bij eene voordracht te kunnen samenstellen en er één op te kunnen plaatsen, die niet te ver beneden de gestelde eischen blijft.

Ik behoeft niet te zeggen, welke gevolgen dit noodwendig voor het peil van het onderwijs moet hebben."

b. Wanneer de schoolopziener in het district Gouda andermaal er de aandacht op vestigt, „dat er geen voldoende keuze is bij het voorzien in de vacatures van hoofd der school ten plattelande", en dit als volgt toelicht:

„Wat moet er van het onderwijs aan eene kleine school worden, als het hoofd der school niet de rechte man op de rechte plaats is en de jonge onderwijzer de school gebruikt, om al onderwijzende het onderwijzen te leeren, en straks, als hem dat is gelukt, eene voordeliger plaats zoekt in eene gemeente, waar men hogere jaarwedde geeft?"

Er moet iets gedaan worden, om de betrekking van hoofd der school op een dorp begeerlijker te maken. Ik geloof, dat het eenige middel is eene belangrijke jaarweddeverhooging. De betrekking als zoodanig is niet meer zoo gewild als vroeger.

Ik ben de eerste om te erkennen de groote waarde van bekwame, geschikte, ijverige klasse-onderwijzers, aan wie bij het klimmen der jaren, mits binnen de perken van het leerplan, eene vrij groote zelfstandigheid moet worden gelaten.

Ik ben allermint een bewonderaar van dageliksche toezicht op personen, die dat toezicht niet noodig hebben en acht het niet wenschelijk, aan inrichtingen met 6 of 7 klassen een ambulant hoofd te geven. Maar ik heb altijd met leedwezen vernomen, dat schrijvers en sprekers, die opkwamen voor de plichten en de rechten van bekwame klasse-onderwijzers daaraan zoo vaak toevoegden een betoog, waaruit de

overbodigheid van het schoolhoofd zou moeten blijken. Van die overbodigheid ben ik allerm minst overtuigd, maar dat maakt mij niet blind voor het feit, dat de strijd tegen het hoofdschap niet zonder gevolgen is gebleven en dat een dier gevolgen is, dat menig bekwaam onderwijzer niet meer — als vroeger — de betrekking van hoofd der school als zodanig als eene begeerlijke betrekking beschouwt. Waarmen, ook bij hogere wedde, jonge menschen niet op kleinere plaatsen kan houden, omdat de stad of het groote dorp hun meer biedt voor hun ontwikkeling en hun genoeg, laat men daar althans zorgen, dat men goede schoolhoofden kan bekomen en behouden.

Om niet misverstaan te worden, voeg ik hieraan toe, dat ik voor de kleine school den bekwaamen klasse-onderwijzer van zeer groote beteekenis acht, maar ik kan het begrijpen, dat tal van jonge mannen en jonge vrouwen de kleine dorps-school als een doorgangshuis beschouwen, en dat, juist voor de besten, die school ook een doorgangshuis wordt. De „minderen” blijven, en ik herhaal het, wat moet er van het onderwijs worden, als de klasse-onderwijzers hoogstens middelmatige leerkrachten zijn en er ook van het hoofd der school weinig kracht, weinig invloed uitgaat?

Uit deze beschouwing moet niet opgemaakt worden, dat het onderwijs op de dorpen over het algemeen slecht moet genoemd worden, maar een feit is het, dat sommige scholen reeds nu lijden aan de minderwaardigheid van het personeel. En ik vrees, dat dit erger zal worden: de mutatie onder het personeel van bijsland is onrustwekkend, en bij vacatures van hoofd der school bieden zich dikwijls sollicitanten aan, die op de voordracht geplaatst worden bij gebrek aan beteren. Uit bijlage II blijkt wel, hoeveel moeite het kost, een voldoende aantal sollicitanten te verkrijgen. Ik acht het mijn plicht, op deze omstandigheden te wijzen: het dorpskind staat ten opzichte van de gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs — vooral van voorgezet en van vakonderwijs — bij het stadskind achter. Daarom te meer moet de betrekking van dorps-onderwijzer en van dorps-schoolhoofd aantrekkelijker gemaakt worden door hogere jaarwedden. Dat geschiedt niet door de voorstellen der Bevestigingscommissie, die onderscheid maakt tusschen stad en land.

Ik meen goed te doen, daarop de aandacht te vestigen als schoolopziener van een district, dat bijna uitsluitend uit plattelandsgemeenten bestaat.”

c. Wanneer de schoolopziener in het district 's Gravenhage, na te hebben medegedeeld, dat voor de m.u.l.o.-scholen zich betrekkelijk weinig volledig bevoegde onderwijzers aanmelden, omdat de bezoldiging niet voldoende de studie en kosten belooft voor het behalen van aktes in de drie moderne talen en wiskunde, om dan te vervolgen: „ook ik heb opgemerkt, dat bij benoeming van het hoofd eener m.u.l.o.-school in een kleinere gemeente van mijn district een behoorlijk getal volledig bevoegde kandidaten met moeite te vinden was.”

d. Wanneer de schoolopziener in het district Goes na het boven aangehaalde over de moeilijkheid om personeel voor het uitgebreid lager onderwijs te vinden zegt:

„Diezelfde bezwaren doen zich in absolute mate voor bij de vervulling van de vacatures van onderwijzer met verplichte hoofdkate; nog steeds zijn onvervuld die vacatures te Oosterland, St. Philipsland, Stavenisse, Poortvliet en Krinningen; en in beperkte mate bij de vervulling van vacatures voor hoofd eener school. Lang niet altijd gelukt het mij een voordracht van drie bevoegden te krijgen; zelfs na herhaalde en nieuwe oproepingen met verhoogd salaris doet zich niet anders op dan de plaatselijke bekende of in de nabijheid wonende eenige gegadigden. En daar komt dan nog bij, dat soms goed werkende hoofden van scholen liever een betrekking als onderwijzer aanvaarden dan op hun dorp of gehucht te blijven.

Voor de vervulling van de vacature van hoofd der school in het mooie dorp van de belangrijkste gemeente op Noord-Beveland doet zich nog steeds geen enkel sollicitant op.

Peinzensmoede over het bereiken van het gewenschte, leg ik mij maar neer bij het allernoodzakelijkste, maar hoe moet het als zelfs dat ontbreekt?”

e. Wanneer eindelijk de districtsschoolopziener te Amsterdam bericht:

„Dat het gemiddeld gehalte der zich voor het openbaar onderwijs te Amsterdam aanmeldende onderwijzers achteruitgaat, is een klacht, die de arrondissementsschoolopziener reeds menigmaal geslaakt hebben en ik u getrouwelijk heb overgebracht. Met de hoofden heb ik trouwens geheel dezelfde ondervinding opgedaan, en misschien in nog veel sterkere mate. Amsterdam is lang niet meer zoo in trek als vroeger. Dat daarbij naast andere ook financiële oorzaken in het spel zijn, is waarschijnlijk. Hoewel tijdens mijn ambtstijd verscheiden zeer aanzienlijke verhoogingen zijn toegekend, in den wedstrijd met de snel aangroeiende eischen, die het leven stelt, en met de verhoogingen in andere gemeenten, blijft Amsterdam altijd periodiek achter. Eenige jaren geleden had eene ware exodus naar Rotterdam plaats; thans trachten reeds enkelen naar Hilversum uit te wijken, waar, gelukkig voor Amsterdam, niet zooveel vacatures zijn, maar ook te Rotterdam, Wormerveer, Middelburg, Enschede, Alkmaar, enz. zijn of worden salarisverbeteringen ingevoerd (naar ik vernomen heb), waarvan men de concurrentie met Amsterdam ducht. De lijsten der „bij voorkeur benoembaren” voor hoofd en voor onderwijzer worden quantitatief en kwalitatief steeds minder.”

Wanneer ik al deze getuigenissen samenvat in de boven uitgesproken meening, dat algemeene verhooging van de jaarwedden den steeds ongunstiger wordenden toestand niet zal, niet kan verbeteren, dan is daarmede tevens uitgesproken, dat een andere weg moet worden ingeslagen.

Op mijn weg ligt het niet de voorstellen der Bevestigingscommissie te critiseren; liever ontleen ik daaraan eene gedachte, welke ik in anderen vorm reeds voor jaren uitsprak, dat geregelde jaarweddeverhoogingen slechts aan volledig bevoegden behooren te worden toegekend. Ik zou dan wenschen, dat de aanvangswedde, welke volgens het bepaalde in art. 26, onder 2°, a, op f 500 is gesteld, gebracht werd op f 600, maar met handhaving van het bepaalde onder 2°, b, wat dus zeggen wil, dat de eerste tien jaren de wedde niet behoeft te worden verhoogd, zoolang de volledige bevoegdheid volgens art. 77, onder b, niet is verkregen.

Natuurlijk wensch ik bij dit min of meer negatief voorstel niet te blijven; nu echter zoo stellig gebleken is, dat de geringe verhooging, welke uit het behalen van de hoofd-onderwijzersakte voortvloeit, geen voldoende prikkel tot dadelijke en doorgezette studie uitoefent; nu evenmin de geldelijke steun van Rijkswege aan cursussen voor de hoofdkate in uitzicht gesteld, beduidende uitbreiding van hun aantal en meer toeloop tot de bestaande bevordert; terwijl inmiddels in verschillende gemeenten de periodieke verhoogingen met zooveel meer mildheid worden toegekend dan de jaarweddeverhooging voor bezit van hoofd- en bijakten; nu moet wel gezocht worden allereerst naar een krachtig middel tot aanwakkeren van den studiegeest der jonge onderwijzers.

Hunne opleiding is zoo gebrekkig! Inderdaad de verslagen van verschillende arrondissementsschoolopziener behelzen droevige staaltjes van onwetendheid; en ook mij persoonlijk is het wel eens voorgekomen, dat een onderwijzer, die „akte-studie” minachtte en beweerde zich te hebben toegelegd op „algemeene ontwikkeling”, op elk gebied van kennis eene bedroevende onwetendheid betoonde. De oorzaak lag hier echter allermint bij de opleiding, die — zij moge dan voor verbetering vatbaar wezen — naar mijne ervaring in de laatste verlopen vijf en twintig jaar beduidend is vooruitgegaan; maar de oude waarheid, dat stilstand achteruitgaat, is openbaart zich misschien nergens spoediger en met meer ongunstig gevolg dan bij den jeugdigen onderwijzer, die buiten de schooluren niet studeert voor zijn vak en voor het verkrijgen van de volledige bevoegdheid, welke de eerste akte — op 18-jarigen leeftijd te verkrijgen — niet schenken kan en blijkens de wet en het examenprogramma ook niet bedoelt te geven.

Het beschouwen en behandelen van personen, die slechts de allerlaagste bevoegdheid hebben verworven, als waren zij volkomen bevoegden, is mij gebleken zulk een groot nadeel toe te brengen aan het onderwijs, en neemt in den laatste tijd zoo ernstig in omvang toe, dat ik het mijn plicht acht hiertegen krachtig te waarschuwen. Voor de onderwijzeressen geldt het boven gezegde slechts zeer ten deele: schoolhoofd, behalve dan aan scholen alleen voor meisjes, worden zij zelden; ook de plaats van onderwijzer met z.g. verplichte

hoofdklasse aan gemengde scholen nemen zij zelden in; de wet zegt, dat zij bij voorkeur geplaatst worden in de laagste klassen, waar de vakken genoemd onder letters e, f en g van art. 2 niet of bijna niet onderwezen worden en dus hare kennis van de methodiek door het examen gewaarborgd, wel zowat voldoende is; voorts zijn velen harer niet sterk genoeg om buiten de schooluren en de handwerklessen de studie voor de hoofdklasse vol te houden; ook doet haar het niet studeeren veelal geestelijk geen kwaad. Naar mijne overtuiging dient dan ook eene geheel andere bevoegdheids- en jaarwedden-regeling voor onderwijzeressen te worden gevonden, waarbij zij zoowel bij het voorbereidend (bewaarschool) onderwijs als in de laagste twee klassen der lagere school zouden worden geplaatst. Onderwijzeressen, die gemakkelijk hogere bevoegdheden meenen te kunnen behalen, zouden er vrij in moeten wezen zich aan de regeling voor mannelijke onderwijzers te onderwerpen.

Algemeene regelingen, voor alle personen en toestanden passende, zijn in den regel niet gelukkig. Dat echter om onderwijs te geven boven het derde leerjaar der lagere school algemeen meer kennis wordt vereischt, dan de akte 77a moet waarborgen, zal wel worden toegegeven.

Ik heb er echter vroeger al eens op gewezen, dat de onervaren en onbekwame onderwijzers vooral op het platteland en in de scholen met drie leerkrachten veel kwaad stichten, hetwelk niet zoo dadelijk in het oog valt, omdat hunne leerlingen daar reeds „letterwijs” komen. Juist met het oog op deze beginnende onderwijzers heeft men aan die scholen de bekwaamste en krachtigste hoofden noodig. Konde dezen na bijv. tien jaren aan het hoofd van zulk eene school gestaan te hebben, beloofd worden met de begeerlijke, beter bezoldigde betrekking van eene stadsschool, welk eene aanmoediging zou hierin gelegen zijn!

Hiervoor zou echter de benoeming van personeel geheel aan de gemeentebesturen moeten worden onttrokken, evenals de regeling van de jaarwedden; en ik zal daarop thans maar niet ingaan. Dat de bestaande toestand leidt, leiden moet tot achteruitgang, een achteruitgang, die op het platteland niet kan worden opgewogen door andere elementen van verbetering, is m. e. onwederlegbaar. Dat met dien toestand samenhangende vele en onnoodige wisselingen in het personeel, ligt voor de hand en wordt opnieuw door meerdere schoolopzieners herhaald. Dat elke gemeente bij benoeming slechts op de belangen van haar eigen scholen meent te kunnen en te moeten letten en dit ook inderdaad tracht te doen, spreekt vanzelf.

Wat echter niet vanzelf sprekend is en wat er toch voor pleiten zou de benoemingen aan de gemeentebesturen te onttrekken, dat zijn de vele ongerechtvaardigde overplaatsingen en tijdelijke benoemingen in sommige groote gemeenten. Ik doel hiermede niet op de onvermijdelijke gevolgen der mobilisatie, die ook thans genoemd wordt als oorzaak van minder gunstige resultaten van het onderwijs, maar welke gevolgen blijken de verslagen zooveel mogelijk werden uit den weg geruimd of voorkomen door de tegemoetkomende houding van het legerbestuur. Het is intusschen duidelijk, dat de gevolgen van de mobilisatie zich veel erger doen gevoelen daar, waar de gemeentebesturen buitendien doen, wat ik boven wraakte ten aanzien van overplaatsen en tijdelijk benoemen. Deze euvelen hebben met name te Amsterdam een buitengewonen omvang verkregen. De districtsschoolopziener deelt mede, dat de talrijke overplaatsingen en het vicieus hiërarchisch stelsel, dat daarvan grootendeels de schuld draagt, ook de arrondissementsschoolopzieners doen klagen. Een onderwijsblad noemde die hoofdenoverplaatsing „stuijverte verwisselen” en rekende uit, dat van de 4 190 scholen in zes jaar tijds (1910—16) 142, zegge éénhonderd twee en veertig, van hoofd hadden verwisseld. Op eene vernieuwde poging van den districtsschoolopziener om burgemeester en wethouders van dit ongelukkig, door de „gemeentelijke inspectie” uitgebroed stelsel af te brengen, antwoordden zij de bezwaren te erkennen, maar de voordeelen grooten te achten.

Een districtsschoolopziener staat hiertegenover machteloos. Dat dr. Gunning intusschen voor deze hoogst ongewenschte verplaatsingen geenszins verantwoordelijk was, blijkt wel uit twee gevallen, die hij in extenso mededeelt en die ik letterlijk uit zijn verslag overneem:

„Een eigenaardig geval is het volgende. Het hoofd eener openbare school in eene aanzienlijke provincie stad, die op de ranglijst eene hooge plaats had verworven, werd benoemd aan de nieuwe, nog niet geopende, school, die het vacante nummer 88 zou krijgen. Kort daarna echter ontstonden aan school 63 de moeilijkheden, die de overplaatsing van haar hoofd, gelijk hierboven op bladz. 39 is gemeld, noodzakelijk maakten. Daar echter geen enkele plaats vacant was en de zaak haast had, werd de opening van school 88 eenige maanden vervroegd en het hoofd van school 63 daarheen overgeplaatst en het benoemde, maar nog niet in functie getreden nieuwe hoofd overgeplaatst naar school 63. Daarin had dit heer echter geen zin en burgemeester en wethouders hadden de zwakheid hem eene nieuwe, eveneens nog te openen school, waarvoor het vacante nummer 59 bestemd was, aan te bieden. Toen ik dit vernam, heb ik niet verzwegen, hoe ik daarover dacht, maar tegen de overplaatsing zelf stond ik om de bekende redenen machteloos. Doch ziet, nu trok de persoon in kwestie zich terug, en liet burgemeester en wethouders een mal figuur slaan, en op zijn verzoek werd zijn benoeming door den raad ingetrokken. Maar korten tijd daarop was hij weder van gedachte veranderd, en werkelijk, burgemeester en wethouders waren bereid hem wederom school 59 toe te kennen. Maar daar het nu een nieuwe benoeming gold, was mijn medewerking onontbeerlijk, en die werd rondweg geweigerd. Aan de zelfvernederling van Amsterdam tegenover een provinciaal schoolhoofd wilde ik niet meedoen en achte, dat de persoon in kwestie doorslaande bewijzen had gegeven, dat hij voor Amsterdam niet deugde. Hierin was ik versterkt door nadere en meer vertrouwelijke inlichtingen van zijn districtsschoolopziener, die mij eerst naar waarheid had gerapporteerd, dat de bewuste persoon een goed schoolhoofd was, maar er nu bijvoegde, dat hij ook een wispelturig mensch was, die niet altijd wist wat hij wilde. Wat hadden wij met zoo iemand in Amsterdam moeten beginnen, waar wij waarlijk al middelmatige en onhandige hoofden genoeg hebben?

Bij uitzondering mocht het mij in een ander geval gelukken op eene overplaatsing een beslissenden invloed uit te oefenen, dank zij de door den nieuwen wethouder in dezen aangenomen houding, waarvoor hij trouwens, zooals blijken zal, zijn goede redenen had. Het geval verdient daarom vermelding, omdat het een aardig kijkje achter de schermen geeft.

Een zeer verdienstelijk schoolhoofd, die genoeg had van zijn „dubbele” school, had nog op rijperen leeftijd examen Fransch gedaan om naar een u.l.o.-school te kunnen solliciteeren, de eenige weg, om tot een enkele school te geraken. Toen hij echter daaraan toe was, werd hem door burgemeester en wethouders de overplaatsing geweigerd, en mij werd medegedeeld, dat dit was volgens den regel, dat hoofden van boven de 50 jaar niet meer voor eene overplaatsing naar eene u.l.o.-school in aanmerking kwamen. Van dier „regel” had ik nooit gehoord, en eenige nog recente overplaatsingen waren daarmee ook niet te rijmen. Ik ging dus op kondschap uit en vernam van den wethouder, dat die zoogenaamde regel eerst zeer onlangs was opgesteld ten einde de sollicitatie van een hoofd, dien men (te recht) niet geschikt achtte, te kunnen afwijzen. Ik had geen moeite den wethouder te overtuigen, dat men op die wijze meer moeilijkheden schiep dan ontweek, zooals nu reeds bleek, nu zijn toepassing tot een grove, en voor den wethouder om persoonlijke redenen zelfs pijnlijke onbillijkheid ging leiden. Hij besloot dan ook door den zuren appel heen te bijten en den toorn van den afgewezen candidaat, van wien met zekerheid te wachten was, dat hij krachtig in de dagbladen tegen zijn verongelijking zou protesteeren, te trotseeren. Aldus geschiedde, en met het beste gevolg, en de kortlevende „regel” ontving een niet eervol begrafenis.”

Overplaatsing van hoofden tegen het advies van den districtsschoolopziener is niet in strijd met de wet, maar overplaatsing van onderwijzers buiten het hoofd om, aan wiens school zulk een onderwijzer komt, en buiten den daarbij betrokken schoolopziener, zijn zulks wel.

Hetgeen de districtsschoolopziener het „hiërarchische” stelsel noemt, stoort zich intusschen weinig aan de wet. Dit is op krasse wijze ook te 's Gravenhage gebleken; het meest sprekende voorbeeld werd echter Uwer Excellentie bekend; met gevolg, dat de wet weder werd gehandhaafd. Ik behoeft

er dus hier niet over uit te weiden en keer terug tot het geval te Amsterdam; het was er een met een onderwijzer, beschuldigd van onbetamelijke handelingen tegenover een meisje zijner klasse. De districtsschoolopziener schrijft er het volgende over:

„De zaak had het hier gewone verloop: ontdekking door het hoofd, kennisgeving aan den wethouder, *toevallige* mededeeling aan den arrondissementsschoolopziener, instructie door de „gemeentelijke inspectie“, en daarna wordt de zaak in handen gesteld van den arrondissementsschoolopziener, die in dit geval, geassisteerd door zijn ambtgenoot van Amsterdam VI, een zelfstandig onderzoek instelde; er blijkt wel van oenige schuld, maar de juiste omvang is moeilijk te bepalen; burgemeester en wethouders grijpen naar het gewone expedient, overplaatsing, en wel naar een door hen uitgezochte school, ditmaal in Amsterdam VI.”

Deze schoolopziener kreeg op 23 December het verzoek van burgemeester en wethouders om goed te keuren dat de bedoelde onderwijzer om de bewuste reden werd overgeplaatst, en zulks reeds terstond na het einde der Kerstvacantie en in zulke bewoordingen, dat het duidelijk bleek, dat burgemeester en wethouders van hem slechts flatterij, van een reeds genomen besluit verwachten; zij verzochten hem zelfs er genoegen mede te nemen, dat de man reeds vóór zijn benoeming door den raad aan die school in functie zou treden, een informaliteit, welke volgens den arrondissementsschoolopziener meermalen plaats heeft, als het belang der school het eischt. De arrondissementsschoolopziener deelt voorts mede, dat en hoe de hoofden van scholen in zulke gevallen „geprest“ worden, wat burgemeester en wethouders ontkennen, en waarbij de districtsschoolopziener aanteekent, dat in die gevallen de handelende persoon bijna altijd is de heer de Vries, die zijn hang tot eigenmachtig optreden niet schijnt te kunnen bedwingen. De arrondissementsschoolopziener meent, dat daardoor het prestige van het hoofd lijdt, ook tegenover den verplaatsten onderwijzer, die gevoelt, dat deze (het hoofd) een nul in het cijfer is geweest bij de oplossing, welke gevonden is voor de door hem gewekte consternatie, weshalve hij door een persoonlijk onderhoud heeft getracht te herstellen, wat naar zijne meening door burgemeester en wethouders was bedorven.

Over het achterna raadplegen van den arrondissementsschoolopziener schrijft die uit Amsterdam VI:

„Burgemeester en wethouders moeten toch begrijpen, dunkt mij, dat de schoolopziener, vóórdat hij wil medewerken aan de benoeming van een onderwijzer, die van eergerijke afwijking op zedelijk gebied wordt beschuldigd, weten wil wat hij doet, dus de zaak zal onderzoeken. Zij leggen hem echter een verslag voor van een onderzoek, dat namens hen heeft plaats gehad en kant en klaar is, en zij noodigen dan meteen den schoolopziener uit, zijn fiat te geven voor de aanstelling. Het is binnen enkele dagen, nog vóórdat de gemeenteraad gelegenheid voor de benoeming heeft gehad Zoo'n rapport verlangt men niet ten geschenke te ontvangen als verrassing.....

Deze geheele tactiek wordt niet enkel toegepast op kwestien van onzedelijk gedrag, ook bij onangename verhouding tusschen hoofden en onderwijzers; bij deze worden, meen ik, de schoolopzitters nog meer dan bij de andere buiten de behandeling van zaken gehouden.”

(De districtsschoolopziener acht dit in het algemeen stellig niet juist, maar zegt wel, dat deze gevallen veel voorkomen.)

De arrondissementsschoolopziener in Amsterdam IV zegt — mijn indruk is, dat dit ook voor den Haag geldt — „dat merkbaar is een neiging om de leiding van het onderwijs op de verschillende scholen hoe langer hoe meer van één punt te doen uitgaan. De invloed der gemeentelijke inspecteurs stijgt en de macht der hoofden daalt. Hoewel ik zeer goed begrijp, dat de openbare scholen te Amsterdam op eene andere wijze moeten worden geregeerd dan die in eene kleine stad of dorp, zoo schijnt het mij in het belang van het onderwijs, dat toch het beginsel getrouw gebleven wordt, dat het hoofd der school verantwoordelijk blijft voor den gang van zaken aan zijne school.”

Indien de schoolopziener in het district Amsterdam thans niet afgetroten ware, zou ik wellicht over al deze quaesties geschreeven hebben om de verhouding niet nog moeilijker te maken; toch schijnt het mij noodig deze dingen openlijk uit

te spreken; want de bureaucratie is een onverzadelijk monster en als zij zich meester maakt van het volksonderwijs, dan moet zij er vrijheid en leven doodden; en den eerbied voor wet en Overheid op bedenkelijke wijze verzwakken.

„Wordt voortgegaan op den weg van vermindering van den invloed van het hoofd der school, dan zal dientengevolge het aantal bijzondere scholen, vooral waar het geldt de scholen der meergegoeden, stijgen ten koste van het openbaar onderwijs“, zegt de schoolopziener in het arrondissement IV.

Ik laat nu daar, of dit op zich zelve ongewenscht wezen zou; men dient echter te weten, waar men heenstuurt.

Zoo wel uit Amsterdam, als uit Utrecht komt de klacht over het abnormaal groot aantal tijdelijke benoemingen. Waar deze het gevolg zijn van den grooten achterstand in den schoolbouw, zooals te Utrecht, of waar zij voortvloeien uit den noodstand door de mobilisatie in het leven geroepen, moet men er natuurlijk in berusten; al is het wel eenigszins de wet geweld aandoen, wanneer men het woord „ontstentenis“ van art. 33 toepast op de parallel-, hulp- en noodklassen te Utrecht in allerlei lokalen ondergebracht, in het vooruitzicht, dat ze wel eens in nieuwe schoolgebouwen zullen worden samengebracht. Krijgen de leerlingen van die tijdelijke onderwijzers in die tijdelijke lokalen voldoende onderwijs!? Het geeft toch te denken, wat de schoolopziener in het arrondissement Amsterdam III schrijft:

„Wanneer er grond is om te klagen, dat het onderwijs te Amsterdam onvoldoende resultaten oplevert, dan is naar mijne meening het al te veelvuldig gebruik maken van tijdelijke leerkrachten een der voornaamste oorzaken. Want het blijkt toch herhaaldelijk, dat tijdelijke leerkrachten, die jaren lang als zodanig aan de scholen werkzaam zijn, bij onderzoek door de commissie van hoofden voor de lijst van definitief benoembaren, voor die lijst niet in aanmerking kunnen komen; en toch vertrouwt men aan hen de kinderen al dien tijd toe.”

Het overleg met den arrondissementsschoolopziener door de wet voorgeschreven wordt een vorm; de invloed door de wet aan het hoofd der school toegekend wordt tot niets: het „stadhuis“ stuurt een „tijdelijke“; de plaats is niet meer ledig; de bureaucratie is tevreden, maar zouden de ouders het ook zijn, zoo zij dit alles wisten?

Een staaltje van bureaucratischen rompslomp, te typisch om onvermeld te laten, levert de districtsschoolopziener te Utrecht:

„In den laatste tijd schijnt het gemeentebestuur van Utrecht het geraden te achten, nadat ik schriftelijk mijne bezwaren tegen de inrichting van eenig ontwerp-leerplan te zijner kennis heb gebracht, dit ontwerp met mijn daarop betrekking hebbend schrijven in handen te stellen van de plaatselijke commissie van toezicht. In het over 1916 door die commissie aan den raad uitgebrachte jaarverslag, waarvan mij een afdruk werd toegezonden, lees ik ten minste het volgende: „de sub-commissie, een vorig jaar benoemd om praecadvies uit te brengen over het ontwerp-leerplan der openbare school Vlijtstraat en de daarover gemaakte opmerkingen van den districtsschoolopziener, heeft de uitkomsten van haar werkzaamheden, bij de commissie ingediend. De commissie acht het zeer juist gezien, dat de 14- en 15-jarige leerlingen der hoogste klasse“ (de school heeft een 8-jarigen leercursus) „worden bekeerd gemaakt met hoofdpersonen uit de algemeene geschiedenis, al moge ook het leervak „algemeene geschiedenis“ niet als zodanig in den omvang van het onderwijs aan deze school zijn begrepen. De commissie meent, dat de h. i. verouderde opvatting, als zouden vaderlandsche en algemeene geschiedenis twee nauwkeurig afgebakende vakken zijn, leidt tot scheeve voorstellingen omtrent het aandeel, dat ons volk in de lotgevallen der menschheid gehad heeft.”

„De commissie wenscht daarom aan te bevelen het vak „algemeene kennis“ te handhaven, ondanks de bedenking, als zou dit vak in de wet niet genoemd en daarom niet toelaatbaar zijn; de commissie acht zulks niet juist en ook niet bevorderlijk voor de frisheid en opgewektheid van het onderwijs; liever steunt zij het verzoek van het personeel der school om het vak te behouden, ook al zou de stof occasioneel kunnen behandeld worden, maar dan wellicht niet zoo goed tot haar recht komen.

„Eindelijk meende de commissie eenstemmig, dat het

haken in zijn *elementaire vorm* tot de nuttige handwerken, niet tot de fraaie behoort gerekend te worden en dat het noodzakelijk onderwezen moet worden aan deze school, zooals het ook aan verschillende scholen te dezer stede al of niet met een zelfde leerplan reeds gegeven wordt. Zij meent, dat de wettelijke bezwaren, die men hiertegen zou willen aanvoeren, op eene onjuiste wetsinterpretatie berusten."

"Ik behoef hieraan niet veel toe te voegen en meen te kunnen volstaan met de opmerking: „Commentaar overbodig."

Het treft mij wel, dat nevens de voor mij al niet meer nieuwe klachten over den achteruitgang van het onderwijs ten plattelande door daling van aantal en peil dergenen, die zich voor schoolhoofd en als onderwijzer met verplichte hoofddiakte beschikbaar stellen, thans zulke ernstige klachten komen uit de grootste gemeenten.

En met deze is de reeks van klachten nog niet ten einde; hier wordt geklaagd over de groote klassen, vooral voor lagere leerjaren; daar komt de oude klacht over de „sleur" voor den dag; en elders belooft deze zich krachtig door de lei weder in eere te willen brengen.

Ik veroorloofde mij onlangs Uwer Excellentie een exemplaar aan te bieden van het tijdschrift „Pais", met een artikel van dr. van Voorthuysen, schoolarts te Groningen, waarin thans ook op hygiënische gronden de lei krachtig bestreden wordt, gelijk de meeste schoolopzieneren dit reeds jaren deden om andere redenen. Eigenaardig is daarin vooral weergegeven de indruk, dien het maakte op den schrijver, toen hij ontdekte, dat het geheele Rijksschooltoezicht de lei bestreed, terwijl de onderwijzers in zijne omgeving meest tegenstanders waren van hare afschaffing. Dit laatste is in mijne inspectie lang niet overal het geval; althans de schoolopziener in het district Alkmaar schrijft:

„Verschillende gemeentebesturen hebben de hoofden van scholen verplicht tot wederinvoering van de lei, op grond dat de papierprijzen sterk zijn gestegen. Is bij leerplan niet bepaald, dat al het werk op papier moet worden gemaakt, dan is hier niets aan te doen en moet dit maar onglukkig worden toegelaten. Gelukkig, dat de onderwijzers, die het gebruik van de lei hadden vaarwel gezegd, zich tegen dezen maatregel van de gemeentebesturen zoo veel mogelijk verzetten en de wederinvoering van de lei daardoor veelal tot geringe afmeting wisten terug te brengen zoodat de lei dan alleen voor rekenen wordt gebruikt. Toch is het gevaar niet illusoir, dat de volledige afschaffing van de lei bij het onderwijs, gedurende de eerstvolgende jaren, daardoor nog niet zal kunnen worden bereikt."

Waren het dus in een deel van Noordholland de gemeentebesturen, ook te 's Gravenhage was het weder het „stadhuis", dat lei-gebruik voorschreef, zonder, zoover mij bekend, het Rijksschooltoezicht gevraagd te hebben of niet op andere wijze bij de leermiddelen kon worden bezuinigd.

Tot mijn leedwezen lees ik in het verslag van den schoolopziener in het district Dordrecht, dat hoewel in de meeste leerplannen voor de openbare scholen in zijn district bepaald is, dat uitsluitend schriftelijk werk op papier moet worden gemaakt, wegens de prijsstijging van het papier de lei weder is ingevoerd. Het zal straks dubbele moeite kosten haar weer afgeschaft te krijgen. Immers ook de schoolopziener in het district Haarlem schrijft:

„In de landelijke deelen van het district is thans zeker op een kleine helft der scholen dit even onpractische als onsmakelijke leermiddel weer in gebruik en voor hoe lang!"

Alleen de vaste wil dezerzijds en zoo noodig inroepen van de beslissing in art. 21, onder 2, aangeduid, kan het verloren terrein doen herwinnen. Als bewijs, dat zelfs in deze omstandigheden de aanhouder wint, haal ik ten slotte aan, wat de schoolopziener in het arrondissement Loenen aan zijn districtsschoolopziener bericht:

„Weer gelukte het mij, hier en daar het gebruik der lei te bepecken of geheel te doen afschaffen, zooals aan de bijzondere school te Mijdsrecht (aan den *Hoef*), waar de lei geheel verdwenen is en men haar allerminst terugwenscht."

Bij al de nadeelen der tijdsomstandigheden kwam nog de watervloed, die gemeenten teisterde in drie arrondissementen mijner inspectie: Purmerend, Zaandam en Amersfoort. Voor sommige scholen werden de gevolgen beduidend minder ernstig, omdat het gemeentebestuur van Amsterdam tal van „watersnoodvluchtelingen" opnam, waaruit zeven school-

klassen gevormd werden, terwijl een nieuw nog niet in gebruik genomen schoolgebouw tijdelijk aan eene daklooze bijzondere school werd afgestaan."

Ook te Baarn werd een deel der kinderen uit het overstromde gedeelte van Bunschoten eenigen tijd in een der gymnastieklokalen ondergebracht. Zoo eindigt dan de reeks klachten toch weder met de vermelding van verschillende en welgeslaagde pogingen om er aan te gemoet te komen; en evenzo eindigt de opsomming van mobilisatiemethoden, welke ik maar niet in bijzonderheden vermelden zal, in menig jaarverslag met de vermelding, dat gemeente- en schoolbesturen, schoolhoofden en tijdelijke leerkrachten hun best deden om de gevolgen van het aan hunne eigenlijke bestemming onttrekken van onderwijzers en onderwijslokalen zooveel mogelijk op te heffen.

Ik viel mij bovendien met de verwachting, dat uit deze mobilisatie nog iets rechtstreeks goeds voor onze onderwijzers zal voortkomen: de omgang met menschen buiten hunne vakgenooten, door den schoolopziener in het district Rotterdam voor hen gewenscht, zal stellig hunnen blik verruimen, de beteekenis, de noodzakelijkheid van gezag en tucht zullen velen beter leeren verstaan; de lichamelijke oefening zal hun zelf dadelijk, hunnen leerlingen straks bij openluchtspel en andere lichaams-oefeningen ten goede moeten komen; en waarschijnlijk zal de beduchtheid voor „tocht", voor flinke beweging in de open lucht beduidend verminderen. Thans toch laat nog het nuttig gebruik van den vrijen tijd tusschen de schooluren maar al te veel te wenschen over.

De schoolopziener in het arrondissement Amsterdam III schrijft:

„Of het warm of koud weer is, droog of nat, we zien den onderwijzer op dezelfde kalme manier langs de grachten gaan, als om de kinderen te lichten."

En de districtsschoolopziener voegt er de opmerking aan toe: „Over de vraag of het weer al of niet toelaat naar buiten te gaan, zijn de opvattingen zeer uiteenlopend en sterk van individueele neigingen afhankelijk; in het algemeen echter is er meer neiging om te zondigen naar den beangstigden dan naar den tegenovergestelden kant."

Genoemde arrondissementsschoolopziener zegt verder:

„Waar ziet men een flinke, geforceerde marsch, desnoods afgewisseld met looppas? Op de speelplaats ziet men het *vrije spel*. Heel goed! Maar zoodra is het niet wat mooi weer, of wat warm, of de onderwijzers spelen niet mee en drentelen rond op de speelplaats en houden hoogstens een oogje in het zeil, opdat er geen ongelukken gebeuren. De drukke kinderen krijgen beweging genoeg, maar de stillen staan in een hoek en kijken het jeulen der andere kinderen aan. Een flink spel, onder leiding der onderwijzers, men ziet het wel, maar heel dikwijls ook niet! En de onderwijzers op de speelplaats? Men ziet ze er niet veel, en dan meestal om met elkaar een praatje te maken."

De districtsschoolopziener voegt ook hieraan eene opmerking toe: „Dit (het niet mede-spelen van de onderwijzers) is inderdaad een apert schandaal en geen mensch, die die dames aandurft: wie het waagt, krijgt secuur een brutalen mond terug. Overigens is het verschil met de onderwijzers slechts graduëel en deze laatste komen ook veel minder naar buiten, daar de hogere klassen slechts de vrije kwartiertjes, de lagere gansche halve uren spel en ontspanning hebben. Het wandelen, waar de arrondissementsschoolopziener van spreekt, is daarom nog altijd beter dan het aan zich zelf overlaten der kinderen. In beide gevallen echter dient het vrije tusschenkwartiertje in de schatting der onderwijzers nergens zoozeer voor als om een sigaartje te rooken."

Wat nu betreft den toestand van het onderwijs in het afgelopen jaar, de vakken kennis der natuur en handteekenen zijn wel het meest in het gedrang gekomen; maar het treft gelukkig, dat die twee vakken, waarop de aandacht van het Rijksschooltoezicht in 1916 meer bijzonder gevestigd was, juist behooren tot die, welke van ouds — ik ben met den naam intusschen weinig ingenomen — „hoofdvakken" heeten en in de lagere klassen althans ook hoofzaak zijn.

I. Lezen. Liefst vang ik de mededeeling, van wat door districts- en arrondissementsschoolopzieneren en door mij zelf omtrent het leesonderwijs opgemerkt is, aan met de woorden,

waarmede de schoolopziener in het district Utrecht de zijne besluit: „Uit het voorgaande mag niet worden afgeleid, dat het nu met het leesonderwijs over het algemeen zoo ongunstig is gesteld. Integendeel, in tal van scholen, openbare, zoowel als bijzondere, heb ik, zelfs door betrekkelijk jeugdige leerlingen, zeer goed, soms heel mooi, hooren lezen.”

Deze slotsom is ongetwijfeld gunstiger, dan die, waartoe zijn ambtgenoot in het district Amsterdam komt: „Alles samenvattende kan ik niet zeggen, dat het leesonderwijs op onze lagere scholen een verkwikkelijk beeld aanbiedt en moet ik herhalen, wat ik reeds in 1910 verklaarde, dat een werkelijk goede leesles, die men met onverdeeld genoegen kan bijwonen, en waar de kinderen ook wat van medenemen, tot de zeer hooge uitzonderingen behoort; ik geloof, dat ik er in al mijn dienstjaren geen drie heb gehoord. Men geeft er niet veel om, men stelt zich geen hooge eischen, heeft blijkbaar ook geen denkbeeld van de eischen, die te stellen zijn, en maakt er maar wat van. Indien de onderwijzers wat meer trachten te lezen op de aangezichten en in de oogen hunner leerlingen, die in onbedrieglijke taal vertellen of de les hen gepakt heeft of niet, zij zouden zich, geloof ik, schamen, en misschien in zak en aasch bekeeren.”

Vergelijk ik hiernede wat uit de andere districten wordt bericht, dan acht ik dit vonnis te streng; want er is bepaald, ook in de jongste zes jaren, vooruitgang. Zoo zegt de schoolopziener in het district Gouda na het opsommen van vele klachten: „Mag uit het voorgaande opgemaakt worden, dat er aan het leesonderwijs nog heel wat valt te verbeteren, ik mag niet nalaten, er ook op te wijzen, dat op sommige scholen goed wordt gelezen, een bewijs, dat bij voldoende geschiktheid en bij onverflauwde volharding aan billijke eischen kan worden voldaan.” Intusschen is het doel, niet het minst, omdat velen zich daarom geen rekenschap geven en vaak volstrekt niet gediend zijn van aan- en opmerkingen — hiernede is dr. Gunning's aanklacht in menig opzicht gerechtvaardigd — nog in lange niet bereikt.

Al dadelijk zijn alle verslaggevers het hierover eens, dat het onderwijs in het aanvankelijk lezen beduidend is vooruitgegaan; voorts klingen de meesten over het voortgezet onderwijs; enkelen slechts wijzen min of meer duidelijk aan, waar de oorzaak (men kan ook zeggen: de oorzaken) van de minder goede uitkomsten moet worden gezocht.

Wanneer de schoolopziener in het district 's Gravenhage verklaart, dat hem de vooruitgang vooral daaruit bleek, dat in een vrij groot aantal scholen het geen bezwaar opleverde het voorgelazene in het hoogste leerjaar te volgen zonder zelf zich van het leesboek te bedienen, dan is hier een juiste maatstaf aangelegd. Dat intusschen deze gewenschte uitkomst lang niet algemeen is, bleek mij zelfs in tal van lagere klassen van opleidingsinrichtingen (kweekscholen en normalessen), waar het of geheel onmogelijk was, of groote inspanning kostte de kweekelingen bij het voorlezen te volgen; zij hadden te voren op de lagere school zeker veel geleerd om het toelatingsexamen tot de opleidingsinrichting met goed gevolg te kunnen afleggen; maar goed lezen niet!

Ook op de onderwijzersexamens komt het telkens uit, dat de aspiranten slecht lezen; en hiernede is tevens veroordeeld wat een der districtsschoolopzitters wenscht, dat bij het herhalingsonderwijs ook lezen zal worden opgenomen, omdat de vaardigheid daarin bij velen op zoo laag peil staat: dat zou eerst recht inhalingsonderwijs worden!

Neen, ook hier wordt bewaardheid; jong geleerd, oud gedaan. Eene eerste fout is wel deze, dat het „jong geleerd” al te spoedig wordt beschouwd als volleerd; men houdt het aanvankelijk leesonderwijs voor afgelopen, als het nog volstrekt niet afgelopen is; men laat zich bedriegen door den schijn.

Volgens den schoolopziener in het district Dordrecht noemen de arrondissementsschoolopzitters in zijn ambtsgebied de uitkomsten van het leesonderwijs in de laagste twee klassen goed, in de hoogere leerjaren veel minder of slecht; en een hunner maakt daarbij de m. i. zeer juiste onderscheiding: in de middenklassen menigmaal gebrekkig; daarentegen in de hoogste klassen door den invloed van het hoofd der school veelal beter. Als hij besluit, dat niettemin werkelijk goed lezen tot de uitzonderingen behoort, dan ligt de gevolgtrek-

king voor de hand, dat reeds dit inhalingsonderwijs te laat gekomen is.

Ook uit het district Gouda komt het bericht, dat het aanvankelijk leesonderwijs voldoende is; en herhaald wordt eene vroeger uitgesproken meening, dat het er weinig toe doet, welke van de nieuwere methodes wordt gebruikt, omdat een ijverig en verstandig onderwijzer den kinderen bij het gebruik van welke methode ook het aanvankelijk lezen spoedig leert.

Ik deel deze meening, evenwel met tweeërlei voorbehoud. In de eerste plaats mag aan de veel gebruikte methode-Hoogeven de verdienste niet worden ontzegd door het jaarverslag van dr. Gunning in het licht gesteld, dat zij ons heeft verlost van al de overtollige aan het leesonderwijs voorafgaande voorbereidingen; hij dacht, toen hij reeds zes jaren geleden deze meening uitsprak, aan de mondstandsoefeningen; en ik, toen ik ze las, aan de z.g. aanschouwingsoefeningen, waarvan de schoolopziener in het district Middelburg zegt:

„Er is een tijd geweest, dat er te veel tijd werd besteed aan het bespreken der platen, die bij de leesmethodes behooren, zoodat het leesonderwijs grootendeels verliep in aanschouwingsonderwijs, en aan het eigenlijke lezen te weinig tijd werd besteed. Langzamerhand is men daarvan teruggekomen en weet men zich over 't algemeen in dezen te beperken.”

Terwijl dr. Gunning ze als volgt persifleert:

„Ook de zotheid dat, als de nieuwe klank *u* moest worden aangeleerd, niet alleen eerst het gelijkaamige voorwerp voor den dag werd geheeld, maar daarover een gansche les lang werd geredekaveld, waarbij het voorwerp, tot betere doorgronding, werd uiteengehaald e. d., hebben hiernede afgedaan.”

In de tweede plaats zou ik in plaats van „een ijverig en verstandig onderwijzer” willen lezen: „eene verstandige en ijverige onderwijzeres”.

Niet ten onrechte toch merkt de districtsschoolopziener te Rotterdam op, dat over het algemeen de onderwijzeressen — mede in verband met de maatschappelijke toestanden — beschaeft spreken dan de onderwijzers, welk onderscheid reeds bij het examen voor de akte *Tia* sterk opvalt; en niet minder typisch is de mededeeling van den districtsschoolopziener te Amsterdam, dat alle arrondissementsschoolopzitters in zijn district het talent en het geduld der onderwijzeressen prijzen, die voor dit werk veel meer geschikt zijn dan hare mannelijke collega's. Dit laatste wordt nog tweevoudig geïllustreerd door mededeelingen van den schoolopziener in het arrondissement Amsterdam VI:

„In dezelfde school trof ik in de tweede klasse eene onderwijzeres aan, die eene zeldzaam goede, eene voortreffelijke leesles gaf, en onmiddellijk daarnaast, in de derde klasse, een onderwijzer, die er zoo goed als niets van terecht bracht.” En voorts: „Dit (d. w. z. de meerdere geschiktheid van de vrouw voor deze taak) is een der redenen, waarom ik zoo veel mogelijk tracht te bevorderen, dat in de bijzondere (i. e. Katholieke) jongensscholen met het onderwijs in de laagste, heeft in twee laagste klassen, onderwijzeressen worden belast. Ik heb er toe bijgedragen, dat dit in de St. Vincentiuscholen te Amsterdam algemeen is ingevoerd en dat thans ook in het R.-K. jongensweeshuis, bij wijze van proef, een onderwijzer, die naar het leger is vertrokken, vervangen wordt door eene onderwijzeres.”

Wanneer ik hierop nog volgen laat, dat voor de scholen met den Bijbel, zoowel als voor de Rooms-Katholieke scholen (in die van het district Utrecht bijna algemeen gebruikt) vrij getrouwe navolgingen van de methode-Hoogeven zijn gereedgemaakt; en dat ook een der arrondissementsschoolopzitters in het district Middelburg zegt: „Wat de resultaten van het aanvankelijk leesonderwijs betreft, men ik te moeten opmerken, dat deze niet zoozeer afhangen van de methode, die wordt gevolgd, als wel van de onderwijzeres, die les geeft. Bekwame onderwijzeressen bereiken met eene oude methode dikwijls veel betere resultaten dan minder bekwame met de beste nieuwe methode”, dan meer ik hiernede te mogen afstappen van het aanvankelijk lezen, om te trachten den overgang te vinden tot het voortgezet lezen.

Gelijk ik boven reeds aanduidde, houdt men het aanvankelijk lezen te spoedig voor voltooind. De schoolopziener in het arrondissement Rotterdam III (thans districtsschoolopziener te Deventer) schrijft aan zijn districtsschoolopziener:

„Van groote praktische waarde lijkt het mij nog altijd als aan de kinderen worden voorgelegd rijen onsamenhangende woorden, die ze dan op alle mogelijke manieren van boven naar beneden en omgekeerd en door elkander kunnen leeren lezen.“ Het is heel aardig, als men de kleinen eenvoudige zinnen hoort lezen — en dat behoeft natuurlijk niet te vervallen —, maar ik heb meermalen ervaren, dat een kind door het herhaalde hooren der zinnen, die zinnen van buiten kende, zonder alle woordjes afzonderlijk te kunnen lezen.“

De districtschoolopziener voegt hierna woorden toe, welke ik kan onderschrijven:

„Ik ga met deze beschouwing geheel akkoord, daar ik hetzelfde heb waargenomen. Zooals meermalen, ligt ook hier de waarheid in het midden. Men hoede zich voor overdrijving in welken zin dan ook. Ook hier is weer bewaardheid, dat de schrijvers van nieuwe methoden al te veel van het oude over boord hebben geworpen.“

Naast dit bezwaar komt dan het veel ernstiger bezwaar, hetwelk in vele middenklassen openbaar wordt: de kinderen kunnen nog niet lezen en de onderwijzers kunnen het hun niet leeren. Dat wordt dan daar één kweekplaats van alle denkbare ongerechtigheden ten opzichte van het overluid lezen.

Er zijn natuurlijk wel geneesmiddelen, ook wel voorbehoedmiddelen, maar de onervaren onderwijzer kent ze niet, kan ze niet toepassen. Daar is in de eerste plaats het zwarte bord, dat ook in de hogere klassen maar al te weinig wordt gebruikt bij de leesles en dat toch aangewezen is om de moeilijkheden met de spelling en ook met het leggen van den kleintoon klassikaal te behandelen. Ditzelfde leermiddel wordt door den schoolopziener in het district Goes aangeprezen om er in de 1ste en 2de klasse woordenreeksen op te schrijven voor leesoefening naast de bestaande leesboeken; en door dien in het district Middelburg ter bestrijding van het dialect (waarover ook meer dan een zijner ambtgenooten klagt als over een rem bij het leesonderwijs). Hij zegt, dat bijlens de ervaring een goed onderwijzer heel wat kan gedaan krijgen ook in het bestrijden van het dialect: „Zoo wordt op sommige scholen de verwisseling van *g* en *h* bestreden, door geheele reeksen van woorden op het bord te schrijven van ongeveer denzelfden klank, maar waarvan het eene met *g* en het andere met *h* begint en deze de kinderen te laten uitspreken..... Op de voorbereidende klassen der normanlessen wordt dit euvel meer systematisch bestreden (vooral te Axel). De onderwijzer in de Nederlandsche taal te Axel geeft veel articulatie-oefeningen en weet daardoor de belangstelling der leerlingen te wekken in hun eigen spraakgebreken en de middelen om deze te verbeteren. Een groot nadeel is, dat de meeste onderwijzers in Zeeuwsch-Vlaanderen daar geboren en opgeleid zijn en soms nimmer deze streken verlieten. Gevolg hiervan is, dat ze dikwijls zelf de spraakgebreken der leerlingen niet hooren en dus niet in staat zijn deze te verbeteren. Ik raad dan ook de pas geslaagde onderwijzers steeds aan eenige jaren naar Holland te gaan; dat is niet alleen goed voor hunne taal, maar ook voor de algemeene vorming.“

Ik nam ook deze laatste woorden over, al slaan ze niet rechtstreeks op het leesonderwijs, omdat ze steun geven aan mijne meening, dat het kwaad schuilt in de klassen, waar de beginnende onderwijzers — te velen blijven „beginners“ — terecht komen en dat zij gemeenlijk noch de laagste, noch de hoogste. Bezochten die onderwijzers nu maar allen mondelinge cursussen voor de hoofdkunde, dan kon er bij „lezen“, alsmede bij „onderwijs en opvoeding“ nog veel terecht komen, maar hoe weinig gelegenheid is er en hoe weinig wordt van de beschikbare gelegenheid gebruik gemaakt.

Zoo mist de jeugdige onderwijzer maar al te dikwijls de zoo onmisbare leiding en als hij gevoelt wat hem ontbreekt, dan tracht hij aan dit gevoel het zwijgen op te leggen.

Ook alweer tot schade van het „voortgezet leesonderwijs“ dat hij geven moet; en dat — indien althans de spelling-bezwaren en de ergste moeilijkheden met het dialect overwonnen zijn — in de eerste plaats eene zaak is van gevoel. Gevoel! Dat is iets, wat een Nederlander niet gaarne, niet

snel openbaart; wat een jongeling, die niet met liefde en tact is opgevoed, allicht belachelijk vindt of belachelijk tracht te maken. En toch, wat komt er van lezen, van voorlezen terecht, wanneer zij die overluid lezen zullen, niet verstaan met het hart en niet trachten weer te geven hetgeen de schrijver heeft gevoeld? Neen, er wordt over het algemeen geen goed leesonderwijs gegeven, al zijn er niet zeldzame treffelijke uitzonderingen.

In hoeverre de leesboeken mede- of tegenwerken valt moeilijk te zeggen. In de meeste verslagen worden er beschouwingen aan gewijd; en over gebrek aan keuze wordt niet geklaagd; liever dan daaruit aanhalingen te doen of te trachten ze zelf samen te vaten, geef ik geheel weder, wat de schoolopziener in het district Utrecht opmerkt:

„Op het gebied van de leesboek-literatuur is ongetwijfeld in de laatste jaren veel goeds en voortreffelijks verschenen.“

De meeste boekjes zijn fraai geïllustreerd, en zien er, wat men noemt, smakelijk uit. Toch rijst, meen ik, wel een bezwaar tegen het steeds meer veld winnend belletristisch leesboek, dat alle andere dreigt te verdringen. Menig modern schoolleesboek is er schier uitsluitend op ingericht, het kind gedurende eenige oogenblikken aangenaam bezig te houden. De geestelijke kindernaag wordt dan uitsluitend gevuld met geestelijke snoeperijen. De vorm van de aangeboden lectuur mag zoo aangenaam en aantrekkelijk mogelijk zijn; doch kern en pit mogen toch niet ontbreken. Sommige der boekjes bevatten eigenlijk niets anders dan eenige kindernovelletjes; men leest ze bij wijze van tijdverdrijf; doch er beklijft ten slotte van den inhoud al zeer weinig in geest of gemoed. In den regel beantwoordt eene verzameling goed gekozen stukjes, aan onderscheiden auteurs ontleend, aan hogere eischen dan het leesboek, dat door één auteur geschreven is. Een man heeft maar één gang, en gewoonlijk ook maar één stijl; en het grootste talent op dit gebied houdt het toch niet vol, alleen een heele serie leesboeken vol te schrijven, zonder zich, althans wat den vorm betreft, te vaak te herhalen en diensgevolge eentonig en vervelend te worden. Zelfs een man als Jan Ligthart maakt mijns inziens op dezen regel geen uitzondering.

Het schoolleesboek moet een middel zijn om het kind te oefenen in de kunst van goed lezen. Doch goed lezen onderstelt lezen in allerlei richting en op allerlei gebied. Daarom is het volstrekt niet af te keuren, wanneer het leesboek ook ongezocht wat te leeren geeft. Het volkskind, dat de lagere school verlaat, moet smaak hebben gekregen in het lezen van al datgene wat zijn geest en zijn gemoed kan verrijken, en kennis willen nemen van allerhande belangrijks op het gebied van natuur- en menschenleven in heel den omvang. Daartoe kan de inrichting van het leesboek veel bijdragen. Ik behoeft voorwaar niet, dat het onderwijs in aardrijkskunde, geschiedenis en kennis der natuur aan de hand van een leerleesboek zal gegeven worden. Leerleesboeken zijn mij een gruwel en een ergernis! Maar ik acht het niet verkeerd, dat aan oudere leerlingen aan aesthetische eischen beantwoordende leesstof op het gebied van land- en volkenkunde, geschiedenis of kennis der natuur aangeboden wordt, als er maar niet te veel bij verklaard behoeft te worden, en dus de beoefening der leeskunst hoofdzak kan blijven. Want men mag gerust beweren: een leesles deugt niet, als zij meer dan een minimum aan verklaring vereischt.“

II. *Rekenen.* Men zou bij dit vak van een aanvankelijk en een voortgezet onderwijs kunnen spreken. In de eerste twee leerjaren moeten de kinderen de getallen van 1—100 zoo leeren, dat zij er alle bewerkingen zonder moeite mede uitvoeren kunnen. „In die leerjaren is m. i.“ — zoo zegt de schoolopziener in het district Gouda — „geen plaats voor cijfers: aanschouwen, uit het hoofd rekenen, onthouden, dat zij hier de leuze. En wanneer dan straks het cijferen begint, dan wordt dat aldoor gesteund door rekenen uit het hoofd en door hetgeen in de eerste twee leerjaren in het geheugen is vastgelegd.“

Wat aanschouwen evenmin gemist kan worden als onthouden, zegt ook de schoolopziener in het district Dordrecht, als hij klaagt, dat zelfs in het eerste leerjaar „de kinderen toch vaak nog te veel worden beziggehouden met woorden en cijfers en te weinig met stoffelijke hoeveelheden om levendige voorstelling te verwerven. Dit leidt veelal tot eenige geheu-

1) De schoolopziener heeft waarschijnlijk het oog op de methode-Koffijberg, welke buiten Rotterdam weinig gebruikt werd, maar waarvan ik in Rotterdam uitnemende resultaten zag.

genkennis, die aanvankelijk soms een bedrieglijk schijn van vaardigheid heeft, maar later een hinderlijk tekort niet kan bedekken. Gebrek aan aanschouwelijkheid; sleur, die heil zoekt bij onophoudelijk geijfje met als gemiddeld resultaat 50 % juiste uitkomsten.....

Indien de onderwijzeres in een tweede leerjaar, waar het zóó toe gaat — de rest van de schildering nam ik niet eens op — besefte, hoeveel kwaads een kind leert, dat de helft van zijne cijfersommetjes geregeld als „fout” ziet aangeduid, zij zou schrikken van hare verantwoordelijkheid. Inderdaad het eerste rekenonderwijs eischt heel wat meer onderwijskundig inzicht, hoel wat meer vaardigheid dan het eerste leesonderwijs. Het z.g. *aanschouwingsonderwijs*, dat nóg niet geheel verdreven is, heeft menig onderwijzeres van het rechte spoor der aanschouwelijkheid gebracht, zoodat zelfs simpele reken-sommetjes soms als verhaaltjes worden voorgedragen. Aan het voor jonge kinderen te moeilijke, voor oudere kinderen in onzen tijd gansch overbodige „Klok leeren”, wordt nog veel tijd verspild en — wat erger is — er wordt ook veel onoplettendheid door aangeleerd, terwijl rekenen toch juist opmerkzaamheid kan en moet kweeken.

In het aanvankelijk rekenonderwijs valt nog steeds tegen fouten te waken en te waarschuwen. Ook de schoolopziener in het district Goes, die zegt, dat het leerplan voor de aanvangsklasse meestal voldoende is en met succes afgewerkt wordt, klaagt dat de *tafels* er in het tweede leerjaar lang niet altijd goed in zitten, zoodat gesukkel daarmede in hogere leerjaren lang niet tot de zeldzaamheden behoort.

Aan het verslag uit het district Rotterdam ontleen ik eene opmerking van den schoolopziener in het arrondissement Hillegersberg (thans districtsschoolopziener te Leeuwarden), die onbevredigende uitkomsten van het rekenonderwijs ook wijt aan „de wijze, waarop men in de laagste klassen de getallen behandelt. Daar kon meer schot in zitten, als men maar den moed had meer te breken met dat gefröbel met getalletjes, waarin ons rekenonderwijs dreigt te ontaarden..... Wat al energie wordt er verbruikt bij het opbouwen en leeren van de tafels van vermenigvuldiging, die ten slotte, ondanks alle voorbereiding, de kinderen even goed uit het hoofd moeten leeren, als wij het in onze jonge jaren hebben moeten doen, terwijl wij verder waren in het rekenen, toen wij van school gingen, dan de meeste kinderen nu.”

Aan dit verleden van ons ouderen herinnert ook de schoolopziener in het district Utrecht, wanneer hij de nieuwere aanschouwingsmiddelen wel niet afkeurt, maar toch wil doen bedenken, „dat natuurlijk aanschouwingsmateriaal overal zoo veelvuldig voorhanden is, dat het ontbreken van kunstmatige aanschouwingsmiddelen er ruimschoots door wordt vergoed. Het kind zelf heeft twee oogen, twee ooren, twee handen en aan elke hand vijf vingers; in de klasse zijn kinderen, banken, boeken, enz. aanwezig en bovendien is het zwarte bord er ook nog, waarop het krijt, in verschillende kleuren getint, allerhande aanschouwelijke voorstellingen te voorschijn kan tooveren.”

In het algemeen neig ik tot de meening, dat er wel eenige verbetering gekomen is in het aanvankelijk rekenonderwijs; maar dat toch nog te weinig de hand gehouden wordt aan de meestal goede leerplannen en aan de eischen aangaande het kennen en kunnen van de leerlingen bij den overgang tot het derde leerjaar.

De uitkomsten van het voortgezet rekenonderwijs zijn volgens de verslagen door arrondissement- en districtsschoolopziener meestal nagegaan in de hoogste twee leerjaren; zonder dat nu juist wordt aangeduid, waar de oorzaken liggen, als die uitkomsten minder bevredigend zijn.

Over het algemeen zijn de uitkomsten bevredigend, althans veel beter dan zes jaar geleden in de districten 's Gravenhage en Rotterdam; de schoolopziener in laatstgenoemd district zegt, dat dit onderwijs aan billijke eischen voldoet, en breekt den staf over de methode door de commissie van toezicht te Rotterdam gevolgd bij de beoordeeling van die resultaten.

Eerstgenoemde bericht:

„In het rekenonderwijs is den laatsten tijd in zooverre eenige wijziging gekomen, dat men op verschillende scholen, veel meer dan eenige jaren geleden, zich tracht te onthouden van zaken, waarvan men vrijwel zeker is, dat de leerling ze in het maatschappelijk leven nooit zal behoeven. Aan de theorie wordt minder, aan het eigenlijke rekenen meer tijd

besteed, althans op de gewone volksscholen; te groote omslachtigheid, al komt zij nog vrij veel voor, wordt, toch meer dan vroeger, vermeden; bewerkingen met groote getallen worden minder opgegeven; meer tijd wordt besteed aan en grooter vaardigheid geëischt in het werken met tiendeelige dan met gewone breuken; voortgaande besprekingen worden meer beperkt en het zelf doen door de leerlingen treedt meer op den voorgrond.

Met name te 's Gravenhage werd opgemerkt, dat men zich niet overal meer angstvallig aan de klassieke behandeling van alle vraagstukken hield; den vluggeren leerlingen werd toegestaan het rekenboek sneller door te werken. Op vele scholen bestaat een merkbaar streven om de kinderen zoover te brengen, dat zij bij het verlaten van de school vlug kunnen rekenen. In de zooveel genoemde gemeente werd tevens geconstateerd, dat het cijferen, dat op enkele scholen eenigen tijd geleden in het gedrang dreigde te komen, weder ijverig wordt beoefend.

In het geheele district wordt van dit vak veel werk gemaakt en het daarin bereikte stent thans over het algemeen tot tevredenheid. Toch behoort m. i. nog in meerdere mate dan het geval is het opgeven van vraagstukken te worden vermeden, welke in zooverre boven de krachten der leerlingen gaan, dat daarvoor niet eene eenvoudige, aanstands in het oog springende oplossing is, doch eene, die alleen gevonden kan worden door een van buiten geleerde, bijzondere wijze van aanpakken van het vraagstuk, soms zoo ver gaande, dat bijna van het oplossen van een „puzzel” gesproken kan worden.

Op verschillende scholen wordt nog te weinig aan het uit het hoofd rekenen gedaan; hoewel men over het algemeen over het cijferen in de school tevreden kan zijn, kan op sommige scholen van vlug en nauwkeurig werktuiglijk rekenen nog in meerdere mate werk worden gemaakt.”

Over de bekendheid met het metriek stelsel en de toepassing van die kennis is deze districtsschoolopziener minder goed te spreken en hierin stemt met hem overeen zijn ambtgenoot in het district Alkmaar, die naast het onderzoek zijner arrondissementsschoolopziener (die over het algemeen weinig tevreden waren over de uitkomsten van het rekenonderwijs) zelve „op een 25-tal scholen, behoorende tot verschillende arrondissementen, eenige opgaven over het metriek stelsel aan de leerlingen van het 6de leerjaar schriftelijk in bewerkking heeft gegeven. De leerstof was geheel ontleend aan het 5de leerjaar en zonder uitzondering waren de hoofden van scholen van oordeel, dat dit werk door allen behoorlijk moest kunnen worden gemaakt. Toch viel dit onderzoek zeer tegen. Van de 25 scholen, waarover het onderzoek heeft geloopt, kon er slechts 14 een gemiddeld voldoende cijfer behalen. Voor het onderzoek heb ik zoowel openbare als bijzondere scholen, stadsscholen zoowel als plattelandsscholen genomen.

Hoewel de uitkomsten van dit onderzoek minder ongunstig waren dan die van het bovenvermelde onderzoek der arrondissementsschoolopziener, de gevolgtrekking, dat over het geheel genomen de resultaten van het rekenonderwijs niet voldoende zijn, wordt er door bevestigd. Gemakkelijk ware het onderzoek zoo in te richten, dat de uitkomsten veel beter zijn. Men kon wel vraagstukjes opgeven, tamelijk ingewikkeld zelfs, die door de meerderheid der leerlingen behoorlijk worden opgelost, doch dit wil niet zeggen, dat zij kunnen rekenen. Het zijn in de eerste plaats de getalbewerkingen schriftelijk en uit het hoofd, die in hoofdzaak de waarde van het rekenonderwijs voor het leven bepalen. Gelukkig wordt dit al meer en meer ingezien.”

Met dezen districtsschoolopziener zeg ik „gelukkig!” Want dit is toch het doel van dit periodiek onderzoek, dat men er zich rekenschap van geeft, wat er aan hapert; en van de middelen die tot verbetering kunnen en moeten leiden.

Ga ik na, hoe het met de kennis van het metriek stelsel vijf en twintig jaar geleden gesteld was in de lagere scholen van mijn amtsgebied, dan aanzel ik niet den vooruitgang in die kennis beduidend te noemen, al is er nog alle reden om op verbetering te blijven aandringen. Ook door het verdwijnen van veel overtolligheden — repeteerende breuken, vormen denksommen — komt er steeds meer ruimte voor op de practijk van het leven gericht rekenonderwijs; als maar die practische weg spoediger kon worden ingeslagen! Hiervoor zal echter noodig wezen, dat het aanvankelijk rekenonderwijs

verbetere en beter onderwijs in de middenklassen, althans voor de plattelandsscholen.

De schoolopziener in het district Dordrecht wijdt eenige beschouwingen aan „meten en wegen”, die wel de aandacht verdienen:

„Op alle openbare lagere scholen in mijn district wordt in meerdere of mindere mate aan „meten en wegen” gedaan, eveneens op bijna alle bijzondere scholen; aan enkele bijzondere scholen wordt echter „meten en wegen” verwaarloosd.

Over het algemeen komt „meten” beter tot zijn recht dan „wegen”. Daar dit laatste veelal in handen van den onderwijzer blijft, terwijl de leerlingen toekijken; winkeltje spelen komt zelden voor.

De ervaring leert, dat de kennis van het metrieke stelsel beter blijft, naarmate de leerlingen meer met maten en gewichten omgaan; dit wordt vrij algemeen gevoeld en erkend en dit is de reden, waarom men de leerlingen zooveel mogelijk in het lokaal, op de speelplaats en ook in het vrije metend en noteerend laat optreden, hier en daar beperkt of nagelaten alleen uit vrees voor wanorde of gemis van tijd, zooals op scholen met examendoel.

Toepassingen op school bij de aardrijkskunde in het schaalbegrip, bij het handteekenen en vergelijkend meten en schatten, bij de nuttige handwerken in maatneuten, komen niet algemeen voor. Op de goede scholen in mijn district, waar „meten en wegen” flink wordt onderwezen („flink” sluit „vermethodiek” buiten) zijn de resultaten goed.

Het leeren kennen van de verschillende maten en gewichten, van hunne onderlinge verhoudingen, van de herleidingen en toepassingen daarmede levert als altijd eenige moeilijkheden op, maar komt daar toch goed tot zijn recht. Moge op die school al eens hier en daar een onderdeel van het rekenonderwijs aanleiding geven tot eene klacht of wel bijzondere zorg noodzakelijk maken, dit geldt niet van het deel, dat „meten en wegen” heet. Bovendien vinden de vakken kennis der natuur, aardrijkskunde, handteekenen en nuttige handwerken voor meisjes een directen ferm invloed van het onderwijs in „meten en wegen”, ja de natuurkunde, gewichtig onderdeel van vak.g., ziet in „meten en wegen” zijn voornaamste steunpilaren.

De meest noodige leermiddelen (vaak van Critas) voor „meten en wegen” zijn bijna op alle scholen aanwezig, maar present zijn, is nog wat anders dan genoegzaam gebruikt worden. Eene balans ontbreekt op sommige bijzondere scholen, eene maatliniaal (van 2 of 3 d.M. met onderverdeling) op vele scholen, het meest op bijzondere; ook het geraamte van den M³. komt op weinig scholen voor. Sommige hoofden moeten bij „meten en wegen” in bijzondere mate toezien of al hun onderwijzers wel werkelijk *meten en wegen* met de leerlingen.

Op sommige scholen is men zeer practisch, wat de hulpmiddelen betreft: verdeelden vierkanten meter op de schoolwanden, schoolborden met een vierkanten meter als schrijfvak, verdeelden D.M. in de gang; geraamte M³. aan den zolder hangende, enz., enz.

Op vele scholen begint men met „meten en wegen” eerst in het tweede leerjaar, en laat helaas het eerste leerjaar braak liggen. Verscheidene onderwijzers zien tegen „meten en wegen” nog te veel aan en zitten er te weinig in.

Het is niet de vraag of alles te doen, wat deze of gene handleiding over „meten en wegen” aangeeft, te tijdroovend is, maar wel, of men de schooluren ook in dit opzicht goed besteedt, de sleur doodt en frisch, flink, opgewekt, practisch aanpakt.

De bespreking van het onderwijs in lezen en rekenen kan hiernede worden besloten; de voornaamste fout, welke daarbij aan het licht komt, doet in gansch het onderwijs zich gevoelen: onvoldoende vorderingen in de middenklassen, omdat daar en de zwakste leerkrachten worden te werk gesteld en de wisseling van onderwijzers het sterkst is.

Het verschijnsel van geringen voortgang in het derde en vierde leerjaar, dat zich telkens aan mij opdringt, nu er eenmaal mijn oog op gevestigd is, werd natuurlijk ook door anderen waargenomen. Een ervaren schoolhoofd, met wien ik er over sprak, meende hetgeen bij inzinking noemde, voor een deel te mogen toeschrijven aan het minder ontvankeijk

worden van de leerlingen, die dan in de z.g. vlegeljaren komen. Naar mijne meening beginnen deze eerst later en is het gebrek aan belangstelling bij de leerlingen vóór alle dingen toe te schrijven aan onvoldoende belangstelling bij de onervaren onderwijzers, die de stof niet voldoende beheerschen en niet weten hoe zij het moeten aanleggen om den leerlust der kinderen te prikkelen.

Komen dezen dan in het vijfde leerjaar, hetwelk in kleinere scholen vaak met het zesde leerjaar de hoogste klasse vormt, dan kunnen zij nog niet zelfstandig werken en dient hun eerst weder opletten geleerd te worden. Slechte gewoonten moeten afgeleerd, goede aangeleerd worden, zal het onderwijs in de hoogere klassen nog eenigermate vruchtdragend wezen.

Andermaal moet ik er daarom op wijzen, dat scherper nagaan van wat in het derde en vierde leerjaar met tijd en leerstof geschiedt dringend noodig is, en dat dit niet beter geschieden kan (naast volstrekt verbod van het gebruik van de lei) dan door het voorschrijven van het *klasse-schrift*, waarin de onderwijzer verplicht is na elken schooltijd nauwkeurig aantekening te maken van hetgeen in elke klasse is behandeld. Natuurlijk is hiernede slechts één van de middelen ter verbetering genoemd, maar het ligt althans voor de hand.

Ik stel er prijs op de meening over den *toestand van het onderwijs* uitgesproken door de districtsschoolopzieners in Rotterdam en Amsterdam, die beiden thans hun ambt hebben neergelegd, eenigszins uitvoerig weer te geven.

Dr. Jennes dan bericht: „Meermalen heb ik mijn oordeel uitgesproken over de waarde, die is te hechten aan de eenigen tijd geleden met intensiteit geuite, thans ietwat geluwd, klachten over de onvoldoende resultaten van het lager onderwijs. Dat er fouten gemaakt worden, wie zal het tegenspreken. Evenmin wordt ontkend, dat vooruitgang wordt waargenomen. Maar men zij met de beoordeeling voorzichtig: „Indien de vooruitgang evenredig was aan het aantal jaren, dan zou men na korter of langer tijd het volmaakte bereikt hebben, en dat gebeurt nooit.”

„Beslist is er verbetering gekomen in de wijze, waarop kinderen bekend gemaakt worden met hun nog onbekende zaken, m. a. w. de woordenstroom bij het uitleggen is gestuit. Dat is een verblijdend verschijnsel; de overtuiging, dat men zich bij het uitleggen moet beperken tot het noodige, wint veld. Er is nog iets anders, waarin verbetering is gekomen: de gevallen, dat men onverteerbare kost voorziet, beginnen te verdwijnen. Toch wordt op het platteland te dier zake nog wel gezondigd, meer dan in de steden. Naar mijn gevoelen is dat toe te schrijven aan de mindere bekwaamheid van de plattelandsonderwijzers. Verwondering kan dat niet wekken, de oorzaak is te zoeken in de salariëering. De jaarweden in de steden zijn of worden aanmerkelijk verhoogd en het platteland houdt daarmede geen gelijken tred. Een dorpsonderwijzer, die wat betekent, verhuist al spoedig naar de stad en zodoende blijft men op het platteland met de grootheden van den 2den rang zitten. Dat daaronder het onderwijs moet lijden spreekt vanzelf. Inderdaad, de toestanden in de buitengemeenten kunnen voor jonge menschen niet aantrekkelijk geacht worden. Het kost dan ook dikwijls groote moeite eene behoorlijke voordracht te construeeren. Het verschil in de resultaten, die bereikt worden in de steden en op het platteland, moet m. i. worden toegeschreven aan de salarisregelingen.

Gebrek aan solide kennis verleidt dikwijls tot ernstige misstappen. Zoo schrijft mij de schoolopziener in het arrondissement Hillegersberg: „In eene dorpschool woonde ik eene les in de natuurkunde bij over wegen met eene onzuivere balans, waar momenten en worteltrekking bij te pas kwamen; doch dat in het dagelijksche leven wegen met een valsche balans heelemaal niet te pas komt, en dat de winkelier, die het toch doet, wel eens leelijk te pas zou kunnen komen dat werd er niet bij verteld.”

Dit is een sprekend voorbeeld van een schoolopziener, die wel en van een onderwijzer, die niet de kracht van de kruiden kent. Alleen solide kennis kan vrijwaren voor dergelijke buitensporigheden. Gelukkig kan de schoolopziener er bij voegen, dat zoo iets geen regel maar uitzondering is.”

Dr. Gunning schrijft: „Wanneer ik over die „onvoldoende resultaten” hier-voor de zooveelste, maar thans voor de

laatste maal mijn eigen meening mag zeggen, dan zou ik op den voorgrond willen stellen, dat deze quaestie een voortreffelijk renperk oplevert voor geliefde stokpaardjes. In den gemeenteraad moest ditmaal het (zoo uiterst vage!) leerplan het outgelden, maar een andermaal zijn het de „te groote" klassen; de fanatieke vijand van het ambulantisisme ziet de bron van alle kwaad in het gemis van zelfstandigheid bij den Nederlandschen onderwijzer, de sociaal aangelegde in zijn onvoldoende salariering of in den economischen achterstand zijner leerlingen, een derde weer in zijn gebrekkige opleiding. Dan weer heet de leerstof te omvangrijk, het onderwijs niet practisch genoeg, niet opleidend voor het werkelijke leven, enz. enz.

Tegenover deze veelheid van vermoede oorzaken staat een opvallende armoede aan positieve bewijzen voor de beweerdte kwaal. Men heeft er eigenlijk slechts twee en zeilt in hoofdzaak op het kompas van vage en persoonlijke indrukken. Die twee zijn: statistische cijfers betreffende zittenblijvers en de nitslagen van verschillende examina. Over beide een woord.

In den gemeenteraad beweerde de heer van Kuykhof, dat de zittenblijvers 30% der leerlingen uitmaken. Volgens de Plaatselijke commissie van toezicht was het slechts op twee scholen beneden de 10% en aan twee andere zelfs meer dan 35%. Maar zij deelt ook mede, dat de lijsten dienaangaande een gunstigen toestand toonen vergeleken bij verleden jaar; aan een aantal scholen verminderde het kwaad met 10 tot 25%. Nu is zittenblijven, goed toegepast, volstrekt geen kwaad, integendeel (dat het voor velen economische schade beteekent, gaat de school als zoodanig niets aan); maar wel is voor vele kinderen een groot ongeluk, als zij de school moeten verlaten zonder de hoogste klasse bereikt, laat staan gesolvoerd te hebben. Ook daaromtrent worden ons telkens en telkens weer (de heer Schook te Amsterdam is daarin een onvermoeibare specialiteit) schrikbaarjende cijfers medegedeeld. Maar hoe deze op zich zelf zouden kunnen dienen als bewijzen voor den gebrekkigen toestand van het onderwijs, is niet in te zien; immers de oorzaak kan in allerlei andere omstandigheden liggen en in de eerste en voornaamste plaats in den aanleg en de huiselijke opvoeding der kinderen. Bovendien, het genoemde verschijnsel doet zich overal voor, in binnen- en in buitenland, ook in Duitsland, en overal aan alle soorten van scholen en wel het eerst aan de middelbare. Daarvoor moet dus eene algemeene reden zijn.

En wat nu die examina aangaat, daarbij dacht ik aan allerlei onderzoekingen, die officieel en niet officieel, regelmatig of occasioneel, door deskundigen en onbevoegden, worden ingesteld naar de parate kennis van het schoolkind, of liever, naar wat er na verloop van zekeren tijd bij den leerling van het op school geleerde nog aanwezig is. Dit nu is een uiterst slechte maatstaf ter beoordeeling van de lagere school, want tegen een dergelijk onderzoek is geen enkel individu en geen enkel onderwijs bestand; men begint maar bij zich zelf en men zal verbaasd staan over de teleurstellende uitkomsten. Dit is menigmaal aangetoond en nog onlangs op treffende wijze door den heer van Raalte in een feuilleton in *Het Handelsblad* over „Vervlogen kennis." Of men het kind, en ook den man, veel of weinig laat leeren, steeds is een aanzienlijk gedeelte daarvan onherroepelijk veroordeeld tot vervluchtiging; mochten er uitzonderingen zijn, wat ik betwijfel, dan vastigen zij slechts een quaestie van meer of minder.

Vervlogen (parate) kennis is echter allerminst identisch met vruchteloos onderwijs; het tegendeel is zoo waar, dat zelfs een geestig man veel bijval heeft kunnen vinden met zijn: „Bildung ist die Summe alles dessen was man vergessen hat." Het sterkst staat men nog, wanneer men het oog vestigt op de leerlingen der vervolggklassen; dat de leerlingen bij hun intrede daarin maar al te vaak, en soms zeer diep, beneden peil blijken te zijn, laat zich niet tegenspreken. Maar daarbij mag niet vergeten worden, dat deze kinderen bijna altijd komen van eene andere school, en dat een leerling, komende van eene andere school, op zijn nieuwe school altijd begint met een minder goed figuur te maken. En straks zullen wij zien, dat de toestand op die vervolggklassen toch nog zoo onbevredigend niet is. Deze maatstaf van beoordeeling is dus nog veel minder deugdelijk dan de voorgaande.

Ziet men van de individuele gevallen af, die, hoezeer ook vermenigvuldigd, toch altijd maar zwakke bewijskracht hebben, dan moet men toch zeggen, dat het Nederlandsche

volk waarlijk niet den indruk maakt van in de laatste twintig, dertig jaren in intelligentie, kennis en kunnen en ondernemingsgeest achteruitgaande te zijn; een bekend geschiedvorschier heeft zelfs zijn werk betiteld: Een eeuw van vooruitgang.

Het komt mij dan ook voor, dat het bewijs niet geleverd is, dat ons onderwijs zoo minderwaardig is, hetgeen natuurlijk niet wegneemt, dat dit toch wel waar kan zijn. Zeker is het verre van volmaakt; dat ook ik voor critiek, zelfs scherpe, niet terugdeins, wanneer ik daartoe aanleiding vond, heb ik in deze verslagen en elders menigmaal getoond. Maar wanneer men alle niet geheel zuivere gronden en motieven elimineert, dan schijnt mij de diepste en eigenlijke oorzaak van die niet verstommende klachten daarin te liggen, dat men van de school meer verlangt en verwacht dan zij geven kan, en daarbij vergeet of over het hoofd ziet, hoeveel goeds en zegenrijks zij aan het kind brengt, dat zich niet door een soort van psychochemische reactie als residu van parate kennis laat aantoonen.

Erkend moet worden, dat het Nederlandsch gewoon lager onderwijs gehandicapt wordt doordat het twee jaar te vroeg eindigt, juist wanneer de vatbaarheid van het kind om werkelijk te leeren eerst recht begint; de tweejarige vervolggklassen bewijzen, wat men juist in die twee jaren bereiken kan. Maar toch ook weer niet met allen; deze klassen herbergen min of meer een elite en, zooals wij boven reeds aanstipten, ook in Duitsland met zijn achtjarigen schoolplicht en prachtig georganiseerd onderwijs, heeft men dezelfde of overeenkomstige teleurstellende ervaringen opgedaan als bij ons.

Wanneer ik ten slotte ook nog even van mijn eigen indrukken, in vijftienjarige ambtsbediening opgedaan, mag gewagen, dan zou ik die aldus willen samenvatten: er is ongetwijfeld vooruitgang, en, schoon ongelijkmatig verdeeld, over de geheele linie. Deze vooruitgang is echter veel grooter bij het bijzonder dan bij het openbaar onderwijs, hetgeen evenwel niet beteekent, dat het bijzonder initiatief het Nederlandsch onderwijs vooruit heeft gebracht, maar dat het bijzonder onderwijs een ook door zijn voorstanders erkenden grooten achterstand had, en gedeeltelijk nog heeft, in te halen. Bij het openbaar onderwijs zelf echter, dat onmiskenbaar in didactische leiding heeft, gaat de vooruitgang uiterst langzaam, weshalve het onderzoek van de voorgescreven vakken, nu om de zes jaar, steeds tot teleurstellende uitkomsten leidt.

Teleurstellende uitkomsten en toch vooruitgang; zoo luidt het oordeel uit Amsterdam met de voornaamste grief, dat de meeste kinderen de school te vroeg verlaten, te spoedig van alle onderwijs verstoken zijn.

Bevredigende toestand in de steden, onvoldoende uitkomsten ten plattelande, waar men blijft zitten met grootheden van den tweeden rang; d. i. de slotsom in het district Rotterdam; eene slotsom, die maar al te zeer overeenstemt met de klachten uit andere districten en in de jongste en in vroegere jaarverslagen; en die bevestigd wordt door mijne eigen ondervinding.

In den aanhef van dit verslag sprak ik reeds uit, dat algemeene weddeverhooging nimmer het middel kan zijn om den achteruitgang van het onderwijs in de kleine plaatsen tot staan te brengen. Bij de bespreking van de gebreken in het lees- en rekenonderwijs meen ik te hebben aangetoond, dat deze vooral veroorzaakt worden door de ongeoeffende leerkrachten, die of telkens wisselen, of, zooals dr. Jennes het uitdrukt, „grootheden van den tweeden rang" worden. Dit laatste zou nog zóó erg niet wezen, indien men maar bekwaame hoofden aan die dorps- en buurtscholen verkrijgen en behouden kon.

Er moet een middel worden gevonden om de salarissen zoodanig te regelen, dat het studeeren voor, het behalen van de hoofdonderwijzersakte eerste voorwaarde is voor goede vooruitzichten, en dat de onderwijzers niet naar de grootere plaatsen behoeven te gaan om er de gelegenheid tot studie te vinden. Het onderwijs aan de kleinere scholen moet eene bevredigende positie, ook geldelijk, schenken en aan de hoofden en aan de volledig bevoegde onderwijzers. Eindelijk dient arbeid van een zeker aantal jaren zoowel aan hoofden als aan klasse-onderwijzers aanspraak te geven op eene betrekking in grootere gemeenten, zoo zij die wenschen. Of dit alles moge-

lijk zijn zal, zonder het onderwijs Rijkszaak te maken, moge hier onbesproken blijven; dat het voorzien in leerkrachten voor dorps- en buurtscholen de eerste voorwaarde is om het volksonderwijs op peil te brengen en te houden moest ik uitspreken.

Onderwijs aan schipperskinderen. Uit het district Dordrecht wordt gemeld:

„Het Schóólfonds voor schipperskinderen in Zuidholland, gevestigd te Oude Tonge, deed blijkens zijn 22ste jaarverslag weder goede diensten. Op 31 December 1916 werd aan 49 kinderen ondersteuning verleend. Deze kinderen bezochten de school als volgt: 10 te Oude Tonge, 3 te Nieuwe Tonge, 4 te den Bommel, 6 te Stad aan 't Haringvliet, 3 te Brielle, 3 te Rotterdam, 2 te Slidrecht, 2 te Papendrecht, 2 te Bruinisse (domicilie te Dordrecht), 2 te Oudshoorn, 2 te Dordrecht en te Ooltgensplaat, te Goedereede, te Leiden, te Bodegraven, te Zwammerdam, te Nieuwenhoorn, te Puttershoek, te Wemeldinge (domicilie Papendrecht), te Zierikzee (domicilie Dordrecht) elk 1 kind. Het zijn 29 jongens en 20 meisjes, waarvan 27 de openbare en 22 de bijzondere school bezoeken. De ondersteuning beliepen samen f 2737.”

District 's Gravenhage:

„Gedrag en vorderingen der leerlingen in de schippersklassen te 's Gravenhage gaven steeds reden tot tevredenheid. Verreweg de meeste dezer schipperskinderen bezoeken alleen deze school; na enkele weken, soms maanden van afwezigheid naar de venen, keeren zij weer naar den Haag terug om de lessen te hervatten. In het algemeen echter is er weinig reden om omtrent het onderwijs opgewekte berichten te geven.”

District Rotterdam:

„Het onderwijs aan schipperskinderen wordt te Rotterdam gegeven aan drie scholen. In de verslagen der betrokken hoofden wordt met waardeering gesproken van de belangstelling der ouders en de toewijding van het onderwijzend personeel. Als men in aanmerking neemt, dat slechts 25 % der leerlingen meer dan 100 schooltijden hebben medegemaakt, dan staat men verbaasd, dat nog zulke gunstige resultaten worden bereikt.

De schoolopziener in het arrondissement Rotterdam II, tot wiens ressort de drie schipperscholen behooren, schrijft, dat hij geheel akkoord gaat met de Vereeniging van onderwijzers aan schipperscholen te Rotterdam, die de volgende desiderata heeft uitgesproken:

1. In alle plaatsen van ons land, waar gewoonlijk schippers korter of langer verblijf houden, geeft het Rijk subsidie voor de stichting van schippersklassen, die dan aan reeds bestaande scholen worden verbonden.

2. Het onderwijs wordt in alle klassen van schipperskinderen in ons land volgens hetzelfde leerplan gegeven.

3. Het Rijk geeft voor ten hoogste 2 jaren eene tegemoetkoming van f 125 per jaar aan de ouders van elk kind, dat aan den wal wordt uitbesteed om geregeld het onderwijs te kunnen volgen.

4. De Leerplichtwet worde zoo gewijzigd, dat een schipperskind minstens 100 schooltijden per jaar in eene klasse aan het onderwijs moet deelnemen.

„Dat zijn wenschen, die nog niet zoo spoedig in vervulling zullen gaan. Veel zou al bereikt zijn, als eene toelage werd uitgekeerd aan ouders, die bereid zijn hunne kinderen in de gezinnen van anderen onder dak te brengen. Aan dien maatregel zou ik de voorkeur geven boven het stichten van internaten.”

District Amsterdam:

„Schippersklassen. In het vorig verslag is gewag gemaakt van mijn vergeefse pogingen om burgemeester en wethouders van Amsterdam te bewegen de geheele reorganisatie (of beter: organisatie, want het bleek bij onderzoek, dat dit van 1901 dateerende onderwijs nooit formeel geregeld was) van het onderwijs aan schipperskinderen ter hand te nemen, en van de oprichting, bij wijze van proef, van avondklassen voor schipperskinderen van ouder dan 12 jaar, onverschillig of zij al dan niet de dagklassen bezochten, welke avondklassen

annex zouden zijn aan school 63, waarin sinds jaar en dag twee vaste schippersklassen gehuisvest zijn, maar die feitelijk zouden worden geleid door den voor dit onderwijs buitengewoon geschikten onderwijzer van één dier vaste klassen, den heer T. P. Keyzer. Deze avondklassen werden ondergebracht in de houten hulpschool aan de de Ruyterkade, die overdag, behalve eenige klassen der in wording zijnde Houtmanschool, ook eenige niet vaste schippersklassen van school 63 herbergde; er waren terstond drie van die avondklassen gevormd, met $\pm$ 20 leerlingen elk. Bovendien had school 63 nog een paar uitwonende schippersklassen in school 109. Dat was dus voor één mensch niet te doen; het toenmalige hoofd van school 63 gaf zich ontzaglijk veel moeite, maar ongelukigerwijze vaak op zeer onoordeelkundige wijze, zoodat ten slotte de spanning tusschen hem en het overige personeel der school zoo groot werd, dat hij verplaatst moest worden. Alle schippersklassen van school 63 werden nu met ingang van 1 Maart van die school losgemaakt en geplaatst onder de administratie van school 9, aan de Spuistraat n°. 239, dus op behoorlijken afstand daarvan, gelegen. De vaste klassen werden naar de hulpschool aan de de Ruyterkade overgebracht, zoodat de toestand op 1 Maart aldus was: in het hulpschool vier klassen met 72 leerlingen, en drie avondklassen met ongeveer 60 leerlingen, in school 63 twee klassen met 43 en in school 109 twee met 42 leerlingen, te zamen 11 klassen met 217 leerlingen.

Met den aanvang van het winterseizoen waren er vier klassen met 82 leerlingen in de hulpschool, vier met 83 leerlingen in school 109 en twee met 32 leerlingen in school 109, te zamen 10 klassen 197 leerlingen. De avondklassen waren met den zomer gestaakt, doch werden einde November weder geopend, zoodat de toestand op 31 December deze was: in de hulpschool vier dagklassen met 75 en vier avondklassen met 86 leerlingen (w. o. één, van den heer Keijzer zelf, met 27 leerlingen!), in school 63 vier klassen met 73, en in school 109 drie met 56, te zamen 15 klassen met 290 leerlingen, alles onder één hoofd, die ook zijn eigen dagschool heeft, waaraan een vervolggklas verbonden is, die voor de H. B. S. opleidt, en die lichamelijk niet van de sterksten is.

Dat is natuurlijk geen houthbare toestand; maar burgemeester en wethouders verschuilen zich achter de abnormale tijdsomstandigheden om een regeling van deze materie te verschuiven. Het eenige, wat in uitzicht is gesteld, dat is, dat bij de verbouwing van de voormalige Alb. Thijmschool tot een gebouw voor de Christelijke school voor zwakzinnige kinderen de beide bovenverdiepingen zullen worden gereserveerd voor schippersklassen.”

Onderwijs aan zwakzinnigen.

De verslagen omtrent de scholen, waar dit onderwijs wordt gegeven, verschijnen afzonderlijk; en ik zou daarover dus kunnen zwijgen (al heb ik er in het afgelopen jaar eenige — en met voldoening — bezocht), moest ik niet plaats geven aan het volgende uit het verslag uit het district Rotterdam:

„In mijn vorig jaarverslag wees ik op de dringende behoefte aan meer gelegenheid tot genieten van onderwijs voor zwakzinnige kinderen.

Nog steeds heeft het gemeentebestuur van Rotterdam aan die zaak niets gedaan.

Minstens twee nieuwe scholen dienen te worden gesticht, een aan de overzijde van de Maas en een in de stad. Gevallen, dat zwakzinnige kinderen den gang van het gewone onderwijs storen, komen steeds meer voor. Dat hierin niet voorzien wordt, moet — zooals mij medegedeeld is — worden toegeschreven aan de tijdsomstandigheden. Of het gemeentebestuur met die verklaring al dan niet verantwoord is, zal ik niet beoordeelen. Vast staat, dat de toestand, zooals die nu bestaat, steeds meer onhoudbaar wordt. Gebrek aan ruimte en nogmaals gebrek aan ruimte op de openbare scholen.

Het medisch-pedagogisch onderzoek heb ik op de 3 scholen in mijn ressort in het afgelopen jaar bijgewoond. Nieuwe gezichtspunten zijn daarbij niet voorgekomen.

Herhaaldelijk staat men hier voor lastige dilemma's: er zijn zoo veel graden van zwakzinnigheid. En wie trekt met vertrouwen de grens tusschen zwakzinnigheid en idiotisme? Het beste schijnt mij nog altijd toe te beproeven of men aan een te onderzoeken kind al dan niet iets kan leeren. Gemakkelijk is dat evenwel niet.”

Herhalingsonderwijs.

District Dordrecht:

„Bij het herhalingsonderwijs worden meestal onder de vier verplichte vakken teekenen en kennis der natuur opgenomen en voor meisjes altijd vak *k* (natuurlijk het leeuwendeel); dit onderwijs geeft meestal bevredigende resultaten. Te Dordrecht en te Gorinchem voor meisjes ook huishoud- en kookonderwijs.

Herhalingsonderwijs werd van gemeentewege in 66 van de 68 gemeenten in mijn district gegeven, alleen te Leerbroek en te Schoonrewoerd, waar geen openbare scholen zijn, waren geen cursussen voor dit onderwijs.

De besturen van 36 bijzondere scholen, d. i. 5 meer dan in 1915, zorgden in 1916 er voor, dat dit onderwijs gegeven werd.

Het herhalingsonderwijs werd in 1916 gevolgd in de arrondissementen Middelharnis, Brielle en Oud-Beijerland samen door 959 jongens en 297 meisjes, tegen 850 jongens en 278 meisjes in 1915. Er is dus eenige vooruitgang te bespeuren. Ofschoon bijna op alle meisjescursussen vak *k* de helft of 2/3 van het aantal lesuren krijgt en in sommige gemeenten deze cursussen van April tot October gehouden worden, is de opkomst vooral in de arrondissementen Middelharnis en Brielle nog zeer bedroevend.

De jongenscursus te Dordrecht werd weer vrij goed bezocht, de meisjescursus is er nog steeds weinig in tel, ofschoon de meisjes er ook les in huishoudkunde en koken krijgen.

Te Slidrecht sluit de jongenscursus vrij goed aan bij de vakteekenschol.

District Gouda:

„De belangstelling in het herhalingsonderwijs was in 1916 grooter dan in 1915. Op menige plaats begint het onderwijs met een redelijk getal leerlingen, maar dat aantal neemt vaak belangrijk en snel af. Een der arrondissementsschoolopzieners spreekt zijn twijfel aan de waarde van dit onderwijs uit met te zeggen: „het geheele herhalingsonderwijs, zooals het in de meeste gemeenten geregeld is, heeft niet meer waarde dan om eenigen onderwijzers(essen) wat vermeerdering van inkomsten te bezorgen.” Tegenover dit ongunstig oordeel staat de mededeeling, dat het herhalingsonderwijs zich in de gemeente Gouda mag verheugen in vrij groote belangstelling.

Aan de openbare cursussen wordt onderwijs gegeven in vier vakken, in den regel gekozen uit: Nederlandsche taal, rekenen, kennis der natuur, aardrijkskunde, teekenen en nuttige handwerken. Op een enkele school komt lezen onder de leer vakken voor; op enkele andere Fransch, Engelsch of Duitsch; op een paar scholen vakteekenen, terwijl te Gouda onderwijs in boekhouden en in koken wordt gegeven. Wordt op slechts één openbaren cursus onderwijs in het lezen gegeven, op de bijzondere cursussen komen lezen en schrijven herhaaldelijk voor; daar behoort kennis der natuur tot de uitzonderingen.

Op nauwere aansluiting van het herhalingsonderwijs bij de practijk van het leven wordt door het schooltoezicht bij voortdurend aangedrongen. Misschien is daaraan de grotere toeloop in 1916 toe te schrijven.

Openbaar herhalingsonderwijs werd in 1916 niet gegeven in de gemeenten: Oud-Alblas, Koudekerk, Ottoland, Rijn-saterwoude, Waarder en Zegwaart, waar wel, en in Rietveld, Tienhoven, Vlist en Zoetermeer, waar geen openbare scholen zijn. Het werd dus, evenals in 1915, gegeven in 56 van de 66 gemeenten, waaruit het district bestaat.

Bijzonder herhalingsonderwijs werd gegeven in 38 scholen (het vorige jaar in 34), echter slechts in 27 van die scholen, zoowel in het voor- als in het najaar van 1916 (er zijn in het district 117 bijzondere scholen).

District Rotterdam:

„In de verslagen eene herhaling van de klacht, dat het herhalingsonderwijs lijdt onder het schoolverzuim en het te laat verschijnen op de lessen. En algemeen wordt beweerde, dat geen verbetering is te verwachten, zoolang de Leerplicht-wet niet kan worden toegepast op de leerlingen van het herhalingsonderwijs. In de gegeven omstandigheden zou dat trouwens met groote moeilijkheden gepaard gaan. Jongelieden die den geheelen dag, van 's morgens zeer vroeg af, met handenarbeid zich hebben beziggehouden, kan men niet

zoo gemakkelijk dwingen tot geestelijken arbeid in de avonden. Dat maakt, dat nog weinig gebruik gemaakt wordt van de gelegenheid, die door de gemeentebesturen wordt geboden. Ontkend kan evenwel niet worden, dat bij meer aansluiting aan de practijk de animo van den kant van het publiek veel grooter zou worden. Wanneer iets geboden wordt, waarvan onmiddellijk nut in uitzicht staat, dan is de toeloop groot genoeg. Dat bewijzen de cursussen, verbonden aan het herhalingsonderwijs te Rotterdam, vooral die, waar Duitsch en Engelsch wordt onderwezen.

In de verordening is opgenomen de bepaling, dat de leerlingen, alvorens tot een cursus te worden toegelaten, het gewone herhalingsonderwijs moeten gevolgd hebben.

In de gemeente Rotterdam is de toestand stationnair. Men blijft daar in de laatste jaren vrijwel op hetzelfde punt staan. Nu is sedert eenigen tijd (een paar jaar) in bewerking eene herziening van de regeling. Men hoopt daarbij eenige misstanden te kunnen ondervangen, zooals: het bijeenvoegen van leerlingen die in ontwikkeling te veel van elkaar verschillen. Het laatste zal niet zoo gemakkelijk gaan, daar tot het vaststellen van een bepaalden leeftijd voor de aangifte moeilijk zal kunnen besloten worden. Kon bereikt worden, dat zij, die zich voor het herhalingsonderwijs aanmelden, onmiddellijk na afloop van een 6-jarigen leertijd aan het herhalingsonderwijs gingen deelnemen, dan zouden de leerlingen niet zoo veel in leeftijd verschillen als thans het geval is, dan zou ook eene betere klasse-indeeling mogelijk zijn.

Buiten Rotterdam is vooral op de dorpen niet veel verandering te bespeuren. De fout, dat het herhalingsonderwijs niet practisch genoeg is, blijft bestaan. Het is herhalingsonderwijs in den letterlijken zin van het woord.

Zeer juist schijnt mij ten deze de volgende uitdrukking uit het jaarverslag van den schoolopziener in het arrondissement Hillegersberg: „Bij de rijpe jeugd nog belangstelling te willen wekken voor wat zij op de lagere school reeds heeft gehad, lijkt mij onbegonnen werk; en dat het toch op vele herhalingscholen is getracht, zal wel een van de hoofdoorzaken zijn van de vrijwel totale mislukking van het herhalingsonderwijs.” Inderdaad, het herhalingsonderwijs moet iets geheel anders zijn dan het gewoon lager onderwijs. Waar dat wordt ingezien, heeft men niet te klagen over gebrek aan belangstelling. Als voorbeeld kan ik vermelden de gemeente Vlaardingen: sedert bij het herhalingsonderwijs het koken op het leerplan is gebracht, verkeert het herhalingsonderwijs voor meisjes aldaar in bloeienden toestand.”

District Alkmaar:

„Geen herhalingsonderwijs werd gegeven in de gemeente Bovenkarspel, ook niet op de scholen te de Waal, de Koog, Onde Schild en Oost (gemeente Texel), te Lutjewinkel (gem. Winkel), te Schoorl (gem. Warmenhuizen), te Haringhuizen (gem. Barsingerhorn) en te Heerhugowaard op de scholen I en III. Op 22 van de 55 bijzondere scholen werd dit jaar herhalingsonderwijs gegeven. Het aantal leerlingen, dat gebruik heeft gemaakt van het herhalingsonderwijs, was in 1916 even groot als in 1915.

In 1916 bedroeg dit aantal voor het openbaar onderwijs 793 jongens en 456 meisjes; in 1915 766 jongens en 452 meisjes; alzoo toegenomen met 27 jongens en 4 meisjes.

Bij het bijzonder onderwijs hebben in 1916 aan dit onderwijs deelgenomen 170 jongens en 74 meisjes, in 1915 202 jongens en 73 meisjes, alzoo afgenomen met 32 jongens en toegenomen met 1 meisje.

Het totale aantal leerlingen, dat in 1916 herhalingsonderwijs heeft genoten, bedroeg 1493, in 1915 eveneens 1493, in 1914 1324, in 1913 1323, in 1912 1327, in 1911 1329.

Ofschoon het aantal bijzondere scholen, waaraan een herhalingscursus is gegeven, dit jaar 22 bedroeg, tegen 19 in 1915, is het aantal leerlingen, zooals hierboven is medegedeeld, achteruit gegaan.”

District Amsterdam:

„A. de gemeente Amsterdam.

a. Het openbaar herhalingsonderwijs.

I. De scholen A¹ en B¹ (met 3-jarigen cursus).

Het aantal dezer scholen bleef 8 voor jongens en 5 voor meisjes, te zamen 13. Aan 10 dezer scholen zijn voorberei-

dende klassen verbonden, uit deze voorbereidende klassen werden 219 bevorderd tot de herhalingsklassen, en werden 94 geweigerd; de overigen hadden de klassen reeds verlaten. De geweigerden werden verwezen naar de A² en B² scholen.

Zooals vroeger is medegedeeld, zijn deze klassen ingesteld om het onderwijs in de vreemde talen aan de eigenlijke herhalingschool vruchtbaarder te maken door betere voorbereiding en triage der leerlingen. Aan dit doel beantwoorden zij wel. Maar over de frequentie dezer scholen is men nog altijd niet tevreden en steeds zoekende naar middelen om die te bevorderen. Tot dat doel werd door de hoofden o. m. voorgesteld ook andere leerlingen dan die van de voorbereidende klassen toe te laten en dezen bij genoegzame ontwikkeling vrij te stellen van het bezoeken van zulk een klasse. Bovendien het oprichten van klassen voor handelcorrespondentie, bestemd voor ex-leerlingen der A¹ en B¹ scholen, in het bezit van een diploma of getuigschrift voor een vreemde taal wegens het afloopen van een 5-jarigen cursus aan zulk een school (een soort vervolgcursus dus) en het inrichten van een snelcursus voor stenografie. De beide laatstgenoemde maatregelen willen burgemeester en wethouders alleen nemen bij gebreke genoegzame deelneming, doch dat viel niet mede. Voor den eersten cursus waren de inschrijvingen zoo gering, dat alleen één jongensklasse voor Engelsch kon worden ingericht, voor den tweeden konden twee jongensklassen gevormd worden. Voor beide waren de inschrijvingen van meisjes zeer gering.

II. De scholen B² (met kookonderwijs).

Het aantal bleef 8.

Op 30 April werden 90 diploma's uitgereikt; juist evenveel als verleden jaar

III. De scholen A² en B².

Van den cursus 1 October 1915—31 Maart 1916 behaalden 327 leerlingen (245 meisjes en 82 jongens) het diploma; 131 leerlingen (5 meisjes en 126 jongens) ontvingen het niet ... Het aantal dezer scholen bedroeg 6 voor jongens en 4 voor meisjes, gelijk 10, evenals verleden jaar. Het totaal aantal openbare herhalingsklassen in Amsterdam bleef dus 31 Vergelijkt men bovenstaande gegevens met die der vorige jaren, dan ziet men terstond, dat het openbaar herhalingsonderwijs te Amsterdam volkomen stationair blijft. Aan den vorm, daaraan bij de oprichting in 1902 gegeven, is niets wezenlijks veranderd, het heeft zich blijkbaar een eigen plaats veroverd en voldoet aan wezenlijke en blijvende behoeften, maar groeikracht zit er niet in

b. Het bijzonder herhalingsonderwijs.

Het aantal scholen van bijzonder onderwijs, aan welke herhalingsonderwijs is verbonden, bedraagt 16, tegen 15 verleden jaar

B. Het arrondissement Hilversum.

Hieromtrent rapporteert de arrondissementsschoolopziener als volgt: „Het is een verblijvend verschijnsel, dat het herhalingsonderwijs, zoowel wat het aantal scholen als wat het getal der leerlingen betreft, zich bij voortdurend uitbreidt. In twee gemeenten, Nederhorst den Berg en Huizen, wordt wegens gebrek aan leerlingen geen openbaar herhalingsonderwijs gegeven.

Wat den aard van dit onderwijs betreft is geen verandering gekomen.

Het getal der herhalingsklassen, dat in het vorig jaar 13 openbare en 9 bijzondere was, steeg in dit jaar tot 13 openbare en 11 bijzondere, totaal 24. Het aantal leerlingen op de openbare herhalingsklassen steeg van 363 tot 404, gevende eene vermeerdering van 25 jongens en 16 meisjes, totaal 41. Op de bijzondere herhalingsklassen steeg het aantal van 185 tot 254, gevende eene vermeerdering van 62 jongens en 7 meisjes, totaal 69. Het totaal getal der leerlingen steeg van 548 tot 658 en vermeerderde derhalve met 110 leerlingen, d. i. $\pm 20\%$.

Aan zijne mededeelingen heb ik het volgende toe te voegen. Dat er te Huizen weder geen leerlingen zich kwamen aanmelden, lag ongetwijfeld aan de tegenwerking van het gemeentebestuur, speciaal van den burgemeester, waarop dezerzijds de heer Commissaris der Koningin in Noordholland gewezen is.

Aan de R.-K. meisjesschool te Nederhorst den Berg wilde de kapelaan een vak „algemeene ontwikkeling” geven en vroeg daarvoor machtiging van den arrondissementsschoolopziener, wat deze hem, m. i. te recht, weigerde; wat onder dien naam zou gegeven worden, was slechts verkappt geschiedenisonderwijs. Hooger beroep werd niet ingesteld. Te 's Graveland werd het teekenen, dat bij deze landelijke bevolking weinig belangstelling ondervond en dus geringe resultaten opleverde, van het leerplan afgevoerd, waardoor lezen, taal en rekenen wat ruimer konden worden bedacht; om echter ook het eenvoudige geschiedenisonderwijs te schrappen, gelijk burgemeester en wethouders gewild hadden, daartoe kon het Rijksschooltoezicht niet medewerken.”

District Haarlem:

„Artikel 17, 1, der Lager-onderwijswet bepaalt, dat „aan hen, die het gewoon lager onderwijs genoten hebben, wordt gelegenheid gegeven tot het genot van herhalingsonderwijs.” Toch blijkt in geen der arrondissementen dit onderwijs te bloeien. Hetzij dat de gegeven „gelegenheden” niet gunstig is, hetzij dat het „genot” geen aantrekkelijkheid bezit, maar het herhalingsonderwijs wordt niet gewaardeerd. Mijns inziens zijn de voornaamste oorzaken daarvoor: dat de lecturen niet aanpassen aan het gewone dagelijksche leven van kinderen, die de lagere school verlaten hebben, en dat er niet die vakken onderwezen worden, die voor zulke kinderen van praktisch belang zijn voor hun verder leven of werkring.

Werd punt 2 van artikel 17 der Lager-onderwijswet meer in praktijk gebracht, de herhalingschool zou grooter aantrekkelijkheid verkrijgen. De vakken „die niet begrepen zijn geweest in het genoten lager onderwijs” hebben het meeste belang voor leerlingen die de lagere school hebben afgevoerd. Dit onderwijs moet omvatten ten minste vier vakken, waaronder ten minste twee van het gewoon schoolonderwijs. Die twee zou ik willen beperken tot rekenen (in verband met boekhouden en handelsrekenen) en aardrijkskunde (in verband met handels- en productenkennis en landbouwkunde ten plattelande). De twee overblijvende vakken moeten bestaan in machineschrijven (in verband met stenografie, stellen en briefschrijven); ook geschiedenis (in verband met staatsinrichting en politiek).

Voor de bijzondere herhalingsklassen zou daarbij moeten komen Bijbel- en kerkgeschiedenis en godsdienstonderwijs. Handwerkonderwijs voor de meisjes moet tot afzonderlijke lessen worden teruggebracht, waar ook machinaaien moet worden geleerd. Verder moet gelegenheid bestaan voor kookonderwijs. (Dit is ingevoerd aan de 2de Doopsgezinde school (bij Swart) te Haarlem.) Op alle herhalingsklassen zou verder gelegenheid moeten zijn voor lichaamsvoeding (vak 7). Op deze wijze ingericht zou men bij het herhalingsonderwijs inderdaad van „genot” kunnen spreken en zou het aantrekkelijk worden. De herhalingschool te Haarlem (hoofd de heer Saeyns) is reeds op weg om dit ideaal van een herhalingschool te verwezenlijken, door dit onderwijs aan het praktische leven te doen aanpassen, door het in te richten naar de behoeften en talenten van de leerlingen met het oog op hun toekomst en het te kiezen beroep.

Mijn indruk is, dat de meeste herhalingsklassen meer bestaan om den hoofden eene kleine salarisvermeerdering te geven, dan in het belang van het onderwijs.

De rapporten van de arrondissementsschoolopzitters na-gaande, krijgt men algemeen den indruk, dat het herhalingsonderwijs volstrekt niet aan de verwachtingen beantwoordt.”

District Goes:

„In het arrondissement Goes werd het herhalingsonderwijs gegeven aan 23 van de 30 openbare en aan 10 van de 18 bijzondere scholen, te zamen aan 33 scholen; in 1912 was dat getal 30, in 1913 30, in 1914 30, in 1915 35. Er aan deel namen op de openbare scholen 186 jongens en 66 meisjes, en op de bijzondere scholen 118 jongens en 11 meisjes, te zamen 381. Dit cijfer was in 1912 328, in 1913 312, in 1914 302, in 1915 398.

In het arrondissement Tholen namen er aan deel in totaal 343 jongens en 122 meisjes, te zamen 465, in 1912 was dat getal 308; in 1913 428; in 1914 417; in 1915 419.

In het arrondissement Zierikzee was het aantal in totaal

270 jongens en 151 meisjes, te zamen 421; in 1912 331, in 1913 428; in 1914 417, in 1915 466.

Er is weer een kleine achteruitgang merkbaar voor de jongens, die voornamelijk veroorzaakt werd door de mobilisatie, waardoor er voor aankomende jongens tegen een goed loon, in verband met de haast om de landbouwproducten marktklaar te maken, veel vast werk is, maar ook en misschien wel voornamelijk door een nieuwe industrie: het mosselen koken, waarover straks meer.

Ik ben het geheel eens met den schoolopziener in het arrondissement Goes, dat de weinige belangstelling voor het herhalingsonderwijs bij de ouders en verzorgers der kinderen gedeeltelijk ook is te wijten aan de onderwijzers, die het onderwijs vaak met minder toewijding en opgewektheid geven, dan het gewone schoolonderwijs, omdat maar al te vaak de herhalingschool hoofdzakelijk slechts beschouwd wordt als een middel om met weinig inspanning (en veel gemoedelijkheid) de inkomsten te verhoogen. Inderdaad zijn de resultaten dan ook op vele scholen uiterst gering. Daar waar het hoofd der school, die op de meeste plaatsen de eenige bruikbare leerkracht is, zich weet te bepalen tot een grondige behandeling van zaken, die voor het leven, de nering of het bedrijf van belang zijn en de onderwijzers de meisjes lokt en boeit door goed handwerkonderwijs wordt het herhalingsonderwijs wel op prijs gesteld.

Ik herhaal de vroeger genoemde voorbeelden van Goes, Zierikzee, Brouwershaven en Krabbendijke. De proef aan de bijzondere school te Wissekerke (kom) om gedurende het geheele jaar het herhalingsonderwijs min of meer in te richten als u.l.o. lukt. Er nemen vrij veel kinderen aan deel. Aan de Roomsche scholen bevordert het patronaatswerk, een rijpere-jeugd-organisatie, het herhalingsonderwijs zeer. Ik meen daarvan voor de toekomst goede vruchten te mogen verwachten."

District Middelburg:

"Het herhalingsonderwijs lijdt over het algemeen een kwijnend leven. Slechts daar, waar men het weet aan te passen aan het leven, en met plaatselijke behoeften rekening houdt, komt het tot bloei. Dit blijkt te Vlissingen. Daar heeft men het zogenaamde handels-herhalingsonderwijs, geheel ingericht voor den kleinen handelsstand. Het onderwijs omvat hier, behalve de vakken van lager onderwijs, Fransch, Duitsch, Engelsch, stenografie, machineschrijven, boekhouden, handelsrekenen en handelsrecht. Deze laatste vakken zijn niet verplicht, maar de lessen worden toch druk bezocht.

Het geheele aantal leerlingen, dat 1 Januari 1916 102 bedroeg, was op 31 December geklommen tot 137 (73 jongens en 64 meisjes), terwijl de lessen in de Engelsche, Fransche en Duitsche taal respectievelijk werden gevolgd door 100,

90 en 64 leerlingen en die in stenografie en machineschrijven respectievelijk door 40 en 20 leerlingen. Het personeel bestaat uit 8 leerkrachten. Het bekwame hoofd der school, de heer G. Mannourry, werd benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de wiskunde aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam en zal derhalve voor het herhalingsonderwijs verloren gaan. Het aantal openbare herhalingscholen voor jongens bedroeg in het district Middelburg in 1916 63, voor meisjes 33, dat der bijzondere 21 (alleen voor jongens). Over het algemeen bleef het aantal leerlingen stationnair. De opmerkingen in vorige jaarverslagen met betrekking tot dit onderwijs gemaakt, blijven van kracht."

District Utrecht:

"De toestand van het herhalingsonderwijs onderging geen noemenswaardige verandering. Hij kan in een paar woorden worden geschetst: in de grootere gemeenten, zooals Utrecht, Amersfoort en Zeist, bloeit het; in de kleinere lijdt het een kwijnend bestaan. In 1916 werden in 48 gemeenten cursussen voor herhalingsonderwijs gegeven, terwijl aan 35 bijzondere scholen dergelijke cursussen verbonden waren. Deze getallen waren voor het voorafgaande dienstjaar onderscheidenlijk 52 en 32; eene geringe daling dus bij het openbaar, eene geringe stijging bij het bijzonder onderwijs.

Ten plattelande is de belangstelling nog altijd gering; alleen de schoolopziener in het arrondissement Loenen gewaagt van eenige verbetering. Indien werd overgegaan tot eene verhooging van den leerplichtigen leeftijd met één, liefst met twee jaren, zou de voorbereiding van de rijpere jeugd des volks voor het latere leven beter gewaarborgd zijn en zou het herhalingsonderwijs grootendeels kunnen worden gemist."

Inderdaad, het herhalingsonderwijs moge voor een zeer groot deel verdwijnen, als de leerplichtige leeftijd wordt verhoogd. Ik vergeet hierbij niet, dat dit onderwijs menigen onderwijzer eene belooning oplevert van 60 cent per lesuur *boven en behalve* de vaste jaarwedde, zooals art. 27 der wet het uitdrukt.

Het zou een met het oog op de mogelijke gevolgen al te tijdroovend werk zijn na te gaan hoeveel onvolledig bevoegden — onderwijzers zonder hoofddake — bij het herhalingsonderwijs werkzaam zijn. Meer dan eens heb ik vernomen, dat zulk een onderwijzer geen tijd had voor hoofddaktestudie, omdat hij herhalingsonderwijs geven moest!

Van welke zijde men den toestand van het onderwijs op het platteland ook beziet, de indruk is geen andere, dan dat alleen zorg voor volledig bevoegde en goed bezoldigde onderwijzers verbetering brengen kan; en dat deze zorg geen uitstel lijdt.

BIJLAGE C.

VERSLAG over 1916 van den inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie omtrent den omvang en den toestand van het onderwijs in die inspectie.

Aan mijn verslag omtrent het lager onderwijs in de 3de inspectie over het jaar 1916 laat ik de mededeeling voorafgaan, dat ik alleen over de beide laatste maanden van dat jaar op grond van eigen ervaring kan rapporteeren, daar ik met 1 November 1916 den heer mr. Th. Ruys J.-Pzn. als inspecteur opvolgde, en dat niet minder dan drie van de zeven districtsschoolopzieneren bij het maken van hun jaarverslag zich in nog meerdere mate moesten reserveeren, de een als waarnemend schoolopziener in het district Deventer, de tweede en derde, omdat zij respectievelijk 1 Maart en 15 April 1917 in functie traden en hunne mededeelingen geheel moesten putten uit de door de arrondissements-schoolopzieneren uitgebrachte verslagen. Meer dan onder normale omstandigheden het geval zou zijn, moet dan ook mijn verslag dezen eersten keer compileerwerk zijn.

De verschillende districtsschoolopzieneren beginnen hun verslag met de mededeeling, dat in den omvang en den toestand van het onderwijs in hun gebied slechts weinig verandering is gekomen. Dat kan ook wel niet anders: een jaar is een te kort tijdsbestek voor belangrijke wijziging in dien zin, dat het onderwijs in eenig district ten aanzien van aantal en aard der scholen, van organisatie en van den algemeenen toestand een geheel ander beeld zou vertoonen dan een jaar te voren.

Toch teekenen zich een paar veranderingen scherp af; zij verlopen langs een duidelijk te onderkennen lijn, en geven in verband met wat in vorige jaren in diezelfde richting zich wijzigde en met wat in volgende jaren als voortzetting van het bereikte mag worden verwacht, recht tot de uitspraak, dat een allerbelangrijkste wijziging van een deel van ons onderwijs bezig is zich te voltrekken.

In de eerste plaats heb ik op het oog de uitbreiding van leerstof en leertijd, die allerwegen te gemoet komt aan de behoefte van breede kringen, op het platteland zoowel als in de steden, aan meerder onderwijs in vakken, die art. 2 der wet op het lager onderwijs noemt onder de letters *l* tot en met *u*. Dat juist het jaar 1916 in dat opzicht eene belangrijke uitbreiding vertoont, ligt zeker voor een deel aan de invoering met 1 Juli van dat jaar van de wet van 24 Juni 1916, *Staatsblad* n°. 297, waardoor de subsidieering ook van nieuw opgerichte scholen voor u.l.o. en m.u.l.o. verzekerd werd. De wegneming van de beletselen had onmiddellijk een duidelijk waarneembaar effect, en indien (waaraan op redelijke gronden niet valt te twifelen) voor de geheele 3de inspectie waar is, wat de schoolopziener in het district Groningen voor zijn gebied constateert: „De uitbreiding, hier besproken, zoowel aan de openbare als bijzondere scholen, kan met beslistheid worden gezegd niet te zijn ingevoerd met het hoofddoel om meer subsidie deelachtig te worden; zij is ontstaan uit de behoefte aan meer onderwijs voor de kinderen, en dit geenszins alleen, zelfs niet in de eerste plaats, ten behoeve van opleiding voor middelbaar of hooger onderwijs”, dan is de conclusie gerechtvaardigd, dat dit effect

geen broeikasresultaat is, maar dat de groei van dat deel van ons onderwijs een noodzakelijke en natuurlijke is. De neiging tot groei is niet eerst ontstaan na het wegnemen der wettelijke belemmering, de wetgeving is hier de werkelijk gebleken behoefte gevolgd. Dit feit geeft hoop voor de toekomst, en al onderschrijf ik den wensch van den schoolopziener in het district Groningen, neergelegd in deze woorden: „Waar ik deze soort scholen voor het platteland van groote beteekenis acht, verheugt mij de eenigszins ruimere subsidieering zeer, en zou ik gaarne hebben gezien, dat bij de nieuwe regeling nog in meerdere mate aan besturen van gemeenten en bijzondere scholen zou zijn te gemoet gekomen in de hooge uitgaven, welke deze scholen vragen”, toch meen ik, dat, waar de behoefte zich zóo sterk doet gevoelen als overal het geval is, ook zonder meerdere financieele hulp dit onderwijs zich zijne plaats in de organisatie zal veroveren, en nu niet als gevolg tevens van mode-zucht, maar enkel van initiatief, steunend op behoefte.

Nu door de wet van 24 Juni 1916 in onze onderwijswetgeving tevens is vastgelegd de beteekenis, te hechten aan de benamingen: gewoon, uitgebreid lager en meer uitgebreid lager onderwijs, en de beide laatste hun zwevend karakter hebben verloren, is het noodig duidelijk te laten uitkomen, dat bij een uitgebreid leerplan eene school toch kan blijven behoreen tot de gewone lagere scholen, als nl. behalve de vakken *a—k*, óók zijn opgenomen een of meer der vakken *l—u*, zonder dat de school valt onder de definities, gegeven in art. 2 *bis*, 3de en 4de lid, van de Lager Onderwijswet. Aan zulke scholen kunnen dan nog de facultatieve vakken in den gewonen schooltijd aan een of meer klassen of buiten den gewonen schooltijd in speciale cursussen aan een deel der leerlingen worden gegeven.

Het is noodig, dat naast die u.l.o.- en m.u.l.o.-scholen dit type van scholen blijft bestaan. Het heeft voor sommige plaatsen een voordeel boven het type der u.l.o.-school. Ik deel te dien opzichte de meening van den schoolopziener in het district Assen, die schrijft:

„Bij verscheidene scholen wordt een cursus in het Fransch of het Duitsch of in een van deze beide talen gegeven, die valt buiten de gewone schooluren. Moge het bezwaar geopperd worden, dat de leerlingen, welke er aan deelnemen, misschien méér lesuren hebben dan gewenscht is (voor zover ze althans de dagschool tevens bezoeken), deze cursussen hebben het groote voordeel, dat het gewoon lager onderwijs, dat toch in den regel gevolgd wordt door verscheidene leerlingen, voor wie men geen u.l.o. vraagt, geen schade lijdt, hetgeen in sommige u.l.o.-scholen wel het geval is, wanneer aan deze leerlingen meer dan noodig en nuttig is, schriftelijke werkzaamheden worden gegeven, ten einde voldoende tijd voor het mondeling onderricht in de u.l.o.-vakken beschikbaar te krijgen.”

En ik zou er aan toe willen voegen, dat over het geheel leerlingen, die geen meerdere vakken dan de gewone noodig hebben, niet gedwongen moeten worden eene u.l.o.-school te bezoeken, omdat voor hen geen andere gelegenheid is. Hunne belangen zouden dan ten deele worden opgeofferd aan die van de meestal kleinere categorie, welke dat meerdere onderwijs wel noodig heeft. Dat dit gevaar niet denkbeeldig is, heeft ook de schoolopziener in het district Groningen gevoeld, al is het bij de tegenwoordige organisatie, nu ook

door enkele belanghebbenden een uitgebreid leerplan kan worden gevolgd, zonder dat de geheele school onder de u.l.o.-scholen behoort te vallen, gering. Hij schrijft:

„Komt deze uitbreiding van het leerplan” (bedoeld is tot het type school met 8 leerjaren en Fransch en Duitsch, waarbij het onderwijs in het eerstbedoelde vak, na het 5de leerjaar begonnen, buiten de gewone schooluren valt en alleen gevolgd wordt door hen, die voor middelbaar of hooger onderwijs wenschen te worden opgeleid) „niet alleen enkelen ten goede, terwijl daar tegenover staat, dat zij groot nadeel geeft voor de gewone lagere school en voor de vele kinderen, die na het 6de jaar de school verlaten? Er zijn helaas enkele zulke gevallen aan te wijzen. Het bestuur van gemeente of bijzondere school heeft dan somtijds bij de uitbreiding alleen het oog op eigen kring en verwaarloost de belangen van de groote groep, die daar buiten valt. Dit is natuurlijk niet opzettelijk, ook niet uit kortzichtigheid, doch eenvoudig omdat er geen middelen zijn om allen te helpen en men dan met zich zelf begint. Gelukkig komt een dergelijk egoïstisch beleid slechts sporadisch voor.”

Uit dit citaat blijkt tevens, dat ruimte is gelaten voor een gemengd type van scholen, met gedeeltelijke vrijstelling van onderwijs, dat voor eene bepaalde categorie niet of minder noodig is. De in artikel 16 der wet op het lager onderwijs aangebrachte wijziging bevordert die vrijheid, waar dat noodig mocht zijn. Zoo kan dan ook dezelfde school gedeeltelijk opleidingsschool zijn voor middelbaar of hooger onderwijs, gedeeltelijk school met uitgebreid leerplan en langeren leertijd in den zin der in de wet bedoelde scholen voor u.l.o. en m.u.l.o. Eene dergelijke school werd het vorig jaar o. a. te Hoozevee gesticht, die, aansluitend aan het 5de leerjaar der lagere school, na 1 jaar de leerlingen in twee groepen verdeelt, de eene groep in 2 verdere jaren opleidt voor de H. B. S. en gymnasium en de andere in 3 verdere jaren volledig m.u.l.o.-onderwijs geeft.

Zoo laat dus ook de gewijzigde wetgeving ruimte voor scholen met uitgebreid leerplan van allerlei vorm: scholen met gewoon leerplan, waar zij, die het noodig hebben, in afzonderlijke cursussen onderwijs in een of meer der facultatief gestelde vakken ontvangen; z.g. opleidingsscholen van 6 of 7 leerjaren, uitsluitend gericht in de hogere klassen op de voorbereiding voor H. B.-scholen en gymnasia; scholen, die gelegenheid geven aan enkelen tot zoodanige voorbereiding, en daarnaast de belangen van anderen, die op de school zelf uitgebreid eindonderwijs verlangen, behartigen; scholen voor u.l.o. en scholen voor m.u.l.o., zooals de gewijzigde wet die kent. Wanneer nu maar objectief met kennis van zaken en omstandigheden aan de meer en meer blijkende behoefte wordt te gemoet gekomen, dan is er weinig gevaar voor onoordeelkundig georganiseerde inrichtingen, die voor de eene groep van belanghebbenden vooruitgang, voor de andere echter achteruitgang zouden brengen. Hier is voor het Rijksschooltoezicht eene wel moeilijke, maar toch ook dankbare taak wegelegd: de schoolopzieners kunnen er door hunne adviezen veel toe bijdragen, dat deze zaak in goede banen wordt geleid. Te meer, daar allen het groote belang er van erkennen en haar ontwikkeling met toewijding bevorderen. Dat blijkt wel uit de verschillende verslagen, al is men niet blind voor de bezwaren en gevaren. Ja, er zijn er, die het aandurven, tot uitbreiding te adviseeren ook daar, waar de behoefte nog niet rechtstreeks gebleken is, enkel uit innerlijke overtuiging, dat, als de gelegenheid er eenmaal is, de inrichting van zelf een voldoende bezoek zal trekken. De praktijk moet de statistisch gebleken behoefte voórgaan, zoodra die overtuiging voldoende inwendigen grond heeft.

De schoolopziener in het district Assen, na vermeld te hebben, dat er langzamerhand meer belangstelling komt voor het u.l.o. en m.u.l.o. (als voorbeeld haalt hij aan, dat in de gemeente Hoozevee in 1914 nog geen 50 leerlingen dit onderwijs volgden, in 1916 reeds meer dan 100), gaat aldus voort: „de hogere eischen, die thans gesteld worden aan hen, die in handel en bedrijf een levenspositie zoeken, maken onderricht in nog andere vakken dan die voor gewoon lager onderwijs noodzakelijk. Zoodra gelegenheid voor het ontvangen van zulk onderwijs gegeven wordt, blijkt dan ook het aantal leerlingen in den regel grooter dan aanvankelijk verwacht werd.”

De schoolopziener in het district Heerenveen schrijft:

„De waardeering voor dit gedeelte van ons onderwijs begint te groeien, zoodat ik hoop heb, een volgend jaar belangrijke uitbreiding te mogen constateren. Onder mijn voorganger is in het afgelopen jaar te dien opzichte een voorbereidend werk verricht, dat wel gevolgen zal hebben.”

Ook zijn ambgenoot in het district Zwolle meldt, dat, terwijl er te voren op enkele plaatsen neiging bestond tot inkrimping van het onderwijs, vooral wat het u.l.o. betreft, er in 't verlopen jaar hier en daar een verlangen te constateren viel, om het onderwijs uit te breiden, ten deele in de richting van vreemde talen. De schoolopziener in het district Groningen verwacht voorschijns geen groote uitbreiding van het aantal m.u.l.o.-scholen, daar deze tot de grotere plaatsen beperkt blijven; wel echter uitbreiding van de bestaande, vooral wanneer bijzondere omstandigheden die in de hand werken, en ook uitbreiding van het u.l.o. Hij schrijft:

„Het leerlingental der opleidingsafdeelingen aan de beide m.u.l.o.-scholen te Appingedam en Delfzijl is in de laatste jaren zeer toegenomen, waarschijnlijk een gevolg van de aanstaande opening eener 5-jarige H. B. S. te Appingedam. Hetzelfde hebben wij waargenomen, toen de aanleg van de stoomtram Groningen—Drachten voor de daaraan gelegen dorpen de gelegenheid gaf om het middelbaar en hooger onderwijs te volgen. Sedert is de behoefte aan voorbereiding in deze dorpen sterk toegenomen.”

Voor de u.l.o.-scholen, zegt hij, heeft de wet van 24 Juni 1916 meerdere gevolgen gehad. Ik memoreerde reeds zijne mispraak, die ik in ander verband hier herhaal: „De uitbreiding, hier besproken, is ontstaan uit de behoefte aan meer onderwijs voor de kinderen, en dit geenszins alleen, zelfs niet in de eerste plaats, ten behoeve van opleiding voor middelbaar of hooger onderwijs.” Hoofdzak is daarbij, zegt hij, dat langer leertijd daarmee gepaard gaat; daarin acht hij het groote voordeel der u.l.o.-scholen gelegen. En dit voordeel acht hij te grooter, daar deze leertijd wordt doorgemaakt zonder den dwang, dien de leerplicht oplegt; de leerlingen bezoeken de school uit vrijen wil, en in ieder geval hebben wij daarbij den steun en de sympathie der ouders.

De schoolopziener in het district Groningen koestert geen vrees; dat die uitbreiding zal leiden tot overlading; dat het aantal vakken vermeerdert, zegt weinig, daar men het oog gericht moet houden op den omvang van het geheel. „En deze omvang wordt”, zegt hij, „bijna uitsluitend bepaald door den onderwijzer. Het leerplan heeft hier weinig meer dan indirecte werking.” Ik deel zijne meening in zóóverre, dat uitbreiding van vakken (van leerstof in het algemeen) niet behoort te leiden tot overlading; toch dient bij het ontwerpen en beoordeelen van een leerplan uiterst zorgvuldig te worden nagegaan, hoe de vakken en onderdeelen van vakken op elkaar zullen volgen en in elkaar grijpen, hoe de tijdverdeling zal worden geregeld, en op welk doel men moet aansturen. Waar dit doel niet is het voldoen aan bepaald geformuleerde exameneischen, is de zaak moeilijker, omdat de vrijheid van den onderwijzer groter is en het bijna geheel aankomt op zijn initiatief en op zijn doorzicht. Sleur en modezucht kunnen hier veel, zoo niet alles bederven; zij kunnen overlading in de hand werken en aan den eenen kant te veel willen geven, waardoor aan den anderen kant een tekort ontstaat. Indien dit tekort — wat bijna steeds het geval is, indien er hier geen evenwicht is — de hoofdvakken van het gewoon lager onderwijs betreft, in het bijzonder Nederlandsche taal in den ruimsten zin genomen (dus lezen en stellen inbegrepen), dan is de schade dubbel groot, daar dan een goede grondslag ook voor het deel, waarmee de leerstof is uitgebreid, ontbreekt.

Op een ander geval wijst de schoolopziener in het district Assen. Hij schrijft:

„Toch zal het goed zijn, bij de omzetting van scholen voor gewoon lager onderwijs tot scholen voor u.l.o. of m.u.l.o. ten plattelande met beleid en voorzichtigheid te werk te gaan, wegens het gebrek aan geschikte leerkrachten voor dit onderwijs. Soms bieden zich voor het hoofdschap van u.l.o.-scholen in het geheel geen sollicitanten aan in het bezit van bij-akten, en dan is het vrijwel onmogelijk; de omzetting tot stand te brengen; maar is dit nog wel het geval, dan zijn het niet zelden mannen, die theoretisch wel bekwaam, maar

practisch minder geschikt zijn. Daarin steekt een gevaar, omdat men lichtelijk dit laatste niet wil zien, om dan toch maar een hoofd of een onderwijzer met bijakten te krijgen, tot schade voor het onderwijs in zijn geheel."

Ik wil deze meer algemeene beschouwingen omtrent de uitbreiding van ons onderwijs in de richting van u.l.o.- en m.u.l.o.-scholen niet eindigen, alvorens nog den schoolopziener in het district Winschoten gelegenheid te hebben gegeven eene verzuchting te slaken. In zijn vorig verslag (waarnaar hij nu verwijst) schrijft hij:

"Werd het openbaar onderwijs geheel Rijkszaak, dan had men ook geen samenwerking noodig van gemeentebesturen tot het stichten van eene gemeenschappelijke buurschool of m.u.l.o.-school. Vooral op dit laatste mag wel gelet worden. 't Is onmogelijk, en ook niet noodig, dat iedere gemeente een volledig ingerichte m.u.l.o.-school heeft. Moest het Rijk voor de stichting zorgen, dan zouden dergelijke goed ingerichte scholen zoo geplaatst worden, dat twee of drie kleine gemeenten er van konden profiteren. Nu wil elke gemeente iets hebben, dat op eene m.u.l.o.-inrichting gelijkt, met het gevolg, dat er heel wat dergelijke scholen bestaan die niet veel meer dan den naam bezitten. Bestaat eene gemeente uit meer dan één dorp, dan komt in den raad de onderlinge naijver tusschen de dorpen aan 't woord, en men krijgt soms in één gemeente twee gebrekkige m.u.l.o.-inrichtingen, terwijl er nog geen leelingen genoeg zijn om ééne volledige dergelijke school in te richten."

Het hier besproken gevaar is inderdaad groot; en het zal noodig zijn, dat provinciale en Rijksregering, in samenwerking met het Rijkschooltoezicht, al haar macht en invloed aanwenden om noodlottig werkende versnippering te voorkomen. Werkelijke m.u.l.o.-scholen dienen een gebied met talrijke bevolking te bestrijken; eerst dan kunnen zij veler belangen goed dienen, indien het aantal bezoekers zoo groot is, dat in een genoegzaam aantal parallelafdeelingen naar behoefte gespecificeerd onderwijs kan worden gegeven. Eerst dan ook kan zij haar tweeslachtig karakter van gewone lagere school en meer uitgebreid lagere school opgeven; zij kan zich zelf zijn; en ook het personeel, uitgezocht met het oog op de geschiktheid en bekwaamheid, speciaal voor dat onderwijs, kan zich zelf zijn. Hoe noodig en gewenscht het ook zij, dat de m.u.l.o.-school hare plaats in de organisatie van het lager onderwijs behoudt, — even noodig is het, dat zij in het groote verband haar eigen taak met eigen personeel en eigen leerlingen kan volbrengen. Daarom moet, hoe soepel ook het gehele uitgebreid lager onderwijs moet worden gehouden (in den ruimsten zin genomen), en hoe het zich ook moet aanpassen aan allerlei bijzondere toestanden, verhoudingen en behoeften, dit vooropstaan, dat elke versnippering, die niet in de omstandigheden haar rechtvaardiging vindt, uit den boeze is.

Ik beschik niet over gegevens, die mij in staat stellen een beeld te geven van de totale uitbreiding van het onderwijs in de 3de inspectie over het verlopen jaar. Toch blijkt uit de mij ten dienste staande opgaven genoegzaam, dat die uitbreiding belangrijk is, en dat zij in nog grootere mate wordt voorbereid. „De bijzondere Protestantsche school te Buitenpost en de R.-K. bijzondere school aan de Hofstraat te Harlingen werden in den loop van 1916 van scholen voor gewoon lager onderwijs geconverteerd in scholen voor u.l.o.“, schrijft de schoolopziener in het district Leeuwarden.

Het aantal scholen voor u.l.o. werd daardoor van 6 op 8 gebracht, terwijl het aantal m.u.l.o.-scholen (11) stationnair bleef. In de openbare school te Huizum wordt, behalve de gewone vakken van onderwijs, Fransch onderwezen en in die te Stiens Engelsch. In het district Heerenveen worden m.u.l.o.-scholen voorbereid voor de gemeente Utingeradeel (de moeilijkheid, waar de school zou komen, is onder den invloed van Gedeputeerde Staten van Friesland en van het Rijkschooltoezicht op gelukkige wijze opgelost) en van Gorredijk, terwijl de groote toeloop van leeningen verandering van organisatie der openbare m.u.l.o.-school te Drachten noodzakelijk maakt.

Te Balk verrees eene nieuwe m.u.l.o.-school met 2 lokalen en 2 leerkrachten. „In Zwartsluis“, rapporteert de schoolopziener in het district Zwolle, „waar de openbare school voor m.u.l.o. gehandhaafd bleef, kwijnt zij langzamerhand weg.“ In Vollenhove, waar een vrij goed bezochte school voor

m.u.l.o. bestond, is door het vertrek van het hoofd en ten gevolge van den minder gelukkigen loop der treinen het leerlingenaantal zeer gedaald, wat niet alleen met het oog op de belangen van Vollenhove, dat zulk een geschikt middelpunt is voor eene m.u.l.o.-school, maar ook op die van Blokzijl en feitelijk van de geheele omgeving zeer te betreuren is. In het district Deventer moest de openbare school voor m.u.l.o. te Almelo worden gesplitst in eene voor m.u.l.o. en eene voor gewoon lager onderwijs. De R.-K. bijzondere school te Almelo, de school voor Christelijk nationaal onderwijs te Deventer en de St. Bernardus-scholen voor jongens en meisjes aldaar werden tot u.l.o.-scholen uitgebreid, wat ook geschiedt met de R.-K. bijzondere school te Borne. Te Hengelo werd de langzamerhand overbevolkte openbare school voor m.u.l.o. in tweeën gesplitst; de klassen voor voortgezet lager onderwijs aan die school groeiden uit tot eene aparte school voor m.u.l.o. met gedeeltelijk andere organisatie en met een ander doel. De openbare school voor m.u.l.o. te Enschedé werd opnieuw uitgebreid, toe toeloop is zoo groot, dat eerlang aan splitsing zal moeten worden gedacht. Het gemeentebestuur van Deventer is bezig het openbare u.l.o. en m.u.l.o. geheele te reorganiseeren. In het district Groningen zijn u.l.o.-scholen opgericht te Marum en te Aduard reeds vóór de wijziging der wet. Na de totstandkoming der wet van 24 Juni 1916 is eene dergelijke school opgericht te Ezinge, en besloot het gemeentebestuur van Baflo tot uitbreiding van de leerplannen der scholen te Baflo en te Den Andel. Deze scholen met ruim 90 leerlingen en 3 leerkrachten worden uitgebreid tot scholen met 4 leerkrachten; het aantal lokalen wordt tevens met een vermeerderd, terwijl het leerplan wordt uitgebreid over acht leerjaren met opnemng van Fransch en Duitsch. „Er zijn thans“ zegt de schoolopziener in het district Groningen, „van de 31 gemeenten van dit district slechts 5, waar niet minstens één school met uitgebreid leerplan bestaat, t.w. Adorp, Bierum, Grootegast, Kloosterburen en Oldekerk.“ Te Ulrum is na invoering van de wet van '16 de bijzondere school tot eene u.l.o.-school uitgebreid; te Marum zal de bijzondere lagere school in denzelfden zin worden gereorganiseerd, en ook op andere plaatsen zijn plannen tot uitbreiding in voorbereiding. In het district Winschoten zijn 4 openbare scholen, die voldoen aan de bepalingen voor m.u.l.o. en 16, die aan de eischen voor u.l.o. voldoen; vermoedelijk zullen in 1917 ook in de gemeenten Nieuwe-Pekela en Slochteren u.l.o.- of m.u.l.o.-scholen gesticht worden. Onder de overige scholen zijn er enkele, die, hoewel vallend onder de rubriek voor gewoon lager onderwijs, ook gelegenheid geven tot het ontvangen van onderwijs in het Fransch. „Vlagtwedde“, zegt de schoolopziener in het district Winschoten, „heeft in Ter Apel zeer groote behoefte aan eene Hink m.u.l.o.-inrichting; de plannen zijn al klaar; de plaats is aangewezen, maar het geld ontbreekt, daar het Rijk slechts een deel der kosten voor zich wil nemen.“ Van de bijzondere scholen in dit district maakt één aanspraak op de Rijksbijdrage als volledige m.u.l.o.-school, nl. die te Stadskanaal (gemeente Onstwedde); voorts zijn er 5, die u.l.o.-scholen mogen heeten, terwijl 5 andere, hoewel vallend onder de scholen voor gewoon lager onderwijs, haar leerplan toch met eene vreemde taal hebben uitgebreid. Hierbij is buiten beschouwing gelaten het Instituut-Hommes te Hoogezand, welke inrichting geen Rijkssubsidie geniet en al naar de omstandigheden nu eens onder de eene, dan onder de andere categorie valt.

En de schoolopziener in het district Assen rapporteert: „Geruimmakende van de gunstige bepalingen der wet van 24 Juni 1916, Staatsblad n°. 297, hebben de besturen der bijzondere scholen te Assen (Schoolstraat 2), Hoogeveen (aan de sluisen), Nieuw-Buinen 12 hun inrichtingen omgezet in eene school voor u.l.o., terwijl die te Hoogeveen (Waagje) er een werd voor m.u.l.o.“

Het nieuw ingevoegde leervak u (de beginselen der handelskennis) werd ingevoerd aan het Instituut Rozenburg te Assen. In de gemeente Uithuizen is eene wijziging in deze richting in voorbereiding. Dienaangaande schrijft de schoolopziener in het district Groningen nog: „De Nationale Vereniging voor handelonderwijs geeft te Groningen reeds gedurende eenige jaren cursussen, zodat er krachtens de bepaling der wijzigingswet in deze streken heel wat bevoegde leerkrachten zitter.“

Een tegenovergesteld gevolg zal de 1 Juli 1916 ingevoerde wetswijziging voor verschillende u.l.o.-scholen hebben ten aanzien van het vak wiskunde, dat voor deze scholen nu niet meer verplicht is, en van het leerplan van vele dezer inrichtingen zal worden afgevoerd, niet, omdat men het niet van belang acht, maar eenvoudig omdat het moeilijk is, bevoegde leerkrachten te krijgen. „Op zeer veel scholen”, zegt de schoolopziener in het district Groningen, „moet men zich behelpen met vakonderwijzers, die voor een enkel uur van elders komen om dit vak te doceeren, natuurlijk uitsluitend om de school te laten voldoen aan de subsidie-eischen. Het ligt voor de hand, dat, nu dit vak niet meer is voorwaarde voor de subsidieering, de besturen het van het leerplan schrappen, om aldus vrij te komen van de veelal zeer dure vakonderwijzers. Het onderwijs ondervindt hiervan geen nadeel. Waar echter de klasse-onderwijzer bevoegd is, zal dit vak, als voor het voortgezet onderwijs van groot belang, blijven.”

In de tweede plaats heb ik het oog op de uitbreiding van leertijd aan de scholen voor gewoon lager onderwijs, het zogenaamde 7de (en eventueel 8ste) leerjaar. De beweging voor die uitbreiding is groeiende en reeds treft men hier en daar scholen met langeren leertijd dan den 6-jarigen aan. Over de gronden voor en de rechtvaardiging van die beweging had ik in 1912 gelegenheid mij uit te spreken: nl. als schoolopziener in het district Tiel in mijn verslag over 1911. Daar dit deel van dat verslag is overgenomen in dat van den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie en in het Regeeringsverslag 1911-'12 (deel Lager Onderwijs) is afgedrukt, meen ik daarnaar hier te mogen verwijzen.

De schoolopziener in de districten van de 3de inspectie gevoelen zeker allen de wenschelijkheid, zoolat niet de noodzakelijkheid van een langeren leertijd dan 6 jaren; terwijl echter sommigen den tijd gekomen achten voor verhooging van den leerplichtigen leertijd, willen anderen alleen daár uitbreiding, waar zij als gevolg van natuurlijke belangstelling bij ouders (en leerlingen) in het onderwijs ontstaat. De schoolopziener in het district Zwolle wijst op het kostenbezwaar: hij schrijft:

„Het heeft allen schijn, dat de overtuiging doordringt, dat de lagere school, in zoverre zij eindonderwijs geeft, met zes leerjaren niet voldoende verstrekt, wat de leerlingen toch eigenlijk wel noodig hebben voor het volgende leven. In sommige scholen wil men een officieel zevende leerjaar, in andere breidt zich een officieus zevende leerjaar langzaam uit, en ware het niet, dat de financiële toestand voor vele gemeenten een rem is om te doen, wat ze wel zouden willen, zoo zou zeer zeker in laatsgenoemde richting nog heel wat meer gedaan worden. Maar waar een goed gevulde zevende klasse een afzonderlijken onderwijzer vraagt, en niet zelden een eigen lokaal, daar is er in tal van gemeenten eenvoudig niet aan te denken, zoolang voor dien afzonderlijken onderwijzer maar op een Rijksbijdrage van f 260 te rekenen valt.”

De schoolopziener in het district Groningen verbindt aan den eventueel langeren leertijd de voorwaarde van uitbreiding der leerstof in de richting van het u.l.o. Eerst daardoor, zegt hij, blijkt de meerdere kennis, die de leerlingen opdoen, aan de ouders, en voor de kinderen heeft zij eene niet geringe bekoring.

„Beide factoren”, zoo gaat hij voort, „bevorderen het volgen van het onderwijs na afloop der verplichte zes jaar. Op deze wijze zullen wij misschien bevrijd kunnen blijven van uitbreiding van wettelijke dwang. Wij hebben dan te doen, voor zoverre dit van kinderen van dien leeftijd verwacht mag worden, alleen met de leerlingen, die uit vrijen wil de school bezoeken; in ieder geval hebben wij de sympathie der ouders. Wat kunnen wij verwachten van een leerling, wiens natuurlijke tegenzin in de school steun vindt in een groot verlangen der ouders naar het eind? Zulke leerlingen zitten daar meestal tot gering nut voor zich zelf en, wat erger is, tot grooten last voor onderwijzer en medeleerlingen. Het is er niet om te doen, dat de leertijd wordt verlengd, doch de leerstof moet worden vermeerderd. De school mag geen bewaarplaats worden voor kinderen van omstreeks 13-jarigen leeftijd.”

En om daartegenover een beeld te geven van de ambitie van leerlingen, die uit vrijen wil de school langer blijven bezoeken dan de Leerplichtwet van hen eischt, voegt hij er aan toe:

„Als wij op zoo menig plattelandsschool onder leiding van een ambitieus hoofd eens zien, wat de leerlingen, die daar na afloop van den leerplicht bij den sympathieken meester zijn gebleven, praesteren, dan verlaten wij de school onder den indruk van den grooten zegen, welken deze onderwijzer over zijne omgeving spreidt.”

Hoe gretig ik ook dit laatste beaam, en mij voorhoud, dat vrijwillig gevolgd voortgezet onderwijs in elk opzicht de voorkeur verdient boven gedwongen verlengden leertijd, meen ik toch, dat eigenbelang en onverschilligheid der ouders, en tegenzin der leerlingen niet den doorslag mogen geven bij de beantwoording der vraag, of wij meer gelegenheid zullen geven tot het genieten van verder onderwijs, en tot het gebruik maken van die gelegenheid zullen aansporen, óók door dwang. De geschiedenis van ons onderwijs heeft wel geleerd, wat er zonder leerplicht van het geregeld schoolbezoek terecht kwam ook in de nu verplichte schooljaren. En ons herhalingsonderwijs leert ons nog dagelijks, hoe weinig men het kan laten aankomen op de vrije keuze van ouders en leerlingen, om een tak van onderwijs, dien men principieel en praktisch toch heilzaam acht, te doen bloeien.

De vraag is maar, of de tijd rijp is voor verlenging van den leertijd. De maatschappelijke bezwaren, die zich in menigte voordoen, zal men te boven komen; men zal er de maatschappelijke voordelen, die nog grooter zijn, tegenover stellen. Maar men kan van meening zijn, dat men eene zaak als deze nog wat langer moet laten groeien uit zich zelf, alvorens ze wettelijk te regelen; dat het nog geen tijd is voor de wetgeving, die het initiatief van personen en groepen moet laten vóórgaan. Men kan willen wachten, tot nog meerdere factoren in nog grooter mate haar invloed doen gelden: arbeidswetgeving, betere voorbereiding voor en overgang tot het gespecificeerd lager vakonderwijs, de behoefte van de maatschappij aan voldoende ontwikkelde arbeidskrachten. Al die factoren zullen dóórwerken en den maatregel voorbereiden. Als echter zijn tijd gekomen is, dan is dralen achteruitgang. Ik ben van oordeel, dat die tijd niet lang meer op zich zal laten wachten; zal ons volk paraat zijn in den komende economischen strijd der volkeren, dan dient uitbreiding van leertijd een der eerste maatregelen te zijn. En óók om de gaping aan te vullen, die nu bestaat tusschen de lagere volksschool en de lagere vakscholen. Terwijl de volksscholen die leemte trachten aan te vullen en lager vervolgonderwijs geven als voorbereiding voor hun eigenlijk onderwijs, laat de lagere school haar leerlingen te vroeg los, en laat aan een ander over onder te vroege verbreking der daár juist zoo noodige continuïteit, wat tot haar taak behoort.

Het is mij alweer niet mogelijk, op grond van de mij ten dienste staande gegevens, een volledig beeld te geven van de uitbreiding dezer beweging in mijne inspectie over het jaar 1916. Wel kan ik mededeelen, dat in verschillende steden en streken pogingen in die richting worden gedaan: in het district Deventer te Enschede, Hengelo, Almelo en Deventer en in enkele kleinere plaatsen; in het district Zwolle eveneens op verschillende plaatsen, zoolat in het algemeen reeds in de aanhaling uit het verslag van den schoolopziener in dat district is meegedeeld; in het district Heerenveen te Heerenveen (Schoterland); in het district Leeuwarden te Leeuwarden; in het district Groningen te Groningen, en in het district Winschoten in verschillende grootere plaatsen. Op het financiële bezwaar voor gemeenten en schoolbesturen heb ik reeds gewezen; ook overigens echter moeten er heel wat bezwaren overwonnen worden, zal de poging, om den verlengden schooltijd meer en meer ingang te doen vinden, slagen. Slechts betrekkelijk weinig leerlingen, die er van gebruik zouden kunnen maken, nemen er aan deel.

De schoolopziener in het district Groningen bijv. schrijft: „de gemeente Groningen heeft aan een der scholen eene zevende klasse ingericht, welke toegankelijk is gesteld voor leerlingen van alle scholen, die het zesde leerjaar hebben doorlopen. Het heeft heel wat moeite gekost, om hiervoor zooveel leerlingen te krijgen, dat het de moeite waard was, hierna eene klasse te beginnen.” In 't bijzonder is de klacht over het verloop van het aantal leerlingen veelvuldig; op elk tijdstip van den cursus verlaten leerlingen de lessen, meestal omdat zij hunne vakopleiding beginnen, of gelegenheid vinden voor betaalde werkzaamheden, of noodig zijn voor hulp in de gezinnen, maar dikwijls toch ook zonder eenige noodzaak. Ook het u.l.o. lijdt veel onder een soort-

gelijk verloop; maar toch in mindere mate; het meest vertoont in dat opzicht het beeld van het 7de leerjaar overeenkomst met dat van het herhalingsonderwijs. Wanneer dan ook de schoolopziener in het district Winschoten constateert, dat het herhalingsonderwijs weinig vruchten draagt, en meent, dat met een zevende leerjaar aan alle scholen veel meer zou worden bereikt dan door alle herhalingscholen samen, en die in het district Heerenveen schijnbaar in tegenstelling daarmee schrijft: „Ik acht het verplichte herhalingsonderwijs nog veel noodiger dan het zevende leerjaar; mocht slechts één van beide kunnen worden verkregen, dan zal m. i. het eerste meer resultaat hebben dan het laatste, hoe noodig ook het zevende leerjaar verplicht moet worden in verband met de arbeidswet”, dan is daarbij te bedenken, dat beide noodig zijn, en dat beide alleen dan tot volle uitbreiding en betekenis kunnen komen, als de daarvoor in aanmerking komende leerlingen er aan deel moeten nemen.

De toestand van het onderwijs wordt over het algemeen bevredigend genoemd, en, bij het vorig verslagjaar vergeleken, is er geringe verandering te constateren.

Dat de mobilisatie van vele mannelijke leerkrachten hier en daar stagnatie en ongewenste toestanden zou teweegbrengen, was te voorzien, en bleek dan ook in 1914 en 1915 reeds. Wel zijn vele hoofden van scholen en onderwijzers in de klassen voor m.u.l.o. aan hun gewone werk teruggegeven, maar toch lijden veel inrichtingen onder allerlei tijdelijke maatregelen en onder de bijzonder groote mutatie bij het tijdelijk personeel. Ik behoeft hier de afzonderlijke gevallen, die mij trouwens niet alle bekend zijn, niet te vermelden; zij bieden weinig variatie, spreken voor zich zelf, en bovendien: er is niets aan te doen. Wat redelijkerwijs verwacht mocht worden dat gebeuren kon, is geschied. Wel ziet de eene schoolopziener de gevolgen van de gedeeltelijke ontreding van scholen wat donkerder in dan de andere, en legt de een wat meer nadruk op de waarschijnlijk vermindering van vele gemobiliseerden in hunne qualiteit als leerkracht, terwijl er toch ook zijn, die de lichtzijde zien en oog hebben voor den gunstigen invloed, dien velen in dienst als mensch ondergaan, maar veel variatie in de gevallen en in de wijze, waarop zij worden behandeld en beschouwd, is er niet.

Een ander bezwaar: inbeslagneming van schoollokalen voor militaire doeleinden, is gelukkig verminderd, hoewel niet geheel opgeheven. De schoolopziener in het district Leeuwarden schrijft:

„De 4de openbare school te Harlingen is nog steeds voor militaire doeleinden in gebruik, terwijl de leerlingen in verschillende andere localiteiten onderwijs ontvangen. Dat daardoor het onderwijs aan de leerlingen dezer school niet in alle opzichten tot zijn recht komen kan, ligt voor de hand; ook, dat door eene dergelijke uitstrooiing der klassen naar alle richtingen de eenheid dier school ernstig in het gedrang komt.”

Ook op een lokaal der openbare school te Kollum (Ameland) was in 't begin van 1916 voor militaire doeleinden beslag gelegd; daarvan ondervindt de school echter weinig nadeel.

Algemeen is, evenals vorige jaren, de klacht over het gering aantal geschikte sollicitanten voor de betrekkingen van hoofd eener plattelandsschool en onderwijzer met verplichte hoofdafke of met taalakten, in 't bijzonder op het platteland, en tevens over de groote mutatie onder het onderwijzend personeel in 't algemeen, die niet enkel haar oorzaak vindt in de bijzondere tijdsomstandigheden.

Omtrent dit laatste evenwel schrijft de schoolopziener in het district Heerenveen:

„Misschien zou een meer uniforme regeling der jaarwedden kunnen voorkomen, dat een leerkracht van een dorp vertrekt naar een volkomen gelijksoortig, alléén omdat de raad van de laatste gemeente f 100 of meer bood boven dien der eerste. Dat zulke voortdurende veranderingen het onderwijs schaden, is niet te betwijfelen. Het duurt toch zeker steeds een jaar voor een onderwijzer school en kinderen goed kent en zich bij de omgeving heeft aangepast. Een gedwongen tweearig verblijf aan eene school zou een krasse, maar niet geheel te verwerpen maatregel zijn om het kwaad te verhelpen,

echter eerst nadat eene meer bevredigende salarisregeling algemeen is geworden.”

Wat het eerste bezwaar betreft, neem ik het volgende over uit het verslag van den schoolopziener in het district Groningen, dat vrijwel aller ervaring weergeeft:

„Dat altijd de gewenschte leerkrachten voor de hoofdvacatures beschikbaar waren, kan helaas niet worden gezegd. Deze zoeken liever plaatsing in de steden, waar zij naast meerder comfort eene betere salariering vinden, gunstiger omstandigheden voor de opvoeding hunner kinderen, voor eigen studie, of voor het productief maken van eigen beschikbare tijd en werkkraft. Dat een hoofd eener plattelandsschool als onderwijzer naar eene grootere plaats gaat, komt geregeld voor.”

Daaruit blijkt wel, en ik onderschrijf die conclusie, dat deze quaestie niet uitsluitend eene salariszaak is, welke conclusie bevestigd wordt door het voorbeeld, dat de schoolopziener in het district Winschoten aanhaalt, dat nl. voor de betrekking van hoofd der school te Nieuw-Beerta, slechts 4 sollicitanten zich aanmeldde, hoewel het salaris f 1500 met vrije woning en tuin bedroeg, terwijl eene kerkelijke betrekking daarbij f 250 opbracht. Het zal dan ook niet gemakkelijk zijn, de omstandigheden, die aan beide klachten: weinig geschikte sollicitanten voor bepaalde betrekkingen en te groote mutatie onder een belangrijk deel der leerkrachten, ten grondslag liggen, zóó te wijzigen, dat de toestand in beide opzichten verbeterd, tenzij, zooals de schoolopziener in het district Winschoten voor de openbare scholen wenscht, het onderwijs Rijkszaak wordt.

Schijnbaar is een ander euvel gemakkelijker te bestrijden; ik bedoel: het op te jeugdigen leeftijd toelaten van kinderen op de scholen. Immers, voor zoover de openbare school betreft, zijn de dienaangaande genomen raadsbesluiten onderworpen aan de goedkeuring van de colleges van Gedeputeerde Staten. En verbetering is dan ook werkelijk in zekere mate te constateren. Maar in de practijk doen zich bezwaren voor: de wensch van vele ouders, om de kinderen zoo vroeg mogelijk weer van school af te hebben, met welken wensch de vroege toelating direct verband houdt, de wensch, om ze zoo kort mogelijk thuis tot last te hebben, de omstandigheid, dat de bijzondere scholen in dit opzicht geheel vrij zijn. Het vraagstuk kan dan ook niet enkel uit onderwijskundig oogpunt beschouwd en behandeld worden. Alle districts-schoolopzieners betreuren de tegenwoordige regeling, resp. het gebrek aan regeling. De meesten zoeken de oplossing in de richting van verhooving van den aanvangsleeftijd tot minstens 5½ jaar, gemiddeld 6 jaar, en dan voor alle scholen. Alleen de schoolopziener in het district Winschoten beveelt eene andere oplossing aan. In zijn vorig verslag, waarnaar hij nu verwijst, schrijft hij:

„Heel langzaam wordt de grens wat opgeschoven, maar zelfs al gelukt het die zoover te krijgen, dat geen kind wordt toegelaten of het moet ten minste 5½ jaar zijn, dan nog blijven de kinderen te jong voor ingespannen hersenarbeid. En die leeftijds grens nog verder naar boven te brengen, daartegen verzetten zich de maatschappelijke toestanden, die soms zoo zijn, dat het voor vele ouders en kinderen een voorrecht zou wezen, als de schooldeuren wat vroeger in plaats van later voor de jeugd geopend werden. Welnu, er is een middel om naar beide kanten te helpen: laat het leerplan der beide laagste klassen zoo gewijzigd worden, dat daarin ook handenarbeid wordt gegeven en wel met papier en klei. De hersens krijgen minder te doen: de handen doen grootten deels het werk. De kinderen leeren kleur, vorm en getal onderscheiden; het spreken wordt bevorderd door het benoemen der dingen; de algemeene ontwikkeling neemt toe en daardoor zal het lezen-leeren, als daarmee wat later begonnen wordt, des te vlugger gaan.”

De schoolopziener in het district Leeuwarden, den mistand illustreerend, met de volgende woorden:

„Het kan nu voorkomen, dat bijv. in 4 scholen (3 openbare en één bijzondere) in het arrondissement Ferwerd, kinderen van nog niet ten volle elf jaar de school kunnen verlaten, omdat zij geacht worden aan de Leerplichtwet te hebben voldaan”, meent, dat „dit treurig verschijnsel slechts te voorkomen zou zijn door een wetsbepaling, dat de tijd, vóór den zeden verjaardag in de school doorgebracht, niet meetelde in zake leerplicht.”

En zijn ambtgenoot in het district Zwolle wenscht althans ééne der oorzaken van verschil te zien weggenomen door medewerking van de besturen der bijzondere scholen. „Zeer ware het te wenschen”, schrijft hij, „dat de besturen van de bijzondere scholen konden besluiten, ook voor hunne inrichtingen niet beneden de leeftijds grens te gaan, die voor de openbare school in hunne gemeente is vastgesteld. Dit zou de verhouding tusschen enkele openbare en bijzondere scholen niet noodeloos gespannen maken, en bovendien zou het blijken, dat het in 't belang van het onderwijs was.”

De schoolopziener in het district Groningen bespreekt ook dezen misstand, waar hij rapporteert:

„Over 't algemeen neemt de bijzondere school de leerlingen jonger aan dan de openbare. Op enkele plaatsen is de toelatingsleeftijd een factor bij de concurrentie.”

Uit zijn verdere mededeelingen blijkt, dat de in de laatste jaren goedgekeurde gemeenteverordeningen niet beneden 5½ jaar gaan, wat ook voor het district Assen regel is, waar echter, naar de schoolopziener in dat district meedeelt, nog altijd scholen zijn, waarvan de leeftijd van toelating 5 jaar is, ja zelfs enkele, waarop de kinderen nog beneden dien leeftijd worden toegelaten. Waar, zooals te Delfzijl en te Farnsum, ééne voorbereidende klasse aan de school is verbonden, is de leeftijd van toelating tot de eigenlijke lagere school hooger gesteld, in het bedoelde geval op 6 jaar minstens. Bij beter geregeld en algemeen ingevoerd bewaarschoolonderwijs (of voorbereidend onderwijs) zou ééne oplossing in de goede richting zeker gemakkelijker vallen.

Over de resultaten van het gegeven onderwijs in het algemeen rapporteeren enkele districtsschoolopzieners, en niet in onverdeeld gunstigen zin. De schoolopziener in het district Assen zegt: „Het moest anders zijn, maar de resultaten zijn niet meer dan bevredigend.” Een der oorzaken, zegt hij, zal gelegen zijn in te groote aanvanksklassen, waarbij hij zich mede beroept op de ervaring van den schoolopziener in het arrondissement Assen, van wien hij de volgende uitspraak aanhaalt: „klassen van 40—50 leerlingen in de eerste jaren zijn niet zeldzaam en een blijvend bezwaar voor het onderwijzend personeel. Er blijft noodgedrongen veel ongedaan, wil men binnen beperkten tijd een deel der leerstof behandelen.”

Maar het groote bezwaar voor meerdere scholen noemt de schoolopziener in het district Assen het schoolverzuim. En als derde voegt hij er aan toe de omstandigheid, dat onze onderwijzers op te jeugdigen leeftijd in de school komen, vaak zonder dat zij voldoende gelegenheid hebben gehad zich praktisch te oefenen. Natuurlijk speelt ook hier de te korte leertijd ééne rol. „Een leertijd van zes jaren”, deelt hij als zijne ervaring mee, „is ongetwijfeld te kort. Het geleerde vormt geen geheel, het leerplan kan niet afgewerkt worden. Het verkregene gaat spoedig verloren, hetgeen het best blijkt, als men de leerlingen terugvindt op de herhalings-school.” Hoewel al die oorzaken en omstandigheden het onderwijs zeer drukken, kan toch de persoonlijkheid van den onderwijzer nog veel goedmaken, wat wel blijkt uit het groote verschil, dat scholen in dit opzicht te zien geven, welke toch nagenoeg onder gelijke omstandigheden werken. Geen verschil in algemeenen zin bestaat er te dien opzichte echter tusschen openbare en bijzondere scholen, zegt de schoolopziener in het arrondissement Assen, en de schoolopziener van het gelijknamig district heeft geen andere ervaring als de zijne mede te deelen. De schoolopziener in het district Wintholten vestigt er in zijn verslag de aandacht op, dat een der gebreken, die ons onderwijs aankleven: het geringe gebruik, dat van aanwezige aanschouwingsmiddelen gemaakt wordt, aan den onderwijzer te wijten is. Hij schrijft:

„Over gebrek aan leermiddelen valt niet te klagen. Wanneer er nog klachten vallen over te weinig aanschouwelijk onderwijs, ligt dit niet aan de hoeveelheid platen, die aanwezig is, maar wel aan het feit, dat de platen niet zoo dikwijls gebruikt worden als het mogelijk is bij allerlei onderwijs. Gewoonlijk wordt ééne plaat afzonderlijk behandeld en verder blijft ze in de platenkist. Maar ook bij de leesles, bij de geschiedenis, bij de aardrijkskunde enz. zou diezelfde plaat weer dienst kunnen doen, maar dan volstaat men al te dikwijls met te zeggen: „dat hebben jehi wel eens op de plaat gezien.” Dit is ééne verkeerde gewoonte, die nog veel kwaad doet.”

Voor het overige getuigen de verslagen van matige tevredenheid met de algemeene resultaten. In het district Leeuwarden is het blijkens de mededeelingen der arrondissements-schoolopzieners met de m.u.l.o.-scholen beter gesteld dan met de volksscholen; de leerlingen uit de visschersdorpen zijn achterlijker dan die in de landbouwstreken. Ééne belangrijke verbetering van principieelen aard constateert de schoolopziener in het district Heerenveen. „Het denkbeeld”, zegt hij, „dat de lagere school niet alleen kundigheden moet aanbrengen, maar vooral aan de opvoeding der jeugd moet meewerken, wint meer en meer veld. Als deze waarheid tot alle onderwijzers doordringt, zal het opdrijven van enkele levensvakken van den onderwijzer ophouden, de algemeene ontwikkeling beter worden bevorderd en de leertijd voor het kind aangenaam worden en meer effect hebben voor zijn later leven.” Ook ten aanzien van de medewerking van de onderwijzers aan het opvoedingswerk buiten de school is er ééne sterke opleving merkbaar.

Van de verschillende vakken van onderwijs wordt, behalve dan van de vakken lezen en rekenen, die in 1916 aan de orde waren, in de verslagen weinig gezegd. Het vorig jaar werden de vakken kennis der natuur en handteekenen uitvoerig besproken; en een volgend jaar zijn Nederlandsche taal en schrijven aan de orde. Ik bepaal mij dan ook, behalve wat de nu aan de orde zijnde vakken betreft, tot korte opmerkingen.

„Wat Nederlandsche taal betreft”, schrijft de schoolopziener in het district Groningen, „wordt er meer werk gemaakt van het stelonderwijs. Het is echter niet te hopen, dat wij over eenige jaren over overdrifving in deze richting zullen hebben te klagen. Het schrijven zonder fouten moet op de lagere school het doel blijven.”

Bij het vak aardrijkskunde verdient vermelding, dat vele onderwijzers in de laatste jaren gelegenheid hadden, hun kennis van Nederlandsch Oost-Indië op belangwekkende wijze te vermeerderen. Uitgaande van het Departement van Koloniën, werden er nl. zg. Indische cursussen voor onderwijzers gehouden te Deventer, te Zwolle, te Groningen en te Hengelo. Vooral te Groningen was het getal deelnemers uit stad en omgeving groot; te Zwolle was de deelneming het geringst, naar de schoolopziener in het district Zwolle rapporteert. „ten gevolge van de minder goede voorbereiding”. De zaal in de Hervormde kweekschool was voor dit doel veel te klein en de uitnodiging tot bijwoning der lezingen dienvolgtgeve beperkt. Dat deze cursussen een belangrijk gevolg zullen hebben voor het onderwijs op onze lagere scholen, is aan geen twijfel onderhevig; de mondelinge, meestal boeiende voordrachten hebben de boekenkennis van velen op belangwekkende wijze aangevuld, en de deelnemers opgewekt, bij hun onderwijs van de meerdere kennis en het beter inzicht, blijkt te geven. De schoolopziener in het district Groningen schrijft dienaangaande: „om resultaten van den gehouden Indischen cursus te kunnen constateeren, hiervoor is de tijd misschien nog wat te kort geweest. Op een paar scholen is het leerboek van Hooftman en Houwen: „Nederlandsch-Indië” ingevoerd. Misschien wijst dit op het ontkiemen van het gestrooide zaad.”

Ook met betrekking tot de vakken j en s van artikel 2 der wet op het lager onderwijs is krachtige opleving merkbaar, allereerst bij de opleiding en bij het onderwijs aan oudere leerlingen, maar toch ook op de gewone lagere school. Echter minder bij het bijzonder dan bij het openbaar onderwijs. De schoolopziener in het district Groningen, na te hebben vermeld, dat de gemeente Groningen in den laatsten tijd bij de nieuwe scholen ruime, doelmatig ingerichte gymnastieklokalen bouwde, en dat ook bij de nieuwe openbare scholen te Hoogkerk, Marum en Tolbert lokalen voor het onderwijs in vak j werden aangebracht, vervolgt:

„Bij de bijzondere scholen is eerder achteruitgang te constateeren, hetgeen bij de weinige sympathie, die hier voor het vak gestaat, bijna op een doodloopen wijst. De Vereniging tot bevordering van Christelijk lager en m. u. l. o. te Groningen beschikt over goede lokaliteit, waarvan door haar 4 scholen gebruik kan worden gemaakt. Bij 3 is in 1916 het vak van het leerplan geschrapt in verband met het vertrekken van den gymnastiekonderwijzer. De bijzondere school te Loppersum heeft het in 1916 eveneens geschrapt. Wat nu het bijzonder onderwijs betreft, worden vakken j of s slechts onderwezen aan 4 scholen, alle in de stad Groningen

gelegen: eene R.-K. meisjesschool, de Chr. m.u.l.o.-school, de neutrale school der Groningsche Schoolvereniging, en de leerschool der bijzondere kweekschool."

Dit vershijsel is algemeen, terwijl hijv. aan alle 192 openbare scholen van het district Assen vak j wordt onderwezen (met uitzondering voorloopig van de school te 1ste Exloërmond, gemeente Odoorn, voor welke school Gedeputeerde Staten tot uiterlijk 31 December 1919 vrijstelling hebben verleend wegens gebrek aan bevoegd personeel), heeft geen enkele der 54 bijzondere scholen van dat district een der vakken j of s op haar programma. De schoolopziener in genoemd district vermeldt overigens met genoegen, dat het gymnastiekonderwijs, in de gemeente Assen, dat thans gegeven wordt in een centrale gymnastiekschool met twee leerkrachten met middelbare bevoegdheid, eene aanmerkelijke verbetering onderging, en dat alle leerlingen thans met opgewektheid aan de oefeningen deelnemen. „De Rijkssubsidieering der gymnastiekcursussen heeft", schrijft de schoolopziener in het district Groningen, „vooral in de stad heel wat ambitie voor de lichaams oefeningen gewekt. Althans is het, naar ik hoor, aan enkele gymnastiekonderwijzers gelukt, heel wat cursussen te formeeren." Hij vreest echter hier overdrijving; een der hoofden van de voortzettingsscholen heeft reeds gemeend, er front tegen te moeten maken, en het is dezen gelukt, dat niet op de avonden der leerlingen beslag zou worden gelegd. Ook de spelletscursussen brengen eenige verbetering aan, „maar", schrijft de schoolopziener in het district Zwolle, „van het groote nut der lichamelijke opvoeding zijn velen niet te overtuigen. Als het hoofd der school weinig voor het onderwijs in vrije en ordeoefeningen gevoelt, belleten de elementen bijna steeds, dit te geven. Dan is het te koud of te warm, te nat of te droog." Ook de schoolopziener in het district Heerenveen vindt, dat het onderwijs in vak j nog niet aan de verwachtingen beantwoordt: „waar geen gymnastieklokaal of vrij leerlokaal is, soms zelfs geen speelplaats van betekenis, is de tijd, aan dat vak besteed, vrijwel verloren", zegt hij. Ook hij echter verwacht van de spelletscursussen verbetering; die te Heerenveen heeft hier en daar verbetering gebracht: „het bijna overal vastgestelde speelkwartier wordt nu beter gebruikt dan vroeger, terwijl ook de lessen in bedoeld vak, onder meer afwisseling gegeven, beter aan de behoeften van het kind voldoen."

Het onderwijs in de nuttige handwerken voor meisjes geeft tot geen bijzondere opmerkingen aanleiding. „Langzamerhand", zegt de schoolopziener in het district Groningen, „kan het zich verheugen in de sympathie van alle moeders. Men begint in te zien, dat het toch beter is dan op de vroegere naai- en breischooltjes, die men met leede oogen zag verdwijnen." Op een misstand wijst nog de schoolopziener in het district Zwolle, dat nl. nog zooveel onbevoegde leerkrachten onderwijs geven in dit vak, vooral op schooltjes met uitsluitend mannelijke leerkrachten. Maar als „helpsters" zijn zij ook aan grotere scholen werkzaam, en niet enkel op het platteland. Meer en meer wordt het onderwijs in dit vak binnen de gewone schooluren gegeven, althans ten deele. „Op enkele scholen", schrijft de schoolopziener in het district Heerenveen, „wordt het werk der onderwijzeressen noodeloos verzaamd, omdat het handwerkonderwijs op de vrije middagen wordt gegeven, zeker ook tot schade van het kind."

Het onderwijs in het Fransch wordt bijna geheel beheerscht door de eischen van het hooger en middelbaar onderwijs. Waar Duitsch onderwezen wordt (behalve aan de m.u.l.o.-scholen), is dit veelal een gevolg van de eischen, die het maatschappelijk leven aan de ontwikkeling stelt, zegt de schoolopziener in het district Groningen; hij voegt er echter bij: „somsjits ook alleen om te voldoen aan de eischen der subsidieregeling". En elders zegt hij: „Het onderwijs in dit vak wordt bepaald door de eischen van het verkeer. In den regel bepaalt het zich er dan ook toe de leerlingen meer of minder vaardigheid bij te brengen, om zich in deze taal schriftelijk of mondeling te kunnen uitspreken, of de gesproken of geschreven taal te kunnen verstaan. De moeilijke grammatica kan grootendeels ongemoeid gelaten worden. Op verschillende scholen bereikt men in een tweejarigen cursus goede resultaten in deze richting."

Engelsch wordt bijna uitsluitend op de m.u.l.o.-scholen onderwezen.

Over het verdwijnen van wiskunde van vele leerplannen, nu dit vak door de wetswijziging niet meer verplicht is, is reeds gesproken.

In den leidraad voor het lezen, bij den aanvang van het verslagjaar 1916 door mijn voorganger verstrekt aan de schoolopzieners in de 3de inspectie, welke leidraad was vastgesteld in eene vergadering van den inspecteur met de districtsschoolopzieners, en die zou strekken om bij het schoolbezoek op bepaalde punten de aandacht te doen vestigen, zoowel als om in de uit te brengen verslagen meer eenheid te brengen, komt onder afdeling B. „Voortgezet leesonderwijs" dit vraagpunt voor: „Gewoonlijk wordt als einddoel van het leesonderwijs op de lagere school gesteld, dat de leerlingen een eenvoudig stuk proza en poëzie vaardig, nauwkeurig en natuurlijk lezen kunnen en verstaan. Wordt dit doel bereikt?" Velen hebben deze vraag zoo behandeld, alsof er ook stond: „Wordt dit doel ook beter bereikt dan vroeger?" M. a. w.: is er vooruitgang? Het spreekt bijna vanzelf, dat sommigen daarbij als punt van vergelijking namen den toestand van vóór zes jaren, toen ook over de vakken lezen en rekenen in bijzonderheden moest worden gerapporteerd. De antwoorden vallen zeer verschillend uit, wat trouwens geen wonder is, daar men zich op verschillend standpunt bij de behandeling der vraag stellen kan, en ook de gestelde eisch verschillend kan worden geïnterpreteerd. De schoolopziener in het arrondissement Deventer schrijft: „Over het lezen is niet veel nieuws te melden. Men kan zeggen, dat het stationnair blijft. Op vele scholen wordt zeer goed gelezen, op andere middelmatig, op weer andere slecht. Ik heb daarover vroeger reeds breedvoerig uitgeweid en het heeft geen zin, dit nogmaals te doen." Zijn ambgenoot in het arrondissement Hengelo schrijft: „Lezen blijft in het bijzonder veel te wenschen overlaten; het werkelijk „natuurlijk" lezen blijft uitzondering voornamelijk." Baarentegen constateert die in het arrondissement Almelo, dat het doel van het leesonderwijs door het meerendeel der leerlingen wel wordt bereikt, al voegt hij er de restrictie aan toe: „doch meer nog wat betreft het vaardig lezen en het verstaan van het gelezene dan het nauwkeurig en natuurlijk lezen." En zijn ambgenoot voor het arrondissement Enschede beantwoordt de gestelde vraag ten aanzien van het gelezen proza bevestigend, mits de leerstof zeer eenvoudig zij; ten aanzien van een eenvoudig stuk poëzie durft hij hetzelfde niet verklaren. Om de schoolopzieners van alle arrondissementen van het district Deventer aan 't woord te laten komen, vermeld ik, dat die in het arrondissement Oldenzaal over den vooruitgang in het aanvankelijk leesonderwijs zeer tevreden is, maar van oordeel is, dat het voortgezet leesonderwijs, behoudens enkele goede uitzonderingen, niet beantwoordt aan de verwachtingen door de resultaten van het aanvankelijk leesonderwijs gewekt; over het verstaan kan men nog wel tevreden zijn, maar over het lezen minder. Het is ondoenlijk en ook onnoodig, de meeningen en ervaringen van alle arrondissementsschoolopzieners der overige districten zelfs in resumé weer te geven; gelukkig zijn de meesten over het verkregen resultaat niet geheel tevreden, sporen allerlei oorzaken op die tot de geconstateerde gebreken en tekortkomingen bijdragen, en geven, voor zoover mogelijk, hier en daar de middelen aan die tot verbetering kunnen leiden. Zoo wijten velen enkele veel voorkomende fouten en gebreken aan het slecht-gearticuleerd spreken der leerlingen en ... der onderwijzers, aan den invloed van het dialect der omgeving, aan te korten leertijd, waardoor zelfs het goede, dat bereikt wordt, veelal weer teloor gaat, omdat de kinderen niet zoóver komen, dat zij buiten en na hun leertijd de leeskunst onderhouden; aan het te gering aantal uren voor lezen aan sommige scholen uitgetrokken, aan de noodzakelijkheid om bij combinatie van klassen ook daar, waar geen voorbereidend onderwijs een goeden grond legde, te spoedig met het eigenlijk lezen-leeren te beginnen; aan het milieu van het kind, dat dikwijls ook zelfs onwillekeurig tegenwerkt, vooral bij een vak, waar het meer dan bij eenig ander op uiterlijke en innerlijke beschaving aankomt; aan sleur en gebrek aan inzicht bij de onderwijzers, die te weinig doordrongen zijn van de noodzakelijkheid van voorafgaande en begeleidende spreek- en gehooroefeningen,

en den kinderen te weinig gelegenheid geven tot oefening; maar zelf te veel en te lang praten bij de bespreking der les; aan te weinig leerstof en te veelvuldige herhaling der eens gelezen en opgenomen lessen; aan het te weinig letten op leestoon en voordracht en het te weinig houden van oefeningen tot verbetering van beide. Dit lange zondenregister is op te diepen uit de verschillende verslagen; de remedie zou gelegen zijn in meer en beter spreekonderwijs op opleidingsinrichtingen en scholen; in krachtige bestrijding van dialectische uitspraak; in verlenging van leertijd; in betere verdeling der leerstof; in betere klassenorganisatie, speciaal ten aanzien van de aanvangsklasse; in meer contact met en invloed op de gezinnen; in verheldering van het inzicht van aanstaande onderwijzers ten aanzien van de zoogenaamde vooroefeningen; in grotere mate van zelftucht en inzicht bij de bespreking van lessen; in meer oefening der leerlingen op oordeelkundiger gekozen en uitgebreide leerstof; op verbetering van leestoon en voordracht door meerdere oefening, gegrond op meer activiteit en betere voorbereiding der onderwijzers.

Laten velen (de meesten!) het volle licht vallen op wat er nog ontbreekt, er zijn er toch ook, die beslist vooruitgang constateeren. Tot hen behoort een man van gezag in zulke zaken als de schoolopziener in het district Winschoten. Na te hebben vooropgesteld, dat we z. i. met het lezen in de laatste jaren krachtig vooruit zijn gegaan, en te hebben betoogd, dat dit niet ligt aan het onderwijs in aanvankelijk lezen, geeft hij als zijn oordeel te kennen, dat de vooruitgang voornamelijk het gevolg is van twee omstandigheden: *a*, de geheel veranderde taalbeschouwing, en *b*, het veranderd inzicht ten opzichte van het intellectualisme. „Bij een beschouwing”, schrijft hij, „die uitging van de geschreven taal ook in de school, was de allereerste eisch bij het lezen „lees wat er staat!”, „alle letters uitspreken!” Thans is de opvatting ook tot de school doorgedrongen, dat taal niet is een uitgesproken letter, maar dat juist de gesproken klank primair is; zoo goed als algemeen heeft het beginsel ingang gevonden, dat men niet moet trachten elke letter met steeds denzelfden klank te laten hooren, maar dat men te vragen heeft, welke klank telkens met hetzelfde letterteeken bedoeld is. Toen de onderwijzers, min of meer bewust, tot die overtuiging gekomen waren, werd het ook regel, dat telkens als er strijd was tusschen de eischen van *natuurlijk* en *naauwkeurig* lezen, de naauwkeurigheid aan de natuurlijkheid moest worden opgeofferd. Ideaal van het lezen is nu geworden, het gedrukte zoo weer te geven, zoo te verklanken, als de groote menschen, die in het leesboek optreden, het zelf zouden *gezegd* hebben De auteurs van leesboeken zijn hierbij te hulp gekomen. Nieuwe leesboeken gaven meer omgangstaal dan boeketaal van vorige eeuwen; de bestaande leesboeken werden bij iederen herdruk meer gemoderniseerd.” — „Niet minder invloed op het lezen en het leesonderwijs heeft het feit uitgeoefend, dat het intellectualisme al meer terrein verliest. In een tijd, dat iedereen gewaardeerd werd naar hetgeen hij in zijn hoofd had, lag het voor de hand, dat ook de lagere school steeds bezig was om kennis aan te brengen, niet alleen door het leesboek, maar door ieder lesje, dat gelezen moest worden. 't Was verklaren en nog eens verklaren. De leesles werd aardrijkskundeles, geschiedenisles, enz., enz. De kinderen hoorden veel en deden te weinig ... Tegenwoordig wordt op dergelijke wijze vrijwel nooit meer les gegeven; het lezen wordt opgevat als een vaardigheid, zooals het ook werkelijk is; en vaardigheid verkrijgt men alleen door doen, door veel doen ... Ook hiermee rekenen de auteurs van schoolboeken. Zij geven hoe langer hoe meer lessen, waarin weinig verklaard behoeft te worden, en bij voorkeur bedienen ze zich van 't doorlopend verhaal. Dit biedt allerlei voordeelen, ook in 't opzicht, dat het vaardig lezen er gemakkelijker door wordt ... Nog steeds werkt echter het intellectualisme na, want zelfs in leesboeken met doorlopende verhalen tracht de auteur telkens maar weer kennis aan te brengen ... Als men echter tracht, een mensch te waardeeren overeenkomstig hetgeen hij in 't hart heeft, dan moeten de leesboeken ook in die richting gaan. En gelukkig is daarvan een begin te zien. In de lagere school worden ook leesboeken gebruikt, waarin het doorlopend verhaal karakterteekening geeft. Verder kan men m. i. voor kinderen niet gaan: karakterontleding is te zware kost voor schoolkinderen! Alles samengevat, mag ik

m. i. met een gerust geweten getuigen, dat het leesonderwijs in de laatste jaren in het district Winschoten flink is vooruitgegaan; ja, er zijn al scholen, waar kleine en groote leerlingen al heel aardig verzen kunnen zeggen. Ze komen vrijmoedig voor de klas en durven ook gevoel te leggen in het vers, dat ze opzeggen.”

De hier geschetste vooruitgang houdt een dubbel voordeel in, als hij zoover gaat, dat niet alleen op school de leerlingen beter lezen, maar dat ook buiten den schooltijd en na den leertijd van de meerdere vaardigheid en den verhoogden lust wordt geprofiteerd door de kinderen zelf en door het gezin, waar zij gaarne hun kunnen produceeren. Voor het later te genieten herhalings- en vakonderwijs, voor het geheele later leven is hij van onschatbare waarde.

Anderen zijn, zooals gezegd is, met betrekking tot het te bereiken einddoel van goed leesonderwijs minder optimistisch gestemd, en zien, het oog meer richtend op allerlei, wat nog verbetering behoeft, weinig of geen vooruitgang. Maar ook bij hen is er een lichtpunt. Zij allen zijn overtuigd van de waarheid, dat het aanvankelijk leesonderwijs weinig verbetering meer behoeft, althans principieel niet, maar wel in uitvoering en toepassing der gevolgde methode, daar immers ook de beste methode onder de handen van menigen slecht tot haar recht komt. Maar de principes, die aan de methodiek van het aanvankelijk leesonderwijs ten grondslag liggen, zijn in die mate gemeengoed geworden, en in enkele veel gebruikte methodes zoo oordeelkundig verwerkt, dat men maar eene dragelijke leerkracht behoeft te zijn, om de zaak zoo al niet uitstekend, dan toch behoorlijk tot haar recht te laten komen. Wanneer echter — en daarvoor bestaat gevaar — de besten en de goeden mochten meenen, dat zij mechanisch kan worden gehanteerd, nu alles tot in de puntjes is voorgeschreven en verwerkt, en dat de persoonlijkheid met haar individueel inzicht en haar individuele wijze van toepassing kan worden uitgeschakeld, dan is de weg naar de sleur ook hier alweer gebaad en betreden. Hier heeft allereerst de opleiding een belangrijke taak.

„Onze oudere onderwijzeressen”, zegt de schoolopziener in het district Winschoten, „die al ervaring hebben, redden zich wel. Ze gebruiken Hoogeven's of een andere methode, laten al het overtollige weg en zorgen, dat de kinderen in betrekkelijk korten tijd kunnen lezen. Pas beginnende onderwijzeressen echter meenen meestal, dat ze van al de raadgevingen en vingervwijzingen der handleiding niets mogen overslaan, met het gevolg, dat veel tijd verloren gaat, dat de onderwijzeressen zich onnoodig overspannen en toch niet de resultaten heeft, die ze verwachtte, en dat de kinderen zich zelfs met leesplankjes en letterkaartjes gaan vervelen.” — „Zou het niet mogelijk zijn?”, vraagt hij dan, „dat de onderwijzers aan kweek- en normaalscholen, die les geven in paedagogiek, ook eens aan hun leerlingen duidelijk maakten, dat bij zulk een leesmethode slechts een paar essentiële eigenschappen te vinden zijn, die dus in geen geval verwaarloosd mogen worden, terwijl er tal van kleinigheden zijn, waarvan slechts een deel onder bepaalde omstandigheden gebruik behoeft te worden?”

Nu, dit is zeker mogelijk: de vraag is maar, of, indien ook al het inzicht er is, ook de toepassing in die mate zal volgen als gewenscht is. Nog al te velen ontbreekt het aan inzicht, door nadenken verkregen, en nog meerderen aan initiatief, om het verkregen eigen inzicht in zelfstandig handelen om te zetten. Het is trouwens ook niet te verwachten, dat allen, die voor de taak: de kinderen te leeren lezen, worden geplaatst, zich tot zulk eene hoogte zullen opwerken. En voor wie daartoe den aanleg, de persoonlijkheid mist, is het laten aankomen op eigen initiatief een niet gering te schatten gevaar: zij komen tot beunhazerij, waar zij, aan de hand van een geestelijk meerdere geleid, toch altijd nog dragelijk werk zouden leveren. Neemt men dit in aanmerking, dan is de uitspraak, waartoe enkele schoolopzieners komen, gerechtvaardigd: dat het er weinig op aankomt, welke van de nieuwere methoden men volgt; principieel zijn zij alle uit één wortel gesproten. Mits men bij en na de opleiding maar blijft aansturen op verheldering van inzicht in wat men doen wil en heeft gedaan, en op behoud en ontwikkeling van persoonlijkheid, waar persoonlijkheid is.

Het aanvankelijk leesonderwijs moet een grondslag leggen voor het voortgezet lezen. Daarom moet het „aandacht

schenken aan individuele spraakgebreken, den leestoon en bestrijding van het dialect." Een der vragen van den bovenbedoelden raad doet hierop. De schoolopziener in het district Groningen antwoordt:

"Aan individuele spraakgebreken wordt wel aandacht geschonken, doch lang niet overal in voldoende mate. Het leesonderwijs is veel te weinig spreekonderwijs. Vele onderwijzers spreken zelfs slordig." En verder: "Meer aandacht wordt gewijd aan den leestoon, doch ook dit niet overal in voldoende mate. Vele onderwijzers zijn van meening, dat hierop bij het aanvankelijk onderwijs niet kan en niet behoef te worden gelet. Dit komt volgens hen eerst bij het voortgezet leesonderwijs, als het verstandelijk lezen op den voorgrond begint te treden."

Dat dit fundamenteel gebrek aan inzicht ook bij onderwijzers buiten het district Groningen voortkomt, bewijzen de verslagen van ook andere schoolopzieneren. Het is jammer. Juist, als men bij de kleinen, die nog geen sleur hebben, begint, kan men, door bij alles op een goeden spreek- en leestoon te letten, sleur voor later weren. En zij zijn ook overigens voor dat deel van het onderwijs zoo bijzonder geschikt. Zij hebben nog de naieve vrijmoedigheid, die oudere leerlingen moeilijk behouden, als zij er niet van klein af aan gewend zijn, in of vóór de klas een eigenaardig geïntoneerd woord, een uitdrukking, een zin, een lesje, op natuurlijke toon na te spreken. Evenals juist de jongere leerlingen zonder schroom alleen voor de klas zingen, zoo zijn zij er ook gemakkelijk toe te brengen, de onderwijzers of een ander kind met natuurlijke intonatie na te spreken. Van deze eigenschap, die, als ze benut werd, het latere leesonderwijs voor fouten, voor uitwassen, zoo vrijwaren, wordt in de lagere school bijna nergens partij getrokken. Is het, omdat de onderwijzer of de onderwijzeres, zelf oudere, den aangeleerden schroom, tegenover de jongste leerlingen zelfs, niet kan overwinnen? Of omdat zij zelf den natuurlijke toon bij het lezen nooit onderhouden, zoodat zij deze fout van de leerlingen niet merken?

Hoe het ook zij, aan de techniek van het aanvankelijk leesonderwijs behoeft weinig meer te mankeeren, en er mankeert inderdaad ook weinig aan; beschouwd als deugdelijke grondslag voor het voortgezet lezen in den niet zuiver technischen zin mankeert er ongeveer alles aan. Toch, ik zeg het met genoegen; het gebrek wordt door velen erkend, en van vele opleiders gaat in dezen krachtige invloed ten goede uit.

In enkele verslagen wordt nog op een principieel verschil gewezen, dat bij vergelijking van de op verschillende scholen gevolgde leermanier duidelijk uitkomt. Ook dit punt is van groot belang: het betreft den aanvangsleertijd. Terwijl op sommige scholen al heel spoedig met de methodische vooroefeningen voor het lezen-leeren en met het lezen-leeren zelf begonnen wordt, brengen anderen dien eersten tijd op andere wijze door. Veel hangt hier trouwens af van de organisatie der school: het verschil wordt hier minder veroorzaakt door sleur of verschillend inzicht, doch wel door noodzaak. „De kindertjes, die pas van moeder komen", zegt de schoolopziener in het district Winschoten, „moeten voor alles aangenaam bezigt gehouden worden en al spelende aan het leeren gezet worden. Gebeurt dit niet, dan is de overgang wat al te groot. En nu is het voor de kleine kleuters wel aardig om prentjes te zien en verhaaltjes te hooren. Men ziet dan ook, dat ontwerpers van eenvoudige methodes, die van leesplanken en leesplaten niets willen weten, toch het aardige, het mooie door de achterdeur weer binnenhalen en ieder kind een mooi boek met platen geven, waarover verteld wordt." De strijd tusschen wensch en gevolgd en mogelijke praktijk komt duidelijk uit in deze woorden van den schoolopziener in het district Heerenveen:

„Ten slotte moet ik nog als mijn ervaring neerschrijven, dat in 't algemeen vooral in de laagste drie klassen de lagere school te veel „school" is, en wel vooral in de streken, waar twee en soms meer dier klassen aan één kracht zijn toevertrouwd. Er is geen tijd tot gezelligheid en leuke praatjes met die kleinen, pas bij moeder vandaan. Ik zou wenschen, dat het verboden was, dat de laagste klasse (het eerste halfjaar minstens) met andere klassen in één lokaal samen was."

Nu, die wensch zal nog wel langen tijd tot de rubriek „vrome" blijven behooren; maar uit de uitsluiting van dezen schoolopziener en die van zijn ambtgenoot van het district Winschoten blijkt duidelijk, wat in dezen het best zou zijn,

kon men het leven, ook het schoolleven, naar zijn hand zetten. Dat laatstgenoemde bij de hier geschetste handelwijze en invoering van handenarbeid althans voor de laagste twee klassen geen bezwaar zou hebben tegen lagen aanvangsleertijd, heb ik reeds vermeld.

Wanneer de moeilijkheden van het aanvankelijk leesonderwijs geheel of grotendeels zijn overwonnen, komt het zoogenaamd voortgezet lezen aan de orde. In de laatste jaren worden dan (en ook later ter afwisseling van moeilijker leestof) aan de kinderen meer en meer leesboekjes voorgelegd, die gemakkelijk te begrijpen inhoud bevatten, en die er geheel op gericht zijn, de leesvaardigheid te vergrooten. Met een eigenaardigen naam, die tevens het gevaar aanduidt, dat ze meebrachten, worden ze „doorrenboekjes" geheeten. Men wil er twee dingen mee bereiken: de kinderen vlot leeren lezen, en de vroegere zeer veel en ook nu nog in zwang zijnde al te veelvuldige herhaling van hetzelfde lesje voorkomen.

De bestrijding van dit euvel kan slechts goede gevolgen hebben: waar, hetzij uit sleur, hetzij dat men over te weinig leestof beschikt, elk lesje verscheiden keeren achtereens wordt gelezen, doodt men belangstelling en oplettendheid bij de kinderen; en, wat met het oog op de gevolgen nog erger is, er wordt bij herhaling minder op de technische fouten en nog minder op den leestoon gelet; ook de activiteit van den onderwijzer verschaft bij deze wijze van doen, en de sleur, die bij leerling en onderwijzer het gevoel zelfs voor grove fouten afstompt, ontstaat te gelijk met het snellezen en den leedreun, die beide den leestoon ten eerste schaden. Maar bij het gebruiken van de „doorrenboekjes" loopt men hetzelfde gevaar, indien men niet ten zeerste oppast: is het „rennen" bij het lezen op school al gevaarlijk, daar bijna alle kinderen reeds van nature daartoe neigen, het „doorrennen" zet de activiteit van den onderwijzer geheel op stal. Juist, waar de teugel het meest noodig is: bij de leestof, waarvan de inhoud geen moeilijkheden biedt (de voordracht biedt altijd moeilijkheden) laat men dien vieren. Dat brengt zoo, naar de opvatting van velen, de strekking dier boekjes mee.

Het is dan ook geen wonder, dat de minder goede resultaten van het leesonderwijs door sommige arrondissements-schoolopzieneren in het district Groningen mede worden toegeschreven aan het gebruik van de zoogenaamde „doorrenboekjes": „naar hun meening zou", zegt de schoolopziener in het district Groningen, „dit gebruik voor een groot deel de schuld dragen van het hakkend lezen in „de hogere klassen". Misschien is deze fundamentele fout, gevolg van het verkeerd begripen van de strekking dier boekjes, op te vatten als eene reactie op die andere, die nog steeds veel voorkomt, maar vroeger nog grooter terrein besloeg: de al te uitgebreide zoowel als minutueuse (en daardoor tijdroovende) verklaring van de leesles door den onderwijzer. Deze fout (die gevarieerd naar de leestof trouwens bij alle mondeling onderwijs veelvuldig voortkomt) heeft twee hoofdoorzaken: eene algemeen menschelijke, en eene, die voortspduit uit verkeerd inzicht. De laatste kan door onderricht onwerkzaam worden gemaakt; en dat is voor een deel ook geschied bij de opleiding en praktijk: men heeft leeren inzien, dat men het aan de orde zijnde deel der leerstof heeft te behandelen als eenheid op zich zelf, met weglating van allerlei, dat er wegens innerlijk of uiterlijk verband bij zou kunnen worden betrokken, maar dat toch aan de opvatting der eenheid als zoodanig afbreuk zou doen, en heeft er dus bij de leesles van leeren afzien, die te maken tot (in werkelijkheid: te doen ontwaarden in) een taalles (hoe was zulk eene grove afdwaling ook mogelijk!), een aanschouwingsles, een geschiednisles, een aardrijkskundes, een natuurkundes, en wat niet al.

Bij velen ontbreekt ook nu nog dat betere inzicht, terwijl er ook zijn, die zelf de verkeerde gewoonte te boven zijn, maar haar voor den dag halen, als ... de schoolopziener de les bijwoont, half twijfelende, of die gewoonte niet toch de goede was. Eene opmerking van deze strekking maakt de schoolopziener in het district Winschoten in zijn verslag, die er bijvoegt, wat trouwens niet anders dan natuurlijk is, dat vooral oudere onderwijzers gaarne weer in de halfbestreden fout vervallen. De eerstgenoemde oorzaak, de algemeen menschelijke, is moeilijker te bestrijden, daar haar invloed alleen door opvoeding en zelfopvoeding (zelftucht) tot de toelaatbare proportiën kan worden teruggebracht. Ieder oudere, die een jongere, elke vakman, die een leek wat wil

leeren, duidelijk maken, is geneigd alleen of hoofdzakelijk van de beide handelingen, die daarbij moeten worden verricht: het doceren en het opnemen, de eerste in het oog te vatten. Daarbij onderschat hij, wien de moeilijkheden en de samenhang van het aangeboden klaar voor oogen liggen (dat neem ik althans voor een oogenblik aan), de moeite, die de ander heeft, hem te volgen en er op te reageren; ten overvloede verliest hij licht zijn geduld, juist omdat hij die moeite onderschat en snellere resultaten meent te mogen verwachten. Daarbij kan de moeite nog worden vergroot, doordat hij in zijn uitlegging inderdaad onduidelijk en onsamenhangend is, wat hij natuurlijk zich zelf niet of noode toegeeft. Vandaar veelal het geprikkelde en prikkelende ongeduld, dat ten overvloede de rustige stemming verstoort, die voor opnemend en verwerking beslist noodig is, hetwelk in gezin zoowel als in school zoo dikwijls het „leeren” vergezelt. Vandaar ook de geresigneerdheid, waartoe de leerende zoo gauw zijn toevlucht neemt, als noch het geduldige onderricht, noch het ongeduldige instampen direct dat resultaat heeft, waarop hij in zijn kortzichtigheid, of omdat zijn meederen het van hem verwachten, meent te mogen rekenen. Tegen deze beide gevolgen van de genoemde menselijke eigenschap, waarvan de eene voor gezin en school „ongewenschte onrust” en de andere „ongewenschte rust” betekent, is er maar één middel: beredeneerd zelfbedwang bij den leerende, die hem doet spreken en zwijgen, helpen en afwachten, al naar het individuele geval zich voordoet, en die den onderrichte gelegenheid geeft tot juist reageren door luisteren of spreken, door zien doen of door handelen. En daar die zoo moeilijk te verkrijgen zelftucht ook bij de onderwijzers nog steeds zeldzaam is — hoe zou het ook anders? — is het gewone klassebeeld, óók bij de leesles: ongewenschte onrust of ongewenschte rust; bij de leesles 't laatste overwegend, hetzij dat de onderwijzer praat of de leerling leest. Nu heet het wel, dat tegenwoordig de leerling méér leest en de onderwijzer minder spreekt dan vroeger, maar nog niet alle verslagen der districtsschoolopzieners in de 3de inspectie gewagen van afdoende verbetering op dat punt. En indien de „verbetering” alleen daarin mocht bestaan, dat de leerling bijna steeds leest, en de onderwijzer zich van spreken onthoudt, ook waar dit voor de opvatting van den inhoud noodig is en voor het verkrijgen van een goeden leestoon, dan is er slechts deze verandering te constateeren, dat beide partijen passief zijn geworden, terwijl de eene vroeger toch nog actief was. Dat de zogenaamde doorrenboekjes, hoe goed ook bedoeld, dit gevaar in de hand werken, heb ik boven reeds als mijn meening te kennen geven. Dat het veelvuldig gebruik van leesleerboeken het bij de overige lectuur nu door sommigen overwonnen geacht gevaar bevorderen moet, ligt voor de hand. Een leesleerboek wil leesstof geven, maar wil in hoofdzaak „leeren”; het leeren is doel; daartoe wordt van den vorm der leesles, van het geschreven woord alzoo, gebruik gemaakt bij de aanbieding van zaken. Tegenwoordig gaat het daarbij uit van de onderstelling, dat in een voorafgegaane mondelinge les de eigenlijke aanbieding (en verwerking) reeds heeft plaats gehad, en dat het zelf slechts wil dienst doen bij de herhaling en vastlegging van het geleerde, daarbij tevens leerstof gevend en de leeskunst bevorderend.

Of het wel altijd zelf in die veronderstelling gelooft, betwijfel ik; en zeker is, dat de gebruiker lung niet altijd in den zin van die veronderstelling handelt. Daarom zijn ook de leesleerboeken voor de school niet zonder gevaar, en te minder, omdat zij twee heeren willen dienen: het zaakonderwijs (in den ruimsten zin genomen) en het leesonderwijs. Worden ze op het leerplan bij het laatste getrokken (en blijken de verslagen van de districtsschoolopzieners is dat voor sommige boeken nogal eens het geval), dan is er een tweede gevaar: dat zij de eigenlijke boeken voor het voortgezet leesonderwijs, die noodwendig een belletristisch, aesthetisch cachet hebben, en, zooals de schoolopziener in het district Winschoten wenscht, karakterteekening geven (waarvoor ook het ethisch cachet, voor de school zoo noodig, omdat deze voor het genieten en waardeeren van zuivere kunst niet rijp is, tot zijn recht komt, verdringen). Feitelijk moesten dan ook de leesleerboeken bij het leesonderwijs niet behandeld worden, al kunnen ze ook voor „het lezen” in school en gezin, ook buiten en na den leertijd (waartoe hun gebruik

in school moet voorbereiden), van groot nut zijn. Dat kunnen eveneens de boeken met speciale strekking, die in groote verscheidenheid aan de bijzondere en openbare scholen (uit den aard der zaak aan de eerste het meest) leesstof leveren.

Wanneer volgens een oordeelkundig opgemaakt plan aan elke soort, aan elke serie, aan elk boek, de plaats wordt aangewezen in het groote geheel, die er aan toekomt naar doel en strekking, naar inhoud en vorm, en wanneer de wijze van behandeling zoo is, dat uitspraak, leestoon, voordracht enerzijds, begrip en gemoedsvorming anderzijds tot hun recht komen met goede verhouding wat den aangevonden tijd betreft, dan is daarmee het lezen als leervak op zich zelf, als hulp bij andere vakken, als ontwikkelingsfactor bij de huiselijke en schoolopvoeding, als middel tot verdere school- en zelfontwikkeling op lateren leeftijd, in zijn belangrijkheid als beschavingselement, geplaatst, waar het behoort. De wijze van behandeling richt zich geheel naar vorm, inhoud en samenhang der aan de orde zijnde leesstof; te weinig verklaren van beslist onbekende en uit het verband niet te kennen woorden en uitdrukkingen kweekt schijnkennis; te veel daarentegen doodt de belangstelling in den inhoud en de strekking. Steeds moet de hoofdinhoud tot zijn recht komen, hetzij enkel door het lezen, hetzij met behulp van de verklaring. Deze zelf moet zijn kort, pittig, afdoend, en, voor zoover dat mogelijk is, gegeven worden (ik zou haast zeggen: ontstaan) in samenwerking met de klasse. Hoevele fouten ons leesonderwijs ook nog mogen aankleven, gevolgen van sleur, van saaiheid, van gebrekkelijk inzicht, van intellectualistische neigingen, meer dan vroeger ziet men thans goede leeslessen geven, meer dan vroeger hoort men leerlingen goed lezen. En moge dan ook bij de besten nog niet voldaan zijn aan al de eischen van vaardigheid, nauwkeurigheid en natuurlijkheid; moge er aan het begripen van het gelezene ook bij hen nog wel iets haperen; moge ook bij hen niet altijd het gemoedselement tot zijn volle recht komen, een feit acht ik het, dat er verbetering is, en dat er nog meer naar gestreefd wordt; dat hen ik geheel eens met den schoolopziener in het district Winschoten. Hier kan niet alleen de opleiding veel doen, maar ook het schooltoezicht vindt hier zijn taak. De schoolopzieners kunnen door bespreking en waardeering van de waargenomen resultaten, door vergelijking met en verwijzing naar andere scholen en personen, door opwekking tot nadenken en door oordeelkundig handelen ten eerste meehelpen, het schoolleesonderwijs in goede banen te leiden en te houden. Dat zij daarnaar trachten, dat blijkt uit menig verslag.

Wat het rekenen betreft, geven de verschillende verslagen wel recht tot de conclusie, dat er vrijwel eenheid is met betrekking tot de verdeling der leerstof over de leerjaren der volksschool. De schoolopziener in het district Zwolle, die een man van gezag is ten aanzien van deze materie, geeft als typische indeeling de volgende:

Iste leerjaar: de geheele getallen van 1—20; de munten: cent, halve cent, stuiver, halve stuiver, dubbeltje; de tijdmaten: dag, uur en halfuur;

IIde leerjaar: de geheele getallen van 1—100; de tafels van vermenigvuldiging; de munten: kwartje, gulden en halve gulden; de tijdmaten: maand, jaar, kwartier, minuut, seconde; de Romeinse cijfers I—XXX; het „zien” op de klok; de lengtematen: c.M., d.M., M.; de inhoudsmaten: L., D.L., H.L.; de gewichten: G., D.G., H.G. en K.G.;

IIIde leerjaar: de geheele getallen 1—1000; de gewone breuken: $\frac{1}{2}$ en $\frac{1}{10}$; de munten: rijksdaalder en gouden tientje en de bankbiljetten: de Romeinse cijfers van I—CCC; de lengtematen: m.M., D.M., H.M. en K.M.; de inhoudsmaten: d.L. en c.L.; de gewichten: d.G., c.G. en m.G. Aanshouwelijke meetkundige lijnen, hoeken en vlakken, kubus en balk;

IVde leerjaar: de geheele getallen van 1—1 000 000; de Romeinse cijfers tot M; eenvoudige gewone breuken; tiendeelige breuken met 1 en 2 decimalen; de vlaktematen: c.M², d.M², en M²; de ruimtematen: c.M³, d.M³, en M³; aanshouwelijke meetkunde: oppervlakte van vierkanten en rechthoeken, inhoud van kubus, balken en bakken, alle met geheele getallen;

Vde leerjaar: jaartallen in Romeinsche cijfers; deelen en veelvoud; herleiding van gewone breuken; decimale breuken tot en met 4 decimalen; de vlaktematen: D.M². en H.M²., daarna A., c.A. en H.A.; verband tusschen L. en d.M³.; tusschen L. en K.G. Aanschouwelijke meetkunde: als in het 4de leerjaar, maar met gebroken getallen;

Vde leerjaar: de ruimtemaat S. Voorts de oude el en enkele vreemde munten, alsmede enkele handelsgebruiken.

„Natuurlijk”, voegt genoemde schoolopziener hieraan toe, „dat men in elk leerjaar het geleerde van vorige jaren repeteert en uitbreidt.”

De overzichten, in sommige andere verslagen gegeven, verschillen slechts op ondergeschikte punten met het hierboven weergegevene. Voor scholen met meer dan 6 leerjaren, voor scholen, opleidend voor verder onderwijs, worden ook voor de eerste 6 leerjaren belangrijke afwijkingen geconstateerd, die uit het andere doel, dat in die scholen het onderwijs, althans na het 4de leerjaar, heeft, voortvloeien.

Geheel overeenkomend met wat bereikt wordt, vindt de schoolopziener in het district Zwolle de aangeezene leerstof niet. „Ofschoon”, zegt hij, „ze niet te uitgebreid is, en vooral wat de aanschouwelijke meetkunde aangaat, nog wel eenige uitbreiding kon velen, kan de overgrote massa der scholen haar niet in zes jaren verwerken, naar 't schijnt.” En toch mocht, vindt hij, om de groote waarde voor het dagelijksch leven op menige school wel wat meer werk gemaakt worden van het berekenen van oppervlakten en inhouden van regelmatige lichamen, vooral op plattelandscholen. Daarentegen zijn de schoolopziener in de districten Leeuwarden en Groningen juist met dit deel van het rekenonderwijs tevreden. Laatstgenoemde schrijft: „De aanschouwelijke meetkunde bepaalt zich tot het berekenen van eenvoudige oppervlakten en inhouden. De methode „van Wageningen” geeft hier nogal veel. Men kan zeggen, dat met het oog op het praktische leven voldoende gedaan wordt aan het berekenen van oppervlakten en inhouden. Voor sommige ambachten moet dit later veelal bij het herhalingsonderwijs worden aangevuld.”

De ervaring van den schoolopziener in het district Assen komt meer overeen met die van zijn ambtgenoot in het district Zwolle. Hij schrijft: „Men zorgt hier niet voor voldoende, geregelde oefening en herhaling, met het gevolg, dat de leerlingen weinig vaardigheid bezitten in het berekenen van den inhoud van de regelmatige lichamen, evenals ze ook bij de oppervlakteberekening vaak te kort schieten. De meest eenvoudige opgaven werden niet zelden verkeerd opgelost.” Deze schoolopziener heeft trouwens nog andere, algemeene klachten. De resultaten van het rekenonderwijs in 't algemeen vindt hij op te veel scholen nog onbevredigend. Het schoolverzuim doet hier al zeer veel kwaad, daar wat op de verzuimde rekenlessen behandeld werd, den leerling ook voor den volgenden leertijd hinderlijk blijft ontbreken. Een andere oorzaak ligt, meent hij, in de omstandigheid, dat dikwijls het rekenonderwijs in de lagere klassen te wenschen overlaet. Onervaren leerkrachten, combinatie van klassen, gebrek aan voorontwikkeling der leerlingen en dgl. brengen mee, dat vaak de grondslag slecht blijft of niet goed wordt opgebouwd. Meer dan bij eenig ander vak wreekt zich dit in de hoogere klassen. „Niet zelden”, schrijft genoemde schoolopziener, „hebben de leerlingen van het 5de en 6de leerjaar nog moeite met berekeningen, die een leerling van het 3de leerjaar moet kunnen maken.” En verder: „Zeker, als men een rekenles bijwoont, dan maakt die vaak een goeden indruk, maar als men in de hoogere leerjaren de proef op de som neemt, dan volgt te vaak teleurstelling.”

Enkele schoolopzieneren zijn blijkens hun verslag van oordeel, dat er te weinig vastheid van lijn is in de appreciatie en verwerking van de gangbare onderdeelen der schoolrekenkunde: aanschouwelijk rekenonderwijs, cijferen, berekend oplossen van vraagstukken. (De „theorie der rekenkunde” kan voor de volksschool feitelijk uitsgesloten worden). De schoolopziener in het arrondissement Veendam houdt in zijn verslag de volgende beschouwing dienaangaande, welke de schoolopziener in het district Winschoten in zijn verslag overneemt:

„Werden in vroeger jaren de getalproducten, de hoofdbewerkingen, zoowel met geheele als gebroken getallen, de oppervlakte- en inhoudsberekeningen enz. geheel werktuig-

lijk onderwezen, ongeveer een 40 jaar geleden kwam er verandering. Menschen, voor wie het rekenen groote bekoring had en die er bijzonder bekwaam in waren, echte rekenkundigen dus, schreven voor de lagere school methodes, die met deze werktuiglijke behandeling geheel braken. Iedere bewerking moest door het kind steeds denkend en geheel voorzien uitgevoerd worden. Dit beginsel werd niet weinig op de spits gedreven. In dien tijd nog beschouwde men het rekenen als vrijwel het eenige vak der lagere school, dat geschikt was om logisch denken en redeneeren aan te kweeken. Door de onderwijzers zelf werd zieleveel gedaan aan het oplossen van sommen, louter om de kunst daarvan. Is het wonder, dat men, bezield met zulke academische neigingen, de nieuwe methodes met veel genoegen invoerde? Doch later is men gaan inzien, dat men de formeelle waarde van het rekenen te hoog had geschat en kwam men bovendien voor het onaangename feit te staan, dat veel leerlingen de school verlieten, zonder zich met het eenvoudig maatschappelijk rekenen te kunnen redden. En thans, na een kleine halve eeuw in een bepaalde richting te zijn gegaan, slaat men weer een nieuwen weg in. Weer verschijnen geheel nieuwe methodes. Deze werpen niet alleen veel leerstof als ballast over boord, maar behandelen de overgeblevene minder rekenkundig en achten de waarde van het uit het hoofd rekenen, in de laatste jaren veelal als de ziel van het rekenen beschouwd, niet zoo hoog, dat het, zooals veelal geschiedde, het cijferen overheerschen mag. Reeds lang had bij veel onderwijzers de meening post gevat, dat men met het rekenonderwijs op een verkeerd pad was, doch, gebonden door de ingevoerde methodes, bleef men het bewandelen, of wel, men nam den schijn aan, dat men het deed. Zij, die, zooals in het laatste geval, deden, worden thans in hun manier van doen, door het verschijnen der nieuwe methodes, niet weinig gestijfd, zoodat het rekenonderwijs in dezen tijd van overgang in zijn eenheid hier en daar bedreigd wordt, en, zie ik goed, dan is het gevaar niet denkbeeldig, dat men in uitersten gaat vervallen, door het vak te zeer terug te voeren in al te verouderde banen.”

De schoolopziener in het district Winschoten deelt de vrees, in het laatste deel uitgedrukt, niet, „de school”, zegt hij, „zal zich daarmee wel redden, omdat hoe langer hoe meer scholen in contact komen met het maatschappelijke leven, en alleen de aanraking, het voortdurend contact met het volksleven, kan de onderwijzers voor eenzijdigheid bewaren.”

Met deze laatste beschouwing ben ik het geheel eens; er is inderdaad een streven om de vraagstukken, zelfs de cijferoefeningen met benoemde getallen, te ontleenen aan en te verbinden met de dagelijkse levenspraktijk. In dezen geest schrijft ook de schoolopziener in het district Heerenveen, ook een vakkundige in dezen, van wien ik het volgende aanhaal: „de moeilijke en onmogelijke „sommen” verdwijnen meer en meer, en maken plaats voor meer natuurlijke, overeenkomende met de werkelijkheid”. En verder: „Vernuftig bedachte vraagstukjes op te lossen kan als afwisseling zeer nuttig werken, vooral voor de vluggere leerlingen, — in 't algemeen moet de te verwerken stof eenvoudig en kinderlijk zijn.” De schoolopziener in het district Assen is ook van meening, dat de vraagstukjes in de nieuwe rekenmethodes zich meer aansluiten bij de practijk van vroeger. Wel heeft hij te dien opzichte nog eene klacht, die ik hier overneem: „Te weinig echter wordt nog het rekenen gebruikt als hulpmiddel bij de andere vakken, met name bij natuurkunde en aardrijkskunde, waarbij het toch zulke uitnemende diensten kan bewijzen om de leerstof vast te leggen; en door de leerlingen wordt deze toepassing met belangstelling beoefend, omdat het zich aansluit bij het bekende.” De schoolopziener in het district Zwolle zou in het algemeen nog verbetering willen; hij schrijft: „De vraagstukjes zijn niet altijd even practisch gekozen. Er komen er voor, die beter konden zijn weggelaten. De onderwerpen gaan buiten het begrip der leerlingen om, of zijn in strijd met wat in het dagelijksch leven gedaan wordt.” Al is dus blijkbaar het ideaal nog niet bereikt, zóó veel staat vast, dat men in de betere keuze der toepassing in vraagstukjes op den goeden weg is, en dat men nog ver af is van het gevaar, weer als vroeger in louter mechanische rekenoefeningen te vervallen, al is dan ook de eisch: de kinderen in elk geval vaardig te leeren cijferen, gelukkig weer meer

naar voren gekomen. Dat terugvallen in het al te veel mechanisch rekenen is ook daarom uitgesloten, omdat het aanvankelijk rekenonderwijs den grondslag van aanschouwing en handeling, waarop het stevig is gebaseerd, nooit meer kan en zal verwarloochen. Moge ook hierin overdriving geweest zijn of nog zijn, moge ook hierin verdere vereenvoudiging, die de schoolse manier op den achtergrond dringt, en het initiatief, de persoonlijkheid van den onderwijzer, meer aan het woord laat komen, nog verbetering aanbrengen, het is ondenkbaar, dat in het aanvankelijk rekenonderwijs (en daardoor ook in dat der middelklassen, waar nog nieuwe leerstof wordt bijgebracht) de eisch van goede begripsvorming en van eenig inzicht in de getalverhoudingen en hare toepassing weer geheel op den achtergrond kan treden, terwijl evenzeer ongemotiveerde opdriving van dien eisch, waaronder ons rekenonderwijs een tijdlang leed, uitgesloten schijnt.

Heeft zoo het rekenonderwijs in zijn grondslagen geprofiëerd van het betere inzicht in psychologische waarheden, dat het aanschouwelijkheidsbeginsel tot zijn recht deed komen, het is ook in dat deel, dat de toepassing betreft, welke tweërlei bedoelt: de meer mechanische in de cijfervaardigheid en de meer verstandelijke in het oplossen van vraagstukken, op den goeden weg, en door haar te doen aansluiten aan gevallen en eischen van het dagelijksch leven, en door de vaardigheid als zodanig weer in haar waarde te erkennen, als zijnde evenzeer een eisch van de praktijk.

Het strekt onzen schoolmannen tot eer, dat zij met het verkregene niet tevreden zijn, maar dat zij voortgaan verbetering te brengen in wat naar hun inzien nog verbetering behoeft. Een dezer zaken betreft den aard der berekening op te lossen schoolvraagstukken en de wijze van behandeling en toepassing. Hier heeft zich echter de vrucht nog niet gezet. Wel gaan de meesten mee, als de eisch gesteld wordt: ontleen toch de stof voor die vraagstukken aan gevallen, die het dagelijksch leven aan de hand doet en kleed ze eenvoudig en gemakkelijk in; laat ook de uitwerking sober en ongekunsteld zijn; maar in de appreciatie van de zaak en de werkzaamheid zelf is er nog altijd belangrijk verschil.

Terwijl de schoolopziener in het arrondissement Deventer in zijn verslag, als waarnemend districtsschoolopziener uitgebracht, schrijft: „Laten alle rekenboekjes met *redeneersommen* afgeschafte worden: ze zijn de een voor, de andere na uit den boze en voor zeer vele leerlingen nachtmerries. Noch voor kinderen, die de redeneersommen gemakkelijk oplossen, noch voor hen, wien ze een marteling zijn, hebben ze eenige waarde, tenzij helaas! *examenwaarde*“, erkent de schoolopziener in het district Heerenveen gaarne het nut der zoogenaamde denksommen, al wensch hij ze niet als hoofzaak beschouwd te zien, en koestert hij de hoop, „dat het rekenen, vroeger in Friesland zoo hoog aangeschreven en onmisbaar voor het kind in zijn lateren werkring, ook zijn onschatbare waarde moge behouden voor de ontwikkeling van het deductief denken.“ Zijn ambtgenoot voor het district Groningen ondersteunt dien wensch onder reserve. „In de laatste jaren“, schrijft hij: „worden steeds meer rekenboekjes ingevoerd met vraagstukjes van eenvoudige inkleeding en meer opgaven voor cijfoefeningen. Het rekenonderwijs wordt dus steeds minder denkoefening. Voor de gewone volksscholen is dit zeker een voordeel. Voor de opleidingsscholen kan in deze richting te ver worden gegaan.“ In zekeren zin reserveert zich ook de schoolopziener in het district Assen, die in zijn verslag verklaart, deze uitslating van den schoolopziener in het arrondissement Meppel te onderschrijven: „Het oplossen van vraagstukken geschiedt op zeer verschillende wijze; de een vraagt alleen het antwoord en houdt niet van dergelijke rekenkundige opstellets, die slechts tijdverspilling worden geacht. Een ander acht de uitkomst niets, want een logische redeneering is het bewijs, dat het kind de vraagstukken niet machinaal oplost, doch deze heeft begrepen en door het rekenen is gekomen tot denken. De gulden middenweg is hier m. i. de beste.“ Genoemde districtsschoolopziener voegt hieraan toe: „De meest sobere manier van oplossing is ook de meest verkijselijke, maar de kinderen hebben te leeren, hun gedachtengang in een goeden vorm meer te schrijven, waarin de verschillende bewerkingen worden gegeven in logische opeenvolging, die door den leerling beter wordt verstaan, dan dat hij ze kan beredeneeren.“

Hoewel dus ten aanzien van de appreciatie der stof in dezen nog een principieel en diepgaand verschil te constateeren valt, is men het ten aanzien van de vereenvoudiging in de bewerkingswijze der stof vrijwel eens. Bij de uitvoering stoot men echter nog op een eigenaardige moeilijkheid; in dit deel van het onderwijs is, ten deele als gevolg van de organisatie der school, een verkeerde gewoonte geslopen en blijven bestaan, dateerend uit den tijd, toen elk onderdeelje der handeling systematisch moest worden verklaard en voorgedaan, teruggegeven en in de toepassing uitgevoerd. Dat heeft de „zelfwerkzaamheid“ der leerlingen belangrijk geschaad, en het eigenaardig gevolg is, dat dit méér geschied is in de het best georganiseerd geachte scholen, waar elke leerkracht één klasse heeft, dan in de twee- en driemannscholen, waar de onderwijzer zijn leerlingen wel ten deele zelfstandig moet laten werken. „Men beweert“, schrijft de schoolopziener in het district Assen, „dat onze leerlingen minder goed rekenen dan vroeger, en er is m. i. in zooverre reden voor, dat de beste leerlingen nu niet tot hun recht komen als gevolg van het vele voordoen der onderwijzers, de lange redeneeringen, die onafschiedelijk schijnen van het rekenonderwijs, vooral in die scholen, waar de onderwijzers niet meer hebben dan één klasse.“ En verder: „In de hogere klassen is de zucht der onderwijzers, om alles duidelijk te maken, oorzaak, dat de leerlingen te weinig er aan gewend raken zelf te zoeken en te vinden. De omstandigheden zijn oorzaak, dat de leerlingen op de kleinere scholen in dit opzicht in betere conditie zijn.“

De schoolopziener in het district Zwolle beaamt die klacht in de volgende bewoordingen: „Er zijn nog heel wat scholen, waar veel te veel wordt voorgedaan, en waar de vraagstukjes eerst zoogenaamd worden behandeld, wat voor vele kinderen er op neerkomt, dat het werk hun wordt voorgemaakt. Niet zelden wordt na de behandeling nog een schema voor de oplossing op het bord geschreven, zoodat het vraagstuk voor driekwart van buiten geleerd is en zoo goed als geen moeilijkheden bevat. Wanneer een kind steeds leunt op voorlichting, is 't geen wonder, dat de resultaten niet zelden onvoldoende zijn en dat het geleerde voor een zeer groot deel spoedig wordt vergeten.“ En uit de volgende passage, die ik aan het verslag van den schoolopziener in het district Groningen ontleen, spreekt dezelfde ervaring: „De mate, waarin op de zelfwerkzaamheid van het kind wordt gelet, hangt samen met de gebruikte methode; vordert deze van den onderwijzer nogal veel verklaring, en staat hij voor één klasse, dan komt hij er licht toe, aan de zelfwerkzaamheid van het kind te kort te doen“, al voegt hij er aan toe, dat over 't algemeen kan gezegd worden, dat er voldoende op wordt gelet.

De verbetering in dit opzicht is een gevolg van de eenvoudiger inkleeding der vraagstukken, zegt hij, die toestaat, het kind meer op eigen wiken te laten drijven. „Titels als: „wie zoekt zal vinden“, en „zelf denken en doen“, getuigen hiervan“, zegt hij den schoolopziener in het arrondissement Onderdendam na. Toch vindt ook deze, dat het klassikaal verklaren vooral in scholen, waar de onderwijzer voor één klasse staat, licht overdreven wordt; en dat hij, weet hij zich daarbij al in te perken, er onwillekeurig toe komt, om onder het werken den leerlingen te veel hoofdelijken bijstand te verleenen.

Ook een andere uitwas, gevolg van het al te minitueus voordoen en navolgen, is men bezig te besnoeien: van het beredeneerd oplossen van vraagstukken een stijloefening te maken. De redactie der opgegeven vraagstukken is eenvoudiger geworden over 't algemeen, en „rekenkundige opstellets“ eischt bijna niemand meer. Staat dus ook dat deel van het rekenonderwijs, dat men gewoonlijk noemt: het beredeneerd oplossen van vraagstukken, in het teeken der vereenvoudiging, der toegepaste levenspraktijk, met besnoeiing der denkoefeningen als zodanig, althans voor de massa en speciaal voor de volksschool, het kan niet ontkend worden, dat enkelen (of velen?) in die algemeene vereenvoudiging eene nivelleering zien, die geen rekening houdt met de gaven en neigingen der goede en vlugge rekenaars onder de leerlingen, en dat zij die nivelleering niet goedkeuren. De schoolopziener in het district Heerenveen bijv. betreurt „de geringschatting, die zich bij sommige onderwijzers openbaart, wat betreft de kunst van „sommen maken“, en is van oordeel, „dat het oplossen van vernuftig bedachte vraagstukjes als afwisseling zeer nuttig kan werken, vooral voor de vluggere leerlingen.“

Men kan het hiermede volkomen eens zijn, en niet aan de tegenstanders toegeven, dat dit laatste tijdverspilling is, en toch de stelling van uitgang, dat reken-hersenswerk de denkkracht in het algemeen staalt, niet aanvaarden. Men heeft zich dan het feit maar voor oogen te houden, dat vlugge kinderen met aanleg voor rekenen graag „sommen maken”, hoe langer hoe moeilijker, dat ze aan dit werk, dat toch zeker tot hun algemeene ontwikkeling en vaardigheid bijdraagt, met inspanning en opgewektheid bezig zijn, en dat het geen zin heeft hun die genoeglijke en in zekeren zin nuttige bezigheid te onthouden, maar hen te dwingen, afwachting en werkeloos te zitten, met lusteloosheid en verveling op het gelaat en in de houding, bij de pogingen, die de onderwijzer doet, om dat deel van de rekenleerstof, dat allen moeten kennen en kunnen, aan de minder vlugge rekkenaars bij te brengen. Hun eigen verder gaande arbeid biedt andere moeilijkheden, staalt hun energie bij de poging tot oplossing er van en bevredigt hun behoefte aan bezigheid en speelsche hanteering der hun geschoonken meerdere vaardigheid bij de toepassing van hun meerdere kennis. Voor hen zelf, voor de overige leerlingen hunner klasse en voor hun onderwijzer worden daardoor ook de voorwaarden voor opgewekten en ordelijken arbeid vergemakkelijkt.

Over de resultaten van het rekenonderwijs op de scholen met uitgebreid leerplan zijn de schoolopziener in het algemeen beter tevreden dan met die op de gewone lagere scholen. Niet alleen die in het district Zwolle getuigt dit, maar ook zijn ambtgenoot in het district Assen, die het hieraan toeschrijft, „dat men hier in den regel te doen heeft met leerlingen, die het gewoon lager onderwijs geregeld hebben gevolgd, zoodat de grond voor het verder onderwijs goed gelegd is, terwijl hun meerdere ontwikkeling hen in staat stelt, de vraagstukken zonder de hulp van den onderwijzer te verstaan.” De schoolopziener in het district Groningen noemt nog een ander voordeel. Hij schrijft: „Het rekenonderwijs bij het voortgezet onderwijs, voor zoover zich dit vrij kan houden van de opleiding voor middelbaar en gymasiaal onderwijs, kan zich veel beter aansluiten bij de practijk dan dat op de volksschool, omdat de kring, waarbinnen men zich kan bewegen, veel ruimer wordt. Op het terrein van de interestrekening, den geldhandel, het goederenverkeer en de belasting heeft men veel meer dat binnen de bevatting van deze leerlingen valt.”

Een zelfde verschil, hoewel in veel geringere mate, wordt geconstateerd ten aanzien van het herhalingsonderwijs. „Niet op vele plattelandsscholen”, schrijft de laatstgenoemde schoolopziener, „kan dat het geval zijn. Op enkele, en vooral op de stadsscholen met langer leertijd en geregelde schoolbezoek is de toestand veel gunstiger. Men komt verder en doet het onderwijs meer aansluiten aan de eischen die het dagelijksch leven aan velen dezer leerlingen stelt. De handel wordt bij voorkeur tot oefenterrein gekozen.”

Het oordeel van zijn ambtgenoot voor het district Assen luidt in denzelfden zin: „Op de herhalingschool”, zegt hij, „wordt het eerste deel van den cursus gewoonlijk gebruikt om den leerlingen weer de noodige vaardigheid te geven in het cijferen, waarna men zich, meer dan vroeger, er op toelegt, hen vraagstukken te laten maken, die verband houden met de practijk van het leven, en die daardoor de belangstelling wekken van den jongen, die de eerste schreden heeft gezet op den weg naar maatschappelijken arbeid.”

Omtrent het herhalingsonderwijs vermelden de verslagen der districtschoolopziener weinig nieuws en weinig vooruitgang. „Al moet herhaald”, zegt de schoolopziener in het district Assen, „dat het doel, hetwelk men er zich mede heeft voorgesteld, niet wordt bereikt, toch is er eenige meerdere belangstelling, mede zeker als resultaat van de bemoeiingen der arrondissementsschoolopziener.” Het aantal deelnemers in het arrondissement Meppel klom van 371 tot 439; dat in het arrondissement Hogeveen van 263 tot 299; dat in het arrondissement Borger van 467 tot 514. Ook in het arrondissement Assen was de belangstelling sterk toenemende. In de overige districten bleef het aantal bezoekers vrijwel stationair. „De weinige zorg”, zegt de schoolopziener in het district Assen, „voor de keuze van het personeel, waardoor niet altijd de meest geschiktten worden aangewezen, de ongelijke ontwikkeling der leerlingen, hun geringe ambitie, mede een

gevolg van het weinig practische van het onderwijs, het ongeregeld bezoek en meerdere ongunstige omstandigheden, staan de ontwikkeling van het herhalingsonderwijs in den weg.”

De schoolopziener in het district Groningen deelt de klacht over het niet oordeelkundig aanstellen van leerkrachten door vele gemeentebesturen. Een ander groot bezwaar acht hij gelegen in den tijd, waarop het kan worden gegeven, tusschen half zeven en negen, dat voor kinderen, die den geheelen dag hebben gewerkt, veel te laat is. „Ook wordt”, zegt hij, „de behoefte aan algemeen ontwikkelend onderwijs weinig gevoeld. De meeste ouders willen hun kinderen wel meer laten leeren, doch dan liefst, wat hun van direct tastbaar nut is, nl. vakonderwijs. Vakteekenscholen, handelsavondschoolen en dergelijke worden druk bezocht.” Hij acht het daarom gewenscht, dat het gewone herhalingsonderwijs met deze wenschen rekening houdt, en aan het algemeen ontwikkelend onderwijs leerstof verbindt, die van direct tastbaar belang is. Dat dit voor het rekenonderwijs reeds eenigszins geschiedt, is boven gezegd; het kon echter nog meer en ten deele ook voor andere vakken geschieden. De schoolopziener in het district Assen en anderen met hem verwachten heil van invoering van den leerplicht ook voor het herhalingsonderwijs. Ook meent hij, dat speciale cursussen ter opleiding van onderwijzers voor dit onderwijs, ten einde hen in staat te stellen het te geven in verband met het vak en de vakken, door de leerlingen beoefend, verbetering zouden aanbrengen. Wordt de leerverplichting ook tot het herhalingsonderwijs uitgestrekt, dan zouden, bleef het in zijn tegenwoordigen vorm, nog de bezwaren van de weinig practische inrichting, de mogelijkheid van de onoordeelkundige keus en het gebrek aan vooropleiding van het personeel, en den zeer ongelegen leertijd blijven bestaan. In dat geval zou maar één ding dezen toch zoo belangrijken tak van volksoontwikkeling kunnen redden: het oprichten van speciale herhalingscholen in geschrakte centra, waar het onderwijs door speciale onderwijzers aan telkens wisselende groepen van leerlingen in daguren werd gegeven, met verplichting zoowel van de leerlingen om het te volgen, als van de ouders en patroons, om daartoe gelegenheid te geven. Nederland zou niet het eerste land zijn, dat zulk een maatregel invoerde.

Dank zij den krachtigen steun, dien zij, evenals in vorige jaren, van de Overheid, (zoowel Staat als gemeente) als van particuliere zijde ontvingen, konden vele *schipperskinderen* ook in 1916 schoolonderwijs genieten.

Zoo werd door het schippersfonds te Groningen een bedrag van f 4796,89* voor dit doel besteed, waarvan het Rijk f 4300 restitueerde. Daardoor konden in het district Winschoten 138 kinderen aan den wel blijven, van wie 96 een openbare en 42 een bijzondere school bezochten. Voor Friesland staan mij over 1916 geen opgaven ten dienste; wel kan ik mededeelen, dat aan de school voor schipperskinderen te Leeuwarden, die gehuisvest is in school n°. 5, en administratief is ingedeeld bij de 9de gemeenteschool, in 1916 een derde leerkracht is aangesteld en dat in Heerenveen-Nijehaske voor het eerst alle schipperskinderen van een tijdelijke leerkracht in één lokaal onderwijs ontvingen; de uitkomst was zeer goed, rapporteert de schoolopziener in het district Heerenveen, maar wegens de kosten (die door de gemeente Haskerland werden bestreden) werd in die richting niet voortgegaan.

Ook te Groningen bestonden afzonderlijke schippersklassen, verbonden aan de openbare lagere school aan den Westersingel. Eveneens te Oude-Pekela en te Veendam. „Het aantal deelnemers te Veendam”, schrijft de schoolopziener in het district Winschoten, „was grooter dan in 1915, zooals blijkt uit het feit, dat in dat jaar het grootste aantal, dat te gelijk les kreeg, 25 was, terwijl nu getallen als 33, 34, 35 en 36 konden worden genoteerd.” Er is blijkens zijn verslag sprake van, dat er nog een vierde schippersklas te Veendam zal komen, en wel aan de school aan den Middenweg. Ook in het arrondissement Hogeveen bestonden in 1916 afzonderlijke schippersklassen, en wel te Hogeveen. Zoo had de Gereformeerde school Haagje eene klasse voor schippersleerlingen, die in de dagschool afzonderlijk onderwezen werd in alle vakken der aanvangsklasse en der 2de klasse, met het doel, om ze met Mei reeds in het 3de leerjaar geplaatst te krijgen. Zij bevatte 5 leerlingen, van wie 2 in het 3de leerjaar werden geplaatst. Vooris bestond er eene schippers-

avondschool, tellende 23 leerlingen, verdeeld in 4 groepen, die allen onderwijs kregen in rekenen, lezen en schrijven. 37 schipperskinderen volgden het gewone onderwijs; 12 van hen ontvingen een tegemoetkoming van de „Vereeniging tot bevordering van het schoolgaan van schipperskinderen in de gemeente Hoogeveen” tot een bedrag van f 0,75 à f 1,50 per week. Deze tegemoetkoming wordt echter aan een zelfde kind hoogstens slechts voor den tijd van 3 jaren verleend. De schippersklasse te Zwolle werd voortgezet met 2 leerkrachten; gemiddeld werd zij door 24 leerlingen bezocht, in het geheel over het tijdvak 2 Mei tot 14 Juli door 127 leerlingen. De ouders hadden hun domicilie in 25 verschillende gemeenten. Met 1 Januari 1917 is zij heropend. De schippersklasse, verbonden aan de Christelijke school te Zwartsluis, telde in Januari 1916 nog 28 leerlingen (in totaal profiteerden er 118 kinderen van), maar ging langzamerhand achteruit. In de laatste 4 maanden van het jaar waren er verscheiden weken, dat geen enkele leerling in die klasse aanwezig was. En daar, met het oog op de uitbreiding der school tot m.u.l.o.-school, de onderwijzer van de schippersklasse in de andere klasse niet gemist kon worden, besloot het bestuur de schippersklasse met 1 Januari 1917 op te heffen. Schipperskinderen, die eenigen tijd aan wal bleven, werden steeds in de andere klassen geplaatst, zoodra zij, wat vorderingen betreft, daarin op hun plaats waren. Het komt echter steeds minder voor, dat schippers hun kinderen voor enkele jaren naar Zwartsluis ter school zenden, daar de schippersschool te Vreeswijk bij de schippersbevolking de voorkeur geniet, wat ook zeer begrijpelijk is.

Te Deventer bezochten in 1916 40 schipperskinderen de dagschool, 20 de openbare school D, en 20 de school voor Christelijk Nationaal Onderwijs. Van de 20, die school D bezochten, hielden 7 geregeld aan wal verblijf; een paar van hen genoten subsidie uit het Fonds tot bevordering van onderwijs aan schipperskinderen. De overigen kwamen zeer ongeregeld school, wat wel hieruit blijkt, dat de 20, die de bijzondere school bezochten, van de 8800 schooltijden slechts 879 aanwezig waren.

Het is dan ook geen wonder, dat de schipperskinderen, die niet geregeld eene school of schippersklasse bezoeken, weinig van het onderwijs profiteren. De schoolopziener in het district Groningen schrijft dienaangaande:

„Op de meeste scholen, waar deze kinderen zich aanmelden, kunnen zij door den onderwijzer moeilijk met open armen worden ontvangen. Men kan haast niet verwachten,

dat zij meer dan opgeborgen worden. De onderwijzer heeft in de meestal goed bezette klasse of klassen geen gelegenheid om zich hoofdelijk met deze kinderen bezig te houden. Daar komt bij, dat zij slechts komen, om met enkele dagen of weken weer te vertrekken, zoodat er geen sprake van is, dat resultaten van de aangewende moeite kunnen worden waargenomen. Zelfs eene gemeentelijke school, is zijn conclusie, kan niet in de onderwijsbehoefte dezer intercommunale bevolking voorzien. Hier moet komen eene Rijksregeling, die het geheele schippersonderwijs omvat. Dan kan tusschen alle scholen de noodige samenhang ontstaan, een gelijk werkplan en een volkomen uniform, zeer uitvoerig leerplan.”

Werd in den loop van 1915 de eerste buitengewone school (voor zwakzinnigen) in de 3de inspectie, nl. te Groningen, geopend, in 1916 reeds volgde de tweede, nl. te Deventer. In een geheel nieuw, doelmatig gebouw (dat echter met het oog op het speciale doel der school niet gunstig gelegen is) is zij gehuisvest; zij werd geopend met 2 klassen, die al spoedig met eene vermeerderd werden, terwijl uitbreiding met eene vierde klasse in uitzicht is gesteld. Te Almelo namen de plannen tot oprichting van een buitengewone gemeentelijke school vasten vorm aan; de raad besloot daartoe, en met de voorbereiding van den bouw eener nieuwe school werd begonnen.

Over de bestrijding van het drankmisbruik valt, na wat in vorige verslagen dienaangaande is medegedeeld, niets nieuws te vermelden. In de school is zij zuiver occasioneel, al zal de een meer aanleiding vinden of zoeken dan de andere, om het drankvraagstuk bij het onderwijs te pas te brengen. Met mijn ambtsvoorganger ben ik van oordeel, dat aandrang van den kant van het schooltoezicht hier vrijwel achterwege kan blijven, en dat de actie in dezen aan het onderwijzend personeel gevoeglijk kan worden overgelaten.

Door de afdeling Groningen van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers is een onderzoek ingesteld naar het rooken der schoolkinderen. Daaruit bleek, dat een zeer groot deel der jongens van 6 tot 12 jaar vrij geregeld rookt. De conclusie, dat het aanbeveling verdient, om eene bepaling in het leven te roepen, waarbij de verkoop van tabak aan kinderen wordt verboden, ondersteun ik voor deze en andere gemeenten gaarne.

BIJLAGE D.

KONINKLIJKE BESLISSINGEN in geschillen van bestuur, met uitzondering van die, voorkomende onder bijlage I.

I.

10 Februari 1916
n°. 57.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door burgemeester en wethouders van Hattem tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 14 Juli 1915, n°. 55, L. O., waarbij aan het besluit van den raad der gemeente van 20 Augustus 1914, n°. 3, tot wijziging van artikel 2 der verordening tot regeling van het openbaar lager onderwijs in die gemeente goedkeuring is onthouden, voor zooveel daarbij het onderwijs in vak *p* van artikel 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs facultatief wordt gesteld en de regeling overigens is goedgekeurd;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 19 Januari 1916, n°. 396;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 4 Februari 1916, n°. 1220, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat van bovenbedoelde verordening artikel 2 vóór de wijziging luidde als volgt:

„Op (de) school worden onderwezen de vakken, bedoeld in artikel 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs, sub *a* tot en met *l*, *o*, *p* en *q*.

Zoo noodig en mogelijk ook *m*, *n* en *r*”;

dat bij besluit van 20 Augustus 1914, n°. 3/1395, de raad heeft besloten, artikel 2 der verordening te doen luiden als volgt:

„Op (de) school worden onderwezen:

de vakken, bedoeld in artikel 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs; sub *a* tot en met *l*, zoo noodig en mogelijk ook *m*, *n*, *o*, *p* en *q* en *r*”;

dat de raad daarbij heeft overwogen, dat op het oogenblik geen onderwijzer aan de school verbonden is, bevoegd om les te geven in de vakken *o*, *p* en *q*; dat de districtsschoolopziener aandringt op stipte nakoming der verordening en aanstelling verlangt van een onderwijzer met akte voor vak *p*; dat zulk een onderwijzer moeilijk is te krijgen, althans niet dan tegen zeer hoog salaris; dat echter de behoefte aan onderwijs in vak *p* niet bestaat; dat toch na behoorlijke bekendmaking in het openbaar en in de school zich geen leerlingen voor onderwijs in dat vak hebben aangemeld, ook niet van die leerlingen, die aanwezig zijn in de klasse voor het uitgebreid lager onderwijs; dat zulks ook te verwachten was, daar de kinderen, die zulk onderwijs noodig hebben, niet meer op de lagere school gaan, maar elders, bijv. te Zwolle, les ontvangen op de een of andere middelbare of

hogere school en het voor de kinderen, die de openbare lagere school, in de klasse voor uitgebreid lager onderwijs, bezoeken, te vermoeiend zou zijn om, behalve de vakken waarin zij reeds onderwijs ontvangen, nog een vak meer en bovendien een overbodig vak te leeren; dat dus de verordening in overeenstemming gebracht moet worden met de behoeften;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 14 Juli 1915, n°. 55, aan de regeling de goedkeuring hebben onthouden voor zoover daarbij het onderwijs in vak *p* facultatief wordt gesteld en de regeling overigens hebben goedgekeurd;

dat Gedeputeerde Staten daarbij hebben overwogen, dat uit de ingewonnen berichten van den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie en van de betrokken districts- en arrondissementsschoolopziener blijkt dat, zullen de belangen van het openbaar lager onderwijs in de gemeente Hattem op welbegrepen wijze worden behartigd, en gelegenheid behoort te bestaan in die gemeente onderwijs te genieten in vak *p*;

dat burgemeester en wethouders van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep zijn gekomen;

Overwegende, dat blijkens het rapport van den districts-schoolopziener sedert 14 jaar geen onderwijs in vak *p* aan de bovenbedoelde school is gegeven, niettegenstaande het sedert 1903 als verplicht vak op het programma der school voorkomt;

dat met het oog daarop niet geacht kan worden vast te staan, dat er aan het onderwijs in dat vak op de bedoelde school behoefte bestaat;

dat de door den raad getroffen regeling, voor zooveel daarbij het onderwijs in vak *p* facultatief is gesteld, alzoo overeenstemt met den sedert lang bestaanden toestand;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging in zoover van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, de facultatiefstelling van het onderwijs in vak *p* in artikel 2 der verordening tot regeling van het openbaar lager onderwijs in de gemeente Hattem alsnog goed te keuren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 10 Februari 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

CORT V. D. LINDEN.

II.

5 December 1916
n°. 68.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld door:

- 1°. den raad der gemeente Elkerzee, en
- 2°. N. A. Tuyte en 43 anderen, allen ingezetenen der gemeente Elkerzee, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland van 17 Maart 1916 n°. 37, 1ste afdeling, waarbij de door den raad der gemeente Elkerzee gevraagde vrijstelling van de verplichting tot het geven van onderwijs in het vak, vermeld onder letter j van art. 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs, is geweigerd;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 15 November 1916, n°. 445;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 28 November 1916, n°. 19352, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat art. 14, alinea 2, der wet tot regeling van het lager onderwijs voor het instellen van beroep een termijn gunt van dertig vrije dagen, te rekenen van den dag waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is;

dat het aangevallen besluit van Gedeputeerde Staten is openbaar gemaakt op 25 Maart 1916 en het beroepschrift van den raad der gemeente Elkerzee op 31 Juli 1916, dat van N. A. Tuyte e. a. op 3 Augustus 1916 bij Ons is ingekomen;

dat mitsdien de wettelijke termijn voor beroep toegestaan niet is in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de appellanten niet ontvankelijk te verklaren in hunne beroepen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 5 December 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

CORT V. D. LINDEN.

III.

BESLUIT van den 23sten Februari 1916 (Staatsblad n°. 80), houdende beschikking op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente 's Gravenhage, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland, van 20/24 September 1915, B, n°. 1414 (4de afd.), G. S., n°. 117, waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien Raad van 28 Juni 1915, voor zoover daarbij aan D. Kanon ongevraagd eervol ontslag is verleend als hoofd der openbare lagere school aan de Sirtemastraat n°. 179.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente 's Gravenhage tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland van 20/24 September 1915, B, n°.

1414 (4de afd.), G. S., n°. 117, waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien raad van 28 Juni 1915, voor zoover daarbij aan D. Kanon ongevraagd eervol ontslag is verleend als hoofd der openbare lagere school aan de Sirtemastraat n°. 179;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 12 Januari 1916, n°. 432;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 18 Februari 1916 n°. 904, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat bij bovengemeld besluit van 28 Juni 1915 de raad der gemeente 's Gravenhage, op voorstel van burgemeester en wethouders, aan D. Kanon, hoofd der openbare lagere school en der openbare herhalingschool C I aan de Sirtemastraat n°. 179, eervol ontslag uit deze betrekkingen heeft verleend met ingang van 1 Augustus 1915;

dat Gedeputeerde Staten op 20/24 September 1915 besloten aan dat raadsbesluit, voor zoover daarbij aan D. Kanon ongevraagd eervol ontslag is verleend als hoofd der openbare lagere school aan de Sirtemastraat n°. 179, goedkeuring te onthouden, uit overweging, dat het besluit niet de redenen vermeldt, welke den raad tot het nemen daarvan hebben bewogen, doch dat uit de voordracht van burgemeester en wethouders, welke tot dit besluit leidde, blijkt, dat dit ontslag zijn eenigen grond vindt in het bij de werklieden- en ambtenarenreglementen der gemeente 's Gravenhage en bij de behandeling der salarisregeling voor de leeraren van voorbereidend hooger en middelbaar onderwijs door den raad aanvaarde beginsel, dat aan den ambtenaar, die wegens den door hem bereikten leeftijd recht op pensioen kan doen gelden, in den regel, zoo niet het gemeentebelang het tegendeel eischt, eervol ontslag wordt verleend; dat de wet tot regeling van het lager onderwijs, die op een raadsbesluit tot ongevraagd ontslag van een onderwijzer de goedkeuring van Gedeputeerde Staten eischt, hun daardoor den plicht oplegt om in elk bijzonder geval te beoordeelen, of de belangen van het onderwijs het ontslag vorderen; dat nu wel bij het klimmen der jaren de geschiktheid om de betrekking van hoofd of onderwijzer aan eene lagere school te bekleeden, afneemt, doch deze vermindering van geschiktheid blijkens de ervaring geenszins altijd op den 65-jarigen leeftijd zulk een omvang heeft genomen, dat in het belang van het onderwijs een ontslag gewenscht moet heeten; dat uit het bovenstaande volgt, dat — al mag bij de beslissing over al of niet ontslag van een onderwijzer rekening worden gehouden met het feit van het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd — ook een onderwijzer, die 65 of meer jaren telt, niet ontslagen zal mogen worden dan wanneer gebleken is, dat zijne mindere geschiktheid zulks wenschelijk maakt; dat dan ook niet, gelijk burgemeester en wethouders beoogen — en met hen de raad, die zich met hunne beschouwingen blijkbaar verenigde — het ontslag op 65-jarigen leeftijd tot een regel mag worden gemaakt, waarvan uitzondering alleen wordt toegelaten, als het gemeentebelang het tegendeel eischt, doch omgekeerd het ontslag slechts gerechtvaardigd is, zoo het gemeentebelang het vordert; dat mitsdien het raadsbesluit, hetwelk zijn eenigen grond vindt in het feit, dat de betrokkene den pensioengerechtigden leeftijd heeft bereikt, niet voor goedkeuring vatbaar is;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de raad der gemeente 's Gravenhage den 20sten October 1915 bij Ons in beroep is gekomen, aanverende, dat hij zich daarmede niet kan vereenigen en derhalve vernietiging van dat besluit verzoekt, terwijl burgemeester en wethouders in eene nadere — ongedagteekende — memorie van toelichting, ingekomen bij Ons op 19 November 1915, aangevoeren, dat volgens de beslissing van Gedeputeerde Staten het raadsbesluit zijn eenigen grond zou vinden „in het bij de werklieden- en ambtenarenreglementen der gemeente 's Gravenhage en bij de behandeling der salarisregeling voor de leeraren van voorbereidend hooger en middelbaar onderwijs door den raad aanvaarde beginsel, dat aan den ambtenaar, die wegens den door hem bereikten leeftijd recht op pensioen kan doen

gelden, in den regel, zoo niet het gemeentebelang het tegendeel eischt, eervol ontslag wordt verleend"; dat deze weergave van 's raads motieven minder juist schijnt, daar niet bloot om der consequentie wille tot het aangevalven ontslag is overgegaan, doch wel degelijk omdat het gemeentebestuur van oordeel was — en is — dat het gemeentebelang, i. e. het belang van het openbaar lager onderwijs der gemeente 's Gravenhage, dat ontslag vorderde; dat de verwijzing naar vroegere regelingen derhalve niet een gemis aan motieven bemanfelde, integendeel, uit den aard der zaak in zich sloot een verwijzing naar de motieven, welke tot die regelingen hadden geleid; dat ook in het bijzonder minder juist schijnt de voorlaatste overweging uit het besluit van Gedeputeerde Staten, waarin zij als hun meening vaststellen, dat „het ontslag slechts gerechtvaardigd is, zoo het gemeentebelang het vordert"; dat de tegenstelling n. l. niet is, dat Gedeputeerde Staten deze meening zouden zijn toegedaan, terwijl „omgekeerd" de Raad ook in andere gevallen tot ontslag zou wenschen over te gaan; dat burgemeester en wethouders en met hen de raad, gelijk vanzelf spreekt, de stelling aanvaardden, dat ongevraagd ontslag aan een ambtenaar slechts verleend mag worden, zoo het gemeentebelang of eenig ander algemeen belang dat vordert; dat het verschil in opvatting tusschen provinciaal en gemeentebestuur dus hierin ligt, dat het gemeentebestuur in het algemeen van oordeel is, dat een onderwijzer, die den leeftijd van 65 jaren heeft bereikt, in den regel niet meer de kracht, de frisheid van geest en de veerkracht bezit, noodig voor een behoorlijke vervulling van zijn taak, en derhalve meent, dat de onderwijzer, die dien leeftijd bereikt heeft, ontslagen dient te worden, zoo de wenschelijkheid van het tegendeel niet bepaaldelijk blijkt, terwijl daartegenover het provinciaal bestuur, de juistheid dezer stelling in het algemeen niet betwistend, nochtans voor ieder geval in het bijzonder den eisch meent te moeten stellen, dat van de ongeschiktheid van den betrokken ambtenaar het *positieve bewijs* worde bijgebracht; dat het weinig betoog behoeft, dat het in den regel niet gewenscht is, dat een onderwijzer langer dan tot zijn 65ste jaar zijne betrekking waarneemt; dat de wetgever zich op dat standpunt plaatste, toen hij den onderwijzers op dien leeftijd recht op pensioen toekende; dat door belanghebbenden sinds jaar en dag met klem van redenen wordt betoogd, dat deze grens eer te hoog dan te laag is gesteld; dat ook de ervaring van het gemeentebestuur in dezelfde richting wijst; dat het dan ook met het oog zoowel op het belang der betrokken personen zelf als op het belang van het onderwijs is, indien het gemeentebestuur de verplichting niet meent te kunnen aanvaarden om in elk geval, ook nadat die leeftijd is bereikt, van de ongeschiktheid nog het *positieve bewijs* te leveren; dat de uitkomsten van het werk van den onderwijzer niet meet- en weegbaar zijn; dat, zoo bewijsmateriaal moet worden verzameld om ook aan anderen, dan hun die den onderwijzer bij de vervulling van zijn taak waarnamen, aan te toonen, dat zijne geschiktheid voor verdere dienstvervulling zoozeer is verminderd, dat daarom ontslag gewettigd is, een onderzoek zal moeten worden ingesteld, dat een marteling is zoowel voor den betrokken persoon als voor hem die het instelt; dat, zoo een gemeentebestuur tot zulk een onderzoek niet wenscht over te gaan, de uitkomst zal zijn, dat, wanneer een onderwijzer niet uit eigen beweging heengaet, wanneer de tijd daartoe voor hem gekomen is, zijn gedwongen ontslag eerst wordt doorgezet, wanneer belangrijke schade aan het onderwijs is toegebracht; dat, daargelaten derhalve, of, waar de wet zwijgt, een ontslag, verleend alleen op grond dat de betrokken persoon den pensioengerechtigden leeftijd bereikt heeft, niet voor goedkeuring vatbaar zou zijn, door de strekking van het ontslagbesluit aldus te omschrijven, daaraan niet voldoende recht wordt gedaan; dat grondslag van het besluit is de ongeschiktheid van de betrokken leerkracht, welke indirect bewezen wordt door een beroep op het feit, dat *geen omstandigheden aanwezig zijn, welke het aannemelijk maken, dat voor hem niet geldt, wat in de meerderheid der gevallen waar is*; dat aan D. Kanon ontslag is verleend als hoofd der openbare lagere school en der herhalingschool C I aan de Sirtemastraat n°. 179; dat Gedeputeerde Staten blijkens hunne beslissing van oordeel zijn, dat slechts het ontslag als hoofd der dagschool aan hunne goed-

keuring onderworpen is; dat eene beslissing ook omtrent dit punt, met betrekking waartoe het gemeentebestuur zich overigens van het uitspreken van een oordeel meent te mogen onthouden, gewenscht is, omdat te 's Gravenhage voor benoeming en ontslag van het personeel der herhalingsscholen, in overeenstemming met al de betrokken leden van het Rijks-schooltoezicht, de regelen worden toegepast, voor benoeming en ontslag van onderwijzers aan gemeentescholen verbonden, door de wet gesteld;

dat de belanghebbenden D. Kanon en het hoofdbestuur der Vereniging van Hoofden van Scholen in Nederland zich tot Ons hebben gewend met verzoek goedkeuring aan het betrokken raadsbesluit te onthouden;

Overwegende: dat het bestreden besluit terecht berust op de stelling, dat de wet tot regeling van het lager onderwijs, die op een raadsbesluit tot ongevraagd ontslag van een onderwijzer de goedkeuring van Gedeputeerde Staten eischt, hun daardoor den plicht oplegt om in elk bijzonder geval te beoordeelen of de belangen van het onderwijs het ontslag vorderen;

dat het vestigen van een oordeel daaromtrent niet mogelijk is wanneer een gemeenteraad als regel aan een onderwijzer ongevraagd eervol ontslag verleent uit zijne betrekking zoodra hij den 65-jarigen leeftijd heeft bereikt, en zonder dat blijkt, dat andere redenen aan het verlenen van het ontslag ten grondslag liggen;

dat het verlenen van ongevraagd eervol ontslag, aldus gemotiveerd, is te beschouwen als het stellen van een algemeen regel nopens het ontslaan van onderwijzers, verbonden aan openbare lagere scholen in die gemeente;

dat het stellen van zoodanigen algemeenen regel in strijd is met art. 30, eerste lid, onder b en c, in verband met art. 19, eerste lid, onder f, der wet tot regeling van het lager onderwijs;

dat mitsdien terecht door Gedeputeerde Staten van Zuidholland bij hun besluit van 20/24 September 1915, B, n°. 1414 (4de afdeling), G. S. n°. 117, aan het besluit van den raad der gemeente 's Gravenhage van 28 Juni 1915, voor zoover daarbij aan D. Kanon ongevraagd eervol ontslag is verleend als hoofd der openbare lagere school aan de Sirtemastraat n°. 179, de goedkeuring is onthouden;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met ongegrondverklaring van het daartegen ingesteld beroep het evengoemd besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland te handhaven.

Onze Minister van Binnenlandse Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* geplaatst en te gelijk met de in hoofde dezes vermelde voordracht van genoemden Minister in de *Nederlandsche Staatscourant* opgenomen zal worden, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, den 23sten Februari 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandse Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

IV.

4 Augustus 1916.
n°. 34.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door B. Jonkers, te Ermelo, gewezen hoofd der bijzondere lagere school te

Benthuizen, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland van 25 April/1 Mei 1916, B. n°. 879 (4de afd.) G. S. n°. 20/1, waarbij is verklaard, dat appellant de bevoegdheid tot het geven van onderwijs heeft verloren;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur gehoord, advies van 19 Juli 1916, n°. 221;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 31 Juli 1916, n°. 12109, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat het besluit van Gedeputeerde Staten steunt op de volgende overwegingen: dat Jonkers geen gebruik heeft gemaakt van de hem geboden gelegenheid om door hun college te worden gehoord in eene op 25 April 1916 te houden vergadering met gesloten deuren; dat uit de stukken blijkt, dat het bestuur der bijzondere lagere school te Benthuizen Jonkers — hoewel deze ontkende — in zijne betrekking geschorst heeft en hem gedrongen heeft ontslag te vragen, daar het bestuur de overtuiging had verkregen dat hij zich ten opzichte van verschillende vrouwelijke leerlingen zijner school schuldig maakte aan oneerbare handelingen, welke — blijkens de eenstemmige verklaringen, door de meisjes achtereenvolgens op verschillende tijden voor den burgemeester, het schoolbestuur en den arrondissements-schoolopziener afgelegd — hierin bestonden, dat hij onder de les bij een der meisjes in de bank kwam zitten, zijne hand onder de rokjes op de knie van het meisje bracht en steeds hooger heen en weer streek; dat hij na zijne schorsing aan den arrondissements-schoolopziener, den districtsschoolopziener en den inspecteur, die hem ieder afzonderlijk en op verschillende dagen mondeling ondervroegen, bekend heeft, dat hij zijne hand, hoewel onbewust, onder de rokken der meisjes bracht en ze dan liet rusten op de knie of de dij; dat Jonkers in het begin van 1914, toen hij hoofd eener bijzondere lagere school te Staphorst was, in hechtenis genomen werd als verdacht van het plegen van onzedelijke handelingen met vrouwelijke leerlingen dier school en toen vrijgelaten is wegens gebrek aan wettig bewijs; dat bij Gedeputeerde Staten, een en ander in aanmerking genomen, de overtuiging gevestigd is, dat Jonkers, als hoofd der bijzondere lagere school te Benthuizen, bij onderscheidene zijner vrouwelijke leerlingen onwelvoeglijke handtastelijkheden heeft gepleegd die een oneerbaar karakter dragen; dat een onderwijzer, die zich aan dergelijke handelingen ten aanzien van aan zijne zorg toevertrouwde jonge meisjes schuldig maakt, op grond van ergerlijk levensgedrag, uit de school behoort te worden geweerd, weshalve hem de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ontnomen dient te worden;

dat de appellant in beroep aanvoert, dat de handelingen van het Rijksschooltoezicht en van Gedeputeerde Staten in deze voortvloeiden uit de houding van het bestuur der school, hetwelk op zijne beurt handelde naar de voorlichting van den burgemeester; dat hij enkel en alleen ontslag heeft gevraagd en zich niet tot de commissie van beroep heeft gewend, omdat de burgemeester dreigde hem anders door de politie te laten weghalen, terwijl toch later, na onderzoek, de burgemeester o. a. aan den arrondissements-schoolopziener verklaarde, dat hier geen overtreding in den zin der wet aanwezig was en dienvolgens ook den rijksveldwachter, op het gerucht der schorsing uit Leiden gekomen, onverrichterzake terugzond; dat, jaren geleden, een dokter verklaarde, dat hij lijdende was aan eene zielsziekte; dat deze geestestoestand hem bij wijlen ongeschikt maakt voor zijn arbeid en ook oorzaak was dat hij, naar den Haag gereisd, om door Gedeputeerde Staten gehoord te worden, zich daartoe plotseling niet in staat gevoelde, hetwelk hij aan Gedeputeerde Staten heeft medegedeeld; dat hij slechts eenmaal bij de kinderen in de bank ging zitten, moede en afgetoed, om taalwerk met hen te corrigeren, hetwelk hij anders thuis nazag, waartoe hij toen door ziekte zijner kinderen de gelegenheid miste; dat hij buiten dat eene geval enkel met de kleding der kinderen in aanraking kwam, die geheel vooraan zaten, en enkel wanneer zij het been buiten de bank hadden; dat waar sprake is van onder de rokken, dit niet moet verstaan worden van tusschen de rok en onderkleding; dat dan ook door niemand der

ouders eene klacht is ingebracht noch bij hem, noch bij het bestuur, noch bij den burgemeester; dat het besluit van Gedeputeerde Staten zijn huisgezin in schande en broodgebrek dompelt voor altijd, door arbeid en pensioen beide weg te nemen, terwijl voor het laatste reeds 27 dienstjaren golden; dat dit z. i. kwalijk in overeenstemming lijkt met de feiten en in elk geval niet met de bedoeling; dat hij verzoekt middelen te willen in het werk stellen het besluit van Gedeputeerde Staten te wijzigen en de rampzalige gevolgen te onderwerpen door alsnog geneeskundig onderzoek te gelasten als anderszins;

Overwegende, dat de gronden waarop het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland steunt, juist zijn en deze tot de onze mkende;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, 4 Augustus 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.

CORT V. D. LINDEN.

V.

9 Februari 1916

n°. 64.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door W. Kuikenga, hoofd der openbare lagere school te Stedum, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen van 19 Augustus 1915, n°. 8, 3de afdeling, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Stedum van 14 Juni 1915, n°. 17, tot wijziging van de verordening tot regeling der jaarwedden enz. der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 12 Januari 1916, n°. 433;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 27 Januari 1916, n°. 905, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij raadsbesluit van 14 Juni 1915, n°. 17, met ingang van den 1sten October 1915, de jaarwedde van elk der onderwijzers van bijsand is bepaald als volgt:

- met minder dan 4 dienstjaren f 600;
- met 4 en meer, doch minder dan 8 dienstjaren f 650;
- met 8 en meer, doch minder dan 12 dienstjaren f 725;
- met 12 en meer, doch minder dan 16 dienstjaren f 800;
- met 16 en meer dienstjaren f 875;

dat bij besluit van Gedeputeerde Staten van 19 Augustus 1915, n°. 8, 3de afdeling, het raadsbesluit tot wijziging der verordening is goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten W. Kuikenga bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat door den gemeenteraad, in zijne vergadering van 14 Juni 1915, werd besloten de jaarwedden van de onderwijzers van bijsand met f 50 te verhoogen; dat evenwel door Gedeputeerde

Staten, wegens het niet verhoogen der salarissen van de hoofden der scholen, aanmerkingen op dit besluit werden gemaakt; dat daarop door burgemeester en wethouders werd voorgesteld het besluit van 14 Juni in te trekken en opnieuw een besluit vast te stellen van denzelfden inhoud doch waarbij tevens de jaarwedden van de hoofden van scholen met f 100 worden verhoogd; dat evenwel laatstgenoemd voorstel in de raadsvergadering van 11 Juli 1915 met 5 tegen 2 stemmen werd verworpen, zoodat het besluit van 14 Juni gehandhaafd bleef en verder bepaald werd, dat de verhooging der salarissen van de onderwijzers van bijstand zou ingaan 1 October 1915; dat de appellant slechts het minimum salaris geniet, zonder eenige bijverdiens uit eene kerkelijke betrekking, daar deze indertijd werd opgedragen aan het hoofd der bijzondere school; dat de appellant bijna 44 jaar—waarvan met 1 November 1914 40 jaar te Stedum—het onderwijs naar zijne beste krachten heeft gediend en, naar hij meent te mogen beweren, tot tevredenheid van de ouders en van zijne superieuren; dat ware het voorstel om de hoofdsalarissen te verhoogen aangenomen, ook zijn inkomen met 1 October 1915 zou zijn vermeerderd met een bedrag, dat vooral in dezen tijd eene groote verbetering mag worden genoemd:

Overwegende, dat, tot handhaving van het verband tusschen de jaarwedden der hoofden van scholen en die der onderwijzers in de gemeente Stedum met f 75 wenschelijk moet worden geacht, nu tot verhooging van de jaarwedden der onderwijzers van bijstand met f 50 door den raad is besloten;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van de door Gedeputeerde Staten van Groningen goedgekeurde wijziging van artikel 2 der verordening tot regeling van de jaarwedden van het onderwijzend personeel te Stedum, artikel 1 dier verordening te wijzigen in dezen zin dat het, te rekenen van 1 October 1915, luidt aldus:

Artikel 1.

De jaarwedden van de onderwijzers aan het hoofd eener openbare lagere school in deze gemeente staande, worden bepaald als volgt:

1°. voor de hoofden der scholen te Stedum en te Garsthuizen:

- met minder dan 4 dienstjaren f 925;
- met 4 en meer, doch minder dan 8 dienstjaren f 975;
- met 8 en meer, doch minder dan 12 dienstjaren f 1025;
- met 12 en meer, doch minder dan 16 dienstjaren f 1075;
- met 16 en meer dienstjaren f 1125;

2°. voor het hoofd der school te Westeremdem:

- met minder dan 4 dienstjaren f 1075;
- met 4 en meer, doch minder dan 8 dienstjaren f 1137.50;
- met 8 en meer, doch minder dan 12 dienstjaren f 1200;
- met 12 en meer, doch minder dan 16 dienstjaren f 1262.50;
- met 16 en meer dienstjaren f 1325,

met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet, zal de gemeenteraad van Stedum, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Groningen, wijziging kunnen brengen in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1924 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 9 Februari 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.

CORT V. D. LINDEN.

VI.

23 Februari 1916
n°. 96.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door H. Ploegman en vier anderen, allen hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente 't Zandt, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen van 9 Juli 1915, n°. 115, 3de afd., waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente 't Zandt van 24 Juni 1915, n°. 4, tot wijziging van de verordening tot regeling der jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in die gemeente:

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 2 Februari 1916, n°. 421;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 17 Februari 1916, n°. 1940, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente 't Zandt, bij besluit van 24 Juni 1915, n°. 4, eene wijziging in de verordening tot regeling der jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in die gemeente heeft aangebracht, waardoor de jaarwedde van het hoofd der openbare lagere school te Zijldijk met f 100 wordt verhoogd;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 9 Juli 1915, n°. 115, 3de afd., hunne goedkeuring aan het raadsbesluit hebben verleend;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten H. Ploegman en 4 andere hoofden van openbare scholen in de gemeente 't Zandt bij Ons in beroep zijn gekomen, daarbij aanvoerende dat het salaris van het hoofd der school te Zijldijk nu verhoogd wordt tot f 150 boven het wettelijk minimum, terwijl hunne salarissen niet verhoogd werden en gebleven zijn op f 50 boven het wettelijk minimum; dat naar hunne meening hierdoor tegenover hen eene onbillijkheid is begaan, weshalve zij verzoeken de salarissen van alle hoofden van scholen vast te stellen op f 150 boven het minimum;

Overwegende, wat de ontvankelijkheid betreft, dat in art. 14, al. 2, der Lager-onderwijswet voor hooger beroep een termijn gegund wordt van dertig vrije dagen, te rekenen van den dag waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is;

dat, blijkens nader ingewonnen bericht het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen tot goedkeuring van het raadsbesluit tot wijziging van de verordening tot regeling der onderwijzersjaarwedden in de gemeente 't Zandt den 30sten Juli 1915 in eene openbare vergadering van den gemeenteraad door burgemeester en wethouders is medege-deeld en het appellaat adres op 27 Augustus 1915 bij Ons is ingekomen;

dat de belanghebbenden mitsdien ontvankelijk zijn in hun beroep;

Overwegende, wat de hoofdzak betreft, dat de verhooging van de jaarwedde van het hoofd der school te Zijldijk als een op zich zelf staande maatregel is te beschouwen, waartoe, ook naar de meening van het schooltoezicht, bijzondere omstandigheden aanleiding gaven, welke dien maatregel wettigen en waarin geen grond kan worden gevonden tot herziening van de jaarwedde der appellanten;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden ge-

zonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 23 Februari 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

VII.

10 Maart 1916
n°. 71.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door W. A. Klaren, hoofd der openbare lagere school te Echteld, en C. Bedijs, hoofd der openbare lagere school te Ochten, gemeente Echteld, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 13 Juli 1915, n°. 81 L. O., waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente van 23 April 1915 tot regeling der jaarwedde van het te benoemen hoofd der openbare lagere school te Eldik in die gemeente;

De Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 16 Februari 1916, n°. 14:

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 4 Maart 1916, n°. 2585, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente Echteld op 23 April 1915 heeft besloten, met afwijking van het bepaalde in de verordening regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in die gemeente, vastgesteld bij raadsbesluit van 17 Maart 1908, de jaarwedde voor het hoofd der school te Eldik met f 150 te verhoogen, zoodat deze thans wordt gesteld op f 150 boven het wettelijk minimum;

dat deze regeling door Gedeputeerde Staten van Gelderland is goedgekeurd bij besluit van 13 Juli 1915, n°. 81 L. O.;

dat tegen de goedkeuring door Gedeputeerde Staten W. A. Klaren, hoofd der openbare school te Echteld, en C. Bedijs, hoofd der openbare lagere school te Ochten, gemeente Echteld, bij Ons in beroep zijn gekomen, daarbij in hoofdzaak aanvoerende, dat de verhouding tusschen de salarissen van de hoofden der scholen in de gemeente Echteld is verbroken en eene onbillijkheid is begaan, waarvoor geen motief kan aanwezig zijn en te minder, daar die scholen te Echteld en te Ochten onderscheidenlijk 140 en 160 leerlingen tellen, terwijl te Eldik slechts ± 60 leerlingen school gaan;

Overwegende, dat de thans geldende verordening regelende de jaarwedden van de hoofden en het verdere onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Echteld blijkens haar artikel 7 niet langer van kracht blijft dan tot 31 December 1917 en er geen voldoende aanleiding is daarin, hangende het korte tijdvak voor hetwelk zij nog van kracht is, ingrijpende veranderingen te brengen, nu de gebreken onmogelijkheid om de vacature aan de school te Eldik in die gemeente te vervullen, den raad heeft genoopt de jaarwedde van het te benoemen hoofd dezer school, in afwijking van het in de verordening bepaalde, met f 150 te verhoogen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 10 Maart 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

VIII.

13 Maart 1916
n°. 11.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den raad der gemeente Deil tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 24 Augustus 1915, n°. 91, L. O., waarbij goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien raad van 31 Juli 1915, n°. 6, tot wijziging en aanvulling van de regeling der jaarwedden van de hoofden van scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 24 Februari 1916, n°. 15;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 7 Maart 1916, n°. 2952, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij bovengenoemd besluit de raad der gemeente Deil besloten heeft zijn gewijzigd besluit van 25 Januari 1908 n°. 13, tot regeling van de jaarwedden van hoofden van scholen in zijne gemeente verder te wijzigen en aan te vullen met de volgende bepaling:

„Voor het bezit der akte landbouwkunde of tuinbouwkunde L. O. wordt aan het hoofd der school te Enspijk eene jaarlijksche toelage verleend van tweehonderd gulden, ingaande 1916.”;

dat bij besluit van 24 Augustus 1915, n°. 91, L. O., Gedeputeerde Staten van Gelderland aan het raadsbesluit goedkeuring hebben onthouden, daarbij overwegende, dat — nog daargelaten, dat het niet billijk zoude zijn alleen aan het hoofd der school te Enspijk eene jaarlijksche toelage van f 200 te geven voor het bezit der akte landbouwkunde of tuinbouwkunde en deze toelage aan de hoofden der andere scholen in de gemeente Deil, die mede in het bezit van één der akten zijn, te onthouden — op geen der dagscholen in die gemeente, volgens de bij raadsbesluit van 15 Maart 1890, n°. 4, vastgestelde regeling, onderwijs in landbouw- of tuinbouwkunde gegeven wordt, zoodat aan het hoofd der openbare dagschool te Enspijk als zoodanig geen toelage kan worden verleend voor het bezit van een der bovenbedoelde akten: dat wel in de gemeente ingevolge de daartoe betrekkelijke verordening landbouwonderwijs als herhalingsonderwijs gegeven wordt en dan ook tegen het verleen van eene toelage aan hem die met het geven van dat landbouwonderwijs belast is, bij Gedeputeerde Staten geen bezwaar bestaat, mits ook aan al het onderwijzend personeel, belast met het geven van bedoeld onderwijs, eene toelage wordt verleend en dienovereenkomstig de bij raadsbesluit van 30 Juli 1902, n°. 7, vastgestelde en bij besluit van Gedeputeerde Staten van 12 Augustus 1902, n°. 51, goedgekeurde regeling worde aangevuld;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de raad der gemeente Deil bij Ons in beroep is gekomen;

Overwegende, dat blijkens de door den appellerenden raad bij de afdeling van den Raad van State voor de geschillen

van bestuur ingediende memorie van 25 Januari 1916, het besluit van den raad der gemeente Deil van 31 Juli 1915, waarbij is bepaald, dat voor het bezit der akte landbouwkunde of tuinbouwkunde L. O. aan het hoofd der school te Enspraak eene jaarlijkse toelage wordt verleend van tweehonderd gulden, ingaande 1916, genomen is omdat de gemeenteraad prijs stelt op landbouwonderwijs in de gemeente, voornamelijk buitend de school, te midden der landbouwers;

dat het raadsbesluit derhalve strekt tot behartiging van een gemeentebelang en geen wettelijke bepaling zich tegen eene toelage als hier is toegekend verzet;

dat daarmede ook geen onbillijkheid wordt begaan jegens andere hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente Deil, nu blijkens bovenvermelde memorie geen dier andere hoofden in het bezit is eener akte landbouwkunde of tuinbouwkunde;

dat het besluit van den raad der gemeente Deil van 31 Juli 1915 derhalve vatbaar is voor goedkeuring;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 24 Augustus 1915, de geldende salarisregeling van de hoofden van scholen in de gemeente Deil te wijzigen en aan te vullen met de volgende bepaling: Voor het bezit der akte landbouwkunde of tuinbouwkunde L. O. wordt aan het hoofd der school te Enspraak eene jaarlijkse toelage verleend van tweehonderd gulden, ingaande 1916.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 13 Maart 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

IX.

22 Maart 1916
n°. 34.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door L. Kolk en 4 anderen, onderwijzers en onderwijzeressen bij het openbaar lager onderwijs in de gemeente Bierum, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen van 4 November 1915, n°. 126a, 3de afdeling, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Bierum van 16 October 1915, tot wijziging van de verordening tot regeling der jaarwedden, enz. van het onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in die gemeente, vastgesteld 30 December 1908 en goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van 8 Januari 1909, n°. 46, 3de afd.;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 1 Maart 1916, n°. 34;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 16 Maart 1916, n°. 3378, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat art. 1 der verordening tot regeling der

jaarwedden enz. van het onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Bierum vóór de wijzigingsverordening van 16 October 1915 als volgt luidde:

„Artikel 1.

De jaarwedden van het onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Bierum worden bepaald als volgt:

1. Voor ieder hoofd der school met minder dan 5 dienstjaren f 850;
met 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren f 900;
met 10 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren f 950;
met 15 en meer, doch minder dan 20 dienstjaren f 1000;
met 20 en meer dienstjaren f 1050.

2. Voor elk der onderwijzers die het hoofd der school bijstaan, met minder dan 5 dienstjaren, gedurende de eerste 2 jaren f 525,

en de volgende 3 jaren f 550;

- met vijf en meer, doch minder dan 10 dienstjaren f 600;
met 10 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren f 675;
met 15 en meer, doch minder dan 20 dienstjaren f 750;
met 20 en meer dienstjaren f 825.

Bovendien genieten de onderwijzeressen, die het hoofd der school bijstaan en tevens belast zijn met het geven van onderwijs in de nuttige handwerken, hiervoor eene belooning van f 75.

Voor elk der onderwijzers en onderwijzeressen die het hoofd der school bijstaan en den rang van hoofdonderwijzer(es) bezitten, f 100 verhooging”;

dat ingevolge de wijzigingsverordening de jaarwedden der onderwijzers van bijstand onveranderd zijn gebleven, doch die der hoofden van scholen zijn bepaald als volgt:

1. Voor ieder van de hoofden der scholen te Bierum, Holwerde, Krewerd en Spijk:

- met minder dan 5 dienstjaren f 900;
met 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren f 950;
met 10 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren f 1000;
met 16 en meer, doch minder dan 20 dienstjaren f 1050;
met 20 en meer dienstjaren f 1100.

2. Voor het hoofd der school te Godlinde:

- met minder dan 5 dienstjaren f 950;
met 5 en meer, doch minder dan 10 dienstjaren f 1000;
met 10 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren f 1050;
met 15 en meer, doch minder dan 20 dienstjaren f 1100;
met 20 en meer dienstjaren f 1150;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 4 November 1915, n°. 126a, 3de afd., de wijzigingsverordening hebben goedgekeurd;

dat L. Kolk e. a. onderwijzers en onderwijzeressen bij het openbaar lager onderwijs in de gemeente Bierum, van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep zijn gekomen, aanvoerende, dat de gemeente Bierum slechts het minimum salaris uitkeert (behalve de eerste twee dienstjaren f 25 daarboven), hetgeen beslist onvoldoende is in de tegenwoordige tijdsomstandigheden; dat de financiële toestand van Bierum zeer goed een betere salariering toelaat blijkens den lagen hoofdelijken omslag, die zelfs nog met een paar duizend gulden verlaagd wordt, terwijl een kapitaal op rente is uitgezet; dat de gemeente bovendien een rijken welvarenden landbouwersstand heeft; dat aan een deel van het onderwijzend personeel bij raadsbesluit van 16 October jl. een hooger salaris is toegekend; dat de omliggende gemeenten, zelfs de armste, een aanmerkelijk hooger salaris uitkeeren; dat de onderwijzers geheel op hun salaris aangewezen zijn en dit niet door eenige bijverdienste kunnen verhoogen; dat in

de gemeente Bierum een onderwijzer op vijf en zestig jarigen leeftijd op pensioen gesteld, niet meer kan ontvangen dan f 584, verminderd met 5 % storting voor weduwen- en weezen-pensioen, hetgeen een veel te lage som is om de allernoodzakelijkste uitgaven te bestrijden;

Overwegende, dat de thans geldende verordening tot regeling der jaarwedden enz. van het onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente Bierum niet langer van kracht blijft dan tot 1 Januari 1918 en er geen voldoende aanleiding is om, hangende het korte tijdperk voor hetwelk zij nog van kracht is, daarin verandering te brengen ook ten aanzien van de jaarwedden der onderwijzers van bijstand:

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

/ het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 22 Maart 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

X.

22 Maart 1916
n°. 35.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. I. van Leusen, hoofd der openbare lagere school te Hummelo, gemeente Hummelo en Keppel, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 5 Mei 1915, n°. 44, L. O., waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Hummelo en Keppel, van 9 Februari 1915, n°. 4, strekkende o. a. tot aanvulling van art. 3 der verordening betrekkelijk het lager onderwijs in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies 1 Maart 1916, n°. 428:

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 16 Maart 1916, n°. 3377, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad van Hummelo en Keppel op 9 Februari 1915 heeft besloten:

a. Het raadsbesluit van 1 December 1914, n°. 3, in te trekken;

b. Aan art. 3 der verordening betrekkelijk het lager onderwijs in de gemeente, vastgesteld bij raadsbesluit van 27 Februari 1908, n°. 11, goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 10 Juni 1908, n°. 104, gewijzigd bij raadsbesluit van 22 Augustus 1912, n°. 10, en bij raadsbesluit van 7 October 1912, n°. 8, goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van 23 October 1912, n°. 7, eene nieuwe alinea toe te voegen, luidende:

„Onderwijzers, die krachtens Militie-, Landweer- of Land-

stormwet onder de wapenen moeten komen, wordt daartoe verlof verleend.

De jaarwedde wordt van de onderwijzers:

1°. die voor de eerste maal of in gewone tijden krachtens eene vrijwillige verbintenis bij het reservekader onder de wapenen zijn, ten volle ingehouden;

2°. niet verkeerende in het geval sub 1°. en niet den rang van onderofficier of hooger bekleedende, uitgekeerd als volgt:

a. onderwijzers-kostwinners gedurende een jaar;

b. onderwijzers, niet kostwinners, gedurende de eerste zes maanden, daarna de volgende zes maanden voor de helft.

De jaarwedde van de onderwijzers niet verkeerende in het geval sub 1°. en den rang van onderofficier of hooger bekleedende, wordt gedurende ééne maand ten volle uitbetaald en daarna gekort hetgeen zij als onderofficier of in hooger rang aan traktement ontvangen, met dien verstande, dat aan deze onderwijzers nimmer langer dan één jaar wedde uit de gemeentekas zal worden betaald.

Aan onderwijzers, aan wie overeenkomstig het advies van den gemeentegeneesheer een verlof wegens ziekte wordt toegestaan, wordt dit verlof met behoud der jaarwedde niet langer verleend dan gedurende twaalf achtereenvolgende maanden. Blijkt na het verstrijken van de twaalf achtereenvolgende maanden in het vorige lid bedoeld, uit een rapport van den geneesheer, dat de onderwijzer nog niet in staat is zijne werkzaamheden te hervatten, dan kan hem wederom voor ten hoogste twaalf maanden verlof worden verleend, met dien verstande echter, dat van de jaarwedde van den onderwijzer, aan wien verlof wordt toegestaan, tot een bedrag, gelijk aan de helft van zijne jaarwedde, worde ingehouden, hetgeen ten behoeve van zijn plaatsvervanger als salaris door de gemeente moet worden uitbetaald.

Dit besluit wordt geacht te zijn ingegaan op 1 November 1914.;

dat Gedeputeerde Staten tegen deze regeling bezwaren hebben aangevoerd, doch de raad zijn besluit heeft gehandhaafd en Gedeputeerde Staten daarop 5 Mei 1915 het raadsbesluit hebben goedgekeurd;

dat J. I. van Leusen, hoofd der openbare lagere school te Hummelo, tegen dit besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat hij als onderwijzer-kostwinner door de wijziging der gemeente-verordening na 31 Juli 1915, dan nog in militairen dienst zijnde, in groote onzekerheid verkeert omtrent het onderhoud van zijn gezin; dat de gemeente geen tijdelijke leerkracht heeft aange-

steld; dat de gemeente voor adressant weinig onkosten heeft te maken en er dus financieel voordeel bij heeft, daar het minimum-salaris door het Rijk uitgekeerd wordt;

dat door deze wijziging adressant verplicht is zijn geheele traktement van sergeant aan zijn gezin af te staan voor noodzakelijke levensbehoeften, terwijl hij voor eigen onderhoud en verdere onkosten, verbonden aan zijne functie en het leven buiten zijn gezin, geen tegemoetkoming ontvangt, dus als sergeant leeft op kosten van zijn gezin, dat toch reeds een moeilijken tijd doormaakt;

dat onderwijzers-kostwinners beneden den rang van onderofficier hun soldij behouden en dus in gunstiger conditie verkeren dan adressant, die moeite deed een rang in het leger te bereiken;

dat hij in veel ongunstiger conditie verkeert dan zijn collega's, die niet een rang bereikten of wel een rang beneden dien van onderofficier, daar zij door de gemeente het eerste jaar niet gekort worden;

dat de verordening 1 November 1914 heet in werking te treden;

Overwegende, dat de bepaling der verordening, medebrengende dat aan de onderwijzers die onder de wapenen zijn na één jaar gemeentel. wedde uit de gemeentekas meer zal worden betaald, onbillijk is en derhalve de verordening in dien zin behoort te worden gewijzigd, dat de regeling geldt zoolang de onderwijzers verplicht zijn onder de wapenen te blijven;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het overige van de door den raad der gemeente Hummelo en Keppel bij besluit van 9 Februari 1915, n°. 4, aangebrachte aanvulling in art. 3 der verordening betrekkelijk het lager onderwijs in die gemeente te bepalen;

1. dat sub 2°, gelezen wordt:
- 2°. niet verkeerende in het geval sub 1°, en niet den rang van onderofficier of hooger bekleedende, als volgt:
 - a. onderwijzers-kostwinners geheel;
 - b. onderwijzers-niet kostwinners gedurende de eerste zes maanden geheel, daarna voor de helft;

II. dat vervallen de woorden: „met dien verstande, dat aan deze onderwijzers nimmer langer dan één jaar wedde uit de gemeentekas zal worden betaald.”.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 22 Maart 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XI.

15 April 1916
n°. 60.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door H. H. Smeets, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Borne, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel van 28 September 1915, 2de afdeling, n°. 5622/4019, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Borne van 25 Juni 1915, tot toekenning van een verlofstakement van f 210 per jaar aan voornoemden onderwijzer, ingaande 22 September 1914;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 22 Maart 1916, n°. 58;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 7 April 1916, n°. 4593, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij schrijven van 26 September 1914 H. H. Smeets, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Borne, den raad der gemeente heeft verzocht hem volgens de verordening tot regeling der onderwijzersjaarwedden van 24 Augustus 1914 af, na het verstrijken van de zes weken verlof, zijn volle traktement uit te keeren, na aftrek van hetgeen door de gemeente voor de tijdelijke leerkracht betaald wordt;

dat de raad naar aanleiding van dit verzoek op 25 Juni 1915 heeft besloten, met afwijking in zooverre van de bepalingen der verordening tot regeling der onderwijzersjaarwedden, aan den adressant een verlofstakement te verleen van f 210 per jaar, ingaande 22 September 1914 en eindigende op den dag waarop het hem door burgemeester en wethouders verleende verlof wordt ingetrokken;

dat de raad daarbij heeft overwogen, dat de onderwijzer H. H. Smeets, wegens mobilisatie onder de wapenen, een

aan zijn rang verbonden traktement of eene soldij geniet van f 40 tot ten hoogste f 45 per maand;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 28 September 1915, 2de afdeling, n°. 5622/4019, het raadsbesluit hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten H. H. Smeets bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat hij als onderwijzer te Borne een salaris genoot van f 1050 's jaars; dat hij als onderofficier slechts eene jaarwedde van f 505 ontvangt; dat hij dus door zijne opkomst onder de wapenen eene schade lijdt van f 545 's jaars; dat hij zich te vergeefs heeft gewend tot den raad der gemeente Borne en tot Gedeputeerde Staten van Overijssel om gedurende de mobilisatie eene jaarwedde van f 545 te ontvangen; dat de gemeente Borne in dat geval door het ontvangen van f 260 Rijkssubsidie voor zijn plaatsvervanger en het verminderen van zijne jaarwedde met zijn onderofficierssalaris ad f 505, toch nog een voordeel zou genieten van f 260 + f 505, verminderd met f 600 jaarwedde van zijn plaatsvervanger of f 165; dat hij verzoek hem alsnog zoolang de mobilisatie duurt, een salaris als onderwijzer van f 545 worde toegekend;

Overwegende, dat de bij het raadsbesluit van 25 Juni 1915 betreffen regeling niet geacht kan worden aan redelijke eischen te voldoen en bedoelde regeling in dien zin behoort te worden gewijzigd, dat het verlofstakement van den onderwijzer H. H. Smeets gebracht wordt op een bedrag van f 265 's jaars zoolang hij ongehuwd is en na zijn huwelijk op een bedrag van f 525 's jaars, vermeerderd met f 90, als tegemoetkoming in de huishuur;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging in zoover van het besluit van den raad der gemeente Borne van 25 Juni 1915, te bepalen dat het verlofstakement van den onderwijzer H. H. Smeets zal bedragen f 265 's jaars voor den tijd dat hij ongehuwd is en f 525 's jaars, vermeerderd met f 90, als tegemoetkoming in de huishuur, voor den tijd dat hij gehuwd is.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 15 April 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XII.

22 April 1916
n°. 8.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld door 1°. mejuffrouw J. C. Achterberg, onderwijzeres aan de openbare lagere school te Veenendaal, en 2°. het hoofdbestuur van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht van 22 September 1915, 3de afdeling, n°. 2363/1779, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Veenendaal van 25 Augustus 1915, bij hetwelk, met intrekking van het raadsbesluit van 26 April 1915, de verordening, regelende de jaarwedden van het hoofd en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere school in die gemeente, is aangevuld door toevoeging van eene zevende alinea aan art. 1 dier verordening;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 29 Maart 1916, n°. 80;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 15 April 1916, n°. 5277, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente Veenendaal bij besluit van 25 Augustus 1915, uit overweging dat het billijk is aan de onderwijzeressen, belast met het geven van onderwijs in de nuttige handwerken buiten de gewone schooluren, eene vergoeding toe te kennen, artikel 1 der verordening regelende de jaarwedden van het hoofd en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere school in de gemeente als volgt heeft aangevuld:

„7°. Voor elke onderwijzeres, die belast is met het geven van onderwijs in de nuttige handwerken buiten de vastgestelde schooluren, wordt eene vergoeding toegekend van f 12,50 per wekelijksch lesuur per jaar voor elk uur dat dit onderwijs boven het gewone getal schooluren wordt gegeven.”;

dat Gedeputeerde Staten van Utrecht bij hun besluit van 22 September 1915, 3de afdeling, n°. 2363/1779, het raadsbesluit hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten mejuffrouw J. C. Achterberg, onderwijzeres aan de openbare lagere school te Veenendaal, bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat het raadsbesluit van 25 Augustus 1915 niet kan geacht worden te geven eene billijke vergoeding voor den te leveren arbeid;

dat mede in beroep is gekomen het hoofdbestuur van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, aanvoerende, dat het raadsbesluit schadelijk is ook uit een oogpunt van algemeen belang;

Overwegende, wat betreft het laatstvermeld beroep, dat artikel 14 der wet tot regeling van de lager onderwijs het recht van hooger beroep toekent aan „ieder, die bij de vernietiging of verbetering van het besluit van Gedeputeerde Staten belang heeft”;

dat „belang” daarbij te verstaan is in den zin van eigen persoonlijk belang;

dat de appellant niet kan geacht worden bij de vernietiging van het bestreden besluit een eigen, persoonlijk belang te hebben;

dat hij dus aan artikel 14 der genoemde wet niet de bevoegdheid kan ontleenen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep te komen;

Overwegende, wat betreft het beroep van de onderwijzeres mejuffrouw J. C. Achterberg, dat, mede naar het oordeel van het schooltoezicht, de billijkheid medebrengt dat het salaris voor het geven van onderwijs in de nuttige handwerken, wanneer dit onderwijs boven het gewone aantal schooluren wordt gegeven, bepaald worde op f 0,40 per wekelijksch gegeven lesuur;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

1°. het hoofdbestuur van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep;

2°. te bepalen, dat artikel 1, al. 7, der verordening regelende de jaarwedden van het hoofd en verder onderwijzend personeel der openbare lagere school in de gemeente Veenendaal, zal luiden als volgt:

„Aan elke onderwijzeres die belast is met het geven van onderwijs in de nuttige handwerken buiten de vastgestelde schooluren wordt eene vergoeding toegekend van f 0,40 per wekelijksch buiten de gewone schooluren gegeven lesuur.

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet, zal de gemeenteraad van Veenendaal, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Utrecht, wijziging kunnen

brengen in deze regeling, welke in ieder geval met het eindigen van het jaar 1924 zal ophouden van kracht te zijn.”

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

‘ts Gravenhage, 22 April 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.
CORT V. D. LINDEN.

XIII.

22 April 1916
n°. 9.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door L. Brandsma, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Diever, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe van 5 November 1915, n°. 76, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Diever van 12 October 1915, n°. 4, waarbij is bepaald, dat genoemde onderwijzer gedurende het hem verleend verlof, in verband met zijne indienststelling bij den landstorm, een gedeelte zijner jaarwedde zal genieten, berekend naar f 150 per jaar, zoo lang hij niet den officiersrang bekleedt, in welk laatste geval de regeling van de verlofsjaarwedde nader zal geschieden;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 29 Maart 1916, n°. 79;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 15 April 1916, n°. 5278, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat de raad der gemeente Diever bij besluit van 12 October 1915, n°. 4, heeft bepaald, dat L. Brandsma, gedurende het aan hem verleend verlof een gedeelte zijner jaarwedde zal genieten, berekend naar f 150 per jaar, zoo lang hij niet den officiersrang bekleedt, in welk laatste geval de regeling van de verlofsjaarwedde nader zal geschieden;

dat de raad daarbij heeft overwogen, dat aan den bovengenoemden onderwijzer aan de school te Diever, in verband met zijne indienststelling bij den landstorm, verlof uit zijne betrekking is verleend voor den duur van dien dienst, met ingang van 12 October 1915; dat genoemde onderwijzer is ongehuwd en niet is kostwinner voor anderen;

dat bij besluit van 5 November 1915, n°. 76, Gedeputeerde Staten de regeling hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten L. Brandsma bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende o. a., dat aan de meeste onderwijzers, die ten gevolge van de ernstige tijdsomstandigheden onder de wapenen zijn geroepen, een tijd lang het volle salaris is uitgekeerd en eerst later korting is toegepast;

Overwegende, dat de door den raad der gemeente Diever vastgestelde en door Gedeputeerde Staten goedgekeurde regeling van de jaarwedde van den onderwijzer L. Brandsma gedurende het hem verleend verlof, in verband met zijne indienststelling bij den landstorm, aan redelijke eischen voldoet;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 22 April 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

XIV.

22 April 1916
n°. 10.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. van der Pol, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Gorredijk, gemeente Opsterland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland van 28 October 1915, n°. 80, 2de afdeling, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Opsterland van 19 October 1915, n°. 887/48 g, tot vaststelling van eene verordening, regelende de uitkeering van jaarwedden aan onderwijzers, die tijdens de tegenwoordige mobilisatie onder de wapenen of in werkelijken dienst zijn of zullen komen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 29 Maart 1916, n°. 78;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 15 April 1916, n°. 5279, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat artikel 1 van de verordening bepaalt, dat de kosten van vervanging van ongehuwde onderwijzers, die tijdens de tegenwoordige mobilisatie onder de wapenen of in werkelijken dienst zijn of zullen komen, uit hunne jaarwedde zullen worden betaald; dat het eventueel overblijvende bedrag hun zal worden uitgekeerd en dat de bijdragen voor pensioen voor rekening komen der gemeente;

dat de appellant in beroep verzoekt het raadsbesluit te vernietigen en den raad van Opsterland te doen besluiten hem een deel zijner jaarwedde te doen uitbetalen;

Overwegende: dat de inhouding van een deel van de jaarwedde van den appellant ter voorziening in de kosten van de waarneming zijner betrekking niet onbillijk is te achten, doch dat het bedrag der korting behoort te worden begrensd en niet meer behoort te bedragen dan 75 pct. van de jaarwedde van den appellant, terwijl in verband hiermede de bepaling in het derde lid van artikel 1 van de verordening, dat de bijdragen voor pensioen komen voor rekening der gemeente, behoort te vervallen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving voor het overige van de door den raad der gemeente Opsterland vastgestelde en door Gedeputeerde Staten van Friesland goedgekeurde regeling, te bepalen, dat artikel 1 der verordening van 19 October 1915 zal luiden: „Aan ongehuwde onderwijzers die verkeerden in het geval omschreven in het hoofd dezer verordening, zal 25 pct. hunner jaarwedde worden uitgekeerd.”

Met inachtneming van de voorschriften der wet tot regeling van het lager onderwijs zal door den gemeenteraad van Opsterland, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Friesland, wijziging kunnen worden gebracht in deze regeling.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 22 April 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

XV.

19 Mei 1916
n°. 142.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door A. J. M. Minderhoud, onderwijzer aan eene openbare lagere school te St. Philipsland, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland van 22 October 1915, n°. 35; waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente St. Philipsland van 15 October 1915, tot aanvulling van de verordening, regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwyzend personeel der openbare lagere scholen in de gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 12 April 1916, n°. 90;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 15 Mei 1916, n°. 6222, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat artikel 14, alinea 2, der wet tot regeling van het lager onderwijs voor het instellen van hooger beroep gunt een termijn van dertig vrije dagen, te rekenen van den dag waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is;

dat het besluit van Gedeputeerde Staten op 1 November 1915 aan den belanghebbende is medegedeeld en zijn beroepschrift op 15 December 1915 bij Ons is ingekomen;

dat mitsdien de wettelijke termijn niet is in acht genomen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

den appellant niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep.

Ohze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 19 Mei 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

XVI.

19 Mei 1916
n°. 143.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door K. L. van Rietschoten, onderwijzer aan de 1ste openbare lagere school te Nieuw-Helvoet, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland van 13 September 1915, B. n°. 1696 (4de afd.) G. S., n°. 26, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Nieuw-Helvoet van 7 September 1915, bepallende hetgeen aan den onderwijzer voornoemd van zijne wedde zal worden uitbetaald gedurende een hem verleend verlof voor de vervulling van landstormplichten;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 12 April 1916, n°. 106;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 15 Mei 1916, n°. 6223, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente Nieuw-Helvoet op 7 September 1915 heeft besloten aan K. L. van Rietschoten, onderwijzer aan de 1ste openbare lagere school aldaar, verlof toe te kennen voor den dienst bij den landstorm, onder bepaling, dat hem zal worden uitgekeerd een-derde zijner jaarwedde, met dien verstand, dat van dit een-derde gedeelte 7% der volle jaarwedde zal worden ingehouden, welk bedrag voor hem wegens pensioensbijdragen moet worden gestort;

dat de raad daarbij heeft overwogen, dat in de verordening regelende de jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen niet is voorzien het geval van afwezigheid uit de school wegens werkelijken dienst bij den landstorm;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 13 September 1915, B., n°. 169 (4de afd.) G. S. n°. 26, het raadsbesluit hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten K. L. van Rietschoten bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat het raadsbesluit feitelijk in strijd is, zoo niet met de letter, dan toch met den geest van art. 8 der verordening regelende de salarissen van het onderwijzend personeel in de gemeente Nieuw-Helvoet; dat toch zijn onder de wapenen zijn in wezen gelijk staat met (dat van) hen, die als milicien of landweerman gemobiliseerd zijn; dat hem mitsdien ten minste gedurende een jaar het volle salaris als onderwijzer toekomt, zooals art. 8 voor de gemobiliseerden bepaalt;

Overwegende, dat de door den gemeenteraad getroffen regeling aan redelijke eischen voldoet;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 19 Mei 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.

CORT V. D. LINDEN.

XVII.

24 Mei 1916.
N°. 68.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door R. K. Henkel, onderwijzer aan de openbare lagere school te Oudewater, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zuidholland van 11/17 Januari 1916, n°. 42, 4de afdeling G. S., n°. 50, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Oudewater van 29 October 1915, tot vaststelling van eene verordening tot wijziging van de verordening regelende de jaarwedden van het hoofd en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere school in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 3 Mei 1916, n°. 127;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 18 Mei 1916, n°. 7439, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat artikel 8 der verordening regelende de jaarwedden van het hoofd en het verder onderwijzend personeel der openbare lagere school in de gemeente Oudewater vóór de wijziging luidde als volgt:

Artikel 8.

Aan onderwijzers die ingevolge art. 110, art. 111, art. 141, vierde lid, artikel 141bis, of art. 142 der Militiewet 1901, of krachtens art. 11 der Landweermwet onder de wapenen of in werkelijken dienst zijn, wordt verlof verleend met behoud van jaarwedde, tenware in een der gevallen vermeld in de genoemde artt. 110, 141, vierde lid, of 141bis, de afwezigheid uit de school langer mocht duren dan één jaar, in welk geval de jaarwedde slechts gedurende een jaar wordt uitgekeerd;

dat de raad, bij besluit van 29 October 1915, artikel 8 der verordening heeft ingetrokken en vervangen door de volgende bepalingen:

Artikel 8.

Aan de onderwijzers, die ingevolge artikel 185 der Grondwet, artikel 81 der Militiewet, artt. 11bis en 11ter der Landweermwet, of wel krachtens artikel 6 der Landstormwet onder de wapenen of in werkelijken dienst zijn, wordt gedurende hun afwezigheid verlof verleend. Voor den regeelen duur hunner afwezigheid hebben zij aanspraak op de uitbetaling van de helft hunner jaarwedde.

Geen inhouding van jaarwedde heeft plaats bij verblijf onder de wapenen of in werkelijken dienst krachtens art. 80 der Militiewet of art. 11 der Landweermwet of wel krachtens art. 5, sub-4, der wet voor het reserve-personeel der landmacht 1905.

Artikel 8bis.

Onderwijzers die zich verbonden hebben bij het reservekader en die in werkelijken dienst komen krachtens artikel 5, 1°, en 2°, der wet voor het reserve-personeel der landmacht 1905, wordt eveneens gedurende hun afwezigheid verlof verleend met behoud van hun halve wedde.

Artikel 8ter.

De aanspraak op de uitbetaling van de halve wedde, in de vorige twee artikelen bedoeld, wordt slechts voor een deel en naar den hiergenoemde maatstaf behouden, wanneer de totaal inkomsten uit de militaire dienstbetrekking, gevoegd bij het bedrag der halve wedde als onderwijzer, het bedrag der halve wedde niet meer dan f 200 overtreffen. Ter erkenning van de instandhouding van het dienstverband wordt de volgende maatstaf voor de uitbetaling der wedde vastgesteld:

Meerdere inkomsten dan de uit te betalen halve wedde:

f 201—f 400	uitbetaling f 208 per jaar;
f 401—f 600	„ f 182 „ „
f 601—f 800	„ f 156 „ „
f 801—f 1000	„ f 130 „ „
f 1001 en daarboven ..	„ f 104 „ „

Ten einde de uitvoering van dit artikel mogelijk te maken, is de onderwijzer, die zich in dienst bevindt, verplicht bij iedere bevordering in den militairen dienst hiervan onmiddellijk mededeeling te doen aan burgemeester en wethouders, met opgave der inkomsten, die hij uit zijn militaire betrekking geniet. Bij verzuim hiervan kan onmiddellijk verdere uitbetaling uit de gemeentekas worden gestaakt;

dat de raad daarbij heeft overwogen, dat het met het oog op de bepalingen der Militie-, Landweer- en Landstormwet zeer noodzakelijk is de verordening, regerende de jaarwedden van het hoofd en het verder onderwijzend personeel der openbare school in de gemeente Oudewater te wijzigen; dat de noodzakelijkheid dier wijziging, inzonderheid thans, nu een der onderwijzers ingevolge de wet van 31 Juli 1915 (*Staatsblad* n°. 345), tot den landstorm behoort en krachtens art. 6 van de Landstormwet onder de wapenen is geroepen, gevoeld wordt;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 11 Januari 1916, n°. 42 (4de afd.) G. S., n°. 50, het raadsbesluit van 29 October 1915 hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten T. K. Henkel, onderwijzer aan de openbare lagere school te Oudewater, bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat dit besluit niet had behooren te worden goedgekeurd; dat toch aan de meeste onderwijzers, die ten gevolge van de ernstige tijdsomstandigheden onder de wapenen zijn geroepen, een tijdlang het volle salaris is uitgekeerd en eerst later korting is toegepast; dat algemeen gevoeld wordt, dat het niet wel aangaat hun die in deze tijden hun vaderlandsche plichten vervullen, terstond een belangrijk deel van hun salaris te onthouden; dat hij terstond ten gevolge van bovenbedoeld besluit een groot deel van zijn salaris moet missen;

Overwegende, dat de wijziging door den raad in de verordening gebracht wat den appellant betreft alleszins billijk moet worden geacht en Gedeputeerde Staten dus te recht geen grond hebben gevonden om daaraan hunne goedkeuring te onthouden;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:
het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 24 Mei 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.

CORT V. D. LINDEN.

VIII.

31 Mei 1916
n°. 78.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld door L. H. Zijen en J. H. M. Schenk, beiden onderwijzer aan eene openbare

lagere school te Meerssen, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg van 10 December 1915, 4de afd., La., 8979/5 W., waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Meerssen van 7 September 1915 tot wijziging van de verordening regerende de jaarwedden van het onderwijzend personeel verbonden aan de openbare lagere scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 Mei 1916, n°. 128;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 23 Mei 1916, n°. 7893, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat de raad der gemeente Meerssen bij zijn voormeld besluit de laatste alinea van art. 9 der verordening regerende de jaarwedden van het hoofd en het verdere onderwijzend personeel der openbare lagere scholen in die gemeente heeft gewijzigd als volgt:

„Onderwijzers, die ingevolge het bepaalde bij art. 185 der Grondwet, de artikelen 80 en 81 der Militiewet 1912 (*Staatsblad* n°. 21) en de artikelen 11, 11bis en 11ter der Landweerwet onder de wapenen of in werkelijken dienst zijn, blijven in het volle genot der aan hunne betrekking verbonden jaarwedde, ten ware in een der gevallen vermeld in art. 185 der Grondwet, art. 81 der Militiewet, art. 11bis en 11ter der Landweerwet en art. 6 der Landstormwet hunne afwezigheid uit de school langer mocht duren dan 12 maanden, zullende na dit tijdvak zooveel van de jaarwedde van die onderwijzers worden ingehouden als ten behoeve van hunne plaatsvervanging door de gemeente moet worden betaald, tot een maximum van f 550, terwijl echter de in te houden som voor de onderwijzers die gehuwd of kostwinners zijn, of niet meer dan f 550 salaris genieten, het bedrag van f 500 niet te boven mag gaan;

Dit besluit treedt in werking den 1sten September 1915;”

dat J. H. Zijen en J. H. M. Schenk, onderwijzers aan eene openbare lagere school te Meerssen, Gedeputeerde Staten van Limburg hebben verzocht het raadsbesluit niet goed te keuren;

dat Gedeputeerde Staten op 10 December 1915 het besluit hebben goedgekeurd en den adressanten hebben te kennen gegeven, dat geen termen zijn gevonden om aan hun verzoek te voldoen;

dat van dit besluit bij Ons in beroep zijn gekomen:

1°. L. H. Zijen, hoofdonderwijzer aan de openbare lagere school te Meerssen, aanvoerende, dat hij tot 1 September 1915 steeds zijn volle salaris als onderwijzer heeft genoten; dat hij de kostwinner is zijner bejaarde moeder en zijner zuster; dat van zijn salaris dat f 875 bedraagt na aftrek van 7 % voor pensioen en de in het besluit van den raad bedoelde f 500, voor hem slechts f 313,75 overblijft; dat de regeling hem het zwaarst treft, daar zijne collega's onderofficier zijn en hij soldaat; dat hij als ziekendrager geen rang in het leger kan bekleden en dus zijn inkomen als militair niet kan verhoogen; dat zijne bejaarde moeder en zijne zuster, wier steun hij steeds geweest is, thans van zijn salaris niet meer bestaan kunnen en gedwongen worden zich in schulden te steken; weshalve hij verzoekt het daarheen te leiden, dat aan hem het volle salaris worde uitgekeerd, met inhouding van zijne soldij als ziekendrager;

2°. J. H. M. Schenk, hoofdonderwijzer aan de meer uitgebreid-lager-onderwijsschool te Meerssen, aanvoerende, dat het gemeentebestuur eerst geen plaatsvervanger voor hem benoemd had; dat het echter daartoe op 1 September 1915 is overgegaan onder de voor hem zeer bezwarende bepaling, dat hem de kosten zijner vervanging, zijnde f 500, op zijn salaris zullen worden gekort; dat deze maatregel geldt voor gehuwden en ongehuwden, wat zeker niet billijk is te achten;

dat daardoor een zeer aanzienlijk deel zijner jaarwedde verloren gaat, wat tengevele heeft, dat het bij de tegenwoordige tijdsomstandigheden ondoenlijk wordt in de behoeften van zijn gezin te voorzien, te meer daar hem zijn

salaris aan de Rijks-normaalschool reeds van af 1 October 1914 is ingehouden; weshalve hij verzoekt een voor hem gunstiger regeling te treffen;

Overwegende, dat de door den raad getroffen regeling niet onbillijk is te achten en mitsdien door Gedeputeerde Staten te recht is goedgekeurd;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de ingestelde beroepen ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 31 Mei 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.*

CORT V. D. LINDEN.

XIX.

31 Mei 1916
n°. 97.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. T. de Kraker, onderwijzeres aan de openbare lagere school B te Neuzen, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland van 14 Januari 1916, n°. 40, 1ste afdeling, waarbij aan de appellante, door tussenkomst van burgemeester en wethouders van Neuzen, is medegedeeld dat Gedeputeerde Staten geene termen hebben gevonden thans opnieuw in zake de vaststelling van het bedrag harer jaarwedde tussenbeide te komen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 Mei 1916, n°. 136;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken van 25 Mei 1916, n°. 7895, afdeling onderwijs;

Overwegende, dat op verzoek van Gedeputeerde Staten van Zeeland de jaarwedde van mejuffrouw J. T. de Kraker bij besluit van den raad der gemeente Neuzen van 8 Januari 1914 op f 1200 is bepaald;

dat, nadat mejuffrouw J. T. de Kraker zich bij adres van 18 December 1915 tot Gedeputeerde Staten van Zeeland had gewend, met het verzoek te bevorderen, dat haar alsnog eene verhooging van jaarwedde ad f 50, wegens het bereiken van 20 dienstjaren zou worden toegekend, Gedeputeerde Staten bij schrijven van 14 Januari 1916, aan burgemeester en wethouders van Neuzen hebben verzocht namens hen aan de adressante mede te deelen, dat zij geene termen hebben gevonden om thans opnieuw tussenbeide te komen;

dat de appellante in beroep verzoekt haar de verhooging van jaarwedde wegens volbrachte twintig dienstjaren te willen doen toekennen, daarbij in een memorie van toelichting uitvoerig dit verzoek toelichtende;

Overwegende, dat vermits het hier niet geldt een gemeenteraadsbesluit tot regeling van de jaarwedde van de appellante als bedoeld in art. 26 der Lager-onderwijswet en krachtens dat artikel aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen, maar enkel de uitvoering van een reeds bestaande verordening, waarbij de jaarwedden van onderwijzers

zijn geregeld, de beschikking van Gedeputeerde Staten van Zeeland hierboven vermeld niet kan worden beschouwd als een besluit krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs genomen en daarvan dus niet ingevolge art. 14 dier wet beroep op Ons openstaat;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de appellante niet ontvankelijk in haar beroep te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 31 Mei 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.*

CORT V. D. LINDEN.

XX.

3 Juni 1916
n°. 15.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen, ingesteld door: 1°. J. G. Hak, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Wageningen; en 2°. het bestuur der afdeling Wageningen van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 21 September 1915, n°. 156 L. O., waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Wageningen van 7 September 1915, n°. 91, strekkende o. m. tot nadere regeling der jaarwedden van het buitengewoon onder de wapenen groepen onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen en bij het herhalingsonderwijs in die gemeente;

den raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 Mei 1916, n°. 120;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 25 Mei 1916, n°. 7894, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij gemeld raadsbesluit bepaald is, dat met afwijking van de bij art. 3, 6de alinea, der verordening tot regeling van de bezoldiging der onderwijzers aan de openbare lagere scholen en bij het herhalingsonderwijs getroffen regeling, van af 1 Augustus 1915 tot het tijdstip waarop het leger zal worden gedemobiliseerd, de hoofden van scholen en andere onderwijzers voor den tijd gedurende welken zij zich in werkelijken dienst bevinden eene belooning zullen genieten berekend naar 25 % hunner wedde, voor zoover zij ongehuwd en 75 % voor zoover zij gehuwd zijn;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij het raadsbesluit werd goedgekeurd, bij Ons in beroep zijn gekomen;

1°. J. G. Hak, onderwijzer aan eene openbare lagere school te Wageningen, aanvoerende, dat hij, als ongehuwde, na aftrek der korting voor pensioensbijdrage 18 % van zijn salaris zal ontvangen, hetwelk voor hem f 16,50 bedraagt per maand; dat hij als kostwinner zijner moeder en zusters geen kans ziet hiervan zijn gezin te onderhouden; dat in verschillende andere gemeenten wel degelijk met het kostwinnerschap wordt rekening gehouden;

2°. het bestuur der afdeeling Wageningen van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, aanvoerende, dat art. 3, alinea 6, op 1 Augustus 1915 geheel buiten werking wordt gesteld; dat over het algemeen een te klein procent van het salaris zal worden uitgekeerd en dat de scheidingslijn getrokken tusschen „geluuden en ongeluuden” z. i. iederen reëelen grondslag mist;

Overwegende wat betreft het beroep van het bestuur der afdeeling Wageningen van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, dat art. 14 der wet tot regeling van het lager onderwijs het recht van hooger beroep toekent aan ieder die bij de vernietiging of verbetering van het besluit van Gedeputeerde Staten belang heeft;

dat „belang” daarbij te verstaan is in den zin van eigen persoonlijk belang;

dat het appellerend afdeelingsbestuur niet geacht kan worden bij de vernietiging van het bestreden besluit een eigen persoonlijk belang te hebben en het dus in zijn beroep niet ontvankelijk moet worden verklaard;

Overwegende, wat betreft het beroep van J. G. Hak, dat, al moge in het algemeen de billijkheid meebrengen, dat voor vergoeding tijdens verblijf onder de wapenen niet gehuwde onderwijzers, zoo zoover zij kostwinners zijn, met gehuwde onderwijzers worden gelijkgesteld, in het onderhavige geval de regeling tegenover den appellant niet onbillijk is te achten;

dat hij immers gedurende een jaar naast zijn salaris als sergeant heeft genoten het volle salaris aan zijne betrekking van onderwijzer verbonden en na 1 Augustus 1915, toen zijn onderwijzerssalaris krachtens de getroffen regeling tot 25 % is teruggebracht, bovendien in het genot is gesteld van eene vergoeding als kostwinner uit 's Rijks kas;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs:

Hebben goedgevonden en verstaan:

1°. het bestuur der afdeeling Wageningen van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers niet ontvankelijk te verklaren in zijn beroep;

2°. met handhaving van de door den gemeenteraad getroffen en door Gedeputeerde Staten goedgekeurde regeling het beroep van J. G. Hak ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 3 Juni 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XXI.

29 Juni 1916
n°. 74.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op de beroepen ingesteld door 1°. G. Popma-Spijksma en 15 anderen, allen onderwijzeressen bij het openbaar lager onderwijs, tevens belast met het onderwijs in nuttige handwerken in de gemeente Tietjerksteradeel, en 2°. de afdeeling Tietjerksteradeel van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, van 30 December 1915, n°. 83, 2de afd., waarbij goedkeuring is verleend aan de besluiten van den raad der gemeente Tietjerksteradeel van 25 October 1915, n°. 3, en 23 December 1915, n°. 25, tot wijziging en aanvulling van de verordening regelende de jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 14 Juni 1916, n°. 163;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 26 Juni 1916, n°. 9890, afdeeling Onderwijs;

Overwegende: dat G. Popma-Spijksma en hare mede-appellanten in haar beroepschrift tegen het goedkeuringsbesluit van Gedeputeerde Staten aanvoeren, dat niet is voldaan aan haar billijk verzoek om eenige vergoeding te geven voor het handwerkonderwijs, dat buiten de gewone schooluren gegeven wordt, en verwijzen naar eene memorie van toelichting, waarin betoogd wordt, dat de onderwijzeressen voor hetzelfde loon vier tot zes uren meer hebben te werken dan haar mannelijke collega's en waarin een beroep gedaan wordt op vroegere Koninklijke beslissingen ten gunste van het door haar ingenomen standpunt;

dat de afdeeling Tietjerksteradeel van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers eveneens aanvoert, dat de billijkheid medebrengt, dat aan het verlangen der onderwijzeressen wordt voldaan;

Overwegende wat betreft het laatstvermeld beroep, dat art. 14 der wet tot regeling van het lager onderwijs het recht van hooger beroep toekent aan „ieder die bij de vernietiging of verbetering van het besluit van Gedeputeerde Staten belang heeft”;

dat „belang” daarbij te verstaan is in den zin van eigen, persoonlijk belang;

dat appellante niet kan geacht worden bij de vernietiging van het bestreden besluit een eigen, persoonlijk belang te hebben;

dat zij dus aan art. 14 der genoemde wet niet de bevoegdheid kan ontleenen tegen het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep te komen;

Overwegende, wat betreft het beroep van G. Popma-Spijksma en hare mede-appellanten, dat, mede naar het oordeel van het schooltoezicht, de billijkheid medebrengt alsnog eene vergoeding toe te kennen aan de onderwijzeressen belast met het geven van onderwijs in de nuttige handwerken;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

1°. de afdeeling Tietjerksteradeel van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers niet ontvankelijk te verklaren in haar beroep;

2°. met aanvulling van de verordening regelende de jaarwedden van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen in de gemeente Tietjerksteradeel daarin eene bepaling op te nemen, luidende als volgt:

„Aan elke onderwijzeres, die belast is met het geven van onderwijs in de nuttige handwerken wordt eene vergoeding toegekend van f 25 als zij in het bezit zijn der akte tot het geven van onderwijs in vak k, en bovendien f 25 's jaars wanneer haar wordt opgedragen dat onderwijs te geven in uren, waarin de aan dezelfde school verbonden mannelijke onderwijzers geen onderwijs hebben te geven.”;

met inachtneming der voorschriften van de aangehaalde wet zal de gemeenteraad van Tietjerksteradeel onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Friesland eene wijziging kunnen brengen in deze regeling welke in ieder geval met het einde van 1925 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 29 Juni 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XXII.

4 Juli 1916
n°. 193.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door H. Niemeijer, hoofd der openbare lagere school A, te Muntendam, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen, van 3 Februari 1916, n°. 106, 3de afd., waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Muntendam van 30 December 1915, n°. 111e, tot vaststelling van eene verordening, regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwyzend personeel der openbare lagere scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 7 Juni 1916, n°. 155;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 22 Juni 1916, n°. 9631, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat ingevolge art. 1, onder 1°, van bovengemelde verordening de jaarwedde van het hoofd der openbare lagere school A in het dorp Muntendam, binnen de gemeente Muntendam bedraagt:

- a. met minder dan 2 dienstjaren f 1000;
- b. met meer, doch minder dan 5 dienstjaren, f 1050;
- c. met 5 en meer, doch minder dan 8 dienstjaren, f 1100;
- d. met 8 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren, f 1150;
- e. met 15 en meer, doch minder dan 20 dienstjaren, f 1200;
- f. met 20 en meer dienstjaren, f 1250;

dat Gedeputeerde Staten bij besluit van 3 Februari 1916 n°. 106, 3de afd., het maadsbesluit tot 1 Januari 1918 hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten H. Niemeijer, hoofd der openbare lagere school A te Muntendam, bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat hem bij deze regeling eene belooning is toegekend die niet in overeenstemming gebracht kan worden met het gewicht zijner betrekking en met de vele daaraan verbonden werkzaamheden en verwijzende naar gronden ontwikkeld in eene bij zijn beroepschrift gevoegde memorie van toelichting;

Overwegende, dat het, hangende de in uitzicht zijnde nieuwe algemeene regeling der jaarwedden, niet geraden is in de jaarwedde van den appellant wijziging te brengen, mede vanwege het daarbij in acht te nemen verband tusschen de jaarwedden van de hoofden der beide openbare lagere scholen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 4 Juli 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

XXIII.

29 Juli 1916
n°. 67.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door B. T. van der Molen, hoofd der openbare lagere school te Saaksum, en A. van der Veen, hoofd der openbare lagere school te Niehove, beide in de gemeente Oldehove, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen van 3 Februari 1916, n°. 123, 3de afdeling, waarbij tot 1 Januari 1916 goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Oldehove van 22 October 1915, nader gewijzigd bij raadsbesluit van 20 December 1915, n°. 7, tot vaststelling van eene verordening, regelende de jaarwedden van de hoofden en het verder onderwyzend personeel der openbare lagere scholen in die gemeente;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 12 Juli 1916, n°. 198;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 25 Juli 1916, n°. 11638, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat art. 1 der verordening luidt als volgt:

De jaarwedden van het onderwyzend personeel der openbare scholen bedragen:

1°. a. voor het hoofd der school met uitgebreid leerplan te Oldehove, verplicht tot het geven van onderwijs in de Fransche taal, welke school is gelegen in eene gemeente, behoorende tot de achtste klasse der tabel, bedoeld in art. 5 der wet tot regeling van de personeele belasting: f 1250.

Bovendien wordt de jaarwedde verhoogd met f 150 voor het geven van onderwijs in de Deutsche taal;

b. voor de hoofden der scholen te Niehove en Saaksum, welke scholen zijn gelegen in eene gemeente, behoorende tot de achtste klasse der tabel, bedoeld in art. 5 der wet tot regeling van de personeele belasting:

- a. met minder dan 10 dienstjaren f 1100;
- b. met 10 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren f 1050;
- c. met 15 en meer dienstjaren f 1100;

2°. voor elk der onderwijzers die het hoofd der school bijstaan:

- a. met minder dan 3 dienstjaren f 600;
- b. met 3 en meer, doch minder dan 6 dienstjaren f 650;
- c. met 6 en meer, doch minder dan 9 dienstjaren f 700;
- d. met 9 en meer, doch minder dan 12 dienstjaren f 750;
- e. met 12 en meer, doch minder dan 15 dienstjaren f 800;
- f. met 15 en meer dienstjaren f 850;

3°. voor elk der onderwijzers, die het hoofd der school bijstaan en dan rang van hoofdonderwijzer bezitten f 100 meer;

dat van het goedkeuringsbesluit van Gedeputeerde Staten B. T. van der Molen, hoofd der openbare lagere school te Saaksum, en A. van der Veen, hoofd der openbare lagere school te Niehove, beide in de gemeente Oldehove, bij Ons in beroep zijn gekomen, daarbij aanvoerende, dat de gemeenteraad, toen hij de nieuwe regeling trof, werd geleid door de overwegingen: dat de hooge levensstandaard herziening der jaarwedden noodzakelijk maakte; dat het algemeen belang zulks eischte; dat waar voor de onderwijzers een vrij gunstige regeling werd ingesteld, de appellantten werden gebracht van het wettelijk minimum tot slechts f 50 daarboven; dat de hooge levensstandaard toch ook voor hen geldt, die bovendien gezinshoofden zijn; dat de gemeente Oldehove eene zeer welvarende gemeente is, met landbouw en veeteelt als

hoofdbronnen van bestaan en die volstrekt niet behoort tot de financieel zwak staande gemeenten, die daarenboven haar inkomsten waarschijnlijk belangrijk zal zien stijgen door de nieuwe verordening op de heffing van den hoofdelijken omslag, welke in verband met de Rijksinkomstenbelasting van 1914 in overeenstemming met die wet is gebracht; het Gedeputeerde Staten de verordening tweemaal hebben teruggezonden aan den raad, onder overlegging van eene nota van den schoolopziener in het district Groningen, houdende zijn bezwaren tegen de regeling voor de hoofden, welke zijns inziens beslist te laag is en die zeer ongunstig afsteekt bij die der onderwijzers met verplichte hoofddakke in de provincie Groningen, met het gevolg, dat de verordening in dezen zin werd gewijzigd, dat het maximum van f 1100 eenigszins eerder wordt bereikt, hetgeen voor de appellanten geen financiële gevolgen had, daar zij beiden reeds meer dan 20 dienstjaren hebben; dat de goedkeuring door Gedeputeerde Staten slechts voor drie jaren is verleend, waarschijnlijk met het doel om de regeling betreffende de hoofden binnen korten termijn wederom onder de oogen te doen zien; dat slechts één hunner eene bijbetrekking bekleedt, nl. die van organist bij de Nederduitsch Hervormde gemeente, tegen eene bezoldiging van 50 gulden per jaar;

Overwegende, dat, mede naar het oordeel van het schooltoezicht, het in verband met de jaarwedden der onderwijzers van bijstand wenschelijk is de regeling in dien zin aan te vullen, dat de jaarwedden der hoofden van scholen te Saaksum en te Niehove na twintig dienstjaren bedragen f 1150;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te bepalen, dat de jaarwedden van de hoofden der scholen te Saaksum en te Niehove zullen bedragen:

met 15 en meer, doch minder dan 20 dienstjaren f 1100, en met 20 dienstjaren f 1150; en voor het overige de regeling vast te stellen overeenkomstig het raadsbesluit van 22 October 1915, nader gewijzigd bij raadsbesluit van 20 December 1915, n°. 7;

Met inachtneming van de voorschriften der aangehaalde wet zal de raad der gemeente Oldehove, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Groningen, wijziging kunnen brengen in deze regeling, welke in ieder geval met het einde van het jaar 1925 zal ophouden van kracht te zijn.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 29 Juli 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.*

CORT V. D. LINDEN

XXIV.

8 Augustus 1916
n°. 78.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door P. Clason, H. Gortmaker en M. van der Veen, allen hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente Zuidlaren, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe van 3 December 1915, n°. 48, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Zuidlaren van 27 October 1915, tot vaststelling van eene verordening regerende de jaarwedden

der onderwijzers, de vergoeding voor het gemis van vrije woning aan hoofden van scholen, zoodat de tegemoetkoming in de huishuur aan onderwijzers van bijstand;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 209;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 5 Augustus 1916, n°. 12385, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat volgens voormelde verordening, te rekenen van 1 Januari 1916, de jaarwedden zullen bedragen:

1°. voor het hoofd eener school:

- a. met minder dan 3 dienstjaren f 925;
- b. met 3, 4 en 5 dienstjaren f 950;
- c. met 6, 7 en 8 dienstjaren f 975;
- d. met 9, 10 en 11 dienstjaren f 1000;
- e. met 12, 13 en 14 dienstjaren f 1025;
- f. met 15, 16 en 17 dienstjaren f 1050;
- g. met 18, 19 en 20 dienstjaren f 1100;
- h. met 21 en meer dienstjaren f 1150;

2°. voor elk der onderwijzers, die het hoofd der school bijstaan:

- a. met minder dan 3 dienstjaren f 600;
- b. met 3, 4 en 5 dienstjaren f 650;
- c. met 6, 7 en 8 dienstjaren f 700;
- d. met 9, 10 en 11 dienstjaren f 750;
- e. met 12, 13 en 14 dienstjaren f 800;
- f. met 15 tot en met 19 dienstjaren f 850;
- g. met 20 en meer dienstjaren f 900;

dat van het goedkeuringsbesluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe bij Ons in beroep zijn gekomen P. Clason, H. Gortmaker en M. van der Veen, allen hoofden van openbare lagere scholen in de gemeente Zuidlaren, aanvoerende, dat zij van oordeel zijn, dat de regeling als volstrekt onvoldoende moet worden beschouwd en dus in strijd moet worden geacht met het algemeen belang en den geest der wet, welke mening berust op gronden nader aangevoerd in eene memorie van toelichting;

dat in deze memorie van toelichting uitvoerig wordt uiteengezet, dat de onderwijzers en met name de hoofden van scholen in de gemeente Zuidlaren niet alleen worden achtergesteld bij hunne collega's in andere minder beteekenende Drentsche gemeenten, om van die in andere provincies niet te spreken, doch dat de jaarweddenregeling van Zuidlaren het kenmerk van besliste onvoldoendheid draagt;

Overwegende, dat de door den raad der gemeente Zuidlaren vastgestelde, door Gedeputeerde Staten van Drenthe goedgekeurde regeling der jaarwedden van de onderwijzers en hoofden der scholen in die gemeente aan redelijke eischen voldoet en ook hare vergelijking met de regelingen geldende in de andere gemeenten der provincie Drenthe de noodzakelijkheid harer wijziging niet heeft aangetoond;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Drenthe, het daartegen ingesteld beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 8 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*
CORT V. D. LINDEN.

XXV.

14 September 1916
n°. 61.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door P. C. Kappetein, te Hoogezand, van 12 October 1915 tot 6 Maart 1916 werkzaam als tijdelijk hoofd der openbare lagere school te Oudleusen, gemeente Dalfsen, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel van 18 April 1916, 2de afd., n°. 1839/1614, waarbij aan den adressant te kennen is gegeven, dat Gedeputeerde Staten geen aanleiding vinden aan zijn verzoek — om als tijdelijk hoofd en niet als tijdelijk onderwijzer te worden bezoldigd — te voldoen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 23 Augustus 1916, n°. 287;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 7 September 1916, n°. 13878, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat P. C. Kappetein zich tot Gedeputeerde Staten van Overijssel gewend heeft met een adres, waarin hij verzoekt te bevorderen dat hem door de gemeente Dalfsen worde uitbetaald het verschil tusschen zijn salaris van f 650 en dat van hoofd der school over het tijdvak van 12 October 1915—6 Maart 1916;

dat Gedeputeerde Staten aan den adressant hebben te kennen gegeven, dat zij geen aanleiding vinden om aan zijn verzoek te voldoen, aangezien hij niet als tijdelijk hoofd doch slechts als tijdelijk onderwijzer is aangesteld en derhalve op de bezoldiging van hoofd geen aanspraak heeft;

dat P. C. Kappetein bij Ons in beroep is gekomen, aanvoert, dat hij door burgemeester en wethouders van Dalfsen uitdrukkelijk als tijdelijk hoofd is aangesteld en hij van 12 October 1915 tot 6 Maart 1916 ook werkzaam is geweest als hoofd der school, weshalve hij van oordeel is, dat zijne vergoeding had behooren te zijn berekend naar de jaarwedde, welke voor de betrekking van hoofd dezer school is vastgesteld, terwijl hem slechts is uitbetaald eene vergoeding, berekend naar f 650 's jaars;

Overwegende, dat tegen het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten, als zijnde niet krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs genomen, bij die wet geen beroep is opengesteld en evenmin door eenige andere wet beroep is toegelaten;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

den appellaut in zijn beroep niet ontvankelijk te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 14 September 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

CORT V. D. LINDEN.

XXVI.

18 October 1916.
N°. 151.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door R. Timmer en twee anderen, hoofden van openbare scholen in de gemeente Noordbroek, tegen:

a. hetzij een besluit van Gedeputeerde Staten van Groningen van 16 Maart 1916, n°. 78, 3de afd., waarbij tot 1 Januari 1918 goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Noordbroek van 29 Februari 1916, n°. 22, tot vaststelling van eene verordening tot regeling van de jaarwedden der hoofden van scholen en der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in die gemeente;

b. hetzij een besluit van Gedeputeerde Staten, voornoemd, van 18 Mei 1916, n°. 238a, 3de afd., waarbij aan adressanten, in antwoord op hun adres van 20 April 1916, is medegedeeld, dat de wet aan dat college niet de bevoegdheid toekent om de gemeentebesturen te verplichten de jaarwedden (n°. 1 van de hoofden van openbare scholen) te verhoogen;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 27 September 1916, n°. 365;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 10 October 1916, n°. 16247, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij besluit van 16 Maart 1916, n°. 78, 3de afdeling, Gedeputeerde Staten tot 1 Januari 1918 goedkeuring hebben verleend aan het besluit van den raad der gemeente Noordbroek van 29 Februari 1916, n°. 22, tot vaststelling van eene verordening tot regeling van de jaarwedden der hoofden van scholen en der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in die gemeente;

dat, nadat R. Timmer en andere hoofden van openbare lagere scholen zich tot Gedeputeerde Staten hadden gewend, ten einde verhoogen van jaarwedden te verkrijgen, Gedeputeerde Staten bij schrijven van 18 Mei 1916, n°. 238a, 3de afd., aan de adressanten o. a. hebben medegedeeld, dat de wet Gedeputeerden Staten niet de bevoegdheid toekent, om de gemeentebesturen te verplichten de jaarwedden te verhoogen;

dat vervolgens R. Timmer en anderen tot Ons een adres hebben gericht, waaraan de strekking van een beroepschrift kan worden toegekend;

Overwegende, aangenomen dat het beroep geacht moet worden te zijn ingesteld tegen het besluit van 16 Maart 1916, n°. 78, 3de afdeling, dat bij de instelling van het beroep de termijn vermeld in art. 14, 2de lid, der wet tot regeling van het lager onderwijs is overschreden, vermits het besluit den 30sten Maart 1916 openbaar is gemaakt en het beroepschrift eerst op 12 Juni 1916 bij Ons is ingekomen;

Overwegende, aangenomen dat het beroep geacht moet worden te zijn ingesteld tegen het schrijven van 18 Mei 1916, n°. 238a, 3de afd., dat bij dit schrijven geen besluit krachtens de wet tot regeling van het lager onderwijs is genomen en daartegen bij die wet noch bij eene andere wet beroep is toegelaten;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

de appellanten in hun beroep niet ontvankelijk te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 18 October 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,

CORT V. D. LINDEN.

XXVII.

2 November 1916
n°. 84.

WIL WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door J. Vermaas en 13 anderen, allen hoofden van scholen en onderwijzers bij het openbaar lager onderwijs in de gemeente Utrecht, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht van 1 Mei 1916, 3de afdeling, n°. 954/861, waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Utrecht van 13 April 1916, n°. 13, tot vaststelling van eene verordening tot regeling van de verdeeling, het aantal en de bezoldiging van het onderwijzend personeel aan de openbare scholen voor lager onderwijs;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 4 October 1916, n°. 364;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 18 October 1916, n°. 16722, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat van voormelde verordening de artt. 7, 12, 24, alinea 2, en 25 luiden als volgt:

„Art. 7. De jaarwedde wordt verhoogd:

a. met f 100 voor het bezit der akte lager onderwijs voor de Fransche taal;

b. met f 100 voor het bezit der akte lager onderwijs voor de Duitse taal;

c. met f 100 voor het bezit der akte lager onderwijs voor de Engelsche taal;

d. met f 100 voor het bezit der akte lager onderwijs voor de wiskunde;

e. met f 50 voor het bezit der akte of der aantekening voor de nuttige handwerken;

voor een schoolhoofd, zoolang hij werkzaam is aan eene school op wier leerplan een of meer der onder a—d genoemde vakken voorkomt, en wel voor elk op dat leerplan voorkomend vak, waarvoor hij de akte bezit;

voor een klasse-onderwijzer, voor elk der vakken, genoemd onder a—e, wanneer en voor zoolang hij door burgemeester en wethouders is belast met het geven van onderwijs in zoodanig vak.

Art. 12. Burgemeester en wethouders wijzen jaarlijks een der klasse-onderwijzers aan om in geval van tijdelijke verhindering, schorsing, ontslag of onstentenis van het hoofd der school diens betrekking waar te nemen.

De aangewezen klasse-onderwijzer geniet, zoodra die waarneming een dag of langer duurt, voor den geheelen duur der waarneming eene belooning, berekend naar f 1,— per dag.

Art. 24, alinea 2. De verhooging van jaarwedde, waarop een leerkracht krachtens deze verordening aanspraak krijgt, wordt verminderd:

a. met f 100, indien de leerkracht op 30 Juni 1915 als hoofd eener school der 3de, 4de of 5de soort de verhooging voor het bezit der akte Fransch geniet;

b. met 50, indien die leerkracht op 30 Juni 1915 als klasse-onderwijzer, belast met het onderwijs in het Fransch, de eerste periodieke verhooging geniet, en met f 100, indien die leerkracht op 30 Juni 1915 als zoodanig de tweede periodieke verhooging geniet;

c. met f 50, indien die leerkracht op 30 Juni 1915 de verhooging voor het bezit der akte schoonschrijven M. O. geniet;

d. met f 50, indien die leerkracht op 30 Juni 1915 de verhooging voor het bezit der akte teekenen geniet;

e. met f 50, indien die leerkracht op 30 Juni 1915 de ver-

hooging voor het bezit van de akten voor land- of tuinbouwkunde of van een dier-akten geniet;

f. met f 100, indien die leerkracht, als gehuwde onderwijzeres, de huishuurttegemoetkoming, genoemd in art. 6, geniet, terwijl ook haar echtgenoot als gehuwd klasseonderwijzer in het genot dier tegemoetkoming is;

g. met f 100, indien die leerkracht op 30 Juni 1915 als plaatsvervangend hoofd de verhooging voor die functie geniet.

Art. 25. Een klasseonderwijzer, die op het tijdstip dat deze verordening wordt vastgesteld, plaatsvervangend hoofd was, krijgt van burgemeester en wethouders, met ingang van 1 Januari 1916 als zoodanig eervol ontslag.:

dat bij besluit van 1 Mei 1916, 3de afdeling, n°. 454/861, Gedeputeerde Staten de verordening hebben goedgekeurd;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten J. Vermaas en 13 anderen bij Ons in beroep zijn gekomen:

dat de appellanten in een bij hun beroepschrift gevoegde memorie van toelichting aanvoeren, dat hunne bezwaren voornamelijk hierop neerkomen:

a. het verleen van ongevraagd eervol ontslag aan de plaatsvervangende hoofden;

b. het doen eindigen van de belooningen voor vroeger gestelde bijzondere dienstvoorwaarden;

dat, na deze bezwaren uiteengezet te hebben, zij verzoeken dat: 1°. art. 24, alinea 2, der verordening worde gewijzigd in dien zin, dat de onderwijzers, die op het tijdstip van de vaststelling dezer verordening eene verhooging van jaarwedde genoten, als gevolg van het voldaan hebben aan bijzondere voorwaarden, in het genot dier verhooging zullen blijven; 2°. art. 25 zoodanig worde vastgesteld, dat de mogelijkheid buitengesloten wordt, dat de plaatsvervangende hoofden, aangesteld vóórdat de nieuwe regeling wordt geacht ingegaan te zijn, hun vaste aanstelling zien te niet gedaan;

Overwegende, dat door de verordening niemand in zijn recht is te kort gedaan, terwijl tegen onbillijke benadeeling van de thans in functie zijnde onderwijzers is gewaakt door eene overgangsbepaling welke den waarborg schenkt, dat niemand van hen eene lagere bezoldiging zal ontvangen dan welke hij vóór de inwerkingtreding der verordening genoot;

dat voorts de bezwaren der appellanten tegen het stelsel der verordening niet van dien aard zijn dat zij voldoende termen opleveren om aan de verordening de goedkeuring te onthouden:

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 2 November 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

XXVIII.

31 Mei 1916
n°. 77.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER
NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door G. de Koning, onderwijzer aan de bijzondere lagere school te Rheden, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 14 December 1915, n°. 92 L. O., waarbij bezwaar is gemaakt aan den appellant de door hem gevraagde vrijstelling te verleenen, om te mogen bekleeden de bediening van agent der Onderlinge Levensverzekering-Maatschappij „'s Gravenhage”;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 10 Mei 1916, n°. 117;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 25 Mei 1916, n°. 7896, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat, nadat G. de Koning, onderwijzer aan de bijzondere lagere school te Rheden, aan Gedeputeerde Staten van Gelderland verzocht had de bediening te mogen bekleeden van agent der Onderlinge Levensverzekering-Maatschappij „'s Gravenhage”, Gedeputeerde Staten op 14 December 1915 aan den adressant hebben te kennen gegeven dat bij hen bezwaar bestaat de gevraagde vrijstelling te verleenen;

dat G. de Koning van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende dat hij zich niet met dat besluit kan vereenigen, aangezien in andere

provincies voor deze betrekking wel dispensatie verleend wordt;

Overwegende, dat de aard en de omvang der werkzaamheden verbonden aan de bediening van agent der Onderlinge Levensverzekering-Maatschappij „'s Gravenhage” niet de vrees wettigen dat de belangen van het onderwijs schade zullen lijden, indien aan den appellant de gevraagde vrijstelling wordt verleend, waartegen ook van de zijde van het schoolbestuur geen bezwaar bestaat;

dat voorts de vrijstelling voor intrekking vatbaar is, wanneer mocht blijken dat de belangen van het onderwijs dit vorderen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit, aan G. de Koning, onderwijzer aan de bijzondere lagere school te Rheden, te verleenen de vrijstelling bedoeld in art. 59, lid 6, 2°, der Lager-onderwijswet, met betrekking tot het bekleeden der bediening van agent der Onderlinge Levensverzekering-Maatschappij „'s Gravenhage”.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 31 Mei 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

BIJLAGE E.

VERSLAG van den cursus in handenarbeid, in 1916
te Breda gehouden.

Op dringend verzoek van het hoofdbestuur der Vereeniging tot bevordering van het Onderwijs in Handenarbeid in Nederland, aanvaardde ondergeteekende nog eenmaal het hoofdleiderschap van den cursus, dien men hoopte in Breda te zullen geven. Het bestuur had zich reeds in contact gesteld met den directeur van de gemeentelijke ambachtsschool, Den 10den Mei begaf ondergeteekende zich naar Breda, om met Z. Ed. onderhandelingen te voeren en voorloopig localiteiten uit te zoeken, met het gevolg, dat Z. Ed. een verzoek aan den raad zou ondersteunen. Dat verzoek werd zeer bereidwillig toegestaan, waarvoor dien raad hartelijke dank toekomt.

Nu werden advertentiën geplaatst om deelnemers op te roepen. Dezen kwamen in grooten getale om toelating verzoeken, nl. 64 voor afd. A en 60 voor afd. B. In overleg met en na goedkeuring van de Regeeringscommissarissen, de heeren dr. M. J. H. Houba, mr. H. v. d. Wal en P. H. v. d. Ley, werden toegelaten: 43 voor A, nl. 6 heeren, 24 dames en 13 religieuzen, en 44 personen voor B, nl. 23 heeren, 17 dames en 4 religieuzen. Voor A trokken zich terug 2 heeren en 3 dames, zoodat de cursus werd bezocht door 27 heeren, 38 dames en 17 religieuzen, te zamen 82 personen. Aan 61 personen kon een toelage worden toegekend, die niet hooger kon zijn dan f 20. Met het oog op de beperkte Regeeringssubsidie werd gehoopt, dat nog eenige personen zich zouden terugtrekken wegens verminderde toelage en duurder pensioenprijzen. Die hoop werd niet vervuld, waardoor de kans op een tekort werd vergroot!

Het hoofdbestuur wees als hoofdleiders van de beide afdelingen aan: de heeren A. v. Waart, van Rotterdam, en P. F. v. d. Meulen, van 's Gravenhage. De arbeid werd zoo verdeeld, dat de eerste afd. B en de laatste afd. A voor zijne rekening zou nemen. In overleg met beide heeren stelde ondergeteekende als medeleiders aan het hoofdbestuur voor: H. v. Tongeren, te 's Gravenhage, en A. Hofman, te Rotterdam, voor afd. A; J. H. Krul, te Breda, en P. U. Hofstra, te Haarlem, voor afd. B. Deze voordracht nam het hoofdbestuur over en zond ze ter goedkeuring aan de Regeeringscommissarissen.

Den 15den Juli begaf ondergeteekende zich naar Breda om met den directeur van de ambachtsschool definitieve regelingen te treffen, die nu zeer vlot van stapel liepen. Intusschen hield ondergeteekende bijeenkomsten met de leiders, voor afd. A te 's Gravenhage en voor afd. B te Rotterdam. Het werkplan werd in die bijeenkomsten vastgesteld en ter goedkeuring opgezonden aan de Regeeringscommissarissen. Alles werd goedgekeurd. Nog een zeer groote moeilijkheid bleef over, nl. de zorg voor goede pensioens. De heer Krul belastte zich met die taak; en voor de uitstekende wijze, waarop hij in het overvolle Breda voor zooveel personen een goed tehuis heeft kunnen vinden, komt hem bijzondere lof toe.

Werkbanken waren voor een deel in de ambachtsschool aanwezig, zoodat en de Rijksleerschool en de 2de Doopsgezinde school elk 6 dubbele banken supplementen. De gereedschappen waren de afgekeurde van de oude kweekschool te

Haarlem. Op 22 Juli waren ondergeteekende en de heer v. d. Meulen in Breda aanwezig, om met eenig werkvolk in de ambachtsschool alles voor den cursus in gereedheid te brengen. De geheele bovenverdieping (7 lokalen) werd daarvoor in beslag genomen. De directeur van de gemeenteteeekenschool was zoo vriendelijk zijn kamer aan den generaal leider af te staan als bureau. En zoo kon men op 24 Juli de volgende cursisten ontvangen:

In afd. A:

de dames:

J. v. Berg, Hengelo; M. J. Breuker, Hengelo; R. Drenthen, Woubrugge; P. Zweers, Dalmscholte; M. Fortgens, Bodegraven; P. J. Scheer, Bodegraven; A. Jansen, Ternenzen; C. A. Th. Knijff, Zaamslag; E. A. Lansens, Nisse; O. M. J. Waelput, Zuiddorpe; M. J. M. Koster, Deventer; J. Langehorst, Deventer; J. G. M. Smit, Deventer; A. Romijn, Middelburg; J. Vertregt, Middelburg; M. E. Mertens, Ubachsberg; J. J. Poulusse, Tholen; W. Thijssen, Breda; A. Vogel, Dordrecht; D. Zuiderbaan, Fochtelo; H. J. Mühlberg, Varsenerveld; M. Ente v. Gils, Breda;

de religieuzen:

zr. Paulussen, Veghel; zr. Reigersberg, Veghel; zr. van Dam, Schijndel; zr. v. d. Leemputten, Schijndel; zr. Prieff, Oudenbosch; zr. Wolff, Oudenbosch; zr. Vontz, Tilburg; zr. Hofsté, Tilburg; zr. Olaerts, Tilburg; zr. De Rooy, Eindhoven; zr. Vinse, Eindhoven; zr. v. Nuenen, Moerdijk;

de heeren:

H. Zuiderbaan, Beetsterzwaag; F. J. H. Brabander, Genep; B. G. Frederiks, Tiel, en H. Planting, Geesteren.

In afd. B:

de heeren:

R. A. Tummers, Vreeswijk; J. v. Zoest, Dordrecht; J. M. v. Beek, Arnhem; J. C. de Vries, Overveen; M. v. d. Boom, Kampen; H. Boer, Rotterdam; J. L. Kilb, Hilversum; Tj. Wouters, Doetinchem; P. Brekelmans, Tilburg; A. Brede-meijer, Laren; J. Visser, Velp; J. Th. Thijssen, Breda; T. A. Maat, Rotterdam; J. Werkhoven, Zandvoort; W. A. Schenk, Amsterdam; J. Pronk, N. Wetering, H. L. Milius, den Haag; D. K. J. Koster, Dordrecht; N. v. d. Wal, Leeuwarden; N. Schuitemaker, Leeuwarden; G. Christiaans, Oploo; C. A. de Thije, Gilze; P. E. J. Borren, Apeldoorn;

de dames:

M. A. Broos, Appingedam; E. Koning, Dordrecht; H. Schot, Ophemert; M. Th. E. Hooy, Heemstede; J. L. Hendriks, Rosendaal; C. E. Teepen, Lamswaarde; W. A. Wandrooy, Hilversum; P. M. v. d. Knoop, Soest; G. A. Blaauw, Zevenhuizen; W. Dalman, Zoelmond; T. Smids, Oudwoude; A. Hovinga, Tietjerk; G. v. d. Meulen, Laren; B. M. Kraai, Oostwold; E. E. Staal, Delfzijl; E. A. de Oude, Borne; J. P. v. d. Berg, Leiden;

de religieuzen:

zr. Jamin, Tilburg; zr. Heynen, Tilburg; zr. Heremans, Tilburg, en zr. Bosmans, Veghel.

De opening had plaats tijdens de algemeene vergadering van de vereniging te Breda door den voorzitter, den heer dr. J. H. Gunning Wz. Z.Ed. wees de cursisten op het groote belang, dat ons volksonderwijs heeft bij den arbeid, dien ze op den cursus zouden verrichten, en bedankte autoriteiten, inzonderheid den directeur van de ambachtsschool, voor den steun, bij het inrichten van dezen cursus verleend.

Daarna werd den cursisten de plaats aangewezen, die ze in de werkzalen zouden innemen. Den volgenden morgen 8 uur stond ieder gereed om den arbeid aan te vangen. Het goed-gekeurde werkplan voor afd. A kwam, met enkele wijzigingen, overeen met dat van den cursus te Alkmaar; afd. B had een gewijzigd werkplan, voor een deel in verband met den nieuwen druk van Beens handleiding voor den hout-arbeid. Het luidde als volgt:

1. Liniaaltje.
2. Gordijnstukje.
3. Penhouder.
4. Bloemstok.
5. Etiquetten.
6. Klappers.
7. Vouwbeen. (Zweedsch model.)
8. Ronde stok.
9. Boterspaantje. (Zweedsch model.)
10. Kegelvormige stok. (Nieuwe druk.)
11. Gereedschapsrekje.
12. Snijsplankje.
13. Bloempotbankje. (Gewijzigd Zweedsch model.)
14. Ovaal snijsplankje. (Nieuwe druk.)
15. Broodplank.
16. Kapstok. (Nieuw model.)
17. Pennebak. (Nieuw model.)
18. Spijkerbakje. (Nieuwe druk.)
19. Jas- en broekhanger. (Nieuw model.)
20. Boekenhanger.
21. Hamersteel.
22. Hamerkop.
23. Handdoekrek. (Nieuwe druk.)
24. Brievenstandaard. (Nieuwe druk.)
25. Opzetplankje. (Zweedsch model.)
26. Poetsdoos.
27. Teekenhaak met zwaai. (Nieuw model.)
28. Teekenbord. (Zweedsch model.)
29. Messenbak.
30. Droogrekje.
31. Inktstel.
32. Papierbak.
33. Schilderijlijst.
34. Bloemtafeltje.
35. Kastje.

Nieuwe druk.

In de eerste week had vooral deze afdeeling veel hulp nodig, zoodat ondergeteekende telkens moest bijspringen. Zelfs de directeur van de ambachtsschool, die eerst zeer sceptisch tegenover onzen arbeid stond, was spoedig zoo enthousiast, dat hij niet kon nalaten den cursisten zijne hulp te verleen en ook — misschien bij overdrijving gesproken — gedurende den geheelen cursus steeds aanwezig was. Zelfs bezoekers, waaronder burgemeester en schoolopzieners, wees hij op de schitterende resultaten in zoo korten tijd bereikt bij volslagen leken op het gebied van den handen-arbeid.

De cursisten werden in deze afdeeling in 3 groepen verdeeld, die, gedurende 2 uren per week elk, onderwijs van ondergeteekende ontvingen in het maken van projectieveische werkteekeningen. Als modellen koos ondergeteekende voorwerpen, waaraan reeds dadelijk verschillende moeilijkheden voorkwamen, o. a. een bankje met schuinstaande pooten. In de tweede week moesten alle cursisten eene schetsteekening inleveren voor een vrij model. In de teekenles werden deze

schetsen uitgewerkt tot nauwkeurige werkteekeningen, waarnaar in de eerste 3 dagen van de derde week kon worden ge-
werkt in hout.

De resultaten waren de volgende:

Afdeeling A. De papierarbeid, die zuiver klassikaal werd onderwezen, kon moeilijk met cijfers worden gewaardeerd, omdat vooral de mondelinge toelichtingen, in verband met het gewone onderwijs, hier de hoofzaak vormden. Deze papierarbeid eischte 2 dagen. De week werd verder gevuld met arbeid in klei en plasticine. Door 32 cursisten (2 konden in de 1ste week geen verlof bekomen) werden 462 modellen (gemiddeld 14,5) met een gemiddeld cijfer van 6,6 vervaardigd. Het laagste cijfer voor een cursist bedroeg 5,9, het gemiddelde hoogste 7,7.

Drie gevorderde cursisten vervaardigden 18 modellen, met een gemiddeld cijfer van 7,4.

De kartonarbeid eischte 2 weken. Gedurende dien tijd werden door 33 cursisten (1 werd ziek) 699 modellen (gemiddeld 21,2) met een gemiddeld cijfer 7,3 vervaardigd. Het laagste gemiddelde cijfer was 6, het hoogste 8,5. Vier zusters moesten de laatste week in retraite, waardoor zij slechts 1 week kartonarbeid beoefenden.

Afdeeling B. Bij deze afdeeling viel niemand wegens ziekte uit; alleen moesten 3 zusters de laatste week, ook wegens de retraite, missen. Hier maakten 34 cursisten 455 (gemiddeld 13) modellen, met een gemiddeld waardeerings-cijfer van 7,3. Het laagste gemiddelde cijfer was 6,6, het hoogste 7,9. Tien gevorderde cursisten maakten 47 modellen, met een gemiddeld cijfer van 7,3.

Er is dus hard en vol toewijding gewerkt. En dat de cursisten in vaardigheid en nauwkeurigheid hadden gewonnen, bleek wel bij de keuring van de vrije modellen, waar het gemiddeld cijfer 7,4 haalde en uit de vervaardigde werkteekeningen met gemiddeld 7,5.

Gedurende den cursus werden in de schoone omstreken vele uitstapjes gemaakt. 's avonds zelfs na den vermoeienden en inspannenden arbeid en op de vrije Woensdag- en Zaterdagmiddagen. Troepen van 50 à 60 fietsers trokken door de bosschen en heidevelden, zelfs tot aan de grenzen of tot de Oisterwijksche vennen. Zeer leerzaam waren de bezoeken aan de kerken, de Militaire Academie, eene chocoladefabriek en eene bierbrouwerij.

In de tweede week hield de heer D. Been uit Haarlem eene rede over de vraag: „Waarom handenarbeid in school?“. Uit zijne rijke ervaring op dat gebied haalde hij tal van bewijzen aan voor de noodzakelijkheid van de invoering.

Ondergeteekende had gezorgd, dat gedurende den cursus in een van de zalen eene groote hoeveelheid schoolarbeid, uit de 2de Doopsgezinde school te Haarlem, aanwezig was, terwijl de heer P. T. van der Meulen de leestafel weer ruim had voorzien van lectuur over den handenarbeid.

In de derde week werden, naar aanleiding van dit alles, voor den debatavond eenige vragen ingeleverd. De belangrijkste luiden:

1. De heer Been heeft betoogd, dat een zwak leerling bij het beoefenen van handenarbeid vaak de overtuiging opdoet, dat hij toch nog wel tot iets in staat is. Is dus een groot voordeel. Maar staat daar niet tegenover, dat onhandige kinderen, die in andere vakken goed zijn, bij den handenarbeid een droevig figuur kunnen maken, hetwelk aanleiding geeft tot moedeloosheid en gebrek aan zelfvertrouwen? En onhandigen zijn er wel. Staat dus tegenover dat groote voordeel niet een even groot nadeel?

2. Door schoolautoriteiten wordt steeds geklaagd over de slechte resultaten van ons onderwijs.

a. Hoe kan dan de handenarbeid bij die groote klacht nog om plaats vragen?

b. Meent de handenarbeid de resultaten van ons onderwijs te kunnen verbeteren en op welke wijze gebeurt dat dan? Geef de concentratie aan!

c. Indien de handenarbeid leermiddelen voor bijv. reken-onderwijs aan de hand doet, zijn die dan beter dan andere, reeds bestaande?

3. Heeft de „Vereeniging tot bevordering van het Onderwijs in Handenarbeid in Nederland” al eens pogingen aangewend bij de Regeering om handenarbeid als verplicht of als facultatief leervak opgenomen te krijgen aan de openbare lagere scholen?

Ondergeteekende zal niet trachten de uitgebreide gedachtenwisseling, die hiervan het gevolg was, weer te geven. De leiders hebben getracht, door voorbeelden, aan de praktijk ontleend, de vragers te bevredigen.

In de derde week werd de cursus bezocht door de 3 inspecteurs bij het lager onderwijs, onder geleide van den secretaris der vereeniging en door de Rijksc commissie van Toezicht. Belangstellenden werden steeds toegelaten en maakten daarvan dan ook een ruim gebruik.

De cursus werd door ondergeteekende, in naam van het hoofdbestuur, officieel gesloten in den avond van 11 Augustus. Ondergeteekende dankte alle cursisten voor den prettigen geest en den aangename toon, die gedurende den geheelen cursus waren onderhouden. Uit naam van de vele zusters, die natuurlijk op dezen feestavond niet tegenwoordig konden zijn, mocht ondergeteekende meedeelen, dat zij, zonder eenig voorbehoud, dankbaar waren aan de gezellige en beschaafde omgeving, waarin zij drie weken lang met het meeste genoegen hadden mogen werken en verkeerden.

Alvorens dit verslag te eindigen een enkele opmerking:

a. Het blijkt meer en meer, dat de subsidie voor een volledigen cursus te beperkt is. In dezen duren tijd zelfs moest de toelage worden verminderd. Niettegenstaande daarvan wilden de cursisten toch hunne vacantie opofferen in het belang van deze onderwijsquaestie. Het hoofdbestuur kan wel het aantal deelnemers belangrijk beperken, maar dan komt de moeilijkheid, wie geweigerd moeten worden. Wanneer niet vele religieuzen zich hadden aangemeld, die geen toelage wenschten, dan was het nadeelig slot veel grooter geweest. Het zal dus aanbeveling verdienen in 1917 weer het Zuiden

voor den cursus aan te wijzen, bijv. Nijmegen, Eindhoven, Roermond, enz. Met zeer groote zuinigheid, waardoor ondergeteekende lang vóór en na den cursus met arbeid overladen was, gelukte het de beschikbare som niet al te veel te overschrijden.

b. Hierboven is reeds vermeld, dat er gewerkt moest worden met de afgekeurde gereedschappen van de oude Haarlensche kweekschool op geleende werkbanken. Dat is niet aanbevelenswaardig, omdat met minderwaardig gereedschap geen superieur werk is te verwachten. Het zou dus zeer wenschelijk zijn, wanneer de Regeering kon besluiten, voor eens eene buitengewone subsidie van f 2000 te verleen voor het aanschaffen van bijv. 20 dubbele schaafbanken en het noodige nieuwe gereedschap, waarvoor de zorg geheel zou rusten bij het hoofdbestuur, waardoor de vereeniging dan voor altijd uit den nood was bij hare cursussen en examens en veel vrijer was bij het zoeken van geschikte localiteiten.

En hiermee meent ondergeteekende zijn verslag te mogen eindigen met den wensch, dat het hoofdbestuur in 1917 in staat moge zijn met wat ruimer middelen een minstens even mooien cursus te kunnen houden als die in 1916 te Breda.

Haarlem, September 1916.

De Hoofdleider,
W. SWART.

Met bovenstaand verslag van den Rijkscursus voor handenarbeid te Breda, opgemaakt door den hoofdleider van dien cursus, heeft het bestuur der Vereeniging tot bevordering van het Onderwijs in Handenarbeid in Nederland zich kunnen vereenigen.

Namens genoemd bestuur,
H. W. BRUGMANS, Voorzitter.
T. SANDERS, Secretaris.

BIJLAGE F.

VERSLAG van den cursus in handenarbeid, in 1916
te Groningen gehouden.

De cursus stond onder toezicht van de heeren dr. M. J. H. Houba en mr. dr. H. v. d. Wal, schoolopzieners in de districten Maastricht en Groningen, en P. H. v. d. Ley, directeur van de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem.

In overleg met de heeren van het toezicht werd ondergeteekende als hoofdleraar aangesteld en als medeleiders de heeren J. C. Max, J. Veenstra, H. Dertien, B. Niehoff en G. Monningh.

Na plaatsing der advertenties voor de aangifte in de verschillende school- en locale bladen meldden zich 78 kandidaten aan, 60 voor afdeling A en 18 voor afdeling B. Het bestuur besloot allen toe te laten, maar er namen ten slotte deel 42 aan afdeling A en 10 aan afdeling B. Een 26-tal waren door verschillende oorzaken uitgevallen.

Het bestuur der vereeniging stelde hare school voor voorbereidend vakonderwijs in de Walstraat met den geheelen inventaris en de bibliotheek beschikbaar voor het houden van den cursus.

Het werkplan, door heeren commissarissen goedgekeurd, luidde als volgt:

Afd. A. Kartonarbeid.	
Oefeningen.	Te vervaardigen modellen.
Snijden.	1. dM ² .
Omplakken.	2. Opplakken van een prentkaart. 3. Achth. tafelmattje. 4. Kleine portefeuille met schuifluten.
Omranden.	5. Plaat omranden. 6. Vijfh. sleufrekje.
Ritsen.	7. Portretlijstje.
Eenvoudige doosvorm.	8. dM ³ . 9. Vierkant bakje.
Lichamen met schuine kanten.	10. Pyramide. 11. Sigarenbakje. 12. Zesh. speldenbakje.
Linnen rug.	13. Portefeuille met linnen rug. 14. Inbinden van een boek.
Doozen met deksel.	15. Gereedschapsdoos. 16. Prentkaartendoos. 17. Schuifdoos.
Platte vlakken met gebogen kanten.	18. Dubbele Portretlijst. 19. Tooverschijf.
Moelijkere doosvormen.	20. Postpapierdoos. 21. Zakdoekendoos.
Lichamen met gebogen vlakken.	22. Liter. 23. Sigarenbeker. 24. Servetring. 25. Bakje met holle kanten.
Koud in elkaar zetten.	26. Inktstel. 27. Toestel voor terugkaatsing v. h. licht. 28. Horloge-hanger.
Voorwerpen van zwaar houtbord.	29. Wandtasch. 30. Doos voor fotografieën.

Eenige modellen werden versierd.

Kleiarbeid.

Soort van arbeid.	Te vervaardigen modellen.
Iste Jaar.	
Hoofdvorm: bol.	1. Bol. 2. Appel. 3. Pet. 4. Paddestoel.
" cilinder.	5. Cilinder. 6. Hakblok. 7. Kaars. 8. Kruik.
Kloppen.	9. Dobbelsteen. 10. Kubus. 11. Broodtrommel.
Hoofdvorm: kegel.	12. Keg. 13. Peen. 14. Kan. 15. Bolleglas.
Snijden.	16. Balk $3 \times 4 \times 6$ cM. 17. Kubus 5 cM. zijde verdeeld in cM ³ .
Werken op tegel.	18. Vierkant op tegel. 19. Klimpoblad. 20. Vliinder. 21. Vliinder. 22. Schouw.
2de Jaar.	
Nabootsen.	23. Test. 24. Klomp.
Snijden.	25. Vierz. prisma verdeeld in 4 driez. ($4 \times 4 \times 6$ cM.) 26. Pyramide. ($4 \times 4 \times 6$ cM.) 27. Gedenknaald.
Werken op tegel.	28. Versiering met gebogen lijnen. 29. Diamantpunt. 30. Rijn bij Wageningen. 31. Bloem. 32. Diervorm.
Werken naar plaat.	33. Poortje. 34. Steenplaats. 35. Gezicht op 't wad. 36. Deel van een kasteel.

Eenige modellen werden versierd.

Papierarbeid.

Soort van arbeid.	
1. Vlechten van matjes en vlechten met reepen.	a. 1. Vierkant matje. b. 1. Doosje met deksel.
2. Vouwen.	2. Portretlijstje. 3. Hengselmandje.
	1. Reeks uit het vierkant (dubbel schuiftje).
	2. Reeks uit een rechthoek (scheepje).
	4. Reeks uit het vierkant (peper- en zoutvat).
	4. Reeks met verdeling in drieën uit het vierkant.
	5. Schoonheidsvormen.
	6. Mozaiekfiguren.
3. Knippen (ook natuurknippen), scheuren, opplakken (met inbegrip van mozaiekwerk).	a. 1. Vierkant scheuren. 2. Vliegerfiguren. 3. Door een blaadje kruipen. 4. Boekenlegger. b. Mozaiekwerk.

Soort van arbeid.	
3. (Vervolg.)	c. Natuurknippen. d. 1. Gelijkz. driehoek. 2. Regelm. zeshoek. 3. Regelm. achthoek. 4. Hoeken en oppervlakten. 5. Regelm. figuren in den cirkel. 6. Stelling van Pythagoras.
4. Teekenen, knippen, snijden en zoo noodig in elkaar zetten van eenvoudige voorwerpen uit dun gekleurd karton met aanbrenging van eenige versiering.	1. Bakje. 2. Vouwdoosje. 3. Hengselmandje. 4. Bonbondooze. 5. Brievenhanger (versieren). 6. Stoel. 7. Pennenbakje (versieren). 8. Zesh. bakje. 9. Rond schoteltje. 10. Arrestlede.

Eenige modellen werden versierd.

Afd. B.

1. Zaagoefening.	15. Eierrekje.
2. Vierk. stok.	16. Hamerkop.
3. Raampje.	17. Hamersteel.
4. Bloemstokje.	18. Inktstel.
5. Etiketten.	19. Handdoekrekje.
6. Theedoekrekje.	20. Hoekplankje.
7. Vieschmoerklos.	21. Pennenbak.
8. Ronde stok.	22. Liniaal.
9. Kapstok.	23. Winkelhaak.
10. Snijplank.	24. Messenbak.
11. Broodplank.	25. Teekenplank.
12. Bloempottenbankje.	26. Console.
13. Kleerhanger.	27. Portretlijst.
14. Tuinbankje.	28. Strijkplankje.

De werkplans, te voren door mij in overleg met de heeren Max en Monningh vastgesteld, werden daarna verder besproken met de andere leiders.

De cursus werd op Maandag 24 Juli, des middags om 3 uur, in de school geopend met een kort woord door den secretaris, den heer dr. G. A. Nauta. Deze opening werd door den heer J. C. Wirtz, lid van het bestuur, en enkele andere belangstellenden bijgewoond. Na de inleiding begaven de leiders en cursisten zich naar de werklokalen om den practischen arbeid te beginnen.

De cursus werd gevolgd door:

Afdeeling A.

de dames:

1. A. A. Adama, Oud-Avereest.
2. B. Alberda v. Ekenstein, Niebert.
3. G. Bottema, Zwaagwesteinde.
4. H. Braams, Schoonoord.
5. K. Feenstra, Sleen.
6. E. G. v. Straten, Surhuisterveen.
7. J. v. Zanten, Ten Post.
8. J. Bloemen, Nijverdal.
9. R. W. Bruin, Almelo.
10. G. J. J. Buurke, Veendam.
11. A. Geskus, Ommerschans.
12. G. Hartenhof, Stadskanaal.
13. G. P. Hovingh, Uithuizermeeden.
14. Th. Hovingh, Groningen.
15. M. H. de Jonge, Dieren.
16. F. Kijlstra, Drachten.
17. S. D. Keyzer, Ternaard.
18. Johanna Klevringa, Leek.
19. Jantje Klevringa, Enumatil.
20. C. J. Kunsel, Zuidbroek.
21. J. A. Klingen—Zunderdorp, Groningen.
22. J. Moolenbeek, Winterswijk.
23. J. Nanninga, Groningen.
24. H. J. M. Oetler, Groningen.

25. A. Z. Eggens, 2de Exloërmond.
26. R. Geerts, 2de Exloërmond.
27. H. J. Perdon, Finsterwolde.
28. K. G. Reinders, Beerta.
29. T. Reinders, Schoonoord.
30. H. Schoondorp, Ittersum.
31. A. Siebenga, Nuis.
32. C. D. Smit, Groningen.
33. H. J. v. d. Spoel, Hellendoorn.
34. A. C. Tiessens, Veendam.
35. A. A. de Waard, Helpman.
36. J. Tamling, Groningen.

de heeren:

37. J. Buma, Kapel-Avezaath.
38. J. Volhand, Hattem.
39. D. Joustra, Murmerwoude.
40. L. Mulder, Leek.
41. W. Weerts, Ten Boer.
42. H. J. Wijchman, Leek.

Afdeeling B.

de dame:

43. Th. M. Jansen, Amsterdam.

de heeren:

44. E. Boersma, Wadenhoijen.
45. F. M. Bos, Loppersum.
46. H. Goedhart, Groningen.
47. P. J. Jongejan, Assen.
48. H. J. R. Rensink, Deventer.
49. B. W. te Strake, Lathum.
50. J. van Tuyl, Assen.
51. P. Visscher, Ballo.
52. J. Wijnberg, Appingedam.

In afdeeling A waren 3, 4, 5, 6 en 7 vervolgers en hadden 10, 18, 19, 40 en 42 reeds aan kartonarbeid gedaan.

In afdeeling B waren 46, 51 en 52 beginners.

Er werd gewerkt op werkdagen van 8—12 en 2—3 uur, behalve op Woensdag- en Zaterdagmiddag en Maandagmorgen vóór 9 uur.

De beginners in afdeeling A werkten de eerste week in klei, daarna een halve week klassikaal in papier en dun karton en de 2de helft evenals de vervolgers in karton, de laatsten hadden daarvoor in klei gewerkt.

De heer Max maakte in den avond van den 1sten Augustus de deelnemers van afdeeling A met de zoogenaamde andere arbeidssorten bekend.

In afdeeling B werd den geheelen cursus in hout gewerkt; alle deelnemers maakten werkteekeningen onder mijne leiding; hierbij werden verschillende hoofdzaken der projectie-leer besproken en duidelijk gemaakt.

De heer Monningh gaf enkele aanwijzingen voor het beitsen, wassen en politoeren, waarna met enkele modellen deze werkzaamheden werden verricht. Inlichtingen werden gegeven over de vervaardiging van eenvoudige houtmodellen, naar aanleiding van de serie door het hoofdbestuur van den Volksbond tegen drankmisbruik uitgegeven.

In beide afdeelingen werden de methode, literatuur, materialen en gereedschappen afzonderlijk besproken.

Ieder vervaardigd model werd dadelijk met den cursist besproken, daarna door den heer Max voor afdeeling A en voor afdeeling B door mij met een der andere leiders gekeurd; zooveel mogelijk waren bij de keuring één of meer deelnemers tegenwoordig.

De heer B. J. Douwes, onderwijzer aan de Rijksleerschool alhier, sprak op 3 Augustus, 's avonds 7½ uur, in het „Huis de Beurs” voor den cursus en enkele belangstellenden over: „Handenarbeid in verband met de natuurlijke geestelijke ontwikkeling van het kind.” De lezing werd gevolgd door een kort debat tusschen de aanwezigen en den spreker.

Op den debatavond, den 10den Augustus, kwamen verschillende punten ter sprake, waarvoor te voren vragen waren ingeleverd.

De heer jhr. mr. L. F. H. Michiels van Kessenich en mr. Th. Ruys, inspecteurs van de 1ste en 3de inspectie van het lager onderwijs, bezochten den 31sten Juli den cursus, den 4den en 5den Augustus waren de heeren leden van de commissie van toezicht aanwezig; verder gaven verschillende

autoriteiten, onderwijzers en andere personen blijken van belangstelling in de lessen en de vervaardigde modellen, die in afzonderlijke lokalen tentoongesteld waren.

Gedurende den geheelen cursus heerschte er een aangename geest en prettige samenwerking tusschen deelnemers en leiders, wat van gunstigen invloed was op de hoedanigheid en hoeveelheid van de verkregen resultaten.

Enkele uitstapjes werden door de deelnemers en leiders gemaakt om den vrijen tijd aangenaam en nuttig te besteden; het best zal zeker in herinnering blijven het door het bestuur aangeboden tochtje naar Rolde en Assen, dat besloten werd met een souper onder de gezellige leiding van den gastheer.

Overzicht van den cursus in cijfers:

Totaal.	Aantal		Gemiddelde				
	deelnemers.	Aantal beginners in:	vervaardigde modellen.			cijfers.	
			't kleinste.	't grootste.	't gemiddelde.	't laagste.	't hoogste.
							v. d. groep.
52	papierarbeid 37 . . .	alle				7	9
	klei " 37 . . .	788	19	21	19,9	6,6	8,5
	karton " 32 . . .	449	10	16	14	7,3	8,9
	hout " 2 . . .	47	15	16	15,7	8	9,5
	Aantal vervolgers in:						
	kleiarbeid 5 . . .	60	12	12	12	6,9	8,3
	kartonarbeid 10 . . .	69	6	9	6,9	7,3	9,1
	hout " 7 . . .	53	5	9	7,6	7	9,1

De tegemoetkoming bedroeg voor de gehuwde deelnemers f 25 en voor de ongehuwden f 20 en werd alleen gegeven aan hen, die buiten de gemeente Groningen woonden.

De cursus werd officieel gesloten op 11 Augustus, terwijl den volgenden Zaterdag de nog onafgewerkte modellen werden voltooid, waarna alles werd ingepakt en meegenomen. Op den sluitingsavond was door eene feestcommissie uit de cursisten eene gezellige bijeenkomst georganiseerd, die voor een korten tijd door den voorzitter en den secretaris werd bijgewoond. Bij deze gelegenheid werden namens de deelnemers door een hunner woorden van dank gesproken aan het adres van het bestuur en de leiders, welke door den voorzitter werden beantwoord.

In een vorig samenzijn was door Z. Ed. er op gewezen, dat, waar door het Rijk, tal van gemeenten, de provincie Groningen en verschillende verenigingen en particulieren het onderwijs in handenarbeid gesteund wordt, van de deelnemers aan den cursus verwacht wordt, dat zij niets onbeproefd zullen laten om tot de invoering in of naast de school, waaraan zij werkzaam zijn, te geraken. De heer Wijnberg, cursist in 1915 en dit jaar, deelde daarna mede, hoe hij in de Leek in 1915 zijne pogingen daarvoor, met succes bekroond zag en met een paar collega's daar al eenige maanden werkzaam was geweest.

De Hoofdleider,

J.B. WOLTHUIS.

BIJLAGE .G

VERSLAGEN van de examens in handenarbeid in 1916.

I. *Examen diploma A, gehouden te Amsterdam van 19 April tot 2 Mei 1916.*

Tot voorzitter der examencommissie was door de Regeering aangewezen de heer G. A. Bosch, schoolopziener in het district Zwolle.

De examencommissie was verdeeld in twee subcommissiën. In de eerste hadden zitting de heeren P. T. van der Meulen, J. W. Sevenhuysen, H. van Tongeren, H. A. Backer, H. C. Helleman, P. H. Hofstra, C. Apeldoorn, D. J. Bes en F. J. van de Ransou. In de tweede commissie hadden zitting mej. A. A. Arriëns en de heeren A. van Waart, T. Tjalkens, M. van As, M. Vrij, H. H. Stroy, J. H. Meerdink en I. A. J. de Wilde. In elk der subcommissies hadden zes leden zitting, zoodat de examinatoren elkaar afwisselden.

De secretaris van het hoofdbestuur had aan alle deskundigen verzocht vóór 31 Maart in te zenden een stel opgaven voor elk der onderdeelen van het examen. Uit het ingezonden werk werd door eene commissie, bestaande uit den voorzitter der examencommissie, een lid van het hoofdbestuur, de twee technische raadgevers en twee leden der examencommissie, die vergaderden op Vrijdag 7 April, de voor het examen geschikte opgaven uitgezocht. Op eene vergadering, waarbij de geheele commissie tegenwoordig was en die werd gehouden op 18 April, 's avonds te 7 uur, in het gebouw der openbare lagerschool, oud 28, Weteringschans 187, tevens examen-gebouw, werd het examen en het werk, dat aan de eerste twee groepen zou worden voorgelegd, nader besproken.

In deze vergadering werd op voorstel van den voorzitter der examencommissie benoemd tot secretaris der commissie de heer T. Tjalkens en op dezelfde wijze tot voorzitters der subcommissiën de heeren P. T. van der Meulen en A. van Waart. De heer Kl. de Vries, gedelegeerde van het hoofdbestuur, deelde mede, dat zich voor het examen hadden aangemeld 215 kandidaten. Dezen waren verdeeld in negen groepen, waarvan er twee examen deden op 19 en 20 April, 1 op 22 en 25 April, 2 op 26 en 27 April, 2 op 28 en 29 April en 2 op 1 en 2 Mei.

Voor het practische deel van het examen was op de eerste voorvergadering vastgesteld, dat er voor koud- of ritsmodel (B1) zouden worden opgegeven: spaarpot, vierkant met uitgesneden cirkel, achthoek met uitgesneden cirkel, $\frac{1}{4}$ d.M. met uitstekenden bodem- en vierkant met uitgesneden cirkels.

Voor hoofdmodel (B2) waren aangewezen: pennenbak,

doos met deksel, hals en scharnier, zakdoekendoos, wandbakje en briefkaartendoos.

Behalve dit kartonwerk zouden er in dun karton (A4) moeten worden gemaakt: wandbakje met zijanten met gebogen lijnen, doosje met deksel, wandbakje, zeshoekig bakje en wandbakje met sectorvormig grondvlak.

De papierarbeid, volgens het examenprogramma bestaande uit vlechten, vouwen en knippen, scheuren en plakken, gaf voor A als eerste model een brievenbus, als tweede een doosje met deksel, als derde een vlechtmatje met tegenstelling, als vierde een rond mandje met hengsel en als vijfde een langwerpige matje met symmetrisch patroon.

De opgaven voor het vouwen A2 luiden: vouw eenige modelletjes uit de tweede oude reeks, bijv.: peper- en zoutvat, reistasche, bloem, zandbakje, laarzen, chemisetje, schoenen en komfoortje; vouw een vierkant met nopjes; vouw eenige opeenvolgende modellen van de reeks, waarin het molentje voorkomt; vouw een stervormige versiering, geschikt om nageteekend te worden; vouw eenige vouwswels uit de reeks levensvormen, waarin voorkomen broek, buis.

Voor het werk bedoeld bij A3 werd opgegeven: knip en plak op zwart papier van 12×16 c.M. eenige stukken kartongereedschap; plak een vierkant met mozaïekvulling; plak een sterfiguur met mozaïekvulling; plak een vierkantvulling en versier een vierkant van 16×16 c.M. met geknipte bladeren.

Voor den kleiarbeid (C1) waren, evenals het vorige jaar, lijstjes gereedgemaakt, waarop een vijftal namen voorkwamen van voorwerpen, die uit het geheugen moesten worden geboetseerd. Voor C2, het boetseeren naar eene plaat, werden opgegeven om te vervaardigen: 1°. een poort met hoektoren; 2°. een stukje zeedijk; 3°. een kaai; 4°. de zandbrug te Utrecht, en 5°. een Vikingschip.

De snijmodellen voor klei (C3) waren deze maal: een prisma met afgesneden hoeken, een driezijdig prisma uit een kubus, een vierzijdige pyramide uit een kubus, een prisma met ruitvormig grondvlak uit een kubus en een prisma met ruitvormig grondvlak uit een vierzijdig prisma.

De tijd, die gegeven werd voor het practisch werk, zoowel als voor de theorie, was dezelfde als op het examen in de Paaschweek van 1915. Het overzicht, dat toen is gegeven, kan dus nu weder dienen.

Van de 215 kandidaten, die zich voor dit examen hadden aangemeld, kwamen er zes niet op. Er werden dus 209 geëxamineerd en drie trokken zich gedurende het examen terug. Er slaagden 154 of ruim 74%; 52 kandidaten werden afgewezen, of bijna 26%.

OVERZICHT van het aantal malen, dat voor de verschillende onderdeelen onvoldoende, twijfelachtig of voldoende moest worden toegekend. (De cijfers van hen, die zich gedurende het examen terugtrokken, zijn niet medegerekend.)

	Theorie.					Papierarbeid.				Kartonarbeid.					Kleiarbeid.			
	Methode.	Grondstoffen.	Meesk. en projectie.	Geschiedenis en Litt.	Andere arbeidsoorten.	Vlechten.	Vouwen.	Knippen en Mozaïk.	Dun karton.	Blijven of leed model.	Hoofdmodel.			Boetsen naar ge- buisen.	Boetsen naar plaat.	Snijden.		
											Maken en in elkaar.	Linnen en schaar niet.	Bepalting.				Versiering ook van dun karton.	
Groep I.	4	2	5	6	4	3	1	4	2	5	4	3	6	1	4	5	3	keer onvoldoende.
	2	1	1	2	3	2	3	4	1	2	2	6	5	9	1	9	3	" twijfelachtig.
	17	20	17	15	16	18	19	15	20	16	17	14	12	13	18	9	17	" voldoende.
Groep Ia	—	—	3	2	1	2	1	—	5	2	4	1	4	6	6	5	2	keer onvoldoende.
	4	1	2	1	4	2	4	3	2	3	1	4	—	7	3	4	5	" twijfelachtig.
	18	21	17	19	17	18	17	19	15	17	17	17	18	9	13	13	15	" voldoende.
Groep II	2	2	2	4	6	3	3	8	4	3	4	3	5	4	4	8	1	keer onvoldoende.
	4	—	3	3	1	5	4	5	5	5	10	4	3	5	5	1	6	" twijfelachtig.
	18	22	19	17	17	16	17	11	15	16	10	17	16	15	15	15	17	" voldoende.
Groep III	1	1	1	4	2	1	5	6	2	4	—	7	4	2	3	3	5	keer onvoldoende.
	3	1	3	1	6	3	8	4	1	6	1	4	5	6	1	6	5	" twijfelachtig.
	21	23	21	20	17	21	12	15	22	15	24	14	16	17	21	16	15	" voldoende.
Groep IIIa	—	—	5	2	1	—	1	4	1	1	—	1	2	1	1	2	4	keer onvoldoende.
	1	3	1	1	4	2	1	1	2	5	1	3	2	6	5	4	2	" twijfelachtig.
	23	21	18	21	19	22	22	19	21	18	23	20	20	17	18	18	18	" voldoende.
Groep IV	—	—	5	5	3	2	—	1	1	2	1	3	4	2	3	5	4	keer onvoldoende.
	1	1	3	—	1	2	—	5	5	3	2	3	6	5	1	5	2	" twijfelachtig.
	22	22	15	18	19	19	23	17	17	18	20	17	13	16	19	13	17	" voldoende.
Groep IVa	—	—	4	5	4	2	2	5	4	3	1	1	6	7	8	3	3	keer onvoldoende.
	3	2	3	3	—	6	3	2	1	3	2	4	2	4	2	4	4	" twijfelachtig.
	20	21	16	15	19	15	18	16	18	17	20	18	15	12	13	16	16	" voldoende.
Groep V	1	3	4	—	—	—	—	3	4	3	—	1	2	5	1	2	1	keer onvoldoende.
	—	1	2	2	1	1	1	3	2	2	1	1	—	3	5	8	1	" twijfelachtig.
	19	16	14	18	19	19	18*	14	14	15	19	18	18	12	14	10	18	" voldoende.
Groep Va	—	—	4	2	3	—	3	2	4	4	1	3	4	4	5	7	2	keer onvoldoende.
	—	—	3	3	2	1	8	3	2	5	1	1	3	7	6	8	1	" twijfelachtig.
	22	22	15	17	17	21	11	17	16	13	20	18	15	11	11	7	19	" voldoende.

* Een candidaat had geen werk ingeleverd.

Namens het hoofdbestuur der Vereeniging tot
Bevordering van het Onderwijs in
Handenarbeid in Nederland,

J. H. GUNNING Wz., Voorzitter.
DESERTINE, Secretaris.

II. Examen diploma B, gehouden te Amsterdam van 22—30 December 1916.

Door Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken was tot voorzitter der examencommissie aangewezen de heer G. A. Bosch, schoolopziener in het district Zwolle; leden der commissie waren de heeren: 1. C. Apeldoorn; 2. N. Broekhuysen; 3. H. Groen; 4. P. U. Hofstra; 5. J. Ponstijn; 6. W. Scheffener, en 7. Iz. A. J. de Wilde; plaatsvervangend lid was de heer H. A. Backer.

Op 2 December vergaderden de heeren G. A. Bosch, voorzitter der examencommissie; H. W. Brugmans, voorzitter, en T. Sanders, secretaris van het hoofdbestuur; M. Vrij en D. Been, technische adviseurs, en P. U. Hofstra en Iz. A. J. de Wilde, leden der examencommissie, ter vaststelling van de modellen en werkteekeningen, welke voor het examen zouden dienen.

Op den vooravond van den eersten examendag, op 21 December 1916, kwam de volledige examencommissie 's avonds te 7 uur bijeen in het examengebouw, Weteringschans 187, te Amsterdam.

Hierbij waren ook tegenwoordig de heeren H. W. Brugmans, als voorzitter en gedelegeerde van het hoofdbestuur, en D. Been, als technisch adviseur. De heer Brugmans opende de vergadering met een woord van welkom tot de aanwezigen, in het bijzonder tot den heer Bosch, die zoo welwillend was geweest het voorzitterschap der examencommissie op zich te nemen.

Daarna werd overgegaan tot het benoemen van een secretaris en werd op voorstel van den voorzitter de heer Iz. A. J. de Wilde als zoodanig gekozen. Medegedeeld werd, dat voor het examen zich hebben aangemeld 79 kandidaten en wel 10 vrouwelijke en 69 mannelijke. Ze zullen in drie groepen worden geëxamineerd. De arbeidsverdeling zal als volgt wezen:

1ste dag: 9—12½ v.m. en 2—5½ n.m.;

2de dag: 8½—12 v.m. en 1—2½ n.m.

De werkteekeningen zullen worden gemaakt op den 1sten examendag van 3½—4½ uur voor de nummers 1—13, en van 4½—5½ uur voor de nummers 14—26 (27). Iedere kandidaat zal 3 maal ¼ uur worden geëxamineerd in de theoretische vakken, zooveel mogelijk op den eersten dag.

Vervolgens werden de examen-opgaven nauwkeurig besproken en vastgesteld welke inlichtingen aan de kandidaten zouden worden gegeven.

Ten slotte deelde de voorzitter mede, dat zij telkens voor elke groep op den morgen van den eersten examendag zal aanwijzen welk stel werkstukken door die groep zal worden vervaardigd.

Van den loop der examens geeft het volgende een overzicht:

Groep I. 22 en 23 December 1916.

Practisch werk: rijtuigwip.

Werkteekening: slijplank.

Opgeroepen werden 25 kandidaten; niet opgekomen 2 kandidaten; afgewezen 10 kandidaten; geslaagd 13 kandidaten.

Eén kandidaat, oorspronkelijk tot deze groep behorende, was wegens ongesteldheid op zijn verzoek geplaatst in groep II.

Groep II. 27 en 28 December 1916.

Practisch werk: wip.

Werkteekening: voetenbankje.

Opgeroepen werden 27 kandidaten; niet opgekomen 3 kandidaten; teruggetrokken 1 kandidaat; afgewezen 4 kandidaten; geslaagd 19 kandidaten.

Eén kandidaat, oorspronkelijk tot deze groep behorende,

was wegens ongesteldheid op zijn verzoek geplaatst in groep III.

Groep III. 29 en 30 December 1916.

Practisch werk: console.

Werkteekening: voetenbankje.

Opgeroepen werden 27 kandidaten; niet opgekomen 1 kandidaat; afgewezen 5 kandidaten; geslaagd 21 kandidaten.

De totale uitslag der examens is dus als volgt:

	dames.	heeren.	totaal.
Opgeroepen	10	69	79
Niet opgekomen	—	6	6
Teruggetrokken	—	1	1
Volledig geëxamineerd	10	62	72
Afgewezen	2	17	19
Geslaagd	8	45	53

De namen der geslaagden zijn:

Groep I: J. Altera, J. Baas, M. v. d. Boom, H. Douma, J. de Graaff, M. de Heer, N. Hoogland, L. W. Immink, H. v. Laar, J. Licvense, E. Hendriks de Oude, J. Roelse, A. Vermey.

Groep II: J. Boot, J. Brezet, P. Brinkman, F. M. L. le Cavellier, N. J. Crok, H. Grüter, J. L. Hendriks, J. A. W. van 't Hoff, I. C. van Houte, P. Lantinga, A. E. A. Markmann, G. J. Nijhoff, S. M. Renaud, P. de Rooi, E. P. Schuyt, E. A. v. Trig, M. Vermeer, C. B. Zondervan, G. v. Zoonen.

Groep III: F. M. Bos, J. C. Brons, T. Ferwerda, M. Th. E. Hooy, Th. M. Jansen, Th. Jorritsma, Th. A. Maat, L. B. Noordeman, G. J. v. d. Ploeg, S. Prins, I. Puyman, A. Reynen, J. W. Schiphouwer, G. v. d. Sleen, A. H. Stempels, W. Stender, R. Tjalkens, L. D. Versluys, J. Visser, H. v. Wamelen, M. v. Zwieter de Blom.

Naar aanleiding van het gehouden examen maakt de commissie de volgende opmerkingen:

Voor de theoretische vakken konden in het algemeen voldoende cijfers worden gegeven, alleen de kennis van de projectie-leer en van eenvoudige meetkundige constructies liet soms te wenschen over.

In het maken van goede werkteekeningen hadden vele kandidaten het nog niet ver gebracht. De commissie was dan ook genoodzaakt 24 maal het cijfer van onvoldoende of twijfelachtig voor de werkteekening te geven.

Wat den practischen arbeid betreft, wenschte de commissie er de aandacht op te vestigen, dat het door de tijdsomstandigheden niet mogelijk was goed droog hout te krijgen. Hiermede heeft de commissie bij het beoordeelen der ingeleverde werkstukken voldoende rekening gehouden, wat o. m. blijkt uit het feit, dat voor schaven slechts tweemaal een onvoldoende en slechts tweemaal een twijfelachtig cijfer is gegeven.

Bijna 80 pct. der kandidaten hadden de werkstukken, volgens hun oordeel, „af”, wel een bewijs, dat de gekozen modellen geschikt waren om in den gegeven tijd te worden gemaakt.

Over de wijze waarop sommige kandidaten hun model maakten was de commissie lang niet altijd tevreden.

Amersfoort, 29 Januari 1917.

T. SANDERS, Secretaris,
van de Vereeniging tot bevordering van het
onderwijs in handenarbeid in Nederland.

BIJLAGE H.

VERSLAG van de in 1916 gehouden cursussen tot opleiding van spel-leiders en kindercursussen.

Bij Koninklijk besluit van 29 Juli 1916 n°. 61 werd wederom aan den N. B. L. O., de V. G. O. in N. en het N. O. G. een rijkssubsidie verleend tot bevordering van het invoeren van bewegingsspele over het jaar 1916 tot een totaal bedrag van f 16 000.

Ook dit jaar werden uit dit subsidie bekostigd de spel-leiders- en kweekelingencursussen tot vorming van spel-leiders, en de kindercursussen.

Tevens werd daaruit bekostigd een cursus tot vorming van cursusleiders, welke van 1—12 Augustus te Zwolle is gehouden.

De spel-leiderscursussen te Zwolle en te Maastricht, waar nog volgens het 2-jarig werkprogram geoeftend werd, hebben in 1916 het resterende deel van dat programma afgewerkt. Te Zwolle werd nog geoeftend van 8 April—30 September en konden aan het einde van den cursus 26 diploma's worden uitgereikt, terwijl te Maastricht nog van 1 April—15 Juli is geoeftend, waarna 10 diploma's werden uitgereikt.

Daarmede zijn alle meerjarige cursussen afgelopen. Volgens het éénjarig werkprogramma waren op 1 Januari in oefening de hieronder volgende cursussen, en zijn deze gesloten op den datum en werden daartoe uitgereikt het aantal diploma's, daarachter vermeld.

		cursisten	geopend	diploma's
spel-leiderscursus	te Middelburg	42	7 Oct.	36
"	" Drachten	34	14 "	23
kweekelingenc.	" Eindhoven	19	4 "	14
"	" Oldenzaal	42	1 Nov.	31
"	" Steenwijkerwold	20	7 Sept.	12
"	" Gorinchem	16	30 "	14
"	" Roermond	23	30 "	18
"	" Leeuwarden	40	30 "	35
"	" Dordrecht	23	4 Oct.	14
"	" Schiedam	16	18 "	13

De navolgende nieuwe cursussen zijn daarop wederom geopend:

Spell.cursus	te	met 42 cursisten op 21 Oct.
"	Goes	23 " 4 "
"	Bolsward	51 " 4 "
Kweekel.cursus	Eindhoven	14 " 8 "
"	Oldenzaal	16 " 2 "
"	Gorinchem	14 " 30 Sept.
"	Steenwijkerwold	17 " 4 Oct.
"	Roermond	15 " 7 "
"	Dordrecht	31 " 6 "
"	Schiedam	10 " 13 "
"	Venlo	70 *) 3 "
"	's Gravenhage	26 " 1 "
"	Middelburg	22 " 14 "

*) waaronder 23 religieuze zusters, afzonderlijk geoeftend.

Ofschoon de proef met éénjaarscursussen slechts eenmaal is genomen, is reeds nu de hooge wenschelijkheid gebleken den duur der cursussen te verlengen. Drie gewichtige bezwaren hebben zich doen gevoelen. Te weinig tijd is er beschikbaar, vooreerst voor het beoefenen van de groote partijspelen, voorts voor het herhalen van de beoefende spelen en in de derde plaats voor het in de gelegenheid stellen van de cursisten zelf spelen te leiden.

Op het groote nut van eene meer dan oppervlakkige beoefening van de groote spelen behoeft wel niet opnieuw te worden gewezen. Dank zij de bijzonder gunstige weersgesteldheid in de zomermaanden van 1916 is het groote partijspel ditmaal nog eenigszins tot zijn recht gekomen. Bij een groot aantal regendagen ware echter de beoefening ten eenenmale onvoldoende geweest.

Dat herhaling van de onderwezen spelen en het zich oefenen van de cursisten in het leiden van spelen aan eene deugdelijke vorming van spel-leiders in hooge mate bevorderlijk zijn, vereischt evenmin nader betoog.

Om de cursussen in het drieërlei opzicht, hier genoemd, aan billijke eischen te doen beantwoorden — hetgeen voor de kweekelingencursussen van bijzondere betekenis zou zijn met het oog op het examen voor vak j — moet, naar onze meening — steunende op de deskundige voorlichting van de technische commissie van den bond — de duur met twee maanden worden verlengd. Door het aanvangstijdstip op 1 September te stellen en de oefeningen tot 1 November te doen doorloopen, zouden twee voor het openluchtspel bijzonder geschikte maanden worden gewonnen. Wij veroorloven ons Uwer Excellentie ernstig in overweging te geven ons van de verplichting tot voortzetting van de proef met éénjaarscursussen te willen ontslaan.

Het aantal vertegenwoordigers van den bond in de verschillende provinciën wordt sterk uitgebreid. Deze uitbreiding zal in niet geringe mate aan het deskundig toezicht op de spel-leiderscursussen ten goede komen. Aan de vertegenwoordigers toch wordt opgedragen zoodanige cursussen in hun rayon op ongeregelde tijden te bezoeken en telkens den uitslag hunner bevinding terstond aan ons mede te deelen.

In 1916 werd ter vervanging van den centralen cursus te Breda, die onder den druk der tijdsomstandigheden moest vervallen, voor minder kosten te Zwolle een op meer bescheiden voet ingerichte cursus gehouden voor het vormen van bezitters van akten gymnastiek lager en middelbaar onderwijs tot leiders van spel-leiderscursussen. Het op dien cursus betrekking hebbend rapport volgt hieronder in zijn geheel.

In alle opzichten is de cursus als zeer geslaagd te beschouwen. Wij stellen ons dan ook voor ook dit jaar wederom zulk een leiderscursus te houden.

Verslag van den leiderscursus te Zwolle.

De cursus is in afwijking van den centralen cursus te Breda met eene enkele uitzondering, alleen toegankelijk geweest voor bezitters van akten s en p (gymnastiek lager en middelbaar onderwijs) en stond onder leiding van de heeren E. J. Stegeman, J. L. G. Rosier en M. G. van Waart, respectievelijk leeraren in de gymnastiek te Gorinchem, Steenwijk en

's Gravenhage, waarbij eerstgenoemde de functie van hoofd-leider vervulde.

De data van den cursus waren oorspronkelijk bepaald op 1 tot en met 12 Augustus 1916. Ten gevolge van de uitvoering van het gewest Friesland van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond, — vele deelnemers aan den cursus uit Friesland waren bij deze uitvoering betrokken — is de opening van den cursus verdaagd tot 2 Augustus d.a.v.

Het tijdsverlies, hierdoor veroorzaakt, werd echter weer goedge maakt door de oefening op den eerstvolgenden Woensdagmiddag, waarop in gewone omstandigheden rust wordt gegeven.

Op verzoek van de cursisten is ook op den 2den Woensdagmiddag doorgespeeld, om den laatsten Zaterdag geheel als reisdag te kunnen benutten.

Een en ander geschiedde onder goedkeuring van het hoofd-bestuur van den bond.

Opening. De opening had plaats ten raadhuize door den edelachtbaren heer burgemeester der gemeente Zwolle.

Vertegenwoordigd waren: het dagelijksch bestuur van de gemeente Zwolle; het dagelijksch bestuur van den Nederlandschen Bond voor Lichamelijke Opvoeding; eenige leden van het plaatselijk comité; de inspecteur van de lichamelijke opvoeding in de 3de inspectie; de heer P. H. v. d. Ley, vertegenwoordiger van het centraal comité; de pers; de leiding en de cursisten.

De heer Luiting zond namens de Vereeniging van Gymnastiekonderwijzers in Nederland bericht van verhindering.

De burgemeester, het woord nemend, heet allen welkom in Zwolle, schetste op duidelijke en zaakrijke wijze het nut van de lichamelijke opvoeding, speciaal van het spel, waarbij zijn edelachtbare de paedagogische waarde van het spel in het bijzonder deed uitkomen en de recreatieve waarde, in verband met de geestelijke overlading, sterk naar voren bracht.

De voorzitter van den N. B. L. O., de heer jhr. mr. G. C. von Weiler, dankte den burgemeester voor zijn sympathieke woorden en de gastvrije ontvangst, onderschreef ten volle het waardeerend oordeel over het openluchtspel en gaf de verzekering, dat de bond zich steeds zal blijven beijveren om gezonde ideeën met betrekking tot de lichamelijke opvoeding te propageeren en in daden om te zetten.

Hierna werden den aanwezigen namens de gemeente Zwolle verschillende verspreidingen aangeboden, welke beleefdheid ten zeerste werd op prijs gesteld.

Tijdens de rondleiding vonden autoriteiten, leiding en cursisten gelegenheid zich over verschillende zaken aange-naam te onderhouden — een voorspel van den gezelligen toon, die den cursus ook in het vervolg zou kenmerken.

Na afloop van de officiële receptie begaven zich leiding en cursisten naar het hotel-pension Katerveer, waar de hoofd-leider, de heer E. J. Stegeman, een korte toespraak hield, waarin de strijd werd geschetst, die oorspronkelijk de drie takken eener rationeele opvoeding: gymnastiek, spel en sport, inclusief de lichte atletiek, min of meer vijandig tegenover elkander deed staan. Er werd op gewezen, dat deze strijd langzamerhand is uitgestreden en samenwerking in de plaats is gekomen van de vroegere vijandschap, waarvan het bijeen-komen van zoovele gymnastiekleraren ter beoefening van het openluchtspel, zoo langen tijd het stiefkind, een welsprekend getuigenis mocht worden genoemd.

Gymnastiek, spel en sport een drieëenheid, voerend naar het groote doel, de lichamelijke opvoeding van het Nederlandsche volk!

Huisvesting. Thans was de tijd voor de deelnemers aange-broken om nader kennis te maken met het pension.

Daar de leiding van de voren door naamkaartjes voor elk cursist het logies had aangewezen, waarbij zooveel mogelijk rekening was gehouden met leeftijd, relaties, enz., was ieder spoedig georiënteerd. Hierna had de eerste gemeenschappelij-ke maaltijd plaats in de ruime en frische conversatiezaal, die gedurende den geheelen cursus ter beschikking bleef.

En door de riantte ligging van het hotel en door het keurig logies, en door de uitstekende voeding, was er na afloop van den cursus maar één roep over de in alle opzichten uitnemende huisvesting!

Wat de tafel betreft, kan de leiding ook eenigermate uit ondervinding spreken, waar ze een keer het genoegen had het middagmaal met de cursisten gezamenlijk te gebruiken.

En de goede kwaliteit der gerechten, en het Attisch zout, dat de tafelgesprekken kruide, bewezen duidelijk, dat de gemeenschappelijke maaltijd niets te wenschen overliet.

Deelnemers. Zoals reeds werd opgemerkt, bestond de cursus bijna geheel uit leeraren in de gymnastiek L. O. en M. O.; voor de verbreiding van het openluchtspel een zeer verblijvend verschijnsel. Niet alleen, dat hierdoor tal van voldoende geschoolde cursusleiders worden gevormd, maar de vele enthousiaste uitingen aan het eind van den cursus zijn even zoovele waarborgen, dat de betrokken personen het openluchtspel door woord en daad zullen propageeren.

De heer A. J. Vastbinder, hoofdonderwijzer te Zwolle, een ijverig deelnemer aan den provincialen cursus aldaar, kreeg vergunning zonder kosten voor den N. B. L. O. ook dezen cursus te volgen.

Dagindeling. In overeenstemming met de ontvangen regeling, die den deelnemers vooraf was toegezonden, kwamen de cursisten iederen morgen kwart over zeven bijeen.

De oefeningen werden gehouden als volgt:

Eerste speeltijd	7½—9 uur.
Rust	9—9½ „
Tweede speeltijd	9½—11 „
Rust	11—3 „
Derde speeltijd	3—4 „
Rust	4—4½ „
Vierde speeltijd	4½—5½ „

Uitgezonderd waren twee vrije middagen, nl. op Zaterdag 5 en op Woensdag 9 Augustus. Zoals reeds werd opgemerkt, werd op Woensdag 9 Augustus ook des middags doorgespeeld, waardoor Zaterdag 12 Augustus geheel als reisdag kon worden gebruikt.

Speelsterrein. Het speelsterrein, gelegen aan de Veerallée, in de onmiddellijke nabijheid van het pension, bestond oorspronkelijk uit de naast elkaar gelegen terreinen van den Zwolschen spelmeesterscursus en van de Zwolsche Athletiek-club (oefenterrein). Nadat gebleken was, dat ook de militairen rechten konden laten gelden op laatstgenoemd terrein, werden door de leiding pogingen aangewend, om ook de beschikking te krijgen over het officiële voetbalterrein van Z. A. C., waarop de internationale wedstrijden worden gespeeld. Door de buitengewone welwillendheid van het bestuur van A. Z. C. en den heer Warner, voorzitter van den Nederlandschen Voetbalbond, werden deze pogingen met goeden uitslag bekroond. Deze bereidwilligheid, om den N. B. L. O. te steunen, behoort met bijzonderen dank te worden genoemd. Ook mag niet onvermeld blijven, dat het overleg tusschen de militaire macht en de leiding van den cursus tot een gunstig resultaat voerde, waarbij de correcte en toeschietelij-ke houding van den weledelgestrengen heer luitenant van Hall zeer te prijzen viel.

Vermelding verdient, dat het terrein in uitstekenden staat verkeerde en vooraf door het plaatsen van kokers enz. voor het plaatsen van honkpalen in gereedheid was gebracht. Goed en vlug spelen en snel-verwisselen moesten daarvan de directe gevolgen zijn.

Bij ongunstige weersgesteldheid was een garage beschikbaar om de oefeningen eventueel te kunnen voortzetten.

De kleedkamers van Z. A. C. boden eene uitstekende gelegenheid om desgewenscht van toilet te verwisselen.

Spelmateriaal. Spelmateriaal, aangevoerd uit 's Gravenhage, Gorinchem, Steenwijkerwold en Zwolle, was in voldoende hoeveelheid en deugdzame kwaliteit aanwezig.

De verschillende kasten in de kleedkamers van Z. A. C. gaven een zeer te waardeeren gelegenheid om het materiaal doelmatig te sorteren.

Op de kasten was door de leiding aangegeven wat er geborgen behoorde te worden, hetgeen het lastige en tijdrovende zoeken onnoodig maakte.

Iederen dag werden door de cursisten een tweetal personen uit hun midden aangewezen, die met het halen en brengen van het materiaal waren belast.

Ook deze maatregel had voor vlug en ordelijk werken een uitstekend gevolg.

Hier moge niet onvermeld blijven, dat de heer Halfwerk, terreinopzichter van Z. A. C., door zijn hulpvaardigheid en practischen zin zijn aan leiding en cursisten belangrijke diensten heeft bewezen.

Weersgesteldheid. De weersgesteldheid liet gedurende den ganschen duur van den cursus absoluut niets te wenschen over. Geen minuut behoefde de arbeid te worden onderbroken. Dat deze uiterst gunstige factor voor het welslagen van een cursus in openluchtspel ook op de deelnemers een opwekkenden invloed had, behoeft geen betoog.

Zwemmen en baden. Door de welwillendheid van het gemeentebestuur van Zwolle, konden alle cursisten op een gratis zwemkaart gebruik maken van de gemeentelijke zwembad- en zwembadwater. De groote afstand van het oefenterrein was echter voor veel en geregeld bezoek een beletsel.

Vele cursisten prefereerden een koude douche in de kleedkamer van Z. A. C. of eene frissche onderdompeling in den IJssel.

Medewerking en bezoek van autoriteiten en belangstellenden. Zoals reeds terloops werd opgemerkt, liet de medewerking van autoriteiten en belangstellenden op dezen cursus niets te wenschen over; integendeel, zij is boven allen lof verheven. Overal en te allen tijde werd de grootst mogelijke bereidwilligheid gevonden om den N. B. L. O., leiding en cursisten behulpzaam te zijn. Het gemeentebestuur van Zwolle, de heer inspecteur van de lichamelijke opvoeding in de derde inspectie, die vooral bij de voorbereiding van den cursus zijn veelvermogenenden invloed aanwendde, het plaatselijk comité van den cursus, waarvan de secretaris, de heer Brouwer, om zijn buitengewoon te apprecieeren, vriendelijken steun afzonderlijk vermeld behoort te worden, het bestuur van Z. A. C., de heer Warner, de heer van Dun, die de beleefdheid had, de spelers na afloop van de laatste oefening onder de opwekkende tonen van een militair muziekkorps naar hun pension te begeleiden, de Zwolsche pers, allen hebben bijgedragen, om dezen cursus te doen slagen en het verblijf voor leiders en cursisten zoo aangenaam mogelijk te doen zijn.

Ook het bezoek op het terrein gedurende de oefeningen getuigde van belangstelling in en ingenomenheid met het openluchtspel.

Afzonderlijk dienen te worden genoemd: de heer inspecteur van de lichamelijke opvoeding in de 3de inspectie, die gedurende het geheele verloop van den cursus herhaaldelijk en langdurig op het terrein vertoefde; het dagelijksch bestuur van Zwolle; de heer inspecteur van het lager onderwijs in de 3de inspectie; de leden van het plaatselijk comité; mej. Militz en de heer Klosters, respectievelijk leerares en leeraar in de gymnastiek te Zwolle.

Spelindeeling. Om de spelen beter tot hun recht te doen komen, werd in twee groepen gespeeld, waarbij een oudere en een jongere groep kon worden gevormd.

Tot de voorbereiding van den cursus behoorde ditmaal ook eene grondige omwerking van verschillende spelregels. De leiding stelde zich n.l. op het standpunt, dat voor een goed begrip en overzicht der verschillende spelen en voor het practisch beoefenen met zekerheid van blijvend succes een meer methodische indeeling een onafwijsbare eisch mocht heeten. Hierdoor kwam het verband tusschen de kleinere en grotere spelen meer tot zijn recht, vloede het eene spel geleidelijk uit het andere voort en voerde een vaste, duidelijk waarneembare lijn door de gansche leerstof.

De theorie ging hand aan hand met de practijk; alleen echter voor zoover strikt noodig mocht heeten, om de practijk te steunen en zuiverder begrippen te vestigen, speciaal op een leerschool voor aanstaande cursusleiders, mocht een meer methodische behandeling en inkleeding der oefenstof niet gemist worden. Om den Zwolschen cursus zoo veel mogelijk nut

te doen afwerpen voor de leiding van de provinciale cursussen, werd het programma der cursussen in hoofdzaak als basis gebruikt. Buitengewoon aangenaam was het voor de leiders aan het eind van den cursus zooveel ondubbelzinnige blikken van instemming en waardeering van de zijde van de deelnemers te mogen ontvangen; zij meenen hieruit te mogen concluderen, dat hun streven, om meer en beter methode te brengen, ten volle is begrepen en diensvolgens de spelbeweging ten goede moet komen.

In verband met het feit, dat de deelnemers bijna geheel bestonden uit leeraren in de gymnastiek, was het voldoende, de kleine spelen slechts vluchtig te behandelen. In enkele gevallen werd hier nochtans van afgeweken, n.l.

1°. wanneer de deelnemers nadere toelichting wenschten;

2°. wanneer het spelen betrof, die als rechtstreeksche voorbereiding konden gelden voor grotere spelen, bijv. door het aanbrengen van technische vaardigheid (slaan, werpen, vangen, samenspel, enz.);

3°. wanneer het wenschelijk mocht heeten, te doen uitkomen, dat ook bij de kleinere spelen reeds het volgen van een methodischen gang sneller en beter tot het doel voert.

Trouwens reeds het feit, dat in zoo korten tijd moest worden doorlopen wat op eene provinciale cursus — zij het dan ook met ongeschoolde deelnemers — in één jaar wordt verwerkt, moest tot beperking dwingen.

Door deze beperking konden de grotere spelen behoorlijk tot hun recht komen. Toch meent de leiding hier de wenschelijkheid te moeten betoogen, om eventueel bij een volgenden cursus, ter verkrijging van groter technische vaardigheid en zekerheid van spelen, den cursus met eenige dagen te verlengen. Al kan niet worden ontken, dat een degelijk cursus-leider zich zal beijveren, de nog ontbrekende techniek aan te vullen, ter anderzijde zijde moet worden opgemerkt, dat het succes van een provinciale cursus voor een zeer groot gedeelte van de bekwaamheid van den leider afhangt. Bovendien zal het inzicht beter en de blik ruimer worden, naarmate de spelen meer zijn beoefend en de spelqualiteit op hooger peil is gebracht.

Vermeld moge nog worden, dat de cursisten vooraf de spelreglementen hadden ontvangen en door het bekend zijn van den rooster gelegenheid hadden zich op de nit te voeren spelen voor te bereiden.

Pers. De koningin der aarde heeft zich over het algemeen loffelijk van haar taak gekweten; vooral de Zwolsche pers moet in dit verband met eere worden genoemd. Te betreuren valt echter, dat nog steeds enkele groote bladen bij de behandeling der lichamelijke opvoeding van bekrompenheid en eenzijdigheid niet zijn vrij te pleiten.

Waar voor het slagen van dezen belangrijken tak van opvoeding krachtige samenwerking beslist noodzakelijk is, zij hier nog eens de wensch geformuleerd, dat zeer spoedig beiderzijdsche waardeering den grondslag moge vormen voor wederkeerigen steun.

Fotografie. In verband met het meer intiem karakter van dezen cursus, kwamen geen beroepsfotografen op het terrein. Door een tweetal cursisten werden en op het terrein en van de tafel in het pension Katerveer verdienstelijke foto's gemaakt.

Demonstratie en sluiting. Vrijdagmiddag 11 Augustus was bestemd voor de demonstratie van enkele der geleerde spelen en voor de officiële sluiting.

Het prachtige voetbalterrein van Z.A.C. met de flinke tribune boden eene uitstekende gelegenheid om de spelen: veldbal, kastie, vuistbal, slingerbal en handbal goed tot hun recht te doen komen. Met veel animo werd gespeeld, met veel belangstelling werd het frissche, opgewekte spel gevolgd.

Op de tribune werden onder meer opgemerkt: generaal-majoor de Lannoy en diens adjudant, de heeren inspecteurs van het lager onderwijs en van de lichamelijke opvoeding in de 3de inspectie; eenige leden van het plaatselijk comité, de heer Visser, als vertegenwoordiger van het bestuur van Z.A.C., de heer Kok, als vertegenwoordiger van de technische commissie van het Nederlandsch Gymnastiekverbond, terwijl bericht van verhindering werd gezonden door de

heeren Knobel, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van der Vegte, lid der Gedeputeerde Staten van Overijssel, het dagelijksch bestuur van Zwolle, generaal-majoor van der Wall, jhr. von Weiler, van der Ley, Coops, inspecteur van het middelbaar onderwijs, Nijst en Balfoort, respectievelijk inspecteur van de lichamelijke opvoeding in de 1ste en 2de inspectie, Scharroo, voorzitter van de Nederlandsche Athletiek-Unie, Warner, voorzitter van den Nederlandschen Voetbalbond, Postma, directeur der Handelsschool te Zwolle, Scheffer, redacteur van het *Turndblad* van het Nederlandsch Gymnastiekverbond.

Het den hoofdleder een aangename taak gedurende de uitvoering der spelen de vele belangstellende vragen, die dikwijls van warme sympathie voor de zaak der lichamelijke opvoeding getuigden, te kunnen beantwoorden.

Na afloop der uitstekend geslaagde demonstratie werd een oogenblik gepauzeerd om den cursisten gelegenheid te geven in voegzaam costume ter officieele sluiting aan het Katerveer te kunnen verschijnen.

Nadat allen zich in de conversatiezaal van het „Katerveerhuis” hadden verenigd, nam de hoofdleder het woord, om aan allen, die tot het welslagen van den cursus hadden bijgedragen, zijn welgemeenden dank te brengen. In 't bijzonder bracht hij dien dank over aan het dagelijksch bestuur van Zwolle, voor de officieele ontvangst en de ook verder vertoonde belangstelling, het plaatselijk comité — speciaal den heer Brouwer —, den inspecteur van de lichamelijke opvoeding in de 3de inspectie, den kampioen voor het openluchtspel, die zooveel jaren aan de spits der beweging stond, het dagelijksch bestuur van den Nederlandschen Bond voor Lichamelijke Opvoeding, het dagelijksch bestuur van Z.A.C. en den heer Warner, die het schoone voetbalterrein welwillend afstonden; de leiders, die het leeuwenaandeel van den arbeid voor hun rekening namen; de cursisten, die met opgewektheid hun zware taak hebben volbracht en de prachtige spelbeweging weer een stap in de goede richting hebben gevoerd.

Ook de aanwezige pers, wier medewerking voor dezen cursus te loven viel, werd door den hoofdleder niet vergeten.

Generaal-majoor de Lannoy, vertegenwoordiger van den N. B. L. O., bracht hierna een woord van dank en hulde aan de Regering die, ondanks de benarde tijdsomstandigheden en de daaraan verbonden groote uitgaven, het toch mogelijk gemaakt heeft, dat deze cursus dit jaar is kunnen doorgaan. Dit bewijst dat de Regering voelt voor het mooie openluchtspel. Met een enkel woord dankte de heer de Lannoy, namens het hoofdbestuur van den N. B. L. O., allen die tot het welslagen van den cursus het hunne hebben bijgedragen. Deze cursus heeft weer opnieuw bewezen, dat gymnastiek en openluchtspel uitstekend kunnen samengaan.

Spreekre hoopte, dat de verkregen resultaten aan de jeugd en aan vele tijdgenooten mogen ten goede komen en besluit met het vertrouwen uit te spreken, dat, mochten de omstandigheden volgend jaar het weer onmogelijk maken, dat Breda de cursusplaats zal zijn, Zwolle weer de aangewezen gemeente zijn moge, waar de cursus zal worden gehouden.

Een der cursisten, de heer Flothuis, verklaarde namens zijn collega's, wier woordvoerder hij was, gaarne de woorden der vorige sprekers te onderschrijven. Een bijzonder woord van hartelijken dank richtte hij tot de leiders, die door hun voorbeeld, door het geduld, dat ze bij fouten en tekortkomingen hebben gehad, en door verduidelijking, die ze van moeilijke vraagstukken hebben gegeven, de cursisten zeer aan zich hebben verplicht en aller waardeering en hulde hebben verdiend.

Nadat hij nog eenige woorden van afscheid tot zijn collega's had gesproken, welke door een jongeren cursist werden beantwoord, was de officieele sluiting geëindigd, begaven de genodigden zich huiswaarts, terwijl de cursisten zich gingen voorbereiden voor de gezellige samenkomst, die het slot vormde van dezen 10-daagschen cursus.

Opmerkingen. Voor zoover de leiding de zaak kan beoordeelen, op grond van waardeerende beoordeeling van autoriteiten, sympathieke uitingen van cursisten en eigen waarneming, meent zij te mogen constateren dat de cursus geheel aan zijn doel heeft beantwoord.

Zij wil echter geenszins verzwijgen, dat de omstandig-

heden ook bij uitstek gunstig waren: krachtige medewerking van het bondsbestuur en van autoriteiten; prachtige speel-terreinen en wat hiermede annex is; uitstekend logies, ook voor de leiders; ijver, plichtsbetrachting en kameraadschappelijke geest bij de cursisten; schitterend zomerweer; het zijn even zoo vele factoren, waardoor het welslagen al grootendeels verzekerd mocht heeten.

De leiding wil dit verslag niet besluiten, vóór zij nogmaals een woord van oprechten dank heeft gebracht aan allen, die door woord en daad haar taak hebben verlicht en veraangenaamd; zij spreekt den hartelijk gemeenden wensch uit, dat ook deze cursus weer moge bijdragen tot verheffing van de lichamelijke opvoeding en tot verhooging van den lichamelijken welstand en het geluk van het Nederlandsche volk.

E. J. STIEGEMAN, *Hoofdleder.*

J. L. G. ROSIER,

M. G. v. WAART, } *Leiders.*

Gorinchem,

Steenwijk,

's Gravenhage,

} September 1916.

Verslag omtrent de in het jaar 1916 door den

N. B. L. O. gehouden kindercursussen.

In 1916 werd wederom in de eerste plaats getracht cursussen te houden in die plaatsen waar in 1915 was gespeeld en blijkens de verslagen der betrokken comité's op herhaling prijs gesteld werd.

Al de comité's van toezicht op de cursussen van 1915 verklaarden zich bereid ook dit jaar in functie te blijven. Slechts te Roosendaal en Hardinxveld kon geen cursus tot stand komen. In Roosendaal was de spelleider naar elders verhuisd, en was geen ander bevoegd spelleider ter plaatse en te Hardinxveld was in 1915 gebleken dat het speelterrein door zijn ligging ver buiten de kom van de gemeente en aan een riviertje minder geschikt was, terwijl er daar vooralsnog geen beter terrein beschikbaar was.

Het comité te Leeuwarden, dat gaarne groote uitbreiding aan de openluchtspelen wilde geven, en zooveel mogelijk deelnemers aan den spelleiderscursus aldaar die in 1914 het diploma van spelleider hadden verworven in de gelegenheid wilde stellen het daar geleerde in practijk te brengen, verzocht zoo mogelijk voor 5 kindercursussen het benodigde spelmateriaal en vergoeding voor spelleiding te mogen ontvangen.

Ook van andere plaatsen kwamen verzoeken in tot het openen van cursussen, zoodat het aantal cursussen tot 21 steeg.

De in 1915 opgedane ondervinding gaf het bestuur aanleiding in 1916 de cursussen een maand vroeger te doen aanvangen en eindigen, dus te doen spelen van 1 April—30 September. De meeste cursussen zijn dan ook een van de eerste dagen van April geopend. Bij enkele waren plaatselijke omstandigheden of de gesteldheid van het terrein oorzak dat eerst later met spelen begonnen kon worden.

Ook werd er bij de verschillende comité's van toezicht op aangedrongen zoodanige maatregelen te treffen dat gedurende schoolvacanties het spelen niet zou worden gestaakt. Op verschillende plaatsen kon aan dit verzoek echter niet worden voldaan omdat de leiders veelal een groot deel van de vacanties hun standplaats verlieten en geen bevoegde plaatsvervangers waren aan te wijzen.

De hieronder volgende cursussen zijn gehouden te:

Leeuwarden	met 463 deelnemers.
Doetinchem	„ 100 „
Gorinchem	„ 160 „
Oldenzaal	„ 164 „
Almelo	„ 153 „
Wapserveen	„ 55 „
Enschede	„ 606 „
Ede	„ 40 „

Noordwolde	met 56 deelnemers.
Beverwijk	140 ..
Schiedam	200 ..
Harderwijk	404 ..
Leerdam	160 ..
Zwolle	60 ..
Havelte	47 ..
Heerenveen	46 ..
Nijensleek	53 ..
Harlingen	30 ..
's Hertogenbosch ..	86 ..
Warga	57 ..
Leiden	48 ..

Bij eenige cursussen werd geklaagd over veel verzuim, dat aan verschillende oorzaken werd toegeschreven. In Beverwijk was het de aardbeienpluk, te Oldenzaal moesten de oudere jongens op de vrije schoolmiddagen bij den veldarbeid helpen, te Almelo konden de oudere meisjes den cursus niet geregeld bezoeken door handwerkles en te Leerdam was het speelterrein ongunstig gelegen.

Daartegenover staat, dat bij veel cursussen niet over verzuim geklaagd werd en dat er enkele waren als Harlingen, 's Hertogenbosch en Havelte, die vermelden dat er bijzonder weinig verzuim plaats had.

Te Schiedam werd opgemerkt, dat het verzuim niet verminderen zou vóórdat het bezoeken van den cursus in het openluchtspel verplichtend gesteld was evenals het schoolbezoek. Ontegenzeggelijk zou dit laatste zeer aan te bevelen zijn. Het bestuur hoopt dat het in 'de toekomst daartoe zal komen.

In afwachting zal getracht worden het bezoek aan de cursussen zoo aantrekkelijk mogelijk te maken en daardoor de kern van trouwe bezoekers die toch bij iederen cursus aanwezig is, zooveel mogelijk te vergrooten.

Het is gebleken dat niet voor alle cursussen de samenstelling der programma's van spelen gelukkig was. Zoo kwam het voor dat de kinderen te lang met een zelfde spel werden bezig gehouden of dat niet alle kinderen voldoende aan de spelen konden deelnemen.

Met het oog daarop hebben wij de T. C. van den Bond eenige zorgvuldig samengestelde programma's van spelen voor kinderen van verschillende leeftijd doen ontwerpen, die den leiders der cursussen tot model kunnen dienen en waaruit zij ook eene keuze kunnen doen.

Bevorderen zullen wij voorts, dat als regel ten hoogste 40 kinderen aan één leider worden toegewezen, opdat de leiding niet een te zware taak worde. Ook het deskundig toezicht op deze cursussen zal winnen door de reeds vroeger vermelde vermeerdering van het aantal vertegenwoordigers van den bond.

's Gravenhage, 11 April 1917.

Het dagelijksch bestuur:

De Voorzitter,

G. C. VON WEILER.

De wnd. Alg. Secretaris,

C. H. DE VEER.

OPGAVE van de totale kosten in 1916 van de spel-leiderscursussen en de kindercursussen.

Spelleiderscursussen:

Bolsward	f 566,05
Drachten	508,37
Goes	289,56
Leeuwarden	302,44
Maastricht	132,27 ^s
Middelburg	617,61
Zwolle	653,47 ^s
	f 3 069,78

Kweekelingencursussen:

Dordrecht	f 272,37 ^s
Eindhoven	334,27 ^s
's Gravenhage	305,18
Gorinchem	266,35
Leeuwarden	304,40 ^s
Middelburg	230,36
Oldenzaal	307,94 ^s
Roermond	311,04 ^s
Schiedam	347,75
Steenwijkerwold	321,72 ^s
Venlo	493,88
	f 3 495,29

Kindercursussen:

Almelo	f 134,25
Beverwijk	87,50
Doetinchem	170,85 ^s
Ede	75,25
Enschede	109,25
Gorinchem	137,05 ^s
Harderwijk	296,15 ^s
Harlingen	115,54 ^s
Havelte	79,65
Heerenveen	79,09
's Hertogenbosch	88,37 ^s
Joure	32,65
Leerdam	83,70
Leeuwarden	476,19 ^s
Leiden	79,07 ^s
Noordwolde	76,55
Nijensleek	117,48
Oldenzaal	144,05
Schiedam	74,—
Wapserveen	106,25
Warga	65,96
Zwolle	114,55

2 743,43^s

Centrale cursus te Zwolle 1 279,90^s

Algemeene kosten:

Technische leiding	f 1 346,66 ^s
Spelregelboekjes	205,17
Salarissen	2 450,—
Kantoorhuur, belasting,	
vuur en licht	650,—
Porto's en telegrammen ..	180,44 ^s
Reis- en verblijfkosten ...	53,10
Bureaunkosten	259,35
Kleine onkosten	201,40
Jaarverslag	100,—

5 446,13

Totaal f 16 034,54

BIJLAGE I.

KONINKLIJKE BESLISSINGEN in zake de beroepen van besluiten van Gedeputeerde Staten, ten aanzien van aanvragen van besturen van bijzondere scholen om over 1915 in het genot te worden gesteld van de bijdrage overeenkomstig artikel 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs.

I.

16 Juni 1916
N°. 27.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg van 3 Maart 1916, 1ste afdeling, La. 1516/4, o, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school te Maasbree, afdeling Baarlo, wijk A, van het Roomsche-Katholiek parochiaal kerkbestuur te Baarlo, tot het bekomen der Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 24 Mei 1916, n°. 153:

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 10 Juni 1916, n°. 8861, afdeling Onderwijs:

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij voormeld besluit ten behoeve dezer school over 1915 de Rijksbijdragen hebben toegekend tot een bedrag van f 1727,08;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende, dat aan de school op 16 Januari 1915 eene vacature van onderwijzer(es) van bijstand is ontstaan, die eerst op 28 Januari 1916 is aangevuld, daar de onderwijzeres A. M. A. Tilmanns, die met ingang van 16 Januari 1915 werd benoemd, eerst op 28 Januari 1916 in het bezit kwam van het bewijs, bedoeld in artikel 55, onder c, der Lager-onderwijswet; dat wegens het gemis van dit bewijs de onderwijzeres A. M. A. Tilmanns in 1915 niet bevoegd was om in de gemeente Maasbree bijzonder onderwijs te geven, zoodat de bovenbedoelde vacature eerst na het verstrijken van den termijn, gesteld in het tweede lid, onder c, van art. 59 der wet, vervuld werd door eene wettelijk bevoegde onderwijzeres; dat geen ontheffing is verleend als bedoeld in het voorlaatste lid van genoemd artikel 59 der Lager-onderwijswet en mitsdien de school voor de Rijksbijdragen over 1915 niet in aanmerking kan komen.

Overwegende, dat het in beroep aangevoerde juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs:

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit, te verklaren, dat ten behoeve van de bijzondere lagere school te Maasbree, afdeling Baarlo, wijk A, van het Roomsche-Katholiek parochiaal kerkbestuur te Baarlo over het jaar 1915 geene Rijksbijdragen kunnen worden verleend.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 16 Juni 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

II.

19 Juni 1916
n°. 75.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Noordbrabant, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten der Provincie van 15 Maart 1916, G. n°. 203, 3de afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Wilhelminalaan, te Helmond, van de Vereeniging tot instandhouding eener bijzondere school voor lager onderwijs aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 7 Juni 1916, n°. 167;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 22 Juni 1916, n°. 9625, afd. Onderwijs:

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij voormeld besluit de Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 2745;

dat van dit besluit van Gedeputeerde Staten Onze Commissaris bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat de statuten der Vereeniging tot instandhouding eener bijzondere school voor lager onderwijs te Helmond zijn goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 14 Mei 1890 n°. 22 (*Staatscourant* van 29 Juli 1890, n°. 170);

dat blijkens art. 1 de vereeniging is opgericht den 6den Juli 1868, terwijl volgens art. 2 der statuten de vereeniging is aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden; dat zij dus op 6 Juni 1898 heeft opgehouden als rechtspersoon te bestaan; dat, vermits de bij Koninklijk besluit van 3 Januari 1894 n°. 17, goedgekeurde wijziging der statuten geenerlei bepaling bevat betreffende de rechtspersoonlijkheid en niet blijkt van eene latere wijziging der statuten tot verlenging van dien termijn, waarvoor de vereeniging indertijd werd aangegaan, de school op 1 Januari 1915 niet voldeed aan het bepaalde bij art. 59, 1ste lid, der wet op het lager onderwijs en voor haar gedurende het jaar 1915 geen aanspraak kon worden gemaakt op de in dit wetsartikel bedoelde Rijksbijdrage;

Overwegende, dat het in beroep aangevoerde juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant van 15 Maart 1916, G. n°. 203, 3de afd., te verklaren, dat aan het bestuur der bijzondere lagere school, Wilhelminaalaan, te Helmond, van de Vereeniging tot instandhouding eener bijzondere school voor lager onderwijs aldaar, over 1915 geen Rijksbijdragen kunnen worden verleend.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 29 Juni 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

III.

29 Juni 1916
n°. 76.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg van 25 Februari 1916, 1ste afd., La. 388/4 R., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school te Weert, Schoolstraat (Pensionaat St. Louis), van het Zedelijk Lichaam, onder de zinspreuk „Sub praesidio Beatæ Mariæ Virginis sine macula conceptæ“, te Maastricht, tot het bekomen der Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 7 Juni 1916, n°. 162;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 22 Juni 1916, Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij hun voormeld

besluit ten behoeve dezer school over 1915 Rijksbijdragen hebben toegekend tot een bedrag van f 6794;

dat van dit besluit de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat in dit bedrag is begrepen eene bijdrage van f 500 voor J. Schouten, een als onderwijzer van bijstand aangemerkt persoon, die niet de akte heeft, bedoeld in art. 77a der Lager-onderwijswet, maar alleen de akten voor schoonschrijven M. O. en voor teekenen L. O. bezit, en die blijkens het schrijven van den districtsschoolopziener van 21 Maart 1916, n°. 251/v, van 1 Januari—31 Augustus 1915 per week slechts gedurende 8½ uren in schrijven en 4 uren in teekenen, van 1 September—31 December 1915 per week slechts gedurende 8 uren in schrijven en 4 uren in teekenen aan genoemde school onderwijs heeft gegeven; dat volgens dit schrijven de overige aan deze school verbonden onderwijzers van bijstand elk aldaar meer dan 22 en gemiddeld ruim 25 uren per week les gaven; dat bij Koninklijk besluit van 30 September 1915 n°. 37 is beslist, dat voor den vakonderwijzer Rijksbijdrage kan worden verleend indien het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der gewone onderwijzers van bijstand, maar dat dit hier niet het geval is, zoodat Gedeputeerde Staten van Limburg ten onrechte voor den vakonderwijzer J. Schouten Rijksbijdrage hebben toegekend;

Overwegende, dat vakonderwijzers niet kunnen worden gerangschikt onder die onderwijzers van bijstand, voor welke de wet op het lager onderwijs de Rijksbijdrage toekent;

dat nu wel eene analogische toepassing der op de toekenning der Rijksbijdrage betrekking hebbende wetsbepaling toelaat, ook den vakonderwijzer voor de Rijksbijdrage in aanmerking te nemen, als hij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is en het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt, doch dat dit, wat betreft het aantal lesuren, niet het geval is geweest met betrekking tot den onderwijzer J. Schouten, zoodat voor hem ten onrechte door Gedeputeerde Staten eene Rijksbijdrage is toegekend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep gegrond te verklaren en met wijziging van het bestreden besluit het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over het jaar 1915 vast te stellen op f 6294.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 29 Juni 1916.

WILHELMINA

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

IV.

29 Juni 1916
n°. 77.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg van 25 Februari 1916, 1ste afd., La. 1311/4 P., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school te Maastricht, Hoog-

frankrijkstraat, van het Zedelijk Lichaam onder de zinspreuk „Sub praesidio Beatae Mariae Virginis sine macula conceptae" aldaar, tot het bekomen der Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 7 Juni 1916, n°. 148;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 22 Juni 1916, n°. 9627, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij hun voormeld besluit ten behoeve dezer school over 1915 Rijksbijdragen hebben toegekend tot een bedrag van f 5923,85²;

dat van dit besluit de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat in dit bedrag begrepen is eene bijdrage van f 166,66³ over het tijdvak van 1 September tot en met 31 December 1915 voor H. J. A. Maas, die als onderwijzer van bijstand is aangemerkt, maar die niet de akte heeft, bedoeld in art. 77a der Lager-onderwijswet, doch alleen de akte M.O. voor schoonschrijven bezit en die blijkens de opgaaf model O van den districtsschoolopziener, gedurende 10½ per week aan de school onderwijs heeft gegeven in schrijven; dat de districtsschoolopziener heeft medegedeeld, dat de overige aan de school verbonden onderwijzers elk aldaar ongeveer 21 uren per week onderwijs geven; dat bij Koninklijk besluit van 30 September 1915 n°. 37, is beslist, dat voor den vakonderwijzer Rijksbijdrage kan worden verleend, indien het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der gewone onderwijzers van bijstand en dit hier niet het geval is, zoodat Gedeputeerde Staten ten onrechte voor den vakonderwijzer H. J. A. Maas Rijksbijdrage hebben toegekend;

Overwegende, dat vakonderwijzers niet kunnen worden gerangschikt onder die onderwijzers van bijstand, voor welke de wet op het lager onderwijs de Rijksbijdrage toekent;

dat nu wel eene analogische toepassing der op de toekenning der Rijksbijdrage betrekking hebbende wetsbepalingen toelaat, ook den vakonderwijzer voor de Rijksbijdrage in aanmerking te nemen, als hij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is en het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt, doch dat dit, wat betreft het aantal lesuren, niet het geval is geweest met betrekking tot den onderwijzer H. J. A. Maas, zoodat voor hem ten onrechte door Gedeputeerde Staten eene Rijksbijdrage is toegekend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep gegrond te verklaren en met wijziging van het bestreden besluit het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over het jaar 1915 vast te stellen op f 5757,19.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 29 Juni 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

29 Juni 1916
n°. 78.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur van de Vereniging voor Christelijk Schoolonderwijs voor Neede en Haarle, te Neede, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 14 Maart 1916, n°. 118, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school dier vereniging te Neede, tot het bekomen van de Rijksbijdrage bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 14 Juni 1916, n°. 166;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 14 Juni 1916, n°. 9885, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat voor deze school over 1915 Rijksbijdragen zijn aangevraagd tot een bedrag van f 2243,33;

dat Gedeputeerde Staten bij hun voormeld besluit de Rijksbijdragen hebben bepaald op f 2056,38, daarbij overwegende dat voor den onderwijzer P. J. van den Berg, die het geheele jaar 1915 aan de school werkzaam is geweest en aan wien op 12 Augustus 1915 eene verhoogde bijdrage van f 100 per jaar kon worden toegekend, zoodat, waar deze leerkracht twee dienstjaren heeft, te zijnen aanzien aanspraak zoude kunnen worden gemaakt op eene bijdrage van f 533,33; dat echter uit de door het bestuur der school overgelegde quitantiën blijkt, dat aan genoemden onderwijzer over het tijdvak 1 Januari t/m 30 September 1915 f 43,75 per maand is uitbetaald en over de maanden October, November en December 1915 onderscheidenlijk f 52,08, f 52,08 en f 52,09; dat vermits P. J. van den Berg in den loop der maand Augustus 1915 in het bezit der hoofdakke is gekomen, in verband met het bepaalde bij art. 26, 1ste lid, onder 3°, der Lager-onderwijswet zijn salaris met ingang van 1 September 1915 ten minste f 600 per jaar behoorde te bedragen; dat derhalve over de maand September 1915 niet is voldaan aan de voorwaarde, gesteld in art. 59, 1ste lid, onder 5°, der wet en de school over dat tijdvak niet voor Rijksbijdrage in aanmerking kan komen, aangezien dit geenszins wordt gedekt door de omstandigheid, dat hem over het geheele jaar 1915 niet minder is uitbetaald dan hij zoude hebben genoten indien zijne jaarwedge over dit geheele jaar ware vastgesteld geweest op het minste door de wet geëischte bedrag; dat het door Gedeputeerde Staten ingesteld onderzoek omtrent de aanvraag heeft geleid tot de overtuiging, dat de school overigens voldoet aan de eischen en voorwaarden in art. 59 der wet op het lager onderwijs voor het verleenen eener Rijksbijdrage gesteld en dat op grond van het vorenstaande mitsdien de bijdrage krachtens art. 59, lid 1, op $11/12 \times f 2008,33 = f 1840,96^2$, de bijdrage krachtens art. 59, lid 5, onder A, op $11/12 \times f 235 = 215,41^2$ behoort te worden gesteld;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten het schoolbestuur bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat de overgelegde quitantie foutief is ingevuld en dat blijkens het uittreksel uit het kasboek van den penningmeester en de verklaring van den onderwijzer P. J. van den Berg, de verhooging wel van af 1 September 1915 is uitbetaald; dat de fout ontstaan is doordat het tegenwoordige hoofd der school, die de administratie der school voor het bestuur voert en met 1 October 1915 is in dienst getreden, bij vergissing de quitantie heeft ingevuld alsof de onderwijzer 12 September 1915 was geslaagd; dat dit mogelijk was ten gevolge van eene verkeerde gewoonte om de officieele quitantiën pas op het eind van het jaar in te vullen; dat noch bedoeld hoofd, noch bedoelde onderwijzer, noch het schoolbestuur de fout hebben gezien vóór het besluit van Gedeputeerde Staten ontvangen was;

Overwegende, dat bij de openbare behandeling voor de afdeeling van den Raad van State voor de geschillen van bestuur, met afdoende bescheiden en onder overlegging van het kasboek van het geldelijk beheer der school, overtuigend is aangetoond, dat de verhooging zijner bezoldiging aan den onderwijzer P. J. van den Berg inderdaad van 1 September 1915 af is uitbetaald en het in dit geval uitsluitend aan een schrijffout in de quitantie is te wijten dat daarin, in strijd met de werkelijke feiten, is vermeld dat de verhoogde bezoldiging eerst te rekenen van 12 September 1915 aan den belanghebbende zou zijn nitbetaald;

dat onder deze omstandigheden deze school gesocht moet worden te hebben voldaan aan de voorwaarden gesteld in art. 59, 1ste lid, onder 5°, der wet tot regeling van het lager onderwijs en het bedrag der Rijksbijdragen voor haar over 1915 moet worden vastgesteld op f 2243,33;

Gezien genoemde wet;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 2243,33.

Onze Minister van Binnenlandse Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 29 Juni 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandse Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

VI.

25 Juli 1916
n°. 46.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Vereniging van de Roomsche-Katholieke School van de Kapel in 't Zand te Roermond, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg van 3 Maart 1916, 1ste afdeeling, La. 1517/4, M/1, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school, Kapel in 't Zand, te Roermond, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Juli 1916, n°. 200;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandse Zaken, van 19 Juli 1916, n°. 11292, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat voor deze school over 1915 Rijksbijdragen zijn aangevraagd tot een bedrag van f 4794,36, waaronder een bedrag van f 134,33, waarop het bestuur meende te mogen aanspraak maken wegens den dienstdag van mejuffrouw Maria Ignatia Hens, tijdelijk aangesteld als onderwijzeres van 23 Februari tot en met 31 Augustus 1915;

dat bij voormeld besluit Gedeputeerde Staten de Rijksbijdragen hebben bepaald op f 4753,92, waaronder een bedrag van f 94,61, ten behoeve van genoemde onderwijzeres voor de dienstdagen 23 Februari tot en met 3 April en 1 Juni tot en met 31 Augustus 1915;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten het schoolbestuur bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat ten behoeve van gemelde onderwijzeres voor het tijdvak van 4 April tot en met 31 Mei 1915 geene Rijksbijdrage is toegekend; dat het bestuur den 11den April 1915 aan de arrondissementen- en districtsschoolopziener twee modellen D heeft verzonden, bevattende de kennisgeving van het ontslag van genoemde onderwijzeres op 4 April 1915, benevens twee modellen E voor de verlenging van den tijdelijken dienst dier zelfde onderwijzeres met het tijdvak van 4 April tot en met 31 Mei 1915; dat blijkens inlichting, ingewonnen bij genoemde schoolopziener, deze modellen D en E dezen ook tijdig hebben bereikt, maar dat de arrondissementsschoolopziener beide modellen E en de districtsschoolopziener beide modellen D ontvangen heeft, terwijl voor elk der genoemde schoolautoriteiten van ieder der modellen D en E één exemplaar bestemd was; dat derhalve bij het insluiten der modellen eene vergissing heeft plaats gehad; dat hierdoor wel is waar formeel niet voldaan is aan den eisch dat de districtsschoolopziener hebbe kennis gekregen van de herbenoeming van mejuffrouw M. I. Hens, maar dat toch aan de schoolautoriteit, den arrondissementsschoolopziener, die herbenoeming tijdig is bekend gemaakt; dat diensgevolge aan den geest der wet is voldaan en het bestuur derhalve meent als nog aanspraak te mogen maken op het bedrag van f 39,72, als bijdrage voor den dienstdag van mejuffrouw M. I. Hens voor het tijdvak 4 April tot en met 31 Mei 1915;

Overwegende, dat is gebleken dat het schoolbestuur de kennisgeving van het ontslag van de onderwijzeres M. I. Hens (model D), benevens van de verlenging van den tijdelijken dienst dierzelfde onderwijzeres met het tijdvak 4 April tot 31 Mei 1915 (model E) wel aan het schooltoezicht heeft gedaan, doch aan den arrondissementsschoolopziener beide modellen E heeft gezonden en aan den districtsschoolopziener beide modellen D;

dat deze onregelmatigheid in de vergadering klaarblijkelijk aan eene vergissing is te wijten, zoodat de Rijksbijdrage voor deze onderwijzeres over het tijdvak 4 April tot 31 Mei 1915 behoort te worden verleend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Limburg het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 4795,08°.

Onze Minister van Binnenlandse Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 25 Juli 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandse Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

VII.

25 Juli 1916
n°. 47.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Gelderland tegen het besluit van Gedeputeerde

Staten der provincie van 11 April 1916, n°. 11, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school IJsselstraat 73, te Gendringen, van de vereniging voor Christelijk Nationaal schoolonderwijs aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Juli 1916, n°. 199;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 19 Juli 1916, n°. 11291, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij bovengemeld besluit de Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 3103,50;

dat van dit besluit onze Commissaris in beroep is gekomen, aanvoerende, dat klaarblijkelijk in dat bedrag begrepen is eene met de wettelijke minimum jaarwedde gelijkstaande bijdrage voor eene niet verplichte onderwijzeres over het tijdvak van 1 October—31 December 1915, aangezien Gedeputeerde Staten blijkens eene in het besluit voorkomende overweging zijn uitgegaan van de meening dat deze school van 1 October 1915 af heeft voldaan aan de eischen, gesteld in art. 45, 1ste lid, 1°, b, 5de zinsnede, der Lager-onderwijs-wet; dat hij evenwel van meening is dat, ook al voldoet deze school thans aan de gestelde eischen, zij echter niet voor eene hogere bijdrage als uitgebreid-lager-onderwijs-school in aanmerking kan komen; dat deze hogere bijdrage slechts zou kunnen worden genoten, indien de school voldeed aan het bepaalde bij art. 1, 4de lid, der wet van 15 Mei 1914 (Staatsblad n°. 290); dat, vermits de school in den loop van 1914 niet aan de gestelde eischen is komen te voldoen, doch eerst op 1 October 1915, in verband met de gegeven vakken van onderwijs voor den bovenstaanden onderwijzer slechts eene bijdrage van driehonderd tien gulden per jaar kan worden berekend;

Overwegende, dat het in beroep aangevoerde juist is;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep gegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 3056.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 25 Juli 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

VIII.

25 Juli 1916
n°. 48.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant van 5 April 1916, G. n°. 175, IIIde afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Nieuwstraat A 56a,

te Tongelre, van het Roomsch-Katholiek kerkbestuur aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Juli 1916, n°. 201;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 19 Juli 1916, n°. 11293, afd. Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij voormeld besluit de Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 3462,33³;

dat van dit besluit van Gedeputeerde Staten de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat in het toegekend bedrag begrepen is eene bijdrage van f 260 voor A. A. M. Huberts, eene als onderwijzeres van bijstand aangemerkte persoon; die niet de akte heeft, bedoeld in art. 77a der Lager-onderwijs-wet, maar de akte middelbaar onderwijs voor schoonschrijven bezit en die, blijkens opgave van den districtsschoolopziener en van het schoolbestuur, per week slechts 11½ uur onderwijs heeft gegeven in schrijven, terwijl het aantal lesuren dat de gewone onderwijzeressen van bijstand aan die school vervulden, varieerde tusschen 17 en 20;

dat bij Koninklijk besluit van 30 September 1915 n°. 37, is beslist, dat voor den vakonderwijzer Rijksbijdrage kan worden verleend, indien het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabijkomt aan dat der gewone onderwijzers van bijstand, maar dat dit hier niet het geval is, zoodat het hem voorkomt, dat Gedeputeerde Staten ten onrechte voor de onderwijzeres A. A. M. Huberts Rijksbijdrage hebben toegekend;

Overwegende, dat vakonderwijzers niet kunnen worden gerangschikt onder die onderwijzers van bijstand, voor welke de wet op het lager onderwijs de Rijksbijdrage toekent;

dat nu wel eene analogische toepassing der op de toekenning der Rijksbijdrage betrekking hebbende wetsbepalingen toelaat, ook den vakonderwijzer voor de Rijksbijdrage in aanmerking te nemen, als hij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is en het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt, doch dat dit, wat betreft het aantal lesuren, niet het geval is geweest met betrekking tot de onderwijzeres mejuffrouw A. A. M. Huberts, zoodat voor haar ten onrechte door Gedeputeerde Staten eene Rijksbijdrage is toegekend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep gegrond te verklaren en met wijziging van het bestreden besluit het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over het jaar 1915 vast te stellen op f 3202,33³.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 25 Juli 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

IX.

25 Juli 1916
n°. 49.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant van 12 April 1916, G. n°. 162, IIIde afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Het Hof A 99, te Son c. a. van het Roomsch-Katholiek parochiaal kerkbestuur aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915:

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Juli 1916, n°. 202;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 19 Juli 1916, n°. 11294, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij bovengemeld besluit de Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 3654:

dat van dit besluit de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat in het toegekende bedrag van f 3654 begrepen is een bedrag van f 260 voor P. J. van Erp, eene als onderwijzeres van bijstand aangemerkte persoon, die niet de akte heeft, bedoeld in art. 77a der Lager-onderwijswet, maar de akte middelbaar onderwijs schoonschrijven bezit en die, blijkens opgaaft van den districtschoolopziener, gedurende het tijdvak van 1 Januari—1 Mei 1915 per week slechts gedurende 12½ uur en gedurende het tijdvak van 1 Mei—31 Dec. 1915 slechts gedurende 14 uren per week onderwijs heeft gegeven in schrijven; dat eveneens volgens mededeeling van dien schoolopziener de gewone onderwijzeressen van bijstand aan die school gedurende een aantal uren, varieerend tusschen 17½ en 20 uur, aan die school werkzaam waren; dat bij Koninklijk besluit van 30 September 1915 n°. 37 is beslist, dat voor den vakonderwijzer Rijksbijdrage kan worden verleend, indien het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabijkomt aan dat der gewone onderwijzers van bijstand, maar dat dit hier niet het geval is, zoodat het hem voorkomt, dat Gedeputeerde Staten ten onrechte voor de onderwijzeres P. J. van Erp Rijksbijdrage hebben verleend en wel voor den duur van het geheele jaar; weshalve hij verzoekt het besluit van Gedeputeerde Staten te wijzigen en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 3394:

Overwegende, dat vakonderwijzers niet kunnen worden gerangschikt onder die onderwijzers van bijstand, voor welke de wet op het lager onderwijs de Rijksbijdrage toekent:

dat evenwel eene analogische toepassing der op de toekenning der Rijksbijdrage betrekking hebbende wetsbepalingen toelaat ook den vakonderwijzer voor de Rijksbijdrage in aanmerking te nemen, als hij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is en het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabijkomt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt:

dat dit nu, blijkens de overgelegde stukken, over het jaar 1915 het geval is geweest met betrekking tot de onderwijzeres meijuffrouw P. J. van Erp, en dus voor haar te recht door Gedeputeerde Staten eene Rijksbijdrage is toegekend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 3654.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 25 Juni 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

X.

25 Juli 1916
n°. 50.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant van 5 April 1916, G. n°. 175, IIIde afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school, Poste B., 104, te Someren, van het Roomsch-Katholiek parochiaal kerkbestuur van den H. Lambertus aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915:

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 5 Juli 1916, n°. 203;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 19 Juli 1916, n°. 11295, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij bovengemeld besluit de Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 2965,78:

dat van dit besluit de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat in het toegekend bedrag van f 2965,78 begrepen is een bedrag van f 49,11 voor J. P. van Elten, eene als onderwijzeres van bijstand aangemerkte persoon, die niet de akte heeft, bedoeld in art. 77a der Lager-onderwijswet, maar de akte middelbaar onderwijs voor schoonschrijven bezit en die blijkens opgaaft van den districtschoolopziener en van het bestuur der school per week slechts gedurende 12½ uur onderwijs heeft gegeven in schrijven, terwijl de gewone onderwijzeressen van bijstand aan die school gedurende 18 uur 's weeks werkzaam waren; dat bij Koninklijk besluit van 30 September 1915 n°. 37 is beslist, dat voor den vakonderwijzer Rijksbijdrage kan worden verleend, indien het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der gewone onderwijzers van bijstand, maar dat dit hier niet het geval is, zoodat het hem voorkomt, dat Gedeputeerde Staten van Noordbrabant ten onrechte voor de onderwijzeres J. P. van Elten Rijksbijdrage hebben toegekend, weshalve hij verzoekt het besluit van Gedeputeerde Staten te wijzigen en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 2916,66:

Overwegende, dat vakonderwijzers niet kunnen worden gerangschikt onder die onderwijzers van bijstand, voor welke de wet op het lager onderwijs de Rijksbijdrage toekent;

dat evenwel eene analogische toepassing der op de toekenning der Rijksbijdrage betrekking hebbende wetsbepalingen toelaat ook den vakonderwijzer voor de Rijksbijdrage in aanmerking te nemen, als hij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is en het aan-

tal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt;

dat dit nu, blijkens de overgelegde stukken over het jaar 1915, het geval is geweest met betrekking tot de onderwijzeres mejuffrouw J. P. van Elten, en dus voor haar te recht door Gedeputeerde Staten eene Rijksbijdrage is toegekend:

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 2965,78.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 25 Juli 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XI.

3 Augustus 1916
n°. 37.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door Onzen Commissaris in Zeeland tegen het besluit van Gedeputeerde Staten dier Provincie van 20 April 1916, 1ste afd., n°. 45, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Raamstraat te Oostburg van het Roomsche Katholiek parochiaal kerkbestuur aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 19 Juli 1916, n°. 212;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 31 Juli 1916, n°. 12107, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij voormeld besluit het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 2585;

dat van dit besluit van Gedeputeerde Staten Onze Commissaris in Zeeland bij Ons in beroep is gekomen, daarbij aanvoerende dat, blijkens eene in het besluit van Gedeputeerde Staten voorkomende overweging aan den onderwijzer van bijstand Bastings de tegemoetkoming bedoeld in art. 26, 8ste lid, der Lager-onderwijswet niet werd uitgekeerd; dat naar het oordeel van Gedeputeerde Staten evenwel aan de bedoeling van den wetgever zou zijn voldaan, vermits genoemde onderwijzer vrije woning heeft genoten; dat, overeenkomstig de beslissing genomen bij Koninklijk besluit van 17 Juni 1910, n°. 28, deze school gedurende het jaar 1915 niet heeft voldaan aan het bepaalde bij art. 59, 1ste lid, onder 5, der genoemde wet; weshalve Onze Commissaris verzoekt te beslissen dat voor de school over 1915 geen aanspraak op Rijksbijdragen kan worden gemaakt;

Overwegende, dat de onderwijzer van bijstand Bastings, onafhankelijk van zijne jaarwedde, aanspraak heeft op eene tegemoetkoming in de huishuur bedoeld in art. 59, in verband met art. 26, 8°, der wet tot regeling van het lager onderwijs;

dat het schoolbestuur geacht moet worden dien onderwijzer deze tegemoetkoming te hebben toegekend nu het hem, behalve zijne jaarwedde, het genot van vrije woning heeft verstrekt en dit genot gelijk is aan of overtreft de waarde van de door de wet geëischte geldelijke tegemoetkoming;

dat onder deze omstandigheden het beroep ongegrond moet worden verklaard;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor voormelde school over het jaar 1915 vast te stellen op f 2585.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Soestdijk, 3 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XII.

8 Augustus 1916
n°. 79.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het Roomsche Katholiek kerkbestuur te Sas van Gent, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Zeeland van 7 April 1916, n°. 33, 1ste afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school van genoemd kerkbestuur, Kloosterlaan 407, te Sas van Gent, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 186;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 5 Augustus 1916, n°. 12371, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij gemeld besluit aan het schoolbestuur werd medegedeeld, dat voor de school over 1915 geen Rijksbijdrage kan worden toegekend, daar volgens de overgelegde salarisquitantiën aan salaris is uitbetaald aan het hoofd der school f 912,50, en aan de onderwijzeres M. H. C. van Hooydonk f 341,66, terwijl zij onderscheidenlijk ten minste hadden moeten ontvangen f 916,66 en f 350; dat derhalve niet is voldaan aan den eisch, gesteld in art. 59, 1ste lid, sub 5°, der wet tot regeling van het lager onderwijs en mitsdien voor de school geen aanspraak kan worden gemaakt op Rijksbijdrage;

dat het schoolbestuur in beroep aanvoert, dat de persoon, aan wien de uitbetaling der salarissen is opgedragen, in de meening verkeerde dat de verhooging voor dienstjaren inging eene maand nadat de diensttijd is volbracht, in plaats van op den 1sten der maand, volgende op die, waarin de diensttijd is volbracht; dat dus de tekortkoming geheel buiten zijne schuld geschied is, en aan eene vergissing moet worden toegeschreven;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten te recht hebben aangenomen, dat het bestuur van de onderwerpelijke school

niet heeft voldaan aan de voorwaarde gesteld in art. 59, 1ste lid, 5°, der wet;

dat evenwel de wet tot regeling van het lager onderwijs geenerlei bepaling bevat, die voorschrijft dat een bijzondere school, die gedurende een gedeelte van het jaar niet voldaan heeft aan de voorwaarde in art. 59, 1ste lid, sub 5°, gesteld, ook over het gedeelte van het jaar gedurende hetwelk zij wel aan die voorwaarde heeft voldaan, geen Rijksbijdrage zal mogen genieten;

dat eene redelijke opvatting der wet veeleer medebrengt, dat de bijdrage wordt verleend voor het tijdvak gedurende hetwelk de in de wet gestelde voorwaarden voor het toekennen daarvan zijn vervuld geweest;

dat vermits de school in 1915 gedurende tien maanden heeft voldaan aan alle in de wet gestelde voorwaarden om in aanmerking te komen voor Rijksbijdrage, het bestuur dezer school ook aanspraak heeft op die bijdrage over dat tijdvak;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 1204,16°.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 8 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XIII.

8 Augustus 1916
n°. 80.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het Roomsch-Katholiek kerkbestuur te Almelo, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel, van 18 April 1916, 2de afdeling, n°. 1739/1648, genomen op de aanvraag van de bijzondere lagere school Boddenstraat 81, te Almelo, van het Roomsch-Katholiek Kerkbestuur aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 213;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 5 Augustus 1916, n°. 12370, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij hun voormeld besluit hebben beslist, dat deze school over de maanden Januari tot en met April en Juni tot en met December 1915 heeft voldaan aan de eischen en voorwaarden tot het verlenen der Rijksbijdrage gesteld, en de Rijksbijdragen over 1915 hebben bepaald op f 7209,64;

dat zij daarbij o. m. hebben overwogen, dat het getal kinderen, op 15 Januari als werkelijk schoolgaand bekend staande, is geweest als in de aanvraag is opgegeven en ook de overige, in die aanvraag voorkomende, opgaven met de werkelijkheid overeenstemmen, behoudens dat de onderwijze-

res van bijstand M. S. Bouten, die door het schoolbestuur ten aanzien der Rijksbijdrage als verplichte leerkracht is aangemerkt, niet met ingang van den 1sten Juni 1915, maar reeds met ingang van den 1sten Mei te voren een tienjarigen diensttijd had vervuld; dat dit laatste volgens ingewonnen inlichtingen door het schoolbestuur nader wordt bevestigd; dat aan voornoemde onderwijzeres in verband met hare akten van bekwaamheid en in verband met het tijdvak gedurende hetwelk zij aan de school werkzaam is geweest, mitsdien een salaris had moeten zijn uitgekeerd van f 425; dat aan haar echter is uitbetaald een bedrag van f 418,75; dat zij alzoo te weinig heeft genoten f 6,25, uitmakende het 1/12 gedeelte der som, waarmede met ingang van 1 Mei 1915 het salaris wegens het vervallen van een tienjarigen diensttijd had moeten zijn verhoogd; dat, waar deze verhooging mitsdien niet met ingang van laatstgenoemden datum, doch eerst met ingang van den 1sten Juni is toegekend, de school over de maand Mei niet heeft voldaan aan de voorwaarde in art. 59, 1ste lid, onder 5°, der wet gesteld; dat dit feit geenszins wordt te niet gedaan door de mededeeling van het schoolbestuur, dat, wanneer de Rijksbijdrage van mejuffrouw Bouten over de maand Mei mocht worden toegekend, haar deze in ieder geval zal worden uitbetaald; dat het zich bij het opmaken van model I letterlijk heeft gehouden aan art. 26 der wet, hetwelk bepaalt, dat de aanspraak op verhooging ontstaat met den 1sten dag der maand, volgende op die, waarin een 5-, 10-, 15- of 20-jarigen diensttijd is volbracht, niet opgaat, omdat die opvatting in de eerste plaats niet juist is, wijl toch de tienjarige diensttijd was vervuld bij het intreden van den 1sten Mei 1915, en in de tweede plaats wordt te niet gedaan door het feit, dat in de aanvraag over het jaar 1910, in welk jaar mejuffrouw Bouten reeds aan de school verbonden was, het schoolbestuur de verhoogde bijdrage wegens het bereiken van een 5-jarigen diensttijd heeft berekend van den 1sten Mei af;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten het schoolbestuur bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat Gedeputeerde Staten in hunne beslissing blijkbaar geen rekening hebben gehouden met het schrijven van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van 7 Augustus 1909, waarbij deze verklaart, dat het 2de lid van art. 26 voor tweemaal uitleg vatbaar is; dat de verklaring van Gedeputeerde Staten dat één der opvattingen wordt te niet gedaan door het feit, dat het bestuur der school thans een andere meening is toegedaan dan in 1911, geen steek houdt; dat opvattingen en meningen zich met den loop der jaren kunnen wijzigen en de leden van het tegenwoordige bestuur — met name de voorzitter — toch niet aansprakelijk kunnen gesteld worden voor de opvattingen van hun voorgangers; weshalve het schoolbestuur verzoekt het bedrag der Rijksbijdragen te willen vaststellen op een bedrag waarop eene school die het geheele jaar aan alle eischen heeft voldaan, aanspraak mag maken;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten te recht hebben aangenomen, dat het bestuur van de onderwerpelijke school over ééne maand niet heeft voldaan aan de voorwaarde gesteld in art. 59, 1ste lid, 5°, der wet;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 7209,64.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 8 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.*

XIV.

11 Augustus 1916
n°. 99.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur van het St. Aloysiusgeslacht te Amsterdam, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordholland van 12 April 1916, n°. 116, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Elandstraat 177, wijk G. G., te Amsterdam, van dat bestuur tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 211;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 7 Augustus 1916, n°. 12372, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat bij bovengemeld besluit Gedeputeerde Staten op de aanvraag om Rijksbijdragen voor genoemde school afwijzend hebben beschikt, uit overweging, dat, hoewel de school overigens voldoet aan de eischen en voorwaarden in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs voor het verkrijgen der Rijksbijdragen gesteld en de berekening van de Rijksbijdragen op zich zelf juist is, voor deze school toch geen bijdrage kan worden toegekend, aangezien uit een schrijven van het schoolbestuur van 17 Januari 1916 is gebleken, dat de onderwijzers W. M. G. van Rijn van 15 September 1914 tot en met 31 December 1915, zij het ook ter vervanging van een gemobiliseerden onderwijzer, met eene tijdelijke aanstelling aan de school verbonden is geweest, zoodat de termijn, genoemd in art. 59, 1ste lid, sub 4°, der wet op het lager onderwijs, is overschreden;

dat het schoolbestuur in beroep aanvoert, dat het zich door het besluit van Gedeputeerde Staten bezwaard acht, op grond dat door Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, bij schrijven van 4 Mei 1915, n°. 3613 A. O., is bepaald, dat, ten einde den schoolbesturen de gelegenheid te openen de met het oog op de mobilisatie tijdelijk aangestelde leerkrachten na het verstrijken van den in art. 59, 1ste lid, sub 4°, der wet gestelden termijn desgewenscht als tijdelijke leerkracht aan de school te behouden, hij zich voorstelt te bevorderen, dat aan die besturen eene schadeloosstelling worde verleend voor het daaruit voortvloeiend verlies van de wettelijke Rijksbijdrage en dat deze schadeloosstelling niet afzonderlijk behoeft te worden aangevraagd, vermits de toekenning van eene schadeloosstelling tot het volle deswege gedeelde gedeelte der Rijksbijdrage door Onzen Minister zal worden bevorderd, zoodra uit de desbetreffende besluiten van Gedeputeerde Staten zal blijken dat die wettelijke Rijksbijdrage ten gevolge van het niet naleven van bedoelde wetsbepaling niet of niet ten volle is toegestaan;

Overwegende, dat de onderwijzers W. M. G. van Rijn gedurende langer dan een jaar tijdelijk aan de bovengemelde school werkzaam is geweest, aanvankelijk van 15 September 1914 tot en met 14 September 1915, daarna van 15 September 1915 tot en met 31 December 1915;

dat derhalve slechts over het laatste tijdvak niet is voldaan aan het bepaalde bij art. 59, 1ste lid, onder 4°, laatste zinsnede, der wet tot regeling van het lager onderwijs; weshalve over dat tijdvak geen aanspraak kan worden gemaakt op de in genoemd artikel bedoelde Rijksbijdragen;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 3792,23.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 11 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.*

CORT V. D. LINDEN.

XV.

11 Augustus 1916
n°. 100.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 2de inspectie en door Onzen Commissaris in de provincie Utrecht, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht, van 29 April 1916, n°. 1026,818, 3de afd., genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school te Zeist, Walkartweg, van de vereniging voor lager onderwijs op Gereformeerden grondslag aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 245;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 7 Augustus 1916, n°. 12375, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij voormeld besluit het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 8381;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten bij Ons in beroep zijn gekomen:

1°. de inspecteur van het lager onderwijs in de 2de inspectie, aanvoerende, dat Gedeputeerde Staten hebben overwogen, dat de school volgens de opgaven van den districts-schoolopziener heeft voldaan aan het bepaalde in het 1ste lid, 1°, b, l, en voorlaatste zinsnede van art. 48 der Lager-onderwijswet; dat echter uit het antwoord op de desbetreffende vraag, gesteld op de voorzijde van het formulier der aanvraag model LL, blijkt, dat in de zevende klasse slechts in 2 van de vakken l, m, n en p onderwijs gegeven is in plaats van in drie dezer vakken, gelijk wordt geëischt door het 1ste lid, sub 10b, voorlaatste zinsnede, van genoemd wetsartikel; dat dit wordt bevestigd door den schoolopziener in het district Utrecht; dat dus Gedeputeerde Staten de met de wettelijke minimum jaarwedde gelijkstaande Rijksbijdrage ten onrechte voor vijf in plaats van voor drie niet verplichte leerkrachten hebben toegekend, waardoor het totaal bedrag der Rijksbijdragen voor deze school f 1100 te hoog is gesteld; dat alzoo het bedrag der Rijksbijdragen is te verminderen met deze som en te brengen van f 8381 op f 7281;

2°. onze Commissaris in de provincie Utrecht, dezelfde gronden aanvoerende als de inspecteur, welke z. i. moeten leiden tot eene vermindering der toegekende Rijksbijdrage met een bedrag van f 1100;

Overwegende, dat het in beroep aangevoerde juist is en mitsdien het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 behoort te worden vastgesteld op f 7281;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging van het bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht, het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 7281.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 11 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.*

CORT V. D. LINDEN.

XVI.

11 Augustus 1916
n°. 101.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland van 29 Februari 1916, n°. 60, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Marktstraat 24, te Arnhem, van de Vereniging tot voortzetting en instandhouding van de te Arnhem gevestigde school voor lager en meer uitgebreid lager onderwijs voor Meisjes te Arnhem, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915:

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 232:

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 7 Augustus 1916, n°. 12374, afdeling Onderwijs;

Overwegende: dat bij voormeld besluit Gedeputeerde Staten der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 5241, 66⁵;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de inspecteur van het lager onderwijs in de 1ste inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat in dit bedrag begrepen is eene met de wettelijke minimum-jaarwedde gelijkstaande bijdrage voor vier niet verplichte onderwijzeressen van bijstand; dat Gedeputeerde Staten zijn uitgegaan van de meening, dat deze school gedurende het geheele jaar 1915 zou hebben voldaan aan het bepaalde bij artikel 59, juncto, artikel 48, 1ste lid, 1°, b, II, en voorlaatste zinsnede der Lager-onderwijs-wet; dat blijkens schrijven van 1 Maart 1916 met bijlage (prospectus) van den secretaris van de vereniging, deze school bestaat uit zeven vervolklassen, en de school aanvangt met het vierde schooljaar eener gewone lagere school, zoodat de eerste tot en met de zesde klasse geacht kunnen worden overeen te komen met een gelijk aantal der hoogste leerjaren eener school, welke negen achtereenvolgende leerjaren omvat; dat de klassen 4a en b, 5 en 6 dus vormen de 7de, 8ste en 9de klasse eener school met negen achtereenvolgende leerjaren; dat uit den op 20 Augustus 1914 gevisseerden rooster van lesuren evenwel blijkt, dat klasse 4a en 4b (7de leerjaar) niet voldeed aan het bepaalde bij art. 48, 1ste lid, 1°, b, II, en voorlaatste zinsnede, vernits slechts onderwijs werd gegeven in twee der vakken onder l, m, n en p van artikel 2 der wet, n.l., in Fransch en Duitsch; dat eerst van af den datum dat het onderwijs werd gegeven volgens den op 24 Augustus 1915 gevisseerden rooster van lesuren, ook het vak Engelsch in deze klasse 4a en 4b werd onderwezen; dat voor de toepassing van het bepaalde onder b I, II, en voorlaatste en laatste zinsnede van artikel 48 de leerjaren boven dat hetwelk geacht kan worden het negende leer-

jaar eener lagere school te zijn, buiten aanmerking blijven en mitsdien de bijdrage voor deze school over het tijdvak van 1 Januari 1915 tot den dag waarop onderwijs werd gegeven volgens laatstbedoelden rooster van lesuren, naar het oordeel van den inspecteur ten onrechte berekend is naar den maastaf, bedoeld in art. 48, 1ste lid, 1°, b, II, laatste alinea; dat die bijdrage z. i. over dit tijdvak had moeten berekend worden overeenkomstig art. 48, 1°, b, 5b en 7de zinsnede der wet; weshalve hij verzoekt het bedrag der Rijksbijdragen voor de school nader te willen vaststellen overeenkomstig de voorschriften der wet;

Overwegende, dat de 5de, 6de en 7de klassen dezer school geacht moeten worden overeen te komen met een gelijk aantal der hoogste leerjaren van eene openbare lagere school, welke negen achtereenvolgende leerjaren omvat:

dat in het jaar 1915 in elke van de drie laatstgenoemde klassen onderwijs is gegeven in drie der vakken genoemd onder l, m, n en p van artikel 2 der wet tot regeling van het lager onderwijs, gedurende ten minste 8 uren per week;

dat derhalve de school gedurende het geheele jaar 1915 heeft voldaan aan het bepaalde bij art. 48, eerste lid, 1°, b, I en II, en voorlaatste zinsnede der wet tot regeling van het lager onderwijs;

Gezien deze wet:

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 5241,66⁵.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 11 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken.*

CORT V. D. LINDEN.

XVII.

17 Augustus 1916
n°. 79.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het Roomsche-Katholiek kerkbestuur van den H. Andreas te Steenwijkerwold, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel van 18 April 1916, 2de afd., n°. 532/1646, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school in de buurtschap Gelderland, gemeente Steenwijkerwold, van genoemd kerkbestuur, tot het bekomen van de Rijksbijdrage, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915:

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 2 Augustus 1916, n°. 244;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 12 Augustus 1916, n°. 12824, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat ten behoeve van deze school over 1915 Rijksbijdragen zijn aangevraagd tot een bedrag van f 700;

dat Gedeputeerde Staten bij voormeld besluit Rijksbijdragen hebben verleend tot een bedrag van f 450; overwegende, dat over het tijdvak van 1 Juni—1 December aan de school de vacature heeft bestaan van hoofd der school: dat gedu-

rende dat tijdvak met de waarneming dier betrekking is belast eene onderwijzeres, niet in het bezit van den hoofdonderwijzersrang; dat waar art. 59, 1ste lid, bepaalt, dat aan de besturen der bijzondere scholen eene bijdrage wordt verleend volgens denzelfden maatstaf als bij art. 48, onder 1°, aan de gemeente ten behoeve der openbare lagere school wordt toegekend en laatstgenoemd artikel niet toelaat, dat voor scholen met minder dan 25 leerlingen eene bijdrage wordt verleend voor een onderwijzer, geen hoofd der school zijnde, het door het schoolbestuur voor voornoemde onderwijzeres uitgetrokken bedrag van f 250 alzoo niet in aanmerking kan komen; dat deze onderwijzeres evenmin voor eene bijdrage als sur-numerair leerkracht in aanmerking kan worden gebracht, daar de school niet het daarvoor vereischte aantal leerlingen telde;

dat het appellerend bestuur in beroep aanvoert, dat het den 1sten Juni 1915, toen het hoofd der school, mejuffrouw C. C. Tuyburg, vertrok, voorzichtigheidshalve niet onmiddellijk een nieuw hoofd benoemde, waar gebleken was dat den 15den Januari 1915 slechts 21 leerlingen op de school aanwezig waren en een zodanige daling werd gevreesd, dat de school alle aanspraak op Rijksbijdrage zou moeten verliezen, maar tijdelijk met de waarneming belaste eene onderwijzeres, mejuffrouw P. M. Fleer, die geen 23 jaar oud was en geen hoofddake bezat; dat, zoodra het aantal leerlingen weer tot 25 steeg, onmiddellijk een hoofd werd benoemd, dat den gevorderden leeftijd en den rang van hoofdonderwijzer bezat, welk hoofd den 1sten December 1915 in functie trad; dat art. 23, onder 3, der wet op het lager onderwijs het recht geeft de waarneming van het bestuur der school toe te vertrouwen aan eene onderwijzeres, die den gevorderden leeftijd of den rang van hoofdonderwijzeres niet bezit, mits deze waarneming niet langer dan zes maanden dure; dat art. 48 naar zijne meening volstrekt niet zegt, dat een waarnemend hoofd niet voor de Rijksbijdrage in aanmerking kan komen;

Overwegende, dat de gronden, waarop het bestreden besluit steunt, juist zijn;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met handhaving van het bestreden besluit, het bedrag der Rijksbijdrage voor deze school over 1915 vast te stellen op f 450.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Katwijk, 177 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

XVIII.

23 Augustus 1916
n°. 38.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 3de inspectie, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel van 11 April 1916, 2de afdeling, n°. 410/1530, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Wijk D 242 te Losser van het R.-K. parochiaal kerkbestuur aldaar, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 26 Juli 1916, n°. 210;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 17 Augustus 1916, n°. 12369, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij hun bovenvermeld besluit de Rijksbijdragen voor deze school over 1915 hebben bepaald op f 5223,77^o;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de inspecteur van het lager onderwijs in de 3de inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat Gedeputeerde Staten hebben uitgetrokken een bedrag van f 260 voor mej. W. A. W. N. Verhoeckx, die door Gedeputeerde Staten is beschouwd als eene onderwijzeres, voor wie overeenkomstig art. 48, 1ste lid, 1°, b, 3de zinsnede, der wet aanspraak kan worden gemaakt op de Rijksbijdrage; dat dit z. i. ten onrechte is geschied, daar zij niet in het bezit is van eene der akten van bekwaamheid, genoemd in art. 77 der wet; dat Gedeputeerde Staten zich beroepen op een Koninklijk besluit van 8 Mei 1915 n°. 32, waarbij met analogische toepassing der wet voor eene dergelijke vakonderwijzeres de Rijksbijdrage werd toegekend, daar zij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is en het aantal harer wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt; dat het onderwerpelijk geval zich echter anders voordoet, daar uit de verklaring van den schoolopziener in het district Deventer blijkt, dat mejuffrouw Verhoeckx slechts 3 uren per week onderwijs geeft in het „schrijven”, tegenover 17 uren per week in het vak „nuttige handwerken”, zoodat zij z. i. is te beschouwen als vakonderwijzeres in de nuttige handwerken en op grond van art. 59, 1ste lid, juncto art. 48, 1ste lid, in verband met art. 24, 4de lid, der wet, hare werkzaamheid aan de onderwerpelijke school niet in aanmerking kan worden gebracht voor de Rijksbijdrage; dat van het aantal harer wekelijksche lesuren (waaronder z. i. niet mogen worden gerekend die in de nuttige handwerken) niet gezegd kan worden, dat het „gelijk is of nabij komt aan dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt”, zoodat naar zijne meening een beroep op het Koninklijk besluit van 8 Mei 1915 n°. 32 hier niet kan opgaan;

Overwegende, dat vakonderwijzers niet kunnen worden gerangschikt onder die onderwijzers van bijstand, voor welke de wet op het lager onderwijs de Rijksbijdrage toekent;

dat evenwel eene analogische toepassing der op de toekenning der Rijksbijdrage betrekking hebbende wetsbepalingen toelaat, ook den vakonderwijzer voor de Rijksbijdrage in aanmerking te brengen, als hij geregeld voor het onderwijs aan de betrokken school beschikbaar en werkzaam is, en onafhankelijk van de vraag in welke der onder art. 2 genoemde vakken onderwijs wordt gegeven, het aantal zijner wekelijksche lesuren gelijk is of nabij komt dat der onderwijzers van bijstand, voor wie op de Rijksbijdrage aanspraak kan worden gemaakt;

dat dit nu blijkens de door Gedeputeerde Staten van Overijssel verstrekte inlichtingen het geval is geweest met betrekking tot de onderwijzeres Verhoeckx en dus voor haar te recht door Gedeputeerde Staten eene Rijksbijdrage is toegekend;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het beroep ongegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor deze school over 1915 vast te stellen op f 5223,77^o.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

Het Loo, 23 Augustus 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

XIX.

22 September 1916
n°. 21.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door het bestuur der Roomsche-Katholieke bijzondere school aan de Kromme Nieuwe Gracht 34, te Utrecht, van de St. Gregoriusstichting aldaar, tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Utrecht van 29 April 1916, 3de afd., n°. 1026/818, genomen op zijne aanvraag tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies van 6 September 1916, n°. 347;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 18 September 1916, n°. 14843, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat ten behoeve dezer school over 1915 Rijksbijdragen zijn aangevraagd tot een bedrag van f 9373,91;

dat bij voormeld besluit Gedeputeerde Staten het bedrag der Rijksbijdragen hebben bepaald op f 8873,91*, daarbij overwegende, dat de school blijkens de door den arrondissementsschoolopziener voor „gezien“ geteekende lesroosters wel van 1 Juli 1915 tot en met 31 December 1915, doch niet van 1 Januari 1915 tot en met 30 Juli 1915 heeft voldaan aan het bepaalde in het 1ste lid, 1°, b, 1 en voorlaatste zinsnede, van art. 48 der wet tot regeling van het lager onderwijs, vermits tijdens laatstgemeld tijdvak in slechts twee der vakken *l*, *m*, *n* en *p* (te weten in de vakken *l* en *m*) onderwijs is gegeven in het twee parallelklassen verdeelde 7de leerjaar der school; dat voorts uit die lesroosters en de opgaven van den districtsschoolopziener blijkt, dat de school van 1 Januari 1915 tot en met 30 Juni 1915 wel heeft voldaan aan het bepaalde in art. 48, 1ste lid, 1°, b, 5de zinsnede, der wet, zoodat dus in verband met het vorenstaande aan het bestuur der onderwerpelijke school over het tijdvak van 1 Januari 1915 tot en met 30 Juni 1915 eene bijdrage kan worden verleend voor slechts 9 onderwijzers van bijstand naar de minima jaarwedden waarop zij volgens art. 26 der wet aanspraak hebben, maar over het tijdvak van 1 Juli 1915 tot en met 31 December 1915 voor 11 onderwijzers van bijstand naar die minima jaarwedden; dat verder de in de aanvraag voor den onderwijzer P. J. Köbben uitgetrokken bijdrage ad f 658,33 met een halven cent kan worden verhoogd;

dat het schoolbestuur in beroep aanvoert, dat Gedeputeerde Staten geen rekening hebben gehouden met den moeilijken toestand waarin de school kwam ten gevolge der mobilisatie van den onderwijzer J. G. M. Luyckx, die met ingang van 15 Augustus 1914 aan de school was benoemd, waardoor het onderwijs niet stipt volgens den geïssueerden lesrooster voor het schooljaar 1914/15 kon worden gegeven; dat het bestuur hiervan het schooltoezicht kennis gaf door inzending van een nieuwen lesrooster, waarop alleen voor de 7de klasse het vak *p* niet was vermeld, door welke eenvoudige wijziging het onderwijs geregeld kon gegeven worden zonder dat één der klassen tijdelijk van het onderwijs verstoken bleef; dat ten gevolge van deze wijziging de school wel niet meer voldeed aan alle eischen ter bekoming van het meer uitgebreid lager-onderwijssubsidie gesteld; dat Onze Minister van Binnenlandsche Zaken in zijne circulaire van September 1914 aan de districtsschoolopziener had verzoekt in deze omstandigheden eene tijdelijke stagnatie van vak *p* niet als een wets-overtreding te beschouwen; dat uit de geïssueerde lesroosters van Juni 1913 en Juni 1914 blijkt, dat in normale toestanden vak *p* ook in de 7de klasse onderwezen werd; dat het bestuur meent in deze moeilijke omstandigheden voor de school te hebben gedaan wat het doen kon om het verplicht onderwijs zoo goed en volledig mogelijk te doen geven;

Overwegende, dat de gronden, waarop het bestreden besluit steunt, juist zijn;

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Het ingesteld beroep ongegrond te verklaren en het bedrag der Rijksbijdragen voor gemelde school over 1915 vast te stellen op f 8873,91*.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 22 September 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,
CORT V. D. LINDEN.

XX.

3 November 1916
n°. 58.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Beschikkende op het beroep, ingesteld door den inspecteur van het lager onderwijs in de 3de inspectie tegen het besluit van Gedeputeerde Staten van Overijssel van 18 April 1916, 2de afd., n°. 2264/1649, genomen op de aanvraag van het bestuur der bijzondere lagere school Gasthuisstraat, te Oldenzaal, van de Vereeniging van vrouwen tot bevordering van huiselijk geluk, tot het bekomen van de Rijksbijdragen, bedoeld in art. 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over het jaar 1915;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, adviezen van 26 Juli 1916 en 11 October 1916, n°. 214/35;

Op de voordracht van Onzen Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 23 October 1916, n°. 17177, afdeling Onderwijs;

Overwegende, dat Gedeputeerde Staten bij bovengemeld besluit de Rijksbijdragen voor de bovengemelde school hebben bepaald op f 794,99*;

dat Gedeputeerde Staten daarbij o. a. hebben overwogen, dat het aantal kinderen, op 31 October 1915 als werkelijk schoolgaand bekend staande, is geweest als in de aanvraag is opgegeven en ook de overige in die aanvraag voorkomende opgaven met de werkelijkheid overeenstemmen;

dat van het besluit van Gedeputeerde Staten de inspecteur van het lager onderwijs in de 3de inspectie bij Ons in beroep is gekomen, aanvoerende, dat voor de berekening van de bijdrage door Gedeputeerde Staten is aangenomen het aantal kinderen, dat op 31 October 1915 als werkelijk schoolgaand bekend staat, nl. 62, en dit met het oog op het feit, dat voor deze school eerst van 15 September 1915 af op de Rijksbijdrage aanspraak wordt gemaakt; dat hij, lettende op het bepaalde in art. 59, 2de lid, sub *a*, der wet op het lager onderwijs, meent dat deze school niet voor eene Rijksbijdrage in aanmerking kan komen, omdat het aantal kinderen boven 6 jaren, dat als werkelijk schoolgaand bekend staat, berekend naar den maatstaf van art. 24 der wet — en dus op 15 Januari 1915 — slechts 19 bedraagt, gelijk blijkt uit het rapport van den districtsschoolopziener en uit de statistische opgave BB betreffende de scholen, leerlingen en onderwijzers op 15 Januari 1915; dat als vaststaande kan worden aan-

genomen dat deze school langeren tijd — in elk geval reeds op laatstgemelden datum — bestaan heeft, zoodat zij, ook al wordt voor deze inrichting eerst van 15 September 1915 aanspraak gemaakt op de Rijksbijdrage, toch niet kan geacht worden eerst op dezen dag te zijn geopend of opgericht, wat toch voor de toepasselijkheid van art. 1. 3de lid, sub 3°, van het Koninklijk besluit van 13 November 1905 (*Staatsblad* n°. 303), juncto art. 24 der wet, noodig zou zijn geweest:

Overwegende, dat vaststaat dat het aantal kinderen boven zes jaren, dat als werkelijk schoolgaande bekend stond, berekend naar den maatstaf van art. 24 der wet — en dus op 15 Januari 1915 — slechts 19 bedroeg:

dat uit dien hoofde de school ingevolge het bepaalde bij art. 59, lid 2, onder a, niet voor Rijksbijdrage in aanmerking komt en hiertegen niet afdoet, dat op 15 September 1915 — tijdstip waarop voor deze school aanspraak op Rijksbijdrage wordt gemaakt — in het aantal leerlingen verandering is gekomen:

Gezien de wet tot regeling van het lager onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te verklaren, dat de onderwerpelijke school over 1915 geen aanspraak kan maken op Rijksbijdrage.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur.

's Gravenhage, 3 November 1916.

WILHELMINA.

*De Minister van Staat,
Minister van Binnenlandsche Zaken,*

CORT V. D. LINDEN.

INHOUD.

Behalve bij de inhoudsopgave kan bij de raadpleging van dit Verslag als leidraad dienen het Overzicht in § 2 onder II.

	Bladz.		Bladz.
§ 1. Wettelijke voorschriften omtrent het lager onderwijs	1	VI. Aantal kinderen, die uitsluitend de avondschool bezoeken	25
§ 2. Omvang en toestand van het lager onderwijs	2	VII. Aantal kinderen, die herhalingsonderwijs genieten	25
I. Rapporten van de inspecteurs van het lager onderwijs (met bijlagen A, B en C)	2	VIII. Aantal kinderen, die zich aan volstrekt leer- verzuim in den zin der Leerplichtwet schuldig maakten	26
II. Numerieke samenvatting van de meer uitvoerige mededeelingen in het Verslag	2	§ 7. Schoolgelden	27
III. Beschikbaarstelling van lokalen der openbare scholen voor godsdienstonderwijs	4	§ 8. Bevordering van het schoolbezoek en beteugeling van het leer- en schoolverzuim.	29
IV. Schoolartsen	5	I. Verbodsbepalingen omtrent het arbeiden van kinderen beneden twaalf jaar	29
V. Uitgebreid en meer uitgebreid lager onderwijs	4	II. Openbare belooningen en eereblijken	29
VI. Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur (met n ^o . 1 en 2 van bijlage D)	6	III. Commissiën tot wering van schoolverzuim	29
§ 3. Getal en soort der scholen	7	IV. De verloven voor veldarbeid	30
I. Aantal openbare en bijzondere scholen per provincie	7	V. Gemeenteverordeningen betreffende het brengen van kinderen naar school door de politie	34
II. Lijst van gemeenten zonder openbare school	8	VI. Het verstrekken van voeding en kleeding aan schoolgaande kinderen	34
III. Lijst van gemeenten met gemeenschappelijke scholen	8	VII. Numerieke samenvatting van eenige der voor- afgaande opgaven	35
IV. Lijst van gemeenten, waar krachtens regeling kinderen uit andere gemeenten ter school gaan	9	VIII. Berechting van de overtreding van art. 1 der Leerplichtwet	35
V. Aantal gemeenten per provincie, waar openbaar herhalingsonderwijs wordt gegeven	12	IX. Omvang van het betrekkelijk schoolverzuim	39
VI. Splijtsing van de bijzondere scholen naar haren aard	12	X. Uitkomsten van het onderzoek naar de kennis van het lezen en schrijven bij de ingelijfdcn bij de land- en de zeemilitie	41
§ 4. Schoollokalen, schoolmeubelen en leermiddelen	13	§ 9. Onderwijzend personeel	41
§ 5. Subsidiën van het Rijk krachtens art. 53 der wet	14	I. Aantal hoofden van scholen en onderwijzers- (essen)	41
§ 6. Leerlingen	18	II. Aantal kweekelingen	42
I. Aantal kinderen, die de dagschool bezoeken	18	III. Scholen met minder dan 41 leerlingen	42
II. Aantal kinderen, die huisonderwijs genieten	22	IV. Aantal scholen met meer dan 40 leerlingen, waar het hoofd zonder bijstand van een of meer onderwijzers(essen) werkzaam is	46
III. Vergelijking tusschen het aantal kinderen, die lager onderwijs en die geen lager onderwijs genieten	22	V. Aantal vacatures aan de openbare scholen	46
IV. Aantal dagscholieren, die kosteloos onderwijs ontvangen	24	VI. Ontheffing van den eisch betreffende het ver- vallen van vacatures aan de scholen binnen de wettelijke termijnen.	48
V. Aantal dagscholieren, die tevens de avondschool bezoeken	24		

§ 10. Benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers	50
I. Vervulling der vacatures van hoofd eener openbare school	50
II. Ontslag en schorsing van het personeel der openbare scholen; verlies van bevoegdheid tot het geven van onderwijs	69
III. Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur (met n ^{os} . 3 en 4 van bijlage D)	69
§ 11. Inkomsten van de onderwijzers	68
I. Opgave per provincie van de gezamenlijke inkomsten der openbare onderwijzers vanwege het Rijk en de gemeenten	68
II. Nevenbedieningen van openbare en bijzondere onderwijzers	70
III. Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur (met nos. 5—28 van bijlage D)	71
IV. Overzicht van het bedrag der jaarwedden van de hoofden der openbare scholen, per provincie en naar den diensttijd	73
V. Overzicht van het bedrag der jaarwedden van de onderwijzers(essen) aan de openbare scholen, per provincie en naar den diensttijd	74
§ 12. Pensioenen en wachtgelden der onderwijzers . .	78
§ 13. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	79
I. Rijkskweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen.	79
II. Rijksnormaallessen	82
III. Gemeentelijke kweekscholen	83
IV. Inrichtingen van bijzonderen aard ter opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen, en opleiding door hoofden van scholen	84
V. Overzicht van de Rijks-, gemeentelijke en bijzondere inrichtingen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen, en van de opleiding door hoofden van scholen.	84
VI. Kosten van de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen	92
VII. Opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen tot den rang van hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres	93

VIII. Opleiding van onderwijzers bij het lager onderwijs, die zich wenschen te bekwaamen voor het afleggen van het examen ter verkrijging van de akte van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs in de land- en tuinbouwkunde	124
IX. Opleiding van onderwijzers in handenarbeid (slójd) (met bijlagen E—G)	129
X. Opleiding van spelleaders (met bijlage H) . .	129
§ 14. Arrondissementsbibliotheken en onderwijzersbijeenkomsten	129
§ 15. Akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs	131
I. Examen als onderwijzer en onderwijzeres . .	131
II. Examen als hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres	133
III. Examens in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen	136
IV. Examen in het handteekenen	136
V. Examens in de wiskunde, de gymnastiek, de landbouwkunde en de tuinbouwkunde	138
VI. Examen in de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek	138
VII. Examens in de nuttige en de fraaie handwerken voor meisjes	140
VIII. Verleende vergunning aan vreemdelingen tot het geven van lager onderwijs	141
§ 16. Toezicht op het lager onderwijs	141
§ 17. Uitgaven van het Rijk en de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs	142
I. Uitgaven en inkomsten van het Rijk (met bijlage J)	142
II. Uitgaven en inkomsten der gemeenten . . .	148
III. Uitgaven en inkomsten van het Rijk en de gemeenten te zamen	150
§ 18. Onderwerpen van verschillenden aard	152
I. Scholen voor zwakzinnigen en idioten . . .	152
II. Onderwijs in de gevangnissen, enz.	153
III. Bewaarscholen	156

BIJLAGEN.

	Bladz.		Bladz.
A. Verslag over 1916 van den inspecteur van het lager onderwijs in de eerste inspectie omtrent den omvang en den toestand van het onderwijs in die inspectie	1—24	5—27. Regeling van jaarwedden	57—72
B. Verslag over 1916 van den inspecteur van het lager onderwijs in de tweede inspectie omtrent den omvang en den toestand van het onderwijs in die inspectie	25—39	28. Bekleeden van nevenbediening	73
C. Verslag over 1916 van den inspecteur van het lager onderwijs in de derde inspectie omtrent den omvang en den toestand van het onderwijs in die inspectie	40—53	E. Verslag van den cursus in handenarbeid in 1916 te Breda gehouden	74—76
D. Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur, met uitzondering van die, voorkomende onder bijlage I:		F. Verslag van den cursus in handenarbeid in 1916 te Groningen gehouden	77—79
1—2. Vermindering van het aantal leer- vakken	54—55	G. Verslagen van de examens in handenarbeid in 1916	80—82
3. Ontslag van een onderwijzer	55—56	H. Verslagen van de in 1916 gehouden cursussen tot opleiding van spelleaders en kindercursussen	83—87
4. Verlies van bevoegdheid tot het geven van onderwijs	56—57	I. Koninklijke beslissingen in zake de beroepen van besluiten van Gedeputeerde Staten, ten aanzien van aanvragen van besturen van bijzondere scholen, om over 1915 in het genot te worden gesteld van de bijdrage overeenkomstig artikel 59 der wet tot regeling van het lager onderwijs	88—100

BILL AGES

